ANTUN RADIĆ

SABRANA DJELA

XVII

D[r] ANTUN RADIĆ:

SABRANA DJELA

XVII.

SELJAČKA SLOGA
D[r] VLADKO MAČEK I RUDOLF HERCEG
ZAGREB 1937.

O RUSKOJ KNJIŽEVNOSTI

Ruska škola.
Razprave.
Prevodi.

TIPOGRAFIJA D. D., ZAGREB

MJESTO PREDGOVORA.

Studij slavenskih naroda.

Misao slavenska izpunila je kod nas veliki zadatak; ona je bila, koja je podigla i ohrabrila klonule Hrvate tridesetih godina ovoga vieka, da ovi poprave posljedice g. 1791, kad su Hrvati iz osjećaja osamljenosti stupili u uzku realnu uniju s Madjarima. Već od početka ilirizma preporučivalo se učenje slavenskih jezika, poznavanje slavenskih literatura. Za ilirizma su se dosta učili slavenski jezici, ali ipak vidimo, da je n. pr. poznavanje ruske literature bilo kod nas slabo. Jedini Vraz je bolje poznavao rusku pjesničku literaturu i iz nje prevodio. On je prevodio iz poljske literature i prvi prevodi Mickiewicza, koje Hrvati imadu, njegovi su. Istom petdesetih godina obilnije se prevode ruski pjesnici. Šestdesetih godina upoznaje Miškatović hrvatsko obćinstvo s djelima nove ruske beletristike, ali njegovi prevodi počinju jače djelovati istom koncem sedamdesetih godina.

Zanimanje za rusku književnost bilo je najjače u osamdesetim godinama i u prvoj polovici devetdesetih godina. U to se je vrieme kod nas najviše učilo ruski. Nije ih bilo mnogo, koji su toliko naučili ruski i toliko se pomučili, da upoznaju rusku literaturu, ali ipak ih je bio priličan broj, samo je šteta, što je to ostalo bez dubljeg utjecaja na naš život. Zadnjih godina ovoga desetka ne opaža se više, na žalost, toliko zanimanje za rusku književnost i danas su medju mladim ljudima riedki, koji se daju na učenje ruskoga jezika. Pozna-

vanje poljskoga jezika kod nas nije bilo nikada osobito razšireno. Još se ipak najviše uči češki.

A ipak je velika šteta, da se više ne uče slavenski jezici, više se ne poznavaju slavenske književnosti, i što je najglavnije, više ne proučava život slavenskih naroda.

Nazadak u poznavanju ruske književnosti upravo je osjetljiva šteta. Veličina ruske književnosti tolika je, da ne može biti izcrpljena s prevodima, koji su izašli, a život ruski preveć je bogat, a da bi za naše znanje dostatno bilo ono nekoliko knjiga, što je izašlo o Rusiji. Osim toga moramo se sjetiti, da je većina prevoda izašla po novinama i časopisima, te nije tako lako pristupna čitalačkom obćinstvu, te su mnoge stvari izgubljene. „Ana Karenina" izašla je u prevodu u novinama, ali mislim, da ima malo koga, koji bi „Anu Kareninu" poznavao po hrvatskom prevodu; a tako je s toliko drugih vriednih stvari, koje su izgubljeno blago.

Vriednost ruske književnosti nije samo u njezinim beletrističkim djelima; ona ima za nas gotovo još veću važnost, što riešava dva problema, kojima se i mi moramo da bavimo. Ta dva problema jesu: problem narodne kulture i pitanje odnošaja inteligencije prema narodu. Rusi, kao najveći slavenski narod i s podpuno osiguranom narodnom eksistencijom, dali su se svom snagom na riešavanje problema narodne kulture te kritizujući pomno sve, što preuzimlju iz zapadne Europe, dovode tečevine zapadne Europe u sklad sa narodnim osnovima. Kroz 19. stoljeće uložili su oni oko toga toliko nastojanja, toliko misli, da mi sami ne trebamo mnogo njihovu radu da dodajemo, nego se možemo s njihovim radom okoristiti, a da ne moramo da posao iz nova započnemo. Kritičnost je bila obilježje njihovu radu, te zato je kritika i imala kod njih toliki utjecaj, a kritici su bili na neki način vodje obrazovane Rusije. Kritika njihova bila je u jedan mah i literarna i družtvena. S ovim svojim kritičkim stanovištem prvaci Rusije izvršili su veliki zadatak ne samo prema ruskom družtvu, nego oni su u toliko slučajeva sjetili zapadnu Europu na njezine zablude; ova kritika bila je borac proti slovu, a za duh, te je po Rusiji zapadna Europa saznala, da je mnogo toga samo slovo, za što je držala, da je puno sadržaja.

Drugo pitanje, koje se je namitalo ruskim misliocima, bio je odnošaj inteligencije prema narodu. Inteligencija, primivši naglo znatnu naobrazbu iz zapadne Europe, pa i tudje običaje, otudjila se narodu, te se otvorio jaz izmedju obrazovanih ljudi i naroda. Ovaj jaz premostiti bijaše nastojanje svih prvaka ruskih. Ruska liepa knjiga bijaše ne mala pomoćnica u tomu. Ona je budila zanimanje za narod, za njegove nevolje, ona je razgorjela onu plemenitu ljubav prema narodu, te se nikada nije dizala prezirno nad jadnoga mužika. Od Turgenevljevih „Lovčevih zapisnika" do Tolstojevih djela vidimo neprekidan niz djela, što se bave s narodom. Zalazila je gdjekada doduše predaleko u idealizovanju ili u nezadovoljstvu sa narodom, ali uvijek je svemu pisanju bio osnov iskrena ljubav prema narodu, ozbiljna briga za njegove tegobe. Kroz petdeset zadnjih godina imamo cio niz riešenja tog pitanja, kojih ne možemo ovdje da navodimo, i ako su zanimljiva. Jedino ćemo iztaknuti, da i Tolstojevo djelovanje i njegova ljubav prema narodu, mužiku, samo je jedno od onih riešenja pitanja o odnošaju inteligencije prema narodu. Nastojanje za samostalnom kulturom narodnom, a odatle sveza s realnim životom, odatle kritičnost, pa po tom i originalnost i dubljina, ljubav prema narodu, a zatim prema svima potištenima; to su elementi ruske književnosti, koji ju digoše tako visoko, koji joj ne dadoše nikada, da se odieli od života, nego je siliše, da bude učiteljem svojega družtva, svoga naroda.

I ako ne u tolikoj mjeri, važno je ipak poznavanje poljskoga života. Sto godina poviesti poljskoga života čarobna su knjiga, puna dojmljivih prizora, puna zanimljivosti i pouke. Misao poljske samostalnosti, koju je podržavalo poljsko plemstvo, a za njim prihvatilo gradjanstvo, a kasnije čitav narod, bila je izvorom golemih muka, ali i najplemenitijih osjećaja, najvećega napona snage; ona je utvrdila sviest narodne zajednice, stvorila poeziju, kojoj po snazi osjećaja nema para. Doba borbe i ustanaka postala je neizbrisivom u pameti narodnoj, te će o njoj suditi i triezni i ozbiljni ljudi, kao Zdziechowski, koji se je, nema tomu davno, izrazio, da i ako je to doba bilo doba patnja, a negdje i zabluda, da je ono ipak ponos i svetinja svakoga Poljaka.

Poezija, koja se je u to doba rodila, stvorila je iz otačbine grom i molitvu (Slowacki), rodila je Mickiewicza, Slowackoga i Krasinjskoga, stvorila Dziąde, Anhellija, Konrada Wallenroda, Iridiona, Niebosku komedyu. Ali i opet nije samo literatura, na koju svraćamo pažnju, nego onaj veliki problem, koji riešava poljski narod: problem razdieljena naroda, problem, kako će se narod održati, makar i bio razdieljen na tri države, makar ne imao nikakove nade, da će ikada doći do narodnoga jedinstva i državne samostalnosti.

Od g. 1863., kad posljednjim svojim ustankom izgubiše svaku nadu u državnu samostalnost, Poljaci počeše u drugom pravcu raditi, počeše organizovati, prikupljati sva sredstva, kojim će zapriečiti narodno odrodjivanje i uzdržati sviest narodnog zajedničtva uza svu razcjepkanost, uza sve zapreke, koje im se stavljaju. Dok je do g. 1863. cvao radikalizam, od g. 1863. počinje nova politika: politika realistička, negdje i oportunistička, počinje novo, kritičko prosudjivanje poljske historije, počinje težnja za realnom naobrazbom i za praktičnim zanimanjima.

Č e s k i narod nema takove literature, kao što ju imadu Rusi i Poljaci i njegovo veliko, sjajno doba nije u sadašnjosti, nego u dosta dalekoj prošlosti. U 14. vieku digli su se, da vode Europu i u borbi kroz dvjesta godina klonuli su pred premoći. Od Biele gore polako mogli su se dizati, buduć ostavljeni, potištèni, prezreni. Snaga njihova nije bila više smjelost misli, nego mali rad (drobná práce), čvrsta narodna organizacija, dizanje ekonomsko, obća naobrazba. Oni ne iznose nove, smjele misli, za koje bi cio narod stao, kao negda, oni toga i ne smiju, jer bi ih danas moglo još skuplje stajati, nego negda; oni su danas konkurenti, i to dobri konkurenti s ostalim narodima. Č e s i r i e š a v a j u p r o b l e m m a l o g a n a r o d a i riešavaju ga sviestno. Prvaci njihovi, kao što Palacký, formulovali su taj problem, naglasili položaj maloga naroda u svjetskoj organizaciji. Zato su preporučivali svomu narodu: radinost, otvorenost, moralnost, humanost, zato su naglasivali, što je narod ekonomski slab i neuk. Prvaci njihovi shvatili su, da se mali narodi ne smiju nigdje i u nikojem slučaju pouzdavati u nasilje i lukavštinu, jer će veći narodi

uviek prije njih nadmudriti, a kod nasilja manji i slabiji uviek će zlo proći.

Rekli smo, da se Česi ne mogu sa Poljacima i Rusima izjednačiti u literaturi, ali ima nešto, u čem oni nadkriljuju Ruse i Poljake, a to je obća naobrazba. Po obćoj naobrazbi prvi su slavenski narod, i baš kod ove zgode vidimo, kako narod zaostaje, ma kako imao sjajnu književnost, ako većina njegova, puk, čami u neukosti.

Pitanje narodne kulture, odnošaj inteligencije prema narodu, naobrazba puka, problem maloga naroda i nutarnja organizacija: sve su to pitanja, koja nas moraju da zanimaju, sve su to za nas otvorena, neriešena pitanja, na koja moramo da odgovorimo, ako hoćemo da našu narodnu eksistenciju podpuno utvrdimo. Študij slavenskih naroda daje nam upute za riešenje tih pitanja; on utvrdjuje i naše osjećanje slavensko, jer poznavanje naroda vodi do poštivanja, do ljubavi. Naše će slavenstvo tako biti veće, naš napredak bit će znatniji.

Dr ANTUN RADIĆ.

(„Obzor", 1900. br. 69. str. 1—2).

RUSKA ŠKOLA.

SVESKA I.

I. Kratka uputa.

II. И. С. Тургеневъ: Живыя мощи (štivo).

III. Rječnik (za gornje štivo).

Priredio

A. RADIĆ.

U ZAGREBU
KNJIŽARA DIONIČKE TISKARE U ZAGREBU
(Knjižara Jugoslav. akademije)
1891.

Kratka uputa.

Ruski jezik nije nama Hrvatima sasvim nepoznat. Hrvat razumije mnogo ruskih riječî i oblika.

Ali pored toga, što nam je u ruskom jeziku poznato i kao naše, imade u njem mnogo i mnogo sitnih razlika, kojih Hrvat nikako bez učenja ne razumije.

Prema tome treba, da se za ovu „kratku uputu“ zapamti:

U ovoj se uputi pušta — većinom — sve ono s vida, za što se misli, da svaki Hrvat razumije.

Budući da onih sitnih razlika imade toliko, da ih je i u ovećoj gramatici teško skupiti i nabrojiti, ne spominju se sve te razlike, nego su pridržane za bilješke ispod štiva.

Tko hoće, da uči i nauči ruski, neka ne misli, da treba prije sve oblike i tančine u glavi imati, pa onda istom da može pristupiti k čitanju. Svakomu se preporučuje, da ovo, što je ovdje svakako prije čitanja progleda i pročita i zapamti, koliko bude mogao; kad mu se bude činilo, da je previše toga za pamćenje, neka ide dalje, dok sve ovo ne progje, a onda neka čita; štogod mu u čitanju bude nerazumljivo, naći će za to bilješku, koja će ga uputiti na dotično mjesto u ovoj uputi.

Još nješto.

Hrvat, koji uči ruski, a ne mjeri ruski jezik hrvatskom mjerom, t. j. ne umije ili ne će da prispodablja ruske riječi i oblike s našima, — ja ne znam, koliku bi gramatiku trebalo za takoga napisati, a da nauči ruski jezik; taki bi možda prije naučio francuski ili njemački.

Jer, pazite: naš narod u raznim krajevima govori tako različito, da se pojedine riječi i oblici našega jezika — ako se pravo uzme — ako ne više, a to sigurno toliko megjusobom razlikuju, koliko se razlikuju njeke ruske riječi od naših u opće. Pak zar Ličanin, koji dolazi u kajkavsku Posavinu na košnju, ze zna, da je *otec* isto što i *otac*, *megla* što i *magla*, *vlečem* što i *vučem*, *vuki* što i *vuci* itd. itd.? Ili zar oni, koji govore *megja* ne znaju,

što je *meja, dojdi;* što je jednome *lipo,* zar nije drugome *lijepo,* a trećemu po njegovu *lepo,* ili ako sam njekome *mil,* zar mu nijesam i *mio*? Ili je možda pet *krav* više ili manje od pet *krava*?! Itd., itd.

Sve se to lijepo i bez muke razumije zato, što se ne pazi na *slovo,* nego na *duh,* t. j. na čitavu riječ, njezin savez i smisao u rečenici. Pokušajmo tako razumijevati i ruske riječi, pa će nam mnoga riječ i oblik, koja je na prvi pogled tugja, biti kao naša ili gotovo kao naša.[1])

Ovo treba da ima na umu onaj, koji ne će naći u ovoj uputi sve, što bi želio: sve ide za tim, da se nauči razumijevati ruski jezik, a kad se to jednom valjano umije, najvažnije se je postiglo

Rusko pismo i pravopis.

I. Pismo. Tko zna našu ćirilicu, neka za rusko pismo zapamti jošte ovih 12 pismena:

i	ы	ѣ	э	ю	я	ѵ	й	щ	ѳ	ъ	ь
i	(y)	je	e	ju	ja	i	j	šč	f	vidi II. 1. i III. 4.	

Potpuna ruska azbuka: (vidi strany 3.)

II. Pravopis. Rusi pišu po etimologiji ili po korijenu; tako pišu n. p. женитьба, a izgovaraju ženidba; ali u tom pisanju nijesu došljedni, pak pišu n. p. свадьба, kako se i izgovara. Ali opet neka nitko ne misli, da se piše ovako i onako t. j. svakojako jedna te ista riječ i da svatko piše, kako ga je volja — kao n. p. kod nas —, nego je čitava nova literatura pisana, može se reći bez iznimke, jednim pravopisom, koji ima stalna pravila. Ovdje će se spomenuti samo ona, koja su za nas neobična. A to su:

1. U rus. pismu ima znak *ъ, koji se ne izgovara,* nego se samo piše i to:

a) na *svršetku* svake riječi, koja se svršava tvrdim suglasom, n. p. отéцъ (otac), *столъ,* врагъ (neprijatelj) itd.

b) u sredini riječi, ali samo u složenim riječima: съѣсть = s'jesti, pojesti, složeno od съ = *s, sa* i ѣсть = jesti; kad bi se napisalo сѣсть, značilo bi *sjesti* = njem. sich setzen.

[1]) Sve se to spominje poglavito zato, što imade ljudi, koji misle, da je nama ruski jezik barem tako tugj kao — kineski. Inače ne bi, kad hoće što da kažu — bud u šali, bud u potrebi — ruski, lomatali kojekaki nesmisao. Njekima se n. p. svršavaju sve ruske riječi na -ić i -ać, pa se to i čuti moglo njekom zgodom u Zagrebu: ja gavarić, mi šetać . . . .

Potpuna ruska azbuka.

Obična slova		Kursivna slova		Ime (sadašnje)	Vrijednost
А	а	*А*	*а*	a	a
Б	б	*Б*	*б*	b^{j}e	b
В	в	*В*	*в*	v^{j}e	v
Г	г	*Г*	*г*	g^{j}e	g
Д	д	*Д*	*д*	d^{j}e	d
Е	е	*Е*	*е*	je	(II. 4. b)
Ж	ж	*Ж*	*ж*	že	ž
З	з	*З*	*з*	z^{j}e	z
И	и	*И*	*и*	i	(II. 4. b)
Й	й	*Й*	*й*	i s krátkoj	j
І	і	*І*	*і*	i	(II. 5.)
К	к	*К*	*к*	ka	k
Л	л	*Л*	*л*	eł	(III. 8.)
М	м	*М*	*м*	em	m
Н	н	*Н*	*н*	en	n
О	о	*О*	*о*	o	o
П	п	*П*	*п*	p^{j}e	p
Р	р	*Р*	*р*	er	r
С	с	*С*	*с*	es	s
Т	т	*Т*	*т*	t^{j}e	t
У	у	*У*	*у*	u	u
Ф	ф	*Ф*	*ф*	ef	f
Х	х	*Х*	*х*	ha	h
Ц	ц	*Ц*	*ц*	ce	c
Ч	ч	*Ч*	*ч*	če	č
Ш	ш	*Ш*	*ш*	ša	š
Щ	щ	*Щ*	*щ*	šča	šč
Ъ	ъ	*Ъ*	*ъ*	jer	(II. 1.)
Ы	ы	*Ы*	*ы*	jerý	(III. 7.)
Ь	ь	*Ь*	*ь*	jer^j	(III. 4.)
Ѣ	ѣ	*Ѣ*	*ѣ*	jat^j	je
Э	э	*Э*	*э*	e	e
Ю	ю	*Ю*	*ю*	ju	ju
Я	я	*Я*	*я*	ja	ja
Ѳ	ѳ	*Ѳ*	*ѳ*	fita	f
Ѵ	ѵ	*Ѵ*	*ѵ*	ižica	i

c) u njekim tugjim riječima: адъюнктъ.

2. U rus. pismu ima jošte jedan znak, *ь*, koji se piše

a) na svršetku njekih muških riječi: царь, звѣрь, пріятель.

b) na svršetku mnogih ženskih riječi: кость, ночь, помощь.

c) u svim — malo ne — infinitivima: говорить (govoriti), печь (peći) itd.

d) u 2. licu jednine: пи́шешь (pišeš), говоришь (govoriš) itd.

e) kada se piše u sredini riječi, nije lako u kratko kazati, zato se neka zapamti samo,

f) da se katkada piše mjesto *i*: ученье Марья, a piše se i: ученіе Марія.

g) da se katkada piše mjesto našega *i*, koji se u ruskom izgubio: пьешь = piješ, вьешь = viješ itd.

h) Navedimo njekoliko riječi, u kojima se piše *ь*, ali je teže kazati zašto: борьба, просьба, горько, письмо itd.

3. Prema tome može se ruska riječ svršavati ili na *ъ*, ili na *ь*, (a budući, da se iza *й* (j) ne piše niti *ъ* niti *ь*) ili na *й*, ili na samoglase *а е и о у*.

4. U ruskom se pismu ne piše nikada j u sredini riječi (— osim u tugjim riječima ispred *о*: майоръ). Budući da nema u ruskom pismu posebnoga znaka za *j*, pomažu Rusi sebi ovako:

a) *ja* i *ju* pišu я ю: moja — моя, moju — мою;

b) rusko *е* i *и* vrijedi gotovo uvijek, koliko naše *je ji:* мое = moje, мои = moji, поле = polje, краи = kraji itd. Ova opstojnost, što rus. pismo nema znaka za *j*, činit će nam kod tumačenja gdjekojih oblika neprilike.

5. U rus. pismu imadu dva znaka za **i**-glas, a to su: і и; *і* se piše mjesto и svagdje, gdje bi ovo pošljednje trebalo da stoji ispred samoglasa ili j (daklem i ispred *я ю*); no bolje bi bilo kazati, da se *і* piše ondje, gdje treba da se čita *ij*, a и ondje, gdje treba čitati *ji* (vidi 4. b.): *učen***ij***e* se piše: ученіе, d**ij**ak — діакъ, Rossija — Россія, pr**ij**ut — пріютъ itd. — *і* se piše jošte u riječi міръ = svijet, za razliku od riječi миръ = mir.

6. Rusi pišu tugja imena, prezimena i druge tugje riječi po izgovoru, n. p.: Русо = Rousseau. Kod toga dozvoljuju sebi ipak njeke promjene; tako mjesto tugjega *h* pišu svoje *г*, mjesto francuskoga *u* i njem. *ü* svoje *ю*, mjesto franc. *oeu* i njem. *ö* katkada *ё*, a katkada *э*, kako se vidi iz ovih primjerâ: Гомеръ = Homer, Дюма = Dumas, сюрпризъ = surpris, Гёте = Goethe, Додэ = Daudet itd.

Ovo, što će se sada spomenuti, nije doduše pravopisno, nego jezično pravilo (u nas je n. p. jezično pravilo, što ne govorimo: nož**o**m, prem da govorimo slon**o**m), ali je zgodno, da se ovdje spomene.

7. a)	Iza	*к*	*г*	*х*	*ч*	*ж*	*ш*	*щ*		ne može stajati	ы	nego	и
b)	„	„	„	„	„	„	„	„	*ц*	„ „ „	ю	„	у
c)	„	„	„	„	„	„	„	„	„	„ „ „	я	„	a
d)	„	—	—	„	„	„	„	„[1])		„ „ „	о	„	e

e) „ j (koji se dakako ne piše, ali se izgovara) ne može stajati *о* i *ы* nego *е* i *и*.

Na ovo pravilo treba dobro paziti, jer se s njim susrećemo gotovo na svakoj stranici ove upute; zato ćemo ga nazvati „poznato pravilo“.

8. Iza *і* ne može stajati ѣ, nego se pretvara u *и* (и).

Izgovor.

III. U g l a v n o m se ruske riječi onako izgovaraju, kako se pišu, samo se ne treba odviše siliti, da se riječ po pismu izgovori; tako se nitko neka ne sili, da izgovori n. p. riječ *постный* na vlas tačno po pismu; sasvim je valjan izgovor: posnyj (bez *t*). Važnije je ovo:

Glasovi *а* i *о*, ne izgovaraju se u ruskom, kad nijesu naglašeni, onako *jasno*, kao u našem jeziku. Zato treba pamtiti:

1. glas *о*, kada stoji pred naglasom, izgovara se gotovo kao veoma brzo izgovoreno *а*, ali nipošto kao naše jasno otvoreno *а*, jer bi izgovor: slavá riječi *слова́*, bio isto tako loš kao i izgovor: slová, kad bismo naime slavá izgovorili kao što izgovaramo mi Hrvati n. p. našu riječ *slava;* izgovor takoga *о*-glasa bilježit ćemo u uputi *ă*, t. j. brzo izgovoreno *а*, a taki izgovor može biti prilično dobar, daklem riječ *слова́* treba da se izgovori kao po prilici *slăvá*. Kad prijedlozi nemaju naglasa, čine s riečju, ka kojoj pripadaju, jednu cjelinu, pa se s njom i izgovaraju kao jedna riječ s jednim samo naglasom; ako je u takovom nenaglašenom prijedlogu glas *о*, vrijedi i za nj ovo pravilo; tako se n. pr. отъ отца́ (od oca) izgovara: ătăcá.

2. Glas *а*, kada nenaglašen stoji iza ч ж ш щ i kad je spojen u grupu я (= j*a*), a nije na kraju riječi, izgovara se gotovo kao *е*, ali opet ne kao naše jasno *е*; u uputi se bilježi ĕ.

[1]) Ako katkada stoji *о* iza ч ж ш щ ц, to je pisano po izgovoru mjesto ė, n. p.: плечо́ mjesto плечё, лицо́ mj. лицё itd.

Tako se n. p. riječ *лóшадь* izgovara kao lóšětj, счастли́въ kao ščěsljiv itd. Nadalje:

3. *i*- i *e*-glasovi t. j. *u* (и) *i e ѣ* izgovaraju se u ruskom iza svakoga suglasa (osim iza ч ж ш щ ц) mekanije nego u našem jeziku, t. j. tako, kao da ispred svakoga stoji jošte *j*; no mi Hrvati ne možemo, ili bolje ne umijemo tih glasova mekano izgovarati iza svakoga suglasa, nego samo iza onih, koji mogu i u nas biti mekani, a to su *д т л н*; daklem riječi n. p. ни́ва, невѣ́ста, тепе́рь treba da se izgovore po prilici kao: njíva, njevjésta, tjepjér.

4. Znak ь umekšava suglas, iza kojega stoji tako, kao da je iza suglasa napisano *j*; tu vrijedi ono, što je kazano pod 3., jer mi ne umijemo n. pr. riječ царь drugačije izgovoriti, nego: car, t. j. ne znamo *r* umekšati. Pred samoglasom možemo ь izgovarati kao j.

5. Glas *e*, izgovara se katkada, kad je naglašeno, kao: **jo**: её — jejó (nju), моё — mǎjó, житьё — žitjó („žiće“ — stan), огнёмъ — ǎgnjóm, (ognjem), поражённый — pǎražónyj (poražen). Kako se vidi iz ovih primjera, bilježi se (katkada, osobito u učevnim knjigama i za djecu) takovo *e* znakom ¨ (ë). Iza ч ж ш щ ц ne čita se *ë* kao *jo* nego kao *o*. To se u ostalom razumije već iz onoga, što je kazano pod 3., gdje se *ч ж ш щ ц* izuzimaju od suglasâ, iza kojih se čuje mekani izgovor, t. j. iza njih se ne čuje j.

6. Glas *ѣ* izgovara se kao *jo samo* u ovim riječima: сѣдла — sjódla (sedla), гнѣзда — gnjózda (gnjezda), звѣзды — zvjozdy (zvijezde), цвѣлъ — cvjol (cvao), (при)-обрѣлъ — ǎbrjól (obreo).

7. Glas *ы* izgovara se tako, da usta stoje u položaju za izgovaranje glasa *i* (t. j. usnice su primaknute jedna drugoj, a usnični su kutovi razmaknuti), i u takom položaju da se izgovori *u*, pa se Hrvatu i čini, da rogjeni Rus izgovarajući ovaj glas izgovara *u*. Mi ga bilježimo sa *y*.

8. Glas *л*, kada stoji ispred *a o y*, možemo izgovarati kao *l*, ali valjanu izgovoru toga glasa možemo se naučiti samo od rodjenoga Rusa.

9. Rusi nemaju slogotvornoga *r*, kao mi u riječima *prst*, *pr-vi* što ga imamo, već mjesto njega imadu druge glasove (vidi X. str. 28). Gdje ipak stoji samo *r* na mjestu takvoga našega *r*, ne izgovara se kao poseban slog, već zajedno s drugim suglasom, n. p. riječ рвать (rvati = r-vati) izgovara se tako, kao da bismo mi riječ *marva* ovako rastavili: ma-rva.

10. Što bi trebalo spomenuti o izgovoru glasa *г*, to će se spomenuti kod pojedinih riječi, kod kojih se izgovara drugačije nego u nas.

Naglas (akcenat).

IV. Ruski je naglas Hrvatu dosta težak, osobito ako ne zna nijednoga našega dijalekta ili narječja. Povrh toga mnogi, kad vide ili čuju, da je ruski naglas u kojećem drugačiji od našega, naglašuju svaku riječ, što neobičnije i čudnije mogu, samo da ne bude kao u nas. Istina je, naglas se može učiti iz dobra rječnika, a naučiti samo iz živoga i pouzdanoga govora; ali ipak imade veoma lako pravilo, po kojem može Hrvat one riječi, koje su nama i Rusima zajedničke, gotovo uvijek sasvim pouzdano naglasiti. Svatko, tkogod hoće ozbiljno da uči ruski, neka u vlastitom interesu malo pripazi na to, kako se naše riječi izgovaraju, pa makar nije nikada ništa čuo o nauci o našem naglasu.

Neka daklem nikomu ne bude dosadno, pa neka pripazi malo, kako se izgovaraju ove dvije naše riječi: *ruka* i *noga;* neka pazi, kako izgovaramo ove riječi, kad nam služe u 1. padežu jednine; kad stoje u takovoj službi, naši gramatičari bilježe njihov naglas ovako: rúka, nòga; kad nam pak služe u 4. pad. jednine, bilježi se njihov naglas ovako: rûku, nȍgu. Znak za prvi naglas zove se: o š t r i, za drugi: t e š k i, treći: o b l i, četvrti: d v o s t r u k i.

Dok onaj, koji želi, da se ovim pravilom posluži, ne bude dobro mogao da razlikuje ova 4 načina naglašivanja, taj neka — pusti pravilo u miru. A pravilo glasi:

Ako je u našem jeziku na kojoj slovci o b l i ili d v o s t r u k i naglas, onda ostaje i u ruskom naglas na istoj slovci; a ako je u nas na slovci o š t r i ili t e š k i, onda u ruskom nije naglas na istoj slovci, nego za jednu slovku dalje prema svršetku rieči.

Daklem: *rûku* — tu je na *u* obli naglas, dakle po pravilu ostaje i u ruskom na у: ру́ку;

nȍgu, — tu je dvostruki, daklem takogjer ostaje: но́гу; ali

rúka — tu je oštri naglas, treba daklem, da po pravilu bude naglas za jednu slovku dalje prema svršetku: рука́; isto tako:

nòga — teški naglas — za jednu slovku dalje: нога́.

Neka se spomene jošte ovo: Svatko čuje, da je glas *u* u riječi *rúka, rûku* — dug, da se dugo izgovara. Rusi takovih dugih glasova nemaju. Kad nemaju dugih glasova, ne mogu imati niti dugih naglasa niti znakova za duge naglase. Oni izgovaraju i naglasuju

sve samoglase kratko, i to onako kratko, kako mi, kada bilježimo naglas ovako ̏, a oni taki svoj naglas bilježe ovako ′; daklem se руќá, ногá, ру́ку, нóгу izgovara, kao kad bismo mi našim znakovima obilježili: рукȁ, ногȁ, ру̏ку, нȍгу.

Jošte samo ovo: Ako Rusi nemaju dugih samoglasa, imade zato dosta njihovih riječi, koje mjesto jednoga našega dugog samoglasa imadu **d v a k r a t k a**, n. pr. *gláva,* kaže se ruski *голова* izgovori *gălăvá.* Kad bismo sada htjeli, da po pravilu naglasimo riječ *голова*, kamo bismo postavili naglas? Kad ne bismo ni na što drugo pazili, nego na pravilo, koje zahtijeva, da se naglasi jedna daljna slovka, metnuli bismo naglas ovako: голóва. Ali to ne bi valjalo. Mi moramo uzeti *оло* kao jednu slovku, jer vrijedi naše -la-: g-lá-va = г-оло-ва, — oštri naglas je na -*la*- = -*оло*-, jednu slovku dalje, — to je *а*, daklem: *головá*.

Njekoliko primjera: béda — бѣдá gòra — горá, vòda — водá, zèmlja — землá (ali: bêdu — бѣ̏ду, gȍru — гóру, vȍdu — вóду), Bȍga — Бóга, dúša — душá, dȗšu — дýшу, bògatstvo — богáтcво, lìsica — лисúца, imèna — именá, itd. itd.

Oblici.

V. **S a m o s t a v n i k.** U rus. se jeziku mogu svršavati riječi u 1. padežu jednine ovako:

m u š k e na: *ъ ь* i *й*, n. pr. слонъ, царь, край.

ž e n s k e na: *а (я)* i *ь*, n pr. женá, вóля, кость.

s r e d n j e na: *о е* i *я*, n pr. мѣ́сто, пóле, врéмя, телá.

Svršeci samostavnikâ svih rodova mogu biti tvrdi i mekani. Mekani su:

m u š k i na: -чъ -жъ -шъ -щъ -цъ -ь i -й.

ž e n s k i na: -ча -жа -ша -ща -ца -я -ь.

s r e d n j i na: -чо -цо i svi na -*е*.

Svi su ostali tvrdi.

Iz tablice se vidi, kako se nastavci za meke razlikuju od nastavaka za tvrde.

1. Evo ovdje tablice, po kojoj se vidi, kako se te riječi deklinuju, a poslije će se štošta dodati. Oblici, koji se znatno razlikuju od naših (štokavskih) štampani položenim slovima.

M u š k e r i j e č i.

Jednina.

1. слонъ	ёжъ	царь	край
2. слонá	ежа	царя́	края
3. слонý	itd.	царю́	краю
4. слонá		царя́	край.
5. kao 1.			
6. *слонѣ́*		царѣ	*краѣ*
7. слонóмъ	ежёмъ	царёмъ	краемъ.

Množina.

1. слоны́	ежи́	цари́	краи
2. слоновъ	*ежей*	*царей*	краеьъ
3. *слонамъ*	ежамъ	царямъ	краямъ
4. *слоновъ* vidi 11.	ежей	царей	краи
5. kao 1. pad.			
6. *слонахъ*	ежахъ	царяхъ	краяхъ
7. *слонами*	ежами	царями	краями.

Ž e n s k e r i j e č i.

Jednina.

1. женá	вóля (volj-a)	кость
2. *жены́*	вóли (volj-i, v. 2. 7. e)	кости
3. *женѣ́*	вóлѣ	кóсти
4. жéну	вóлю	кость
5. kao 1. pad.		
6. женѣ	вóлѣ	кости
7. женóй ili женóю	волей (волею)	костью (костiю).

Množina.

1. жёны	вóли (v. II. 7. e)	кóсти
2. жёнъ	волей	костéй
3. жёнамъ	волямъ	itd.
4. жёнъ vidi 11.	воли	
5. kao 1. pad.		
6. жёнахъ	воляхъ	
7. женами	волями.	

Srednje riječi.

Jednina.

1. мѣсто	по́ле	вре́мя	теля́
2. мѣста	поля	*вре́мени*	*телями*
3. мѣсту	полю	времени	теляти
4. i 5. kao 1. pad.			
6. *мѣстѣ*	*полѣ*	времени	теляти
7. мѣстомъ	полемъ	*временемъ*	телятью.

Množina.

1. мѣста	поля	времена́	теля́та
2. мѣстъ	*полей*	времёнъ	теля́тъ
itd. (kao слонъ)	itd. (kao царь)	itd. (kao слонъ).	itd.

Općenite bilješke.

2. Mi nemamo riječî kao što je царь; u nas je car — cara, ruski царь — царя — carja.

3. Isto tako nemamo riječi kao što je n. pr. море, 2. pad. jedn. моря, u nas *mora*; kajkavci imadu morje — morja.

4. Kod riječî na й — j treba paziti na pravopis (II. 4. a. b.): край — 2. p. mjesto: крайа (kraj-a) piše se po ruskom pravopisu: края — краю itd. Nadalje *kraji* — *krajev* piše se: краи — краевъ. Isto tako valja paziti na izgovor kod riječi na *-ie* t. j. na -ije: (ученіе) — učenije — učenija t. j. ученія (ne: ученіа!)

5. Riječi вре́мя — теля́ nalik su na naše: vreme (ekavski) — tele; u čem se (u jednini) razlikuju od naših, vidi se iz tablice.

6. 6. padež jedn. muških riječi poznat je kajkavcima. Isto tako poznadu oni i 3. (i 6) pad. jedn. ženskih riječi.

7 1. pad. mn. razlikuje se od našega u muškom rodu kod njekih riječi samo pismom: краи — kraji, i ponješto izgovorom: слоны — sloni (*ы* mjesto našega *i*); oblik ženskih riječi za ovaj padež sasvim nam je nepoznat.

8. Vidi se, da 2 pad. množ. nema nastavka: слоно́въ мѣстъ жёнъ — slonov**a** mjest**â** žen**â**; tako govore naši kajkavci i čakavci. Spomenuti samo treba, da se u ruskom mjesto našega *a* umeće u ovom padežu megju dva krajnja suglasa *o* ili *e*; *o* se umeće onda, ako je koji od obadva suglasa *к г х*, a *e* u ostalim slučajevima i iza ч ж ш щ ц: стекло́ стёк**о**лъ — stak**a**la, игра игоръ — igara, ша́пка ша́п**о**къ, то́чка точ**е**къ — toč**a**ka itd. Muške riječi s neznatnom iznimkom ne umeću ništa, jer obično primaju u tom padežu dometak -овъ (-евъ).

Neobični su oblici: царе́й еже́й по́лей во́лей векшей костей, — no nisu nimalo nepravilni. Ovi su oblici na ime postali tako da se pravilno umetnulo *e*: carj-a car-e-j, polj-a pol-e-j, volj-i (po izgovoru) vol-e-j t. j. царей полей волей; prema царей primile su taj nastavak i ostale mekane riječi (osim onih na *цъ* i *й*), a prema волей takogjer sve mekane, koje ispred svoga mekanoga suglasa imadu još koji suglas (pred щ = šč ne treba da bude jošte koji suglas, jer već jesu dva).

9. Riječi na -ь (кость) povele su se, kako se vidi, sasvim za riječima na -*я*.

10. Rusi ne poznaju oblika, kao što su: vu**c**i vra**z**i du**s**i itd., nego (kao naši kajkavci): vu**k**i vra**g**i (волки враги) itd.

Zašto ne valja pisati волкы ежы цары краы (kao: слоны), razumije se iz „poznatoga" pravila II. 7. a, e.

11. 4. pad. množ. jednak je kod živih bića 2. množ.; kod nas je to samo u jednini.

Posebne bilješke za muške riječi.

12. Spomenuti samo treba, da počevši od 2. pad. jedn. mnoge riječi, koje u 1. pad. jedn. imadu ispred zadnjega suglasa samoglas *o* ili *e*, u svim ostalim padežima odbacuju to *o* ili *e*, kao što i u nas mnoge riječi odbacuju *a*: с**о**нъ сна сну — s**a**n sna snu, отé**ц**ъ отцá отцý — ot**a**c oca ocu. Kod toga treba ipak paziti:

a) ne valja da se uvijek odbacuje takovo rusko *o* ili *e* i to ne u onim riječima, koje i u nas imadu *o* ili *e*: восто́къ восто́ка — isto**k** isto**k**a, пріятель пріятеля — prijat**e**lj prijat**e**lja; nadalje ne u onim riječima, u kojima rusko *o* stoji mjesto našega â (dugi *a*); takva je naša riječ n. pr. jùnâk junáka, a ruskih ima njekoliko na -окъ: водо́къ водока́ — provodič, игро́къ игрока́ — igrač, знато́къ знатока́ — znalac itd.;

b) njeke riječi odbacuju doduše *e*, ali mjesto njega dobivaju ь: лёдъ льда — led leda, лёвъ льва — lav lava, вороб́ей воробья́ — vrabac itd.;

c) ispadanjem samoglasa *o* sastanu se često takovi suglasi, kojih mi ne možemo tako lako izgovoriti: ло́бъ лба — čelo čela, мохъ мха — mah mahovina, ротъ рта — usta itd. Ove riječi

možemo mi samo onda izgovoriti, ako je pred njima samoglas: на лбу izg.: *nalbú* (na čelu);

d) kod riječî, koje imadu ispred zadnjega suglasa dva samoglasa, treba paziti na izgovor, pa prema izgovoru graditi oblike; tako n. pr. riječ: ручеёкъ ne će imati 2. pad. ручека, nego — budući da se izgovara: ručejók (ručej-ka, *o* na ime pravilno ispada) ручейка́, заёмъ (zajom zaj-ma) займа. To je ona jedna neprilika s pisanjem glasa j (vidi II. 4 b): u ручеёкъ nema *й*, a nalazi se u 2. pad. ручейка, — jer u ручеёкъ nije vidno napisan, nego sadržan u onom ё = jo.

13. Dodati treba, da u 2. pad. jedn. imadu njeke riječi nastavak -у (mjesto -*а*, -я): таба́ку́ duhana, ча́ю (mj. ча́я) čaja itd.

14. Isto tako u 6. pad. jedn. imadu njeke riječi nastavak -у́ (mjesto ѣ) kao u nas: въ саду — u vrtu, во рту — u ustima itd. Na tom je *у* uvijek naglas.

15. Za 1. pad. množ. treba zapamtiti, da njeke riječi imadu mjesto *ы* dotično и drukčiji nastavak, i to:

a) riječi na -*анинъ* (-янинъ) odbacuju kao i u nas svoje *инъ* u množini, a u 1. pad. množine imadu nastavak -е: граждани́нъ гражда́не — gragjani, крестья́нинъ крестья́не — seljaci, Славяни́нъ Славяне — Slaveni itd.; хозя́инъ — gospodar, gazda, ima: хозя́ева — gospodari, шу́ринъ шурья́ (vidi c) — šurjaci, господи́нъ господа́ (vidi b);

b) Njeke imadu *а́* (uvijek naglašeno): глазъ — oko, глаза́ — oči, го́лосъ — glas, голоса́ — glasovi itd.

c) Druge opet imadu -*ья*, pred kojim se *к г* mijenja u *ч ж*: братъ бра́тья, сукъ су́чья — grana granje, другъ — prijatelj ima: друзья́.

d) Treće opet raširuju osnovu dometkom -*ов* i dodaju nastavak -*ья*: кумовья́ — kumovi, сыновья́ — sinovi itd.

e) Riječi чёртъ (piše se i чортъ) — vrag, холопъ — kmet, сосѣдъ — susjed, imadu u tom padežu na kraju -*и* mjesto ы: чёрти, сосѣди.

Vidi se da su riječi pod b) skupne, kao u nas: *vlastela, gospoda*, a i riječi pod c) i d); sjetimo se samo: grm — *grmlje*, glog — *gložje*, grozd — *grožgje*. Samo treba paziti, da su se u nas riječi kao *vlastela gospoda* povele za riječima kao *žena* (gospode gospodi itd.), a riječi *grmlje gložje grožgje* ostale su u jednini srednjega roda, dočim se u ruskom prve (глаза́ господа́) deklinuju posve kao *мѣста*, a druge (бра́тья сыновья́) su takogjer prešle u množinu, kao kad bismo mi kazali: (ova) *grmlja*.

16. Pod 8. je rečeno, da muške riječi s malom iznimkom imadu u 2. pad. množ. dometak -овъ -евъ Ta mala iznimka jesu n. pr. riječi:

a) солда́тъ = vojnikâ (ne: солдатовъ), человѣ́къ = ljudî (neobično za nas) i njeke druge,

b) sve spomenute pod 15 a) i b): граждан̂ъ = gragjanâ, глазъ = očiju;

c) riječi spomenute pod 15 c) imadu -*ьевъ*: сучьевъ, one pod d) i e) -*ей*: кумове́й чертей; друзья́ ima: друзе́й — prijateljâ.

17. Riječ: *люди* deklinuje se ovako: лю́ди — люде́й — лю́дямъ — люде́й — лю́дяхъ — людьми́.

Posebne bilješke za riječi srednjega roda.

18. Prema onome, što je rečeno pod II. 8. ne može u 6. padežu jedn. kod riječî na -*ie* biti nastavak -ѣ, jer bi trebalo da stoji iza *i*, zato glasi n. p. о мнѣніи (o mnijenju) mjesto: о мнѣніѣ.

19. Izvedene riječi na -и́ще -чко -шко -це imadu u množini muški oblik (a i muškoga su roda): носи́ще (nosurina) — носи́щи (nosurine), я́ичко (jajašce) — я́ички, доми́шко — доми́шки (kućice), полоте́нце (platance, rupčić) — полоте́нцы itd.

20. Njeke riječi na -*о* imadu 1. pad. mn. -*ья* (mj. -*а*, vidi 15. c): крыло́ — кры́лья (ne: крыла).

21. Kao i drugdje, treba da se i u 2. pad. mn. pazi na izgovor riječî na -ie t. j. -ije; tako će уче́ніе — učénije imati u tom padežu: učenij (dakako bez nastavka, kao: мѣстъ) t. j. уче́ній. — Riječi spomenute pod 20. i njeke druge na -*ья* (u jednini -*ье*) imadu u ovom pad.: -*ьев*: крыльевъ, пла́тье — пла́тьевъ (odijelo).

22. Riječ *дитя́* (dijete), koja se u jednini deklinuje ka *телячь*, ima u možini: дѣ́ти itd. (kao лю́ди, vidi 17).

Posebne bilješke za riječi ž. roda na -*а* (*я*).

23. Zašto ne bi bio pravilan oblik za 6. pad. jedn. n. p.: (въ) библіѣ, nego: библіи, vidi II. 8.

24. a) K onome, što je kazano pod V. 8. o obliku волей, treba dodati, da njeke riječi na -*ля* i -*ня* t. j. -lja -nja ne umeću *e* megju l-j, n-j, nego megju *l n* i suglas, koji je pred njima, — kao i u nas: земля — zemlja, 2. pad. mn.: зем-е-ль = zemelj

(kajkavski) zemalja, пѣсня — пѣсень (piše se i: пѣсенъ); budući da je u ovakim riječima *л* i *н* mekano, piše se u 2. pad. mn. na koncu ь (vidi III. 4) uvijek iza *л*, a iza *н* piše se obično ъ.

b) Prema riječima na *-ія -ija*, koje imadu u ovom pad. pravilno — bez nastavka *-ij* t. j. ій (молнія — molnija, молній), imadu taki nastavak i druge njeke riječi na -ья, gdje *-ья* stoji mjesto *-ія* (vidi II. 2. f.), ali se u ovom padežu vraća *i*, n. p.: гостья (gostinja) — гостій itd.

c) Kako ima u ovom pad. n. p. riječ: скамейка? Napišimo latinicom: *skaméjka*, a od toga je pravilno ovaj pad. — s umetnutim *e* — skamejek t. j. скамéекъ, — *й* je nestao, jer je sadržan u onom drugom *e*: ee = eje (vidi: II. 4. b.)

d) Mnoge riječi ne umeću ništa megju posljednja dva suglasa: волна, (vâl), 2. p. mn.: волнъ (= valova) itd.

Posebne bilješke k-riječima ž. roda na -ь.

25. a) Njeke riječi (вошь uš, ложь laž, рожь raž, любовь) odbacuju u ostalim padežima svoje *o*: рожь — ржи itd.; u 7. ga ipak sadržavaju: ложью lažju.

b) Riječ *церковь* ovako se deklinuje: цéрковь — цéркви itd., цéрковью, — цéркви — церквéй — церквáмъ itd. (ne: церквямъ kao костьямъ).

26. U 7. pad. mn. imadu njeke riječi *-ьми* (mj. ями): лошадьмú (konjima). Taki nastavak mogu imati i riječi мать дочь (v. 28).

27. Riječ *путь* (put), koja je muškoga roda, deklinuje se sasvim kao кость, samo ima u 7. p. jedn.: путёмъ (putem).

28. Rije i мать (mati) i дочь (kći — naši stari pisali su: dči) deklinuje se ovako:

мать — матери itd. — матерю.

мáтери — матерéй — матерямъ — матерéй — матеряхъ — матерями

дочь — дóчери itd., množ.: дóчери — дочерéй itd.

VI. Pridavnik. 1. Kao što naš, tako imade i ruski pridavnik dva oblika, prosti i složeni:

bogat - *bogato* - *bogata* glasi ruski: богáтъ - богато - богата;
bogati " " " " богáт*ый* - богат*ое* - богат*ая*.

2. Prosti pridavnik stoji samo u predikativnoj službi (t. j. kad se *kazuje* za samostavnik, kakav *jest*, n. p.: купéцъ богáтъ trgovac (je) bogat; složeni oblik stoji redovito *pred* samostavnikom

i njim se *označuje*, *koji* je to samostavnik: одинъ богат*ый* купецъ = jedan bogati trgovac) a složeni u atributivnoj — kao u nas.

3. Složeni se oblik (богат*ый*) nalazi u rječniku, a od njega se pravi prosti tako, da se nastavak *-ый -ое -ая* (-ій -ее -яя) zamijeni nastavkom -ъ -о -а (ь -е -я vidi niže), kako se to vidi po oblicima pod 1.; kod toga treba spomenuti:

a) da se u muškom rodu prostoga oblika, ako bi se taj svršavao na dva suglasa, umeće *o*, ili *e* (samo iza *ч ж ш щ*) kao kod nas *a*, dakle: krepki -o -a, ali: krepak — krepko -a, = крѣпкій -ое -ая, крѣпокъ — крѣпко — крѣпка, teški -o -a: težak — teško -a = тяжкій -ое ая: тяжекъ — тяжко -а itd.;

b) da se katkada ništa ne umeće: добрый -ое -ая, ali i: добръ (dobar), дряхлый — дряхлъ

4. Za oblik složenoga pridavnika treba jošte spomenuti, da se u 1. pad. jedn. može svršavati

a) na -óй, i to uvijek tada, kada bi trebalo da nastavak *-ый* bude naglašen, dakle: живóй -óе -áя mjesto: живый itd.

b) na -ій -ее -яя, i to iza umekšanoga suglasa; tako naš pridavnik: sinji — sinje — sinja glasi ruski: синій — синее — синяя, izgovori: sinjij — sinjeje — sinjaja;

c) na { -ій -ое -ая iza *к г х* po pravilu pod II. 7. a.
{ -ій -ee -ая iza ч ж ш щ po istom pravilu i po pravilu II. 7. d. (srednji rod n. p.: хорóшее mjesto хорошое).

5. Pridavnik se deklinuje ovako: a) tvrdi:

1.	prosti: богáтъ богáто богáта složeni: богáтый богáтое богáтая	sva 3 roda богáты muš. богáтые ž. i sr. богáтыя (băgátyjĕ)
2.	pr.: богáта sl.: богáтаго ž. { богáтой (izg. băgatavă)	богáтыхъ
3.	pr.: богату sl.: богáтому ž. { богáтой	богáтымъ
4.	živo kao 2. padež, neživo i srednji rod kao 1. padež	
6.	богáтомъ богáтой	богáтыхъ
7.	богáтымъ { богáтой богáтою	богáтыми

b) Meki pridavnik n. p. сúній — синее — синяя izg.: sinjij — sinjeje — sinjaja deklinuje se posve kao tvrdi богатый -ое -ая, samo treba paziti na ruski pravopis i pravilo spomenuto

pod II. 4. b. (ни = nji itd.); daklem sinj-ij (синій) ima pravilno: sinj-ago = синяго (izg.: sinjevă, vidi III. 2. str. 5); 2. pad. jedn. žensk. roda bio bi prema богатой sinjoj, ali po pravilu II. 7. e. str. 5, u kojem se veli, da *o* ne može stajati iza j bit će: sinjej t. j. po ruskom pravopisu синей; isto tako prema богатому ne će biti n. p. хорошому, nego po pravilu pod II. 7. d.: хорóшему itd.

6. Komparativ ili drugi stupanj pridavnika. U ruskom treba razlikovati dva komparativa: jedan se upotrebljava u predikativnoj službi (vidi 2), drugi u atributivnoj.

a) Prvi komparativ nije ništa drugo nego srednji rod komparativa i često je sasvim jednak našemu srednjemu rodu komparativa. Pravi se tako, da se osnovi pridavnika (t. j. onomu, što ostane, kad se odbaci -ый (-ій) doda:

ili **e** t. j. *je* i to iza *к г х. д т;* to se *je* stopi sa spomenutim suglasima u: -че -же -ше же (naše: *-gje)* -че (naše: *će)* daklem:

крѣ́пк-ій — (krepk-je) крѣ́пче, стрóг-ій — (strog-je) стрóже, вéтх-ій (stari) вéтше,

молодóй — (molod-je) молóже, крут-óй — (krut-je) крýче,

толст-óй — (tolst-je, tolsče, po izgovoru: tolšče t. j.) тóлще — svatko vidi, da su to naši oblici: krepče strože . . . . mlagje kruće tušće;

ili: **ѣе** (jeje), a to je naše **-ije**, daklem n. pr.:

бѣ́л-ый — бѣлѣ́е (bjelije), мудр-ый — мудрѣе (mudrije) itd.

Ovaj zadnji oblik na *-ѣе* glasi katkada *-ѣй:* бѣлѣ́й.

Evo njekoliko primjera, kako se upotrebljava taj komparativ:

снѣгъ бѣлѣ́е землú — snijeg (je) bjeliji (od) zemlje,

лисúца мудрѣе вóлка — lisica (je) mudrija (od) vuka.

дѣ́ло сильнѣ́е слóва — djelo [čin] (je) silnije (od) riječi.

онъ крѣ́пче тебя́ — on (je) kriepči (od) tebe.

мать стрóже дóчери — mati (je) stroža (od) kćeri.

отцы́ мудрѣе дѣтей — oci (su) mudriji (od) djece itd.

Kako se vidi oblici na *-ѣе* i *-е* ostaju za sva tri roda i *oba broja* jednaki.

Vidi se nadalje, da se u ruskom kod komparativa naše „od" ispušta. To je najobičnije. Mjesto našega „nego" kaže se ruski *нéжели* (= nego li) i *чѣмъ:* у дрéвнихъ римля́нъ не бы́ло бóлѣе царéй, нéжели дней въ недѣ́лѣ — u drevnih rimljana nije bilo više careva, nego dana u nedjelji; мы пошлú дальше, чѣмъ нýжно бы́ло — mi (smo) pošli dalje, nego (je) nužno bilo itd.

b) Drugi komparativ, koji ima *sva tri roda* u svim padežima pravi se tako, da se osnovi pridavnika doda:

-ѣйшій, a pred tim nastavkom mijenja se *к в х* u *ч ж ш*, a sam nastavak glasi iza toga -чайшій, -жайшій, -шайшій, n. pr.:

мýдр-ый — мудрѣ́йшій (kajkavski: *mudreši),*

бѣ́л-ый — бѣлѣ́йшій „ *beleši),*

высóк-ій — высочáйщій,

стрóгій — строжайшій itd.

U tvorbi ovih komparativa ima mnogo nepravilnosti, ali bili oni ne znam kako nepravilni, nastavak im je tako značajan, da će naš čovjek bez sumnje razumjeti sve ruske komparative.

7. Superlativ ili treći stupanj. Superlativ se kazuje:

a) najobičnije komparativom: онъ мудрѣ́йшій человѣ́къ — on je *naj*mudriji čovjek, строжáйшій отéцъ — *naj*stroži otac;

b) opisuje se: сáмый мýдрый человѣ́къ — najmudriji čovjek (za pravo: sâm, jedini mudri čovjek). Ako se opisuje sa *наи* (naše: naj-), ne stoji iza *наи* drugi, nego prvi stupanj: *наилю-бéзное* дитя́ — najmilije dijete.

VIII. Zamjenice. 1. Lične zamjenice:

Jednina.

я	ja	ты	—
меня́	mene	тебя́	себя́
мнѣ	meni	тебѣ́	себѣ́
меня́	mene	тебя́	себя́
—	—	—	—
мнѣ	meni	тебѣ́	себѣ́
мнóю (мнóй)	mnom	тобóю тобóй	собóю собóй.

Množina.

мы	вы
насъ	васъ
намъ	вамъ
насъ	васъ
—	—
насъ	васъ
нáми	вáми.

Jednina.		Množina.	
онъ óно	онá	онú (oni)	онѣ (ona, one)
(н)*его (jevó)	(н)ея́ (jejó)	(н)ихъ	
ему́	ей	(н)имъ	
(н)егó	(н)ея (jejo)	(н)ихъ	
—	—	—	
нёмъ	ней	нихъ	
(н)имъ	(н)ею (ей)	(н)ими.	

2. Upitne i druge zamjenice: *кто*, tko; *томъ*, taj; *этотъ*, taj, onaj: *самъ* sam:

кто (hto)	что (izg. što)
когó (kăvó)	чегó (čevó)
кому́	чему́
когó (kăvó)	что
—	—
комъ	чёмъ
кѣмъ	чѣмъ.

Jedn.:	тотъ то	та	Množ.:	za sva tri roda	тѣ
	тогó (tăvó)	той			тѣхъ
	тому́	той			тѣмъ
	kao 1. ili 2 p.	ту			kao 1. ili 2. p.
	—	—			—
	томъ	той			тѣхъ
	тѣмъ	тою (той)			тѣми.

э́тотъ i самъ deklinuju se u jednini kao *томъ*, samo u 7. padežu imadu: э́тимъ, самимъ; množinu imadu ove dvije zamjenice kao pridavničke.

3. Pridavničke zamjenice, koje će se sada nabrojiti, imadu nastavke zamjenice онъ (-егó itd. svuda bez *н*, vidi niže); te su:

мой	моя́	моё (măjó):	Osnove, kojima se dodaju ovi nastavci:	мо-
твой	твоя́	твоё (tvăjó):		тво-
свой	своя́	своё (svajó):		сво-
нашъ	-а	-е:		наш-
вашъ	-а	-е:		ваш-
кой	коя́	кóе (koji -a -e):		ко-
чей	чьа	чьё (čiji -a -e):		чь-
сей	сiя́	сié (taj):		с-
весь	вся	всё (izg. vsjo):		вс-

* Oblici sa zagradjenim (н) upotrebljavaju se uz prijedloge.

Jednina

	2. pad.	3 pad.	4. pad.	6. pad.	7. pad.:
1. pad.: m. i sr.	-егó	-ему́	kao 1. li	-ёмъ	-úмъ
ž.	-éй	-éй	kao 2. p.	éй	-éй (-ею).

Množina.

-ú	-úхъ	-úмъ	(1. ili 2.)	-úхъ	-úми.

Dodati treba:

a) da *нашъ*, *вашъ* ima uvijek naglas na prvoj slovci;

b) da *сей* ima 1. pad. množ. сiú (ne: си);

c) da *весь* ima množ. kao *томъ* t. j. *всѣ всѣхъ* itd.

4. Neodregjene su zamjenice: нѣкто нѣчто (izg. njehto nješto) — njeki nješto; treba jošte zapamtiti: кто-нибу́дь, кто-лúбо, что-нибу́дь, что-лúбо — tkogod, što-god, tko mu drago, što mu drago.

VIII. Brojevi. Od brojeva treba spomenuti samo: *одúнъ* — *однá* — *одно* = jedan, -a, -o; *семь* = sedam, *вóсемь* = osam; mjesto našega (dva)-*naest* kaže se ruski: -надцать: одúнадцать, двѣнáдцать, тринáдцать; *сóрокъ* = četrdeset (сорокъ je tugja, grčka riječ: *tessarákonta* = 40); *девянóсто* = devedeset; двѣсти 200; dalje od 500 izriču se stotine sa *-сотъ*: пятьсотъ = pet stotina itd.

2. Prva 4 broja deklinuju se:

Jednina.		Množina.	
одúнъ однó	однá	однú	однѣ́
одногó (ădnăvó)	одной	однúхъ	однѣ́хъ
одному́	одной	itd.	itd.
kao 1. ili 2. pad.	одну́	(*однú*, *однѣ́* obično	
однóмъ	однóй	= sami-e, kao i	
однимъ	однóю	одúнъ = sam).	

два двѣ	три	четы́ре
двухъ	трёхъ	четырёхъ
двумъ	трёмъ	itd.
kao 1. ili 2. p.	kao 1. ili 2. p.	
двухъ	трёхъ	
двумя́	тремя́	четырмя́.

3. Brojevi na ь (пять, шесть, двѣнадцать itd.) **deklinuju se** i to kao ženski samostavnici na ь: деревня въ пятú верстахъ отсю́да = selo (je) (u) pet versta odavle, онá поссóрилась съ

семью́ жёнами = ona se posvadila sa sedam žena; isto tako: онъ перешёлъ рѣку́ съ пятью́десятью солдатами = on je prešao rijeku sa 25 vojnika; во́семь ima 2 p. осми́ itd., 7. p. восемью́.

4. *сорокъ* (40), *девяно́сто* i *сто*, ako n e stoje u 1. padežu, glase сорока́, девяно́ста, ста: съ сорока́ солдатами = sa 40 vojnika itd: *сто* ima u množ.: ста — сотъ — стамъ — стахъ — стами: далъ пи́щу двумъ стамъ салдатъ = dao (je) hranu dvjema stotinama vojnika.

5. *dva trgovca* kaže se: два купца́, a: dva bogata trgovca: два бога́тые (1. pad. množ.) купца́, ili два бога́тыхъ (2. pad. množ.) купца.

6. Od rednih brojnika treba spomenuti: второ́й = drugi (sjeti se našega *utorak* t. j. d r u g i dan u nedjelji), сороковой — četrdeseti, сотый — stoti; kod ostalih stotina rednih brojnika stoji onaj broj, koji kazuje stotine, u 2. padežu: двухъсо́тый — 200-ti, трёхъсо́тый — 300., шестисо́тый — 600-ti itd.

7. Napokon neka se spomenu najobičniji brojni izrazi:

a) Slomci se kazuju 2-im padežem rednoga brojnika u množ.: $^2/_5$ kaže se: двѣ пятыхъ (t. j. dvije petih [čestî]), $^7/_{10}$: семь деся́тыхъ itd. — $2^1/_2$, $3^1/_2$ itd. veli se: два съ полови́ною (dva s polovinom) itd. — $1^1/_2$, $2^1/_2$ kaže se полтора́ (mj. полвтора́ t. j. pô drugoga). полтретья́; ostali padeži deklinuju se kao prosti pridavnik (vidi: VI. 5. a), samo treba spomenuti, da u ostalim padežima mjesto пол- stoji полу-: полу́тору, полу́третью itd.

b) 1 put — одна́жды ili разъ, 2 puta — дважды, 3 puta трижды, 4 puta — четырежды, ili: четырью, 5 puta — пятью, 6 puta — шестью itd. Običnije se kaže: два раза, три раза, десять разъ itd.

c) P r v o, drugo, treće itd., kad se hoće izreći njemačko erstens, zweitens (i ljudi, koji ne znaju latinski, govore u tom slučaju: pro primo, pro sekundo itd.), kaže se: во пе́рвыхъ, во вторы́хъ, въ третьихъ itd.

IX. G l a g o l. 1. Od glagolskih oblika navodi se u rječnicima neodredjeni način ili infinitiv. Taj se može u ruskom svršavati: najobičnije na ть, rjegje na *-ти́* i na -чь: говорить — govoriti, нести́ — nesti, печь — peći.

Kako se od infinitiva prave ostali oblici, to se ne da u kratko reći, a za r a z u m i j e v a n j e nije gotovo niti nužno, jer će naš čovjek veliku većinu oblika razumjeti, ma da ih i ne bi znao sam kazati.

2. Gledaj tablice na str. 22. 23. 24. i 25., iz kojih se vidi, kako se od prilike tvore od infinitiva ostali glagolski oblici, a poslije će se štošta spomenuti i dodati:

5. a) Kako se vidi iz primjera pod 2. a, prema našim nastavcima: -am -aš -a -amo -ate -aju, stoje ruski: -аю -аешь -аетъ -аемъ -аете -аютъ; prema našim: -em -es -e -emo -ete -u, kako se vidi iz 2. b. stoje ruski: -ю -ешь -етъ -емъ -ете -ютъ; napokon, kako se vidi iz 2. f., prema našima -im -iš -i -imo -ite -*e*, stoje ruski: -ю -ишь -итъ -имъ -ите -ятъ.

b) Nastavak -ю (ju) stapa se sa suglasom:

д i *з* u *жу:* ви́д-ѣть (— вид-ю) — ви́жу (naše: vigju), воз-и́ть (— воз-ю) вожу́;

т i *к* u *чу:* верт-ѣть — (vert-ju) верч-у́, чи́ст-ить — (čist-ju, čisću, po izgovoru: čišću t. j.) чи́щу, плак-ать (плак-ю) — пла́чу;

с u *шу:* писа́ть (пис-ю) — пишу́, прос-и́ть (просю) — прошу́;

б, п, в, м u блю, плю, влю, млю; люб-и́ть (люб-ю) — люблю́; терп-ѣ́ть (терп-ю) — терплю́: лов-и́ть (лов-ю) — ловлю; дрем-ать (дрем-ю) — дремлю itd.

c) Nastavci -ешь -етъ -емъ -ете, kad su naglašeni, izgovaraju se: -još -jot -jom -jotje: идёшь — idjoš (ideš), идётъ — idjot, itd. Kako se može razabrati iz onoga, što je rečeno pod III. 3. i 5., печёшь n. pr. n e izgovara se pečjóš, nego: pečóš.

d) Upozoriti treba na onakih njekoliko glagola, kao što su u tablici pod g) i h): пить —пью, крытъ — кро́ю itd.

6. Sadašnjost svršenih glagola imade značenje b u d u ć n o s t i i na ovo treba dobro paziti; n pr.: я скажу́ (сказа́ть — kazati) = ja ću kazati, я напишу́ = ja ću napisati. (Koji su glagoli svršeni? Oni, koji mogu i u nas u p o d r e g j e n o j rečenici imati značenje s v r š e n e b u d u ć n o s t i, n. pr. kad ti reknem dogji = kad ti *budem* rekao . . ., ako stanem, pasti ću = ako budem . . ., progje li mimo itd.). Inače se kod trajnih glagola izriče u ruskom budućnost ovako: n. pr.: я *бу́ду* писа́ть (= ja budem pisati) — ja ću pisati, ты *бу́дешь* читать (ti ćeš čitati itd). Ćitavu budućnost glagola быть (biti) vidi na tablici pod 3. a.

7. Zapovjedni način pravi se tako, da se kod glagolâ na *-ть* odbaci u 2. licu jedn. -ешь -ишь, a kod glagola na *-чь* nastavak *-у* od 1. lica jednine i doda: -и -ите: дремл ешь — дремл-и́, говор и́шь — говор-и́, пек-у́ — пек-и́ (peci) itd. — Za ove nastavke *-и -ите* treba zapamtiti: (v. str. 26).

Infinitiv	Sadašnjost	Imperativ (zapovj. način)	Prošlost	Particip pasivni sadašnjosti	Glag. prislov
a) дѣл*ать*	дѣла**ю** дѣла*ешь* дѣла*е***тъ** дѣла*емъ* дѣла*ете* дѣла**ютъ**	дѣлай дѣлайте	я дѣлалъ ты дѣлалъ онъ } дѣлалъ она́ } дѣлала оно́ } дѣлало мы дѣлали вы дѣлали они́ } дѣлали онѣ (one) } дѣлали	{ дѣлаемъ { дѣлаемый (koji se djela, djelan)	дѣлаючи ili дѣлая (djelajući)
b) дрем*а́ть*	дремлю дре́млешь itd.	дремли́ дремли́те	я дрема́лъ itd.	—	дремля́ (drijemljući)
c) вое*ва́ть*	вою́ю вою́ешь itd.	вою́й воюйте	я воева́лъ itd.	—	воюя (vojujući)
d) блѣдн*ѣть*	блѣднѣю блѣднѣешь itd.	блѣднѣй блѣднѣйте	я блѣднѣлъ itd.	—	блѣднѣя (bĺijedeći)
e) **ви́д***ѣть*	ви́жу (sjeti se na naše: *vigju*) видишь itd. ви́дятъ (vide)	видь (obično: виждь, naše: *vigj*) ви́дьте	я ви́дѣлъ itd.	{ види́мъ { види́мый (koji se vidi)	ви́дя (videći)
f) **хвал***и́ть*	хвалю́ хва́лишь itd. хва́лятъ (hvale)	хвали́ хвали́те	я хвали́лъ itd.	{ хвнли́мъ { хвали́мый	хваля́
g) *пить*	пью пьёшь (pjoš) пьётъ (pjot) пьёмъ цьёте пьютъ	**пей** (pij) пе́йте	я пилъ itd.	{ піемъ { піемый	{ пія́ } pijući { пьючи́ } pijući

Infinitiv	Sadašnjost	Imperativ (zapovj. način)
h) { *крыть* *мыть*	крóю (krijem) кроешь (kriješ) itd. мóю (mijem) моешь (miješ) itd.	крой (krij) крóйте мой (mij) мойте
i) нести́	несý несёшь (njesjoš) itd. несýтъ	неси́ неси́те
3. **Nepravilni:** a) *быть*	ne upotrebljava se u sadašnjosti, osim: есть = ima; rijetko суть = jesu	будь бýдьте
b) (вѣдать)	вѣмъ (znam) вѣсь (znaš) вѣстъ (zna) Množine nema	*вѣдь* kao prislov znači: znaj, tà itd.
c) ѣсть (jesti)	ѣмъ jêm ѣшь jêš } kaj-kavski ѣстъ jê ѣди́мъ (jedemo) ѣди́те (jedete) ѣдятъ (jedu)	ѣшь ječ (jedi) ѣшьте ječte } kaj-kavski ili ješte
d) дать (dati)	дамъ дашь дастъ дади́мъ дади́те дадýтъ	дай дáйте
4. *Refleksivni* (povratni) *glagol* хвалиться (hvalitsa)	я хвалюсь ты хвалишься онъ хвалится мы хвалимся вы хвалитесь они́ хвалятся	хвали́сь хвали́тесь

Prošlost	Particip pasivni sadašnjosti	Glag. prislov
я крылъ itd. я мылъ	(nije u običaju)	(крыючи) (мыючи)
я нёсъ (izg.: njos) itd. онá неслá онó неслó мы несли́	{ несóмъ несóмый	неся́ (принеся́ = donesavši)
я былъ itd.	B u d u ć n o s t я бýду ты бýдешь онъ бýдетъ	 мы бýдемъ вы бýдете они́ бýдутъ
	nema tih oblika	
я ѣлъ itd.	ѣдомъ ѣдóмый	ѣдя́ (jeduć)
я далъ itd. онá далá онó дáло	—	—
я хвалился ты хвалился онъ } хвалился онá } хвали́лась онó } хвали́лось мы хвали́лись вы хвали́лись itd.	(ovaki glagoli nemaju toga oblika)	хваля́сь (hvaleći se)

a) da se poslije samoglasa pretvaraju u -й -йте: дѣла-и = дѣлай; дѣла-ите = дѣлайте.

b) da se, kad nijesu naglašeni, pretvaraju u -ь -ьте: вѣрь, вѣрьте.

8. Naša prošlost: ja sam hvalio itd. (a Rusi drugčije prošlosti i nemaju) kazuje se isto tako i u ruskom, samo treba zapamtiti, da se ono „sam“ „si“ „je“ itd. uvijek ispušta tako, kao kad bismo mi kazali: ja hvalio, ti hvalio itd., to jedno, a drugo, da množina za sva tri roda imade oblik muškoga roda; primjer se vidi pod 2. a.

Particip дѣлалъ хвалилъ itd. pravi se tako, da se od infinitiva odbaci *-ть* (тй) i doda -лъ -ла -ло, a za množinu (za *sva 3* roda) **-ли**; no treba paziti na ovo:

a) kad se ono, što ostane, kad se odbaci -ть (тй), svršava na suglas, n e d o d a j e s e u **muškom** r o d u -лъ: нес-тй (-nesti): онъ нёсъ (ne: неслъ!), везтй (-vesti): онъ вёзъ = on (je) (do)-nio, on (je) (do)vezao;

b) kod glagolâ na *-чь* treba paziti na 1. lice, pak od 1. lica odbaciti *-у* i od toga načiniti particip: печ — пек-ý: онъ пёкъ = on (je) pekao, мочь — мог-ý: онъ могъ = on (je) mogao itd.

9. Spomenuti samo treba oblike kao što su:

a) пишучй, дѣлаючи — pišući, djelajući;

b) писавъ писавши, дѣлавъ дѣлавши itd., jer ih Hrvat na prvi pogled razumije. Nadalje oblicima, kao što su:

c) пйшущій — пйсущее — писущая, дѣлающій, хвалящій (pišući, djelajući, hvaleći) i:

d) писавшій — писавшее — писавшая, дѣлавшій, хвалившій (pisavši, djelavši, hvalivši) — treba dodati, da su to pridavnici i da se deklinuju, dočim ih u nas — kako njeki hoće, držeći se narodnoga govora — ne valja deklinovati; napokon se razumiju i

e) oblici: писанъ -о -а, писанный -ое -ая, дѣланъ — дѣланный; взятъ — взятый (uzet), samo treba paziti da se oni prvi u odregjenom obliku pišu sa dva *н*.

10. Osobito treba da se pamte ova dva oblika, koji su nama sasvim nepoznati:

a) Glagolski prislov na -я (ili *-а,* vidi II. 7. c), koji kad se načini od glagola trajnoga, ima trajno, a kad se načini od svršenoga, ima svršeno značenje, n. pr. говоря́ = **govoreći,** хваля́ = **hvaleći,** пиша (mj. пиш-я) = pišuć, гложа (mj. глож-я) = glogjuć, спустя́ = **spustivši,** пройдя́ = **prošavši** itd.; ne valja zaboraviti, da je to prislov, te da se prema tome nikako ne mijenja. Postaje ovako: od 3. lica množine odbaci se nastavak (-ютъ -утъ -ятъ) i doda -я, a s obzirom na pravilo II. 7. c *-а,* kako pokazuju gornji primjeri. Kad bi to *я* trebalo da stoji iza *к г,* stapa s tim suglasima u *ча жа:* пек-утъ (пек-я) печá = pekući, стриг утъ (стриг-я) стрижа = strigući itd.

b) Particip pasiva sadašnjosti na -омъ -о -а, -омый -ое -ая, -емъ -емый, -имъ -имый, n. pr.: несо**мъ** несо**мый** (koji se nosi, nošen), пйш**емъ** пишемый (koji se piše, pisan, pisani) *хвалймъ хвалймый* (koji se hvali, hvaljen, -i) любймъ любймый (koji se ljubi, sjeti se na naše: ljubi**m**ac, pobrati**m** = koji se brati, pobraćen). Ovaj je oblik uvijek — u prostom obliku — nalik na 1. lice množine.

11. Na tablici pod 3. a. b. c. d. spomenuta su 4 nepravilna glagola, kojim ne treba dodatka (osim — što se već iz 5. razumije — da je дамъ = dat ću), a

12. pod 4. refleksivni glagol: хвалюсь, хвалишься = hvalim *se,* hvališ *se* itd. Kad se u ruskom hoće označiti uzajamnost, kao n. pr.: mi *se* (medjusobno) ljubimo, poštujemo itd., n e upotrebljava se refleksivni glagol već se mjesto *ся сь (se)* kaže: другъ друга = jedan drugo(ga), n. pr. мы любимъ и уважаемъ другъ друга = mi *se* ljubimo itd.

K o n a č n i p r i p o m e n a k. Razumije se po sebi, da u ovoj k r a t k o j uputi nije navedena tvorba svih oblika i sve iznimke. Toga nema zato, jer je ova uputa za one, koji hoće da čitaju ruski i da razumiju, što čitaju. Tko bi hotio (— ma u koju svrhu bilo, recimo, tko hoće p i s a t i ruski —) znati, kako glasi ovo ili ono, — to neće saznati n i i z k a k e g r a m a t i k e, ma bila ona ne znam kolika. To se uči iz — čitanja.

Uputa k rječniku.

Mnoge se ruske rieči tako malo razlikuju od naših, da se je lako dovinuti njihovu značenju, zato i nijesu metnute u rječnik. Da bi se čitalac lakše dovinuo, što riječ znači, neka postupa po ovoj tablici. Ako riječ poslije zamjene glasova ne bi ipak u našem jeziku ništa značila, neka se potraži u rječniku.

Ako je u ruskoj riječi	neka se zamijeni našim	N. p.	Opazka
e (ё) **o**	**a**	отéцъ = otac, бóленъ = bolan, спокóенъ = spokojan, песъ = pas овёсъ = ovas (zob): сонъ = сан, мохъ = mah(ovina), чеснóкъ = cešnjak, крѣпокъ = krepak, золъ = zal (zao)	Ovo *e o* stoji poglavito na kraju riječi pred suglasom.
ѣ	**je ije**	вѣра = vjera, рѣкá = rijeka itd.	—
я **a**	**e**	пять = pet, тяжкій = teški, время = vreme видятъ = vide; часть = čest, жажда = žegja, щадить = štediti	Rusko *a* stoji mjesto *я* iza ч ж ш щ ц (II. 7. c).
ы	**i**	сынъ = sin, быть = biti. ты = ti, добры = dobri	—

Ako je u ruskoj riječi	neka se zamijeni našim	N. p.	Opazka
ор **ро** **ер** **ре**	(slogotvorno) **r**	горло = grlo, кормить = krmiti, кровь = krv, кротъ = krt, дровá = drva, перстъ = prst, терпѣть = trpjeti, гремѣть = grmjeti, бревнó = brvno	Gledaj III. 9, str. 6 i 7.
ол rjegje: **ло** **ел** **(ле)**	**u**	волкъ = vuk, долженъ = dužan, молнія = munja; глотáть = gutati, блоха = buha; жёлтый (izg. žoltij) = žuti, желчь = žuč, слезá = suza	Braća Slovenci govore takodjer sve ove riječi sa *-ol:* volk dolžen, solza, bolha itd., a naši kajkavci imadu na tom mjestu osobito svoje muklo *u*.
оро **оло** **ере**	**ra** **la (le)** **re**	гóродъ = grad, бородá = brada, головá = glava, золото = zlato, (молокó = mleko), середá = sreda, умерéть = umreti, пéредъ = pred.	—
ч	**(č)** **ć**	хочý = hoću, крýче = kruće;	чь = ć: ночь = noć
щ	**št** **ć**	щадить = štediti, ищешь = išteš пища = pića (hrana), говорящій = govoreći	—

Ako je u ruskoj riječi	neka se zamijeni našim	N. p.	Opazka
ж жд	gj	межá = megja, ухáживать = uhagjati между = megju, жажда = žegja	—
ть	ć	житьё = žiće (stan), бpaтья = braća.	—
в- во-	u-	внукъ = unuk во-йтú = u-ći	—
воз-	uz-	воз-вестú = uz-vesti	—
вы-	iz-	вы быть = iz-biti.	—

ЖИВЫ́Я МО́ЩИ.

Край роднóй долготерпѣ́нья
Край ты рýсскаго нарóда.

Θ. Тютчевъ.

(Prije čitanja neka svatko pomno pregleda tablice za mijenjanje samostavnika, pridavnika i glagola, — da se to ne mora spominjati u bilješkama.)

Фванцýзкая поговóрка гласúтъ: „сухóй рыбáкъ и мóкрый
Francúskaja păgăvórka glasit: „suhój rybák i mokryj
Francuska poslovica glasi: „suhi ribar i mokri

охóтникъ являютъ видъ печáльный". Не имѣвъ никогдá при-
ăhotnik javljájut vid pečalnyj. Nje imjev njikăhda pri-
lovac iznose na javu pečalno lice[1]. Ne imavši nikada stra-

страстія къ рыбной лóвлѣ, я не могý судúть о томъ, что̀[2]
strastjija k rýbnoj lóvlje, ja nje măgu sudjitj ă[3] tóm, što
sti k ribnoj lovnji, ja ne mogu suditi o tom, što
(za ribarenje)

испы́тываетъ рыбáкъ въ хорóшую я́сную погóду и наскóлько
ispytyvajet rybak v hărošuju jasnuju păgodu i naskoljko
iskusi ribar u lijepo jasno vrijeme i (za) koliko

---

[1] = mrgode se. [2] *чтò*, kad je iza zareza ovako označeno, znači *što;* inače bez ikakvoga znaka znači iza zareza naše *da:* я говорю́, **что** ты придёшь — ja velim da ćeš ti doći. [3] v. III. 1.

въ ненáстное врéмя, удовóльствіе, доставля́емое[1] емý обúльной
v njenasnoje vremja, udăvóljstvije, dăstavljájemoje jemú ăbiljnoj
u tmurno vrijeme, zadovoljstvo, koje mu se pruža obilnim
(pružano mu)

добы́чей, перевѣ́шиваетъ[2] непрія́тность быть мóкрымъ. Но
dăbčýčej, perevjéšivajet njeprijátnostj bytj mokrym. No
plijenom, nadmašuje neprijatnost biti mokrim. No
(kada je, da je mokar).

для охóтника дождь[3] — сýщее бѣ́дствіе. Именно[4] такóму бѣд-
dlja ăhótnika dož(dj) — suščeje bédstvije. Ímenno[5] takómu bed-
za lovca dažd (je) prava bijeda. Baš takvovoj bi-

ствію подвéрглись[6] мы съ[7] Ермолáемъ[8] въ однý изъ нáшихъ
stviju pădvérglis my s Jermolájem v ădnú iz náših
jedi podvrgli se mi s Jermolajem u jednu iz naših
(megju)

поѣздокъ[9] за тéтеревами въ Бѣлевскій уѣздъ. — Съ сáмой
păjézdok za tjetjerevami v Bjelevskij ujézd. — S sámoj
potjerâ za tetrijebima u Bjelevski kotar. — Od same

ýтренней[10] зорú[11] дождь не переставáлъ. Ужъ чегó[12] — чегó мы
útrenjej zări dož(dj) nje perestavál. Už čevó — čevó mi
jutarnje zore dažd ne prestajao. Već čega — čega mi

[1] Vidi Uputa IX. 10. b. [2] Za pravo „prevješuje“ = preteže, jer rus. вѣсъ = težina na tezulji, t. j. ono što se *vjesi*, da se vidi kako je teško. [3] — (potez) stoji često mjesto našega: (je)sam (je)si (je(st) itd. [4] Za pravo: *po imenu* takova, t. j. baš takova. [5] 2 n (nn) čuju se dobro u govoru. [6] Vidi Up. IX. 4. (i 12). [7] tako se ruski kaže: мы съ Е. = **ja** i E., *мы* съ тобóю = ja i ti [8] Jermolaj je poznato lice iz Turgenevljevih „Запúски охóтника“. [9] 2. p. mn., vidi V. 8. [10] *jutarnja* zora, može biti i večernja zora, kad zalazi sunce. [11] зоря́ 2. p. зарú (t. j. zarji) vidi II. 5. i III. 3. [12] v. VII. 2.; *чегó* stoji često(osobito u narodnom govoru) mj. что, što: чегó? = što (hoćeš)?

ни[1] дѣ́лали, чтóбы отъ негó избáвиться[2]! И рéзинковые плá-
nji djelali, štoby ăt - njevó izbávitsa! I rézinkovyje pla-
(nije- djelali, da bi od njega izbaviti se I od gume pla-
smo) (smo) (mogli)! (kaučuka) (ka-

щики чуть не на сáмую гóлову надѣвали, и подъ дерéвья[3]
ščiki čutj nje na sámuju golovu nadjeváli, i păd - djerévja
štiće malo ne na samu glavu nadijevali, i pod drvlje
banice) (smo) (smo)

становúлись, чтóбы помéньше кáпало... Непромокáмые[4] плá-
stanăvílis, štoby păménjše kápalo ... Njeprămăkájemyje plá-
postavljali se, da bi pomanje kapalo ... Nepromočni pla-

щики, не говоря́[5] ужé о тóмъ, что мѣшáли стрѣля́ть, пропу-
ščiki, nje găvărjá užé ă-tom, što mešáli streljatj, prăpu-
štići, ne govoreć već o tom, što smetali strijeljati, propu-
(kabanice) (su)

скáли вóду сáмимъ безсты́днымъ[6] óбразомъ; а подъ дерéвьями —
skálji vódu sámym bestydnym óbrazom; a păd-djerévjami —
štali vodu najbestidnijim načinom; a pod drvljem —
(su)

тóчно, на пéрвыхъ порáхъ, какъ бýдто бы и не кáпало, но по-
točno na pervyh păráh, kak buto by i nje kapalo, no pă-
upravo u prvi par (s početka) kao da bi i ne kapalo, no po-

тóмъ вдругъ накопúвшаяся[7] въ листвѣ́ влáга прорвалáсь, кá-
tóm vdrug nakăpivšajasa v ljistvje vlaga prărvalás, ka-
tom ujedared nakupivši se u lišću vlaga oburva se
(provali)

[1] ни = mu drago god: radili mi što mu drago. [2] inf. stoji u namjernoj rečenici, kad je isti subjekat u glavnoj i sporednoj rečenici. [3] Vidi V. 20. [4] koji nepromače, koji *se* ne da promočiti, v. IX. 10 b. [5] V. IX. 10. a. [6] самый безстыдный = najbestidniji. v. VII 7. b. [7] *накопúться* i *nakupiti* se nijesu iste riječi, – slučajno isto znače.

ждая вѣтка обдава́ла насъ какъ изъ дождево́й трубы́[1], холо́д-
ždaja vjetka ăbdavála nas kak iz doždjevoj trubý, hălod-
svaka grančica oblila nas kao iz daždene cijevi, hladna
(je)

ная стру́йка забира́лась подъ га́лстукъ[2] и текла́ вдоль спи́ннаго хребта́ . . . . . А ужъ э́то послѣ́днее дѣ́ло[3]! какъ выража́лся Ермола́й. Нѣтъ, Пётръ[4] Петро́вичъ, воскли́кнулъ. онъ наконе́цъ[5]. Э́такъ нельзя́! . . . . Нельзя́ сего́дня[6] охо́титься. Соба́камъ чутьё залива́етъ; ру́жья осѣка́ются[7] . . . Тфу! Зада́ча!

— Что же дѣ́лать? спроси́лъ я.

— А вотъ что. — Поѣ́дёмъ-те[8] въ Алексѣ́евку Вы, мо́жетъ[9], не зна́ете — хуторо́къ есть[10] — ма́тушкѣ ва́шей принадлежи́тъ; отсю́да вёрстъ во́семь[11]. Переночу́емъ тамъ, а за́втра . . .

— Сюда́ вернёмся?

— Нѣтъ, не сюда́ . . . . Мнѣ за Алексѣ́евкой мѣста́ извѣ́стны[12] . . . мно́гимъ[13] лу́чше[14] здѣ́шнихъ для те́теревовъ!

Я не сталъ разспра́шивать моего́ вѣ́рнаго спу́тника, зачѣ́мъ онъ не повёзъ[15] меня́ пря́мо въ тѣ мѣста́, и въ тотъ же[16] день мы добра́лись до ма́тушкина хуторка́, существова́нія кото́раго я, призна́ться[17] сказа́ть, и не подозрѣва́лъ до тѣхъ поръ При э́томъ ху́торкѣ оказа́лся флигелёкъ, о́чень ве́тхій, но нежило́й и потому́ чи́стый; провёлъ въ немъ дово́льно споко́йную ночь.

На слѣ́дующій день просну́лся ранёхонько[18]. Со́лнце то́лько-что вста́ло[20]; на́ небѣ не́ было ни одного́ о́блачка[21]; всё круго́мъ

[1] Sjeti se naše riječi: *truba (trublja)* = cijev (u koju se puše). [2] njem. halstuch. [3] = nema više ništa! zbogom! [4] Izg.: Pjot. [5] = napokon [6] Izg.: sevodnji. [7] ружьё осѣкается (t. j. *кремéнъ* осѣкается, osiječe se, puška ne daje ognja. [8] те se do daje kod poziva kao u hrv. *de:* zovni *de* ga. [9] *можетъ (быть)*, može biti, možda. [10] *есть* znači *ima: есть люди*, ima ljudî. [11] вёрстъ восемь, *oko* osam verstâ; *вóсемь вёрстъ*, (upravo) osam verstâ. [12] мѣстá извѣстны = mjesta (su) poznata, v. V. 5. a. (množina). [13] mnogo. [14] v. VI. 6. a [15] poveo; IX. 8. a. [16] *тотъ же*, isti. [17] признáться (treba dodati: *долженъ)*, mor m (priznati) da kažem. [18] nastavkom *-ехонькъ* jača značenje p idavniku; ovdje: veoma rano [19] njih t. j. njihovih; u rus. nema pridavnika: njeg v, njezin, njihov (osim katkada u narodnom govoru), nego se kaže: егó отéцъ, njegov otac, ея́ (jejó) мать, njezina mati, ихъ дѣти, njihova djeca; егó, ея́, ихъ ne mijenja se: njegova oca, егó отцá, njezinoj materi, ея́ мáтери itd. [20] ustalo t. j. izišlo. [21] óблачко, oblačak.

блестѣ́ло си́льнымъ двойны́мъ блéскомъ: блéскомъ молоды́хъ у́тренныхъ луче́й[1] и вчера́шняго ли́вня. — Пока́ мнѣ закла́дывали тарата́йку, я пошёлъ поброди́ть по[2] небольшо́му, нѣкогда́ фрукто́вому, тепе́рь одича́лому са́ду, со[3] всѣхъ сторо́нъ, обступи́вшему флигелёкъ свое́й паху́чей, со́чной глу́шью. Ахъ, какъ бы́ло хорошо́ на во́льномъ во́здухѣ, подъ я́снымъ не́бомъ гдѣ трепета́ли жаворо́нки, откуда́ сыпа́лся серёбряный би́серъ ихъ[4] звонкихъ го́лосовъ! На кры́ляхъ свои́хъ они́ навѣ́рно унесли́ ка́пли росы́, и пѣ́сни ихъ каза́лись оро́шенными росо́ю. Я да́же ша́пку снялъ съ го́ловы и дыша́лъ ра́достно — все́ю гру́дью . . . На склонѣ́ неглубо́каго овра́га, во́злѣ са́маго плетня́, виднѣ́лась па́сѣка; у́зенькая тропи́нка вела́ къ ней, извива́ясь змѣ́йкой[5] ме́жду сплошны́ми стѣна́ми бурья́на и крапи́вы, надъ кото́рыми вы́сились[6], Богъ вѣ́даетъ откуда́ занесённые, остроконе́чные сте́бли темнозелёной конопли́.

Я отпра́вился по э́той тропи́нкѣ; дошёлъ до па́сѣки. Ря́домъ съ не́ю стоя́лъ плетёный сара́йчикъ, такъ-называемый амшаникъ, куда ста́вятъ улья[7] на́ зиму. Я заглянулъ въ полуоткры́тую дверь: тёмно, ти́хо, су́хо; па́хнетъ мя́той, мели́ссой. Въ углу́ приспосо́блены подмо́стки и на нихъ, прикры́тая одѣя́ломъ, кака́я-то[8] ма́ленькая фигу́ра . . . Я пошёлъ-бы́ло[9] прочь . . .

— Ба́ринъ, а[10] ба́ринъ! Пётръ Петро́вичъ! — послы́шался мнѣ го́лосъ, сла́бый, ме́дленный и си́плый, какъ ше́лестъ боло́тной осо́ки.

Я останови́лся.

— Пётръ Петро́вичъ! Подойди́те, пожа́луйста! — повтори́лъ го́лосъ. Онъ доноси́лся до меня́ изъ угла́ съ тѣхъ, замѣ́ченыхъ мно́ю, подмо́стковъ

[1] лучъ, -á, V. 8 [2] prijedl. *по* stoji uz 3. pad., zato *сáду;* 6. pad. bio bi *саду́* (vidi V. 14.) [3] mj. *съ;* prijedlozi *съ*, *въ* itd., ako iza njih slijedi riječ, koja se počinje sa dva ili više suglasa glase: *со*, *во* itd. [4] v. bilj. 21. str. 34. [5] извиваясь змѣйкой, vijugajući se. , [6] dizale su se., [7] *у́лей*, mn. *ульи* i улья. [8] njekaka; osim *нѣкто*, njetko, *нѣчто*, nješto (samo u 1. pad.), kaže se ruski: *ктó-то*, njetko, *чтó-то*, nješto. *когó-то*, njek ga, *чегó-то*, nječesa itd. [9] Malo ne odoh otale, htjedoh da odem; tako se može *было* dodati u istom značenju svakomu (svršenomu) glagolu u prošlosti: огляну́лся-бы́ло, hotio se ogledati. [10] ej! oj! tako se zove, n. p. Ива́нъ, а Ива́нъ! Ivane, oj Ivane!

Я приблизился — и остолбенѣлъ отъ удивлéнія. Пéредо[1] мнóю лежáло человѣческое живóе сýщество, но что ѳто было такóе?

Головá совершéнно высохшая одноцвѣтная, брóнзовая, — ни дать, ни взять[2] — икóна старинняго письмá; носъ ýзкій, какъ лезвеё ножá; губъ почти не видáть, — тóлько зýбы бѣлѣютъ и глазá, да[3] изъ-подъ платкá выбиваются на лобъ жидкія пряди жёлтыхъ волóсъ[4]. У подборóдка, на склáдкѣ одѣяла, движутся[5], мéдленно перебирáя пáльцами какъ пáлочками, двѣ крóшечныхъ руки[6] тóже брóнзоваго цвѣта. Я вглядываюсь попристальнѣе: лицо не только не безобрáзное, дáже красивое, — но стрáшное, необычáйное. И тѣмъ страшнѣе кáжется мнѣ ѳто лицó, что по нёмъ, по металлическимъ егó щекáмъ, я вижу — силится . . . . силится и не мóжетъ расплыться улыбка.

— Вы меня не узнаёте, бáринъ? — прошептáлъ опять гóлосъ: онъ слóвно испарялся изъ едвá шевелившихся[7] губъ. — Дá[8] и гдѣ узнáть! — Я Лукéрья[9] . . . Пóмните, что хоровóды у мáтушки у вáшей въ Спасскомъ водила . . . пóмните, я ещё запѣвáлой былá?

— Лукéрья! воскликнулъ я. — Ты ли ѳто? Возмóжно-ли?

— Я, да, бáринъ, я. Я Лукерья.

Я не зналъ, чтò сказáть, и какъ ошеломлённый глядѣлъ на ѳто тёмное, неподвижное лицó, съ устремлёнными на меня свѣтлыми и мéртвенными глазáми. Возмóжно-ли? Эта мýмія — Лукéрья, пéрвая красáвица во всей нáшей двóрнѣ, — высóкая, пóлная, бѣлая, румяная, — хохотýнья, плясýнья, пѣвýнья! Лукéрья, ýмница Лукéрья, за котóрою ухáживали всѣ нáши молодые пáрни, по котóрой я самъ втáйнѣ вздыхáлъ, я, — шестнадцатилѣтній мáльчикъ!

— Помилуй, Лукéрья, проговорилъ я наконéцъ, — что ѳто съ тобóю случилось?

---

[1] v. bilj. 3. str. 35. [2] *ни дать, ни взять — икóна*, na vlas kao — ikona. [3] i. [4] v. V. 16. a. [5] двигать(ся). [6] uz brojeve *два, три, четыре* stoje samostavnici u 2. pad. jednine, a pridavnici u 2. ili 1. pad množine: двѣ крóшечныхъ руки, ili: двѣ крóшечныя руки, v. VIII. 5. [7] koje su se jedva micale; uvijek je bolj da se ovako razriješi ovaj particip. [8] no. [9] Лукéрья je Glyceria (Slatka).

— А бѣдá такáя стряслáсь! Да[1] вы не пóбрезгуйте[2], бáринъ, не погнушáйтесь[3] несчáстіемъ моимъ, — сядьте[4] вонъ на кадýшечку — пóближе, а то[5] вамъ меня не слышно бýдетъ . . . вишь я какáя голосистая стáла! . . . . Ну, ужъ и рáда[6] же я, что увидáла васъ! Какъ ѳто вы въ Алексѣевку попáли?

Лукéрья говорила óчень тихо и слáбо, но безъ остановки.

— Меня Евмолáй-охóтникъ сюдá завёзъ. Но разскажи же ты мнѣ . . .

— Про бѣдý-то[7] мню разсказáть? Извóльте[8], бáринъ. — Случилось ѳто со мной ужé давнó, лѣтъ шесть или семъ Меня тогдá тóлько-что помóлвили за Василья Полякова — пóмните, такóй изъ себя стáтный былъ, кудрявый, — ещё буфéтчикомъ у мáтушки у вáшей служилъ? Да[1] васъ ужé тогдá въ дерéвнѣ не было; въ Москвý уѣхали учиться. — Óчень мы[9] съ Василіемъ слюбились; изъ головы онъ у меня[10] не выходилъ; а дѣло было[11] веснóю[12]. Вотъ разъ нóчью . . . ужъ и до зари[13] недалёко . . . а мнѣ не спится[14]: соловéй въ садý таковó удивительно поётъ[15] сладко! . . . Не вытерпѣла я, встáла и вышла на крыльцó егó послýшать. Заливáется онъ, заливáется . . . . и вдругъ мнѣ почýдилось: зовётъ меня ктó-то Васинымъ гóлосомъ, тихо такъ: — Лýша[16]! . . . . Я глядь[17] въ стóрону, да[18] знать съ просóнья[19] — оступилась, такъ прямо съ рундучкá и полетѣла внизъ — да ò землю хлопъ[20]! И, кажись, не сильно я расшиблась[21], потомý — скóро поднялась и къ себѣ въ кóмнату вернýлась. Тóлько слóвно у меня чтò[22] внутри — въ утрóбѣ — порвáлось . . . Дáйте духъ перевести . . . съ[23] минýточку . . . бáринъ.

---

[1] no. [2] neka vam se ne gadi. [3] neka vas ne mrzi (moja nesreća). [4] сѣсть. [5] *а то*, inače [6] veseli me, milo mi je. [7] *то* (to) dodaje se u narodnom govoru često svakoj riječi; izuz v posebne slučajeve ne treba ga prevoditi. [8] mj. извóлите. [9] tako se kaže ruski mjesto našega: ja s Vasilijem, ili: mi (bez „s Vasilijem“). [10] У меня (u mene) meni. [11] дѣло было, to (taj dogagjaj itd.) se dogodilo, to je bilo. [12] U proljeće. [13] Зарй. [14] не спится, ne mogu spavati. [15] *пѣть*, пою *поёшь* itd. [16] riječ od mila mjesta Лукéрья; tako se veli Маша mj. Мáрья Натáша mj. Наталья itd. [17] pogledah; *глядь* (za pravo = glegj!) je prislov. [18] i. [19] u polusnu. [20] bub! tresk! [21] glagoli (II. vrste) na *-нуть* kad su složeni s prijedlozima, gube u prošlom vremenu ono -ну-. [22] чтò = что-то, nješto. [23] *съ* sa 4. pad. znači vrijeme na pitanje *koliko* (po prilici)? съ минýточку, časak, съ мѣсяцъ, (oko) mjesec dana

Луке́рья умо́лкла, а я съ изумле́ніемъ глядѣ́лъ на неё. Изумля́ло меня́ со́бственно то, что она́ разска́зъ свой вела́ почти́ ве́село, безъ оховъ[1] и вздо́ховъ, нисколько не жа́луясь и не напра́шиваясь на уча́стіе.

— Съ са́маго того́ слу́чая, — продолжа́ла Луке́рья, — ста́ла я со́хнуть, ча́хнуть; чернота́[2] на меня́ нашла́; тру́дно мнѣ ста́ло ходи́ть, а тамъ[3] уже́ — по́лно и нога̀ми владѣ́ть[4]; ни стоя́ть, ни сидѣ́ть не могу́; всё бы лежа́ла. И ни пить, ни ѣсть не хо́чется: всё ху́же, да ху́же. Ма́тушка ва́ша по добротѣ́ свое́й и ле́карямъ меня́ пока́зывала, и въ больни́цу посыла́ла. Одна́ко облегче́нья мнѣ никакого́ не вы́шло. И ни оди́нъ ле́карь да́же сказа́ть не могъ, что́ за[5] болѣ́знь у меня́ за така́я. Чего́ они́ со мной то́лько ни дѣ́лали: желѣ́зомъ раскалённымъ спи́ну жгли, въ колотый[6] лёдъ сажа́ли — и всё ничего́. Совсѣ́мъ я окостенѣ́ла подъ коне́цъ . . . . Вотъ и порѣши́ли господа́, что лечи́ть меня́ бо́льше не́чего, а въ ба́рскомъ до́мѣ держа́ть калѣ́къ неспосо́бно[7] . . . ну, и пересла́ли меня́ сюда́ — потому́ тутъ у меня́ ро́дственники есть[8]. Вотъ я живу́, какъ ви́дите.

Луке́рья опя́ть умо́лкла и опя́ть уси́лилась улыбну́ться.

— Это одна́коже ужа́сно, твоё положе́ніе! — воскли́кнулъ я . . . . и не зна́я, что́ приба́вить, спроси́лъ: а что же Поляковъ Васи́лій? — О́чень глупъ былъ э́тотъ вопро́съ.

Луке́рья отвела́ глаза́ немно́го въ сто́рону.

— Что Поляковъ? — Потужи́лъ, потужи́лъ — да и жени́лся на[9] друго́й, на дѣ́вушкѣ изъ Глиннаго Зна́ете Глинное? Отъ насъ недале́че. Агра́фе́ной[10] её зва́ли. О́чень онъ меня́ люби́лъ, — да вѣдь человѣ́къ молодо́й — не[11] остава́ться же ему́ холосты́мъ. И кака́я ужъ я ему́ могла́ быть подру́га? А жену́ онъ нашёлъ себѣ́ хоро́шую, до́брую, — и дѣ́тки у нихъ есть[8]. Онъ тутъ у сосѣ́да въ прика́щикахъ[12] живётъ: ма́тушка ва́ша по пачпо́рту его́ отпусти́ла, и о́чень ему́, сла́ва Богу, хорошо́.

[1] usklik *охъ* upotrebljen je ovdje kao samostavnik. [2] crni dani. [3] a poslije. [4] по́лно (dodaj: бы́ло) . . . ., dosta mi je bilo i nogama micati, t. j. jedva sam noge micala. [5] *что̀ за,* kakav, -a, -o; sr. njem. was für ein. [6] mrazan (koji *kolje).* [7] neprilično. [8] *у меня есть,* imam. [9] Uzeti koju (djevojku za ženu) kaže se. ruski: жени́ться *на* (дѣвчшкѣ). [10] Agripina. [11] Dodaj: возмо́жно (moguće) li слѣдуетъ (valja). [12] *kao* „prikašćik“

— И такъ ты всё лежи́шь да лежи́шь? — спроси́лъ я опя́ть.

— Вотъ такъ и лежу́, ба́ринъ, седьмо́й годо́къ. Лѣ́томъ-то меня́ въ предба́нникъ[1] перенесу́тъ. Тамъ лежу́.

— Кто же за тобо́й хо́дитъ? Присма́триваетъ кто?

— А до́брые лю́ди здѣсь есть то́же. Меня́ не оставля́ютъ. Да и ходьбы́ за мной немно́го. Ѣсть-то[2] почита́й что не ѣмъ ничего́, а вода́ — вонъ она́ въ кру́жкѣ то: всегда́ стои́тъ припасённая, чи́стая, ключева́я вода́. До кру́жки-то я са́ма дотяну́ться могу́: одна̀ рука́ у меня́ ещё дѣ́йствовать мо́жетъ. Ну, дѣ́вочка тутъ есть, сиро́тка; нѣтъ, нѣтъ — да и навѣ́дается, спаси́бо ей. Сейча́съ[3] тутъ была́ . . . . Вы её не встрѣ́тили? Хоро́шенькая така́я, бѣ́ленькая. Она́ цвѣты́ мнѣ но́ситъ, больша́я я до нихъ охо́тница[4], до цвѣто́въ-то. Садо́выхъ у насъ нѣтъ — были да перевели́сь. Но вѣдь и полевы́е цвѣты́ хороши́: па́хнутъ ещё лу́чше садо́выхъ. Вотъ хоть бы[5] ла́ндышъ . . . на что́[6] пріятнѣе!

— И не ску́чно не жу́тко тебѣ́, моя́ бѣ́дная Луке́рья?

— А что̀ бу́детъ дѣ́лать[7]? Лгать не хочу́ — сперва́ о́чень то́мно было; а пото́мъ привы́кла, обтерпѣ́лась — ничего́[8]; ины́мъ ещё ху́же быва́етъ.

— Это каки́мъ же о́бразомъ[9]?

— А у ино̀го[10] и приста́нища нѣтъ! А ино́й — слѣпо́й и́ли глухо́й! А я сла́ва Богу, ви́жу прекра́сно и всё слы́шу, всё. Кротъ подъ землёю ро́ется — я и то слы́шу. И за́пахъ я вся́кій чу́вствовать могу́, са́мый како́й ни на есть сла́бый[11]! Гречи́ха въ по́лѣ зацвѣтётъ и́ли въ саду́ — мнѣ и ска́зывать не на́до: я пе́рвая сейча́съ слы́шу. Лишь бы вѣтерко́мъ оттуда́

[1] ne će biti s gorega, ako se ovdje spomene, da u „predbanjiku“ nitko ne živi, a osobito ne sâm a to zato, jer po narodnom r skom vjerovanju u banji (kupaonici) stanuje banji kućni duh (домово́й) t. zv. ба́нный, koji nije dobri kućni duh kao drugi što su (n. p домовой конюшникъ); kad to znamo, još više žalimo zapuštenu jadnu Lukeriju, koja je, i sama vjerujući u te duhove, morala trpjeti neugodnu njihovu blizinu. [2] *mo,* ističe riječ, kojoj se dodaje: ѣсть-то . . . ., što se jela tiče — ne jedem gotovo ništa. [3] izg.: sićás. [4] Ja veoma volim (cvijeće). [5] (pa) bio (to) samo. [6] kud ćeš . . [7] Što ću? [8] v. rječnik. [9] Kako to? [10] izg. inóva. [11] са́мый . . . ., najslabiji (sam. sl.), ma bio kako mu drago (како́й ни на есть) slab.

потяну́ло[1] Нѣтъ, что́[2] Бо́га гнѣви́ть? — мно́гимъ ху́же моего́[3] быва́етъ. Хоть бы то взять[4]: ино́й здоро́вый человѣкъ о́чень легко́[5] согрѣши́ть мо́жетъ; а отъ меня́ самъ грѣхъ отошёлъ. Наме́днись оте́цъ Алексѣй, свяще́нникъ, сталъ меня́ причаща́ть, да и говори́тъ: тебя́, молъ, испове́дывать не́чего: ра́звѣ ты въ твоёмъ состоя́ніи[6] согрѣши́ть мо́жешь? — Но я ему́ отвѣти́ла: а мы́сленный грѣхъ, ба́тюшка? — Ну, говори́тъ, а самъ смѣется — э́то грѣхъ не вели́кій.

— Да я, до́лжно быть, и э́тимъ са́мымъ, мы́сленнымъ грѣхо́мъ не бо́льно грѣшна́, — продолжа́ла Луке́рья — потому́ я такъ себя́ пріучи́ла: не ду́мать, а пу́ще того́ – не вспомина́ть. Вре́мя скорѣ́й прохо́дитъ.

Я, признаю́сь, удиви́лся. — Ты всё одна́ да одна, Луке́рья; какъ же ты мо́жешь помѣша́ть, что́бы мы́сли тебѣ́ въ го́лову не шли? Или ти всё спишь[7]?

— Ой-нѣтъ, ба́ринъ! Спать-то я не всегда́ могу́. Хоть и больши́хъ боле́й у меня́ нѣтъ, а но́етъ у меня́ тамъ, въ са́момъ ну́трѣ, и въ костя́хъ то́же; не даётъ спать, какъ слѣдуетъ. Нѣтъ . . . а такъ лежу́ я себѣ́, лежу́-поле́живаю — и не ду́маю; чу́ю, что жива́, дышу́ — и вся я тутъ. Смотрю́, слу́шаю. Пчёлы на пасѣ́кѣ жужжа́тъ да гудя́тъ; го́лубь[8] на кры́шу ся́детъ[9] и заворку́етъ; ку́рочка-насѣ́дочка зайдётъ съ цыпля́тами кро́шекъ поклева́ть; а то[10] воробе́й залети́тъ и́ли ба́бочка — мнѣ о́чень прія́тно. Въ позапро́шломъ году́ такъ да́же ла́сточки вонъ тамъ въ углу́ гнѣздо́ себѣ́ сви́ли и дѣте́й вы́вели. Ужъ[11]! какъ же оно́ бы́ло заня́тно! Одна́ влети́тъ къ гнѣ́здышку[12]-припадётъ, дѣто́къ[13] нако́рмитъ — и вонъ[14]. Гляди́шь — ужъ на смѣну ей друга́я. Иногда́ не влети́тъ, то́лько ми́мо раскры́той две́ри пронесётся, а дѣтки то́тчасъ[15] — ну[16] пища́ть, да клювы разѣва́ть . . . Я ихъ и на слѣ́дующій годъ поджида́ла, да ихъ, говоря́тъ, оди́нъ здѣшній охо́тникъ изъ ружья́ застрѣли́лъ. И на что́ покоры́стился? Вся-то она́, ла́сточка, не бо́льше жука . . . . Какые вы, господа́-охо́тники, злы́е!

---

[1] лишь . . . потяну́ло, neka samo vjetrić odanle popuhne. [2] čemu? [3] моего́ dodaj n. p. положе́нія. [4] neka se samo ovo uzme (na um) [5] izg. lehkó. [6] v. Up. V. 18. [7] спать, сплю спишь itd. [8] голубь, -я m. [9] сѣсть. [10] *a то*, a tada. [11] ovdje je ужъ = poslije; sr. naše: čekaj, kazat ću ti *već* = *poslije* ću ti kazati. [12] gnjezdašce. [13] 2. (4.) pad. mn. od: дѣтки. [14] dodaj: вылетитъ (izleti). [15] taj, isti čas, odma. [16] udri!

— Я ла́сточекъ не стрѣля́ю, — поспѣши́лъ я замѣ́тить.

— А то разъ, — нача́ла опя́ть Луке́рья, вотъ смѣху-то бы́ло! За́яцъ[1] забѣжа́лъ, пра́во! Соба́ки, что ли, за нимъ гнали́сь, — то́лько онъ пря́мо въ дверь какъ прика́титъ! . . . . Сѣлъ близёхонько — и до́лго-таки́ сидѣлъ, — всё но́сомъ води́лъ и уса́ми де́ргалъ, — настоя́щій офице́ръ! И на меня́ смотрѣлъ. Поня́лъ зна́читъ[2], что я ему́ не стра́шна. Наконе́цъ, всталъ, прыгъ[3], прыгъ къ две́ри, на поро́гѣ огляну́лся — да и былъ тако́въ! Смѣшно́й тако́й!

Луке́рья взгляну́ла на меня́ . . . аль, молъ, не заба́вно? Я, въ уго́ду ей, посмѣя́лся. Она покуса́ла пересо́хшія гу́бы.

— Ну, зимо́ю, коне́чно, мнѣ ху́же: потому́ — тёмно; свѣ́чку заже́чь жа́лко, да[4] и къ чему́? Я хоть гра́мотѣ зна́ю чита́ть завсегда́ охоча была́[5], но что́ чита́ть? Книгъ здѣсь нѣтъ никаки́хъ, да хоть би и бы́ли, какъ я бу́ду держа́ть её, кни́гу-то? Оте́цъ Алексѣй мнѣ, для разсѣ́янности принёсъ календа́рь: да ви́дитъ, что пользы нѣтъ, взялъ да́ унёсъ[6] опя́ть. Одна́ко, хоть и тёмно, а всё слу́шать есть что: сверчо́къ затрещи́тъ, а́ли мышь[7] гдѣ скрести́сь ста́нетъ. — Вотъ тутъ-то хорошо́: не ду́мать!

— А то я моли́твы чита́ю, — продолжа́ла, отдохну́въ немно́го, Луке́рья. — То́лько немно́го я зна́ю ихъ э́тихъ са́мыхъ моли́твъ. Да́ и на что я ста́ну, Го́споду Бо́гу наскуча́ть? О чёмъ я его́ проси́ть могу́? Онъ лу́чше меня́ зна́етъ, чего́ мнѣ на́добно. Посла́лъ онъ мнѣ крестъ — зна́читъ меня́ онъ лю́битъ. Такъ намъ ве́лено э́то понима́ть. Прочту́ Отче Нашъ, Богоро́дицу, ака́ѳистъ Свѣмъ Скорбя́щимъ, — да и опять поле́живаю себѣ́ безо[8] вся́кой ду́мочки. И ничего́[9]!

Прошло́ мину́ты двѣ[10]. Я не наруша́лъ молча́нья и не шевели́лся па у́зенькой ка́душкѣ, служи́вшей[11] мнѣ сидѣ́ньемъ. Жесто́кая ка́менная неподви́жность лежа́вшаго пе́редо[8] мно́ю живо́го, несча́стнаго су́щества сообщи́лась[12] и мнѣ: я то́же сло́вно оцѣпенѣ́лъ.

---

[1] izg.: zájec. [2] valja da. [3] skok! [4] a [5] чита́ть охоча была́, rado sam čitala. [6] prošlost od: унести́ (*od*nijeti). [7] мышь je u rus. ž. roda. [8] v. str. 35. bilj. 3. [9] pa neka! dobro je! [10] oko 2 minute, v. str. 34. bilj. 11. [11] koja mi je služila za sjedalo, t. j. na kojoj sam sjedio. [12] prešla je u mene, primila se i mene, oblada me.

— Послу́шай, Луке́рья, — нача́лъ я наконе́цъ. — Послу́шай, како́е я тебѣ́ предложе́ніе сдѣ́лаю. Хо́чешь, я распоряжу́сь: тебя́ въ больни́цу перевезу́тъ, въ хоро́шую городску́ю больни́цу? Кто зна́етъ, быть мо́жетъ, тебя́ ещё вы́лечать? Во вся́комъ слу́чаѣ ты одна́[1] не бу́дешь . . .

Луке́рья чуть-чуть[2] дви́нула бровя́ми. — Охъ, нѣтъ, ба́ринъ, — промо́лвила она́ озабо́ченымъ шо́потомъ[3], — не переводи́те меня́ въ больни́цу, не тро́гайте меня́. Я тамъ то́лько бо́льше му́ки приму́[4]. — Ужъ куда́ меня́ лечи́ть! . . . . Вотъ такъ-то разъ до́кторъ сюда пріѣзжа́лъ; осма́тривать меня́ захотѣ́лъ. Я его́ прошу́: не трево́жьте вы меня́, Христа́[5]-ради. Куда́[6]! перевора́чивать меня́ сталъ, ру́ки, но́ги размина́лъ, разгина́лъ; говори́тъ: э́то я для учёности дѣ́лаю; на то я служа́щій человѣ́къ, учёный! И ты, говори́тъ, не моги́[7] мнѣ проти́виться, потому́ что мнѣ за мои́ труды́ о́рденъ на ше́ю данъ, и я для васъ же, дураковъ, стара́юсь. Потормоши́лъ, потормоши́лъ меня́, назва́лъ мнѣ мою́ болѣ́знь — му́дрено таково̀ — да съ тѣмъ и уѣ́халъ. А у меня́ пото́мъ цѣ́лую недѣ́лю всѣ ко́сточки ны́ли. Вы говори́те: я одна́[1] быва́ю, всегда́ одна́. Нѣтъ, не всегда́. Ко[8] мнѣ хо́дятъ. Я сми́рная — не мѣша́ю. Дѣ́вушки крестья́нскія зайду́тъ, погу́торятъ; стра́нница забредётъ[9], ста́нетъ про[10] Іерусали́мъ разска́зывать, про Кіевъ, про святы́е города́. Да мнѣ и не стра́шно одно́й быть. Да́же лу́чше, ей-ей[11]! Ба́ринъ, не тро́гайте меня́, не вози́те въ больни́цу . . . Спаси́бо вамъ, вы до́брый, то́лько не тро́гайте меня́, голу́бчикъ.

— Ну, какъ хо́чешь, какъ хо́чешь, Луке́рья. Я вѣдь для твое́й же по́льзы полага́лъ . . .

— Зна́ю, ба́ринъ, что для мое́й по́льзы. Да, ба́ринъ, ми́лый, кто друго́му помо́чь мо́жетъ? Кто ему въ ду́шу войдётъ? Самъ себѣ́ человѣ́къ помога́й! Вы вотъ не повѣ́рите — а лежу́ я иногда́ такъ-то одна́ . . . и сло́вно никого́ въ цѣ́ломъ свѣтѣ кро́мѣ меня́ нѣту[12]. То́лько одна́ я жива́я? И чу́дится мнѣ, бу́дто что́ меня́ осѣ́нитъ . . . Возьмётъ меня́ размышле́ніе[13] — да́же удиви́тельно!

[1] sama. [2] jedva, s mukom. [3] шопоть (шёпотъ) šapat. [4] приня́ть. [5] 1. pad. Христо́съ. [6] treba ovako popuniti: куда́ тебѣ́ сла́дить (umiriti koga, odoljeti), kuda (kako) da mu odoliš? = ne možeš odoljeti = uzalud! [7] ne moj. [8] v. str. 35. bilj. 3. [9] за-брести́. [10] про (uz 4. p.) = o. [11] bogami! [12] mj. нѣтъ. [13] *возьмётъ* od *взять*, uzeti: obuzmu me misli.

— О чёмъ же ты тогда́ размышля́ешь, Луке́рья!

— Э́того, ба́ринъ, то́же ника́къ нельзя́ сказа́ть: не растолку́ешь[1]. Да и забывается оно́ пото́мъ. Придётъ сло́вно какъ ту́чка, прольётся[2], свѣжо́ такъ, хорошо́ ста́нетъ, а что тако́е бы́ло — не поймёшь[3]! То́лько ду́мается мнѣ: будь[4] о́коло меня́ лю́ди -- ничего́ бы э́того не́ было и ничего́ бы я не чу́вствовала, окромя́ своего́ несча́стья.

Луке́рья вздохну́ла съ трудо́мъ. Грудь ей не повинова́лась — такъ же, какъ и остальные члены.

— Какъ погляжу́[5] я, ба́ринъ, на васъ, — нача́ла она́ сно́ва, — о́чень вамъ меня́ жа́лко. А вы меня́ не сли́шкомъ жалѣ́йте, пра́во! Я вамъ, напримѣ́ръ, что́ скажу́[6]: я иногда́ и тепе́рь . . . Вы вѣдь по́мните, кака́я я была́ въ своё вре́мя весёлая? Бой-дѣ́вка! . . . . такъ зна́ете что? Я и тепе́ръ пѣ́сни пою́.

— Пѣ́сни? . . . Ты?

— Да, пѣ́сни, ста́рыя пѣ́сни, хорово́дныя, подблю́дныя[7], святочныя[8], вся́кія? Мно́го я ихъ вѣдь зна́ла и не забыла́. То́лько вотъ плясовы́хъ не пою́. Въ тепере́шнемъ моёмъ зва́ній[9] — оно́ не годи́тся.

— Какъ же ты поёшь ихъ . . . про себя́[10]?

— И про себя́, и го́лосомъ. Громко-то я не могу́, а всё[11] — поня́ть мо́жно. Вотъ я вамъ ска́зывала — дѣ́вочка ко мнѣ хо́дитъ. Сиро́тка, зна́читъ, поня́тливая. Такъ вотъ я её вы́учила; четы́ре пѣ́сни она́ уже́ у меня́ перенял́а. Аль не вѣ́рите? Посто́йте, я вамъ сейча́съ[12] . . .

Луке́рья собрала́сь съ ду́хомъ[13] . . . Мысль, что э́то полумёртвое су́щество гото́вится запѣ́ть, возбуди́ла во мнѣ нево́льный у́жасъ. Но пре́жде, чѣмъ[14] я могъ промо́лвить сло́во, — въ уша́хъ мои́хъ задрожа́лъ протя́жный, едва́ слы́шный, но чи́стый[1] и вѣ́рный звукъ . . . . за нимъ послѣ́довалъ друго́й, тре́тій. „Во[15] лу́зяхъ[16]" пѣ́ла Луке́рья. Она́ пѣ́ла, не измѣни́въ выраже́нія своего́ окаменѣ́лаго лица́, уста́вивъ да́же глаза́. Но

[1] ne ćeš rastumačiti, ne možeš . . . [2] проли́ться. [3] понять. [4] da (su). [5] погядѣть. [6] я вамъ . . . . . evo što ću vam kazati. [7] подблю́дныя пѣсни, gatalačke, vračarske pjesme. [8] pjesme, koje se pjevaju na velike svece, t. j. od Božića do Triju Kralja. [9] v. str. 40. bilj. 6. [10] za sebe, u sebi. [11] ipak. [12] dodaj: спою́ (zapjevat ću). [13] sabra, prikupi daha. [14] nego. [15] ovd'e je *во* mj. *въ* iznimno, jer je ovo popijevka. [16] лугъ (livada) ima u mn.

такъ тро́гательно звенѣлъ э́тотъ бѣдный, уси́ленный, какъ стру́йка дыма колеба́вшійся голосо́къ, такъ хотѣлось ей всю ду́шу вы́лить . . . Уже́ не у́жасъ чу́вствовалъ я:. жа́лость несказанная сти́снула мнѣ се́рдце.

— Охъ не могу́! — проговори́ла она́ вдругъ, — си́лушки не хвата́етъ . . . О́чень ужъ я вамъ обра́довалась.

Она́ закры́ла глаза́.

Я положи́лъ ру́ку на ея[1] кро́шечные, холо́дные па́льчики . . . Она́ взгляну́ла на меня́ — и ея[1] тёмныя вѣки[2], опушённыя золоти́стыми рѣсни́цами, какъ у дре́вних стату́й[3], закры́лись сно́ва. Спустя́[4] мгнове́нье, они́ заблиста́ли въ полутьмѣ . . . Слеза́ ихъ смочи́ла.

Я не шевели́лся по-прежнему[5].

— Экая-я! — проговори́ла вдругъ Луке́рья съ неожида́нной си́лой, и раскры́въ широко́ глаза́, постара́лась смигну́ть съ нихъ слезу́. — Не сты́дно ли? Чего́[6] я? Давно́ э́того со мно́й не случа́лось . . . . съ[7] са́маго того́ дня, какъ Поляковъ Вася у меня́ былъ прошло́й весно́й. Пока́ онъ со мно́й сидѣлъ да разгова̀ривалъ — ну, ничего́; а какъ ушёлъ[8] онъ — попла́кала я-таки[9] въ одино́чку[10]! Откуда́ бра́лось! . . . Да[11] вѣдь у нашей сестры́[12] слёзы некупленныя. — Ба́ринъ, — приба́вила Лукерья, — чай у вас плато́чекъ есть . . . . Не побре́згуйте, утри́те мнѣ глаза́.

Я поспѣши́лъ испо́лнить ея жела́ніе — и плато́къ ей оста́вилъ. Она́ сперва́ отка́зывалась . . . . на что́, молъ, мнѣ тако́й пода́рокъ? Плато́къ былъ о́чень просто́й, но чи́стый и бѣлый. Пото́мъ она́ схвати́ла его́ свои́ми сла́быми па́льцами и уже́ не разжа́ла[13] ихъ бо́лѣе. Привыкнувъ къ темнотѣ, въ кото́рой мы о́ба находи́лись, я могъ я́сно различи́ть ея черты́, могъ да́же замѣтить то́нкій румя́нецъ, проступи́вшій сквозь бро́нзу ея лица́, могъ откры́ть въ э́томъ лицѣ, такъ по-кра́йней-мѣрѣ мнѣ каза́лось, — слѣды́ его́[14] быва́лой красоты́.

луга́ і лу́зи, koje se mijenja kao n. p. цари́ u mn., dakle: лу́зей, лу́зямъ, лузя́хъ, лу́зя́ми. [1] izg. jejó; v. str. 34. bilj. 21. [2] riječ вѣко tvori mn. kao riječi spomenute pod V. 19. [3] ста́туя, kip. [4] спустя́ мгнове́нье, za čas; *спустя́* značenje prošlosti (v. IX. 10. a), dakle = spustivši časak (vremena) t. j. za čas. [5] po prijašnjemu t. j kao prije. [6] što je to sa mnom? [7] od; tako se n. p. veli: *съ* тѣхъ поръ, *od* toga vremena. [8] уйти́, otići. [9] odma. [10] въ одино́чку, sama; poradi *въ*, u, sr. naše: pjevati *u* dvoje. [11] ali. [12] t. j. žene. [13] v. rječnik 1) жать. [14] t. j. lica.

— Вотъ вы, ба́ринъ, спра́шивали меня́, — заговори́ла опя́ть Луке́рья, — сплю-ли я? Сплю я то́чно рѣдко, но вся́кій разъ сны ви́жу[1], — харо́шіе сны! Никогда́ я больно́й себя́ не ви́жу: така́я я всегда́ во снѣ здоро́вая да молода́я . . . . Одно́ го́ре: просну́сь я — потя́нуться хочу́ хороше́нько — анъ[2] я вся какъ скова́нная. Разъ мнѣ како́й чу́дный сонъ присни́лся! Хоти́те, разскажу́ вамъ! — Ну, слу́шайте. — Ви́жу я, будто стою́ я въ по́лѣ, а круго́мъ рожь, така́я высо́кая, спѣлая, какъ золота́я! И бу́дто со мно́й соба́чка рыже́нькая, злю́щая-презлю́щая — всё укуси́ть меня́ хо́четъ И бу́дто въ рука́хъ у меня́ серпъ, и не просто́й серпъ, а са́мый какъ есть мѣсяцъ, вотъ когда́ онъ на серпъ похо́жъ бываетъ. И э́тимъ са́мымъ мѣсяцемъ должна́ я э́ту са́мую рожь сжать до-чиста. Только о́ченъ меня́ отъ жары́ растоми́ло, и мѣсяцъ меня́ слѣпитъ, и лѣнь на меня́ нашла́; а круго́мъ васи́льки расту́тъ, да такі́е кру́пные! И всѣ ко мнѣ голо́вками поверну́лись. И ду́маю я: нарву́ я э́тихъ васи́льковъ; Вася придти́ обѣща́лся — такъ вотъ я себѣ вѣно́къ сперва́[3] совью[4]; жать-то я ещё успѣю. Начина́ю я рвать васи́льки, а они́ у меня́[5] проме́жъ па́льцевъ та́ютъ да та́ютъ, хоть ты что́[6]! И не могу́ я себѣ вѣно́къ свить. А ме́жду тѣмъ я слы́шу — кто то ужъ идётъ ко мнѣ, бли́зко таково́, и зовётъ: Луша! Луша! . . . . Ай, ду́маю, бѣда́ — не успѣла! Всё равно́[7], надѣну я себѣ на го́лову э́тотъ мѣсацъ замѣсто[8] васи́льковъ. Надѣва́ю я мѣсяцъ, ро́вно[9] какъ коко́шникъ[10], и такъ сама́ сейча́съ вся засія́ла, всё по́ле круго́мъ освѣти́ла. Глядь[11] — по са́мымъ верху́шкамъ коло́сьевъ кати́тъ ко мнѣ скорёхо́нько — то́лько не Вася — а самъ Христо́съ! И почему́ я узна́ла, что э́то Христо́съ — сказа́ть не могу́ — таки́мъ его́ не пи́шутъ; а то́лько онъ! Безборо́дый, высо́кий, молодо́й, весь въ бѣло́мъ, то́лько по́ясъ золото́й, — и ру́чки мнѣ протя́гиваетъ. — „Не бо́йся, говори́тъ, невѣста моя́ разубра́нная[12], ступа́й ты у меня́ за мно́ю; въ ца́рствѣ небе́скомъ хорово́ды води́ть бу́дешь и пѣсни игра́ть ра́йскія“ — И я къ его́ рукѣ какъ прильну́! — Соба́чка моя́ сейча́съ меня́ за но́ги . . . но тутъ мы взви́лись! Онъ впереди́ . . . Кры́лья[13] у него́

[1] ви́дѣть. [2] a. [3] prije. [4] свить. [5] meni. [6] ma (učinio) ti, što (ti drago). [7] всё равно́, ipak. [8] mjesto. [9] upravo kao. [10] djevojački nakit na glavi, „parta“ ili slično. [11] glegj! [12] убра́ть znači: nakititi, a prijedl. *разъ* pojačava značcnje u mnogim glagolima, sr naše: vikati — razvikati se. [13] крыло́, mn. кры́ла,

по всему́ не́бу разверну́лись, дли́нныя, какъ у ча́йки, — и я за нимъ! И соба́чка должна́ отста́ть отъ меня. Тутъ то́лько я поня́ла, что̂ ѳта соба́чка — болѣ́знь моя́ и что въ царствѣ не-бе́сномъ ей уже́ мѣ́ста не бу́детъ.

Луке́рья умо́лкла на мину́ту.

— А то[1] ещё ви́дѣла я сонъ, — начала о́на сно́ва, — а быть мо́жетъ ѳто было мнѣ видѣ́ніе — я ужъ и не зна́ю. По-чу́дилось мнѣ, бу́дто я въ самой ѳтой плету́шкѣ лежу́ и при-хо́дятъ ко мнѣ мои́ покойные роди́тели — ба́тюшка да ма́-тушка — и кланя́ются мнѣ ни́зко; а са́ми ничего́ не говоря́тъ. И спра́шиваю я ихъ: зачѣ́мъ вы, ба́тюшка и ма́тушка, мнѣ кланя́етесь? А за тѣ́мъ, говоря́тъ, что такъ какъ[2] ты на сёмъ[3] свѣ́тѣ мно́го му́чишься, то не одну́ ты свою ду́шеньку[4] облег-чи́ла, но и съ насъ большу́ю тя́гу сняла́. И намъ на томъ свѣтѣ ста́ло много способнѣе. Со свои́ми грѣхами ты уже́ по-ко́нчила; тепе́рь на́ши грѣхи́ побѣжда́ешь. И сказа́вши ѳто, роди́тели мнѣ опя́ть поклони́лись — и не ста́ло ихъ ви́дно[5]: ондѣ[6] стѣ́ны ви́дны. О́чень я пото́мъ сомнѣва́лась, что ѳто такое со мно́ю бы́ло. Да́же ба́тюшкѣ на духу́[7] разсказа́ла. То́лько онъ такъ полага́етъ, что это бы́ло не видѣ́ніе, потому́ что видѣ́нія быва́ютъ одному́[8] духо́вному чину́[9]

— А то вотъ ещё какой мнѣ былъ сонъ, — продолжа́ла Луке́рья. — Ви́жу я, што сижу́ я ѳтакъ бу́дто на большо́й доро́гѣ подъ раки́той, па́лочку держу́ остру́ганную, кото́мка за пле́чами и голова́ платко́мъ оку́тана — какъ есть стра́нница! И идти́ мнѣ куда́-то двлёко-далёко на богомо́лье. И прохо́дятъ ми́мо меня́ всё стра́нники: иду́тъ они́ ти́хо, сло́вно нехотя, всё въ одну́ сто́рону; ли́ца у всѣхъ уны́лыя и другъ на дружку[10] всѣ о́чень похо́жи. И ви́жу я: вьётся[11] ме́чется[12] ме́жду ни́ми одна́ же́нщина, цѣлой голово́й вы́ше други́хъ, и платье на ней осо́бенное, сло́вно не на́ше, не русское. И лицо́ то́же осо́бенное, по́стное лицо́, стро́гое. И бу́дто всѣ други́е отъ нея́ сторони́тся; а она́ вдругъ вертъ[13] — да пря́мо ко мнѣ.

-лъ, ili крыіля, -евъ. v. V. 20. [1] *а то*, tada, zatim. [2] такъ какъ, budući da [3] v. Up. V. 3. [4] dušica. [5] nest lo ih s vida. [6] sáme. [7] на духу́ сказа́ть, po duši kazati, ispovjediti se. [8] jedinomu (sveštениku) t. j. samo sveštениku. [9] чинъ znači: *služba*, *čast*, a onda i onoga, koji tu službu ili čast ima, духовный чинъ, sve-štenik. [10] jedan na drugoga. [11] виться. [12] мета́ться, vrtjeti se, motati se. [13] usklik kod nagl ga okretanja: skok! ili slično.

Останови́лась и смо́тритъ; а глаза́ у ней, какъ у со́кола, жёлтые, больші́е и свѣ́тлые-пресвѣ́тлые. И спра́шиваю я её: кто ты? — она́ мнѣ говори́тъ: „Я смерть твоя́". Мнѣ чтобы испуга́ться[1], а я напроти́въ — ра́да — радёхонька, крещу́сь[2]! И говори́тъ мнѣ та же́нщина, смерть моя́: „Жалъ мнѣ тебя́, Лукерья, — но взять я тебя́ съ собо́ю не могу́ — Прощай!" Го́споди! какъ мнѣ тутъ гру́стно ста́ло!... „Возьми́ меня́", говорю́, „ма́тушка, голу́бушка, возьми́!" — И смерть моя́ оберну́лась ко мнѣ, ста́ла мнѣ выгова́ривать .... Пони-ма́ю я, что назнача́етъ она́ мнѣ мой часъ, да непоня́тно такъ, неявственно .... По́слѣ, молъ, Петро́вокъ[3] ... Съ ѳтимъ я просну́лась ... Такіе-то у меня́ быва́ютъ сны удиви́тельные!

Луке́рья подняла́ глаза́ кве́рху[4] ... заду́малась ...

— То́лько вотъ бѣда́ моя́: случа́ется, цѣлая недѣля прой-дётъ, а я не засну́ ни ра́зу. Въ про́шломъ году́ ба́рыня одна́ проѣзжа́ла, уви́дѣла меня́ да и дала́ мнѣ скля́ночку съ лека́р-ствомъ про́тивъ безсо́нницы; по де́сяти[5] ка́пель приказа́ла при-нима́ть. О́чень мнѣ помога́ло, я и спала; то́лько тепе́рь давно́ та скля́ночка вы́пита .... Не зна́ете ли, что ѳто было за[6] лека́рство и какъ его́ получи́ть?

Проѣзжа́вшая ба́рыня очеви́дно дала́ Луке́рьѣ о́піума. Я обѣща́лся доста́вить ей таку́ю скля́ночку и опя́ть-таки немогъ не подивиться вслухъ ея́ терпѣ́нью

— Эхъ, ба́ринъ! возрази́ла она́ — Что вы ѳто? Како́е тако́е терпѣ́ніе? Вотъ Симеона Столпника[7] терпѣ́ніе бы́ло то́чно вели́кое: тридцатъ лѣтъ на столбу́ простоя́лъ! А друго́й уго́д-никъ себя́ въ зе́млю зарыть велѣлъ по[8] са́мую грудь, и му-ра́вьи ему́ лица́ ѣли ... А то вотъ ещё мнѣ ска́зывалъ на-чётчикъ[9]: была́ нѣкая страна́[10], и ту страну Агаряне[11] завое-ва́ли, и всѣхъ жи́телевъ[12] они́ му́чили и убива́ли; и что̂ ни дѣлали жи́тели, освободи́ть себя́ никакъ не могли́. И прояви́сь[13] тутъ ме́жду тѣми жи́телями свята́я дѣвственница; взяла́ она́

[1] umjesto da se uplašim. [2] креститься. [3] Петро́вки, post u oči blagdana sv. Petra i Pavla. [4] k vrhu t j. gore, u vis. [5] де́сять (deset) se deklinira kao n. p. кость. [6] v. str. 38. bilj. 5. [7] veoma popularni ruski svetac. [8] do; tako se uvijek kaže ruski, n. p. по́ поясъ, dо̀ pojasa itd. [9] učitelj, koji po seoskim kućama obilazi i uči čitanju (obično su to djevojke). [10] kraj, zemlja. [11] Agarjani, narod njekaki V. 15. [12] mj. жи́телей. [13] zapovj. način u znač. prošlosti: pojavi se.

мечъ вели́кій, ла́ты на себя́ возложи́ла довухпудовыя, пошла́ на Агарян[1] и всѣхъ ихъ прогна́ла за́ море. А то́лько прогна́вши ихъ, говори́тъ имъ: тепе́рь вы меня́ сожги́те, потому́ что тако́е было моё обѣща́ніе, что̀бы мнѣ о́гненною сме́ртью за свой наро́дъ помере́ть. — И Агаряне её взя́ли и сожгли́, а наро́дъ съ той поры́ на всегда́ освободи́лся! Воть ѳто по́двигъ! А я что!

Подиви́лся я тутъ про себя́[2], куда́ и въ како́мъ ви́дѣ зашла́ леге́нда объ Іоаннѣ д' Аркъ, и, помолча̀въ немного, спроси́лъ Луке́рью: ско́лько ей лѣтъ?

— Два́дцать во̀семь . . . а́ли де́вять . . . Три́дцати[3] не бу́детъ. Да что ихъ считать, года́-то[4]! Я вамъ ещё вотъ что доложу́ . . .

Луке́рья вдругъ какъ-то глухо ка́шлянула, о́хнула .

Ты мно́го говори́шь, — замѣтилъ я ей, — ѳто мо́жетъ тебѣ повреди́ть.

— Пра̀вда, — прошепта́ла она́ едва́ слышно, — разгово́ркѣ на́шей коне́цъ; да куда́ ни шло! Тепе́рь, какъ вы уѣдете, намолчи́сь я вво́лю[5] По кра́йности[6], душу отвела́ . . .

Я сталъ проща́ться съ не́ю повтори́лъ ей моё обѣща́ніе присла́ть ей лека́рство попроси́лъ её ещё разъ хороше́нько поду́мать и сказа́ть мнѣ — не нужно ли ей чего́?

— Ничего́ мнѣ не нужно; всѣмъ дово́льна, слава Бо́гу, — съ величайшимъ уси́ліемъ но умиле́нно[7] произнесла́ она̀. — Дай Богъ всѣмъ здоро́вья! А вотъ вамъ бы, ба́ринъ, ма́тушку ва́шу уговори́ть — креетъяне[8] здѣшніе бѣдные — хоть бы ма́лость обро́ку съ нихъ она́ сба́вила! Земли́ у нихъ недоста́точно, уго́дій нѣтъ . . . Они́ бы за васъ Бо́гу по́моли́лись А мнѣ ничего́ не ну́жно, — всѣмъ дово́льна.

Я далъ Луке́рьѣ сло́во испо́лнить ея́ про́сьбу, и подходи́лъ уже́ къ дверя́мъ , . . она́ позва́ла меня́ опя́ть.

— По́мните, ба́ринъ, сказа́ла она́ — чу́дное что́-то мелькну́ло въ ся́ глаза́хъ и на губа́хъ — кака́я у меня́ была́ коса́? По́мните — до са́мыхъ колѣнъ! Я до́лго не рѣша́лась . . . . Этакіе во̀лосы! . . . . Но гдѣ же ихъ было расче́сывать? Въ моёмъ то положе́ніи! . . Такъ ужъ я ихъ и обрѣзала . . . . Да . . . Ну, прости́те[9] ба́ринъ! Бо́льше не могу́ . . .

---

[1] 4. pad. množ. (za pravo 2. pad.) [2] u sebi. [3] 2 pad. jednine od: тридцать, v. str. 47. bilj. 5. [4] V. 15. b [5] dovolje. [6] barem. [7] od srca hvaleći. [8] mn. od крестя́нинъ, V. 15. a. [9] zbogom!

Въ тотъ же[1] день, пре́жде чѣмъ отпра́виться[2] на охо́ту, былъ у меня́ разгово́ръ о Луке́рьѣ съ ху́торскимъ деся́тскимъ. Я узна́лъ отъ него́, что её въ дере́внѣ прозыва́ли „Живы́я мо́щи", что впро́чемъ, отъ нея́ никако́го не вида́ть безпоко́йства; ни ро́пота отъ нея́ не слыха́ть, ни жа́лобъ. — „Сама́ ничего́ не тре́буетъ, а напроти́въ —, за всё благода́рна; тихо́ня, какъ есть тихо́ня такъ сказа́ть на́до. Бо́гомъ уби́тая" — такъ заключи́лъ деся́тскій — „ста́ло бы́ть[3], за грѣхи́; но мы въ ѳто не вхо́димъ А что бы, напримѣръ, осужда́ть её — нѣтъ, мы её не осужда́емъ. Пуща́й её!"

Нѣсколько недѣль спустя́[4], я узна́лъ, что Луке́рья сконча́лась. Смерть пришла́ — таки́[5] за ней . . . . и „послѣ Петро́вокъ". Разска́зывали, что въ са́мый день кончи́ны она́ всё слышала колоко́льный звонъ, хотя́ отъ Алексѣевки до це́ркви счита́ютъ пять вёрстъ слишкомъ[6] и день былъ бу́дничный. Впро́чемъ Луке́рья говори́ла, что звонъ шёлъ не отъ це́ркви, а „све́рху" — Вѣроятно она́ не посмѣла сказа́ть съ не́ба.

---

[1] тотъ же = isti [2] v. str. 33. bilj. 2. [3] ста́ло быть, po svoj prilici, valjada. [4] v. str 44. bilj. 4. [5] ipak. [6] i više (za pravo: suviše).

RJEČNIK.

Riječi, koje su našima jednake ili se malo od naših razlikuju, nijesu ovamo uvrštene.

Акаѳистъ, hvalospjev.

Ба́бочка, leptir.
Ба́ринъ, čovjek višega stališa plemić, gospodin.
Ба́рскій, gospodski.
Ба́рыня, gospogja.
Безобра́зный, nelijep, ružan.
Безо́бразный, nepravilan.
Безпоко́йство, nemir, nezadovoljnost.
Безсо́нница, (nehotimična) budnost, besanica.
Благода́рный, zahvalan.
Боло́тный, blatan, močvaran.
Больно́й, bolestan; бо́льно, veoma.
Бо́льше / Бо́лѣе } više.
Болѣ́знь, -и, bolest.
Брать, uzimati.
Брести́, lutati.
Бровь, obrva.
Броди́ть, hodati amo tamo, šetati.
Бро́нза, brônza (Bronze).
Бро́нзовый, v. бро́нза.
Бу́дничный (день), radni (dan).
Бу́дто, kao da.
Бурья́нъ, drač.
Буфе́тчикъ. trpezar (koji prostire stol).
Быва́лый, njekadašnji.
Бѣда́, bijeda, nevolja.
Бѣдствіе, nevolja.
Бѣлѣть, bijeljeti se.

В-, u-, n. pr. в-зять, u-zeti.
Василёкъ, različak.
Вво́лю, do volje.
Вгля́дываться, pozorno gledati.
Вдоль, prisl., dolje, niz.
Вдругъ, najednoč, najedanput.
Величайшій, najveći.
Велѣть, zapovjediti.
Верху́шка, vrhunac.
Весна́, proljeće.
Ве́тхій, star, trošan.
Взви́ться, uzviti se, poletjeti.
Взгляну́ть, pogledati.
Вздохъ, uzdah.
Вида́ть, vidjeti, opažati.
Ви́дный, koji se vidi.
Виднѣть, malo, nejasno vidjeti.
Видъ, lice, oblik.
Вишь, (skraćeno od: видишь) eto, gledaj.

Владѣть, vladati, upravljati.
Внизъ, niz, dolje.
Во-, u-, n. pr. во-йти́, u-ći.
Во́злѣ, uz.
Возмо́жно, moguće.
Возрази́ть, odgovoriti.
Во́лосъ, vlâs.
Во́льный, slobodan.
Вонъ } eno. / van.
Вора́чивать, (pre)vraćati.
Вопро́съ, pitanje.
Воркова́ть, gukati.
Воробе́й (воробья́), vrabac.
Во́семь, osam.
Вотъ, eto.
Впро́чемъ, uostalom.
Впереди́, naprijed.
Вреди́ть, škoditi.
Всегда́, svagda, uvijek.
Вслухъ, glasno.
Вспомина́ть, spominjati se, sjećati se.
Встрѣтить кого́, sastati se s kim.
Вся́кій, svaki.
Вта́йнѣ, (u tajni) potajno.
Вчера́, jučer.
Вчера́шній, jučerašnji.
Вы-, iz-.
Выбива́ть (вы́бить), izbijati, viriti.
Выража́ться, kazivati.
Вы́сохнуть, isušiti se, omršavjeti,
Вытерпѣть, pretrpjeti, strpjeti se, podnijeti.
Вѣдать, znati.
Вѣдь, (izgovori: vitj), razumije se, tä.
Вѣки, v. вѣко.
Вѣко, mn. вѣка i вѣки, vjegja.
Вѣно́къ, vijenac.
Вѣрить, vjerovati.
Вѣтка, grančica.
Га́лстукъ, (sr. njem. halstuch) podvratnik, kravata.
Глазъ, mn. глаза́, oko, oči.
Глубо́кій, dubok.
Глушь, -и, čèsta, guštara; zabit.
Глядѣть, gledati.
Гляну́ть, gledati, pogledati.
Гнуша́ться, mrziti, mrzi me, gaditi se.
Годо́къ, (v. годъ) godinica.
Голоси́стый, koji se daleko čuje, glasit.
Годи́ться biti priličan, pristajati.
Годъ, godina.
Го́ре, -я, zlo.
Гра́мота, pismo.
Гречи́ха, kamilica.
Гру́стный, žalostan.
Гу́ба, usna.
Гудѣть, bučati, žučati.
Гу́торить, čavrljati.

Да, i; a, ali, no.
Да́же, dapače.
Дале́че, daleko.
Дверь, f., vrata.
Дви́гать(ся), micati (se).
Дви́нуть (дви́гнуть), podignuti, maknuti.
Дво́рня, služinčad u (vlasteoskom) dvoru.
Двухпудовый, od dva puda.
День, (2. padež: дня) dan.
Дёргать, trzati, micati.
Дере́вня selo.

Де́рево, (mn. дерсва́ i деревья́) drvo, stablo.
Деся́тскій, čuvar, stražar.
Дитя́, mn. дѣти, dijete, djcca.
Дли́нный, dug.
Для, za.
Добра́ться, s mukom doći.
Добы́ча, lovina, plijen.
Дово́льный, zadovoljan.
Дождево́й, v дождь.
Дождь, dažd.
До́лжный, dužan; я до́лженъ, moram; до́лжно быть, valja da.
Доложи́ть, kazati, javiti.
Доро́га, put, cesta.
Доставля́ть, davati, pribavljati, pružati.
Доста́точно, dosta.
Дотяну́ться, nategnuti se do česa, dovući se.
Дрожа́ть, drhtat.
Ду́мать, misliti.
Ду́мочка (ду́ма), misao.
Дура́къ, luda, glupan.
Духъ, (duh); dah, disanje.
Дыша́ть, disati.
Дѣвственица, djeva.
Дѣвушка, djevojka.
Дѣйствовать, raditi, micati se.
Дѣти, (v. Up. III. 2.) djeca.
Дѣтки, v. дѣти.

Едва́, jedva.
Ей-ей! bogami!

Жа́воро́нокъ, ševa.
Жалко, žao (mi je).
Жа́лоба, tužba.

Жа́ловаться, tužiti se.
Жара́, vrućina.
Жать { sažimati. / žeti.
Же, vezn., a; više puta se ne prevodi.
Жёлтый, žut.
Же́нщина, žena.
Жи́дкій, (žídak, tekući) rijedak.
Жужжа́ть, zujati.
Жукъ, hrušt.
Жу́ткій, mučan, težak.

Забира́ться, uvlačiti se.
Забыва́ть, zaboravljati.
Заве́сть, zavesti, dovesti.
Заворкова́ть, zagukati.
Завсегда́, v. всегда́.
За́втра sutra.
Загляну́ть, v. гля́ну́ть.
Зада́ча, (zadaća); neprilika.
Закла́дывать, uprezati.
Закры́ть, zatvoriti.
Залива́ть, zalijevati.
Залива́ться, jednako i glasno pjevati.
Заня́тно, zanimivo, zabavno.
За́пахъ, miris.
Запѣва́ла, djevojka, koja u kolu počinje pjesmu.
Заря́, zora.
Зачѣмъ, zašto.
Звенѣть, zvučati.
Звонъ, zvuk zvona.
Здѣсь, ovdje.
Здѣшній, ovdašnji.
Злю́щій (злить), ljut (pas).
Змѣйка, zmijica; zavoj.

Знать, kao prisl., čini se, valja da.
Золоти́стый, kao zlatan.

Извива́ть, vijati, vijugati.
Извѣстный, poznat.
Изуми́ть, v. изумля́ть.
Изумле́ніе (изуми́ть), čugjenje, čudo.
Изумля́ть, činiti da se tko čudi.
Ико́на, ikona, kip.
И́менно, upravo.
Имѣть, (имѣю), imati.
Иногда́, katkada.
Ино́й, drugi.
Испаря́ться, isparivati se.
Испуга́ться, prestrašiti se.
Испы́тывать, iskusiti, (pre)-trpjeti.

Каду́шечка (кадь, ка́дка), kaca, bure.
Ка́ждый, svaki.
Кажи́сь, kao prisl., = ка́жется, čini se.
Каза́ться, činiti se.
Какъ, kako, čim.
Калѣка, kljast(avac).
Кати́ть, (obič. кати́ться) voziti se, ići.
Клювъ, kljun.
Ключево́й, ключева́я вода́, izvor-voda.
Когда́, kada.
Ко́локолъ, zvono.
Ко́лосъ (mn. коло́сья), klas.
Коне́чно, napokon; dakako.
Кончи́на, smrt.
Ко́нчить svršiti.
Корми́ть, hraniti.

Кото́мка, torba.
Крапи́ва, kopriva.
Краса́вица, ljepotica.
Краси́вый, lijep.
Крести́ться, krstiti se.
Крестъ, križ.
Крестья́нинъ, seljak.
Кро́мѣ, osim.
Кротъ, krt.
Кро́шечный, maljušan.
Кро́шка, (кроха́), mrvica, zrnašce.
Круго́мъ, naokolo.
Кру́жка, vrč.
Кры́ша, krov.
Крыльцо́, ulaz u kuću, osb. natkrivene stube, hodnik sa stubama pred kućom.
Куда́, kuda; čemu?
Кудря́вый, kudrav.
Ку́рочка насѣдочка, kvočka.

Ла́ндышъ, gjurgjica.
Ла́сточка, lastavica.
Ла́ты, mn., oklop.
Лгать, lagati.
Лезвеё, oštrice, oštrica, oštra strana (na nožu itd.)
Ле́карь, liječnik.
Ли́вень, silan dažd, ploha.
Листва́, lišće.
Лишь, samo, jedva, čim.
Лобъ (2. pad. лба), čelo.
Ло́вля, lov.
Лу́чше, ljepše, bolje.
Лучъ, trak, sunčana zraka.
Лѣнь, -и, lijenost, umor.

Ма́лость, nješto malo.
Ма́льчикъ, dječarac, dječak.

Мгнове́нье, mig, tren.
Ме́дленный, lagan, spor.
Мели́сса, mêtica, vratić.
Мелькну́ть, zasjati, pričiniti se pred očima.
Металли́ческій, metalan, kovan.
Мета́ться, hodati amo tamo.
Мо́жетъ, možda.
Мо́лвить, govoriti.
Молъ, veli, kaže.
Мо́щи, moći (kosti svetaca).
Мураве́й, mrav.
Мѣша́ть (miješati); smetati, prijećiti.
Мя́та, metva, metvica.

Навѣ́даться, posjećivati, priglédati.
Навѣ́рно, bez sumnje.
На́до, treba.
На́до, на́добно, treba.
Найти́, naići, doći na što, na koga.
Наконе́цъ (t. j. на конецъ), napokon.
Накопи́ться, nakupiti se.
Накорми́ть, nahraniti.
Наме́дни(сь), pred njekoliko dana, nedavno.
Напра́шиваться, dosagjivati molbom.
Наскуча́ть, dosagjivati.
Настоящій, sadašnji, pravi.
Нача́ть, početi.
Начто́ (на что), čemu, što ćeš više?
Небольшо́й, nevelik, malen.
Нево́льный, nehotičan, nemio.

Нежило́й (домъ), kuća bez gospodarskih zgrada, pojate itd., ili u kojoj nitko neživi.
Нельзя́, nije moguće, ne može biti.
Нена́стный, kišovit.
Неподви́жнъій, nepomičan.
Несча́стный, nesretan.
Несча́стіе, nesreća.
Не́чего (od нечто), nema ništa, nije moguće itd.
Никогда́, v. когда́.
Нисько́лько, nimalo.
Ничево́, ne mari, dobro.
Нутро́, unutrašnjost; utroba.
Нутръ, v. нутро́.
Ныть (ною itd.), neprestano boljeti, mučiti.
Нѣкогда́, njekada.
Нѣ́ту = нѣтъ.
Нѣтъ, ne, nije, nema.

Обдава́ть (водо́й), oblijevati, polijevati.
Облегчи́ть, olakšati.
О́бразъ, način.
Обро́къ, porez.
Обступи́ть, opkoliti.
Обтерпѣ́ться, priviknuti na trpljenje.
Овра́гъ, strma jama, što je proljetna voda na obroncima iskopa.
Оглянýться, ogledati se.
Одино́чка, m. ž., samac, sâm.
Одича́лый, v. одича́ть.
Одича́ть, podivljati (ди́кій, divlji.)
Оди́нъ, jedan; sam.
Одна́, jedna; sama.

Одна́коже, v. одна́ко.
Одна́ко, pa ipak, uza sve to.
Одно́, jedno.
Одноцвѣ́тный, v. цвѣтъ.
Одѣя́ло, pokrivač, pokrivalo.
Ожида́ть, očekivati.
Озабо́ченный, zabrinut.
Оказа́ться, pokazati se.
Окостѣнѣ́ть, postati kost, usahnuti.
Окромя́, osim.
Оку́тать, omotati.
Опуши́ть, obrubiti.
Опя́ть, opet.
Осма́тривать, pregledavati.
Осо́бенный, osobit.
Осо́ка́, (oba su naglasa u obič.) šaš.
Остава́ться, ostati.
Остально́й, ostali.
Останови́ть(ся), ustaviti (se), stati.
Остано́вка, prekid, ustavljanje.
Остолбенѣ́ть, okameniti se (od čuda itd.)
Остроконе́чный, šiljat.
Остругáть, ostrugati, izgladiti.
Оступи́ться, zlo stupiti, spotaći se.
Осѣка́ть, osijecati.
Осѣни́ть, opsjeniti, zasjeniti.
Отвести́, odvrnuti skrenuti.
Отвѣти́ть, odgovoriti.
Отдохну́ть, odahnuti.
Отка́зываться, nećati se.
Открыть, otvoriti.
Отста́ть, ostati.
Отсю́да, odavle.
Охо́титься, lov loviti.
Охо́тникъ, lovac.
Охо́чій, räd (-a, -o).
Охъ, ah!

Очень, veoma.
Ошеломи́ть, (udariti po šljemu, glavi) obezumiti.

Па́лочка, palica, drvce.
Па́лецъ (2. pad. пальца), prst.
Па́льчикъ, v. палецъ.
Па́рень, m., mladić, momak.
Па́сѣка, pčelinjak.
Па́хнуть, vonjati (ugodno ili neugodno).
Паху́чій, mirisan.
Пачпо́ртъ, pašport, pašuš.
Пере-, pre-
Переве́сть, -духъ, odahnuti; -ся, izginuti.
Перевѣ́шивать, nadmašivati.
Переня́ть, preuzeti.
Пересла́ть, poslati prijeko, premjestiti.
Пересо́хшій (со́хнуть), isušen.
Перестава́ть, prestajati.
Плато́къ, rubac.
Пла́тье, odijelo.
Пла́щикъ, kabanica.
Плете́нь, m. plot, ograda.
Плету́шка, koš, košara.
Плясу́нья, žensko čeljade, koje rado pleše, plesačica.
Побре́зговать, gaditi se, gnusiti sebi.
Побѣжда́ть, pobjegjivati.
Повезти́, povesti (= voditi).
Повинова́ться, pokoravati se.
Повтори́ть, opetovati, ponoviti.
Погнуша́ться v. гнуша́ться.
Погово́рка, poslovica.
Пого́да, vrijeme (lijepo, ružno itd.)

Подборо́докъ, (борода́) podbradak.
Пода́рокъ, dar.
По́двигъ, junaštvo.
Поджида́ть, očekivati.
Подмо́стки, m. mn. postelja samo za kratko vrijeme i nuždu načinjena od klupâ, stolacâ itd. (U Posavini zovu to: *nìzice*, mn.)
Подня́ть(ся), dignuti (se), dići (se).
Подозрѣва́ть, sumnjati, misliti.
Подойти́, doći bliže.
Подру́га, drugarica, žena
Подходи́ть, doći bliže.
Поётъ, v. пѣть.
Пожа̀луйста, molim! izvolite!
Позапро́шлый, predprošli, predzadnji.
Пойма́ть, uhvatiti.
Пока́, dok.
Поклева́ть (клевать), kljuvati, kljunuti.
Покоры́ститься, prohtjeti se, poželjeti.
По-крайней-мѣрѣ, barem.
Полага́ть, misliti.
Полево́й, poljski.
По́лно, dosta! prestani!
Положе́ніе, položaj, stanje.
По́льза, korist.
Поме́ньше, pomanje.
Помере́ть, umrijeti.
Поми́ловать, pomilovati oprostiti; поми́луй, помилуйте, molim! oprosti! oprostite!
По́мнить, sjećati se.
Помо́лвить zaručiti, obećati (djevojku).
Помѣша́ть, zapriječiti
Поня́тливый, pametan.
Поня́тный, razumljiv.
Поня́ть, razumjeti.
Попа́сть, desiti se.
Пора́, vrijeme, doba.
Порѣши́ть, odlučiti.
Послы́шать(ся), počuti, nejasno čuti.
Посмѣ́ть, usuditi se.
Посыла́ть, pošiljati.
Потому́, zato, stoga.
Потужи́ть, njeko vrijeme tugovati.
Потяну́ть, potegnuti.
Похо́жій, nalik.
Почита́й } gotovo, malo ne.
Почти́ }
Почу́диться, pričiniti se, pričuti
Поѣ́здка, polazak (putovanje).
Пра́во, kao prisl., jest, bogme.
Праща́ться, praštati se.
Предба́нникъ, sobica pred kupaonicom.
Пре́жній, prijašnji.
Приба́вить, dodati.
Призна́ть(ся), priznati (se krivim).
Прикати́ть, dognati; dovesti se.
Прика́щикъ, nadglednik, trgovački pomoćnik.
Прильну́ть, prionuti.
Принадлежа́ть, pripadati, biti čiji.
Принима́ть, primati, uzimati.
Приня́ть, primiti.
Припасти́, opremiti, držati u pričuvi.
Присма́тривать, priglédati.

Приспосо́бить, složiti, urediti.
При́стальный, pozoran, pažljiv.
Пристра́стіе, volja, strast.
Про, za, o.
Продолжа́ть, nastavljati.
Произне́сть, progovoriti.
Промака́ть, promoknuti.
Пропуска́ть, propuštati.
Проме́жъ, izmegju.
Прорва́ть, pretrgnuti; -ся, -se, puknuti.
Прорыва́ться (za pravo: prorovati se) probiti (sebi put), provaliti.
Просну́ться, probuditi se.
Просо́нье, polusan.
Проступи́ть, prodrijeti.
Протя́гивать, pružati.
Протя́жный, lagan.
Прочь, dalje, na stran, odatle.
Прошепта́ть, šapnuti.
Прыгъ! skok!
Проща́й, zbogom.
Пря́дь, -и, prämên (kose).
Прямый, ravan, upravan.
Пу́ще, više.
Пѣву́нья, žensko čeljade, koje rado pjeva, pjevačica.
Пѣ́сень, pjesma.
Пѣть, pjevati.

Разверну́ть, raširiti.
Ра́звѣ, razma; zar?
Разгина́ть, v. разгну́ть.
Разгну́ть, rastegnuti.
Рези́нковый плащикъ, gumom (gummi) olijepljena kabanica.
Различи́ть, raspoznati.
Размина́ть, mijesiti, prevȓtati.
Разска́зъ, pripovijedanje, pripovijetka.
Разсѣ́янность, zabava.
Разубра́ть, nakititi.
Разъ, jedanput, jednoč.
Раскали́ть, ražariti.
Раскры́тый, otvoren.
Расплы́ться, razlijati se, raširiti se.
Расшибну́ть, udariti (čim) o što, razbiti.
Распоряди́ться, odrediti što treba.
Рвать, trgati.
Ресни́ца, trepavica.
Ро́дственникъ, rogjak.
Рожь, (2. pad. ржи), raž.
Ружьё, oružje.
Румя́нецъ, rumenilo.
Румя́ный, rumen.
Рунду́къ, рундучокъ, hodnik sa stubama; v. i: крыльцо́.
Рыба́къ, ribar.
Рыжій, rȋgj, -a, -e.
Рыть, (ро́ю, роешь itd.), riti, rovati.
Рѣсни́ца, v. ресни́ца.
Рядъ, red; ря́домъ, uporedo.

Садо́вый, vrtni.
Садъ, vrt.
Сажа́ть, posagjivati, stavljati.
Са́мый, sâm; тотъ самый, isti, taj.
Сара́й, štagalj, ambar, suša.
Сба́вить, smanjiti.
Сверчо́къ, cvrčak.
Сего́дня (t. j. сего-дня = toga dana), danas.
Сейча́съ, ovaj čas, malo čas; odma.
Семь, sedam.

Сжать, požeti.
Сидѣть, sjedjeti.
Си́плый, promukao, hripljuć.
Сказа́ть, kazati, reći.
Сквозъ, kroz.
Скла́дка, nábor.
Склонъ, obronak.
Скончáться, umrijeti.
Скрести́(сь). grepsti, glodati.
Ску́чный, dosadan.
Слеза́, suza.
Сло́вно, kao da.
Сли́шкомъ, suviše.
Случи́ться, dogoditi se.
Слы́шать, čuti.
Слы́шный, koji se čuje.
Слѣдуетъ, treba.
Слѣдъ, trag.
Слюби́ться съ кѣмъ, zavoliti.
Смигну́ть, trenuti.
Сми́рный, miran.
Смотрѣ́ть, gledati
Смѣ́на, zamjena.
Снять, snimiti, skinuti.
Соба́ка, pas.
Со́бственно, za pravo, upravo.
Соверше́нно, potpuno, sasvijem.
Совсѣ́мъ, sasvijem, posve.
Солове́й, slavuj.
Сомнѣва́ться, sumnjati.
Сонъ, san.
Сосѣ́дъ, susjed.
Со́хнуть, sahnuti.
Со́чный, sočan, vlažan.
Спаси́бо, hvala!
Спина́, legja.
Спи́нный, vidi: спина́.
Сплошно́й, gust, neprekidan.
Спосо́бный, zgodan, udoban.
Спра́шивать, v. спроси́ть.
Спроси́ть, upitati.
Спѣ́лый, zrio.
Станови́ться, stäti, namiještati se; (postajati, biti: становится жарко, postaje vruće).
Стари́нный, star, starinski.
Ста́тный, (стать, -и, stas) stasit.
Стать, stati, početi, postati.
Сте́бель, m., stabljika (u travâ).
Стекля́ночка, staklenka
Сто́лбъ, stup.
Сторона́, strana.
Сторони́ться, kloniti se.
Стра́нникъ, -ица, stranac, putnik.
Стрясти́ся, (stresti se), navaliti, iznenada doći, oboriti se.
Суще́ствовать, biti, postojati.
Сущій, pravi.
Счита́ть, brojiti, računati.
Сѣсть, (ся́ду, сядешь) sjesti.
Сюда́, ovamo.
Ся́дьте, zap. nač. 2. l. mn., v. сѣсть.
Ся́ду, v. сѣсти.

Таки́, prisl., ne pazeć ni na što uza sve to
Таково́, tako.
Таково́й, takav; lijep, dobar.
Тарата́йка, laka, na pô pokrita kola.
Та́ять, rastapati se.
Те́мный, taman.
Тепе́решній, sadašnji.
Тепе́рь, sada.
Те́теревъ, tetrijeb
Тихоня, tiho čeljade.

Тогда́, tada.
Толкова́ть, tumačiti.
То́лько, samo.
Только-что, jedva da, istom što.
Томи́ть, umoriti.
То́мный, mučan.
Тонкій, tanak, lagan.
Тормоши́ть, premetati, tresti.
Тотъ, taj; тотъ же, isti.
То́чно, kao, upravo kao.
Тре́бовать, zahtevati.
Трево́жить, uznemirivati, mučiti.
Трещa̓ть, cvrčati.
Тро́гательный, žalostan.
Тро́гать, dirati.
Тропи́нка, staza.
Труба́, cijev; (dimnjak).
Трудъ, muka.
Ту́тъ, tu, ovdje.
Ту́чка (ту́ча), oblačić.
Тьма, tama.
Тя́га, breme.
Тяну́ть, maknuti, vući.

Увида́ть, ugledati, opaziti.
Уговори́ть, nagovoriti.
Удиви́тельный, čudan.
Удиви́ть, učiniti, da se tko čudi; -ся, začuditi se.
Уже́ ужъ, već.
У́зенькій, uzak.
Узна̀ть, prepoznati.
Уйти́, otići.
Укуси́ть, ugristi.
У́лей (2. padež у́лея i у́лья), pčelac, košnica.
Улы́бка, posmijeh.
Улыбну́ться, nasmiješiti se.
Умолкну́ть, umuknuti, zašutiti.
Унести́, odnijeti.
Уны́лый, tužan.
Уродіе, ljetina.
Уси́ліе, napor.
Уси́литься, napeti sve sile.
Уста́вить (глаза́), uprijeti (oči)
Устреми́ть, okrenuti, uprijeti (pogled, oči).
Усъ, brk.
У́тренній, rani, jutarnji.
Уха́живать, ići za kim, uhoditi.
Уча́стіе, saučešće, sažaljivanje.
Уѣхать, otići.
Уѣздъ, ujezd = kotar, dio gubernije.

Флигелёкъ, v. фли́гель.
Фли́гель, (njem. flügel) zgrada prigragjena ka kući.
Фрукто́вый садъ, voćnjak.

Хвата́ть, (hvatati); dostajati.
Ходьба́, priglédanje oko bolesnika, dvorba.
Холосто́й, neoženjen.
Хорово́дъ, kolo, pjevanje.
Хороші́й, lijep, dobar.
Хоть, { mä, samo. / mä da. }
Хохоту́нья, žensko čeljade, koje se gromko i rado smije.
Хребе́тъ, hrbat.
Ху́же, gore.
Ху́торъ, seljačka kuća.

Цвѣты́, mn. cvijeće.
Цвѣтъ, boja.
Цыпля́та, pilići.

Чай, možda.
Ча́йка, galeb.
Чинъ, služba (sveštenička itd.)
Ча́хнуть, sušiti se, venuti.
Членъ, član, ud.
Что́, zašto, čemu?
Что́бы (i: чтобъ), da.
Чу́диться, pričinjati se.
Чуть, gotovo, malo: чуть не упа́лъ, malo da nije pao
Чучьё (чутьё), njuška.

Ша́пка, kapa.
Шевели́ться, micati se.
Ше́лестъ, šuškanje.
Ше́я, vrat.

Ще́ка, lice (izmegju uha, oka i brade) jabučice.

Ѣ́здить, ići, putovati.
Ѣзжа́ть. v. ѣздить.
Ѣ́хать, (ѣду, ѣдешь itd.) v. ѣздить.

Экой, э́кій, kaki.
Этакъ, tako.
Это, to.

Я́вственный, očit, jasan

Razprave.

Prijegled ruske književnosti.

Među književnostima velikih evropskih naroda počela se ruska najkasnije dizati. No do danas se je tako digla, da joj se i zapadni svijet divi, proučava je i za njom se povodi. To osobito vrijedi za ruski roman.

U starijoj ruskoj književnosti (do početka XVIII. vijeka), pa ni u novijoj do Puškina nema gotovo ništa osobito. U to se vrijeme književnost ruska posve ili gotovo posve povodila za tudjim književnostima: u najstarije vrijeme za crkvenom južnom (bugarskom i srpskom) slovenskom i grčkom (do XIV. vijeka), kasnije za zapadnom skolastičkom (preko Poljske, u XVII. vijeku), a najposlije za lažnim klasicizmom francuskim (u XVIII. vijeku) i romanticizmom njemačkim i engleskim (u XIX. vijeku).

Što se novija ruska književnost XIX. vijeka tako digla, toliko i lijepih i dubokoumnih djela stvorila, tomu je uzrok prirodna plemenitost i darovitost ruska, i to, što su ruski pisci potaknuti zapadnom prosvjetom počeli osobite, tužne prilike ruskoga naroda porediti s čovječnim i slobodnim prilikama i ideama zapadno-evropskim i iz besprimjerne ljubavi k svomu narodu nastojati, da se narodu olakša život i da se prosvijetli. Za to su ruski pisci crtali tjelesni i duhovni život seljakâ i inteligencije, da pokažu u jednu ruku nevolju i dušu narodnu, a u drugu ili mahne i zablude ili plemenito nastojanje inteligencije. Tako je književnost napredovala uporedo s društvom. Čitava ruska književnost ovoga vremena crta žive ljude i život, pa za to i jest živa i snažna kao život, a prodahnuta ili toplom ljubavlju za narod ili bolnim prijekorom za inteligenciju.

Ruski se jezik dijeli u ova tri glavna narječja: *velikorusko* (moskovsko), *malorusko* (ukrajinsko, jugozapadno) i *bjelorusko* (sjeverozapadno). Stara je književnost pisana jezikom starim (crkvenim) slovenskim, u koji su se uvlačile riječi i oblici sad ovoga, sad onoga narječja. Istom se od Petra Velikoga počelo pisati jezikom narodnim

(narječjem moskovskim), no ipak je zadržan pravopis, neke glasovne osobine i riječi staroga crkvenog jezika. Od narječjâ se upotrebljavalo u književnosti u novije vrijeme malorusko, a i sada ga upotrebljavaju austrijski Malorusi (Rusini, Ruteni).

Usmena ili prostonarodna književnost.

Kako je u svih naroda, koji su naglo primili tuđu prosvjetu, velika razlika među prostim i obrazovanim dijelom naroda (čega nije bilo n. pr. u Grkâ), tako je to i u Rusâ. Neobrazovani narod živi duhovno od onoga, što se vijekove i vijekove stvaralo i slagalo u njegovoj duši. Budući da se sve, što se širi usmenom predajom, s vremenom mijenja i kojekako pobrkava, pa budući da jedan narod prima od drugoga priče i pripovijetke, kojim ne zna pravoga smisla, a koješta prodire u narod i iz umjetne književnosti, tako se sve to napokon tako smiješa, da je i naučnjacima teško, a često i nemoguće naći izvor i smisao svemu onomu, što zovemo narodnom ili usmenom književnošu. Ali opet ima u toj književnosti dosta nesumnjive ljepote, dubokoga i nježnog čuvstva. Iz nje vidimo, što narod drži za dobro, a što za zlo, u čemu stoje njegove radosti i boli. Sve to vrijedi i za rusku književnost.

I. *Priče i pripovijetke*. O čemu pričaju ruske narodne priče, to je lijepo kazao Puškin: „Uz *lukomorje* ima zelen dub, a na njemu zlatan lanac, po kojem dan i noć skače mudra mačka slažući pjesme i pričajući. Tamo bludi *lêšij* (šumski duh), tamo *rusalka* sjedi na granju; tamo se vide tragovi nevidjene zvjeradi; tamo je kućica na kokošjim nogama; tamo iz valova izlazi u zoru trideset prekrasnih vitezova sa svojim morskim starješinom; tamo je u tamnici carevna, tamo je *Baba-Jaga*, tamo gine nad zlatom *car Koščej*, tamo je ruski duh, tamo ćutiš dah Rusije!"

Što je i gdje je *lukomorje*, kakvo je to strašilo *Baba-Jaga*, kakav je to *car Koščej* i t. d., tko to zna? Toliko se poređenjem našlo, da se jednaki ili slični predmeti nalaze često u vrlo različnih naroda, a iz toga se zaključuje, da te priče i pripovijetke imaju zajednički izvor, a taj je izvor nađen u Indiji, u zemlji, gdje ima svakakvih pripovijedaka među narodom, koliko nigdje na svijetu.

II. U tijesnoj su svezi sa životom bile *obredne pjesme i popijevke* (koleda, kupalo, jarilo), no danas im je teško naći smisao. Pouzdano je, da su one trag neznabožačkih obreda.

III. Pravi se narodni život i mišljenje vidi (ako odbijemo hiperbole i idealiziranje) u *junačkim pjesmama*, koje Rusi zovu *byline* (t. j. što je *bilo*). No i to vrijedi samo za pjesme o mladjim junacima.

Stariji su ruski junaci (bogatyri: Svetogor, Mikula, Volga) pravi divovi, titani: Svetogor jednoć uhvati jednom rukom nebo, drugom zemlju, pa ih primače! Različno se misli, kako je narod stvorio te junake. Neki misle, da je sve to tuđe, — indijsko; a da je štošta nastalo pod utjecajem grčkim i biblijskim, to se ne da nijekati. Mnogo bliži životu nijesu ni junaci *Suhan, Volga, Dunaj* i *Don*. Kad ovi na mejdanu pogibaju, nastaju od njihove krvi rijeke.

Mlađi junaci: *Ilija, Muromec, Dobrynja, Nikityć, Aljoša* (Aleksandar) *Popović* i dr. dvore i brane kneza Vladimira (vladao god. 980.—1015). Oni se biju s Tatarima (i ako u ovo vrijeme još nije bilo Tatara, no narod na to ne pazi), i basurmanima (musulmanima) i s tuđim junacima, kakav je *Solovej* (Slavuj) razbojnik.

Većina se ovih pjesama ne čita ugodno, i to prvo za to, što stih nije gladak, a drugo, što u njima ima mnogo čudnovata nesmisla. Tako se mnogo spominje nekakav kamen *„alatyr"*, ispod kojega teku rijeke po svem svijetu ili silno more; Solovej razbojnik sjedi u gnijezdu na drvetu i strašno urliče i t. d. To dolazi otud, što je neuki narod smiješao sve, što je od ikuda čuo, pa nemajući druge hrane za duh takvom se zbrkom zabavljao u svome neznanju. Tako se misli, da je „alatyr" spomen na kopanje jantara u istočnome moru. No i one pjesme, u kojima nema toga, zaostaju i po obliku i po sadržaju za boljima hrvatskim i srpskim narodnim pjesmama.

U pjesmama o novgorodskom *trgovcu Sadku (Sadko kupěc*, drži se, da je istorijsko lice) sačuvan je spomen na trgovanje novgorodske trgovačke republike po Volgi i Ilmenskom jezeru. Tu se priča o mramornoj ploči pod vodom, u kojoj živi *morski car*, kojemu trgovci moraju danak plaćati.

Kao u nas, tako ima i u Rusa narodnih pjesama o istoričkim događajima i ličnostima: o bojevima s Tatarima, o caru Ivanu Groznom, o lažnom Dimitriju, Petru Velikom i t. d.

Pismena ili umjetna književnost.

Prvo doba (od X.—XVI. vijeka).

U prvo je doba književnost pod utjecajem istočnim. Do XIII. joj je vijeka središte u južnoj Rusiji, a od XIV. do XVI. u Moskvi.

I. Prijevodna i kompilatorna književnost. Crkvena je književnost ovoga doba pod jakim utjecajem vizantijskim i jugoslavenskim. Prvi su književnici bili pridošlice, svećenici Grci i Bugari. Pisalo se nije ništa novo, već se prevodilo iz grčkoga jezika ili prepisivalo iz staroga slovenskoga, a to su bila *jevanđelja*

(najstarije *Ostromirovo*, pisano g. 1056—1057), *govori crkvenih otaca i legende.*

Uz ove čisto crkvene i vjerske stvari prevodile su se iz grčkoga ili sastavljale po staroslovenskom poučne stvari u *zbornike*, u kojima ima svašta: istorije, filosofije i dr. *(Svetoslavljev zbornik* od g. 1073). Tada je nastala i *paleja* (= starina), kojim se imenom zove apokrifna preradba staroga zavjeta (grčki se „stari zavjet" veli *palaia* diathēkē, i otud je ime *paleja*), gdje se o bibličkim ličnostima pripovijedaju svakakve priče, kojih crkva ne priznaje. Bilo je i prijevoda ili čitavih hronika vizantijskih hronista ili izvadaka iz njih (hronografi).

Za zabavu su služile preradbe grčkih romana o *Aleksandru Velikom, trojanskom ratu* i dr. Mnogo je toga prodrlo i u narodne pjesme i pripovijetke.

II. Počeci samostalne narodne književnosti. Po primjeru vizantijskih teologa borili su se i ruski (*Luka Židjata, Kiril Turovski*) protiv latinstva (katolicizma) u besjedama, poukama i poslanicama.

Mnogo se već samostalnosti i svijesti mora pomišljati u čovjeka, kad svrne svoju misao na sudbinu svoga naroda. To vidimo kod ruskih kaluđera XI. vijeka, koji su na poznate nam kompilacije vizantijskih hronika nastavljali pričanje o ruskom narodu. Bilješke tih ruskih hronista, koje idu do god. 1110, sabrao je kaluđer *Nestor* u osobitu hroniku ili ljetopis (Nestorova ili pervonačalnaja lêtopis), koja je za staru istoriju rusku od neiskazane cijene.

Iz XI. je vijeka zakonik Jaroslavljev *„Ruska pravda"*, a iz XII. *pouka*, koju je za svoju djecu napisao veliki knez Vladimir (Monomah, god. 1113—1125), a ima i opis *putovanja* (hoždenie) u sv. zemlju.

No najljepši je spomenik ovoga doba *„Slovo o polku Igorevê"*. u kojem je pjesničkom prozom ispričana sudbina Igoreve družine (polk) u vojni protiv Polovaca (god. 1185).

III. Moskovska književnost. Kao na zapadu, pa i u nas (u Bosni), tako su se i u Rusiji pojavljivale kojekakve vjerske sekte, protiv kojih se borio arhiepiskop novgorodski *Genadije*, koji je sastavio prvu potpunu bibliju (štampana u Ostrogu god. 1581). Pa kao na zapadu što imamo iz toga vremena dekrete sabora tridentinskoga, tako ima u Rusiji *Stoglav*, u kojem su (u 100 glava) odluke moskovske sinode (g. 1551) o različnim crkvenim uredbama.

Iz XVI. je vijeka i zbornik pouka za kuću i porodicu: *Domostroj*. To je pravi plod vizantijske formalnosti, žalosni spomenik porodičnoga despotizma.

Kao u pređašnje vrijeme, tako su se i sada pisale hronike i istorijska pričanja (n. pr. o bojevima s Tatarima, o padu Carigrada i t. d.). Početak je prave povijesti „Povijest Ivana Groznoga" (do god. 1578) od kneza *Andrije Kurbskoga*.

Drugo doba (XVII. vijek).

U ovo doba stoji ruska književnost pod neposrednim ili posrednim utjecajem zapadne evropske kulture.

I. *Južno-ruska književnost.* Što su u X., pa do konca XIV. vijeka Rusima bili Bugari i Srbi, to su im od XVI. vijeka bili Poljaci. Preko njih je dolazila Rusima zapadna prosvjeta, i to najprije u južne pokrajine, koje su došle pod vlast poljsku (konačno god. 1569). Tu su se osnovale škole (najznatnija u Kijevu) po zapadnim uzorima, tu se učila filosofija (po Aristotelu) i govorništvo (po Ciceronu), i čitali su se klasici.

Budući da su katolički Poljaci nastojali, da pravoslavne Ruse pounijate, razvila se teologička polemika i znatna propovjednička književnost (*Goljatovski* † g. 1688, propovijedi *„Ključ razumênija"*), a javljaju se prvi put sistematična teologička djela (katekizam *Petra Mogile*, „Teologičko zrcalo" *Trankviliona Stavroveckoga*).

Iz toga je vremena *Gizeljeva* „Sinopsis" (prijegled) ruske povijesti (do Lomonosova jedina štampana knjiga o ruskoj povijesti) i gramatika staroga slovenskoga jezika od *Smotrickoga* (iz god. 1619).

Najznatnija novost, što su je Rusi primili preko Poljaka sa zapada, to je građenje (do zla boga nespretnih) stihova, a osobito glumljenje misterijâ (o „Aleksiju, božjem čovjeku", o „Josipu" i t. d.).

Za zabavu su Rusi prevodili različne zapadno-evropske pripovijetke („Gesta Romanorum", taljanski roman „I reali di Francia" i dr.).

II. Moskovska književnost XVII. vijeka. Što se na jugu počelo, to se na sjeveru nastavilo, osobito pošto Rusi zadobiše od Poljske južnu Rusiju i Kijevo (god. 1667). Sholastički obrazovani pravoslavni Rusi dolažahu u Moskvu. Tada je uslijed nužnoga uređenja crkvenih knjiga, koje je popravio patrijarh Nikon, nastao u ruskoj crkvi raskol, koji još i danas traje.

S razvitkom teologičke književnosti i teologičkih prepiraka u tijesnoj su svezi prvi pojavi kritično-naučnih razmatranja o ruskim kulturnim prilikama. No kako to nije niklo iz društvene potrebe, tako je to ostalo nerazumljeno i bez utjecaja: Rusija je bila još u potpunom neznanju. Zapadne je reforme predlagao Hrvat *Križanić* i Rus *Kotošihin*. Naučanje Križanićevo nije već za to moglo imati uspjeha, što je bio katolički svećenik, i što ga je poslala rimska propaganda. Bio je prognan u Sibiriju. Samo se naslućuje, da su možda njegova

djela potakla Petra Velikoga na reforme, budući da su nekoja nađena u carskoj knjižnici. Izdana su (kao i Kotošihinova) tek u novije vrijeme.

Iz južno-ruskih seminara dođoše misterije na moskovski carski dvor. Prvi glumci bijahu Nijemci, a glumilo se: »Rođenje Hristovo", „Izgubljeni sin" i t. d.

Iz konca XVII. vijeka imadu tri četiri šaljive pripovijetke, u kojima su strani motivi posve samostalno prema narodnom životu obrađeni. Pisci su im nepoznati. To su počeci narodne novelistike.

Treće doba (XVIII. vijek).

Kako je Rusija od Petra Velikoga (god. 1689—1725) napredovala u znanju svake ruke, kako je bilo, a kako i sada ima protivnikâ zapadne prosvjete, kako je naglo i silovito uvođenje reforma rađalo kojekakvim neprilikama, — to se ne može ovdje pripovijedati. Jasno je, da se i književnost ruska ovoga vremena povodila za zapadnom. U ovo doba stoji ruska književnost pod utjecajem francuskoga pseudoklasicizma, kojemu su na zapadu bili dani odbrojeni. Tek za carice Katarine II. (god. 1762—1796) javlja se u Rusiji književnost, koja bar nekako zaslužuje to ime, a glava joj je i osnivač *Mihajlo Lomonosov*. Budući da su Rusi nesvijesno i slijepo prenosili klasicizam u rusku književnost, za to nije bilo tada još književne kritike, već se ili samo kudilo ili samo hvalilo.

Posve je pseudoklasičkim pravilima spjevan epos toga vremena: „Rosijada" od *Heraskova* († god. 1807), koji je pisao i romane, kojima već natpisi („Numa", „Kadmus", „Polidor") kazuju, kakvi su. To su filosofičko-politički romani kao Fenelonov „Telemak" u francuskoj književnosti.

U ovo su se doba pjevale pjesme pune praznih riječi i ropskoga laskanja dvoru i velikašima, i to se zvalo *odama*. Pjesničkoga pravoga oduševljenja nije bilo izuzevši satire *Kantemira* († god. 1744) i ode *Lomonosova*, koji je prvi pjevao u glatkim ruskim stihovima († god. 1765). — Prvi je među dvorskim pjesnicima *Gavro Deržavin* (god. 1743—1816). Na njemu se vidi, kolika je snaga pravoga talenta. I ako je bio službeni pjesnik, i ako je pjevao ponajviše za dvor te slavio odama velikaše i Katarinu II., opet je bio pravi pjesnik, koji se može uvrstiti među najbolje pjesnike ruske, što ih je igda bilo. Njegova je oda *„Bog"* prevedena malo ne u sve jezike ovoga svijeta.

Najviše se radilo u ovo vrijeme oko drame. To se razumije: drama je bila za zabavu dvoru i velikašima, svijetu, koji je mogao trošiti. Prevodilo se mnogo iz francuskoga i njemačkoga jezika, a bilo

je i izvornih „klasičnih" tragedija (*Sumarokov*, † god. 1777, *Knjažnin*, † god. 1791) i komedija (*Fon-Vizin*, † god. 1791, *Katarina II.*, † god. 1796), pa i građanskih drama (*Lukin*, † god. 1794).

Građanske drame i prijevodi Lessingovih i Shakespearovih drama od *Nikole Karamzina* († god. 1826) morale su tek izvojevati pobjedu nad besmislenim „klasičkim" tragedijama. Zadnji i ujedno najdarovitiji pisac „klasičkih" drama bio je *Ozerov* († god. 1816), a zadnji ih je teoretički branio *Katenin* († god. 1853).

U sentimentalnim pripovijetkama N. Karamzina („Bêdnaja Liza" i dr.) vidi se trag romanticizma. Velika književna vrijednost njegove „Povijesti ruske države" (Исторія государства россійскаго), god. 1816—1818) stoji jedno u tom, što joj je jezik i način pisanja odista klasičan, drugo u tom, što su kasniji pjesnici iz nje uzimali građu za svoja djela.

Svakomu je gotovo djetetu ruskom poznat po svojim basnama *Ivan Krylov* († god. 1844). I ako je mnogima od njigovih basni uzeta glavna misao iz basni tuđih pisaca, opet su ispjevane pravo na narodnu.

Četvrto doba (XIX. vijek).

Do dvadesetih godina XIX. vijeka ima još u književnosti ostatak pseudoklasicizma. Protiv njega se borio prvi po vremenu kritik ruski *Polevoj* braneći romanticizam. Kao što pisci u klasičkoj književnosti nemaju smisla za zbiljski život, tako ga nemaju ni u romantičkoj. Piscima je i klasičke i romantičke škole pred očima samo čista umjetnost i zabava. U četrdesetim se godinama pomoli misao, da književnost treba da služi društvu, da pokazuje općene čovječje i narodne psihologičke i životne istine. Ta se književnost zove realistična. Tako se književnost počela miješati u društvene, kulturne i političke prilike. Otud nastaju borbe. Književničke stranke postaju ujedno društvene, pa osnivaju svoje časopise, u kojima se bore za svoje misli. Kritika više nije subjektivna (kako je bila u XVIII. vijeku) ni samo estetička, već je i utilitarna, t. j. ne sudi se samo o ljepoti kojega djela, već i o tom, kakve su u njemu iznesene misli o kojoj društvenoj ili političkoj uredbi. Tako i književnost i književna kritika postaje tendencijozna. Razumije se, da je takva književnost postajala sve manje zavisna o tuđim formama i motivima, budući da je bila svezana sa zbiljskim ruskim životom.

I. **Romantička književnost.** Općeno se može romanticizam označiti kao čuvstveno maštanje bez smisla za zbiljske potrebe života. No među pojedinim školama i pjesnicima ima velikih razlika, pače protivurječja.

Osobiti je znak romanticizma maštanje za slobodu i prirodu, neko nezadovoljstvo sa svim prisiljenim i umjetnim, za tim maštanje za sve tajno i čarobno. Za to romantički junaci bježe iz društva i dvorana (Čacki u Gribojedova), i uživaju u divljim gorama (Pečorin u Lermontova), za to romantički književnici crtaju prostonarodni život (na pr. Gogolj u prvim pripovijetkama), obrađuju narodne motive (na pr. Puškin) i pjevaju na narodnu (na pr. Kolcov). Iz ovoga romantičkoga zanimanja za narod razvila se (ali dakako ne iz njega samoga) realistična književnost.

Romanticizam su Rusi našljedovali samo na pô, a bio je u njih kratka vijeka. Prvi je protiv njega ustao (inače loš) kritik *Nadeždin*. *Vasilije Žukovski* (god. 1783—1852) učenik je njemačkoga romanticizma, kojega nije pravo i duboko razumio. Mnogo je pravilno i lijepo prevodio (Schillera, Goethea, Byrona i dr.), pa u tome mu je glavna zasluga. Orignalne balade („Ljudmila", po Bürgerovoj „Leonori" i „Svêtlana") i pripovijetke pisao je u mlađe dane. Dugo je živio na carskom dvoru kao učitelj prijestolonašljednika, kasnijega cara Aleksandra II. Bio je mistik, u ostalom čovjek čestit i plemenit.

Liberalne su idee prodirale u Rusiju već u XVIII. vijeku, no budući da je većina plemstva slabo marila za umnu prosvjetu, a narod je čamio u neznanju i kmetstvu, državnici su staroga kova lako čuvali stari red.

Prvi se zadio o društvo i konvencionalne njegove laži *Aleksandar Gribojedov* († god. 1829) s komedijom u stihovima „Teško pametnom čovjeku". (Горе отъ ума, god. 1822). Njegovi su junaci (idealist *Čacki* i dvoranska rđa *Molčalin*) pravi tipovi pa se povraćaju u kasnijoj književnosti.

Budući da se u književnosti počeo sve više ogledati društveni i politički život, stala je državna vlast paziti, tko i što piše. Car Aleksandar I. (god. 1801—1825), bio je, istina, liberalan, i u njegovo je vrijeme društvo slobodnije disalo, pa su se za to širile zapadne slobodne političke i društvene idee; car je dao Poljskoj konstituciju, a za Rusiju ju je snovao. Mislio je i na oslobođenje kmetova. No tajna ga politička društva uplašiše, i on pristade na evropsku reakciju. Tako pritisne rusku državu apsolutizam i policijska vlast. Mnogi su s toga i stradali.

Zadnjih godina carovanja Aleksandra I. i prvih godina Nikole I. radio je na književnom polju *Aleksandar Puškin* (god. 1799—1837). Prve su njegove pjesme lirske. God. 1820. izađe njegova romantična pjesma „Ruslan i Ljudmila". Poslije ove pjesme otela je mah osobito borba romanticizma s klasicizmom. Epske pjesme: „Kavkaski sužanj", „Braća razbojnici", „Cigani" — spjevane su pod utjecajem Byronove poezije. Glavno je u njima crtanje divljih krajeva (Kavkaza), neograničene slobode i neobuzdanih strasti.

Poslije ovih pjesama pjesnik se pomirio s državnom vlašću, bio je primljen na dvor, smirio se i napisao istoričku dramu „Boris Godunov" izučivši Shakespearea i teoriju drame. Karakteri su čisto ruski.

Glavno je djelo Puškinovo roman u stihovima „Evgenij Onjegin" (pjevan od god. 1823—1831). Onjegin je čovjek puste (blazirane) duše, koji živi bez pravoga cilja, koji se svim titra, jer mu ni do čega nije pravo stalo. Protiv njega stoji plemeniti, idealni mladić Lenski, kojega Onjegin u dvoboju ubije. Biser je u romanu prava ruska duša Tatjana, koja se kao mlada djevojka zaljubi u Onjegina, a on joj ne odvrati ljubavi. Poslije se ona sretno uda, pa onda hoće Onjegin da joj se približi, ali onda ona njega kao vjerna supruga i kao vrlo ugledna dama odbije od sebe.

Mnogobrojne su Puškinove manje lirske pjesme. Pisao je i pripovijetke, od kojih su neke već početak realističnoga smjera. Sve su te pripovijetke lijepe, a najljepša je „Kapetanova kći" (Капитанская дочка). I roman je „Ev. Onjegin" realističan.

S ljudima, s kojima se na silu pomirio, živio je Puškin nezadovoljan i mržen, dok mu neprijatelji ne skovaše pletke, koja ga dovede do dvoboja, u kojem zaglavi.

S umjetničke se strane počinje s Puškinovom poezijom u ruskoj književnosti novo doba. On je najveći ruski pjesnik, a pripada i među najveće pjesnike XIX. vijeka u svoj Evropi.

Na krivce Puškinove smrti udari prekrasnom pjesmom mladi pjesnik *Mihajlo Lermontov* (god. 1814—1841). To je pjesnik tuge, ali svoje tuge, a ne svjetske. Uz mnoge prekrasne pjesme stekao je slavu fantastičko-filosofičkom pjesmom „Demon" i romanom (u prozi) „Junak našega vremena" (Герой нашего времени), u kojem je ocrtan jedan od onakih ljudi, kakav je Puškinov Onjegin. To su nezadovoljnici, njima je već dogrdjelo fino ljudsko društvo, u kojem je puno dogovornih laži i svakakvih pletaka. Lermontov je stajao pod jakim utjecajem Byronovim. I ako je živio u društvu udaljenom od narodnoga života, ipak je umio pjevati u pravom ruskom duhu.

Na narodnu je i po obliku i po sadržaju pjevao *Aleksa Kolcov* († god. 1842). To je pravi Rus, pun ljubavi k ruskomu seljaku. Pjesme su njegove pravi biser u ruskoj lirici.

II. Realistična književnost. Državna je vlast za Nikole I. (god. 1825—1855) u zatiranju slobodne misli išla tako daleko, da je sve, što dolazi iz evropskoga zapada, proglasila pogubnom revo-

lucijom. Službeni su ljudi držali i Petra Velikoga buntovnikom. Trebalo je sve Petrove reforme uništiti, trebalo se vratiti k narodu, — a to je značilo k neznanju, k pokornosti. Tu je početak različnim ruskim društvenim, kulturnim i političkim strankama, od kojih je svaka svoje mišljenje i u književnosti razlagala i branila.

Oni, koji su pristajali uz reforme Petra Velikoga i nastojali, da se Rusija i dalje uređuje na evropsku, prozvani su „zapadnicima". Protiv zapadne prosvjete stajali su uz službene natražnjačke ljude, koji su se bojali revolucije, također „slavenofili". Ovi su na romantički način maštali i vjerovali, da je Bog slavenskom plemenu dao tajnu neku silu i odredio mu sjajnu budućnost, tako da mu ne treba prosvjete od „gnjiloga zapada". Književnost je ovoga vremena puna raspravljanja i prepiranja o zapadnoj romansko-germanskoj i nekoj osobitoj istočnoj grčko-slavenskoj kulturi, koju su branili slavenofili. Zapadnici ovoga vremena pomno su proučavali suvremenu njemačku filosofiju, pa je za to u njih mnogo idealizma. Oni su udarili osnove naprednjačkomu nastojanju kasnijega vremena, pa ih za to Rusi s poštovanjem spominju, a ovo doba zovu u kratko „vrijeme četrdesetih godina".

Nikola Gogolj (god. 1809—1852) prvi je počeo crtati pravi narodni život, žive ljude. Istina, i on je u prvim pripovijetkama iz maloruskoga narodnog života romantik, pače ni u glasovitoj komediji „Revizor" (god. 1836), a ni u „Mrtvim dušama" (god. 1842) nije imao jasno razvijene tendencije. No kako je bio veliki talenat, ocrtao je vjerno i vješto (osobito u „Revizoru" i „Mrtvim dušama") prilike i ljude, a to je bilo dosta, da se vidi, kako su jadni i pokvareni državni upravnici, što rade i kakvi su ljudi u nutrašnjosti Rusije, — u kratko: što je značilo ono „vratiti se k narodu".

Čega Gogolj ni slutio nije, to je u vjerno ocrtanim prilikama našao i istakao najveći kritik ruski *Visarijon Bjelinski* (god. 1810—1848). Iznajprije je i on branio nesvijesno stvaranje u književnosti i vojevao za čistu umjetnost bez tendencije. No kako je napredovala realistična ruska književnost nezavisno o evropskoj nauci i književnoj kritici, tako je i on oćutio slabe strane svoga naučanja (u kojem se držao njemačkoga filosofa Hegela) pa stade isticati (koliko se smjelo) društveno i političko značeneje Gogoljevih djela. Razumije se, da su se protiv takvog tumačenja digli službeni natražnjaci, pa i slavenofili, koji su Gogolja držali svojim radi nekih lirskih mjesta u „Mrtvim dušama", gdje Gogolj nekako mistično govori o Rusiji i ruskom narodu. Bjelinski (zapadnik) ga je morao braniti od te hvale i od ruga natražnjaka. Gogolj se uplaši, odreče se svojih djela i poče sam protiv njih pisati. U tome mu pomagahu dvorski prijatelji (na pr. Žukovski). Napokon dobije od dvora penziju, ali padaše sve više u bogomoljstvo i misticizam o budućnosti ruskoga naroda i pravoslavlja, dok ne umrije gotovo lud.

Bjelinski, koji je prvi ocijenio rusku književnost XVIII. vijeka i Puškina, ocijenio je i Gogolja i tako dao smjer novoj književnosti. U književnosti — uči Bjelinski — ne treba tražiti samo umjetnost, već književnost treba da služi društvu. No i u takvoj književnosti mora biti umjetnosti, a ona stoji u tom, da pisac stvara tipove, a ne fotografije. To može samo pjesnik, umjetnik. Ovim putem, kojim je nesvijesno udario Gogolj, a rasvijetlio ga je Bjelinski, pođe svijesno nekoliko pisaca, i taj se smjer prozva „naturalističkom školom".

Našljednici su Gogoljevi (Turgenjev, Dostojevski, Tolstoj) samo u prvim svojim pripovijetkama bili vjerni tendenciji, koju je u Gogolja nalazio Bjelinski. Istina, i u kasnijim djelima njihovim ima ljubavi za narod, no ta je ljubav u Turgenjeva ponešto umjetna, u Dostojevskoga se vidi neka narodno-mistička, a u Tolstoja filosofičko-vjerska tendencija. U svih velikana ruskoga realističnoga romana (Turgenjev, Gončarov, Pisemski, Dostojevski, Tolstoj), ima gdješto i društveno-političke tendencije protiv liberalaca. Veličina njihova stoji u vjernom crtanju duše čovječje u različnim prilikama zbiljskoga života.

U velikom nizu pripovijedaka i romana crtao je i pratio razvitak obrazovanoga društva ruskoga najglasovitiji ruski pripovjedač *Ivan Turgenjev* (god. 1818—1883). On je iznosio idee, koje su vodile obrazovano rusko društvo od god. 1850—1880. Umio je iznijeti uvijek živu, suvremenu potrebu i pojav, pa bi u njemu ocrtao glavno, tipično, a sve bi to zaogrnuo u umjetnički oblik i milo čuvstvo. Ako i jest malo tendencijozan, ali je njegova tendencija jako prikrita, njemu je nada sve umjetnost.

Prvu je slavu stekao „Lovčevim zapiscima" (**Записки охотника**, god. 1847—1851). Ovo su u ruskoj književnosti prve pripovijetke iz seljačkoga života, u kojima se govori o seljacima kao o ljudima, a ne iznose se njihove prostote gospodi za zabavu. I ako su pisane bez tendencije i oposicionalnoga duha, ipak su ganule cara Aleksandra II., te je ukinuo kmetstvo u svojem carstvu god. 1861 i tim ispunio idealne želje onoga vremena (god. 1850—1860). Ove su želje zbližile protivničke stranke (slavenofile i zapadnike), koje su se prepirale o tom, treba li, da se Rusi drže naroda, ili da se uče od Evrope, a to je prepiranje Turgenjev ocrtao u „Plemićkom gnijezdu" (Дворянское гнѣздо, god. 1858). Kako je u „Rudjinu" (god. 1855) ocrtao idealnoga

liberalca 40-ih godina, tako je u romanu „Oci i djeca" (god. 1861) ocrtao praktičnoga liberalca Bazarova, oduševljena za nove zapadne ideje: za prirodne nauke, za zajednički posjed zemljišta (agrarni socijalizam), za slobodu savjesti, ravnopravnost ženâ i t. d. Bazarov bi htio preko noći pretvoriti Rusiju u zapadno-evropsku kakvu zemlju i istrći je iz svih njenih tradicija i prošlosti. Mladih ljudi njemu sličnih bilo je u 60-im godinama dosta; njihovu prazninu i besplodnost prikazuje Turgenjev u romanima „Dim" (god. 1867) i „Nova zemlja" (Новь, god. 1876).

Još su (osim navedenih i drugih pripovijedaka) vrlo znatne ove: „U predvečerje" (Наканунѣ, god. 1859), gdje je prikazana uzvišena u svojoj ljubavi i svojim patnjama mlada ruska plemkinja Jelena. „Proljetne vode" (Вешнія воды, god. 1871), gdje se prikazuje, kako se razbila idealna i prekrasno započeta ljubav poradi slabosti i nestalnosti zaručnika mladoga Sanjina; „Punin i Baburin" (god. 1874) je prekrasna slika dvojice prijatelja, ljudi iz nižih slojeva, od kojih je jedan ozbiljan i pametan, a drugi od prirode smiješan, ali obojica dobri ljudi. — Turgenjeva u svoj njegovoj mirnoj i uzvišenoj veličini može pravo shvatiti čovjek, koji je i sam kadar motriti ljude, njihov rad i njihove težnje objektivno i sa svih strana, a budući da mladež te sposobnosti, koja se stječe dugotrajnim iskustvom, nema, za to će se naći malo koji mladić ili djevojka, kojima bi se Turgenjev vrlo dopadao. On mladeži obično ne prija, jer u njemu ona ne nalazi onoga, čega obilno nalazi u drugih pisaca, koji su često i prečesto vrlo neznatni kao umjetnici. U Turgenjeva na ime nema efekta, zapleta, nema praznih tirada o poštenju, o patriotizmu, o ljubavi i t. d., u njega nema ljudi ni vrlo dobrih ni vrlo zlih, njegovi su ljudi onakvi, kakvi su ljudi obično u svijetu, t. j. u svakom ima nešto dobra i nešto zla. Turgenjev dakle nije idealist, ali on nije ni onakav naturalist, kakav je n. pr. francuski pripovjedač E. Zola, koji prikazuje ljude sa svim njihovim ludostima i prljavštinama, tako da čitatelj očajava gledajući pred sobom takve slike. Turgenjev je realnost u najčišćem i najplemenitijem smislu. Kada se pomisli, da je mnogo teže biti dobar realist umjetnik nego idealist i naturalist (jer se idealist ne drži ništa zbiljskoga života, a naturalist i previše, realist pak umjetnik treba da još poezije nađe u prozi svakidašnjega života), onda se vidi, da se Turgenjev s pravom broji među najveće pisce svega svijeta.

Veliki je pisac *Ivan Gončarov* (god. 1814—1891). U „Običnoj pripovijesti" ocrtao je idealista Adujeva (mladoga): to je Puškinov Lenski, samo što Lenski svršuje nesrećno, a Adujev se pomiri sa svijetom i steče imutak. To je znak vremena: svakakvi se idealisti počeše miriti

s društvom i životom. Najznatniji je roman Gončarova „Oblomov", u kojem je ocrtan u jednu ruku predstavnik ljudi odgojenih u prilikama ruskoga kmetstva, a u drugu općeni čovječji tip lijenosti. To je nekakva slika ruskoga konservatizma. Oblomov nije bez idealâ, no prirodna lijenost i društvene prilike ne dadu mu maknuti se, to je novi tip „zališnoga" čovjeka. Protiv njega stoji prometni Nijemac Štolc. — Roman „Obryv" (pad) manje je vrijedan od navedena dva djela. Gončarov ne poznaje lirike i patosa. Sam za sebe kaže, da je bio apatičan.

U tome mu je jednak *Aleksa Pisemski* († god. 1881), no s drugih razloga: u njega za to nema patosa, što svuda vidi zvjerstvo i blato, a to je iznio u najpoznatijem svom romanu „Tisuću duša". — „Uzburkano more" napisano je protiv „nihilista". Potpuni je realist, pa se za to njegove pripovijetke iz seljačkoga života ne mile tako kao pripovijetke Turgenjeva, koji je tešku zbiljnost umio ublažiti toplim čuvstvom.

Slavenofilskoj stranci pripada *Fedor Dostojevski* (god. 1821 do 1881). Za drugovanje s buntovnicima bijaše prognan u Sibiriju. On je mistički ruski narodnjak i pobožan hrišćanin. To se vidi u njegovim novelama i romanima. U narodu vidi sve dobro. Crta najgore opačine i zločine, strogo ih sudi, ali sve iz ljubavi oprašta. Najglasovitiji mu je roman „Zločin i kazan" (Преступленie и наказанie), u kojem je vještački ocrtao zločinačku dušu. Poslije toga romana stade pisati na brzu ruku tendencijozne romane protiv liberalaca i ruske inteligencije. I danas imade u Rusiji narodnjaka, koji navaljuju na inteligenciju, a u narodu vide sve dobro. Pod konac života pisaše misticizmom i hrišćanskom vjerom zadahnuti roman „*Braća Karamazovi*". U crtanju karakterâ i duše čovječje pravi je vještak.

U svjetskoj realističnoj književnosti jedini je takmac Dostojevskomu najveći živi realist grof *Lav Tolstoj* (rođen god. 1828). Pune su poezije njegove novele, u kojima pripovijeda život i odgoj svoj sve od djetinjstva („Djetinjstvo i momaštvo" — Дѣтство и отрочество). U krasnoj noveli „Kozaci" ocrtao je plod salona, časnika Olenina. To je opet jedan Pečorin. Osobiti je vještak u crtanju vojnika i ratnih zgoda. To je pokazao u najglasovitijem svom golemom romanu „Rat i mir" (Война и миръ), u kojem su bojevi Napoleonovi s Rusijom na početku XIX. vijeka osnova romanu te se prostrano pripovijedaju, a pored tih događaja teku slike iz života visokog ruskog plemstva onoga vremena. Jedni se i drugi događaji (oni istorički, a ovi neistorički) prepleću zajedno u skladnu cjelinu, koja je vjerna slika onoga doba. Drugi mu je glasoviti roman »Ana Karenina«, u kojem je po-

kazao pošljedice lošega bračnoga života. Nitko osim Dostojevskoga nije tako pronikao u dušu čovječju kao Tolstoj. U njega nema mističke zanesenosti za ruski narod, on je od prvoga početka pravi demokrat, koji djelima utvrđuje ljubav svoju k narodu.

Kasnija se djela Tolstojeva („U čem stoji moja vjera" i dr.) bave oko filosofičko-vjerskih i moralnih pitanja. U tim se djelima vidi (što se pokazalo i kod drugih velikih ljudi novoga vremena), kako čovjek nakon pažljivoga proučavanja i razmišljanja spoznaje ograničenost razuma, pa se od bezvjerja, očajanja, nemira i mržnje vraća k vjerovanju, nadi, miru i ljubavi. I ako se već u prvim njegovim djelima vidi trag kasnijega njegova mišljenja, ipak i strani svijet i Rusi sami žale, što se „veliki pisac zemlje ruske" (kako je Turgenjev nazvao Tolstoja) dao na propagandističko propovijedanje. On vrlo malo cijeni sve naše današnje znanje i prosvjetu (kojoj se narugao u komediji „Plodovi prosvjete"), te uči da treba ostaviti gradove i ići u sela, tamo raditi težačke poslove i pomagati svomu bližnjemu. On tako i sam čini, pa ga jedni drže čudakom, a drugi ga slušaju. Mora se priznati, da je razvoj današnje evropske prosvjete donio čovječanstvu dosta svakakvoga zla, ali je mnogo i mnogo donio i dobra. Da se Tolstoj u svojem propagandističkom radu ograničuje na to, da pokazuje putove, kako bi se istrijebile ili bar umanjile nevolje, što ih je prosvjeta sa sobom donijela, svaki bi misaoni i nepristrani čitatelj njemu to povlađivao, ali kad on zajedno s onim nevoljama i čitavu današnju prosvjetu zabacuje i osuđuje, onda o tom ne možemo drugo reći, nego da je to žalosna zabluda.

Uz velike ove pisce stoji *Nadežda Hvoščinska* († god. 1890), koja je pod imenom *Vsevolod Krestovski* u mnogobrojnim romanima i pripovijetkama crtala osobito porodični život. Nije to onaka pripovjedačica, kakvih po Evropi ima dosta, već se ona može porediti s francuskom spisateljicom George Sandom.

Poslije ovih velikana realističnoga smjera nije se još javio njima ravan pripovjedački talenat. *Lêskov* († god. 1895), je najprije pisao tendencijozne romane protiv liberala („Nije kuda"), no kasnije se smirio i dao na pisanje romana s moralnom tendencijom. Neki su prekrasni („Gora" i dr.)

Lijepih je stvari napisao *Vladimir Korolenko*. Psihologička mu je studija „Slijepi muzikant". Njegovo je srce na strani slabih i ugnjetenih, u njega ima simpatije, no nema tendencije. Osobito mu je milo nutarnje crtanje čovjeka. On je po svojim godinama pisac mlađe generacije. Od tih pripovjedača mlađe generacije ni jedan još nije dostigao velikih onih naprijed navedenih pisaca, ali su od tih mlađih neki lijepa talenta, kao na pr. *Barancević, Ščeglov, Garšin* (umro, t. j. sam se ubio u cvijetu mladosti g. 1888), *Potapenko, Mamin* (Sibirjak) i *Nemirović-Dančenko*. Svi su ti pisci napisali dobrih pripovijedaka.

Našlo se pisaca, koji su tvrdo stajali na braniku i u radu za ideje četrdesetih godina. Njihov je rad najživlji na koncu pedesetih i u šezdesetim godinama. Poslije krimskoga rata (god. 1853—1856) pokazalo se očito, kako stari red ne vrijedi, kako su suci i upravnici nepravedni i podmitljivi. Trebalo je nastojati, da se na novo uredi sudstvo i uprava tako, da bi se i u javnosti znalo, kako se radi i upravlja, no prije svega je trebalo osloboditi seljake iz kmetstva. Za tim su išli svi naprednjaci i prijatelji naroda. Među zapadnicima i slavenofilima nestaje razlike: svi složno rade, da se narod oslobodi. Na mjesto jednih i drugih dođoše ljudi, koji se ne prepiru, vrijedi li što zapadna prosvjeta, već uzimaju dobro odasvuda, gdje ga nalaze. No novo se moglo uređivati tek onda, kad se znalo, gdje je zlo i nered, a to je (uz novine) pokazivala i književnost. Glavni su borci u ovoj stvari novinar i beletrist Hercen, satirik Saltykov, kritici i publicisti (novinari) Černyševski i Dobroljubov i pjesnik Nekrasov. Ovo su uzori i učitelji današnjemu naraštaju, koji je živo ovo doba borbe i rada prozvao „šezdesetim godinama".

Već se ovim ljudima davalo ime „narodnici". Kasnije se pojavi čitavo kolo pisaca i publicista pod tim imenom kao neki novi smjer. No ovi se „narodnici" ne razlikuju ni u svom naučanju, ni u radu od općenoga naprednjačkoga smjera šezdesetih godina. Ima ipak mala razlika u tom, što se neki „narodnici" boje zapadne prosvjete i poprijeko gledaju inteligenciju. No ni ovi se ne smiju zamijeniti s „tolstojevcima", koji ne mare za prosvjetu, mrze na inteligenciju pa idu u selo, da se poseljače.

Aleksandar Hercen († god. 1870) prijatelj Bjelinskoga, zaslužniji je kao borac za slobodu nego kao beletrist. U svojim je novinama „Zvono" (Колоколъ, u Londonu i Genfu) pokazao sve ništavilo staroga sistema tako, da se više nije mogao držati. Seljaci su oslobođeni, a štampi je dana dosta velika sloboda. Kad je pak Hercen u svojim novinama stao braniti socijalizam, nije više nitko za nj mario. On je jedan od prvih svjetskih publicista novoga vremena. Počeo je pisati u 40. godinama. Najznatniji mu je roman: „Tko je kriv", u kojem crta opet jednoga „zališnoga" čovjeka, koji mudruje i razmišlja, a ne zna, što da počne, i tako ruši porodični svoj život, a krive su spoljašnje prilike.

Putem Gogoljeve satire pođe *Mihajlo Saltikov* (pseudonim *N.*

Ščedrin, god. 1826—1889), samo je on u otkrivanju društvenoga stanja žešći. U „Gubernijskim crticama" ocrtao je on surove upravnike, koji narod gule, i kažnjenike, koji sami ne znaju, kako su i za što dopali robije. U „Satirama u prozi" i u „Nevinim pripovijetkama" pokazao je, kako društvo nije bilo pripravljeno na reforme, pa na jedan put hoće sve da bude napredno i liberalno. U „Znacima vremena" i u „Pismima iz provincije" šiba protivnike oslobođenja, koji drže, da je to djelo buntovnikâ. U drugim svojim satirama ocrtao je mnogobrojne tipove ruskih činovnika i ruskoga društva.

Prijelazno je doba poslije reforama ocrtao u mnogobrojnim romanima i pripovijetkama *A. Šeller* (pseudonim *Mihajlov*, rođ. god. 1838). Iz njih vidimo, kako su ljudi, kad su „stara gnijezda" (tako se zove jedan njegov roman) — t. j. stari red — bila razorena, gradili nova.

Cijela četa spomenutih „narodnika" počela je osobito poslije oslobođenja kmetova s ljubavlju izučavati ekonomske, kulturne i moralne prilike naroda. Kako su slavenofili (n. pr. Dostojevski) vidjeli u narodu samo sve dobro, neki su „narodnici" kao oposicija isticali u svojim djelima hotimice zloće narodne, da pokažu, kako narodu treba pomoći i prosvjete: tu se vidi stara razlika među zapadnicima i slavenofilima. No i „narodnici" su neki idealizirali narod (n. pr. izvrsni pisac *Nik. Karonin*, † god. 1892), ali ga nijesu falsificirali.

Najznatnija su tri „narodnička" pisca: *Fedor Rešetnikov* († god. 1871), *Glêb Uspenski* (rođ. god. 1840) i *Nik. Zlatovratski* (rođ. god. 1845). Prvi je otkrio pravoga, živog, ruskog „mužika", dok su ga drugi crtali (kaošto i Turgenjev) nekako iz daljine i ne hoteći s njim imati ništa zajedničko. Drugi tuži s narodom, no koliko ga jako ljubi, toliko ga ne štedi, gdje ga treba pokuditi. Treći je pravi „mužik" i mužički odvjetnik: mužik mu je sve, inteligencija ništa. Neka nitko ne misli, da su djela ovih narodnika na pr. „Vlast zemlje" Uspenskoga, „Ustoji" (stupovi) Zlatovratskoga dosadne etnografske rasprave. Ovo su umjetnici, a najveći je od njih Uspenski.

Budući da je književnost dugo i jako bila tendencijozna, stalo se za to na nju vikati: ostavite već jednom tendenciju, crtajte samo, nabrajajte, a čitatelj neka sudi. To je novi, francuski način pisanja, a zovu ga „eksperimentalni". Tako piše, ili bolje, tako fotografira ruski pisac *Boborykin*, ponešto *Albov*, a i gdjekoji mlađi (*Djedlov*). Boborykin se pustio i u tendenciju u romanima „Vasilije Terkin" i „Prijelom" (Переваль).

Kako je dosadila vječna tendencija u književnosti, tako su nekima dosadni i dugi romani. Našlo se pisaca, koji hoće i tu pomoći, pa pišu sitne crtice, kašto u samim prostim rečenicama. Takvo je pisanje znak slaba talenta i propadanja književnosti. Otuda takvim piscima ime *dekadenti*. Ima i pjesnika, koji tako bacaju samo pojedine riječi i rečenice, a ostali smisao neka traži čitatelj: množina točaka, kojih su puna takva „djela", imaju zamjenjivati misli. U Francuskoj ih prozvaše „simbolistima". Tako piše među ostalima *Antonije Čehov*. Neke mu crtice vrijede, na pr. „U sumraku" (Бъ сумеркахъ). Latio se u ostalom i većih romana („Žena").

Lirska poezija poslije Lermontova.

Ni u jednoj evropskoj književnosti nema u novije vrijeme pjesničkih velikana. Tako je i u ruskoj. Tomu ima više uzroka, a glavni je taj, što je književnost postala tendencijozna, a tendencija se lakše i zgodnije širi prozom. Uza to ima u toj prozi vrlo poetičnih strana, pa to nekako naknađava pjesme.

Kad su za uvijek zamuknuli Puškin i Lermontov, naslijedio ih je u prozi Gogolj, a za prve pjesnike iza njih (*Benediktova*, slavenofile *Jazykova*, *Homjakova* i neke druge kasnije) slabo je tko mario. U početku 40-ih godina pojaviše se dva nešto znatnija pjesnika: Majkov i Polonski.

Apolon Majkov (rođ. g. 1821) u prvim svojim pjesmama zastupa t. zv. čistu umjetnost bez tendencije: klasična umjetnost, grčki bogovi, ljepota prirode, — to su izvori njegova oduševljenja. To je nekakav pseudoklasik. Prve je ove pjesme ocijenio već Bjelinski, ove i vrijede. Kasnije je od pseudoklasika postao pseudopatrijot slaveći u praznim tendencijoznim frazama natražnjačku gospodu.

Mnogo se manje klanjao lažnome patrijotizmu *Jakov Polonski* (rođ. 1820). Taj je pače znao zapjevati na motive „šezdesetih" godina o „prokletim pitanjima", o narodnoj bijedi i nesreći. S početka je ponavljao motive Lermontova. Veće mu stvari ne idu za rukom. Mirnoća duha, tiha tuga i tiha radost, mirno naslađivanje prirodom, slutnje sreće ili spominjanje o njoj, — to su izvori, iz kojih teče oduševljenje u najboljim pjesmama njegovim. Spoljašnji oblik njegovih pjesama nije uvijek savršen.

Mnogo je pjevao *Afanasij Fet* (pravo ime Šenšin, † god. 1892). Bio je veliki natražnjak, a kao pjesnik, dakako, branitelj čiste umjetnosti. Ljepše su njegove pjesme ipak pravo biserje u ruskoj književnosti.

Pravi našljednik 40-ih godina, hrabri borac za ideje šezdesetih godina bješe *Nikola Nekrasov* (god. 1822—1877), treći veliki pjesnik

pored Puškina i Lermontova. Što je u svoje vrijeme bio Saltykov u prozi, to je Nekrasov bio u pjesmi. Klasičkim bogovima, romantičkom i mističkom maštanju nema u njega traga. To je čovjek svoga vremena, borac za slobodu, pjesnik narodne nesreće i stradanja. Uz liriku ima u njega i satire, a u iskrenoj sućuti za narodne nevolje vidi se i trag ličnoga bola i nezadovoljstva samim sobom. „Ja sebe (pjeva on u jednoj pjesmi) duboko prezirem, što ima u mene i silne i divlje jarosti, a kad dođe do čina, ruka mi zamire". Jednako pjeva u pjesmi „Pjesnik i građanin": „Kunem se, ja sam pošteno mrzio i pošteno ljubio! Pak? Morao sam ili skrstiti ruke, ili platiti glavom... Gorke te istine ne skrivam..." K pjesniku se prikrada vila i šapće mu plamene riječi, „no na jedan put zveknu lanci, i ona se sakrije. Nijesam se ja nje posve klonio, no kako sam se je bojao! kako sam se bojao!" Pak dalje: „Borba mi nije dala, da budem pjesnik, a pjesme mi nijesu dale, da budem borac. Tko život svoj daje posve za brata-čovjeka, služeći velikim ciljevima vijeka, samo taj će sebe nadživjeti". On je pravi pjesnik, a slavi je pjesama njegovih željeni konac ondje, gdje je konac čovječjemu bolu i zlu.

Drugi je borac 60-ih godina pjesnik *Aleksa Pleščejev* (rod. god. 1825), pun vjere u ljude i ljepšu budućnost. „Do kraja ne ću — pjeva — izgubiti vjere, da će svjetlo ljubavi i istine osvijetliti naš svijet". Dakako, on se prevario. Otud gorka ironija protiv onih, koji se po zahtjevima „životne mudrosti" sa svačim, pa i sami sa sobom cjenjkaju. Tuga je njegova slična kašto Heineovoj. Pjevao je izvrsne pjesme za djecu. Spoljašnji je oblik njegovih pjesama kašto slab.

Mlađi su ruski pjesnici ponajviše pesimisti i melanholici, u gdjekojih ima uza to kašto i oduševljenja za rad i borbu sa zlom (*Nadson, Veličko),* ili za ljepotu i poeziju *(Minski, Andrejevski, Fofanov, Merežkovski*). Uzroci su pesimizmu jasni: množina pokušaja nije uspjela, mnoge se nade nijesu ispunile, pa borci polažu oružje skrstivši ruke. Jedni bježe od svijeta, drugi se podaju časovitim užicima njegovim. Politikom se — kažu takvi — bave varalice i prevareni, a umjetnost je samo za odabranike, ne za svjetinu. No ipak ih ima, koji se ne pokoravaju dobrovoljno sudbini, koji ne će da se predadu.

Drama poslije Gogolja.

Gribojedova je i Gogolja naslijedio u pisanju drama *Aleksandar Ostrovski* (umr'o g. 1886). U mnogobrojnim komedijama izvodi Ostrovski pred gledaoca tipove ruskih građana-trgovaca. To su ljudi staroga kova, strogi oci i muževi, koji ne će da znadu ni za što novo, ni za kakvu civilizaciju. Gdjekoji hoće da se pogospodi, no u svemu se vidi njegova prostota. Potresna je tragika života, što nastaje od kućnoga despotizma ovih ljudi. Ostrovski je u šezdesetim godinama složno radio sa satirama Saltykova. Lica su njegovih komedija pravi tipovi. Od starijih dramatika ima dobrih drama i komedija od poznatoga *Pisemskoga* i od *Alekse Potjehina.*

Historičke je drame (u stihovima) pisao grof *Aleksa Tolstoj,* koji je napisao lijepu trilogiju iz vremena cara Ivana Groznoga, a u *„Don Juanu"* od poznate priče o tom nevaljalom čovjeku stvorio neku felu Goetheova „Fausta". (Mimogred spominjemo, da je od toga Alekse Tolstoja i krasan istorički roman „Knez Serebrjani" iz vremena Ivana Groznoga; on je ostavio i mnogo lirskih pjesama i duhovitu satiru „San državnoga savjetnika Popova" u stihovima. Umr'o je god. 1875).

Iz staroga su klasičkoga života dvije drame poznatoga pjesnika Majkova „Tri smrti" i „Dva svijeta" (kršćanski i neznabožački).

Kod drama novijih ruskih dramatika (kojih ima dosta) teško je govoriti o njihovoj književnoj vrijednosti, budući da se u Rusiji gleda poglavito na to, da drama uspije na pozorištu, a za to se mora koješta upotrebiti, što je na štetu idei i književnoj ljepoti. Uza to zavisi uspjeh na pozorištu i o vještini glumaca. U većini se tih drama iznosi društveni život, pa se ponajviše kušaju riješiti bračna pitanja kao razvjenčavanje, odgoj djece i dr.

(„Čitanka iz slavenske i madžarske književnosti". Zagreb, 1896. str. 353—370.)

Život i djela Aleksandra Sergejevića Puškina.

Rodio se dne 26. svibnja 1799....

Puškinov život nije tekao ni kao mirna rječica široke i ravne stepi, ni kao ogromna rijeka s velikim i razornim poplavama: tekao je — ne znam zgodnije prispodobe — kao jaka, nagla ponornica, kojoj je izvor i tok visoko na gori, te se najprije bori sa stancem pravjekovnim, dok ga ne slomi i s urnebesom ne ponese na divljim svojim valovima; a onda se raširi i smiri u divotno jezero, onda je nestane pod stancem dugo, dugo, dok se opet na kratko ne pojavi iz tame i okovâ, a onda je naglo, ali za uvijek — nestane u tajnom ponoru... — Ovaki je život i ovaki nestanak sa svijeta Puškin sâm sebi pomišljao. Kao proročtvo ti se čine stihovi njegova „Evgenija Onjegina", kojima tješi čitaoca nad naglom i ranom smrću pjesnika Lenskoga: iz njih se vidi, kako mu je upravo bio nemio pogled na takav život, koji bi se primicao svomu kraju jedući, pijući, dosadjujući se, debeleći se i hireći, dok se ne bi napokon dokončao u postelji medju djecom, plačljivim babama i ljekarima. Pa tko bi po tom smio reći, da je samo slučaj, što je iz kaljuže — kako zove život svoga društva — naletio pod smrtno tane?

Po ocu je bio Rus, potomak staroga, no siromašnoga već dvoranskoga plemena. Po materi mu je bio pradjed njeki afrički crnac Ibrahim, što ga ruski poslanik u Carigradu poklonio Petru Velikomu, a on ga okrstio prezimenom kartaškoga velikana Hanibala. Milostiva carska šala! Puškin je, kako se vidi iz njegovih djela, teško podnosio žig niskoga svoga crnačkoga roda (i ako su mu pradjed i djed po materi bili generali): na jednom se mjestu zove „ružnim potomkom crnčevim, što je uzrastao u divljoj prostori", a na drugom govori njekako s gorkim humorom o svom „arapskom profilu". Kasnije, pokad je — kako bi nam sam rekao — počeo „poznavati svijet", pokušao je pače uzvisiti svoj rod, iskititi i poljepšati jadni život svoga pradjeda u Parisu, napisavši novelu „Arap Petra Velikoga". Taj je

pokušaj bio za cijelo zamišljen i izveden u jednom od slabih časova dvorskoga Puškinova života.

Što krasna u mladosti kreolka, mati Puškinova, nije znala ljubiti svoga djeteta, pače se s njim svadjala, tako, da jednom nije godinu dana s njim razgovarala, — to nije baš moralo biti u njezinoj crnačkoj krvi: poznato je, da se je i mati Byronova rugala pače svomu sinčiću, da je šepav! Zato se valja da iz djelâ Puškinovih ni ne vidi, da je okusio milinu materinje ljubavi i mekoću krila majčina. Što je od oca doživio, još ćemo vidjeti. No zato je imao babicu, pravu rusku babicu, a nada sve dadilju, koja mu bila u zrelim još danima jedini možda vjerni prijatelj. Što je ta njegova Arina Rodijonovna bila Puškinu, možemo tek pomišljati, držeći pred očima nedostižni tip ruskoga kućnoga sluge Saveljića, što ga je pjesnik stvorio u svojoj „Kapetanovoj kćeri", onako odana i vjerna bića nijesu moguća ni u kojoj strani svijeta, osim u Rusiji.

Ne bismo ni spominjali Puškinova školovanja u tek onda osnovanomu carskom liceju u Carskom Selu, da nije dvojega. Prvo je, što je ova rdjava škola imala ipak dobru knjižnicu, a drugo je to, što je ovdje zametak onome mladenačkom prijateljstvu, koje je našemu pjesniku izmamilo toliko nježno-tužnih stihova, što ih je posvećivao licejskim svojim drugovima i mladovanju svomu. Mladovanje je to uz gotovo neograničenu slobodu licejsku bilo i prebučno. Ta se sloboda nema u ostalom pripisivati slobodnomu duhu, već nesposobnosti profesorâ i neredu. No uza svu slobodu i slabo naučavanje ipak su nekako natjerali Puškina, da je za ispit spjevao pjesmu „Bezvjerje", za koju ne bi nitko rekao, da je njegova: tako je primjerena onomu, što bi Puškin nazvao „opće mnijenje", pojam, koji je našemu pjesniku bio samo na porugu, jer je u njem vidio laž. Na drugom je ispitu pročitao svoje „Uspomene u Carskom Selu", a tu je bio i starac Deržavin: htio je mladoga pjesnika ogrliti, nu on pobježe i nigdje ga nijesu mogli naći.

Kad je izišao iz liceja, htio je u vojnike; no otac mu za to nije imao novaca. Zato se upiše u njekaku službu po imenu samo u ministarstvu spoljašnjih posala, gdje je on bio bez posla — u službi, ali je zato izvan službe načinio po Petrogradu osamnaest godišnji crnački potomak čuda i pokora: to su oni dani, o kojima Puškin tako često u pjesmama svojim svake ruke s nedohitnom onom tugom kazuje, kako su protekli u ludo. O besputnom tom životu ne možemo sebi stvoriti jasne slike ni iz „Evgenija Onjegina". No poradi toga života ne bi našega pjesnika bio stigao nikaki jad, da on nije bio dijete revolucije, pa da nije došao u dodir s tajnim društvima. Epigrami

su njegovi išli po Petrogradu od usta do usta. Za veliku većinu tih epigrama mi danas dakako ne znamo, a u zabranjenim i u tudjini štampanim njegovim djelima ima po svoj prilici stvarî, koje nijesu njegove. Za primjer evo jednoga:

V Rosiji nêt (nema) zakòna,
A stolb (stup) i na stolbê koròna.

Generalni gubernator grof Miloradović pozove Puškina preda se i pred njim izdade nalog, da se u Puškinovu stanu zapečate svi spisi. „Grofe — reče Puškin — to vam je sve zaludu: tamo ne ćete ništa naći. Dajte mi radje pero i papir, pa ću Vam ovdje sam sve napisati". — „A, to je viteški!" — reče Miloradović i stisne mu ruku. To viteštvo i zagovor licejskoga njegova ravnatelja, pa Karamzina (s kojim se je već sprijateljio), pomože mu, te ga ne poslaše — kako je car najprije bio namislio — u Sibiriju, već ga za pravo samo premjestiše u Besarabiju.

I kao prognanik besarapski ostao je naš pjesnik pravi — „bes arapski", kako ga je njetko u jadu prozvao. Bilo ga je svuda i u svakojakom odijelu. Dosta je od toga vragovanja spomenuti, da je u njekoj krčmi, nemajući drugoga ničesa, čim bi se potukao, izuo čizmu i petom lupio protivnika u lice. Kad su ga poslali u Izmail, pridruži se na putu ciganskoj četi i proživi s ciganima njeko vrijeme; tomu je ostao pjesnički trag u njegovim „Ciganima". Najviše je živio u Kišinevu, ali je obašao gotovo čitav ruski jug, pače je s jednom obitelju pošao i na Kavkaz. U to je vrijeme učio engleski i potanko upoznao Byrona. Sâm je pjesnik svoj boravak na jugu smatrao prognanstvom, pa otuda to, što u mnogim pjesmama poredjuje svoju sudbinu sa sudbinom Ovidijevom. Prva glava „Evg. Onjegina" ispjevana je na jugu, pa pjesnik spominjući, da se je Onjegin rodio „na obalama Neve", vrlo lijepo i s finom ironijom kaže:

Тамъ нѣкогда гулялъ н я;
Но вреденъ сѣверъ для меня...

„Tamo sam njekada šetao i ja — no meni sjever škodi..."

Rekli smo, da je njegov život kao ponornica: sad na svjetlu božjem dere i ruši, nosi drvlje i kamenje, — a sad u tamnoj dubini dube stanac, bori se sama sa sobom, kida se u kapi, pada u dubinu i ostavlja iza sebe trag u pećinama s vjekovnim onim svijećama. Samo se tako može razumjeti, kako je Puškin mogao ne samo toliko stvoriti, nego i toliko naučiti. On ne bi ni bio onaki pjesnik, da nije dobro

poznavao, s razumijevanjem poznavao ne samo franceske, njemačke, engleske, talijanske, nego osobito klasične književnosti.

U to je vrijeme Puškin već bio poznat kao pjesnik: sve se jagmilo za njegovim stihovima. Toj je pjesničkoj slavi slabo pristajao Puškinov besputni život. Uprava Besarabije prijedje medju tim u druge ruke sa središtem u Odesi, pa ovamo dodje i Puškin. U novoj ovoj Rusiji tražila se od činovnikâ prije svega „pristojnost" u mislima i vanjštini, a za to Puškin nije bio. Novi ga gubernator Voroncov — da mu dade prilike, da se odlikuje — pošalje, da istraži, što je s južnoruskim skakavcima... Puškina je to vrijedjalo, što nikako nijesu htjeli znati, da je on pjesnik. Izvješće je o skakavcima sastavio u stihovima, a i Odesu je poplavio sarkastičkim epigramima protiv Voroncova. Kad su u to na pošti uhvatili njegovo bezbožničko jedno pismo, riješe ga službe i pošalju u njegovo selo Mihajlovsko pod redarstveni nadzor, a sâm otac njegov primi na sebe zadaću, da mu bude uhoda. Kad mu je Puškin jednom sve rekao, što mu je bilo na srcu, poče kukavni starac (tako kukavan, da je n. pr. do konca vijeka svoga pušio potajno pred ženom svojom) galamiti po svoj kući: da ga je Puškin tukao, poslije: da ga je htio tući. Puškin se gorko tuži prijatelju Žukovskomu na sve to. Mislio je i na bijeg, no u to se (1825.), prigodom nagle smrti cara Aleksandra I. pojaviše iz svojih skrovišta tajni buntovnici — t. zv. dekabristi, i Puškin, spalivši svoje spise, medju njima i svoju autobijografiju pohiti u Petrograd, ali na sreću srete na putu popa, a zec mu tri puta pretrči pred nogama — i on se vrati u svoje selo. Novi car Nikola načini s dekabristima kratak račun: njekoliko ih objesi, a ostale progna u Sibiriju.

Tu je početak Puškinovu pogadjanju s „općim mnijenjem" i — sa samim sobom. Nije bilo druge. U molbenici što ju je napisao na cara, veli pače, da nije nikada ni znao za kakvo tajno društvo, a kamo li, da bi bio u kojem. Molbenica je pisana u svibnju 1826., a u rujnu iste godine osvane iznenada u Mihajlovskom vojnički lovac i odvede Puškina ravno u carev kabinet. Teška ti je morala biti borba u duši Puškinovoj, kad ga je car upitao: da je bio u Petrogradu, bi li bio medju buntovnicima! „Svakako, gospodaru! Svi su moji prijatelji bili, pa bih morao biti i ja. Samo me je odsutnost spasla, i za to hvalim Bogu!" Koliko i jest mudro, toliko je ipak puškinski odgovorio. Bez onoga: „hvala Bogu!" bio bi ovaj odgovor gotovo bezumlje. A ovako je cara tako udobrovoljio, da mu je napokon gotovo na stol sio! No kako se je kasnije pokazalo, pjesnik se je previše poveselio carskoj milosti: zaboravio je, da uz cara — sve da je Puškin pravo shvatio cara — ima i carićâ, pa je Puškinu slabo koristilo, što mu je

car dao potpunu slobodu u pisanju, pod uvjetom, da car sâm bude cenzor.

No mučno nam ga je dalje pratiti: čitajući mu životopis i pjesme, sve osjećaš, kako je nesnosan taj jaram pomirenja, sve misliš: sad će puknuti. Ali je samo pucketalo i škripilo. Nitko mu nije vjerovao. Prigovarali su mu i zvali na račun, što je prijateljima čitao svoja djela... U to je vrijeme mnogo putovao, a 1829. podje, ne javivši nikomu ništa, po drugi put na Kavkaz: sad je vidio Terek i Kazbek i nebotične vrhunce, bez kojih ne možete pomisliti njegove poezije. Komu da tu ne pane na pamet divotna mu pjesmica „Uznik", kojom je zatužio u progonstvu, pošto se je prvi put popeo po kavkaskim vrhuncima bliže nebu, „gdje je u slobodi samo vjetar i ja", — kako kaže mladi njegov orao! Zatvoreni orao „kljuje krvavu hranu, — kljuje i baca je i gleda na okno..."

Kaki je boj bio sam sa sobom, vidi se najbolje iz „Bilješke o narodnoj prosvjeti", koju su u njega naručili po carevoj želji — kao na porugu, tek se pokajavši sam, u dobi od 27 godina, da sastavi program za odgoj mladeži! Većega mu rugla nijesu mogli prirediti. Dakako, da toga programa car nije primio, i ako rado vjerujemo, da ga je čitao „sa zadovoljstvom"... No spomenemo li, da je Puškin medju tim uspio založiti svoje imanje, da se je spremao na ženidbu i zbilja se oženio s Natalijom Gončarovljevom (18. veljače 1831.), razumjet ćemo, da mu je dobro došlo, kad su mu u ministarstvu spoljašnjih posala dali službu s plaćom od pet tisuća rubalja (studeni 1831.). Ali je to i zaslužio: prilično se uvježbao u frazama službenoga patriotizma... „Klevetnicima Rusije" dovikivao je onako gromko baš tê 1831. kobne godine, — svejedno, da li prije, ili poslije imenovanja. A iz te je godine i „Borodinska godišnjica". Za novu porugu imenovaše ga (1833.) kamerjunkerom. A da tu časnu ranu iscijele, dadoše mu 20.000 rubalja u zajam, da uzmogne tiskati „Povjest Pugačevljeve bune". Za kratko mu je trebalo još 30.000, a kad ni to nije bilo dosta, stane Puškin misliti na izdavanje najprije dnevnika, pa poslije, ne dobivši za to dopuštenja, književnoga mjesečnika...

Sva mu se Rusija klanjala, a on je toliko trpio, da je proklinjao onaj čas, kad je stupio u službu. Najteže je podnosio, što su njega, prosijeda čovjeka, povukli medju golobrade kamerjunkere. Toliko je ipak mogao ostati svoj, te ne bi dolazio na sve parade, pače ni onda, kad je car jednom rekao: „Ako je gospodi teško vršiti svoje dužnosti, ja ću već naći način, da ih od toga oslobodim". U dnevniku je jedan dan napisao: „Prošli je mjesec bio buran. Malo da se nijesam s dvorom posvadio, no sve se njekako zamelo. Ipak me to ne će minuti..."

I nije ga minulo — i gore. Žena mu je bila krasna, trošila je i zabavljala se previše. U visokom petrogradskom društvu bio je i njeki konjanički gardista, franceski podanik baron Heeckeren d' Anthès, a uživao je posebno pokrovništvo carevo. I izmisliše koješta i obasuše Puškina bezimenim pismima. A imao je i tko i za što. Jedno samo da spomenemo. Puškin je u „Moskovskom Nabljudatelju" dao tiskati svoju satiru „Na ozdravljenje Lukulovo" (tobože) „s latinskoga", u kojoj se spominje i kradja državnih drva. Grof se Uvarov prepoznao u satiri, pritužio se grofu Benkendorfu (tomu je bila dužnost, da pazi na Puškina), a ovaj pozove Puškina na odgovornost. „A tko je taj jadnik, kojega ste prepoznali u mojoj satiri?" — „Nijesam ga ja prepoznao, nego se je grof Uvarov sam prepoznao... Vi ste mu kazali, da ćete za njega napisati stihove, pa da ćete se i potpisati." — „Kazao sam i ne poričem... no ovi baš stihovi nijesu na njega napisani." — „Nego na koga?" — „Na Vas!" — „Zar ja kradem državna drva? — „E, onda krade Uvarov, kad je slično okrivljenje na sebe potegnuo!" — „Hm! da! sâm sam kriv! — „Pa tako i javite caru. Medju tim ja se klanjam Vašoj svjetlosti".

A ovo nije bilo jedino. Po tom je jasno, da je teško kazati, je li bilo više neprijateljâ, koji su željeli vidjeti Puškina pod oštracem, ili je on sam to više želio, da jednom izadje iz toga svijeta i da svemu bude kraj... Ta on je živio na svijetu samo još tijelom, i to slabo. Ne samo da je govorio, da mu je kraj blizu, ne samo da si je dao — u 38. godini! — načiniti grobnicu: ni tijelo mu već nije bilo dosta jako. Neodoljivo se doima čas, kad je na licejskoj svečanosti htio tri, četiri mjeseca prije smrti pročitati svoju pjesmu, a nije mogao; pročitao je dva stiha:

Была пора, нашъ празднúкъ молодой
Сіялъ, шумѣлъ и розами вѣнчался...

„Bilo vrijeme, naš je praznik mladi sjao bučno i ružama se vjenčao"...

To su bile riječi, kojima se oprostio s drugovima, s poezijom, sa životom. Neiskazana te obuzima tuga, kad se sjetiš, da mu je zapela riječ, da su ga ostavile sile kod spomena na mlade dane, koje je s nedostižnom tugom i milinom opjevao.

D' Anthès je prihvatio dvoboj i Puškina poslije dvodnevnih muka nije više bilo (29. siječnja 1837. po nov.)...

Car je skinuo s imanjâ dug od 50.000, dao drugih 50.000 za

tiskanje pjesnikovih djela i odredio djeci i udovici mu mirovinu. Dva mu je sina primio u „Pažeskij korpus".

*

* *

Po čem je Puškin velik?

Da je umro medju djecom, plašljivim babama i ljekarima, nema sumnje, aureola njegova ne bi bila pred očima potomstva ovako sjajna. Što mirno, bez borbe gine, čovjeka se gotovo i ne doima.

Pa za što se je Puškin borio, za što u borbi poginuo? Zar braneći oskvrnjenu „čast"?

Smiješno bi bilo i pomisliti, da je Puškin mislio, e će u dvoboju spasti svoju čast. On je o dvoboju mislio onako, kako misli obična zdrava pamet. On je u svojim djelima više dvobojâ opisao, pa se nigdje ne vidi drugo iz tih opisa do lih to, da je dvoboj držao stvarju smiješnom, najviše obijesnom. Ima jedno mjesto u njegovu „Borisu Godunovu", gdje ruski seljak nudja poljskomu plemiću dvoboj na šake.

Ona tragičnost dakle, koju potomstvo gleda u smrti Puškinovoj, ne dolazi otuda, što je pjesnik, pa bio još tako mlad, poginuo u dvoboju. Ona leži drugdje.

Opći je dojam Puškinova života i smrti tragičan. A tragičan je po tom, što vidimo, kako se je ružni potomak bezimena crnačkoga roba uhvatio u koštac sa čitavim jednim svijetom, pa u borbi s njim zaglavio. I što više gledamo slabost njegovu u toj borbi, to je tragičnija. Spomenuli smo onu molbenicu na cara, onaj program za odgoj mladeži, onaj službeni patriotizam, ove — rekao bih — ljage na genijalnom junaku. No bez ovih slaboća Puškin bi bio smiješan, a ne tragičan.

Tako je i s Puškinovim dvobojem. Digli su ga — proračunano — na dvor, povukli u svoju sredinu, za čas opsjenili, a onda mu se hinjeno smijali, jer su ga se još uvijek bojali. Ružnom spletkom o njegovoj ženi mislili su ga natjerati u škripac: ustane li njihovom dogovornom besmislicom — dvobojem — braniti svoju čast, — bit će, ostane li živ, smiješan; ostane li mrtav, tim bolje; uzdigne li se nad spletku, — ne, to nije moguće, da će kao bezumnik navući na sebe ne samo smijeh, nego i prijezir — prezirući kolo, u kojem je zaigrao...

No prevarili su se. Sa samrtnim časom Puškinovim postalo je od ruskoga društva — *potomstvo,* a sudbina je velikanâ, da se radjaju za potomstvo. Staleška društvena klika, koliko je bila bahata za života pjesnikova, toliko je bila kukavna pred njegovom sjenom:

oružnici, javni i tajni, kradom su upravo slamom pokritu praznu mohunu duha Puškinova prevezli na zemni počinak. A bojeći se duhova, što bi ih moglo roditi ono, što nikad ne umire: misao pjesnikova, — zapečatiše sve do jednoga papirića spisa njegovih. Sjena je Puškinova — kad bi joj bilo do osvete nad glupošću i zlobom — mogla biti zadovoljna.

Lavu je Tolstomu prosti suditi o slavama, što hoće. No ne dolikuje mu suditi i osudjivati pokojnika. Puškin je živio svakojako, i nitko nije gorče od njega okajao besputno potraćenih mladih dana. No da i nemamo utvrdjene činjenice, da je na samrti oprostio svom ubojici, umolivši prijatelja, da mu se ne osvećuje: da i nije rekao: hoću da umrem kao kršćanin, — tko zna, što se je u njegovoj duši zbivalo i zbilo u zadnje dane i časove?

Ne branimo ga. Pred ljudima ne treba obrane, on — čovjek, kojemu čovječtvo, milina čovječtva iz svakoga gotovo stiha odsijeva. I u tom nenaučenom, nepedantskom, neteorijskom, a nada sve nehinjenom čovječtvu — u tom je veličina njegova, jer bez čovječtva veličine ljudske i nema. Neka Tolstoj s legijom moralistâ svih vijekova *nauča* ljude čovječtvu, dao im Bog u tom svaki uspjeh, — no historični nas razvoj čovječne misli uvjerava, da će po njihovu *naučanju* ostati široki slojevi ponajviše hladni i neuputni, dok poezija Puškinova zagrijava. Pjesniku Puškinu čovječtvo nije novi kaki obret i lijek za jade vasione, već mu je vječna, najsjajnija, božja iskra u svakom čovjeku. Zato ju je on vidio i u krvoloku i prostačini Pugačevu. S pravom se je zato u labudjem svom pijevu bez hinjene čednosti ponadao, da ne će čitav umrijeti, da će dugo biti narodu mio tim, što je lirom *dobra čuvstva* budio i vapio *milost* palima.

Jedan je ruski kritičar napisao, da je Puškin „naše sve". Nema sumnje, tko bi ovim riječima počeo i svršio svoje razlaganje o vrijednosti i veličini Puškinovoj, bila bi to neodredjena i nejasna ocjena; ali u drugu je ruku istina, da u pravoga velikana nalazimo doista *sve,* što je od vijekova mučilo, kretalo i podizalo čovječji duh. Tako je i u Puškina. On je bio čovjek i umjetnik, pak je kao doista slobodan čovjek išao za glasom svoga srca, ne obazirući se ni na stranke ni na škole. Njegova stranka bijaše ruski narod, onaj pravi, živi ruski „mužik", kako ga je priroda stvorila, a škola je njegova bila ljepotni njegov slobodni ćut. Nije se osvrtao na sud onih, koji su tvrdili, da nije slobodno pučke pripovijesti unositi u književnost; već je slušao svoju njanju i poveo ruske čitaoce tamo, „gdje je ruski duh, gdje ćutiš dah Rusije". Za „Evgenija Onjegina" nije sebi razbijao glave: u koju li vrstu spada po poetici, već je pisao baš što mu je koji čas

na srcu bilo i stvorio onaj divotni mozaik čuvstva i pripovijedanja, uspomena i satire. A stranka njegova, narod ruski! Njegova su djela puna naroda, bez njega njih ne bi ni bilo, bez njega Puškin ne bi bio Puškin. Uzmite „Prolog" „Ruslana i Ljudmile", samu tu pjesan, „Borisa Godunova", „Kapitanovu kćerku", samoga „Evgenija Onjegina", „Selo", bilješke njegove, svuda se sastajete s ruskim narodom. A nije to naučena manira, prenavljanje, već u istinu osjećate, da to i jest on sam, da je to njegova poezija, duša naroda. Rusijom se pronose od usta do usta stihovi Puškinovi:

Увижу ль я, друзья, народъ неугнетенный
И рабство падшее по манію царя!

(Hoću li ugledati narod neugnjeten i skinuto ropstvo po zapovijedi carevoj!)

Ovo je pjevao Puškin g. 1819., u svojoj dvadesetoj godini, a velika reforma provedena je g. 1861.

Koliko je Puškin o Napoleonovoj navali pjevao, upravo je dosta, da posvjedoči njegovo domoljublje: inače posebnih patriotskih pjesama u Puškina nema. Puškinu je prava domovina — narod, slava i domovine — slava i sreća naroda. Ljubio je svoju Rusiju onim prirodjenim čuvstvom, kojim dijete ljubi rodni kraj. Na političke kakve granice, na državnu snagu nije pomišljao. A stara slava? A junačtvo narodno? U prošlosti ruskoj Puškina je osvojio Petar Veliki: njegovu je pobjedu nad Švedima proslavio svojom „Poltavom"; ali u toj pjesmi Mazepa izilazi glavnim junakom, a Petar gotovo iščezava, pa tako se ponekuda i proslava gubi. Pjesma „Klevetnicima Rusije" ubraja se medju patriotske pjesme, ali ona pripada periodi, gdje je Puškin zapjevao i „službeno". To je bez sumnje krasna pjesma i u njoj se čuje Puškinov glas: ali ono isticanje, kao n. pr. gdje se Puškin hvali, da su Rusi Evropi svojom krvlju spasli slobodu, čast i mir, doima se kao nepuškinsko.

Puškin je našao u ruskoj književnosti klasicizam, koji drugi zovu pseudoklasicizmom, u borbi s romantizmom. No Puškinu nije bilo do te borbe, on je zbijao šalu s jednim i drugim. Klasicizmu se lako ruga u „Evg. Onjeginu". Kad su ga klasici grdili, primao je to vrlo lako, kao da ga se i ne tiče. A ni za romantizam se u njega ne vidi nikakoga žara. Negdje ga zove „književnim ateizmom". Pogotovo nije mu bilo ni na kraj pameti, da lomi koplje za nj.

Govorilo se i pisalo, da je Puškin byronski romantik. On je čitao Byrona, i koješta možda od njega primio. No to su dvije duše,

Byron Puškinu nije po srcu: „Lordu Byronu je zgodno palo na pamet, da u dosadni romantizam obuče očajni egoizam".

U Rusiji se raspravlja: tko je početnik ruskoga socijalnoga *realističkoga romana:* Gogolj ili Puškin. Bez obzira na to, što je, — kako je poznato — Puškin dao Gogolju ideju za „Mrtve duše" i „Revizora", njegov je ne samo „Evgenij Onjegin" i prozaičke pripovijetke (n. pr. „Dubrovskij", „Kapetanova kći" i dr.), nego njegove pjesme u velikoj većini uopće (izuzevši „Ruslana i Ljudmilu" i pjesme iz mladjih dana) — pravi realizam: gdje Puškin nije imao pred očima života, i to ruskoga svijeta, teško mu je išlo. To nam priznaje — rugajući se sâm sebi — za „Bahčisarajski fontan".

A što je Puškin poslije Karamzina učinio za ruski *književni jezik,* toga potanko ne treba razlagati, kad je on upravo stvorio ruski književni jezik, osobito pjesnički. A ljubio ga je možda više, nego Hugo svoj franceski.

Što je zreliji Puškin postajao, to se u njega više opaža utjecaj Shakespeara (osobito: „Boris Godunov", „Skupi vitez"), a s tim i sklonost historijskom promatranju razvoja svoga naroda („Pugačevljeva buna", osobito „Historija Petra Velikoga", koju mnogi s nepravom drže suhom i dosadnom). Što bi još u tom smjeru, kojemu treba da zahvalimo i „Borisa Godunova", bio stvorio, to je teško i naslućivati.

(„Vienac" 1899. br. 23. str. 374.—378.)

Gogolj i Belinskij.

Po ruskom*.

Dva su osnovna elementa davala silu „zapadnome" smjeru u ruskoj književnosti: jedno je râd Gogoljev, a drugo râd onoga kruga, za koji se može kazati, da mu je bio na čelu Bêlinskij. Njihov rad slijevao se u jedan resultat, u onaj silni ćudoredni utjecaj, kojega se duboki tragovi opažaju i do današnjega dana. Može se bez pretjerivanja kazati, da ruska književnost istom od vremena Gogoljeva i tadašnje kritike počinje dobivati znamen prave društvene sile, da istom od onoga vremena postaje pravom literaturom, koja zaslužuje to ime, a kazuje prave životne potrebe. Nije to više samo estetski diletantizam, „služba lijepome", apstraktno moralizovanje, što je literatura (s neznatnim izuzetcima) do tad bila; ona je — koliko je bilo moguće uz spoljašnje prilike — dirnula u prava životna pitanja, izrekla je misli, koje su dugo već sazrijevale u boljem dijelu društva, izrekla je nezadovoljstvo s nedostataka života i težnju na bolje uredbe, na viši stupanj gradjanskoga i čovječjega razvitka. Tim se počelo preobražavanje . . .

U tom su ova dva elementa djelovala najjače, tako da je poglavito u njima usredotočen taj momenat ruskoga književnoga razvitka. Gogolj je djelovao silom svoga pjesničkoga rada; krug Bêlinskoga književničkom kritikom i drugim naučnim objašnjivanjem historije i društvenoga života. Oko Gogolja prikupljaju se osim Lermontova, koji bijaše sam za se, svi bolji pisci onoga vremena; glavne strane nama savremene literature imadu svoj početak u njem. Od vremena kritike Bêlinskoga počinje se savremena publicistička literatura.

*) А Н. Пыпинъ: Характеристики литературныхъ мнѣній itd.

I. Gogolj.

1. Pitanje o Gogoljevu „smjeru". — Što sudi o Gogolju nova kritika.

Ruska je kritika već na početku četrdesetih godina živo nastojala, da opredijeli značenje Gogoljevo u literaturi. Kritika je već tada izrekla mnogi valjan sud o njegovu daru i o značenju njegovih djela za rusko društvo. Što se tiče umjetničke strane tih djela, glavno je već bilo kazano odmah, čim su se pojavile „Mrtve duše", — no o pravom njegovom „smjeru" porodila se živa, dapače žestoka prepirka, pošto su se pojavila kobna njegova „Izabrana mjesta iz dopisivanja s prijateljima", kad je Gogolj sam zabacio ono tumačenje i razumijevanje, koje su podavali njegovim djelima najgorljiviji njegovi pristalice, kad se on sam odrekao svojih djela — osim „*Dopisivanja*", — jer da je on u njima zalutao, jer su štetna, griješna.

Kad su se pojavila ta „*Izabrana mjesta*", počeše Gogolja njegovi štovatelji svakojako objedjivati, jer su morali braniti velika djela protiv samoga pisca. Pitanje o ličnom razvitku Gogoljevu, koje se u povodu toga zametnulo, ne može se jošte držati, da je potpuno riješeno; no kako u novije vrijeme biografijski i kritički materijal raste, postaje stvar sve to jasnija.

Jedan od najboljih kritičara ruskih, razabirući noviji materijal, trudio se, da istraži, da li su smjeli onako Gogolja osuditi („što se poklonio uredbama, koje su tada vladale, pa se tako za uvijek izgubio za umjetnost" itd.) i kaki je u istinu bio ćudoredni njegov značaj i uvjerenje. Ne krijući poznatih strana toga značaja, koje baš ne privlače, spominje im izvor i granice, no zabacuje mnogo drugih objeda, koje su se samo stoga podigle protiv Gogolja, što se nije dovoljno poznavala unutarnja njegova povjest. Kritičar zaključuje, da se Gogolj u pošljednjem perijodu života svoga nije nimalo „iznevjerio uvjerenju" svome, da je povjest njegova mnijenja bila jedinstvena, istovrsna i sebi ravna od početka do kraja. To se vidi, kad se porede njegova pisma iz dvadesetih i tridesetih godina s pismima godina četrdesetih: u onim prvima bili su već zarodci kasnijemu njegovu mnijenju, koje se je posljednjih godina samo jače, do fanatizma, razvilo.

Nama se ovaj zaključak čini posve valjanim: razvitak Gogoljev posve je dosljedan, i da se protumači, ne treba posezati ni za kakom „nevjerom", ni za kakim „prijelomom". Strašno protuslovje sa samim sobom, koje je mučilo Gogolja posljednjih godina, krilo se u njem već od rana. U ličnoj sudbi Gogoljevoj vidi se borba dviju različnih strana društvenoga razvitka: kao veliki talenat pripadao je naprednjačkoj strani, dok medjutim teoretički njegovi pojmovi nijesu išli

dalje od običnoga svakidašnjega konzervatizma, — i tu je glavni izvor nutarnjemu nesuglasju, kojega on nije mogao izdržati. Lična povjest Gogolja kao pisca značajna je činjenica i u povjesti samoga društva.

Ne treba da mnogo o tom govorimo, kako su važna bila Gogoljeva djela. To je bio dar, kojemu se ravnih ne može mnogo naći u ruskoj književnosti. Ljudi oko Püškina sami su držali u to vrijeme, da su „*Mrtve duše*" — bez sumnje *najbolje od svega,* štogod ima u našoj književnosti". Ruskoj je književnosti Gogolj otvarao novo polje idejâ, polagao osnov daljnjemu njezinu razvitku, prvi joj podavao duboki društveni smisao. Njegova je satira tako živo prikazivala svakidašnji društveni život, te se morala silno doimati: društvo nije moglo, a da ne vidi vjernosti ogledala, pa se i nehotice u nj zagledalo. Ma sudio sam pisac što mu drago o sadržaju svojih djela, ona su postala velika sila: slika, što ju je sazdao mogući talenat, prinudjivala je svakoga, da se zamisli; iza redova smiješnih prizora i karakterâ silno je udaralo u oči ćudoredno ništavilo toga života, ništavilo, na kojem se nijesi mogao smiriti. S djelima Gogoljevim radjao se čin samosvijesti, jedan od najvažnijih u novijoj povjesti ruskoga društva.

U općenitom je razvitku djelovanje Gogoljevo osobit stupanj: ono konačno završuje perijod umjetničkoga romanticizma i započinje novo doba strogo realnoga prikazivanja života; no uzalud bismo tražili neposrednu svezu Gogoljeve satire s predjašnjom literaturom. Spoljašnjim je načinom Gogolj tijesno svezan s Püškinovim krugom; on drži Püškina svojim učiteljem; njegovi su prijatelji — ljudi Püškinova kruga; on živi medju njima; oni ga drže svojim, — no ipak uza sve to njegov je rad izvan njihova umnoga i društvenoga obzorja; zato se i razumije posve lako, što sam Gogolj, koji je privikao da gleda njihovim očima, nije mogao da potpuno shvati značenje, što su ga imala njegova djela za društveni razvitak. Gogolj se je u jednu ruku držao jednostavnih partijarhalnih tradicija, a u drugu je poprimao nazore kruga, kojemu se je bio pridružio, no u svom tvoračkom radu bijaše čovjek već novoga povjesnoga sloja. Prijatelji su Gogoljevi odmah u početku shvatili visoki poetički njegov talenat i umjetničku njegovu snagu, no nijesu razumjeli društvenoga značenja njegovih djela, pa su ih poslije i zabacivali, kad se je pokazalo, kako djeluje na društvo. Sam se Gogolj takodjer odrekao svojih djelâ, zato, što je njihovo djelovanje nadvisivalo râz (niveau) teoretičkoga njegova ponimanja, koje je iznio iz svoje škole i svojih prilika.

2. Gogoljev odgoj i postanje njegovih nazora.

Gogolj se s početka odgajao u maloruskoj patrijarhalnoj obitelji, gdje je mogao da iz bliza promatra starosvjetski način života ukrajinskoga plemstva, značaj, predaje i običaje narodne, koji su mu poslije dali bogati materijal za njegove maloruske pripovijetke. Nauci u Nêžinskom liceju, odakle se na praznike vraćao kući, nastavili su taj prvi perijod njegova odgoja; maloruske poetske težnje podržavale su se kao i prije, medju ostalim, kazalištem, koje je Gogolj s drugovima udesio u liceju i u kojem su se osim drugih komada prikazivale maloruske komedije njegova oca. Učenje u liceju, kako sam i njegovi učitelji priznaju, dalo mu je veoma malo; znanje je njegovo bilo ograničeno, i što je znao, postigao je po svoj prilici vlastitim čitanjem. Znanje mu je bilo slučajno i djelomično; razumije se prema tome, da se u dvadesetgodišnjega mladića s takim odgojem nije mogao stvoriti opredijeljeni način misli, a i kasnije nije bilo tome prilike, jer je Gogolj izišavši iz škole odmah stupio na literarno polje. Mišljenje njegovo o osnovnim pitanjima ćudorednosti i društvenoga života ostajalo je i sada ono isto: partijarhalno-prostodušno. U njem je sazrijevao silan talenat, — njegovo čuvstvo i posmatralačka pozornost duboko je pronicala u životne pojave, — no njegova se misao nije zaustavljala na uzrocima tih pojava. On je od rana bio pun velikodušne i plemenite težnje na čovječje dobro, pun sućuti za čovječje stradanje; on je, da sve to prikaže i izreče, znao naći uzvišeni pjesnički jezik, duboki humor i potresne slike, no sve ove težnje nijesu išle dalje od čuvstva, umjetničke pronicavosti, idealne apstraktnosti, tako da ih pored sve njihove sile Gogolj nije umio prikazivati kao praktičnu misao društvenoga poboljšanja. Misli na tu nalik nije bilo u Gogolja: da se odstrane čovječje nevolje, trebalo je, po njegovu mišljenju, da se ljudi oslobode mana i da postanu kreposni, — tim bi se sve ispravilo. Za prvo vrijeme, bez sumnje, nije on o tim stvarima drugačije mislio, a kad su mu počeli pokazivati drugu gledišnu tačku, on već i u potonje vrijeme nije mogao da na nju stane . . .

Jošte u liceju pokazivao je Gogolj vruću želju, da bude koristan društvu; on je ćutio u sebi nekake neobične sile i očekivao, da će učiniti nešto osobito i izvanredno; on je bio pun visokih, no nejasnih težnja, — no, kako govoraše poslije ne jedan put, nipošto nije mislio, da bude pisac, nego je držao, da će najbolje i najkorisnije upotrebiti svoje sile u službi— na tom glavnom, malo ne jedinom putu, koji je mogao tad izabrati čovjek njegova položaja. Svršivši škole ode zbilja u Petrograd i stupi u službu, no skoro razabra, da ga to zanimanje ne

zadovoljava onako, kako je očekivao. Od njega skoro postade pisac. Počeo je sasvim naravno u romantičkom smjeru („Italija", „Ganc Kjuhelgarten", 1829), u kojem je jednostavno nasljedovao tadašnju školu. Kritika neprijazno primi ove pokušaje i Gogolj ih spali. Poslije nekoliko omanjih komada uspije napokon djelom „Вечера въ хуторѣ близъ Диканьки" (1831), koje mu je zajamčilo mjesto u književnosti i započelo njegovu slavu. Gogolj je tada imao dvadeset i dvije godine.

Od 1831. godine vidimo Gogolja u Puškinovu krugu, u kojem je bio Žukovskij, Plesnev, knez Vjazemskij i dr. U potonje vrijeme stupio je u prijateljske sveze sa slavenofilskim krugom: pjesnikom Jazykovim i obitelju Aksakovih. No glavne sveze, koje su utjecale na razvitak književničkih ideja Gogoljevih, bile su u onom prije spomenutom krugu. On je u nj stupio kao mladić, prijazno su ga primili, pa ostade u njem do smrti. Za povjest unutarnjega Gogoljeva razvitka bio je taj krug veoma važan.

I zbilja proučavajući način Gogoljeva mišljenja, ne možemo a da ne razaberemo, da su osnovni njegovi pojmovi o životu i književnosti bili upravo pojmovi toga Puškinova kruga; da se Gogolj, ako se i odjeljivao od njega originalnošću talenta, ipak nije ničim od njega razlikovao u svojim teoretičkim pojmovima o umjetnosti, religiji, autoritetu, društvu, narodu. Ljudi u tom krugu bili su zreli, priznata lica u književnosti, više ili manje važni u društvu. Ovi su ljudi postali mladome Gogolju višom školom, koja je dovršila njegovu naobrazbu.

Književnički krug Puškina i njegovih drugova držao se u tridesetim godinama na strani i malo je dolazio u doticaj s ostalim književničkim krugovima. Glavni njegovi predstavnici: Žukovskij i Puškin, koristili se potpunim autoritetom svoje slave, a po tom su se autoritetu i mjerili njihovi saradnici drugoga i trećega reda. Od druge polovine dvadesetih godina učvrsti se taj krug u ogradjeno društvo sa svojim estetskim i društvenim kodeksom.

Uz to, što se u tom krugu gojila poezija, koja treba da se daleko drži od „svjetine" — t. j. društva, vladali su u njem čisto konzervativni nazori o društvenim stvarima. Što se ovoga posljednjega tiče, krug se klanjao postojalomu položaju stvarî. Žukovskij je od uvijek tako mislio; Puškin je od polovine dvadesetih godina jedva štogod zadržao od ostataka predjašnjega slobodnoga mišljenja. Puškinovo kolo poklonilo se imenu Karamzinovu: ono se zanosilo slavom Rusije, vjerovalo u njezinu veličinu, bilo je potpuno zadovoljno sadašnjošću, a mane, koje su se morale opažati, pripisivale su se oskudici vrline u ljudî i nevršenju zakonâ. Puškin je mogao govoriti o umijeću

s umjetničke strane; mogao je pročitati mladome Gogolju prekrasnu pjesmu „Поэтъ и Чернъ (svjetina)", u kojoj su znameniti stihovi:

Не для житейскаго волненя
Не для корысты, не для ботвъ itd.,

mogao je kazati Gogolju, da je Polevoj samo jednostavan vikač; mogao je pokazati neprisiljenu veselost „Вечеровъ на хуторѣ". Sve je to, možda, i dobro, no svega je toga malo, a pravo govoreći, nije sve to ni dobro . . .

Kad pomislimo, da je u društvo, u kojem se razpravljalo samo o umjetničkoj ljepoti, stupio mlad čovjek, koji do tad nije imao prilike, da steče sebi stalan i sustavan način mišljenja, čovjek, koji do tad nije imao dovoljne naobrazbe, zar treba da se čudimo, što on ne može da steče zdrave pojmove o metafizičkim pitanjima, što nije pripravan za izbor medju različitim nazorima o državnim stvarima?

Prema koncu tridesetih godina počeo se položaj Puškinova kola mijenjati; jošte za života Puškinova počeo se pokret, koji je pokazao, da Puškinova škola prestaje sve manje zadovoljavati sve većim zahtjevima društvenim. Kolo Puškinovo (u opće govoreći, jer je bilo i izuzetaka) nije više razumijevalo novoga pokreta. Pokret se širio sve dalje, dok nije zahvatio Bêlinskoga i njegovih drugova. Što dalje, to su se dvije škole sve manje razumijevale. Napokon izgubi Puškinovo kolo poslije njegove smrti svako pravo značenje; budući da nije shvaćalo novoga smjera, pojavi se u njem razdor, mržnja; napokon — u nekim slučajevima — pravo mračnjaštvo . . .

„Tadašnje vrijeme (oko 1837. god.) bijaše već veoma mirno", — pripovijeda Turgenjev u svojim uspomenama. „Vladina sfera, osobito u Petrogradu, obuhvataše i pokoravaše sve. Društvo je jošte osjećalo udarce, što su se na nj bili svalili pred dvanaest godina (1825 — „dekabristi"); odsvega onoga, što se je poslije, osobito poslije 1855 (krimske vojne), u njem probudilo nije se ništa micalo, nego samo motalo — duboko, no potajno — u nekolikim mladim umovima. Književnosti kao pojave koje društvene sile nije bilo, kao što nije bilo javnosti, kao što nije bilo lične slobode."

Sav taj položaj malo je ćutjelo Puškinovo kolo. U njem su bili lično izvrsni ljudi; štošta su razumijevali i oni, no odnošaj njihov prema zbiljnosti bio je odviše sapet i pasivan. To kolo moglo je podržavati samo takovu književnost, koja je odgovarala idealno-romantičkim nazorima i društvenomu položaju njegovih članova. Ta se literatura mogla vijati nebu pod oblake, no morala se daleko držati od proze životne, društvene vreve i borbe.

Take su bile prilike, kad je Gogolj stupio na literarno polje. Žukovskij, Puškin, Pletnev primiše rado u svoje kolo mladoga čovjeka, koji ih je zadivio tako svježom originalnošću svojih djela. Oni se pobrinuše za nj i stadoše ga svuda preporučavati. Poznato je, kako je s vrućim čuvstvom uvijek govorio Gogolj o Puškinu, kojega je držao svojim učiteljem i od kojega se bez sumnje mnogo čemu naučio. Uspomena na Puškina bila je Gogolju sveta. Nije to bilo uzalud: Puškin je upravo dao Gogolju sujet za *„Revizora"* i *„Mrtve duše"*. Kažu, da je Puškin pripovijedao Gogolju, kako se u gradu Ustjužnu novgorodske gubernije nekaki gospodin izdao za ministarskoga činovnika i tako okrao gradjane. Samoga Puškina primio je nižegorodski gubernator kao tajnoga revizora, kad je Puškin putovao u Orenburg, da kupi vijesti o pugačevskoj buni. Na tim je podatcima bio osnovan *„Revizor"*, pa zato se i Puškin nazivao njegovim krsnim kumom. U *„Avtorskoj ispovijedi"* pripovijeda Gogolj, da mu je Puškin podao sujet za *„Mrtve duše"*, sujet, kojega, kako kaže, ne bi Puškin nikomu osim njemu povjerio.

Puškin je kazao o Gogolju, da niko ne umije bolje od njega iznositi svih gluposti i nezgrapnosti ruskoga čovjeka. „Kako da se ne primiš velikoga djela, kad si vrstan proniknuti čovjeka i s njekoliko ga poteza pokazati čitava, kao živa! Ta to je grjehota!" Kad je Puškin nagovarao Gogolja, da počne takovo djelo, stavljao mu za primjer Cervantesa, koji je samo s *„Don-Quixotom"* zauzeo visoko svoje mjesto u literaturi.... No uza sve to Puškin je jedva predvidjao, kako će biti važan Gogolj u ruskoj literaturi. Puškin je očekivao od djela Gogoljevih veliku umjetničku vrsnoću, velik uspjeh u publici, no nije mogao da unaprijed vidi *društveni* njihov utjecaj, — kako to poslije nijesu htjeli da priznaju drugovi Puškinovi i sam Gogolj. Puškin nije očekivao, da će ime Gogoljevo „stajati uz njegovo, ako ne nad njegovim imenom"...

Što se tiče Žukovskoga, to je on manje nego iko mogao i pomisliti, da je moguća ruska satira, ako nije u obliku apstraktne moralizacije, nego kao pojava prave nezavisne društvene misli. Žukovskij, s početka romantički idealist, poslije pravoslavni mistik, mogao je samo podržavati u Gogolju njegovo mističko apostolstvo.

Bilo je napokon u tom kolu i ljudî drugoga značaja, njekadašnjih bistrih umova i esprits forts, no sada je i bistroumlje i slobodno mišljenje izdisalo i zamjenjivalo se životnom mudrošću i snatrenjem o samostanu. Taki su ljudi uživali u svom kolu jošte uvijek stari svoj glas; izvan kola nijesu više bili nikaka književnička sila.

U tridesetim, a osobito u četrdesetim godinama, većina drugovâ i zaštitnikâ Gogoljevih bili su ljudi dosta uplivni, a nekoji su bili veoma blizu i dvoru... Zadaća književnosti stala se u tim prilikama dosta čudno shvaćati: tomu shvaćanju pridružio se i Gogolj. Kolo se stalo sve više odaljivati od glavnoga tijeka književnosti, dok u četrdesetim godinama nije pokazalo svoga neprijateljstva napokon protiv Bêlinskoga i svih pisaca njegova smjera.

Kad se u radu Puškinovu započelo doba čisto umjetničkoga stvaranja, bilo je njemu prilično svejedno, kakove su društvene prilike; ta činjenica, koju su neki dovodili u svezu s novim njegovim odnošajima spram viših krugova, dovela je do toga, da se je onaj dio društva, koji je u književnosti tražio ćudoredno-društvenoga smisla, počeo spram njega držati hladno. Poslije Puškina marilo je njegovo kolo jošte manje za tu hladnoću, držeći, da čisto poetička i sasvim konzervativna literatura, kako su je pomišljali, i jest prava literatura, da druge i ne treba, i ako je bude, da će izvrnuti zdrava književna načela. Tako se nauka čiste umjetnosti potpuno slagala s praktičnim nemarom kola za kritiku zbiljskih stvari, a u drugu je ruku taj nemar za kritiku bio upravo potreban članovima kola poradi njihovih sveza s višim drugovima, s dvorom. Kritika zbiljskih prilika dopuštala se u ono vrijeme u opće u veoma tijesnim granicama, a u ovom je kolu bio nemoguć nezavisni pogled na društvenu zbiljnost. Da su spoljašnje prilike kola utjecale na svoj način i na njegovo književničko mnijenje, to je morala opaziti nova škola; i potpuno je imala pravo, kad joj to nije bilo po ćudi, a to zato, jer se ovdje radjala neiskrenost, jer su se zahtjevi književnosti podredjivali ličnoj samovolji i koristi, jer je to bilo sve puno laži. To je bila tačka, na kojoj su se dvije književničke škole ili dva smjera rastala i prestala se medjusobno razumijevati.

Te prilike i neprilike morao je iskušati i Gogolj. Materijalne njegove prilike nijesu gotovo nigda bile sjajne; uvijek mu je trebalo novaca; kad ih je imao, trošio ih na svašta, a u potonje vrijeme često na milostinju. Da se tomu doskoči, pokazaše mu prijatelji jedini put, — put, na koji se on poslije često svraćao. Kaki je to put bio, vidi se iz biografije:

God. 1836. piše iz Hamburga Žukovskomu: „Ne znam, kako da vam zahvalim, što se brinete, da dobijem od carice putni trošak. Ako vam je to i najmanje neprilično, ostavite", itd. Nada se, da će i sa svojim sredstvima izaći.

God. 1837. piše Žukovskome iz Rima: „Ja sam primio pripomoć,

što mi je dao velikodušni naš gosudar. Velika je zahvalnost u grudima mojim," itd.

God. 1839. opisujući novčane svoje neprilike, piše Žukovskome iz Rima „... Najbolje je, da se utečem gosudaru. On je milostiv; do groba ne ću zaboraviti, kako se zanimao za moga *„Revizora"* itd. *Savjetuje,* da podadu na previšnje čitanje „Старосвѣтскіе помѣщики" „Тараса Бульбу" kao djela, po kojim će ga moći „pravo suditi", — dakle djela, kako se vidi, u kojim nema nikakoga sukoba sa zbiljnošću...

God. 1842. kad su izišle *„Mrtve duše"*, opet očekuje „milosti". Piše Pletnevu: „... Prije, dok je bio Žukovskij u Petrogradu, „obično" bih ja štogod dobio. To bi mi sada bilo veoma, veoma potrebno", itd., 1845. piše Žukovskij gospodji Smirnovoj o Gogolju: „Trebalo bi, da se za nj pobrinete kod cara i carice. Dajte gledajte; vi možete bolje nego iko *prikazati Gogolja s prave, ljepše strane.* Po njegovim *komičkim djelima* mogu u njem vidjeti *sasvim nešto drugo*, nego što je on u istinu. U nas se drži, da je smijeh grijeh, svak dakle, ko se rad podsmijeva, veliki je grješnik". Iste godine piše Žukovskij istoj gospodji, da će se Gogolju skoro poslati odredjeni za nj novci. Gosudar mu je naznačio po 1000 rubalja, a nasljednik po 1000 franaka na godinu. I tako dalje...

Gogolju su poslije stali spočitavati to traženje milosti, koje se činilo osobito čudnim, kad se pojavilo *„Dopisivanje"*, — knjiga, u kojoj je Gogolj propovijedao mistički asketizam, društveni nazadak i poniženje. Moljakanje milosti i pojava *„Dopisivanja"* tako se nekako po vremenu i po svačem podudaralo, te su neki počeli kimati glavom i sumnjati o ličnom značaju Gogoljevu i o tom, nema li Gogolj baš nimalo pred očima i svoju korist. No danas se vidi, da to nije bila toliko stvar ličnoga značaja, koliko je tome bio razlog u čitavom Gogoljevu ponimanju stvari. Istina, u Gogoljevu značaju ne može a da se ne opazi nekako umiljavanje, osobita želja, da steče prijateljâ u aristokratskim krugovima; to umiljavanje dosta je obična stvar, no u pisca tolike snage moglo bi se očekivati više nezavisnosti. Istina je i to, da je Gogolj moleći novaca mogao ne preporučivati baš ova, već druga svoja djela. No, ako je on tim putem tražio novaca, to nije bilo *takovo* moljakanje, kako su neki mislili; on je jednostavno radio po nazorima onoga kruga, u kojem je živio i koji mu je u tom pomagao. Književnost u očima toga kruga, a poslije i u očima Gogoljevim, nije imala znamena onake nezavisne idealne društvene sile, kakvu joj podavaše novije književničko pokoljenje; književnost, kao i poezija („poezija je vrlina", govoraše Žukovskij)

i pouka, služeći narodnoj prosvjeti, služila je izravno državnim ciljevima, — tako, da je književnik vršio upravo takvu „službu", kao što je i svaka druga služba. Tako je jošte Karamzin mislio. Kad se on počeo baviti oko povjesti carstva ruskoga, želio je, da bude upravo „historijograf", dobivao je za to plaću (istina, skromnu), časti i krstove, i spremajući se na štampanje, hotio je, da se knjiga izdade na svaki način na državne troškove. Karamzin je pisao zbilja sa službenoga gledišta. Sad se stalo misliti, da su humorističke pripovijesti, komedije — takodjer „služba", koja takodjer treba da se službeno nagradi. Gogolj sam u *„Avtorskoj ispovijedi"* drži svoj književnički rad upravo takvom „službom". Kad su viši krugovi stali zaštićivati *„Revizora"* protiv graje činovnika, — to je jošte više utvrdilo Gogolja u njegovu mišljenju. Kasnije je silni dojam, što su ga proizvela njegova djela, početak slave, pokazao Gogolju, da je njegov rad veoma zamašan, i on se konačno uvjerio, da je zvan, da otkriva i kori mane i zlouporabe upravo u smislu vladinom i na državnu korist.

I tako je Gogolj posve poprimio nazore kruga i držao, da se njegova djela potpuno slažu s teorijom kruga; drugovi njegovi, ako i jesu opažali vrsnoću njegovih djela, nijesu takodjer u njima slutili ništa, što bi unosilo u književnost kaki sasvim novi, nepoznati elemenat.

I zbilja, po prvim djelima Gogoljevima moglo se to i ne opaziti. „Вечера на хуторѣ близъ Диканьки" (1831—1832) bila je živa, vesela knjiga, u kojoj se s bogatim humorom prikazivao maloruski narodni život. U društvenom smislu bila je to stvar ni na ovu ni na onu stranu, nije se ticala nikakoga pitanja, premda je i u njoj bilo već nešto novo, na ime iskreno, puno ljubavi, zanimanje za maloruski narod, bez ikakoga umjetnoga romantizma. „Вечерá (večeri)" išli su uporedo s onim književnim pokretom, koji se stao baviti oko izučavanja narodnoga života, — ne uvijek pravo, ali već ne s visine, nego s toplom sućuti Gogolja je baš u to vrijeme privlačila maloruska prošlost i narodna poezija, pa je bez sumnje nemalo pomogao narodno-etnografičnomu izučavanju, pobudjujući sućut i radoznalost za pravi narodni život. U *tom* su se jedva s njim slagali petrogradski njegovi prijatelji.

U *„Arabeskama"* (1835) dotakao se Gogoljev humor novih strana života, i to već s punom silom dubokoga njegova talenta. Ovdje su se pojavili *„Ludjakovi zapisci"*. Godinu zatim pojavi se *„Revizor"* u štampi i na pozornici. Gogolj se približavao vrhuncu svoje tvoračke snage, i utjecaj, što ga je kasnije imao u društvu, već se počeo

opažati. Gogolja je novo književno pokoljenje držalo predstavnikom drugoga, dubljega znamenovanja književnosti.

No da li su tako mislili o njem njegovi prijatelji, da li je i sam Gogolj imao pred očima ovu širu cijelj i smisao svojih djela? Drugovi njegovi nijesu tako mislili. Ako i jesu visoko cijenili Gogolja, oni nijesu u njegovim djelima vidjeli one znamenitosti, koja se naskoro pokazala kao moćan utjecaj u književnosti. *„Revizor"* je bio za njih izvrsna komedija, prava slika ruskih običaja i karakterâ, koja je htjela, da upozori na mane i zlouporabe; no oni i Gogolj malo su razumjeli društvenu važnost ovih djela. A to sve s toga, što je pravi smisao tih djela, koji je istjecao iz njihove poetske istinitosti, nišanio mnogo dalje, nego što su Gogolj i njegovi drugovi mislili po svom literarnom i društvenom načinu mislî. Taj način mislî bio je čisto konzervativan, a djelovanje Gogoljeve satire nije ni iz daleka bilo konzervativno; to je ono, što Gogolj i njegovi drugovi nijesu mogli da razumiju. U ostalom ni drugi štovatelji Gogoljevi nijesu odmah proniknuli u taj društveni smisao. Bêlinskij je u prvo vrijeme bio ushićen samo umjetničkom vrijednošću tih djela. Turgenjev piše, da on i u opće njegovi vršnjaci nijesu u to još vrijeme razumijevali čitave znamenitosti genijalne komedije. To je i posve naravno; znamenitost njezina opazila se po silnom dojmu, što ga je komedija učinila na društvo, a dojam se nije mogao odmah odrediti. Treba ipak da se spomene, da je Bêlinskij *jošte za života Puškinova* vidio u Gogolju početak novoga perijoda ruske književnosti.

Gogolj, naginjući od prirode na ozbiljnije nazore o činjenicama, nego li drugi pisci tadašnjega vremena, napisao je *„Revizora"* lih po instinktivnome nagonu naravi svoje: njega se silno doimala grdoba činjenicâ, pa je iznosio svoje negodovanje protiv njih; o tome, gdje je izvor tim činjenicama, kaka je sveza medju onom granom života, u kojoj se nalaze tê činjenice, i drugim granama umnoga, ćudorednoga, gradjanskoga, državnoga života, nije mnogo razmišljao. Kad je n. p. napisao naslov svojoj komediji *„Revizor"*, nije mu bez sumnje ni na kraj pameti bilo, da pomisli, da li je i u drugim zemljama običaj da se šiljaju revizori; a jošte je manje mogao misliti o tome, kake su to uredbe, koje zahtijevaju, da se šalju revizori. Mi smjelo tvrdimo, da on ni o čem na to nalik nije mislio, jer ništa na to nalik i čuti nije mogao u onome društvu, koje ga je tako blagohotno primilo, a jošte je manje mogao što takovo čuti prije nego što se je upoznao s Puškinom. Gogolj vidi samo pojedinu činjenicu, pa se s pravednim gnjevom na nju obara, — i to je sve. Sveza te pojedine činjenice sa svim prilikama ruskoga života ne bijaše na dohvatu očima njegovim.

Ta je sveza bila nepoznata Gogolju i njegovim drugovima ili je pak nijesu katkada htjeli da vide; no tu je svezu tražio novi književni smjer, i u tom stoji bitna razlika medju njima. Novi se smjer (Bêlinskij i njegovi drugovi) nije zadovoljavao činjenicom i gnjevom na nju; on je tražio uzroke toj činjenici, gnjevio se na njih i nastojao, da ih odstrani, — otuda se radjao novi način mislî, koji je s nepovjerenjem gledao na sadašnjost i iz svih sila težio na bolji poredak u društvenom životu. Gogolj je od takoga mišljenja bio veoma daleko. Nu uza sve to je postajao veliko uporište toga mišljenja i novoga smjera. On je radio kao umjetnik, kao pjesnik; teoretički njegovi nazori mogli su biti nedostatni, no oni se nijesu opažali u njegovim djelima, — on je prikazivao značajeve u slikama, a te su slike otkrivale lažne i štetne strane ruskoga života s takom silom, da se je novi smjer, ako i jesu ta djela bila privlačiva umjetničkom stranom, kud i kamo više radovao njihovu sadržaju: ona su ispunjavala polovinu njegove zadaće, ona su u zornoj slici podavala već gradivo za razmišljanje onome, ko bi htio o tom da misli. Gogolj nije izvodio iz svojih djela onih zaključaka, koji su se morali izvoditi i koje je izvodio novi smjer, a da ih je i izvodio, bio bi ih izveo krivo (kako je poslije učinio): u tom je stojala razlika dvaju pokoljenja, Puškinova, u kojem se odgojio, i pokoljenja četrdesetih godina. To su bila dva stupnja društvene samosvijesti: Gogolj je samo pribirao i pokazivao tamne strane života; novi im je smjer tražio izvor i mislio, kako bi se odstranile.

Tako je u početku Gogoljeva rada; no on je i do konca svoga rada tako mislio. U zrelijim je godinama ćutio Gogolj potrebu, da razjasni sebi načela svoga rada; na to ga je mogao ponukati veliki uspjeh njegovih djela i dojam njihov, kojega nije mogao da potpuno shvati. No već je bilo prekasno. Uza to je jošte išao i u tudjinu i tako ostao sasvim izvan književnoga pokreta i neposrednoga utjecaja života, tako da je njegovo teoretičko mišljenje ostalo na predjašnjem stepenu. Ako se Gogolj stao držati za učitelja ćudorednosti, za kršćanskog moralistu, to se ta misao opaža u njega jošte u vrijeme *„Revizora"*. Sa svoga gledišta Gogolj je postupao sasvim dosljedno: ako je on zvan da ispravlja ljudske mane, da propovijeda ćudorednost, to treba pomisliti na samoga sebe. Put k tako zvanomu asketizmu i svemu čudnomu, što nalazimo u *„Izabranim mjestima"*, bio je već gotov.

3. U nazorima Gogoljevim nije se dogodio nikaki „prijelom". — Nastojanje Gogoljevo, da bude učitelj društvu. — Izdanje „Izabranih mjesta"; što su sudili Gogoljevi drugovi o toj knjizi. — Dopisivanje Gogoljevo sa Žukovskim.

Spomenuli smo već, da je Gogolj već odavna ćutio u sebi nekaku veliku silu, koja nije drugima dana; nadao se, da će učiniti nešto veliko i osobito: to je bila instinktivna samo svijest talenta. No isprva mu je bilo sve to nekako nejasno i on mišljaše, da će zadovoljiti svojim pobudama u službi. Istom poslije prvih književnih pokusa spazi, da je njegov zanat — književnost. I to je s početka mislio, da može biti učeni pedagog, historik, etnograf. Kad se u tom smjeru pokušao, pokazalo se, da je dosta loš naučnjak. Napokon osili u njem nada sve pjesnički elemenat njegove naravi. To se dogodilo dosta kasno: on bijaše već tada napisao *„Revizora"*.

Ta činjenica neobično je zanimljiva s toga, što pokazuje, kako je u pjesničkom radu Gogoljevu bilo mnogo instinktivnoga i nesvjesnoga. Um i mašta njegova bili su spremni na stvaranje, no i sam nije jošte znao, što da uradi. Pročitavši tek nekoliko prevedenih učenih knjiga, snuje već na široko historičko djelo; upoznavši istom izvore maloruske historije, počinje pisati historiju Malorusije, no baci sve, jer dok piše početak, raste osnova sve na šire. Bijaše već počeo štampati nekako pedagoško djelo, no „. . . korektura mi ispade iz ruku — piše Pogodinu — i ja ostavih štampanje".

Poslije pedagogije tuži se na historiju. „Nekako mi se ne da sada raditi! . . . Doći će *mirnije* vrijeme!"

Toga vremena nije dočekao, svi pokusi s historijom ostadoše jalovi, jer se napokon primio pravoga svoga rada. „Ja ne znam, zašto toliko žedjam savremene slave. Sve mi nešto hoće da provali iz dubine duše. No ja dosad nijesam napisao baš ništa. Nijesam ti pisao: *sméla me komedija"*.

Tako je napokon Gogolj našao, što je tako dugo besvjesno tražio. Komedija, koja ga je „smela", i koje „nije nikako mogao izbiti sebi iz glave", bila je *„Vladimir 3. reda"*, koje Gogolj nije nikada svršio. Komedija je imala da radi o životu i karakterima birokracije i „koliko je zlobe, smijeha i soli" pisac već unaprijed vidio u njoj! No Gogolj je predvidjao teškoće svoje osnove.

„No najedanput se zaustavih, pero mi poče zapinjati na takim mjestima, kojih ne će censura ni za što propustiti. A koja mi otuda korist, ako drama ne bude prikazana: drama živi samo na pozornici. Bez nje je ona kao duša bez tijela. *Meni ne preostaje ništa drugo,* nego da zamislim najneviniji sujet, koji ne će uvrijediti dapače ni

gradskoga desetnika. Primim li se historije — preda mnom se diže pozornica, čujem burno pljeskanje, lica iz loža, trijemova i sjedala iskesiše na mene zube, i — historija do vraga! Eto, zašto sjedim i mišlju dangubim".

U to bi napisan i javi se na pozornici *„Revizor"*. Gogolj je imao mnogo da pretrpi radi te svoje komedije. „Ja sam iznemogao — piše u travnju 1836. Ščepkinu. Radite s njom (komedijom), što vas je volja. Sve je protiv mene. Stari i poštovani činovnici viču, da meni nije ništa sveto, kad sam se prodrznuo, da tako govorim o ljudima, koji su u službi; policisti su protiv mene; trgovci su protiv mene; književnici su protiv mene. Psuju i navaljuju na komad. . . Da nema visoke zaštite gosudareve, moga komada ne bi nikada bilo na pozornici, i već je bilo ljudi, koji su nastojali, da se zabrani. Ja vidim, što to znači biti komičkim piscem. I najmanji tračak istine — i već ustaje protiv tebe ne pojedinac, nego svi slojevi". . .

Gogolj se sprema u tudjinu, „jer — piše Pogodinu — pisac komedijâ mora da bude podalje od domovine svoje". „Teško ti je i tuga te spopada kad vidiš, da protiv tebe ustaju tvoji zemljaci, koje od svega srca ljubiš, kako sve lažno i nepravedno shvaćaju. Da se pojedinačno prima za općenito, slučaj za pravilo! Što je kazano vjerno i živo, to se već čini, da je paskvil" . . .

Gogolj kao da sâm umanjuje značenje svoje komedije, — kaže, da je „pojedinačno", da je „slučaj" upravo ono, u čem i jest pravi, tipički smisao komedije, što i jest tako silno djelovalo. On kao da hoće da opravda svoju smionost, da izvine satiru; vidjet ćemo, da on u istinu, po svom mišljenju o društvenim stvarima, i nije mislio, da je u njegovoj komediji onako veliko znamenovanje, kakovo je dobila u boljem dijelu javnoga mnijenja.

No ipak uporedo s time ćuti, da se u tome, kako je *„Revizor"* primljen, ogleda karakter društva, stupanj umnoga njegova razvitka, da je taj stupanj veoma nizak i žalostan. Trebalo je jošte samo korak, i on bi bio vidio, da je *„Revizor"* upravo s toga bio tako primljen, što u njem nije izneseno „pojedinačno" i „slučaj", nego tipična pojava, a iznijeti tu pojavu značilo je pokazati jadne prilike ruskoga društva i unutrašnjega poretka. U pismu piše, kako ga to žalosti, što vidi, *„kako se jošte u jadnom položaju nalazi* u nas *pisac"*. „Sve je protiv njega . . . A ko? Ljudi, koje svijet, barem ruski svijet, drži za prosvijeljene. Izneseni su na pozornicu lopovi, i sve je ogorčeno. Vrijedja me ta razdražljivost, koja je znak dubokoga i tvrdoglavoga neznanja, razlitoga na sve slojeve našega društva. Prijestolnica je tako osjetljiva, pa je vrijedja, što je iznesena ćudorednost i značaj šestorice

pokrajinskih činovnika; a što bi rekla, kad bi se ma i površno iznijela njezina... što bi tada kazali moji zemljaci."

Na koncu istoga pisma pojavlja se već tema, na koju su se spremale Gogoljeve misli. „Idem da se otresem duševnoga nemira, — govori on —, *da duboko razmislim autorske svoje dužnosti*... Sve, što se dosad sa mnom dogadjalo, sve je bilo za me spasonosno. Sve uvrede, sve neugodnosti šiljao mi je promisao na moj uzgoj, i sad ćutim, da moga puta *ne* ravna *zemaljska* volja". To je pismo pisano upravo deset godina prije, nego što su se pojavila *„Izabrana mjesta"*. Jedino to pismo bilo bi dovoljno, da se dokaže, da se u Gogolja nije dogodio nikaki osobiti „prijelom", koji su u *„Izabranim mjestima"* nalazili predjašnji njegovi štovatelji i pijetistički i konzervativni njegovi drugovi. Za vrijeme od *„Revizora"* do *„Mrtvih duša"* nijesu u njegove nazore unišli nikaki novi elementi, koji bi mogli promijeniti njegov pogled na teoretička pitanja: on je zadržao predjašnje pojmove o društvu, a ti su već s početka tako malo odgovarali širokome objamu njegove satire, — no ti su pojmovi bili taki, te bi bez sumnje, da ih je Gogolj izrekao u književnosti, kako ih je kazivao u pismima svojim prijateljima, bili proizveli upravo onaki dojam g. 1842., kaki su učinili 1847. godine. U posljednjem slučaju bio je dojam silniji s toga, što je pisac upotrebio oštru formu i što se po predjašnjim djelima piščevim nije niko tomu od njega nadao.

Otišavši u tudjinu piše Gogolj g. 1836. u srpnju iz Hamburga Žukovskome: „Kako da ne hvalim Onome, koji me posla na zemlju! Kako je moj život pun visokih, kako veličanstvenih osjećaja, kojih svijet ne vidi i ne opaža. Tako mi Boga, ja ću učiniti *nešto*, što ne može da učini običan čovjek. *Lavlju silu* ćutim u duši svojoj i jasno opažam, kako stupam iz djetinjstva, koje sam sproveo u učeničkim poslovima, u mladenačko doba. U istinu ako se strogo i pravedno prosudi, što sam ja takova do sad napisao? Meni se čini, kao da listam nekadašnju učeničku zadaćnicu... i rijetko se samo, možda, nadje stranica, za koju bi me mogao pohvaliti učitelj, videći u njoj zarodak budućega. Vrieme je, da se napokon primim posla... To je veliki prijelom, velika epoha u mome životu"...

Dakle, ako se u radu Gogoljevu dogodio kaki „prijelom", to se on, po njegovim eto riečima, dogodio u epohi *„Revizora"*. On se dogodio u povodu neugodnostî i ogorčenja, što ih je Gogolj imao da pretrpi radi *„Revizora"*. „Velika epoha" bilo je na ime to, što je Gogolj držao potrebnim, da razmišlja o „autorskim dužnostima". On je prvi put oćutio potrebu, da odredi svoj način misli i odnošaj svoj spram društva. Vidjet ćemo, kako je to učinio.

Otkako je Gogolj otišao u tudjinu, isključivo se bavi oko *„Mrtvih duša"*. U nekolikim pismima govori o tom radu kao o višoj zadaći svoga života. „Ako to svršim, — piše Žukovskome — a moram svršiti, kaki će to biti ogromni, kako originalni sujet! Kolika raznolikost! Sva će se Rusija u njem pojaviti! To će biti moja prva valjana stvar, — stvar, koja će pronijeti moje ime". Dalje govori o mržnji, koja ga čeka od zemljaka: „... Opet će ustati protiv mene novi staleži i mnoga druga gospoda; no što da uradim! Sudjeno mi je, da živim u mržnji sa svojim zemljacima. Samo ustrpljivosti! *Netko Nevidljivi piše preda mnom* mogućim žezlom. Znam, da će moje ime biti poslije mene sretnije od mene, i potomci istih ovih zemljaka mojih zaželjeti će možda sa suznim očima pokoj sjeni mojoj...

Vidi se, da je Gogolj od toga vremena (1836) mislio posve mistički, a to su poslije njegovi prijatelji nazivali spasonosnim, nužnim „prijelomom".

Na sreću, bila je jošte u tim godinama (1836—1842) pjesnička sila Gogolja tako velika, te je nije moglo ustavljati i s puta svraćati mističko razmišljanje; mašta je sačuvala svoju nezavisnost, i pod njegovim perom sazdavahu se slike ruskoga života, divne po svom pjesničkom značenju i po svojoj vjernosti.

God. 1842. izadjoše „Мертвыя души". Tri stranke, koje su di gospodstvo u literaturi, sve tri primiše Gogoljevu knjigu jednako radosno i ushićeno. Tri različita tabora držahu Gogolja za svoga, i njegov uspjeh za uspjeh svoga kola i svojih nazora. To su bili najprije njegovi prijatelji, koji su poznavali lični njegov život do najmanje sitnice: Pletnev, Žukovskij, kn. Vjazemskij i dr.; slavenofilsko kolo, koje se istom tada stvaralo, primi Gogolja jednako radosno: Konstantin Aksakov izdade u posebnoj knjižici pravi slavospjev, u kojem je Gogolja poredio s Homerom. Napokon su *„Mrtve duše"* bile za Bêlinskoga i njegovo kolo preznamenita pojava, koja je osnivala u književnosti novu epohu.

Iz te je sveopće naklonosti Gogolj, kako se pokazalo, veoma malo stekao za svoje teoretičke nazore; dapače, on se, kako se čini, još silnije otisnuo onim putem, koji je veoma opasno prijetio pjesničkome njegovu radu. On je počeo nestrpljivo pitati svoje prijatelje i znance, što sude o knjizi, pa je osobito pazio na nepovoljne njihove sudove, misleći, da će u njima naći pravu istinu. Naprotiv je pak veoma malo pazio na to, što su kazali zaštitnici i štovatelji njegovi iz novoga književnoga smjera. Može se dapače misliti, da je imao mnogo predrasuda protiv smjera Bêlinskoga, — što je, dakako, po-

primio od svojih prijatelja Puškinova kola. Iz njegovih se pisama ne vidi, da je što držao do suda Bêlinskoga...

U odzivu Bêlinskoga nije se osim čitavoga tona, medju ostalim, s odzivima drugih hvalilaca i zaštitnika Gogoljevih slagala i jedna malenkost: on je upozorio na neka „lirska mjesta" i bio je protiv njih. On je slutio, da je u njima nešto lažno, i zbilja „lirska mjesta" bila su odjek onih nazora Gogoljevih, koje je on poslije sabrao u čitav sistem u *„Dopisivanju"*.

Izdavši prvu knjigu *„Mrtvih duša"* nastavljaše Gogolj pomno svoj rad. No umjesto da slijedi samo neposredni nagon svoga talenta, on svu svoju pomnju svraća na to, da *teoretički* odredi osnovu svomu radu, da mu dade cijelj, da proračuna njegovo djelovanje. To ga je stojalo velikih muka, pa je sasvim razumljivo, da je pjesničke slobode nestalo, i da su iz njegova djela morale probiti kojekake nuzgredne namjere. Gogolj je hotio, da se pojavi pred publikom ne kao prije — kao nezavisan pjesnik, nego kao mislilac, učitelj. Razumije se, da on za *taki* posao nije mogao naći *prava* u svojoj poeziji; da se njegova teorija morala suditi po njezinim dokazima, po njezinoj kritici... A što je Gogolja dovelo do njegovih teoretičkih pitanja?

Uzrok tome treba da se traži u različitim prilikama, prije svega u religijoznim sumnjama: on se bojao, da je sablaznio ljude svojim djelima. U drugu ruku on je posve, kako se čini, odvikao od ruskoga života, živeći u tudjini: on mišljaše, da se o Rusiji može pisati samo u Rimu. Napokon, — i to je jedan od najjačih povoda, — što je Gogolj stao misliti, da *„Mrtve duše"* moraju postati za rusko društvo nekaki zakonik lične i gradjanske ćudorednosti. U uspjehu *„Mrtvih duša"* vidio je on, da svaka njegova riječ vrijedi, i da je upravo sada došlo vrijeme, da se pojavi kao učitelj i „prorok". On je mislio, da upravo sada može da izvrši svoju „službu" državnoga moraliste. Takome moralisti, dakako, ne dolikuje, da se samo podsmijeva; konzervativni njegovi prijatelji izjaviše mu, da ruski život imade i svijetlih strana, i Gogolj odluči (malo prekasno), da u drugoj knjizi *(„Mrtvih duša")* prikaže te visoke i idealne strane.

Medjutim se misticizam razvijao sve to više. *„Mrtve duše"* (druga knjiga) nijesu mu išle od ruke: 1845. god. spali on drugu knjigu, po svoj prilici zato, što nije nikako mogao da u njoj složi poeziju s državnim moralom. No htjelo mu se svakako, čini se, da što prije pokaže društvu svoju nauku, da prokuša na njem svoju silu, — i da izazove odziv društva, koji je držao nužnim za svoj rad. Godine 1846. odluči se, da izda *„Dopisivanje"*.

„Выбранныя Мѣста изъ Переписки с друзьями" — tako je

neobična knjiga, te je još uvijek zanimljivo istraživati, kako ju je mogao izdati pisac, koji je stajao na čelu ruskoj literaturi. Taj se pisac jednoga dana javio pred općinstvom, odričući se svojih prepjašnjih djela, osudjujući one, koji su se njima ushićivali, propovijedajući s neke visine i s nadutošću mračni misticizam, kod čega se nije žacao nekojih uličnih izraza. Gogolj je izdao knjigu, uvjerivši se, — kako kaže, — da su njegova pisma donijela ljudima mnogo više koristi, nego njegova djela.

„Dopisivanje" Gogoljevo nije zanimljiva činjenica samo u ličnoj njegovoj povjesti, nego i u povjesti ruske društvene misli. U ličnosti Gogoljevoj sukobile su se dvije strane tê misli: tvorački instinkt vodio ga onim putem, gdje su bili pravi zadatci društvene samosvijesti i bolji interesi ruske obrazovanosti; no po svojim nazorima, koje je stekao medju svojim prijateljima, veoma je malo ćutio za te interese, bio je, kao i ti njegovi prijatelji, konzervatist najčudnije vrsti, klanjao se službenoj narodnosti*). Spomenuli smo, da su *„Revizora"* i *„Mrtve duše"* prijazno primila tri književnička tabora; *„Dopisivanje"* je odobravao samo jedan, krug njegovih prijatelja, bivši Puškinov krug: za njih je ta knjiga bila „dogadjaj, koji su oni očekivali", u njoj je neposredno bilo kazano mnijenje čitava sloja ljudî, čitave stranke. Većinu izdanih pisama u toj knjizi pisao je Gogolj svjetskim ljudima i gospodjama; oni su s izdanjem bili posve zadovoljni.

Izdavanje knjige držalo se u velikoj tajni, no glas o novoj Gogoljevoj knjizi brzo se raširio; dapače moskovski prijatelji Gogoljevi dočuše za nju, i S. F. Aksakov, dobivši nekoliko mjesta iz nje, kaže, da ga je spopao užas i da je napisao pismo Gogolju, u kojem ga moli, da obustavi štampanje barem na neko vrijeme. Kad se knjiga pojavila, napuni ona gnjevom i žalošću ne samo krug Bêlinskoga, nego krug slavenofilski: boljelo ih, što pogiba talenat.

Kako su primili knjigu najbliži Gogoljevi prijatelji? Za njih je to bila knjiga, da ne može biti bolje. Pletnev piše Žukovskome: „Ja znam za mnoge, koji su *ushićeni* tom novošću". Kn. Vjazemskij: *„Prielom* je bio nuždan, tim nužniji, što je istekao iz iste sile, koja je, premda *nehotice*, dala *pogubni* pravac. Gogolj je morao otvoreno i svečano prekinuti svaku vezu ili s „dijelom svoje prošlosti", ili

*) Glavna načela t. zv. službene »narodnosti« bila su ova: Rusija je posebna država, nimalo nalik na evropske države, država *monarhična* i *pravoslavna;* tobožnji evropski napredak jest zabluda — Rusiji toga napretka ne treba; u nutarnjem je životu Rusija takodjer posebna država: ima posebne uredbe, patrijarhalne kreposti itd. Sve je to savršeno i najbolje — Rusija je na vrhuncu savršenstva... Pypin, spom. djelo str. 113, 114.

s onim, što su mu pridodali njegovi štovatelji i nasljedovatelji. Gogolj je sam po sebi velik talenat, zauzima sjajno mjesto u književnosti, no — kao prvak *škole*, čim su ga oni htjeli da učine, ne samo da nije bio na mjestu, nego dapače i štetan. Glas Gogoljev imao je sam po sebi korisno značenje, no njegovi ga obožavatelji nagrdiše. Gogolj se je prije ili kasnije morao *opametiti*, i nenadani preokret, nad kojim se sada toliko ljudi snebivaju, najjače je djelovao na *bijesne* njegove pristalice. U njekim je novinama ime Gogoljevo postalo alfom i omegom svakoga književnoga rasudjivanja. U duhovnom ništavilu svome hranili su se tim imenom mnogi nepozvani pisci kao svakidašnjim hljebom. Gogolju su se morala ogaditi njegova djela... Na njegovu su dušu i odgovornost obarali sve grijehe, koji obilježuju posljednje godine naše književnosti. Kako da se ne opameti? Kako da *pošteni* pisac ne posiplje glave svoje pepelom i s negodovanjem ne odbije slavlja, koje su mu priredile nepozvane i nepriznane (a ko ih je imao pozvati i priznati? — Pypin.) ruke?... S plemenitom odvažnošću i otvorenošću *skrenu on naglo* s puta slave i okrenu ledja svojim obožavateljima. A oni snebivši se ne znadu, što da počnu. Dakako, položaj je njihov neugodan i smiješan. No ko im je kriv? Sami su sebi navikali i nakričali tu nepriliku".

Ovdje su činjenice iskrivljene. Književnički smjer, kojemu je Gogolj „okrenuo ledja", nije bio u tako očajnom položaju. Ljudi toga smjera nijesu nimalo oklijevali; oni su kazali svoje mnijenje o Gogoljevoj knjizi veoma brzo i kategorički, a to zato, jer je smisao i teorija knjige bila njima jasna: članak Bêlinskoga o *„Izabranim mjestima"* izašao je u prvoj idućoj knjizi njegova lista; zatim pisma Pavlova u „Mosk. Vêdomostima". Obadvije su stvari bile takove, da se je za cijelo prije morao snebivati sam pisac *„Izabranih mjesta"*...

Dalje, kn. Vjazemskij se ne čudi, što je „Gogolj pao u šake književničkim šarlatanima", nego se čudi, kako su dapače „umni i čestiti" sudije zalutali ocjenjujući Gogoljeva djela. To su — slavenofili. On ne razumije, kako su se mogli ushićivati Gogoljem ljudi, koji ne će tudjega utjecanja, nego hoće, da Rusija ide svojim putem, — kad su u Gogolja slike svega, što je *rusko*, mračne i žalosne. On ne zadire samo spoljašnjih rana: ne, on prodire u dubinu, prevrće svu prirodu, svu dušu i ne nalazi nijednoga zdravoga mjesta"... Pisac nije opažao, da je baš u tom stojao silni utjecaj Gogoljev, — on je, istina, prikazivao mračne i žalosne slike, no te su slike ujedno pobudjivale, da se traži bolji poredak u idejama i uredbama.

Na pitanje, treba li željeti, da Gogolj ostavi predjašnji svoj put i podje dalje samo novim svojim putem, — odgovara kn. Vjazemskij:

„Kazat ću bez oklijevanja: ne! On je umirio u sebi čovjeka, neka sada pomiri u sebi pisca. Ja sam uvjeren, „da će se sadašnji i predjašnji Gogolj nagoditi i to korisno nagoditi. Neka nam podade u djelima ono, što je proživio u posljednjim godinama, bez one žestine, kojom je progonio mane i smiješne slaboće ljudske, ne nalazeći nigdje dobre riječi za svijet"... No knez Vjazemskij varao se u nadi, da će se „prijelom" korisno svršiti. Gogolja je na novome putu ostavljao talenat; no on nije jošte sasvim ostavio stari, pravi put svoga talenta; vidjet ćemo, da se jošte nije ostavio „pogubnoga" smjera i da se je imao prilike uvjeriti o pogrješnosti nazora u *„Dopisivanju"*.

Prijedjimo sada na samu knjigu.

U pismu o lirizmu ruskih pjesnika razjašnjuje Gogolj političke svoje nazore. „Zašto je potrebno, — kaže, — da jedan od nas bude nad svima, dapače nad zakonom? Zato, jer je zakon drvo; u zakonu ćuti čovjek nešto žestoko i nebratsko. Vršeći doslovno zakon ne ćeš daleko doći (?); zato je potrebna viša milost, koja ublažuje zakon, a taka milost može biti samo u svemožnoj vlasti. Država bez svemožne vlasti jest automat". Razumije se, da je Gogolj prema tome visoko cijenio status quo u svim potankostima i tvrdio dapače, da će Evropa poći u Rusiju, da se tamo uči: „Za deset godina, vidjet ćete, doći će Evropa k nama, ne da kupuje konoplju i slaninu, nego da kupuje mudrost(!), koja se više ne prodaje na evropskim tržištima". Govoreći o upravi kaže: „Razmatrajući svaki ured u zakonitim njegovim granicama, nalazili smo, da su svi upravo to, što treba da budu, *svi do jednoga* kao da su višom odredbom stvoreni za nas (!), da zadovolje svim potrebama državnoga našega života"...

Ovako se Gogolj pripravio, da bude društvu strog učitelj. Ne ćemo nabrajati drugih primjera društvene njegove filozofije, kako treba zgrtati novce, redati ih u kupiće, govoriti mužiku: „neoprana ti gubice", itd. Sve je to on štampao pod blagoslovom svojih prijatelja, sve su to oni nazivali „potrebnim" i „korisnim prijelomom", premda „ponešto prenaglim". Nema ni traga nigdje tomu, da bi Gogolj mislio o onim društvenim pitanjima, o kojima su imali već dosta jasnih pojmova obrazovani ljudi toga vremena, i na koje je već tada obratila pažnju dapače strogo konzervativna viša sfera. Sve, što je napunjavalo umove i srca boljih ljudi, što je poslije postalo osnovom društvenoga preporoda, sve je to bilo njemu nepoznato: mjesto toga on propovijeda stari, mrtvi moral, što su ga stvorila žalosna vremena i ništavilo društvenoga života.

Skoro, kako su izašle *„Mrtve duše"*, javi se članak Bêlinskoga, prvi muževni prosvjed protiv Gogoljevih ideja, protiv toga, da se on

odreče predjašnjih svojih djela, protiv take zloporabe svoga ugleda. Lični odnošaji Gogolja i Bêlinskoga nijesu bili tijesni, no oni su se poznavali. Gogolj je znao, *što* Bêlinskij o njem misli, i *zašto* tako misli. Za to ga je morao članak Bêlinskoga osobito zanimati. I koliko se može suditi po njegovu karakteru, članak se njega, po svoj prilici, silno dojmio, — on o njem nije ni riječi kazivao nijednome od običnih svojih dopisivača, pred kojima je prije tajio i to, da je u ikakome odnošaju s Bêlinskim. U povodu članka Bêlinskoga pisali su jedan drugome nekoliko listova. Gogolj je pisao prvi list i ne dobivši jošte odgovora piše kn. Vjazemskomu list, iz kojega se vidi, da je čitao članak Bêlinskoga. Kn. Vjazemskij bijaše na ime takodjer napisao članak o Gogolju i poslije toga članka piše mu Gogolj:

„Vaš me je članak veoma obradovao... Samo mi se čini, da ste *ponešto surovo* kazali svoje mnijenje o nekima, koji me napadaju, *osobito o onima,* koji su me prije hvalili. Meni se *u opće* čini, da ih mi prestrogo sudimo. *Bog zna, možda* ima medju njima u jezgri čestitih ljudi, koji *dapače* žele i teže na nešto dobro, *premda je to,* što oni žele, *jošte daleko*" itd.

Nama se čini, da se u tim riječima odrazuje tajno priznanje Gogoljevo, da su napadači u mnogome imali pravo; no on se boji, da to otvoreno prizna i pred samim sobom i pred svojim dopisivačem.

Dalje govori Gogolj u istome pismu, kako on sam ne može pisati surovo, „jer svakoga moraš žaliti — tako smo u teškome položaju svi u ovo novije vrieme". Kaže, da nema ljubavi, pa da se zato i ne može doći do *primirenja.* On kao da je potajno ćutio, da su mnogi prigovori protiv njega opravdani, pa je zaželio pomirenja. No on nije jošte znao, kako je duboko korijenje razdora, na čijoj je strani krivnja i ko bi morao popustiti. „Meni se čini, da sad ne treba da *napadamo* jedni druge,... nego da razjasnimo ona pitanja, o kojima mogu govoriti samo *državnici.* Ne razjasne li ih oni valjano, to će se u to umiješati kojekaki ljudi, pa se to već i opaža". Riječju, Gogolj je počeo opažati, da se društvo počinje zanimati za prijedmete, koje on naziva „državnima", t. j. za društvene prilike, no još uvijek misli, da o tome mogu govoriti samo državnici, pa je sve očekivao od kn. Vjazemskoga.

Spomenut ćemo samo općenite crte iz dopisivanja Gogolja i Bêlinskoga.

Gogolj je pisao prvi i kaže, da ne razumije, zašto su se na nj tako razljutili istočnjaci, zapadnjaci, neutralci. „Istina je, ja sam hotio svima da dadem *malo po nosu* (небольшой щелчокъ), jer sam držao, da je to potrebno, no nijesam hotio dati tako neotesano i uvriedljivo". Pravda se dalje, da nije bio jednostran i da nije išao za svojom korišću i veoma ga žalosti, što se na nj razljutio čovjek, kojega je držao dobrim.

Bêlinskij mu odgovara i tumači smisao njegove knjige u tadašnjem položaju ruskoga društva — razjašnjuje mu, zašto je on bio tako znamenit za to društvo i zašto su mu se toliki klanjali: u njem su vidjeli velikoga vodju na putu k samosvijesti, razvitku i napretku. Kaže dalje, da mu ne može ni iz daleka predočiti, s kolikim su negodovanjem primili njegovu knjigu svi plemeniti ljudi, a s kakom divljom radošću — Čičikovi, Nozdrevi... i literatori, kojih imena da su Gogolju dobro poznata. Umiruje ga, da se na ono „po nosu" ne bi ni iz daleka toliko ljutili, premda i to nije baš djelo kršćansko i miroljubivo. Razjašnjuje mu dalje, da je *„Dopisivanje"* poglavito svojim sadržajem izazvalo toliko negodovanje: dok najbolji ljudi društva ćute nedostatke i nepravde u sadašnjem poretku, dok iz svih sila nastoje oko poboljšanja društvenih prilika, da se ukine tlaka (крѣпостное право) tjelesne kazne itd. itd., — u to doba veliki pisac „izlaz s knjigom, u kojoj u ime Krista i crkve uči varvarina-vlastelina, kako će zguliti sa seljaka što više novaca i kako će ga što više psovati... Pa da se na to ne razgnjevim?... Ma da ste se spremali protiv moga života, i tada na vas ne bih više zamrzio, nego poradi ovih sramotnih redaka"... Na koncu kaže Bêlinskij, da se tu ne radi o ličnom prepiranju, nego „o prijedmetu, koji je viši i od mene i od vas; tu se radi o istini, o ruskome društvu, o Rusiji. I evo, ja završujem: kad ste bili tako nesretni, te ste se s oholom hladnokrvnošću odrekli svojih u istinu velikih djela, to sada treba da se odrečete i posljednje svoje knjige i okajete je novim djelima, koja bi podsjećala na vaša predjašnja djela".

Odgovor Gogoljev na to pismo svjedoči, kako je duboko duševno pao. „Ja vam nijesam mogao odgovoriti. Duša je moja iznemogla, sve je u meni potreseno.... Pa što da vam i odgovorim? Bog zna, možda imade u vašim riječima i dio istine"... Kaže, da je dobio oko pedeset pisama, od kojih se niti dva jedno s drugim ne slažu, a na svakoj strani ima plemenitih i umnih ljudi. On se je samo uvjerio, da ne poznaje Rusije, da se u njoj mnogo toga promijenilo i da on ne može napisati dva retka o njoj, „dok ne dodjem u nju i mnogo toga ne pogledam vlastitim očima i ne opipam vlastitim rukama". Ipak ne priznaje, da njegovi protivnici imadu potpuno pravo.

U drugom pismu (kojega nije poslao Bêlinskome, nego se našlo poderano poslije njegove smrti i teškom se mukom nekako nepotpuno složilo) piše Gogolj oštrije, a počinje s istim riječima, kojima i Bê-

linskij, kad je njemu pisao: „Opametite se, vi ste na rubu propasti!" Prebacuje mu, da nije shvatio njegove knjige, ili da ju je shvatio krivo, glupo itd. Žali, što se je Bêlinskij bacio u „taj vrtlog političkoga života", umjesto da „pokazuje čitateljima krasote u djelima naših pisaca". Gogolj se tako udaljio od probitaka društvenoga života, da mu se rad Bêlinskoga činio političkim vrtlogom! On ne misli, da su djela pisaca zanimljiva samo u svezi sa životom i s tim „vrtlogom"; zaboravlja, da su njegova djela upravo poradi toga imala toliku važnost, što su prikazivala taj zbiljski život onakav, kakav jest. On je tu, dakako, ponavljao teoriju svojih drugova, da je poezija „dar neba", koji se nimalo ne tiče zemaljske ništetnosti. No Gogolj je sam iskusio, da poezija nije samo epikurejska naslada, nego da se u njoj može izreći velika i lična i društvena uvreda...

Na prigovore Bêlinskoga o društvenim nedostatcima, nepravdama i o tlaci odgovara Gogolj, da mnogi ljudi misle, da bi se sve to moglo popraviti reformama. To je, kaže, maštanje. Društvo sastoji od pojedinaca; neka svaki pojedinac vrši svoju dužnost, neka misli na *nebesko* svoje *gradjanstvo*,... sve će biti dobro; činovnici ne će primati mita itd. Tim bi bilo riješeno seljačko pitanje i sve...

Poslije, kako se je Bêlinskij preselio u Petrograd, stadoše se njegovi pojmovi o društvenim prijedmetima mijenjati u onom smislu, kaki konačno poprimiše posljednjih godina. Petrograd je protrijeznio njegovu teoriju, po kojoj je sebi sve prikazivao u najljepšem svjetlu: dojmovi zbiljnosti bili su ovdje tako blizu, da si morao biti osobito voljan da se varaš, a da ne oćutiš tih dojmova i ostaneš predjašnjim idealistom. Novinarski rad pokazao mu i drugu stranu službene prosvjete, u koju je on negda polagao svoje nade...

U realističkim nazorima utvrdjivalo ga i opažanje u književnosti. U jednoj od prvih svojih rasprava (»О русской повѣсти [pripovijetci] и повѣстяхъ Гоголя") postavi on Gogolja na visoko mjesto u književnosti, kao začetnika novog perijoda. *„Mrtve duše"* bile su posljednje od onih djela Gogoljevih, koja su unijela u književnost novi elemenat: one su, bez sumnje, mnogo pomogle tome, što su se stvarali oni društveni nazori, koji su oduševljavali kritiku Bêlinskoga posljednjih godina. Uporedo s razvijanjem Gogoljeva rada mijenjao se i sud Bêlinskoga o ruskoj književnosti: on se sve to više uvjerava, da u Rusâ ima ili da se počinje prava književnost, koja ima svoj razvitak i svoju povjest; on nalazi u književnosti ozbiljni društveni smisao i uporedo s tim ostavlja teoriju čiste umjetnosti. Sadržaj Gogoljevih djela bio je takav, da je svaka iluzija o zbiljnosti ruskoga života bila nemoguća, i Bêlinskij se je u svojoj kritici sve to više primicao k tako

zvanomu negativnomu društvenomu smjeru posve uporedo s onim, što se je dogadjalo u samoj pjesničkoj književnosti.

No bilo je i izravnih utjecaja, koji su djelovali na način mišljenja u Bêlinskoga: ti su utjecaji izlazili iz samoga kola, u kojem se je nalazio Bêlinskij.

Dok su se u jednom kolu sakupljali mladi ljubitelji filozofije, radjao se u drugom kolu njihovih vršnjaka drugi smjer, takodjer teoretički i idealni, no taj se smjer odmah s početka obratio k pitanjima sasvim drugoga značaja. Taj smjer, kojemu su na čelu bili Hercen i Ogarev, bio je rezultat i domaćih prilika i utjecaja evropske književnosti: pokret dvadesetih godina i novija politička i socijalna literatura položiše osnov poglavito političkim težnjama ovoga smjera. No kad su se ova dva smjera oko 1840. godine sastala, pokazalo se u prepirkama, da su im težnje prilično jednake, tako da se napokon potpuno složiše u nazorima: jednima i drugima lebdjela je pred očima ista cijelj — da uvedu u književnost i društvo one ideje, do kojih su dolazili izučavanjem evropske naobrazbe.

Razvitak je Hercenov bio sasvim samostalan, kao što je bila samostalna i njegova visoko darovita priroda. Silni um, sjajni talenat, rijetko oštroumlje složilo se u njega s opširnom naobrazbom, — sve su to svojstva, koja su kasnije našla priznanja u evropskoj književnosti. Odmah s početka, čim je počeo svijesno živjeti, poprimiše njegove misli politički smjer u smislu najodlučnijega liberalizma: on je iz doma ponio mržnju na tlaku, a zatim negaciju čitavoga društvenoga položaja onoga vremena. Dakako, on je u književnosti mogao samo djelomice iznositi svoje nazore o tom, no zato se u njegovim djelima čuje uvijek svježa, slobodna žica, pobuda na kritiku, mržnja na nazadak, mračnjaštvo i društvenu nepravednost. Na Bêlinskoga je on bez sumnje utjecao, ublažujući krajnosti njegova idealizma. Njih je obojicu zbližavalo jednako oduševljenje; no Hercen ga je mnogostranom svojom naobrazbom, poznavanjem novije književnosti i povjesti daleko natkriljivao i u tom, kako se čini, mnogo pomagao Bêlinskome.

Na koncu tridesetih godina, kad su se povratili iz tudjine mladi profesori i zauzeli sveučilišne stolice, nastade u moskovskom sveučilištu nov život: oni su unijeli u ruski umni život nove stečevine evropskoga znanja i pobudili živo zanimanje za napredak ruske prosvjete. U Moskvi se sastavi novo kolo zrelijih ljudi. Duša tome kolu bijaše A. I. Hercen, koji se je god. 1842. preselio iz Novgoroda u Moskvu. Iz toga su kola izlazili najznamenitiji ruski pisci i umjetnici. Bêlinskij je ostao u prijateljskim svezama s ovim kolom i poslije, kad

se je preselio u Petrograd. Članovi toga kola (Hercen, Granovskij, Kudrjavcev, V. Botkin i dr.) radili su kod istoga lista, kod kojega i Bêlinskij, — najprije u *„Otečestvenih zapiscih"*, a poslije u *„Sovremeniku"*. Svi su radili u jednom smjeru: svi su ćutjeli nedostatke ruskoga društva i nastojali, da ih uklone širenjem prosvjete; svi su težili, da se uvedu savršenije društvene uredbe. Bêlinskij se bez sumnje mnogome naučio od drugova svojih moskovskoga kola, a osobito od Hercena. Novo zanimanje za savremenu istoriju, za politički i socijalni pokret evropskoga društva nadopunilo je i ispravilo predjašnja mnijenja Bêlinskoga i konačno utvrdilo njegove pojmove o tome, što je nužno za uspjeh ruskoga društva i naobrazbe. Protivnici Bêlinskoga (n. p. Pogodin) nazivali su ga socijalistom. Da je taj naziv i opravdan, ne bi to bila nikaka nesreća, jer ruski t. zv. „socijalizam" nije u ono vrijeme prelazio preko teoretičkih granica: njim se ispunjavala općenita praznina i siromaštvo društvenoga života. U pitanjima društvenoga ruskoga života radio je on protiv najočevidnijih zala: protiv tlake, birokratske samovolje, mračnjaštva itd.

U četrdesetim je godinama to kolo, u kojem su se deset godina pred tim sastali prijatelji s mladenačkim oduševljenjem koji su se jedva opažali u književnosti, — u tim je godinama zauzimalo to kolo prvo mjesto u književnosti. Raznovrsni rad Hercenov, sveučilišna predavanja i istorijska djela Granovskoga, istorijske radnje Solovjeva, Kavelina itd., izučavanje nove evropske istorije i književnosti — u radnjama Botkina, Kudrjavceva, V. Miljutina, Annenkova itd., — sve je to unosilo u književnost vema važne misli. Bêlinskoga je u tome radu zapadala važna zadaća: on nije bio — kako je već spomenuto — prvak u kolu, — no to je bio čovjek čvrstoga uvjerenja, neumorne radljivosti, i on je bez sumnje uradio više nego svi drugi za raširivanje onih nazora, koji su sačinjavali sadržaj i obilježje t. zv. „zapadnoga" smjera.

1. Kritičarski rad Bêlinskoga. — Težnja na izučavanje zbiljnosti; kritika se razvija uporedo s pokretom u samoj književnosti: Gogolj, Lermontov, Koljcov; naturalna škola. — Prepirke sa Slavenofilima: odnošaj Rusije spram evropske civilizacije.

Glavna je sila talenta Bêlinskoga stojala u živom razumijevanju umjetnosti, u tankom estetskom čuvstvu. Glavna je zasluga njegova, što je stvorio rusku kritiku, a ujedno i estetsku istoriju književnosti. U prvoj raspravi, s kojom je počeo kritičarski svoj rad, postavlja on teoretičke pojmove o književnosti, iz kojih su se dosljednjim razvitkom stvarali kasniji njegovi nazori. U estetskom svom pomišljanju počeo je on s teorijom besvjesnoga stvaranja, no što mu je više pa-

dala s očiju filosofska magla i sve to jasnijom postajala životna zadaća umjetnosti, odstupa Bêlinskij od predjašnjega mišljenja i ustupa sve to više mjesta teoriji svijesnoga stvaranja, potrebama života i društva. On sada ne pomišlja umjetnosti kao jedinu sferu, u kojoj besvjesno boravi samo umjetnik, nego kao jedno od onih sredstava, kojim se očituje život, život, koji mora razumjeti i služiti mu i umjetnik upravo tako, kao i svaki razumni čovjek. Držeći književnost jednim od glavnih sredstava društvenoga razvitka, osobito u ona vremena, kad se je samo u književnosti mogla barem donekle izricati društvena misao, — prenosio je kritiku na publicističko tlo, ili bolje rekavši, on je prvi svojom kritikom postavio pravu zadaću, koju je književnost imala da vrši. Od toga vremena stoji književnost na temelju zbiljskih životnih probitaka, a ne služi samo zabavi. Da se je tako promijenilo značenje literature u društvu, — velik dio zasluge zapada upravo Bêlinskoga.

Rad Bêlinskoga u tom smjeru podržavao je i pomagao mu i prirodni razvitak same književnosti. U četrdesetim se godinama javlja u književnosti nov život. Onaj prosvjed protiv nazatka i ugnjetavanja naobrazbe i društvenoga života, — koji se radjao u kolu Bêlinskoga, — opaža se u isto vrijeme i u poetskoj književnosti. Gogolj, Koljcov, Lermontov pojaviše se sasvim nezavisno jedan od drugoga i od kritičke škole Bêlinskoga, a ipak svi ti rade u smjeru tê kritičke škole. Gogolj i Koljcov pojaviše se izvan svakoga utjecaja evropske književnosti, dapače s dosta niskom naobrazbom, — no ipak su obojica umjeli prikazivati narodni život s takom poezijom, a ćudorednost društvenu s takom vjernošću, kake do tada nije vidjela ruska književnost. Tu se napokon pojavila čista zbiljnost koju je tražila filozofska teorija. S Gogoljem je ruska književnost udarila napokon putem, koji je tako dugo napipavala, i sasvim prosta od tudjega utjecaja poprimila je čisto ruski sadržaj. Lermontov se razvijao drugim putem, koje pod utjecajem Byronovim, koje u društvenom krugu, koji je daleko bio od narodnoga života, no uza sve to pogadjao je on prave narodne pjesničke motive, kako je to tada mogao samo Koljcov, a poslije malo ko. Ujedno s tim dotakao se on u *„Junaku našega vremena"* najdubljih misli, koje su zanimale najveće umove njegova vremena. I tako niti u satiri Gogoljevoj, u kojoj si kroz smijeh mogao viditi suze, niti u poeziji Lermontovljevoj, u kojoj su nalazili izrečena svoja čuvstva oni „suvišni" ljudi, koji su se sa svojim težnjama i naobrazbom ćutjeli osamljenima u zavladalim nazorima, niti u narodnoj „muzi" Koljcovljevoj, — nigdje nije službena narodnost nalazila ništa za sebe . . .

Da su tê pojave, nezavisna jedna od druge, a ipak suglasne medju sobom, bile istorijski dosljedne, i da su elementi uneseni u književnost bili veoma važni po društvo, vidi se nadalje i iz toga, što su oni služili kao osnova daljnjemu razvitku književnosti. Uz Gogolja pristaje osobito t. zv. „naturalna škola", koja je pošla njegovim tragom i stala prikazivati rusku zbiljnost s potpunom vjernošću. Lermontovljevi motivi unidjoše u prikazivanje tipova novoga obrazovanoga pokoljenja četrdesetih godina. Koljcov je prvi pokazao, što može biti poezija u pravom narodnom stilu. „Naturalna škola", koju je završio Turgenjev *„Lovčevim zapiscima"*, išla je već svijesno putem, koji joj je pokazao Gogolj. Sasvim je naravno, da je ona izazvala protiv sebe neprijateljstvo svih starih stranaka, medju ostalima i predjašnje Puškinove škole; nijesu je rado gledali niti slavenofili. Prva je nerado gledala, kako se u „naturalnoj školi" razvija dalje Gogoljeva satira, kojoj prijatelji Gogoljevi nijesu htjeli priznati negativnoga značenja; drugi nijesu rado gledali toga, što su opažali očevidnu svezu „naturalne škole" s načinom mišljenja, koje je obilježavalo „zapadni" smjer: s potpunim su pravom naslućivali u njoj utjecaj Bêlinskoga. I odista, jedna izmedju glavnih zasluga njegove kritike bijaše, što je odmah s početka naslutio i razjasnio svu važnost Gogoljevu i tim bez sumnje povećao njegov utjecaj.

Na taj su način kritika i književnost djelovale jedna na drugu i književna pitanja poprimiše drugi značaj. Romantički stilisti moradoše se maknuti s pozornice; u književnosti se pojavi potreba društvenoga sadržaja, a Bêlinskoga je poglavito zapadala zadaća, da opredijeli nove književne ideje. Zadaća piščeva nije samo umjetnička, nego i društvena; on treba da služi boljim probitcima čovječje misli, ćudorednih i gradjanskih vrlina u svom društvu, a to za to, jer je sadržaj umjetnosti istovetan s tim probitcima. Bêlinskomu je, i ako su njegov književnički rad sprječavale spoljašnje zapreke, ipak pošlo za rukom, da izreče i utvrdi nove i književne i društvene pojmove; novim pokoljenjima ostao je on i učitelj i uzgajatelj.

Već je spomenuto, da je smjer Bêlinskoga i čitavoga kola, kojemu je pripadao, nastavak onoga pokreta, što se je u ruskom obrazovanom društvu pojavio u dvadesetim godinama: to je bio novi stupanj istoga onoga kritičkoga pogleda na pitanja unutarnjega ruskoga života i istih onih težnja na savršenije uredbe. Spojna karika medju dvjema pokoljenjima bilo je *„Pismo"* Čaadaevljevo*); trebalo je da se preradi njegov skepticizam i ljubav za evropsko, a zatim da se podje dalje. Prošavši novi smjer pripravnu školu Hegelove filozofije, izadje naskoro s društvenim svojim nazorima: on odlučno ostavi put službene narodnosti. No u tadašnjim prilikama nije novi smjer mogao podvrgavati svojoj kritici mnijenjâ službene narodnosti, i u koliko su ta mnijenja dijelile stare književne škole, moralo se o tom šutjeti; katkada bi samo novi smjer izrekao svoje negodovanje protiv „zabubanoga i šakačkoga patriotizma" („квасной и кулачный патріотизмъ"). Čisto pak književnu stranu djelovanja starih stranaka otprije je već podkopao novi smjer. I tako glavni protivnik, s kojim je trebalo zaći u bitku, bili su slavenofili. Tu se bilo s kim i protiv česa boriti: u slavenofilima vidjelo se kolo Bêlinskoga po umnome oružju ravna sebi protivnika, no mnijenja slavenofilâ počivala su na načelima službene narodnosti, samo što su ih oni zaodjeli izmudrenom filozofskom formom. Stoga je Bêlinskij, prepirući se s njima, bio često u veoma neugodnom položaju: njegovi su protivnici bili u veoma tijesnoj svezi s pojmovima, u koje se nije smjelo dirati.

Prepirka, koja se zametnula medju dvjema strankama, nije bila u bitnosti drugo, nego davni istorijski sukob dvaju načela, koja se mogu označiti kao konzervativna predaja i potreba napretka, kao narodna izključivost i težnja da se poprimi evropska obrazovanost. Prepirka se sada kretala u granicama teoretskih pojmova, a jedna je i druga stranka izvodila, što je htjela, iz apstraktne Hegelove filozofije; no Bêlinskij i drugovi povrgoše konzervativnu stranu njezinu i stadoše je dalje razvijati u onome duhu, u kakome su je tumačili u Njemačkoj najsmjeliji učeni sljedbenici Hegelove škole. Otuda razlika u čitavom sistemu mnijenja. Slavenofili i krug Bêlinskoga razidjoše se i u teologiji, i u istoriji, i u društvenim pojmovima.

Slavenofilsko dokizavanje teoloških pojmova nije moglo uvjeriti njihovih protivnika niti s teoretske, niti s istorijske strane: protiv čistoga supernaturalizma slavenofila postavljali bi oni pravo slobodnoga istraživanja; oni nijesu nikako mogli razumjeti, zašto da se čovječja civilizacija dijeli na dvoje zato, što se je razdijelila dogmatika? Ako ruskome narodu nije pristajao zapadni duh i zapadne forme, — pitahu oni, a što je zajedničko imao ruski narod sa životom vizantijskim? Gdje je bila organska sveza medju Slavenima, varvarima po mladosti, i Grcima, varvarima od staračkoga kunjanja? Pa

*) *Čaadaev* je bio u tijesnim svezama s liberalnim kolom dvadesetih godina; on je osobito razvio u svojim *»filozofskim pismima«* skepticizam o svem, što je rusko. *„Pisma"* ta nijesu ni danas sva štampana na ruskom jeziku; za njega živa štampano je u Rusiji samo prvo pismo (1836), no njegovim su prijateljima — n. pr. Puškinu — bila ta pisma dobro poznata. Na francuskom jeziku izdana su 1868. Pypin, spom. djelo strana 149. i dalje.

što je drugo Vizantija, nego Rim, no Rim za vrijeme pada? U teologijskim uredbama Vizantije vidjeli su oni u bitnosti isti karakter, kao i u zapadnome svijetu, samo jošte truliji i apatičniji; u gradjanskim uredbama — samo neograničeni despotizam i ropsku pokornost, gdje se ličnost gubila u državi, a država u caru. Srbi su i Bugari bili dugo vremena u tijesnim svezama s Vizantijom: pa koja im otuda korist? Gdje je civilizacijona sila vizantijskoga principa u samih Grka i u svih naroda, koji su primali taj princip?

Tako se eto nesuglasje u mnijenjima dvaju smjerova protegnulo i na istoriju. Slavenofili su uznosili staru Rusiju, a protivnici držali vrijeme, kad je Rusija sve poprimala iz Vizantije — vremenom patrijarhalnoga despotizma i neznanja, te je trebalo Petrove reforme, da se tome neznanju učini kraj. Toga radi prebacivali su Slavenofili piscima „zapadnoga" smjera, da ne cijene stare Rusije, da je ne razumiju, isto tako da ne razumiju i da nepravedno sude o narodnoj poeziji, o novoj maloruskoj književnosti i u opće o čitavom slavenstvu; uporedo s tim da se u svemu klanjaju reformi Petra Velikoga, dapače centralizaciji. Prebacivahu im dapače, da ne ljube ništa, što je narodno. Da se to razumije, treba uzeti na um, da Slavenofili nijesu činili razlike medju predjašnjim i posljednjim mnijenjima Bêlinskoga, da je nadalje Bêlinskij u oštroj polemici štošta pretjerivao, računajući na pobijanje, napokon ako je Bêlinskij gdješto pogriješio, bili su tome krivi nedostatci vremena: dok nije bila istorija, etnografija itd. proučena, nije mogao o svemu valjano suditi.

Slavenofili i njihovi drugovi oko *„Moskvitjanina"* pustiše u svijet misao o „gnjijenju zapada". Propovijedanje tê misli držao je novi smjer prosto za nesmisao, kad je ono dolazilo n. pr. od Ševyrova, jer se tim na najneotesaniji način podržavalo mračnjaštvo, kojega je u Rusiji bilo uvijek na pretek. Ozbiljnije su o tome mislili, kad su o gnjijenju zapada govorili, pravi slavenofili, kao n. pr. što je Homjakov, Kirêevskij. Ovima bi prije svega odgovarali, da „Evropi nije trebalo čekati na poeziju Homjakovljevu, a da razabere, da joj je pred vratima prevrat, preporod ili potpuni razdor. Evropa ćuti, da je padu sadašnjega društva uzrok — socijalizam, no socijalistički pisci nijesu uzimali svojih prigovora iz djela Šafaříkovih, Kollárovih i Mickjevićevih. No bila ta misao poprimljena otkud mu drago, ona je bila veoma nespretan dokaz protiv toga, da Rusija poprima zapadnu obrazovanost. Kad bi i bilo sve onako, kako misle zapadni pesimisti, to pogibao prijeti u Evropi samo nekim društvenim uredbama, nipošto samoj civilizaciji. Oni, koji su u Rusiji propovijedali gnjijenje zapada, nijesu razumjeli ili nijesu htjeli da razumiju, što znači negacija sa-

vremenoga evropskoga života na zapadu, jer se zapadni nijekaoci ne bi nikako zadovoljili *onakim* riješenjem toga pitanja, kakovo su predlagali ruski filozofi. „Evropa boluje, — to je istina, — govori Bêlinskij, — no ne bojte se, da će umrijeti; to je bolest od prevelikoga zdravlja, od izobilja životnih sila; to je bolest prolazna ... borba novoga sa starim: to je nastojanje, da se oslobodi društvenih osnova srednjih vijekova i da ih zamijeni osnovama osnovanim na razumu i naravi čovječjoj. Nije to Evropa prvi put bolesna: ona je bolovala i u vrijeme krstaških vojna i očekivala konac svijeta; ona je bolovala i pred reformacijom i za reformacije, — pa ipak, na sreću gospode grobara nije umrla ... Mi vičemo: „Zapad! Istok! Teutonsko pleme! Slavensko pleme!" i zaboravljamo, da pod tim riječima treba razumijevati *čovještvo* ... Mi vidimo pred sobom veliku svoju budućnost i hoćemo je pod svaku cijenu da imamo na račun Evropine smrti: to je odista *bratski!* Zar ne bi bilo čovječnije, da ovako mislimo: nas čeka beskonačni razvitak, veliki uspjesi, no i Evropa će uspijevati svojim putem? Zar, da jedan brat bude srećan, treba da drugi pogine? Filozofske li, civilizovane li, kršćanske li misli!" ...

Kad su u četrdesetim godinama protiv Pogodina, koji je pišući prema načelima službene narodnosti vidio u ruskoj istoriji pravi raj, ustali istorici nove istorijske škole, kao što su: *Solovjev, Valuev, Kavelin* i t. d., osobito se razmahala prepirka o načinu života u starih Rusa. Jedni (Solovjev i „zapadni" smjer) su bili za porodični (родовой) drugi (— Valuev i Slavenofili —) za općinski (общинный) način života. „Zapadni" je smjer za jedan i drugi način tvrdio, da u njima nije bilo lične slobode, da je ličnost posve iščezavala. Slavenofili odgovarahu na to, da je „ličnost u starom ruskom životu bila razvita, no da je ona, prosvijetljena grčkom crkvom, bila vrsna žrtvovati samu sebe, pa da je dobrovoljno prenosila svoju slobodu na ličnost carevu" ... „Zapadni" je smjer odrešito ustao protiv ove „iskvarene dijalektike", protiv ove „nemoralne zloporabe" riječi, nemoralne zato, što su se slavenofili njim služili svijesno. „Što znači to metaforisanje? Čemu slike, simboli, mjesto samih stvari? Zar su slavenofili zato izučavali vizantijske ljetopise, da na njima ostane ova vizantijska rana. Mi nijesmo Grci Paleologovih vremena, da se prepiramo o *opus operans* i *opus operatum*, dok nam je pred vratima velika i neizvjesna budućnost" ...

Tako je mislio „zapadni" smjer o slavenofilskoj teoriji, a Bêlinskij se s tim potpuno slagao. Bêlinskoga i njegovih drugova nije oduševljavalo naviještanje budućnosti, koja čeka rusku prosvjetu; oni se

nijesu mogli o tome uvjeriti, da bi ta prosvjeta mogla nadvladati i društvo od savremenih potreba ruske obrazovanosti.

U novije su vrijeme spočitavali Bêlinskome i drugim piscima njegova smjera, kao što su bili Granovskij, Hercen, Turgenjev i dr., da su kosmopolite, kojima je tudj ruski život itd. Taki prigovori dolazili su od onakih ljudi, kojima je sva filozifija bilo mišljenje, da Rusi mogu sav svijet zasipati kapama, i koji kao da su uzeli patriotizam u zakup. Slavenofili i njihovi saveznici oko *„Moskvitjanina"* nijesu mogli trpjeti „naturalne", ili, kako su je oni zvali, „petrogradske" škole. Može biti da je nova škola poslije Gogolja imala pogrješaka, netačnosti, da je bila pretjerana, no ljudima, kao što su bili Bêlinskij, Hercen, Turgenjev i dr., nije se nikako mogao poricati iskreni patriotizam. Da to dokaže, Bêlinskij se s punim pravom pozamijeniti evropsku. Oni su u tom naviještanju vidjeli mističku fantaziju. Bêlinskij je priznavao korist, što ju je imao slavenofilski pokret, no ideale slavenofilâ držao je za štetni romantizam, koji je odvraćao zivao na Dalja, koji je tada pripadao „petrogradskoj" školi, i kojemu je bilo veoma smiješno spočitavati, da ne poznaje i ne ljubi ruskoga naroda. Kad je prošlo doba „naturalne" škole, kritika, koja je naslijedila Bêlinskoga, sama je istakla slabe strane te škole, no njoj se i danas ne mogu poreći velike književne zasluge: kritika Bêlinskoga i složna s njom pripovjedačka škola utvrdiše konačno i razviše u književnosti ona načela, koja je u nju unio Gogolj, i podaše im pravo znamenovanje.

Nijesu sasvim opravdani i oni prigovori, koji su se dizali protiv Bêlinskoga s toga, što tobože ne cijeni narodne poezije i da je neprijatelj maloruskoj književnosti. Istina, Bêlinskij nije ni iz daleka onako sudio o narodnoj poeziji, kako se danas o njoj sudi. Nò ti se prigovori podižu *s kasnijega* gledišta o tom prijedmetu. Kako je mogao Bêlinskij vidjeti u različitim potankostima narodne poezije onu važnost za stari narodni život itd., koja se je istom u *naše vrijeme* otkrila s pomoću poredjene filologije, mitologije i arkeologije, kad o tom tada u Rusiji nijesu ni pojma imali tadašnji ruski naučnjaci: Saharov, Snegirev, Makarov, dapače i Nadeždin? Ko mu može zabaviti, što je prema tomu sudio o narodnoj poeziji po neposrednom smislu i estetskom dojmu? S druge strane on je već u tridesetim godinama bio protiv lažne „narodnosti", za kojom su se bili pojagmili neki pisci, a stajala je u tom, da su se u tobožnji narodni sadržaj umetale kojekake narodne poslovice i rečenice, prizori iz krčama itd., — i to je bila sva narodnost. S istih razloga nije Bêlinskij mario za malorusku književnost, držeći je narodnoromantičkom voljicom i modom. I

odista, po tadašnjim načelima, nije se moglo očekivati, da bi maloruska književnost mogla služiti narodnoj naobrazbi; a da bi ruska književnost time dobila širi opseg, to je držao za nemoguće, kako drže i slavenofili i, što više, umjereni ukrajinofili.

Riječju, „narodnost" je u očima Bêlinskoga imala veliku vrijednost, bila je nužni znak pravoga umjetničkoga djela, ali samo tada, kad je pisac pravo shvaćao crte narodnoga značaja i jezika; no svako patvaranje, kojim se narodnost prikazivala samo sa spoljašnje strane, vrijedjalo je njegovo umjetničko čuvstvo, osobito kad se narodnosti podmitao t. zv. „zabubani i šakački patriotizam", koji je držao, a i danas se drži za pravi. a on ga nije nikako mogao trpjeti.

No uza sve to što je Bêlinskij bio jedan od krajnjih medju piscima zapadnoga smjera, ipak je bio pravedan prema slavenofilima. On je pobijao njihova mnijenja o ruskoj istoriji, civilizaciji, narodnosti, no priznao je korist negativne strane njihova učenja. „Pozitivna strana njihova učenja, — govori Bêlinskij, — stoji u nekakoj maglovitoj mističkoj slutnji, da će istok pobijediti zapad; no svakidašnje činjenice odveć jasno pokazuju, kako je to mišljenje neosnovano". No negativna strana njihova učenja zaslužuje više pažnje ne s toga, što govore, da zapad gnjije, nego s toga, što je mnogo istine u onom, što govore protiv ruskoga evropejizma ... U nas znadu ljudi misliti francuski, njemački i engleski, no nikako ne znadu misliti ruski, ... mi smo nekaki polutani". Dalje odredjuje Bêlinskij granice i zadaću ruskoga evropejizma. „U nas treba riješiti pitanja, koja su u Evropi odavno već skinuta s dnevnoga reda. No otuda ne izlazi, da ta pitanja ne smiju nas zanimati; koja nam korist, što su u Evropi s njima na čistu, ako mi nijesmo. No mi ne smijemo primati tih pitanja, kao da su naša: naše je u njima samo to, što se dade uporaviti na naš položaj. U sebe, u sebi, oko sebe, — eto, gdje mi treba da tražimo pitanja i da ih rješavamo. Taj smjer donijet će ploda, ako i ne bude sjajan. Početke toga smjera vidimo mi u savremenoj ruskoj književnosti, a u njima — nedaleku njezinu zrelost ..."

Nedaleku zrelost ruske književnosti vidio je Bêlinskij u opće u tom, što se je počela izučavati ruska zbiljnost i društvene pojave. Zato je on tako branio „naturalnu školu", koja je prva s ljubavlju počela prikazivati niže društvene slojeve. To dakako nije bilo po ćudi starim književnim školama i velikoj većini stanovitoga sloja društva, koji je navikao prezirati „neobrazovanoga mužika". Kako vam se hoće, te poplavljujete književnost mužikî?" — ponavlja Bêlinskij pitanje ljudî te vrste i nastoji razjasniti, kako je po društvo važno i potrebno, da se zanima nižim slojevima. Na drugom mjestu

brani Bêlinskij taj smjer protiv prigovora, da ide za utilitarnošću i razjašnjuje, da *društvena korist* ni najmanje ne smeta *umjetničkoj vrijednosti* djela, i da pjesnik može *prikazivanjem* postići isto djelujući na fantaziju, što i naučnjak *dokazivanjem,* djelujući na um, to jest *uvjeriti,* da se je položaj toga i toga društvenoga sloja poboljšao ili pogoršao s takih i takih uzroka. Razlika je medju njima samo ta, da pjesnika razumiju svi, a naučnjaka malo njih. *Najviši* i *najsvetiji interes društva* jest vlastita *sreća,* raširena na sve njegove članove. Put k toj sreći jest *samosvijest,* a do samosvijesti može umjetnost isto toliko pomoći, koliko i nauka. Tu je i nauka i umjetnost jednako potrebna" . . .

Tako je bila književnosti jasno odredjena pozitivna cijelj i pravi smisao, kaki je morala imati u društvu. Bêlinskij je dobro znao, da se ruska književnost istom približava zrelosti i da daljnji njezin uspjeh zavisi više od spoljašnjih prilika, t. j. od množine predmetâ, kojih će se *smjeti ticati,* nego od nje same. „Bilo tomu kako mu drago, — govori Bêlinskij, — no ona je *našla,* napipala, da tako kažem, *pravi put* k zrelosti, — a to je veliki uspjeh s njezine strane."

Tako je mislio Bêlinskij, — koliko je mogao izreći svoje misli *u štampi.* Što se nije moglo reći, to su čitaoci čitali medju redcima. Ovake njegove misli nadopunjuju se onim, što nije bilo odredjeno za štampu: to su pisma, a osobito pismo Gogolju, koje smo spomenuli na svom mjestu. To pismo, — u kojem se vidi rijedak u ruskoj književnosti primjer otvorene i slobodne riječi, — važno je poradi velike energije čuvstva, kojim je proniknuto, i plemenitog nepriznavanja društvene nepravde. To pismo treba da svak drži na umu, tko bi htio razbirati nazore Bêlinskoga . . .

(»Vienac«, God. 1891. str. 108.—111., 123.—126., 137.—140., 156.—159., 200.—203. i 219.—222.)

Ruska književnost posljednih godina.

(1890—1895.)

I.

Tužna žica zuji u ruskoj književnoj kritici na početku posljednjega desetgodišta 19. vijeka. Književničkih je velikana ruskih, koji su po Evropi proslavili sebe, Rusiju i slavenstvo, nestalo. Nema Dostoevskoga, Turgeneva, *„veliki"* se *„pisac zemlje ruske"*, kako je Turgenev nazvao Lava Tolstoja, odrekao gotovo svoje slave i pošao drugim putem, dok napokon na koncu predposljednjega decenija ne presahnu za uvijek i humor Saltykova-Ščedrina, s kojim je ujedno pokopan velik dio svijetlih književničkih tradicija iz oduševljenoga doba borbe i rada šezdesetih godina. Sve se ogledava na slavnu prošlost, pa nije čudo, što se mnogomu sadašnjost čini tamna, a epigoni kukavni. Razumije se i to, što ima skupina, koje kao da su jedva dočekale, što je nestalo starih radnika, pa se požuriše, da im i spomen ne samo pokopaju, već i okaljaju, a sebe proglase „novim pokoljenjem". Drugi pak, koji drže, da su nasljednici proslavljenih radnika i boraca, brane njihov spomen, ideje i principe. Nastaje borba. Ne znamo, kako se ta borba doima onih, koji ju vode. Oni možda u žestini i oduševljenju ne opažaju štošta, što strani motrilac opaža. Kad strani motrilac vidi, kako se ruše kritički principi, koje je već Bêlinskij utvrdio, kad čuje jadikove o „tužnoj jeseni ruske književnosti", a pomišlja na pokojne velikane, lako će povjerovati, da je ruska književnost u nekom *prijelazu,* no kako je u svakom prijelazu neko zapinjanje i bojazan, ne će odmah zaključivati, da ruska književnost pada.

Uzrok je tomu prijelazu instinktivno ćutio već Turgenev. G. 1857. piše on: „Ja sam jedan od pisaca bezvladja („neždučarstvija"), epohe medju Gogoljem i budućom glavom; mi smo svi na daleko i široko raspredali, što bi veliki talenat sažeo u čvrstu cjelinu, koju bi izvadio iz dubine". Već su onda, kad je Turgenev to pisao

(dodaje na to jedan kritičar), „lijepi" tipovi Nozdreva, Korobočke, Sobakevića (iz Gogoljevih „Mrtvih duša"), pače i drugi lijepi tipovi Rudina, Lavreckoga i dr. otišli u prošlost, istina, u nedavnu, ali ipak u prošlost. Stari su se stupovi porušili, a podizali su se novi, pa s njima su se zajedno pojavljivali i tamni, nejasni novi tipovi. Umjetnička je ruska književnost dugo jošte živjela u sferi „lijepih" harmoničnih tipova, koji su se rodili iz prošlih, porušenih uredaba. Tako su ruski umjetnički književni tipovi preživjeli životne uredbe, iz koji su bili sagradjeni. Razlika se staleža kao osnov uredaba ruši, a ne gradi se društvo bez staležâ, budući da nema bitnoga uvjeta t. j. slobodnoga razvijanja ličnosti... misli ruski kritičar. Je li po tom čudo, što umjetnička književnost, kako se obično govori, pada, ili bolje, što gubi harmoničnost, pače za njom i ne ide? Nema harmoničnosti u životu, nema je ni u umjetničkoj književnosti, već književnost traži, često uzalud, tipove časovite, nejasne, — riječju prelazne. Ovake je uzroke padanju umjetničke književnosti tražio i Dostoevskij. Život je ruski, misli veliki taj umjetnik, reformama Aleksandra II. izbit iz kolotečine, pa u njem nema cjelovitosti i potpune harmonije.

No nije sva nevolja u tom, što su se promijenile uredbe. „Prijelazne su epohe — piše o tom isti kritičar — preživljavali i drugi narodi, pa umjetnička književnost nije padala, pače se razvijala". Nije to jedina nevolja, što su stari stupovi porušeni, „već je u tom nevolja, što se nije ništa sagradilo, — barem ništa stalna, nikaki se stupovi nijesu podigli, nego se ono, što se danas sagradilo, sutra već porušilo. Društvo je bilo uznemireno; u njegovoj su duši kipjele i stjecale se najrazličitije volje". Umjetničko stvaranje, kojemu treba harmoničnosti i stalnosti društvenih stupova, nije moglo crtati toga nemira i lutanja. No zato je, misli dalje kritičar, *ozbiljna* književnost učinila svoje. „Ako čitaoci, a s njima i mi, imaju razloga, da budu ogorčeni padanjem umjetničke književnosti, a to nemaju sličnoga povoda, da se potuže na t. z. ozbiljne odjele naše žurnalistike. Da naša književnost nije posljednjih godina ništa drugo uradila, da je usred životnoga blata i iz plamena uzburkanih strasti sačuvala ono poimanje svijeta, koje je stvorila književnost četrdesetih godina i koje se razvilo u svijetloj epohi reformâ (poglavito oslobodjenje seljaštva), to bi i tada zasluga njezina pred društvom bila neprocijenjena. No ona je išla i dalje. Ona je obradjivala općenite osnove poimanja svijeta, ona je postavila i riješila u teoriji — praksa nije od nje zavisila — množinu živih i prešnih pitanja, — jednom riječju, ona je stajala na visini svoje zadaće, ne samo društvene, već i

državne.... A kad se u životu utvrdi sve, što izlazi iz općenitoga poimanja svijeta naše književnosti, onda će u nas sve ostalo nastati i stalnost stupova i harmoničnost i velika umjetnička djela". Uz ove misli o uzrocima padanja umjetničke ruske književnosti ne će možda svatko pristati, no tim će prije svaki poznavalac ruske književnosti priznati ono, što je tu kazano o ozbiljnoj književnosti. Već se iz ovih nekoliko riječi vidi, da se u ruskoj književnosti vodi borba za ideje, za principe, pa ako i jest nešto smjela tvrdnja, da će se u ruskoj književnosti radjati velika umjetnička djela, kad se u životu utvrde one ideje, koje izlaze — dakako samo iz jednoga dijela — ruske književnosti, to će ipak svaki motrilac, kojemu je stalo do napretka, koji poznaje važnost ovakove borbe za ideje, priznati toj književnosti njezine zasluge.

No ne će li se naći mnogi, koji će upitati: A kako ono misli kritičar, da je ozbiljna književnost stajala na visini svoje zadaće, ne samo *društvene*, već i *državne?* U kakovoj je to svezi s lijepom, umjetničkom književnošću?

Otkad se je Bělinskij za uvijek oprostio s Hegelovom filosofijom, otkad je ruska književna kritika protumačila znamenovanje Gogolja, otada je ovakovo pitanje za rusku književnost bez smisla. Mi ćemo se posebice osvrnuti na rusku književnu kritiku, a ovdje ćemo spomenuti, kakove je nedostatke u najnovijoj ruskoj književnosti nalazio sada već pokojni publicist Šelgunov i kakove je tomu tražio uzroke.

„U čem je uzrok — pisao je g. 1890. pokojni Šelgunov, — što je u nas palo umjetničko stvaranje i što ne nalazi za se životnih tema; u čem je uzrok, što je u nas nestalo književne kritike; u čem je uzrok, što se u velikoj većini novih beletrističkih djela društveni položaj licâ pričinja kao nešto slučajno, indiferentno, što nove pisce zanima poglavito sudbina čovjeka, različne mogućnosti njegova života, što se oni prema toj sudbini drže patetički, a u riječima njihovim zuji lirska žica; u čem je uzrok, što se kritičkoga posla laćaju ljudi bez obrazovanosti, koji nijesu vrsni da sude o onom, o čem kane govoriti, — u čem je uzrok općenitomu padu društvene misli, pomanjkanju svake energije, oduševljenja, poleta i stvaranja, tako da se ni u književnosti, ni na pozornici ne javlja ni deseti dio onoga, što su davale šezdesete godine, kad je misao ključala i jedva svladavala množinu posla, koji je sama sebi zadavala? Uzrok je tu jedan: nije tada misao zavisjela od fakta, nego fakat od misli, a sad je fakat postao gospodarom misli, pa ju je ne samo pridušio, nego su takove nenormalne umne prilike društva našle pristalicâ, zaštitnikâ i rasadnikâ, stvorile su čitavu frakciju ljudî, koje je taj fakat

pokorio svojoj volji. U umnoj svojoj nemoći pred faktom položili su ti ljudi umno svoje oružje i odrekli se, zaboravivši baštinu svojih predšasnika, da samo ideje ravnaju životom, najljepšega čovječjega prava i najvišega čovječjega dobra, koje jedino čini čovjeka upravljačem društvene njegove sudbine". „Sadašnji praktički smjer misli, da se može na svijetu pametno proživjeti, a da se ne mučiš ni društvenim, ni političkim mislima".

Moramo priznati, da smo ove retke citovali s nekom bojazni znajući dobro, da će mnogi ovo — doduše polemičko — razlaganje nazvati praznom tiradom. Slične prilike stvaraju slične ljude i drugdje, a ne samo u Rusiji... No mi smo ovo spomenuli kao jedan od stotine primjerâ, da se vidi, gdje ruski kritičari traže uzroke padu najnovije svoje književnosti. Da ipak i pred našim praktičkim čitaocima obranimo dobar glas skromnoga radnika pokojnoga Šelgunova, moramo spomenuti, da se je dobro znao braniti protiv onih, koji se ne pouzdaju u „profesorsko", „akademičko" gibanje misli, koji mu se rugaju, držeći ga besplodnim. On im je odgovorio, da ideje nijesu suho rasudjivanje o kakovoj magli, da to nije maštanje o onom, česa sada ne možeš ni najduljim rukama doseći. Njemu ideje nijesu ništa drugo, nego umno i razumno shvatanje života, kojemu se mora dati, česa mu ne dostaje, i što svatko, kad ga fakti i sitne svakidašnje brige i poslovi umore, traži i očekuje od štampe.

Šelgunov se gorko žali na frakciju, koja je zaboravila baštinu predšasnika svojih. To je mladež osamdesetih godina, koja nije vjerovala u mogućnost idealnih ljudi. Ideali su joj — ruke, logičke tvorevine pojedinačne misli, njoj ostaje samo zbilja, u kojoj joj je sudjeno živjeti i koju je s toga priznala. Slaba, bez karaktera i bez duše, nesposobna ni na kaki protest, podala se okolišnoj struji misleći: tä to i jest zbilja, u kojoj nam je živjeti.

Tužna žica, ako i nije tako ogorčena kao Šelgunovljeva, zuji i ispod pera umnih kritičara Protopopova i Mihajlovskoga od g. 1891., kad je Šelgunov već bio pokojni, pa do danas.

Prvi piše 1892. godine, da bi svi ruski pisci bez razlike doba i smjera mogli, kad bi htjeli biti iskreni, označiti, kako im je pri duši. Nekrasovljevim stihovima: *„Tuga mi je u duši mojoj umorenoj, — tuga, kudgod pogledam"*. U istinu se — nastavlja kritičar — nešto bolesno ćuti gotovo na svakoj književnoj radnji sadašnjega vremena, neka se neuvjerenost opaža i u samim na oko ratobornim riječima. Ratobornosti ima dosta, no nema onoga jednakoga i postojanoga oduševljenja, koje uvijek prati iskreno oduševljenje, — onoga oduševljenja, s kojim se radi svaka u istinu nužna i korisna stvar. No čovjek uživa, upravo se podiže, kako se kritičar obara na tu tugu. „Veliki ljudi, istina, moraju na zemlji okušavati i veliku tugu, kako veli Dostoevskij, a ruski inteligentni čovjek ćuti od časa do časa veliku osamljenost, „zabačenost", kako je govorio Saltykov. Što ćemo? Ali tugovati s toga znači posvjedočavati svoju pokornost". Bêlinskij je drugačije radio, — nastavlja kritičar citujući riječi Bêlinskoga: „Mi živimo u strašno vrijeme, sudbina na nas navlači kutu, mi moramo stradati, da našim unucima bude lakše živjeti... Umrijet ću kod žurnala, a u lijes mi neka postave pod glavu knjigu *„Otečestvenih Zapisaka"*. Ja sam književnik, kažem to s bolnim i ujedno radosnim i ponosnim uvjerenjem". Treba vjerovati u svoje društvo i u svoj narod, u svoj rad i u samoga sebe. U časovima apatije i teških misli treba u pameti ponoviti kolosalni lik naroda-radnika i naroda-mučenika, i onu nejasnu jošte, no simpatičnu opću fizionomiju inteligentnih slojeva, pa ćeš poćutjeti krvnu vezu s domovinom, kojoj ne treba naših uzdisaja, već naših sila.

Tako se Protopopov obara na apatiju i god. 1893., na apatiju, kojoj je sve svejedno, samo da je nitko ne dira, a baš pod zaštitom tê apatije, koja sve prašta, jačaju struje, protiv kojih se mora boriti svaki u istinu pošteni pisac. No nije po sudu istoga kritičara apatija jedino zlo. On lako pregara i onu žaobu, što se diže sa svih strana na savremenu rusku književnost: da *nema talenata prvoga reda*. Svaki pisac piše prema svome talentu i nitko nema prava koriti ga s toga, ako i ima pravo pokazati tu slabost. Neka je ovaj ili onaj slab pisac, neka mu se zato dade mjesto bilo i u posljednjim redovima književničkim, no ako radi, kako treba, pošteno, plemenito, to je i jedan i drugi ne samo domoljub, nego i pravi dakako mali književnik. No tako nije, misli Protopopov, u savremenoj ruskoj književnosti. On drži, da su žaobe na *niskost općenitoga moralnoga râza* (niveau) ruske književnosti, porediš li ju s nedavnom prošlošću, mnogo osnovanije, nego žaobe na slabe talente. Prebirući u misli imena svih književnih radnika vanjskih bez razlike smjera, ne bi ih, kaže, nabrojio više od dva najviše tri desetka, koji su posve čisti od svake ljage i prosti od prigovora. Eto publicist i suradnik cijenjenoga žurnala — piše Protopopov — potvara svoga protivnika, da je počinio književnu kradju, a kad se stvar istraži, izadje, da o kradji nema ni spomena; isti publicist u sporu s drugim protivnikom znalice navodi krive citate, a kad ga u tom ulove, skromno šuti. Drugi publicist i beletrist braneći plemenito pokojnoga svoga prijatelja, pripisuje njegovu kritičaru riječi, na koje nikada i mislio nije.

Eto kritičara, koji posudjuje iz tudjih radnja, pa se brani *silnim dojmom*, itd.

Dodademo li svemu ovomu još i to, da savremena ruska književnost boluje na zanatlijstvu, da je ona nekim književnicima vrsta obrta, bit će slika prilično jasna. Ne možemo zašutjeti krasne ilustracije i tê pojave. Sretnete li — razjašnjuje spomenuti kritičar — pjesnika ili beletrista, koji tako nevjerojatno napreduje u radu, da je mnogi čovjek milostiva srca zabrinut za njega, uvjerite ga, da se ono pravilo, da treba radnje pomišljati, na nj ne proteže: naprotiv, što bude manje razmišljao, to bolje. Tehnika je književnoga rada postala neobično jednostavna, hvala mnogim prozaičkim i pjesničkim uzorima, no broj se umnih ljudi, dakako, nije povećao. Bilo je vrijeme, kad se je štampani list činio svetim, a „pisac" je značilo „uman čovjek", no tomu je već davno, pa je književni rad u većini slučajeva profesija, a nije misija, zanat, a nije služba društvu. Takovim se piscima-zanatnicima može samo savjetovati, da se ne laćaju onoga, za što nijesu i česa ne razumiju: ideje i tendenciju neka puste na miru. Od posla, koji služi samo zabavi čitalaca, dopušteno je praviti zanat, no za učiteljstvo treba nešto više od same tehnike.

Nije se baš teško domisliti, da su ovi glasovi o savremenoj ruskoj književnosti, što smo ih u kratko priopćili, glasovi ruske književničke ljevice. Ovi su glasovi, istina, tužni, ogorčeni, oštri. No da su još tužniji, još ogorčeniji i još oštriji, — tko će čitajući ih pomisliti, da ruska književnost samo pada, a da se i ne diže? Zar je moguće, da glas ovake kritike i publicistike, iz koje su gornji naši ulomci nejasan komadić, — zar je moguće, da taj glas ostaje bez dojma, glas vapioca u pustinji? Što traži ova kritika? Ideale, principe, ljubav za domovinu i narod, poštenje! Kako ruska književnost ne bi bez književne kritike ruske nikada bila onaka, kakova jest, tako ima razložne nade, da ni u buduće ne će pasti, dok ne padne književna kritika. Pa ako i ima ruskih književnika, koji tvrde, da je ruska književna kritika pala, ili barem krenula krivim putem, ipak će, mislimo, svatko priznati, da i ovaki primjeri književne kritike, kakih smo nešto spomenuli, ni izdaleka jošte nijesu znaci njezine propasti.

No prije nego što stanemo promatrati savremenu rusku književnu kritiku, spomenut ćemo u kratko, kako sudi o savremenoj ruskoj književnosti ruska književnička desnica, ruski konservativci.

Već smo na početku ovoga prijegleda spomenuli, da se našla

frakcija, koja se je požurila, ne samo da što prije pokopa književničke velikane, nego da proreče smrt i njihovim nasljednicima. Ti ljudi misle, ili barem pišu, da je siromaštvu tvoračke snage kriv prijelom, koji se tiče same bitnosti književnosti, njezina sadržaja i načina. Ideje su predjašnje ruske književničke tradicije odživjele svoj vijek i morale ustupiti mjesto novomu smjeru i sadržaju stvaranja. U čem stoji to „novo", nije se na početku devedesetih godina moglo jošte vidjeti, no poslije se iz dugotrajnoga spora, koji je danas svima već dodijao, pokazalo, da je to „novo" — stari smjer „čiste umjetnosti". Zastava je „čiste umjetnosti" i prije lepršala nad nekim književničkim utvrdama, koje se nijesu osobito izticale, no predstavnici njezini nijesu ostajali vjerni svomu programu, već su postajali najtendenciozniji progonioci nemilih im društvenih tendencija. Drugi književni kroničar proriče i dozivlje u svom nezadovoljstvu smrt cijeloj književničkoj školi. „Ta preživjela škola nije ništa drugo, nego škola naturalizma, koja se do sada drži posljednjom riječju u umjetnosti". Naturalizam mora ustupiti mjesto idealizmu, „mikroskopsko" istraživanje života — „teleskopskomu".

Na ovo posljednje odgovara književni kroničar „Ruske misli" 1890. II., da se ovdje samovoljno miješa realističko crtanje života i naturalizam, — što je velika razlika. Velik dio realističke ruske književnosti počiva na čisto idealističkom osnovu. A teško je kazati, spadaju li djela Tolstojeva, Turgenevljeva, Korolenkova u poeziju mikroskopsku ili teleskopsku.

Završujemo općeniti ovaj prijegled pogledom spomenutoga kroničara u budućnost ruske književnosti. Spomenuvši, kako je ruskoj književnosti četrdesetih godina dolazio moralni ostan iz Francuske, nastavlja: „A pokažite danas barem jedan kut Evrope, gdje bi žarko plamtila lomača onake uzbudjenosti, kako je u ono vrijeme plamtila u Francuskoj, otkuda bi umoreni crpali snagu, a početnici nadu. Naprotiv od mnogih predjašnjih lomača dolazi samo zadušljiv dim, a nigdje se jošte ne otvara pogled na svježi obnovni zrak. Ne preostaje nam dakle drugo, nego da se opiremo usisavanju buržuazno-kapitalističkoga dima, da bez straha gledamo zbilji u lice, tvrdo stojimo na stečenim rukovodnim načelima, crpajući energiju, ako ne u svojoj okolini, a to u radu i savjetima najboljih ljudi nedavne naše prošlosti. S tim skromnim, no, mislim, čvrstim željama stupa naša književnost u devedesetu godinu".

II.

Nema evropske književnosti, u kojoj bi se toliko pisalo o *zadaći* književnosti, u kojoj bi književna kritika toliko utjecala na sam razvoj i smjer književnosti, kako je to u ruskoj književnosti. Uzroci su, mislimo, toj pojavi na dlanu. Treba samo uzeti na um, da u Rusiji nema t. zv. ustava. Svi smjerovi misli, koji se u Evropi iznose u parlamentima i političkim člancima, moraju se u Rusiji trpati u književnu kritiku, pa i samu lijepu književnost. Otuda izlazi interesantna, no nimalo čudna pojava, na ime, da je u Rusiji aktuelno pitanje o *zadaći* književnosti, a ne o uvjetima njezina postanka, opstanka, o njezinoj teoriji. Zato u Rusiji ne može nikako uhvatiti pravoga korijena ni estetska, ni naučna (analitička, objektivna) kritika. Najslavniji je ruski kritičar, Bêlinskij, počeo s estetskom kritikom, ali je neopaženim, polaganim napredovanjem, bez oštroga prijeloma u svojim nazorima dospio napokon na utilitarno stajalište književne kritike. Valerijan je Majkov ustao protiv Bêlinskoga, braneći analitičku kritiku, — no nije ostao dosljedan, kao što nije dosljedan ni njegov nasljednik Arsenjev, a još manje Skabičevskij. Da je kritika Bêlinskoga odgovarala potrebama ruske književnosti, da je zbilja bila nešto u očima gotovo svih Rusa, to potvrdjuju nehotice i protivnici utilitarne kritike, n. pr. Arsenjev, — kad hoće da dokaže, da je Majkov nasljednik — Bêlinskoga.

Što je ta utilitarna kritika?

To je kritika, koja traži od umjetničkoga djela neku tendenciju. Tendencija! Koliko se u Rusiji o tom pisalo, koliko se i danas piše! Nema ne samo nijednoga kritičara i kroničara književnoga, — nema nijednoga beletrističkoga pisca u Rusiji, koji ne bi kazao, što misli o tendenciji u književnosti. Pisanje je o tendenciji u posljednje vrijeme tako dosadilo ruskim čitaocima, da se svaki kritičar, spremajući se, da o tom štogod kaže, ispričava sad duljim, sad kraćim uvodom. Mnogi bi se strani čitalac bez sumnje čudio žestini, kojom se vodi ta borba o tendenciju. No stvar je jasna. U Evropi to pitanje spava. Komu n. pr. pada u Hrvatskoj na pamet, da zapodjene sličnu borbu, — kad su čitaoci zaokupljeni tolikim drugim „pitanjima" i „aferama"? U Rusiji je drugačije. U Rusiji se u književnu kritiku miješaju sva društvena i politička pitanja, pa kako i tamo ima „stranaka", ako i nema parlamenta, brani svaka „stranka" ne samo književne principe, nego i one principe, na kojima osniva svoj opstanak. Može se pače kazati, da nema društvenoga ili političkoga pitanja, koje se ne bi uvuklo u književnost i postalo kriterij za književnu kritiku. Za poznavanje velikoga dijela ruske književnosti nužno je upravo poznavanje smjerova ruskih, recimo, kulturnih i društvenih stranaka, kad je nekako nezgodno govoriti o „političkim" strankama u Rusiji. Mi ćemo na svome mjestu i te stranke ocrtati, kako danas stoje jedna prema drugoj, a ovdje spominjemo samo to, da su *liberali* i *konservativi* ruski ujedno dva književno-kritička tabora. Posve je prirodno, da konservativi brane „čistu" umjetnost, „umjetnost radi umjetnosti". U Evropi nema jošte, što mi znamo, takove općenite istorije književnih teorija, iz koje bi se vidjela sveza njihova s ostalim društvenim i političkim idejama. Djelo su F. Brunetièrea, „Evoluciju genreâ u istoriji književnosti", proglasili neki epohalnim, ne sudeći barem po prvom tomu toga djela — a dalje se ništa ne javlja — sve se nekako čini, da onaj zbilja duhoviti uvod sămo mnogo *obećaje*, a sámo je djelo obično nabrajanje fakata kronološkim redom, pa se pitaš: a gdje je tu „evolucija", koja stoji u natpisu? No i ako nije naučnim istraživanjem općenito utvrdjena misao, da načelo „umjetnost radi umjetnosti" posve prirodno spada u krug ostalih konservativnih načela, nije ipak ta misao ni posve nevjerojatna. To ćemo potvrditi samo nekim paralelama. Ako konservativi brane n. pr. u jednu ruku u društvenom i političkom životu diobu društva na staleže, ako traže za aristokraciju krvi posebna neka prava, ako se nastoje odijeliti od „prostote" svakojakim pregradama, — zar u drugu ruku ne pristaje k tomu posve prirodno neka nadzemna umjetnost, koja se ne brine za stradanje i težnje prostote? Zar je tek jučer izrečena ona naduta: *„Odi profanum vulgus"?* Dakako, da treba prezirati „prostotu", — ta ona nije dorasla tome, da bi razumjela nadzemnu ljepotu čiste umjetnosti. Pa baš zato, da se i prostota ne podigne do razumijevanja i užitka umjetničkih djela, treba da umjetnost ostane nadzemna, nedohvatna tek kojekakim plebejcima. Ili ako konservativi bilo s kakih razloga brane *vjeru*, vjerske ceremonije i simbole, — zar k tomu ne pristaje metafizička estetika i simbolizam u umjetnosti? A napokon je i suviše poznato, da je književnost bila svagda bez sadržaja, da se gledalo tek na spoljašnu njezinu opremu, kadgod je služila za *zabavu* povlaštenih staleža.

Glavni stup „čiste" umjetnosti u Rusiji, A. Šenšin (Fet), umro je pred tri godine. Da potvrdimo, što smo malo prije kazali o toj kritičkoj školi, evo što o njegovim pjesmama piše pristaša njegov Vl. Solovjev (1891.). U lirici Fetovoj ne vidi Solovjev izraza subjektivnoga ćućenja i mišljenja pjesnikova, koje bi izazvala priroda ili lični dojam, već vidi u njoj „objavu", glas s drugoga svijeta: u

toj se lirici ne čuju zemaljske riječi, tako da ljubavni stihovi Fetovi „mogu služiti mnogo bolje za potvrdu nekih mističkih istina, nego bilo kaki školski dokazi. Nitko ne će — veli Solovjev — pobrkati čiste lirike s lirikom prigodnom, koja se oduševljuje patriotičkim i ciničkim motivima. Što dalje vila odlijeće od ovdašnjega života, to su djela njezina viša; zato treba smatrati najsavršenijim stihovima one stihove, koji se nikako ne mogu prevesti u odurnu životnu prozu". „Pjesma, kojoj se sadržaj može razumljivo i u svezi ispripovijedati svojim riječima u prozi, takova pjesma ili ne spada u čistu liriku, ili ne vrijedi ništa" (cit. iz druge ruke).

Poslije smrti Fetove nema u ruskoj književnosti znatnijega branioca „čiste" umjetnosti. A već je i za života njegova bilo tako. Škola „čiste" umjetnosti postoji u Rusiji samo kao negacija utilitarne kritike četrdesetih i šezdesetih godina (Bêlinskij, Dobroljubov, Černyševskij, Pisarev) i njezinih nasljednika (Mihajlovskij, Protopopov). Zastupnici su njezini (Disterlo, Evg. Garšin) povučeni utilitarnom kritikom na životno bojište, pa je posve prirodno, da tu ne može biti govora o „čistoj" umjetničkoj kritici. „Andjeo je „čiste" ljepote, — piše Nikolaj Mihajlovskij 1891. god. — odletio iz ruske književnosti, a pojavi li se gdjekad kao časovita prikaza, to ga, prvo, ne susreću više sa svetim strahopočitanjem, a drugo, u ljudî se iskusnih i misaonih radja sumnja, da je to pravi andjeo „čiste" ljepote, — nema li naprotiv guščjih krila!"

Ovaki je od prilike ton, kojim „progresivni" ili „liberalni" kritičari-publiciste raspravljaju sa zastupnicima „čiste" umjetnosti. Znade, dakako, doći i do krupnijih, no to je samo onda, kad se zadjenu o druga pitanja, koja baš strogo ne spadaju u književnu kritiku. Inače, kako ta škola „čiste" umjetnosti nema ozbiljnih branilaca, nije ni borba s njom ozbiljna. Ozbiljnija je borba utilitarnih kritičara „liberalnoga tabora" s braniocima analitičke kritike Majkovljeve, s Arsenjevim i Skabičevskim. Protiv Skabičevskoga kao branioca Majkovljeva digao se Mihajlovskij, a protiv Arsenjeva M. Protopopov.

No ne možemo se posve rastati sa zastupnicima „čiste" umjetnosti, a da ne iznesemo interesantno otkriće, do kojega je Mihajlovskij došao u teoriji „čiste" umjetnosti. Spominjemo to tim više, što je drugomu protivniku teorije „čiste" umjetnosti, Protopopovu, pošlo za rukom, da ono, što je Mihajlovskij više ugrižljivo istaknuo, ozbiljno utvrdi.

Poznata je crta konservativâ, da viču na nemoral u književnosti. Tako se jedan konservativni ruski mjesečnik u ocjeni jednog romana

oborio na „malenu nožicu", ili, kako bi naš Šenoa rekao, „nonu". Siromašna „nona"! Nesmiljeni ju je rešetar svakojako prevraćao, štampao ju kursivom i s crticama, kao i mi evo. Mihajlovskomu se nekako sumnjiv činio strah pred „nonom", i ako je bio spreman povjerovati, da strogi kritičar-moralist ne želi vidjeti „none" ne samo u književnosti, nego ni u životu, pače ni u snu. Za svoju je sumnju našao Mihajlovskij i interesantnu potvrdu. Iz „Uspomena" pjesnika Feta cituje Mih.: „Ona nije unilazila, već je stupala u sobu, strogo se držeći uspravno kao gizdavi kavalerist: grudi naprijed, zatiljak natrag". „Ja se nijesam susreo s čovjekom, u kojem bi se težnja za zemaljskim užicima otkrivala s tako neprijatajenom otvorenošću, kako je to bilo u B. Mogao si pomisliti, da je to stari Grk, koji je ponukao Šilera, da u svojoj himni *„Bogovi Grčke"* usklikne:

> Damals war nichts heilig, als das Schöne,
> Keiner Freude schämte sich der Gott...

No nigdje se ta težnja nije u takovoj punoći pokazivala, kao u klubu prije prekrasnoga zalogaja. „Ta to je sve prekrasno! — klicao bi zažarenih očiju B. — Tä to se sve mora pojesti!" „Nije čudo, da je u kući grofa A. K. Tolstoja, koje nijesu posjećivali umjetnici zanatnici, nego potpuno slobodni umjetnici, bio zid pun mitoloških crtnja crnom olovkom. Grof je sâm bio izvrstan gastronom, pa sam opažao, kako se osobito B. nasladjivao jelima iz londonskih srebrnih zdjela s umjetničkim zaklopcima". U istim „Uspomenama" piše Fet, kako ga je Katkov nagovarao, da opiše neki sastanak. „Ja nijesam odgovorio ni riječi — piše Fet — budući da nijesam u sebi ćutio nikakve snage, da opišem bilo kaki dogodjaj. Ja nikada nijesam mogao razumjeti, da bi umjetnost moglo što drugo zanimati osim ljepote".

„Ovo je dosta — misli Mihajlovskij, — da se barem neki čitaoci u čudu upitaju: Kakovo je to čudno preplitanje „čiste" umjetnosti s pohlepom žderanja i ocjenom ženske s gledišta „gizdavoga kavaleristskoga držanja: grudi naprijed, zatiljak natrag". „Samo što je lijepo, bijaše sveto.... osobito u klubu prije prekrasnoga zalogaja". „Nijesu kakigod umjetnici-zanatnici, već pravi, slobodni sluge vječne umjetnosti slikali slike grofu Tolstoju... pa on je i sam bio izvrstan gastronom". Ne čudiš se tu — nastavlja kritičar — što ljudi rada dobro pojedu, a u isti čas cijene lijepe slike, ili u opće poštuju umjetnost, — već je čudno, što se sve to spliće organički, principialno, tako da „sveti" i „zalogaj" može posve mirno jedno uz drugo stajati ne samo na papiru, već i u umu, popunjujući se megjusobno.

Ja sam se tomu iznajprije čudio, no kad sam nešto poživio i zamislio se u nauku svete čiste umjetnosti, prestao sam se čuditi. Ja sam shvatio cjelovitost i zaokruženost toga tipa, koji se često javlja na stranicama „Uspomenâ" g. Feta". (Rus. mysl 1891. III.). —

Spomenuli smo kritičare „liberalnoga" tabora. Mislim, da je Rački u svojim uspomenama s puta po Rusiji napisao negdje, da je Rusija posebni svijet. Ne znam već i ne opominjem se, što mu je baš dalo povoda, da to napiše, no ako to vrijedi i poradi koje druge pojave, to posebice vrijedi i poradi toga, što su ruski „liberali" nešto drugo, nego što su liberali u zapadnoj Evropi, ili prosto: u Evropi. Sa strahom sam nekim pisao svaki put rieč „liberal", — sve sam se bojao, da će poštovani čitaoci „Vijenčevi" s opravdanim nepovjerenjem susretati blažene tê „liberale", pa bili oni i Rusi: tako nam je znamenovanje lijepe tê riječce omiljelo! Da je medju evropskim — osobito nekim — i ruskim liberalima ogromna razlika, uvjerit će se čitaoci za čas iz usta samoga ruskoga liberala.

Liberalni ruski kritičar M. Protopopov završuje svoje raspravljanje o teoriji „čiste umjetnosti" ovako: Ideja je ljepote ideja relativna, a nije apsolutna. Ja sad ne govorim o tom, da je pojam ljepote zavisan od općenitoga râza pojmova subjektovih, iz čega izlazi, da je vama n. pr. lijepa ona ženska, koja je nalik na Veneru milsku, nekomu drugomu ona, koja dobro gospodari. Radi se o tom, što ideja ljepote s razvitkom ličnosti i društva gubi isprvično svoje značenje ideje spoljašnje, fizičke, tvarne ljepote, a dobija značenje ideje ljepote duhovne, t. j. značenje moralnoga ideala. Ideja je fizičke ljepote ili bolje krasote — ideja poganska, koja je izišla iz egoističkoga epikurejstva; ideja moralne ljepote — to je ideja nove civilizacije, ideja kršćanska, koja je izišla iz nauke o ljubavi prema bližnjemu kao prema samom sebi. Vremena samonasladnoga elenizma, kojemu je za procvat bilo nužno ropstvo, — ta vremena prolaze i poći će u nepovrat, čim se samo kršćanski moral u životu toliko učvrsti, da bude mogao ispuniti svoj zavjet — da umiri sve utrudjene i opterećene. Cijelj istinske, a ne apstraktne umjetnosti i stoji upravo u tom, da pomaže u životu pobjedi moralnoga ideala. Cijelj *čiste* umjetnosti, t. j. umjetnosti, odijeljene od života, stoji prosto u tom, da se poveća broj ugodnih osjeta onima, kojim je i bez toga toplo, a želudac sit. Istinska je umjetnost demokratična: *čista* je umjetnost aristokratična. Kršćanski se moral širi i u dubinu i u širinu prema razvitku prosvjete, — pa u tom i stoji, kako pravo kaže Lav Tolstoj, cijelj prosvjete, poganska se naprotiv ideja tvarne ljepote pred našim očima izradja u pojam čisto-tjelesnih naslada.

Fini estetičar i dosljedni hegelijanac Botkin (isti onaj B., o kojem piše Fet) kliče pred prostrtim stolom u estetičko-gastronomskom oduševljenju: „Tä to je *prekrasno!* Tä to sve treba pojesti!" Botkin ima pravo: zašto da se, zbilja, okusni osjeti stavljaju niže od vidnih? Zašto ne bi bila gastronomija umjetnost, a zašto ne bi bio gastronom estetičar?" (Rus. mysl, 1892. IX.).

Sumnjamo veoma, da su igdje *kršćanski* konservativi tučeni i potučeni ovakim liberalnim oružjem. Čovjek se čitajući ovo s pravom pita: zar su to ruski „nihilisti", zar su to filosofski nihilisti-liberali? Svakomu postaje jasno, da ruski konservativi ne navaljuju na tendenciozni književnost zato, što im je do ljepote, koja se tobože u tendencioznim djelima zametava, već zato, što se u tendencioznoj književnosti raspravljaju na osnovu ljubavi i pravde pitanja, o kojima bi htjeli odlučivati samo aristokrati-konservativi, a znadu, da bi se pomanje mogli diviti *prekrasnim* jelima, kad bi se ta pitanja riješila na osnovu ljubavi i pravde. Kad ne pomaže drugo, podiže se na stup sramote nevine „nona", — neka se vidi, kako je ta tendenciozna književnost nemoralna! I ti ljudi pišu, da je ruska književna kritika od Bêlinskoga — negacija umjetnosti, da ruska kritika i književnost pada. Ako nema drugih znakova propasti, onda se još ne bojimo.

Čovjek bi mislio, da ne može biti veće opreke, nego što je medju teorijom „čiste" umjetnosti i tendencijoznom književnošću. No u Rusiji se pojavila još jedna teorija, koja je „čistoj" umjetnosti još oprečnija od tendencijozne teorije, no koju tendencijozni kritičari pobijaju isto tako, kao i teoriju čiste umjetnosti. Tendencijozna se teorija slaže s teorijom „čiste" umjetnosti donekle barem u tom, što je jedna i druga nekako idealistična: „čistoj" je umjetnosti ideal sama umjetnost, a tendencijozna književnost stvara ili barem bira *ljude* i *životne prilike,* koje bi imale biti ideal. Da se teorija čiste umjetnosti, takova teorija čiste umjetnosti, koja se ne boji života, dade složiti s tendencijom bez logičkoga skoka, to se je pokazalo i u tom, što je, kako je već spomenuto, Bêlinskij postepenim napredovanjem dospio sa stajališta „čiste" umjetnosti na stajalište tendencijozno. Tendencijozni kritičar ne bi imao mnogo da prigovori mislima Bêlinskoga, koje je iznio boreći se još *protiv* tendencije. „Ako hoćete — piše Bêlinskij 1840. g. — umjetnost i služi društvu, iznoseći svijest društvenu i hraneći duh pojedinaca uzvišenim dojmovima i plemenitim mislima o dobroti i istini; no ona ne služi društvu kao nešto, što za društvo postoji, već kao nešto, što po sebi za sebe postoji, što samo ima svoju cijelj i uzrok". Bêlinskij se bori protiv toga, da se u poeziju ne uvode srokovane disertacije o svetosti braka, o duž-

nosti plaćanja dugova itd. „Takova nije prava poezija: njezin sadržaj nijesu pitanja dana, već pitanja vijekova, ne interesi pojedine zemlje, već interesi svijeta, ne sudbina stranke, već sudbina čovječanstva... Pjesnik ne treba da iznosi svoje mišljenje, budući da ga čitatelj bez toga ćuti po dojmu". God. pak 1845., kad je već obadvjema nogama stajao na tendencijoznom stajalištu, piše: „Nitko osim ljudi ograničenih i duševno malodobnih ne će tražiti od pjesnika, da pjeva hvalospjeve kreposti i da kori zloće; no svaki pametan čovjek ima pravo tražiti, da mu poezija daje odgovore na pitanja vremena, ili barem da se u njoj ćuti zabrinutost nad težinom neriješenih tih pitanja". Ovo smo istaknuli s dva razloga. Prvi je razlog taj, što se iz ovih misli Bêlinskoga vidi, da se on ni onda, kad je branio „čistu" umjetnost, nije bojao „pitanjâ", samo je držao, da ta pitanja u poeziji imadu biti pitanja, koja se tiču svijeta i čovječanstva; današnji pak branioci brane „čistu" umjetnost baš zato, da se ne dira *ni u kakova* „pitanja": sve je u redu, ništa ne treba ispitivati, — kad je njima dobro. Tu je razlog, zašto se ruski kritičari „liberalnoga tabora" tako žestoko brane od konservativnih branilaca „čiste" umjetnosti, dok sama teorija nije, ako se pravo shvati, tako protivna tendencijoznoj književnosti. Dakako, da se s tom teorijom, ako se tako tumači, da u poeziji i književnosti uopće imadu zujiti samo „nadzemni zvuci", — ne može tendencija nikako složiti. Drugi je razlog, što smo to spomenuli, taj, što je posljednja misao Bêlinskoga, da na ime književnost ima davati odgovor na pitanja — i danas osnov tendencijozne ruske kritike.

No kako se tendencijozni ruski kritičari ne mogu složiti s „nadzemnim zvucima" Fetove poezije, tako se ne mogu složiti ni s teorijom Val. Majkova, koju danas brani Arsenjev i Skabičevskij.

Teoriju su Majkova, koji već gotovo 50 godina počiva u grobu (umro 1847.), povukli na bojište protiv tendencijozne, publicističke kritike, premda ta teorija nije dosljedna u pobijanju tendencije. Mi ćemo spomenuti glavne misli tê teorije samo zato, da se vidi, kako prema njoj stoje savremeni ruski kritičari.

Majkov je imao na umu, da osnuje *naučnu*, pozitivnu kritiku. Pošao je sa stajališta, da se stvari u svijetu ukazuju čovjeku na dva različna načina: jedne nas *zanimaju*, čovjek ih izučava, — takim se stvarima bavi znanost; druge nam se *mile*, ili nas odbijaju, takima se bavi umjetnost. To je poznata i zbiljska činjenica o *objektivnom* i *subjektivnom* držanju čovjeka prema stvarima.

Na ovo odgovara Majkovljevu braniocu, Skabičevskomu, N. Mihajlovskij (Rus. mysl, 1891. VII. 130.) pitanjem: Zar djela Ivana

Groznoga, Kaligule, Nerona, koja čovjeka po riječima Majkovljevim — „uznemiruju, odbijaju, straše", spadaju *samo* u umjetnost? „Ja ne kažem — nastavlja Mihajlovskij — da medju naukom i umjetnošću nema granice. Ja kažem samo to, da se granica medju njima ne dade povući na osnovu onoga principa, što ga je g. Skabičevskij našao u Majkova. I nauka se i umjetnost bave istim stvarima; i jedna i druga treba da, po jednom mišljenju. bude sama sebi cijelj (nauka râdi nauke — umjetnost radi umjetnosti), a po drugom mišljenju, da stvar, kojom se bavi, unosi u krug čovječjih interesa. No u svakom slučaju ne postizava umjetnost svoga efekta pomoću dojmova uopće, već pomoću posebnoga jošte estetičkoga dojma, kojemu u Majkova nema ni traga".

Iz posljednje se rečenice vidi, koliko su opravdane tužbe na tendencijoznu i „publicističku" rusku kritiku, da je na ime kritika negacija umjetnosti.

No „naučnu" ili bolje *„objektivnu"* stranu Majkovljeve kritike obilježuje jasnije njegova rečenica: „najnovija estetika ne priznaje u zbiljnosti ništa, što bi bilo na odmet, kao što kemija ne priznaje ništa odurna u materiji". Na ovu se teoriju oborio spomenuti već kritičar Protopopov. (Rus. mysl, X. 125—145). Što ruski „liberal" Protopopov pobija ovu pozitivističku teoriju, koja iz književnosti goni moralno načelo, subjektivni elemenat, apriorne pojmove, — otuda se opet vidi, kako se ruski „liberali" razlikuju od evropskih. Tâ što je s liberalizmom uže srašteno nego ovaka *pozitivna* nauka ne samo u prirodnim znanostima, već i u izučavanju *društvenih* uredaba i osnova: vjere, morala, prava, a napokon i umjetnosti? Ne spominjemo toga u prikor liberalima, jer tomu ovdje nije sada mjesta, već to spominjemo kao novu biljegu ruskih „liberalnih" književnih kritičara.

Smisao je kratke rečenice Majkovljeve jasan: najnovijoj su (Majkovljevoj) estetici sve pojave u zbilji jednako vrijedne, ona ih prima i izučava kao zbiljske činjenice: to je obilježje „naučnoga objektivizma". Otuda — misli Protopopov — slijedi, da ta estetika ne priznaje u zbiljnosti ništa nemoralna, ništa nepravedna: i nasilje je zbiljska činjenica, i pravo je zbiljska činjenica, a borba je medju njima samo zanimljiva pojava, koju treba da proučavamo, ali ne treba, da se u nju miješamo. No može li se taka „objektivna" metoda unositi u socijologiju, sve njezine grane, pa čak i u književnost i književnu kritiku? Je li književna kritika tako točna nauka kao n. pr. kemija? Nije — odgovara Protopopov, a nije zato, što se točne nauke bave „ravnodušnom prirodom" i zakonima njezinim,

kojim se čovjek ravnodušno pokorava a u društvenim pojavama dolaze na srijedu pitanja morala, život i potrebe našega duha, zahtjevi naše savjesti, bure naših čuvstava. Kako je sve ovo različno od „ravnodušne prirode", tako mora biti i metoda različna. Kemičar n. pr. ne može *cijeniti* kisika, a *prezirati* vodika, pa baš u tom, što toga *ne može,* i stoji naučni objektivizam. Posve je drugačije s pojavama društvenim. Tu ne može biti govora o objektivnosti. Sve socijologičke teorije od Platona do Spencera ne razjašnjuju toliko sáme stvari, koliko obilježuju pritajene simpatije i antipatije njihovih početnika. Pa i zbilja bi se socijolog morao gotovo preporoditi moralno, kad bi htio biti podpuno nijednostran: morao bi se riješiti staliških predsuda, podići se nad lične interese, odreći se svih nazora, što ih je stekao odgojem i životom. Može li n. pr. bezbožnik i vjernik, ma željeli oni, koliko im drago, da budu nijednostrani, — mogu li oni jednako ocijeniti značenje vjere za čovječji razvitak. To je nemoguće. No to je samo negativna strana teškoće. Pozitivna nije nimalo lakša. To se vidi otuda, što socijologija ne daje ništa točna, ništa, što bi bilo naučno utvrdjeno. Napokon, kad bi socijologija i postala naukom, u kojoj bi se dalo sve točno odrediti i proračunati, što bi bilo? „Nije li jasno, da bi pobjeda uma bila ujedno i pobjeda smrti? Gdje vlada *samo* matematika, tamo ne treba etike, a gdje nema etike, gdje se mjesto moralnoga ideala, koji nas oduševljuje, javlja algebarska formula, gdje volju guta nužda, tamo nema slobode, pače nema ni smišljanja, već je tamo samo mekanički red i fizička zakonitost".

* * *

Uz kritičku teoriju Majkovljevu stoji književni naturalizam, a uz teoriju „čiste umjetnosti" književni idealizam. Kritičari ruski, koje smo spomenuli, navaljuju i na jedno i na drugo. Što dakle hoće? Hoće li da pomire ova dva smjera, hoće li dakle kompromis medju njima, ili imadu kaku posebnu teoriju? Imadu li napokon pravo oni, koji utilitarno publicističkoj kritici prigovaraju, da je Bêlinskomu nedostajalo filosofskih ideja, a „ono je, što se pisalo poslije Bêlinskoga, čudno nekakovo buncanje publicističkoga nesporazumljenja, nezgrapno nekakovo brkanje riječî i pojmova bez osnovnoga estetičkoga načela, bez teoretičkoga središta, bez rukovodnoga književnoga ideala"? Je li zbilja istina, da kritika poslije Bêlinskoga nije išla dalje od običnih buržuarnih nazora i potreba"?

Što se najprije tiče „osnovnoga estetičkoga načela" i „teoretičkoga središta", to je bez sumnje istina, da je teorija „čiste" umjetnosti imala svoja načela, a Majkovljevi nasljednici hvale njegovu *naučnu* kritiku. No mi smo čuli prigovore ruskih publicističkih kritičara protiv tih teorija, a ti su prigovori utvrdjeni razlozima. Trebalo je samo odrediti, što je u tim razlozima bitno. Stajalište je Protopopovljevo jasno. On je protiv „čiste" umjetnosti i protiv „*naučne*" teorije Majkovljeve s istih razloga: on u njima ne vidi *morala,* posebice ***kršćanskoga*** morala. Utilitarna je kritika pedesetih i šezdesetih godina pobijala estetičku teoriju umjetnosti time, što je tvrdila, da umjetnost kao izraz čisto ***estetičkih*** potreba i težnja stoji ispod prirode. Protopopov upozoruje na nedostatak te kritike, pa dodaje, da *moralni* ideal, koji on traži za pravu umjetnost, stoji ne samo nad prirodom, već izvan nje. Estetičke su krasote u izobilju rasijane u prirodi, no u njoj nema ni junaštva ljubavi, ni samozataje, u njoj ima sile i nasilja, no nema pravednosti, nema dobra, nema *etike.* Odnošaj etike prema estetici izložio je Protopopov u zanimljivom članku „*Etika i estetika*" (Rus. mysl, 1893. IV.), u kojem stoji na stajalištu utilitarne kritike šezdesetih godina, — samo ustaje protiv racionalizma, koji ne priznaje savjesti i morala, već samo osjete i razum. Razlaganje je u tom članku zanimljivo zato, što se u njem pokazuje, kako su prvi velikani ruske književnosti kolebali izmedju estetičkoga užitka i etičkih ideja. To kolebanje pokazuje kritičar osobito zgodno u Puškinu. U jednoj pjesmi kaže Puškin o pjesnicima:

Не для житейскаго волненья,
Не для корысти, не для битвъ,
Мы рождены для вдохновенья,
Для звуковъ сладкихъ и молитвъ.

„Nijesmo za životne bure, ni za dobit, ni za boj, — mi smo rodjeni za oduševljenje, za slatke zvukove i molitve". U drugoj pak pjesmi kaže o sebi:

Я призванъ былъ воспѣть твои страданья,
Терпѣньемъ изумляющій народ!
И бросит хотъ единый лугъ сознанья
На путь, которымъ Богъ тебя ведетъ.

„Ja sam bio pozvan, da pjevam tvoje stradanje, narode, koje svakoga zadivljuje, — i da bacim ama samo tračak svijesti na put, po kojem te vodi Bog". Ove dvije pjesme pokazuju dva različna puta: prvi vodi u hram Apolonov i Venerin, u carstvo velikoga Pana, u svijet osjetnih naslada i fizičke krasote, u svijet *estetičkoga egoizma.* Drugi put vodi na podnožje onoga Krsta, što je pred dvije tisuće godina bio podignut na Golgoti, u carstvo moralnoga ideala, u

dolinu utrudjenih i opterećenih — u svijet *etičkoga altruizma.* Krasota i naslada — to je meta prvoga puta; pravednost i dužnost — to je meta drugoga puta. Borba se medju ova dva načela ne prekida ni na časak, ona je glavni sadržaj novoga, kršćanskoga razdoblja u razvitku čovječanstva.

Po svem se ovom vidi, da Protopopov postavlja etiku nad estetiku. Spomenuvši na jednome mjestu, kako su estetski dojmovi indiferentni, t. j. da u njima nema ništa dobra, a i ništa zla, odmah se popravlja dodajući, da su neštetni samo pod kontrolom etike. Ova tvrdnja ne mora biti naperena baš proti nauci metafizičke estetike: da je estetska ljepota nezavisna od pojmova koristi i štete — ali ju svakako ruši. No ova tvrdnja ruši u isti čas i naturalizam, koji, kako ne priznaje apsolutne estetike, ne priznaje ni apsolutne etike.

Mišljenje Protopopovljevo nije novo. Ono je zanimjivo ponajviše zato, što je ugledalo svijet u „liberalnom" mjesečniku, kaki je „Ruskaja mysl", koju su konservativi često već počastili epitetom „nihilizma". Ako ruski mjesečnici imadu odredjeni smjer, ako paze, komu otvaraju svoje stupce — a jedno je i drugo istina — onda se čovjek s pravom pita: kako se mogu u mjesečniku, koji se na sve moguće načine, u svakoj zgodi bori protiv metafizike i apsolutnosti u filosofiji — kako se mogu u takom mjesečniku izdavati onake misli, kake iznaša Protopopov? Čini se, da je ovo ruskoj kritici tako shvatljivo, da u njoj, koliko je god bogata, nema toga pitanja. To dolazi otuda, što se u polemikama više pazi na tendenciju članka, nego na teoretički njegov osnov, a da tendencija Protopopovljevih misli pristaje u „liberalni" tabor, o tom ćemo se uvjeriti.

Putokaz ćemo za odgovor na ovo pitanje naći u bilješkama ruskoga publicista V. Goljceva o naturalizmu u književnosti (Rus. mysl, 1894. VI.). „Kritičari — piše Goljcev — koji ne poznavaju ni krajnosti naturalizma, ni lažnih metafizičkih zahtjeva idealizma, za sada su u manjini u književnosti i u umjetnosti uopće. Oni se ne slažu ni s onima, koji traže od umjetnika pod svaku cijenu ideja i tendencije, ni s onima, koji zagovaraju bezbrižnu slučajnost stvaranja, koja se danas bavi Garibaldijem, sutra Frančeskom. Ovo stajalište *nije* nipošto *kompromis,* već ispravno razlikovanje onoga, što postoji, od onoga, što treba pomišljati. Mi prije svega motrimo činjenice, proučavamo povjest umjetnosti i njezine proizvode starih i savremenih vještaka. Mi vidimo, da je umjetnik često bio *gradjanin,* da je spadao medju ljude, koji su dobro, *slobodu* i ljepotu smatrali za nerazlučno spojene sastavine čovjeka dostojna života. Opažamo i drugu pojavu: umjetnik je bio *laskavac silnikâ ovoga svijeta,* ili je s olimpske visine promatrao radosti i jade društva, koje ga je odgojilo. Mi znamo, da su umjetnici prve vrste slava i ponos svake zemlje, da po njima procvjeta umjetnost, da joj oni pokazuju ideale i probijaju nove putove; dok su umjetnici druge vrste virtuozi, koji u najboljem slučaju zadivljuju tehničkom vještinom i spoljašnjim efektom. Ne može se duboko pogledati u prirodu i ocrtati ju, ako se ne misli duboko, a da uzmogne u istinu duboko pomisliti, treba umjetnik da stoji uporedo sa vijekom, *kao vodja izabrane manjine,* zajedno uz filozofa, učenjaka i *gradjanina*".

U kratkom je ovom ulomku sadržano sve, što nam treba, da odgovorimo na gornje pitanje. Ruski umjetnik treba da bude *gradjanin* (državljanin), vodja izabrane *manjine,* koja se bori za *slobodu,* a *ne laska silnicima* svijeta ovoga. Što će takome umjetniku metafizička estetika, što će mu objektivni naturalizam? Metafizički će estetičar bezbrižno gledati s olimpske visine, kako *silnici svijeta ovoga* dave *manjinu,* pa bila i *izabrana,* samo ako se to davljenje *estetski lijepo* ocrta, a objektivnomu je naturalistu to davljenje samo zanimljiva prirodna pojava. Napokon će takomu umjetniku dobro doći *etički princip,* on će ga objeručke dočekati, da s njegovom pomoću vojuje na čelu izabrane manjine: tà druge pomoći i nema.

Mogao bi nam tko prigovoriti, da smo samovoljno svalili svu važnost na potcrtane riječi u ovom izvatku. Nu tko ne spoznaje, da je cjeloviti smisao ovoga ulomka ovaki, tomu će to potvrditi sam Goljcev, kad malo dalje kaže, da je „ruska umjetnost stradala i radovala se s ruskim društvom, s ruskim narodom. U našim je teškim istorijskim prilikama bila ruska umjetnost velika moralna utjeha svakome obrazovanome čovjeku".

Kad bismo ovo malo, što smo spomenuli o ruskoj kritici posljednjih godina, htjeli sabrati u jedno, kazali bismo, da iz svih ovih misli izlazi, da ruska kritika, ako uzmemo za pravoga njezina početnika Bêlinskoga, nije promijenila smjera. Ruska kritika nije ni idealistična, ni naturalistična, već realistična, kaka je i književnost počevši od Gogolja. Taj se ruski realizam razlikuje od naturalizma tim, što dopušta „zdravu" idealizaciju, koja je posve prema prirodi čovječjoj. U ostalom teško bi bilo i pomisliti bez idealizacije i ideala književnost, koja drži, da joj je zadaća socijalna i politička — tendenciozna, kako smo to pokazali. Od idealizma se razlikuje ruski realizam tim, što iz književnosti tjera sve, što je fantastično, što nije ni u kakovoj svezi sa životom. Zato napredna ruska kritika i navaljuje na najnoviju struju u ruskoj književnosti, na simboliste. Ruski je taj simbolizam, i ako bi se htio u svezi s francuskim sim-

bolistima pokazati kao nešto novo i osobito — ipak takova književna glupost, da nijesmo držali za vrijedno, da se ovdje s njima bavimo.

Razumije se po sebi, da je utilitarna ruska kritika, kako je bila prisiljena naglasivati društvenu i političku zadaću književnosti i boriti se s metafizičkim estetičarima, zanemarila estetički dio kritike. To je bio uzrok, što se stalo toj kritici prigovarati, da je negacija umjetnosti. Kako utilitarna kritika u jednu ruku ne niječe umjetnosti, a u drugu se ruku protivi mišljenju, da bi se ljepota dala odrediti metafizičkim putem, počela je izučavati činjenice estetičke svijesti, izvoditi iz toga izučavanja zakone estetičkih oćuta i postavljati pravila umjetničkih djela. Metoda je, kako se vidi, čisto pozitivna, kako je, barem na oko, Goljcev u spomenutom ulomku, nekim pozitivnim načinom upirući se o istoriju umjetnosti, odredio zadaću književnosti. Rasprave, koje se tiču istraživanja estetičkih zakona, imaju biljeg specialnosti, pa se mi ovdje ne ćemo njima baviti. Ističemo samo, da je i sam Vl. Solovjev poćutio potrebu, da napiše: „Prvi korak k *pozitivnoj* estetici". Taj je njegov *„prvi korak"* priznanje, da umjetničko stvaranje ima biti u svezi s najvišim težnjama čovječanstva — a to tvrdi već pedeset godina ruska utilitarna kritika.

III.

„Umjetničko stvaranje treba da bude u svezi s najvišim *težnjama* čovječanstva". Ovaj „prvi korak" pozitivne estetike kao da je izvadjen iz pedesetgodišnjega koračanja ruske književnosti. Pouzdano se može reći, da se ni u jednoj književnosti tako ne vide *težnje* kojega naroda, kako se u ruskoj vide težnje ruskoga naroda, pa je teško i govoriti o ruskoj književnosti bez poznavanja tih težnja, bez poznavanja smjerova msli, koje pokreću ruskim društvom. Zato ćemo nastojati, da crtajući ovdje tipove, što ih je stvorila ruska književnost posljednjih godina, ujedno razjasnimo misli, koje ti tipovi nose.

*

* *

Najveći se dio ruske književnosti bavi „narodom", ili „mužikom" ruskim.

Geslo je „narod" došlo, o tom nema sumnje, u Rusiju iz zapadne Evrope. No kako se različito razvio, — da tako kažemo — kult naroda u zapadnoj Evropi i u Rusiji! Dok je u Evropi isticanje „naroda" postalo napokon samo fraza, kojom se prikriva ustavna

opsjena, u Rusiji je nastala o „narodu" čitava, rekli bismo, mistična legenda, pravi kult idolopoklonstvo pred narodom. Koliko je književnost ruska, koja se bavi „narodom", zanimljiva, toliko je opsežna, tako da bi trebalo višegodišnjega proučavanja, da se jasno shvati razvijanje mišljenja o narodu. Zato ćemo se mi ograničiti ponajviše samo na ono, što je našlo mjesta u lijepoj književnosti.

Tko ne pozna Turgenjevljevih crtica o ruskom „mužiku"? No tko ujedno nije poćutio čitajući ih, da je ljubav njegova prema tomu mužiku nekako platonska? Ne mislimo tim kazati, da je Turgenjev samo *pisao* s ljubavlju o ruskom seljaku, a inače da je uvijek imao rukavice, čvrsto zakopčen kaput i uopće gledao, da bude od „mužika" nešto podalje. Ovaka je od prilike evropska ljubav prema „ljubljenomu narodu": pišeš o njem u novinama gotovo sa suznim očima, vidiš u njem silu i spas, — a sretneš li kojega živa na ulici, — ne znam, bi li mu bez maloga onako okolišanja podao ruku. Ne, Turgenjev je bio toliko čovjek i Rus, da se to o njem ne može pomisliti. „Platonska" se njegova ljubav prema narodu opaža samo onda, ako se poredi s onim, što o narodu pišu i misle oni ruski pisci, koji spadaju medju slavenofile. Slavenofile su u tom zamijenili u novije vrijeme „narodniki" s različnim smjerovima. Razlika je medju mišljenjem — recimo — Turgenjevljevim i slavenofilskim, pa gdješto i „narodničkim", velika i očita. Na jednoj su strani osnov ljubavi prema „narodu" općenite ideje čovještva, dok joj je na drugoj osnov mistička neka vjera u posebno, božje odredjenje slavenskoga, posebice ruskoga plemena. Nama je Hrvatima ta vjera prilično poznata: Preradović ju je jasno izrekao u dvije svoje pjesme. U pjesmi „Zvanje Slavjanstva" veli, da je „božja sveta ruka" povrh svih darova, što ih je dala raznim narodima, slavjanskomu narodu dala „još i ljubav svoju" i rekla davajući „. . . . ti mi spasi svijet na zemlji". To je jedan dio slavenofilskoga vjerovanja. Drugi je izrečen u pjesmi „Na Grobniku": „Zapad gine, trune, kunja — život mu je loš". Nijesmo nakanili raspravljati o razvoju slavenofilstva ni staroga, ni novoga, i ako bi bilo zgodno i potrebno, da se i na to u nas pripazi. Poznati je govor profesora Lamanskoga, u kojem se odrekao čak i pravoslavnih Bugara (nas su katoličke Slavene, Hrvate i Čehe, i onako već odavna predali, kako kažu Rusi, „на съѣденіе Нѣмцамъ" — da nas pojedu Nijemci), — taj je govor mogao gdjekoga od nas otrijezniti i potaknuti, da o toj slavenskoj predestinaciji stane realnije misliti. No, kako rekosmo, o tom nijesmo nakanili raspravljati. Htjeli smo samo istaknuti, da u Rusiji jošte imade književnika, koji u neku ruku *vjeruju* u narod. To su spomenuti već „narodniki". No ni o njima

nećemo govoriti kao o stranci političkoj i socijalnoj. Ističemo samo, da se njihovo vjerovanje proteže na *ruski* narod. Uza to ih dijeli od slavenofila i to, što su naprednjaci, pa i zapadnjaci, dok su slavenofili, ako izuzmemo osnivače, koji su se borili za ukinuće tlake („krêpostničestva") i druge naprednije uredbe, bili konservativci (kaki su i danas) i osobiti neprijatelji „gnjiloga zapada". No ima i medju „narodnicima" pisaca, koji se nikako ne mogu otresti slavenofilske baštine, pa još uvijek s nekim nepovjerenjem susreću sve, što dolazi sa zapada. Otuda dolazi, da taki narodnici postavljaju u opreku s narodom inteligenciju, zagovaraju „oproščenie" t. zv. poseljačivanje inteligencije. Nije to samo kod t. zv „tolstovaca", koje neki takodjer broje medju narodnike. Sve ovo znatno utječe na crtanje naroda u lijepoj književnosti, kako ćemo se uvjeriti, kad budemo govorili o pojedinim piscima.

Uz ovu književnost, koja se bavi selom i piscima, stoji književnost, koja se bavi inteligencijom, ali je i tu glavno „narod": kako se inteligencija drži prema narodu. U stara blažena vremena nije bilo „inteligencije" i „naroda": bila su „gospoda", „vlastela" i „mužiki". Pače nije bilo ni „ženâ": bile su „gospodje" i „gospodične". Najedanput se pokaže „narod", počelo se pomišljati, da svatko osim svojih prava i dužnosti ima i neko „čovječje" dostojanstvo, dužnosti „čovjeka", — dok je dosada „čovjek" služio „gospodi". I od „gospodja" i „gospodična" postadoše najedanput „žene". Trebalo se latiti nekakoga posla. No posla nema bez cijelji; počeše se rasprave o „cijeljima" i „zadaćama". Odgovor se skoro našao: cijelj je života — služiti „narodu". Oko toga se služenja narodu kreće veći dio savremene ruske književnosti o inteligenciji. Za služenje se narodu postavljaju programi, koji dakako nalaze protivnikâ, — osobito kod konservativaca. Protiv takih širokih programa dižu se drugi i postavljaju program mirovanja ili „malenoga rada" („malenjkoe dêlo"), mjesto zanesenih, idealnih pregalaca preporučuju „srednjega čovjeka". U tom se poslu osobito ističu ljudi, koji su se prozvali „osamdesetnici" t. j. pokoljenje osamdesetih godina, kojima je organ „Nedêlja", a pomaže im „Severnyj Vêstnik".

Drugačiji je izvor „služenju naroda" u radu grofa Tolstoja i po njem prozvanih „tolstovaca", koji malo da nijesu kompromitovali „narodničevstva". No „narodniki" su se brzo snašli i odbili solidarnost s tolstovcima. I to je zanimljiva pojava, koja se i drugdje vidi, gdje učenici koje stranke, pod utjecajem postranih ideja predaleko podju. Vidjeli smo, kako su neki ljudi odlučno odbili svaku solidarnost sa češkom „omladinom", a socijalisti se svečano brane od

rodbinstva s anarhistima. Ovo nijesmo spomenuli, da pokažemo možda analogiju, već samo zato, da se vidi, kako isti praktični rezultati mogu imati svoj izvor u različnim idejama, a svijet ih trpa pod jedan smjer. „Narodniki" su se, rekosmo, brzo snašli. Uzrok Tolstojevu naučanju nalaze oni u „kajanju vlastele": vlastela su dugo živjela na račun „naroda", a sad su poćutila dužnost, da „narodu" vrate, što su od njega primila, da poprave, što su sagriješila. Kao naprednjaci „narodniki" su ustali protiv Tolstojeva propovijedanja o štetnosti prosvjete, a kao ljudi rada, kojim je zadaća borba sa zlom, ustali su protiv Tolstojeve nauke, da se zlu ne valja protiviti („neprotivlenie zlu"). Tolstovske su kolonije, koje su osnivali inteligentni ljudi, hoteći se poseljačiti, pisci „narodniki" svestrano ocrtali i izvrgli ruglu.

U službi su se narodu osobito istakle ruske žene i djevojke. Tipovi su tih žena vrlo zanimljivi: to je opet svoje vrste „hoždenie v narod", ruske tê primalje i žene-liječnici. Druge opet osnivaju knjižnice za narod u provincijalnim gradovima i većim mjestima. Knjižnice su narodnicima osobito srcu prirasle. O toj bi se stvari moglo pozabaviti naše novinstvo, — kad ne bi imalo prečega posla s „bistrenjem" i koječim drugim. Ruski je narod u toj stvari sretniji. No za to treba požrtvovnosti, a ruske žene podaju u tom vanrednih primjera samozataje: nije mala stvar za djevojku „svršiti škole" i povući se u seosku pustoš i zabit, da služiš narodu. Hoće li, Bog zna, hrvatske žene dobiti ikada smisla za što drugo osim za nakite, zabave i čitanje loših njemačkih romana? Licej je tu, — idemo da vidimo. No nijesu ni u Rusiji sve one, koje su „svršile", spremne na službu narodu. Mnoge su od njih i tamo na nepriliku rodbini. U književnosti su i takove ocrtane.

Otkako su u Rusiji uvedene reforme, u književnosti se sve više gube tipovi onakih ljudi, kaki je Griboêdovljev Čackij, Turgenevljev Rudin itd., — ljudî, koji su nešto htjeli, a nijesu mogli, no ne sa *svoje* nemoći, nego s toga, što je društvo bilo trulo i mlohavo, što nijesu imali polja ni drugova za rad. No ako je nestalo iz književnosti (a dakako još prije i iz života) ovakih tipova, nije nestalo „suvišnih ljudi": ljudi, koji su u truloj društvenoj okolini uzrasli i odgojeni, kojim to društvo napokon dosadi, no ne mogu si poradi *unutrašnje svoje* nemoći pomoći. Kako su ti ljudi u svoje vrijeme bili tragični, tako su danas komični: nešto bi u svom nezadovoljstvu htjeli, no nemaju volje ni nijedne svoje misli; ovaj im kaže ovo, povladjuju, onaj ono, — i opet povladjuju, no kod toga i ostaje, a do čina ne dolazi. Iz društva tih tragikomičnih junaka, tih „Hemleta

šćigrovskoga kotara", izlazi i druga vrsta ljudi: „novi konservativci". To su protivnici svih „šablona", kako oni zovu principe i ideje. Pojava se njihova u životu tumači time, što su „liberalne", „radikalne" i kojekake filosofske zapadne ideje djelovale na konservativce, ali ih nijedna nije osvojila, nijednoj potpuno ne vjeruju, pa zato se i boje „šablone". Nijedno se pitanje nema rješavati po „šabloni", već prema prilikama svako za sebe praktično. „Konservativci" su samo po staležu. Tip taj u ostalom nije u književnosti jasno ocrtan. (Rus. mysl, 1895. IV. bibl. 195.). Kao što ovi „novi konservativci" nijesu nešto posebno rusko, tako bi se i njihovim činovnicima našlo i drugdje srodne braće. Hrvat se samo ne može dosta nadiviti, kako ruskim piscima činovničke karakteristike lako ispod pera izlaze.

Po crtanju ruskih pisaca ćuti se medju ruskim činovničkim svijetom nekakovo mrtvilo. To dolazi, čini se, otuda, što medju ljudima nema nikake *općenite* veze: svatko živi za se, u svom krugu, ide za *svojim* poslom. Kad se taki ljudi sastanu, ćuti se nekaki teški dojam: sve je na njima službeno, formalno, nigdje nema žive izmjene misli. Najteže se doimlje čovjeka, kad to sve vidi i kod ljudi na oko nezavisnoga i kritičkoga duha. Jedan je ruski pisac nazvao takove predstavnike činovništva sveruskim *pilatstvom*, a što je mislio tim reći, vidjet će se iz kratke karakteristike nekoga činovnika Čirkova iz romana K. M. Stanjukovića: „Prvi koraci". „To je savremeni Pilat de la haute école. Njemu je služba teret, pa ipak služi. On nije zao čovjek, no on čini zlo, a to mu ne smeta, da žali onoga, koga gdje pričepi. Pametan je čovjek, a piše tako odurna izvješća i prvi im se u četiri oka podruguje. Brzo se sprijateljuje sa svakom vladom, sa svakim vjetrom tješeći se, da bi drugi na njegovu mjestu bio možda još gori. Kraće govoreći: to je jedan od onih mnogobrojnih sebičnjaka, koji za volju dobre plaće prodavaju svoju nezavisnost, pa su spremni služiti bilo komu. U njem su kao dva čovjeka: jedan — neslužbeni, prijazan, pametan razgovaralac, dobar svirač, čovjek, koji voli knjige, ponešto učen; drugi — službeni, besprikorni vršilac onoga, što mu se u koji čas naloži, i oba ta čovjeka u njem nekako zajedno živu, premda jedan drugoga malo prezire". „Vi mislite — govori Čirkov — da nas je većina u istinu tako zakletih natražnjaka, kakim nas drže? To je, moj dragi, zabluda... Većina naših tako zvanih natražnjaka upotrebljuje na svoju ličnu korist duvanje vjetra, pa je, dakako, revnija više, nego to pristojnost zahtijeva... Mnogo više... No neka se promijeni vjetar, devet će desetina odmah zapjevati drugu pjesmu... Pa otkuda to, da se ljudi tako lako prilagodjuju svakomu vremenu? Očevidno je

tomu uzrok nedostatak društvenoga odgoja. Englez ima dužnost, Francuz stranačke interese, a mi sretni Rusi — „prvi" dan u mjesecu i slavensku dobrodušnost. Nas često psjuu, no, za Boga, mi nijesmo s neba pali u svoje kancelarije. Mi smo iz istoga društva, koje nas psuje, a kakovo je to društvo?!... Krdo! — prijezirno zategne njegova presvijetlost. — Krdo, bez stečenih društvenih ideala, — kako i dolikuje krdu! Što koristi zato tužiti se na nas, što mi nijesmo junaci i što nam godi lagodan život... Pilatima možeš kod nas cestu nasipavati, a Perikla i Katona nema ni za lijek... Pa otkuda bi se stvorili? Tko ih je odgajao? Tko ih treba? Da, gospodine moj, ljubljena je naša domovina prilično bezglava zemlja". (Rus. mysl. 1891. VI. bibl. 288.)

Tout comme chez nous — s tom malom različicom, da mi o tom ne razmišljamo ovako, kako to ovaj ruski presvijetli umije, da s te pojave kod nas malo koga boli glava. Obranu čestitoga Čirkova mogli bismo ipak k srcu uzeti, pa svi skupa onako tiho kazati: mea culpa.

U ovom se od prilike okviru kreće onaj dio ruske književnosti, koji se bavi posebnim ruskim prilikama. Što se i kako se piše o pojedinim slojevima društvenim: o književnicima, vojnicima, školskom životu itd., na to ćemo se takodjer osvrnuti, kad budemo govorili o pojedinim djelima.

No da se tako bogata — barem po količini — književnost bavi i pitanjima općenito evropskim i čovječjim: socijalnim pitanjem, kapitalizmom, bračnim pitanjem, moralom; da se kušaju u lijepoj knjizi dokazati ili oprovrći razne novovjeke teorije, n. pr. teorija atavizma, to je zanimljivo. Sve je to zanimljivo, no mi ćemo ovdje posebice istaknuti samo ekonomsko pitanje, kojim se bavi nekoliko ovećih romana.

U Evropi kolaju svakojake ekonomske teorije. Medju tima ima jedna, koja zove u pomoć (bez šale) Hegelovu filozofiju, a tvrdi, da *svaki* narod *mora* preživjeti kapitalističku periodu. Kapitalizam pak sam sebe uništuje (posve po Hegelu!): iz njega *nužno* nastaje socijalizam: kad pojedinci gavani sve zgrnu u svoje šake, beskućnici će se i proletarci svega svijeta složiti i urediti u općine nekako, — kako to već uči socijalizam. Ruski su se „narodniki" kao ljudi, koji misle o budućnosti naroda, uplašili ovoga pogleda u budućnost: zaboljela ih je (možda prerano) glava za budućnost ruskoga naroda. Njima nekako ne ide u glavu, zašto bi kapitalizam baš *morao* doći i u Rusiju i poroditi sve strahote, što ih vide u zapadnoj Evropi. Oni drže, da se ljudskim nastojanjem, voljom, idejama kapitalizam dade odvratiti,

a da jedini spas od strahotâ ili poslije strahota kapitalizma nije u socijalizmu, već u nekim historijskim društvenim uredbama ruskim: u „općini" ruskoj, koja je nešto slično našim zadrugama. „Idealisti-narodniki" postavljaju dakle protiv ove čisto materijalističke ekonomske teorije, po kojoj se kapitalizam i druge ekonomske prilike same iz sebe razvijaju *prirodnom nuždom*, — proti toj teoriji postavljaju oni svjesni čovječji rad, prosvjetu — ideje. Oni drže, da su i ideje nekaki faktor u razvitku čovječanstva (u tom pristaju uz Lavisseovu nauku o idejama-silama: idées-forces), dok ekonomski materijalizam tvrdi, da se i ideje razvijaju samo u svezi s materijalnim, ekonomskim prilikama.

Mi ovoga ne bismo spominjali, da se nije protiv ruskih materijalističkih ekonomista digao spomenuti kritičar i publicist Mihajlovskij i time nastao novi „raskol" u ruskoj inteligenciji. Taj je raskol nastojao nekako izravnati L. E. Obolenskij, koji je poznat kao pisac romanâ pod imenom M. I. Krasov, a napisao je pred godinu dana studiju: „Osnovi naučne teorije umjetnosti i kritike". Svar je zanimljiva s više strana. Zanimljivo je, kako se eto u naše vrijeme uskrišuje novi fatalizam — materijalistički, protiv kojega je čovjek nemoćan, pače čovjeka i nema, kad nema misli, ideje, koja ne bi bila zavisna od materijalnih prilika. Čovjek se tu s pravom pita: a gdje je onda napredak čovječanstva, — jedno zato, što se eto mjesto fatalizma vjerskoga priznaje fatalizam materijalistički, a drugo zato, što napredak, — ako se to može zvati napredak — i nije napredak *čovječanstva*, kad o čovjeku ne zavisi ništa, kad je svaka čovječja misao samo posljedica razvitka materijalnoga? U svezi sa svim tim niču u Rusiji rasprave o biću „progresa", napretka, i o njegovim faktorima: u čem stoji napredak, što mu pomaže, što ga zaustavlja, — ili pak i nema napretka, već *evolucija*, koja nije napredak, ni nazadak, već ono, što riječ i znači: „valjanje" mase, materije? Tu niču pitanja: mogu li što u razvitku čovječanstva ideje, mogu li što „veliki ljudi", heroji, radja li vrijeme ili materijalne prilike take ljude, ili pak taki ljudi stvaraju štogod? Što je u tom razvitku neobrazovana svjetina, „tolpa", kako kažu Rusi?

Tragovi se svim ovim pitanjima nalaze i u lijepoj književnosti. S te nas strane stvar i zanima. No pomislimo umjetnost, koja se stavila na stajalište, s kojega se n. pr. kapitalizam drži za prirodnu silu, koja ima *u sebi* zakone svoga razvitka. Kako se mogu umjetnički ocrtati strahote kapitalizma, ako se ne govori o *ljudima*, koji ga stvaraju i podržavaju? To se vidi u romanu *„Hlêb"* ruskoga pisca Mamina (Sibirjaka), koji kao da je stao na ovo stajalište. Tu se crta, kako kapitalizam ruši stare, solidne trgovačke kuće, kako sve oko toga kapitalizma propada, — a *ljudi* su, koji osnivaju banku, žid, koji sve to ravna, ocrtani ili simpatično ili blijedo. Čovjek se tu u čudu nekako pita: tko je dakle kriv svim tim strahotama? „Kapitalizam!" A židov Ječkin i drugi, — „oni tu ni pri čem", kako bi rekao Rus: oni ne dolaze u račun.

Nije naš posao, da ispitujemo naučnu solidnost ovakih teorija, ali se čovjek dalje s pravom pita: Što to znači, da se od nekoga doba radjaju teorije, po kojima čovjek, čovječja misao, ideja, nije ništa u razvoju čovječanstva? Kakova može biti umjetnost, u kojoj je čovjek samo orudje, lutka? S toga nam se gledišta čini, da ruski „narodniki" i u kritici i u književnosti brane prave tradicije ruske književnosti: kako u Rusiji nije mogla uhvatiti korijena objektivna „naučna" kritika, tako, ako izuzmemo Boborykina, nema u Rusiji naturalističke književnosti. Zolin je roman „La bête humaine" izišao nekako u isto vrijeme s Tolstojevom „Krajcerovom sonatom", — pa kolike li razlike! Nije Žak Zolin zato živina, što ubija žene, već zato, što *ne misli:* u čitavom tom velikom romanu nema stranice, iz koje bi čitalac mogao razabrati, da Žak misli i što misli. A njegova lokomitiva stanje, uzdiše!... Mislimo, da svatko razuman ipak smije pitati: Pa zar je to zbilja istina? Ta to je ili simbolizam, ili nema nikakoga smisla.

Spomenuvši Tolstoja nijesmo mislili ustvrditi, da će se n. pr. i ekonomsko pitanje onako riješiti, kako to pomišlja Tolstoj („Gospodar i sluga"). Narodnici ruski nijesu tako naivni, da bi vjerovali, kako će se svi gavani pokajati i porazdijeliti kojekako stečeno blago. Njihov idealizam ne ide tako daleko.

* * *

Iz ovoga se već kratkoga i letimičnoga prijegleda vidi, čim se bavi savremena ruska književnost, kako sve struje ljudskoga rada, nastojanja i mišljenja u njoj nalaze kakoga takoga odziva. Čovjek mora priznati, da mu se od svih ovih „pitanja" smete glava, da ga umore i da mu dosade. Otuda, mislimo, dolazi, da pisci, koji su se namučili rješavanjem pitanjâ, doživjeli uza to porazâ i razočaranja, — traže neutralno zemljište, na kojem misle izložiti ili ostatak ili najbolji dio svojih misli: odabiru za crtanje odaljena, stara vremena: Egipat, Rim... Tu se, misle, ne će zadjeti ni o koga. Ta se pojava, kako ćemo vidjeti, opaža i u Rusiji kao i u ostaloj Evropi. Tko zna, nije li uz druge uzroke i to doprinijelo, da se grof Tolstoj dao na

stvaranje novih nauka i na apostolstvo? Razlika bi bila samo u tom, što ostali pisci uzmiču pred pitanjima vremena, a Tolstoj ih hoće svladati, riješiti na svoj način, dokazujući štetnost „laži-prosvjete", koja se zbilja tako decentralizovala, izgubila povodnu nit i konačnu cijelj, da je u poluobrazovanoj većini zavladala besprincipnost i gotovo bezglavje, a prve glave nauke naviještaju bankrot znanosti. Navaljivalo se na Tolstoja, koliko mu drago, treba mu ipak upisati u zaslugu, što nije samo „pljunuo" na tu svu laži-prosvjetu, već se dao na rad, koji jest i bit će uvijek nešto pozitivno: rad svojim rukama i pomoć bližnjemu. Mi razumijemo, da ruski „narodniki" moraju biti protivnici Tolstojevu naučanju. Oni su naprednjaci, nadaju se mnogomu od prosvjete naroda, pače u toj prosvjeti vide jedini spas. Uza to stvaraju osnove za preuredjenje društva, i to takovo preuredjenje, koje je kod nekih baš socijalizam: svima je njihova prva i posljednja: *društvo*. U te njihove osnove nikako ne pristaju ljudi, koji nastoje samo oko *ličnoga* usavršivanja, koji idu za tim, da umire svoju savjest. Mnogo se već u Rusiji ispisalo papira, da se razjasni: pomaže li *znanje* čovjeku do moralnoga savršenstva, pa dalje: kakova je to savjest, koja se povukla u se, a za ostali se svijet ne brine? U raspravljanju tih pitanja imade mnogo, mnogo neplodnoga mudrovanja, doktrinarstva. Rusi se i sami tuže, da je u raspravljanju svake ruke, a osobito u socijalnim pitanjima, kamo se ubrajaju i književne pojave, zavladalo doktrinarstvo. To dolazi otuda, što se velik dio tih pitanja raspravlja samo akademički, budući da se u Rusiji veći dio težnjâ inteligencije ne može uvesti u zbiljski život. A mnogo tomu doprinosi i to, što zapadno-evropske ideje nalaze u Rusiji brzo odziva i pristaša, a Rusi o njima ne mogu u većini slučajeva nego samo — raspravljati.

Što se tiče stvaranja tipova u opće, to se mora priznati, što smo već u početku istaknuli, na ime: da su ruski velikani, koji su stvorili glas ruskoj književnosti, imali za sobom ustaljene uredbe, koje su imale svoje tipove. Bila je uza to kod svih *jedna* težnja: oslobodjenje seljačtva od kmetstva. Mladjim je umjetnicima teže. Ako ne će ponavljati starih i obradjenih motiva, moraju posizati za savremenima, a ovi se nijesu jošte jasno razvili. Što se ponešto ustalilo, ili što ima jasno obilježje (konservativci, protivnici škole, javnoga sudstva, porote; „narodniki" raznih smjerova do „tolstovaca" itd.), to je ocrtano, kako smo spomenuli. Slabije uspijevaju pisci, koji sežu unaprijed, pa crtaju tipove, koji se nijesu razvili.

Tako je s idejama, koje pokreću književnost, u opće. Da vidimo jošte, što su pojedini uradili.

IV.

Ubrojimo li i pisce trećega reda, a izostavimo li neznatnije, ima danas u Rusiji oko stotinu ljudi, koji se bave beletristikom. Razumije se, da je sada još teško odrediti svakome od te stotine mjesto, koje zaslužuje, a osobito je to teško strancu. Mi ćemo se zadovoljiti time, da iznesemo glavno o onim piscima, koji se najviše ističu, pa kritika o njima najviše piše.

Na početku smo ovoga prijegleda spomenuli, kako je nestalo ruskih književnih velikana. Jošte živu trojica: L. Tolstoj, D. Grigorović i J. Polonskij, pjesnik. Letimice smo istaknuli opću atmosferu, kritičke smjerove i glavne pokretne ideje posljednjih godina, — ne bi li bilo zanimljivo pogledati: što rade ovi starci, kako se drže prema novim smjerovima i idejama, koje iznosi i širi mladje i najmladje pokoljenje? Da o Tolstoju i nijesmo nešto već spomenuli, o njem bismo znali malo više reći od onoga, što se svaki dan u novinama piše. Veći dio njegova rada ne spada u književnost, a ideje su, što ih je iznio u najnovijim svojim djelima, osobito u „Krajcerovoj sonati", takove, da spadaju i pred drugo sudište, a ne samo pred književno. Zato ćemo nešto spomenuti samo o ostaloj dvojici: o Grigoroviću i Polonskom.

U „Rus. Vêstniku" od siječnja 1890. god. napisao je Grigorović pripovijetku „Božićnja noć". Književna kronika piše o toj pripovijetci: „U pripovijetci ima u početku nekoliko živih stranica, no cijela se pripovijetka ne doimlje osobito poradi suhoće i didaktičnoga tona... Crta se petrogradski dostojanstvenik, hladan, nepovjerljiv čovjek, koji se jakom voljom egoista podigao, ne birajući načina, kako će doći do karijere. Maleni mu je dogadjaj na božićnju noć probudio savjest i on oboli od „neizlječive" bolesti: grižnje savjesti, proti kojoj nema lijeka. Osnova je pripovijetke zamišljena duboko s psihološke strane, no psihološka analiza prelazi u pouku, koja uza svu dobru nakanu piščevu ne može zamijeniti živih slika i prizora". U istom je mjesečniku god. 1891. napisao Grigorović komediju *„Zanoza"*, kojoj je isti sujet, koji i njegovu djelu: *„Akrobati dobrotvornosti"*.

U „Rus. mysli" 1892. (prosinac) i 1893. god. (siječ. i velj.) štampane su Grigorovićeve „Književne uspomene". Iz tih se uspomena vidi, kakav je Grigorović. Čitaju se sa slašću. Taknuvši se samo malo djetinjstva svoga, Francuskinje majke svoje i babice, pa djakovanja svoga, vodi te starac lijepom galerijom, koja se proteže u znatnom prostoru vremena — preko pô stoljeća. U galeriji vidiš lica mnogih

ruskih književnika, većinom već pokojnih: Dostoevskoga, Nekrasova, Panaeva, Bêlinskoga, L. Tolstoja, Pisemskoga, Družinina, Turgeneva... Čitajući te uspomene nehotice čovjeku dolazi misao: kako je lijepo ostariti radniku na peru u takoj književnosti, koja ima svoje tradicije, tako svijetle i sjajne, da imaš o čem pisati uspomene. No ako je lijepo takome starcu, što ima o čem pričati mladjemu koljenu, koliko je ljepše i ugodnije mladjemu takomu koljenu, ako starac nije ostao u svom vremenu, već pošao za mladjima. ako ne spominje samo „staroga, lijepoga vremena", a sve mu novo nije zazorno! A takav je Grigorović. Već to, što objelodanjuje svoje uspomene u mjesečniku, pa u mjesečniku novijem, pokazuje, da mu je srce uza žive, mladje ljude. A u svakoj se gotovo glavi njegovih uspomena vidi, kako mu je sve poznato, kako se s mladjima i smije i tuži. Na trećoj već stranici svojih uspomena ima nekoliko redaka o grozotama ruskoga „krêpostničevstva" — tlake; kako je neki vlastelin znao naložiti svomu upravitelju, da pokupi po selima „sitniš", što se „nakotio", pa da ga proda. Taj su „sitniš" bila djeca seljačka... Ne bismo to isticali, da i danas nema „ljudi", koji se nikako ne mogu primiriti s oslobodjenjem seljaštva. S ushitom se kao starac spominje, kako je u mladosti rado bivao u društvu, gdje se uvijek slušalo o „plemenitom pregnuću protiv ugnjetavanja i nepravde". Starci se obično teško ugrijavaju za velike ideje, već im je više po srcu prokušani tobože, polagani rad. Spomenuli smo na svome mjestu, kako u novije vrijeme ističu neki ljudi u Rusiji geslo „malenoga rada". Grigorović ne misli tako. Spominjući, kako se primio službe tajnika u nekom umjetničkom društvu, piše: „Mislio sam, da ću moći nastaviti književni svoj rad, no prevario sam se. Na svijetu nema malenoga posla... Povjereni me posao od početka zanimao, pa što dalje, sve sam se više u nj udubljivao". Ove riječi: „nema malenoga posla" kao da je naročito napisao protiv ljudi, koji se boje ideje i osnove, već misle, da ima posala, koje može obavljati i dobro uvježbani magarac, bez misli, bez osnove.

Grigorovićeve su uspomene zanimljive i sa čisto literarne strane. On je odlučni pristaša realizma: „U meni se već tada — piše — budila težnja k realizmu, želja za tim, da crtam zbilju onako, kako se u istinu čovjeku predstavlja". No varao bi se, tko bi pomišljao, da je Grigorović uzimao gotove karaktere u svoje radnje. Kad je izašao njegov roman *„Seoski putovi"*, stalo se pogovarati, da je Grigorović u njima bez okolišanja ocrtao svoje susjede vlasteline. Sada (1892.) odgovara Grigorović — ne zato, da se opravda, već da kaže istinu —: „U čitavom romanu nema nijednoga lica, koje bi bilo *posve* prepisamo s prirode. Ja sam bio već toliko iskusan, te sam znao, da portreti,

uzeti jednostavno sa živih lica, ne polaze u književnosti za rukom; živo lice može podati samo crtu karaktera, no samo crtu; potpuno životni tipovi i karakteri izlaze iz slijevanja one crte s istovrsnim crtama, koje se nalaze u raznih lica". Pripovijedajući, kako je djela svoja ispravljao i po više puta prepisivao, kaže: „Taj posao ne samo da mi nije bio težak, već mi je naprotiv pribavljao pravu nasladu. Ja i danas, poslije pedeset godina, radim upravo tako i iskušavam isto čuvstvo". Zato je posve razumljivo, što piše na drugome mjestu. „Ona se samo djela lijepe književnosti visoko cijene i dugo živu, kojih su pisci po mogućnosti nastojali, da ih „sagrade u biser-gradjevinu", kako je govorio Gogolj. Književno se biserje ne dobiva samo snagom izabranoga talenta, već i nevjerojatnim trudom, — takim trudom, pred kojime mi obični smrtnici moramo samo pobožno prignuti glavu".

Imade jošte zanimljivih stvari u Grigorovićevim uspomenama — bez obzira na njihovu književno-povjesnu vrijednost, — no mi ćemo istaknuti samo tu lijepu crtu, koja se opaža od početka do kraja, a to je književnička skromnost i pravdoljublje. Upravo te dira, kad čitaš, kako starac brani od napadaja i podvala pokojne i velike i male književnike, — a ni o jednom, pa ni o protivnicima, ne govori ni sa sjenkom žučljivosti ili osvetljivosti, — a mogao bi. Kako lijepo brani Turgeneva, kako pravedno Kraevskoga!

U spomenutoj se književnoj kronici o Grigorovićevoj pripovijetci „Božićnja noć" Grigoroviću prigovara, da je odviše didaktičan. Mislite, da se starac ljuti? „Ako su kasnija moja djela — piše — slabija od predjašnjih, krivo je, što sam zaostao, što sam se odučio pisati u pripovjedalačkom obliku; godine tu ne dolaze u račun".

Uspomene svoje završuje kao pravi književnik: „Ja se uvijek sa čuvstvom duboke zahvalnosti obraćam k Providnosti, koja me je uputila od mladosti na književni rad. Ljubav je prema književnosti bila moj angjeo čuvar; ona me je priučala na rad, ona mi je često bila mjesto razuma, ona me je odvraćala od opasnih zabluda; njoj napokon dugujem dio prave sreće, što sam ju u životu iskušao..."

Poslije ovih uspomena napisao je Grigorović u „Ruskoj mysli" 1894. god. (siječ. i velj.) novelu: *„Porfirij Petrović Kukuškin"*. Stvarca je tragikomična, kako se vidi po dodatku ispod naslova. *(„Dogadjaji mirnoga gradjanina, koji je potpune zrelosti poživio u mirnom pristaništu, no nenadano pao u vodu, struja ga zahvatila i malo da se nije utopio")*, a izvrgava smijehu do karikature neke književne prilike. „Mirni" je taj gradjanin, Porfirij Petrović Kukuškin, činovnik najprije u nastavnom mnistarstvu, a kasnije u nekom drugom, u kojem

se može nositi uniforma (prestupio je u uniformirano ministarstvo zato, što se je njegovoj punici, svasti i ženi svidjala uniforma), i pjeva pjesme. Prijatelj njegov Rožkov hvali te pjesme i nagovara Kukuškina, da ih štampa. Kad se kritika pjesmama (izdao ih je bez imena pjesnikova) narugala, napiše tragediju *„Igor"*, koje ne će primiti nijedno kazalište, nijedan mjesečnik. Ljutit na redaktore odluči po nagovoru prijateljevu, da izdaje sam mjesečnik, koji bi imao unijeti u rusku književnost „nešto novo, nešto, što bi osvježivalo, budilo težnje za idealom". Uz brigu oko mjesečnika zanemaruje službu; predstojnik mu poručuje: ili mjesečnik, ili služba. Časnici traže zadovoljštinu za nekakvu uvredu u nekakvoj kronici, gradiva nema, a mjesečnik ima — 47 pretplatnika. Pobojavši se predstojnika, baci do bijesa mjesečnik i plati za prva dva sveska pet tisuća i pô rubalja od ženina miraza i zatraži premještenje.

Stvarca je, rekosmo, karikatura, karikatura ljudi, koji nijesu zadovoljni s književnošću, koji prigovaraju realizmu, psuju kritiku, pa bi rada unijeti u književnost nešto „novo", što bi pobudjivalo „težnje za idealima", sve bez kritike i njezinih pogrješaka, samu „čistu umjetnost", a sve bi to rada — sami, bez književnika i čitalaca. Možda bismo iz ove karikature starine Grigorovića mogli i mi štogod naučiti...

U dosadašnjem svojem prijegledu nijesmo spominjali ruskih pjesnika, a to jednostavno zato, što kritika o njima gotovo šuti. Po sudu starca pjesnika, Jakova P. *Polonskoga*, mladji ruski pjesnici i zbilja u velikoj većini ne zaslužuju pažnje. U svom *„Razgovoru"* medju kritičarom i gostom ovako pjeva o njima Polonskij (1889):

Есть форма, но она пуста —
Красиво, но не красота
Спросите: гдѣ эти лилеи,
Нарцисы, лавры, кулы розъ,
Чинары, темныя аллеи
У капли жемчуга и слезъ.
Въ какомъ такомъ подлинномъ мирѣ,
Въ Россіи или въ Кашемирѣ?!
Не спрашивайте! — Самъ поэтъ
Вамъ затруднится дать отвѣтъ.

„Ima forma, no prazna je, lijepo je, no nema ljepote. Pitajte: gdje su ti ljiljani, narcisi, lovori, hrpe ružâ, platane, tamni drvoredi i kaplje bisernih suza, u kojem je to zbiljskom svijetu, u Rusiji ili u Kašemiru? Ne pitajte! — Sam bi pjesnik bio u neprilici za odgovor". Polonskij ne vjeruje u „nesvjesno nadahnuće", on traži od pjesnika upornoga rada kao od svakoga čovjeka, koji se bavi kojim

god ozbiljnim poslom. Toliko je tih pjesnika, da se Polonskij boji, te će se ruski Helikon pod njihovim nogama strovaliti.

Već se odavle vidi, da je starac nekako kivan na „mladje", a još se to više vidi iz njegove humoristične pjesme: *„Psi"* i pripovijetke u stihovima: *„Mladić 30-tih godina"*. Istina, zbirčica se njegovih pjesama: *„Para u korist postradalih od nerodice"* (1892.) završuje odlučnim pozivom da borbu protiv nepravde i zla, ali su zato u spomenutoj humorističnoj pjesmi: *„Psi"* (1892.) stihovi:

... Только (samo) сила власти —
Страхъ передъ закономъ укрощаетъ страсти
Звѣрскія; и въ этомъ мудрости заслуга" —

ti su stihovi nekako čudni. Pjesma je naperena protiv socijalistâ i anarhistâ, puna oštroumlja, ali i suhe didaktike, što se vidi već i po spomenutim stihovima. U *„Mladiću tridesetih godina"* ocrtan je idealist-romantik toga vremena. „I danas ima", kaže tu pjesnik, „svakakih idealista, ali ti si bio za mene posljednji"... Po svem se vidi, da je starac — laudator temporis acti.

U ovom je razdoblju, kojim se bavimo, umro (1892.) jedan od književnika veterana ruskih: *A. A. Fet (Šenšin)*. O njem smo već kazali u prijegledu savremene ruske kritike, da je bio glavni stup „čiste umjetnosti". Raspravica, što je o njem izišla u „Rus. Mysli" (1894. II.), možda je zadnja studija o njem: o njegovim je pjesmama teško napisati više od dvije-tri stranice. Bio je lirik, pjevao je samo o prirodi i ljubavi, ali je sve to sitno: za nešto veliko, uzvišeno, za burnu strast u ljubavi ne zna Fet. Dobro mu polaze za rukom slike proljetne, večernje i noćne, u tome mu pače nema u Rusiji premca. Često su mu pjesme samo hrpa čudnih nerazumljivih riječi. Turgenevljeve su uspomene pune oštroumnih opažaja i parodija takih Fetovih pjesama. Ja sam ih — piše Turgenev — kušao čitati ležeć, stojeć, s nogama u vis, trčeć, poskakujuć... ništa, ništa, nijesam razumio!" (Usp. I. 433, sr. „Rus. Mysl." 1894. II. 36.). Kako nije imao smisla za napredne reforme, pače je bio ljuti natražnjak, počela je na nj kritika od 60-tih godina silno navaljivati. Da je uz svu svoju „čistu" poeziju bio epikurejac, to mu je zgodno već L. Tolstoj spočitnuo, a i mi smo o tom već prije dovoljno spomenuli.

Od mladjih su beletrista umrla u ovom razdoblju dvojica: *Lêskov* i *Terpigorev (Atava)*.

O Lêskovu je napisao Protopopov studiju („Rus. Mysl", 1891. XII.), kad su izašla sabrana njegova djela (u deset tomova, Petrograd 1889.—1891.). Lêskov je, kaže Protopopov, bolestni talenat.

Kritičar ne mari ispitavati života piščeva, da protumači, zašto je bio onako zloban i razdražljiv protiv žurnalistike i protiv t. zv. šestdesetih godina. Ističe samo, da je medju Lêskovom šestdesetih i sedamdesetih godina i Lêskovom osamdesetih godina ogromna razlika: pisac se smirio, duša mu se počela liječiti. U prvo je doba pisao tendenciozne, polemičke romane, pače pamflete, a kasnije se dao na pisanje moralnih romana. Moral Lêskovljev nije originalan: to je moral evangjelja. Koliko kritičar kudi predjašnja njegova djela, toliko posljednja hvali. Žao nam je, što nam prostor ne dopušta, da barem ponešto iscrpimo sadržinu moralnih tih romana i pripovijedaka. Spomenut ćemo ipak nešto. G. 1890. izašao je Lêskovljev roman „Gora". Dogadja se u Aleksandriji u I. vijeku poslije Krista. Glavno je lice Fovel, potajni kršćanin, kojega ljubi Grkinja Atossa, a on, da ga dalje ne sablažnjuje, iskopa sebi oko. Atossa mu se za taj prijezir odluči osvetiti. Za to joj se pruži prilika, kad se svjetina aleksandrijska pobunila krotiv kršćana, jer da su krivi, što se Nil nije razlio i oplodio zemljište. Poganski svećenici traže od kršćana, neka se mole svomu Bogu da se *gora* Ader sruši u Nil, jer, govorahu, tako uči vaša vjera, da vjera i gore miče. Patrijarha se i ostali pravovjerni kršćani sakriše pred tom napasti, a Fovel, koga su držali za eretika, ode na goru, a Atossa za njim, da ga spase. Pripravan je na smrt za svoju vjeru, pa ostao baš sam. Ipak podje s njim još nekolicina pravovjernih, koji ne znadu, što bi molili, koja bi molitva bila najzgodnija. U to se podigoše oblaci, pade silna ploha, onaka, kako ju je opisao Strabo, i Nil se razlije, natopi polja, a bujice podrovaše goru i gora se poče micati. Poglavar aleksandrijski traži od kršćana, da ustave goru, no to su i sami protivnici kršćana morali priznati, da pismo ništa ne govori o tom, kako se gore ustavljaju, već samo o tom, kako se miču... Fovel se s Atossom spasu na pripravljenoj ladjici, uzeše se i življahu srećno, pomažući bližnjima.

Nema sumnje, da je na ovakovo legendarno polje zatjeralo pisca ono trnje, što ga je u životu izgreblo, onaj umor, što svladava ljude u borbi svakojakih smjerova i pitanja, iz kojih nema izlaza. Ovaki je lično moralni osnov i u maloj pripovijedci Lêskovljevoj: *„Spasenje iz pogibli"*, u kojoj se pripovijeda, kako je vojnik (Postnikov) ostavio stražu, da spase utopljenika, a oblast ga za to išibala do polumrtva, no on je bio zadovoljan, što je tako *jevtino* prošao, oblast je pak bila zadovoljna, što se za stvar nije saznalo u javnosti. Čudno je ono Postnikovljevo zadovoljstvo s batinama, no to je samo dokaz, da Tolstoj sa svojom naukom o „neprotivljenju zlu" nije osamljen. Lêskov je pače pošao i dalje od Tolstoja. Tolstoj uči, da se ne valja protiviti, opirati zlu, a Lêskovljev je Postnikov *u duši zadovoljan,* što nije za svoju požrtvovnost dobio i više batina. Razumijemo zadovoljstvo mučenikâ, koji trpe za svetu stvar, ali zadovoljstva Postnikovljeva ne razumijemo. Ne možemo se upuštati u potanko razglabanje čina i zadovoljstva Lêskovljeva junaka, no ističemo samo, da se jasno vidi tendencija *ličnoga* morala, po kojem čovjek *u sebi* nalazi zadovoljstvo, a za ostali ga svijet nije briga. Lêskovljevu junaku n. pr. ne pada na pamet pitanje: kako dolaze jedni ljudi do toga, da budu janjad, koja se *dobrovoljno* daje klati vucima? Što drugo znači zadovoljstvo Postnikovljevo? Dosada smo moral tako shvatali, da čovjek ćuti bol i ogorčenje nad svakim i svačijim zlom, a Postnikov je *zadovoljan,* što su ga za dobro djelo izbatinali! Bez sumnje misli: ja sam spasao dušu *svoju,* — a après nous le déluge!

Godine 1894. napisao je Lêskov „pejsaž i žanr": *„Zimski dan".* Stvarca je mala, ali je pravi kaleidoskop savremenoga morala u svjetlu Tolstojeve nauke. Tu se vještački s nekoliko poteza crtaju nazori o moralu dviju gospoja, jednoga starca generala, dvoje ženske služinčadi, jednoga mladića i — jedne ruske „školovane djevojke". Nijesmo skoro čitali u tako maloj stvarci tako vještačke ocjene savremenoga moralnoga cinizma, tako izrazite opreke medju naukom evangjeoskom i njezinim „pravovjernim" sljedbenicima. Da vidimo nešto iz toga kaleidoskopa!

Dvije dame razgovaraju o Tolstoju i o njegovu nauku o „neprotivljenju". Obadvije su zadovoljne s njegovom Natašom *(„Vojna i mir"),* „no otkada je — kazat će mladja — počeo pisati gluposti: da ljudi ne bi jeli mesa, da se ne bi ženili..., ja sam odmah kazala, da je to nesmisao". Osobito se mladja ljuti, što gospodin grof kvari služinčad: „Ako se on naučio, da sve za sobom posprema, neka mu bude; no nama se toga jošte ne će. Zar nije tako? I da razjasni, kako Tolstoj kvari služinčad, pripovijeda, kako je morala protjerati sluškinju „tolstovku":

— Draga moja, — kažem joj čitajući njezin pašoš, — tvoje se ime (Fedora) meni ne svidja, ja ću te zvati Katica. I ona odgovori mudrujući:

— Ako je vama ugodno, da se sluškinje u vašoj kući drugačije zovu, meni je to svejedno: *to su običaji ljudski.*

No kad bi tko sluškinju Fedoru pitao, kako joj je ime, odgovorila bi: Fedora. Ja joj kažem:

— Čuj, draga, tebi je zapovjedjeno i ti moraš pamtiti, da si sada Katica. Zašto dakle protusloviš?

— Ja se, gospo, na vašu zapovijed odazivam, kako ste kazali, da je red u vašoj kući; no lagati *ne mogu*, meni to donosi štetu.

— Kakovu štetu? Trbuh te od toga boli, ili glava?

— Ne, trbuh me možda i ne bi zabolio, ali ima stvari, koje su vrednije od trbuha i glave.

— A što bi to bilo?

— Duša čovječja. Ja želim, da mi je duša uvijek u redu.

I dame se smiju, pače jedna kaže, da je to „drzovitost". No Fedora-Katica nije *mogla* i drugom jednom zgodom lagati, pa je zato i protjerana. Kaže njoj jednom gospodarica: „Katice, ako tko dodje, reci, da sam ja otišla i da me nema doma". „ A ona je — nastavlja gospodarica — pomislite, svima govorila, koji su dolazili, da sam joj *ja rekla, neka kaže,* da sam otišla i da me nema doma. Znadete, da su se svi smijali i nitko nije bio uvrijedjen, budući da svi jako dobro znadu, da svagda u takoj zgodi lažu ... Ja sam odmah spoznala, da to iz nje viri grof Tolstoj, koji čitavomu svijetu dovikuje: ne treba nikakih vizita, a ako vam treba kretnje, perite podove". Kad je gospodarica poučila Fedoru-Katu, da treba razlikovati laž od laži, pa neka slobodno pita „batjušku" (popa), odgovara ova: „U evangjelju nije ništa kazano, da treba razlikovati. Što nije istina, to je laž, — kršćani ne smiju lagati".

Uz dame, koje od ovoga razgovora prijedjoše na nešto delikatniji, sjedi umorna od učenja „kursistka" Lida, pred kojom nije nekako zgodno o svačem govoriti.

— Kada ćete, tetko — kaže kursistka starijoj dami — priviknuti, da ja nijesam dijete i da bolje od vas znadem ne samo, kako se sapun pravi, nego i to, kako se dijete radja.

— Lida! — ukori ju domaćica.

— Da, dakako da znadem, ma tante.

— Gospode! ... kako ti to možeš znati?

— Tu se je čemu čuditi! Meni je dvadeset i peta godina. Ja živim, čitam, a napokon, ja imam biti feldšerica. Zar ću se ja pretvarati kao glupo djevojče, koje laže, kao da vjeruje, da djecu ljudima donašaju rode u kljunu?

— Eto vam Jone cinika[1] u ženskoj formi. Pa uza to je Diana,

[1] Misli po svoj prilici Jonasa Justusa, prijatelja Lutherova, koji je napisao djelo o braku.

puritanka, kvakerka, ona čita i poštuje Tolstoja, no ne slaže se s mnogim njegovim nazorima, a ni s kim se ne slaže.

— Ja se, mislim, često ne svadjam.

— No i ne prijateljuješ osobito ni s kim.

— Vi se varate, ma tante, ja imam prijateljâ.

— No zapustila si ih. Ta i „neprotivljenike" si voljela, a sad si prema njima hladna.

— S njima nije ništa.

— No ti si ih ipak rado slušala.

— Da, ja sam ih slušala.

— I dosadilo ti, je li?

— Nije, zašto? Ja sam i sada spremna poslušati, što je u njih dobro promišljeno.

— Prije si ih branila do suza.

— Branila sam ih, kad su ih vaši sinovi, a moji sestrići, sazivali i podrugivali im se. Ja ne mogu trpjeti, kad se ljudima podruguju.

— A poslije si se sama na njih rasrdila.

— Nijesam se rasrdila, već sam spoznala, da oni govore i govore, a ne rade ni toliko, koliko bi vrabac u kljunu odnio.

— Ne, tebe je ujelo, što idu protiv nauke.

— Da, i to me ujeda.

— A ja sam tu uz njih! Zašto ti, zbilja, toliko godina učiš, kad će svemu biti konac to, da ćeš biti pomoćnica kakomegod ljekarčiću, koji će te postaviti u kut?

— Ma tante, to je opet nesmisao!

— No, on će te postaviti u čekaonici. Sam će otići u sobe, da zagrizne kolača, a tebi će kazati: „Ostanite, draga, u čekaonici".

— I toga ne će biti.

— A ako bude, što ćeš ti?

— Ja ću požaliti čovjeka, koji će tako sa mnom postupati zato, što ja nemam većih prava, a nemam ih samo zato, što mi ih nijesu dali.

— A ne će te to vrijedjati?

— Tudja glupost? Dakako da ne će.

— A ne bi li bilo bolje, da se udaš kao i sve druge?

— Za mene, — ne bi!

— A zašto?

— Meni se ne će udavati.

— Ti ipak čudno govoriš. To je zakon prirode.

— Onda taj zakon još nije došao do mene.

— I religija to traži.

— Moja religija toga ne traži.
— Hrist je bio, ipak, za brak.
— Nijesam o tom čitala.
— On je bio u Kani Galilejskoj.
— Pak, što zato?
— Dakle je odobravao brak.
— A nije li on bio i u carinika? Nije li govorio s bludnicom?

I tako dalje. Djevojka napokon ustane — nastavlja Lêskov — i izadje nasred sobe. Sad se je vidjelo, da je vrlo lijepa. Stasita, čvrsta i spretna njezina figura podsjećala je zbilja na statuu Dijane iz Tanagre, a lice joj odsijevalo razboritošću, a smjele oči umom. Dalje pripovijeda pisac na usta starca-generala, kako je ta Dijana liječila zapuštenoga seljaka od išijasa, kako ga je trla — kaže stari razvratnik damama — „divnim antiknim rukama. Ja gledam i kažem: Kako će sada čovjek poslije toga tvoju ruku ljubiti?" Ona kaže: „Ruke nijesu dane, da se ljube, već da služe ljudima na korist". Još je pisac bacio tračak na starca-generala, kako daje sobarici desetaču, još je na pritvorena vrata zavirio u sobicu sobaričinu i kuharičinu, dao naslutiti čitaocu, što se tamo dogadja, dao mu tim pojmiti, koliki je kontrast, koliki je jaz izmedju one Dijane s antiknim rukama i ovoga razvratnoga kala i tako običnoga cinizma, pa završuje: „One (t. j. sobarica i kuharica) su, čini se, priznavale za pravi „rad" — samo rad prirode, koja množi život, a ne stara se, u čem je smisao i značenje života".

Nikolaj Semenović Lêskov umro je u veljači prošle godine 1895.

Sergij Terpigorev (psevd. *Atáva*) počeo je pisati, kad je već prevalio tridesetu, pa otuda mu i psevdonim. Nekrasov je na ime odgovorio jednom Terpigorevu, kad se skanjivao, da u poodmakloj dobi stupi na književno polje: da često i poslije *otave* (ruski se *otáva* izgovara *atáva*) raste dobro sijeno. Pisao je najprije u *„Otečestvene Zapiske"*. Uspjele su mu *„Istorijske pripovijetke i uspomene"* (Spb. 1891.), koje je pisao po rukopisnim dokumentima. Lijepi su njegovi feljetoni u *„Novom Vremenu"*. Umro je prije godinu dana, a spominjemo ga zato, što se često u nas (a i u Čehâ) prevode stvari sasvim nepoznatih pisaca, za koje se u Rusiji i ne zna, a ne biraju se, kad se već ne prevode djela prvoga reda, barem ovaki pisci, koji su barem takim djelom došli na glas, kakovo je Terpigorevljev roman *„Protrevožennyja* (uznemirena) *serca"*.

* * *

Žive ćemo ruske beletriste podijeliti po dobi u tri hrpe: ljude šestdesetih, sedamdesetih i osamdesetih godina, t. j. ljude, koji od tih godina ovoga vijeka rade. Prvi su sada u dobi od 50—60, drugi od 40—50, treći od 30—40 godina. Bit će ih dakako, za koje ne ćemo znati, kamo bismo ih uvrstili. Te ćemo posebice spomenuti. Bit će medju tim piscima i takih, koji u ovom razdoblju, kojim se bavimo, nijesu ništa, ili su malo napisali. O tim ćemo prema našoj zadaći spomenuti samo ono, što se o njima u ovom razdoblju napisalo.

Medju ljudima *šestdesetih godina* spomenuti nam je najprije Aleksandra Konstantinovića *Šellera,* koji je poznat pod psevdonimom *A. Mihajlov.* Godine 1894. izašla su njegova *„Sabrana djela"* u petnaest tomova. „Na neprestano pitanje: „Što ćemo?" ne daje Šeller u svojim djelima odgovorâ, koji bi se mogli upotrebiti za lijek protiv svih zala društva i pojedinca. Medju proroke i propovjednike nije se nikada turao, no zato je bio i jest dobar učitelj, koji medju mnoštvo čitalaca širi zdrave misli sveopće ljubavi i čovještva, duboko cijeneći pravedne i iskreno žaleći nepravedne, — apsolutno nepravednih u njega nema, pa to i jest najmilije svojstvo njegova rada. Ne dajući, kako smo kazali, odgovora na pitanje: „Što ćemo?" — Šeller svagda kazuje, što je u svakom slučaju bolje, i to jasno i s uvjerenjem". Tako piše o Šelleru književna kronika, pa dodaje, da mnoga djela njegova nijesu jošte izgubila vrijednosti, pače se nekim i povećala, budući da su u njima vjerno ocrtane prilike, koje se jošte nijesu posve promijenile. Veći se dio njegovih romana bavi prijelaznom dobom od stare („doreformne") Rusije u reformiranu. „Djela njegova podaju niz slikâ onoga nereda, što je nastao za vrijeme reforama medju vlastelom i plemstvom, pošto su se promijenile ekonomske prilike življenja. U tom nizu nema krupnih tipova, tu su „srednji" ljudi, većinom plemići. No u svakom je tom „srednjem" čovjeku istaknuta glavna crta, koja obilježuje množinu njemu sličnih „gladnih", koji se bore za *„hljeb i užitak"* koji dolaze do svoga i *„mlatom i zlatom"*, koji pate za *„tudje grijehe"*, koji ginu i tjelesno i duševno ili slave pobjedu, koji ne znaju, što je *„savjest"*. Mladež je to pohlepno čitala, o dobro će uraditi, bude li ih i opet čitala, ne bojeći se, da su tamo same „stare pripovijesti". U posljednje se vrijeme mnogo o tom pisalo, što je sreća; no nalazio tko sreću ne znam u čemu, postići je i uživati ne će moći sam, u svojoj obitelji, u uskom krugu, dok ljudi oko nas stradaju i ginu. Šeller o tom ovako misli: „Kad bi nas od pelena naučili ljubiti društvo i smatrati se prije svega članom društva, nikad ne bismo izgubili želje za životom, našemu radu ne bi nikada bilo granice, nikada ne bismo znali, što je dosada, očaj, što

je život bez cijelji". Šeller ne poznaje t. zv. „položaja bez izlaza": „Treba raditi i tražiti izlaz i sreću. Lijenštine je samo i kukavice ne nalaze".

Lijepo to misli i piše Šeller, lijepo je i to, što se književni kroničar tim oduševljuje, samo je istina i to, da sve to dokazuje, kako Rusi nemaju pisca slavitelja i slikara sreće; Šeller samo bodri na borbu za sreću, a sve pokazuje neku tugu i trzavicu, i ako je to prikriveno poletom i nadom u pobjedu rada i pravice. No to je ipak optimizam, i Šeller je, može se reći, jedini optimistički beletrist ruski. U krasnoj svojoj studiji o Šelleru, što ju je prošle godine napisao A. Skabičevskij, postavio si je kritičar pitanje: kako to, da je mladež tako rada, tako pohlepno čitala Šellerove romane, koji se s umjetničke strane ne mogu porediti ni s romanima Garšinovim, Čehovljevim, a kamo li s Turgenevljevim, Tolstojevim? „Kako je Šeller u sobici zatvoren živio, opažanje se njegovo ne odlikuje širinom. U njegovim romanima ne ćete naći ni sela, ni prirode, ni gradskoga ni provincijalnoga života sa svojim posebnostima. Njegovi se romani dogadjaju većinom u Petrogradu i prelaze od skromnih stanovnika zabitnih ulica k nadutim vlasnicima kamenih palača. Na svim se Šellerovim romanima vidi, da su nešto umjetno načinjeno, složeno prema namišljenoj osnovi i dotjerano prema izabranoj tendenciji. Dodajte k svemu tomu to, što vas na svakoj stranici uz siromaštvo kolorita umara sva sila beskrajnoga razmišljanja i autorova i njegovih lica. Šeller u ostalom i sam priznaje, da nije umjetnik u pravom smislu". Sad kritičar potankom analizom glavnih Šellerovih romana odgovara na postavljeno pitanje: u Šellerovim romanima privlači mladež idealni romantizam i optimizam. „Ja sam uvjeren — piše Skabičevskij, — da je idealizam, kaki je Šellerov, jednako kao i romantička milina romanâ Ž. Sanda i mnogih djela Hugonovih upravo tako potrebna odredjenoj dobi kao mlijeko gojenčetu. Svaki čovjek preživljuje svoju epohu romantizma, u kojoj sastavlja u mašti svojoj visoke i plemenite moralne ideale, koji mu čine cijelj života. Veliko je zlo našega vremena, što veći dio savremene naše beletristike pišu razočarani starci za starice, koje su se iznevjerile, pa se tako kupi materijal, koji ne samo da nije zgodan za mladež, nego joj je i štetan. Šellerovi romani ispunjaju znatnu prazninu u našoj književnosti, prazninu upravo groznu, a to zato, što ne samo u savremenoj pesimističkoj beletristici, nego ni u svih naših klasika nema gotovo pozitivnih, idealnih tipova. Napokon se mladeži u velike mili onaj Šellerov optimizam, koji upravo vrca ispod svakoga retka njegovih romana. Tu se opet sastajemo sa živom potrebom podmlatka. Optimizam pristaje mladeži jednako kao i romantička milina; jedno s drugim ide uporedo, jedenoga nema bez drugoga. Ili zar bi se mogli snovati visoki ideali čovječje plemenštine, kad ne bilo svijetle vjere, da će se ti ideali stvoriti, da će prije ili poslije dobrota i pravda na zemlji zavladati? Po mom sudu imadu oni pedagozi, koji svojim gojencima pružaju otrov bilo kakoga pesimističkoga učenja, ovi, velim, imadu posla s pravim otrovom i mogu se nazvati pravim ubojicama, budući da u svojim gojencima ubijaju energiju, ubijaju sve, po čem život može biti lijep, omrazuju život učeći, da je bez cijelji, i tako se mladić napokon, ako ne postavi ruke na sebe, pretvara u živa mrtvaca, koji se živ raspada i gnjije. Riječju, ja sam uvjeren, da su mnogi pospješili moralni svoj razvitak i izlaz na spasonosni put pod utjecajem Šellerovih romana, pa i do danas, na kraju života, spominju njihova autora kao svoga najboljega učitelja i prijatelja".

Taki je eto po sudu Skabičevskoga A. K. Šeller.

U spomenutoj studiji o Zlatovratskom poredio ga je Skabičevskij sa Šellerom: oba su, kaže, *romantici*, ali je razlika ogromna. Šeller je pravi romantik, optimist, a Zlatovratskij je romantik-realist, u dnu pesimističan. Čudno to zvuči: romantik-realist. Da je obožavanje „naroda" ili oduševljenje za nj u uskoj svezi s romantizmom, o tom nema sumnje. Ima ih pače, koji tvrde, da je slavenofilstvo plod njemačkoga romantizma, posebice plod Herderovih djela. Po tom, kad znamo, što Zlatovratskij drži o narodu, nije čudo, što ga Skabičevskij ubraja medju romantike, ali je čudno, što veli za nj, da je realist. Po svem nam se čini, da ruski kritičari nijesu uhvatili jasne fizionomije Zlatovratskoga, pače ta fizionomija izlazi posve drugačije iz studije Skabičevskoga, nego što je izašla iz studije Protopopovljeve. Za potvrdu realističkoga romantizma Zlatovratskoga cituje Skabičevskij ovaj odlomak njegova romana: *„Zlata srca":*

— Rus je romantik, ili lopov, — govoraše on (t. j. Morozov, glavno lice u romanu).

— Zar je to tako strogo odijeljeno?

— Upravo tako. Tu nema govora o općenitoj stvari. Općenita stvar može biti samo medju lopovima, a romantici su već zato za nju nesposobni, što se rastapaju.

— No u nas je (t. j. u Rusâ), kako znadete, bilo pokusa s jasno odredjenom cijelju.

— Nipošto. Bio je samo romantizam, težnja za nečim dobrim, no u čem je stajalo to dobro, a još više — kako ćemo doći do toga dobra i što će iz toga izaći, mi o tom nijesmo baš ništa znali.

— Pa i vi ste romantik?

— I ja sam romantik. Griješan sam tim grijehom već zato, što sam Rus.

— Ta vi ste sin naroda?

— Svi su nekulturni narodi romantici, a naš najviše. Ja sam vam se, prijatelju, tako čvrstom vjerom zapisao vrazima uz svoje roditelje, da se, priznajem vam, do danas ne mogu mnogoga oslobiditi ... I znate što, — reče dalje, — dok se narod ne spozna, dotle će biti samo vječno nesporazumljenje.

— I sve s toga, što su romantici.

— Jest, s toga.

— No priznajte, da je narod ipak često imao „općenitu stvar".

— A kakova je to stvar? Donese u selo kaki odsluženi vojnik prekrasnu kaku ideju, recimo, da će od tada i tada izaći zapovijed, pa će „knedli" s neba padati ... Idejica se epidemički hvata žena, seljakâ-romantikâ, širi se od sela do sela, iz župe u župu... Nastaje „općenita stvar": ostavlja se posao, ljudi se zgrću na ulicama... Zatim dodje vojska — i struja hladne vode na romantičke glave...

— No ipak ima i znatnijih dogadjaja... Eto vam, n. pr., 12-ta godina.

— Ono, što su spalili svoje kolibe?

— Pa makar i to.

— A molim vas, koji će narod, koji ima solidnu kulturu, dozvoliti sebi taku djetinjariju?

— No ipak se mora priznati, da je romantizam katkada u nas imao, kako vi kažete, „u trbuhu resultatâ", pa se još može o tom raspravljati: je li bolja solidna kultura s odredjenim i uskim idealima, ili pak beskulturni romantizam.

— Možebiti. Ipak nema sumnje, da smo svi mi romantici. A romantizam ima jedno vrlo zlo svojstvo: on živi od iluzija i hrani se njima, a tim se dobro znadu okoristiti lopovi.

„Taki je zaključak — kaže Skabičevskij — Zlatovratskoga o čitavom savremenom životu: s jedne su strane vrlo mili romantici, koji se hrane iluzijama, a s druge lopovi, koji su uvijek spremni, da se tim okoriste i romantike progutaju, — zaključak, u kojem nema *ni sjene onoga svijetloga optimizma*, kojim se odlikuje Šeller". Takih je romantika — završuje S. studiju o *„Novim pripovijetkama"* Zlatovratskoga — puna sva knjiga. A Protopopov piše u svojoj studiji: „Čitalac neka sudi, tko ima pravo: pisac (t. j. Zlatovratskij) *sa svojim optimizmom*, ili ja sa svojim skepticizmom. U simpatiji prema narodu ja ne ću zaostati za g. Zlatovratskim, no klanjati se narodu kao idolu ne će nijedan čovjek, koji znade cijeniti velika dobra prosvjete".

Očito je, da jedan kritičar govori o nedostatku, a drugi o suvišku optimizma u Zlatovratskoga, a ipak oba imadu dokazâ za svoju tvrdnju i to iz *istoga* djela piščeva. To je više nego nesporazumljenje, a mora se priznati, da mu je kriv sam Zlatovratskij. Na jednome mjestu radi kojega ga Protopopov kori s optimizma, kaže Zlatovratskij: „Na skupštinama se (seljačkim) često radjaju pitanja, kojima se nikako ne može poricati *svijesna i oštroumna misao*". „Seljak će — odgovara na to Protopopov — *oštroumno* prosuditi vrline i mahne susjedne telice, *svijesno* će sračunati korist i štetu u svom poslu, no što ide dalje od tih i sličnih pitanja, tu on zna samo za krivobošca saltana (sultana) Mahmuda, antihrista, pasoglavce, glasovita tri kita (na kojima po ruskom pričanju stoji zemlja) i druge slične krasote. *Uši ti venu*, kako kaže poslovica, slušajući rasudjivanje čestitih tih bradatih ljudi, koji su lakovjerni kao djeca, a neznalice kao hotentoti, — a g. Zlatovratskij s milinom i poštovanjem govori o „oštroumnoj, svijesnoj misli", kao da govori o kakim filosofima!" Nije li eto sam Zlatovratskij kriv, što se o njem protivno sudi, kad jedanput govori o „oštroumnoj" misli, a drugiput se sam ruga, kako ti ljudi s tom „oštroumnom" mišlju vjeruju, da će „knedli" s neba padati? Protopopov je dao svojoj studiji naslov *„Dosljedni narodnik"*, a Skabičevskij svojoj: *„Naši samobitni romantici"*, no iz prve studije izlazi, da Zlatovratskij nije dosljedni narodnik, a iz druge, da nije nikaki romantik, jer se „dosljedni" narodnik ne će rugati narodu, što vjeruje, da će n. pr. „knedli" s neba padati, a romantik se ne će rugati svome romantizmu. Jedno je istina, a to je, da će Rusija — sudeći po pisanju Protopopovljevu i mišljenju ônoga junaka o vjerovanju u nebeske „knedle" — dugo čekati na suffrage universelle: sami će narodnici u budućem ruskom parlamentu biti protiv toga.

Da ne spominjemo dosta poznatih beletrista: *Neředova* i *Naumova*, koji takodjer crtaju narodni život (prvi nešto suviše idealistički), pozabavit ćemo se piscem, koji nam je poznat po spomenutoj karakteristici svoga presvijetloga Čirkova, — a to je *K. Stanjuković*. Njegov je roman, iz kojega je ona karakteristika (*„Prvi koraci"*, u „Vêstn. Evropy" 1891.), pisan na način Boborykinovih romana: u njem je ocrtan savremeni Petrograd sa svojim gramziocima svake ruke, od kojih su mnogi tako ocrtani, da bi pomislio: pisac ih je proučavao u Hrvatskoj. Čirkova smo već spomenuli. No nijesmo spomenuli, kako ga poslalo u penziju, što „im" nije bilo dosta, da je onako vjerno ispunjao „njihove" želje, već su htjeli, da se za njih i oduševljuje. „Od nas traže — tuži se gorko otpušteni dostojanstvenik — ne samo da točno ispunjamo dužnosti, nego, da tako kažem, traže od nas

izvrnutu dušu". Taj je Čirkov upravo psihološka studija, pa zato nije čudo, da Čirkovâ ima svagdje. Jednako je kozmopolitska figura književnik-novinar, koji boluje od umišljene veličine, tê moderne bolesti. Potankosti nam ne treba spominjati, jer su svojom rugobom na vlas jednake našima. Glavni je junak neki mladić, koji čini „prve korake" za službom. Roditelji su ga s poznatih razloga čuvali, da se ni u što ne „miješa", pa je tako mladac dospio u svijet naivan kao arkadsko pastirče, nepripravan na odurne kompromise, kojima mora opteretiti svoju savjest, da do česa dodje. Kako nema ruskoga beletriste, koji se ne bi pozabavio djevojkama, što se uče liječništvu, a malo se koji ne zadjene za kojekake visoke patriotkinje, „panslavistke", koje tobože štite prave „ruske" ljude, a to sve ne smeta, da pletu niske pletke i budu na dosta sumnjivu glasu, — tako je to i u ovom romanu.

Jednako su uspjeli Stanjukoviću izraziti tipovi u pripovijedci *„Domaće ognjište"* („Rus. Vêdomosti" 1891.) i u romanu *„Bez izlaza"* (Spb. 1893.). *„Domaće"* je *„ognjište"* i za nas poučno. Neki starac-činovnik Ordyncev zagovara svoga druga, kojega hoće maknuti sa službe samo zato, da je drugomu dadu. Zagovaranje bi njegovo moglo proći bez ikakih posljedica po nj, no dosta je bilo predstojniku natuknuti samo, da bi se moglo štogod izleći, eto ti već žene Ordyncevljeve, kako muža obasiplje čitavom kišom riječî: obveze spram obitelji, glupost, donkihotstvo itd. itd., — i eto ti prizora na „domaćem ognjištu"! „Ah, — piše o toj pripovijedci umni kritičar Mihajlovskij — to je odista tako obična pripovijest! Zar je malo tako zvanih „glava" obitelji, koji gutaju pod jarmom zanimanja, koje im nije po srcu, samo da zarade ženi kićenu opravu, a nevaljaloj kćeri glazbenu poduku, pa se ne usudjuju ni očiju k nebu podignuti od straha pred nesnosnom svadjom!"

Stanjuković je poznat kao specijalista u opisivanju mora i crtanju mornara i pomorskoga života (*„Morjaki"*. Crtice i pripovijetke. Spb. 1891.; *„V more"*, 1894.; *„Nove morske pripovijetke"*, 1895. itd.), pa su mu neke stvari uspjele, i ako se mnogo toga ponavlja.

*

* *

Od pisaca sedamdesetih godina spomenut ćemo: *Korolenka*, *Ertelja*, *Potapenka*, *Mamina-Sibirjaka*, *Karonina* (†) i *Barancevića*.

Vladimira (Galaktionovića) Korolenka dijeli dosta jasno od ostalih ruskih beletrista *umjetnička* fizionomija: čitajući ga ćutiš, da imaš pred sobom pjesnika-mislioca, dok te čitajući djela „narodnikâ" spopada neka novinarska trzavica, kojekaka ti pitanja, koja već po

stoti put čitaš, tako dozlogrde, da se sav umjetnički užitak, ako ga i ima, izgubi. God. 1893. izišla je druga knjiga njegovih *„Crtica i pripovijedaka"*. Iz svake se crtice vidi, kako umjetnik znade naći i najdublje žilice, da tako kažemo, i najsitnije titranje čovječje duše. Prošle je godine u „Rus. Bogatstvu" napisao pripovijetku: *„Bez jezika"* i ocrtao u njoj sjevero-američko društvo. Glavno je lice iseljenik seljak, koji je u Americi „bez jezika", no ipak ne razumijući jezika dobro razumije na radničkoj skupštini, što ga veže s tom ogromnom masom ljudi. Kritika je prigovorila Korolenku, da se tu previše pouzdao u svoju umjetnost: kako je, kažu, mogao doseljenik pristati u skupštini uz radnike, a nije ih razumio? Uopće se Korolenku dosta prigovara, i ako mu nitko ne poriče talenta i oštroumnosti opažanja. Ipak imadu najmanje pravo oni, koji mu spočituju tendencioznost (Vvedenskij u „Istor. Vêstn." 1892. XI.).

Od *A. Ertelja* najznatniji je roman *„Smêna"* (mijena). U romanu je sva sila licâ: tu je i tečevnik-advokat, i fina gospodja, koja boluje od moderne histerije, i borac u zemskim (županijskim) skupštinama, i dekadent-pjesnik, i vjernik tolstovac, i studentka, koja ne zna, čemu bi vjerovala, i domaći budist pesimist, i nepomirljivi radikalac, koji neprestano vojuje protiv estetike i badavadžija, itd. itd., — a glavnoga „junaka", s kojim bi pisac simpatizovao, nema: on daje svima pomalo pravo, a sam kao da misli: sve je to ispraznost, vanitas vanitatum, sve, što je bilo, bit će opet, a sve, što jest, proći će, sav je naš život samo niz „mijenâ". Živi i daj drugima živjeti ... Možemo si misliti, da je Ertelj za ovakovu „besprincipnost" dobio svoju lekciju od „narodnikâ", osobito od mnogo spominjanoga Protopopova, — premda neki i Ertelja broje medju narodnike.

O *Potapenku* mogu sebi hrvatski čitaoci stvoriti jasniji pojam po njegovim pripovijetkama, što ih je izdala naša „Matica", nego što bi to nama pošlo za rukom u nekoliko redaka, koji ovdje zapadaju svakoga pisca. Spominjemo samo to, da Potapenko još uvijek podaje samo nade, pa se ne zna, što će biti s njim poslije četrdesetgodišnjega pisanja, gdje tako mnogo piše.

O najnovijem smo romanu *D. Mamina* (pseud.: *Sibirjak): „Hlêb"*, već kazali nekoliko riječi. I taj se roman, koji drže za najznatnije djelo Maminovo, dogadja u Sibiriji kao i većina njegovih romana i pripovijedaka. Osim ovećih romana *„Gorsko gnijezdo"* i *„Tri kraja"* izašle su prošle godine njegove *„Sibirske pripovijetke"*, u kojima kazuje svijetu, što se dogadja u gluhim zakutcima uralskih gora, otkako se sagradila željeznica i mnogo toga došlo iz „Raseje" (Rusije), da zamijeni ono, što se tamo učvrstilo tlakom i upravnom samovoljom.

Tipični su i živi *sibirski orlovi*, — mjesni „carići" — okružni sudci, kojim nekako ne cvatu ruže, otkada im sudi novouvedena porota na čudo svijetu tamošnjemu, koji je tako dugo bio duboko uvjeren, da novci mogu svakoga učiniti pravim. Osim tih poglavara crta Mamin i „podanike", pa nije čudo, što ta masa živi zvjerskim životom uz takovu zvjersku upravu, a pravo ti se čini čudo, kad spoznaš, da još nije u tih ljudi uginula čovječja duša. A to pisac umije vještački ocrtati. Golem je i bogat kraj ta Sibirija, pa mu samo treba svjetla i slobode, treba da prestane grabež i nepravda, pa će to postati u istinu kulturni kraj velike ruske domovine. Mamin ljubi svoj zavičaj (rodjen je na Uralu), ćuti njegovu krasotu, pozna neiscrpivo njegovo bogatstvo, pa priča čitaocu, što je tamo dobro i lijepo, a što kunja u mraku i neredu.

Kritika se nešto više bavila Maminovim *„Crticama iz života Pepkova"* („Rus. Bogatstvo" 1894.). Pepko i Popov — dva su književnika-početnika, no oni ne poznaju ništa, što književnosti daje dušu i smisao: nemaju idejâ, uvjerenja, zanimanja za život, oni poznaju samo formu, kako n. pr. treba opisivati ruski pejsaž. Oni druguju, a jedan je spram drugoga posve ravnodušan, ravnodušan prema duševnomu životu ne samo svomu već i drugih ljudi. Oni ćute, da taj život, koji oni živu, i nije život, da je život i sreća u tom, da živiš tisućama životâ, stradaš i raduješ se tisućama srdaca, pa da negdje mora biti takoga života, — no oni to samo ćute, a čim izadju medju ljude, sve im je strašno, dosadno, hladno.

Što pisac pripovijeda, zbivalo se sedamdesetih godina, no kritičar kaže, da je pisac nehotice prenio sadašnjost u prošlost. Nama se čini, da su Pepko i Popov realni ljudi, kojih ima svuda, pa i kod nas.

Spominjući pokojnoga (umro u svibnju 1892. g.) *Nikolaja Elpidiforovića Karonina* (pseud. *Petropavlovskij)*, sastajemo se opet s jednim „narodnikom", koji je idealizovao narod, no nije iskrivljivao narodnoga života. Obligatni kritičar narodnikâ, Protopopov, napisao je o njem studijicu, a napisao ju je vrlo toplo i vrlo lijepo. „Ima pisaca, koje ljube, ali ih ne cijene, a ima ih, koje cijene, a ne ljube ih. Medju ove druge spada i Koronin. To je bio pisac asketa, pisac-rigorist, koji je držao pisanje službom, a ne zanatom. Talenat njegov ne spada ni iz daleka u prvi red, pa mu zato slike i nijesu jasne i izrazite. Bio je suviše ozbiljan, može se reći mrk, a da tješi sebe i čitaoca bilo čim, a previše je bio uvjeren, da bi se mučio rješavanjem kakih bilo „prokletih pitanja". Poznao je vlast samo jedne misli i samo jednu vatrenu strast: misao o narodu i ljubav prema narodu". Sam je Koronin na jednom junaku ocrtao svoju ljubav prema narodu.

„Ne može se kazati, da je on ljubio seljake; on je sa čistom savješću govorio: ne, ne ljubim. No seljaci su jedino društvo, gdje se je ćutio spokojno, gotovo veselo. Veselje je to dolazilo otuda, što su oni bili njemu prava protivnost: on ih je ljubio poradi onoga, česa u njega samog nije bilo. Njegov je život od njihova posve različan, njegove su misli sasvim druge. One su za nj bile svagda nešto nepoznato, novo, veliko. On nije mogao živjeti njihovim životom, nije mislio njihovim mislima, nije vjerovao njihovom vjerom, no dopuštao je, da u njihovu životu ima mnogo pravednoga, u njihovim mislima mnogo istine, u njihovoj vjeri mnogo čudesnoga i svetoga. Medju njima je on zaboravljao svoj život — a taj mu je dozlogrdio — zaboravljao je svoje misli, koje su ga samo mučile, zaboravljao je svoje nevjerovanje". Koliko je Koronin idealizovao narod, seljake, toliko je trijezno, s tankom ironijom pisao o inteligenciji, i to je, što mu njegov kritičar najviše zamjera. — *„Pripovijetke"* su Koroninove izašle u tri sveska 1891. god. (u Moskvi).

O *„Proljetnim pričama" K. Barancevića* (Moskva, 1894.) odazvao se kroničar „Ruske mysli" vrlo nepovoljno: da je u svima malo sadržaja i zanimljivosti, a ocrtani u njima dogadjaji i figure otprije su poznate. Da umilostivi možda nemilostivi prema sebi mjesečnik, počeo je u posljednje vrijeme Barancević pisati u „Rus. mysl.", pa je u njoj napisao dvije pripovijetke: *„Pobjeda"* (1894.) i *„Na divljem sjeveru"*. Prvu smo pripovijetku pročitali sa zanimanjem. „Pobjeda" stoji u tom, što se muž nije ubio radi ženine nevjere, — „pobjeda", istina, za pametna čovjeka vrlo, vrlo neznatna, osobito ako se uzme na um savremeni moral, koji se brzo i lako liječi od takih udaraca, što je i sam pisac na muževu tastu jasno istaknuo. Stvar je ipak tako živo ocrtana, da ti se postupak mužev ipak čini junaštvom, a osobito je lijepo, što se ne ubija, da uzmogne služiti, — komu drugomu, nego — narodu. Da nije ovakog završetka, kritičari bi se „Ruske mysli" možda pitali: a što nas briga, što tko ima sa svojom ženom, i hoće li se kaki ludov ubiti, ili ne će? — kako se pitaju prijezirno ocjenjujući druga djela, koja ne rade o „narodu" i „pitanjima". Ovako je Barancević spasio svoga junaka, dotakavši se ozbiljno pitanja o ženskom odgoju i prikazavši ostatak junakove energije narodu. Da smo i pročitali drugu pripovijetku: *„Na divljem sjeveru"*, ne bismo o njoj ništa spominjali, jer će, kako se čuje, izaći medju ovogodišnjim „Matičinim" izdanjima.

Od mladjih je pisaca najznatniji *Antun Čehov.* On je upravo predstavnik mladjega književničkoga pokoljenja, t. zv. „osamdesetnikâ", a spomenuli smo, da su se „osamdesetnici" digli protiv „šest-

desetnika". Protopopov je i o Čehovu napisao umnu, no „protopopovsku" studiju pod naslovom *„Žrtva nevremena"* („Rus. mysl", 1892. VI.). Čehova će čitalac najbolje upoznati po ovom odlomku, u kojem sam crta svoje protivnike: „Eto vam pristara, no jošte ne sijeda čovjeka, s požutjelim šeširom, žuta i bez boje lica. Kako ga je Olga Mihajlovna poznala jošte u djetinstvu, taki je i danas, pače nije više ni oćelavio. Govor mu je svagda spor, jednoličan, a govori kao znalac književnosti. Nazivlje se, Bog zna zašto, čovjekom šestdesetih godina (takih poblijedjelih subjekata, koji monopolizuju šestdesete godine, ima u svakom gradu i kotaru po jedan). Kod objeda, kod čaja, na vožnji u kolima i ladjici, svagda i svagdje govori neprestano o idealima, o emancipaciji žena, o napretku, o tamnim silama, o nauci, o književnosti, deklamuje sa čuvstvom stihove, u kojima dolaze riječi: zora — zapad — baklja, sudi o novinama i mjesečnicima, izdavačima i urednicima, pa jedne hvali, druge krivi s izdajstva, treće proglašuje podlima. Kao čovjek šestdesetih godina tuguje za svijetlom prošlošću, a ne priznaje vrijednosti sadašnjosti. U Petru Dmitriću vidi opasna natražnjaka, Olgu Mihajlovnu poštuje, što je liberalna i što je polazila kurzove. Jezik mu je prebiran, neprirodan. Tako n. pr. „budućemu" kaže „greduće", mlade ljude zove mladom silom ili podrastkom, seljake — narodnom njivom itd. Ne govori on, uzevši pravo, ništa zlo i svagda je, vjerujem, iskren, no Bog zna zašto, svaki put, kad otvori usta i zagrobnim svojim tenorićem povede riječ o emancipaciji ili o idealima, odmah od čitave njegove figure stane duvati kao iz staroga zapuštenoga podruma". Što kažete na to? To je karikatura, a mora se priznati, dosta zlobna i nedostojna. Ili zar u karakteristiku bilo kojega socijalnoga smjera pada „požutjeli šešir", „žuto i bez boje lice", „poblijedjeli subjekti", „zagrobni tenorić" itd.? Ljudi, kakav je n. pr. Protopopov, ne moraju biti po ćudi Čehovu, ali ovo nije način borbe. Ako se tim ljudima ne može drugo prigovoriti, nego što imadu „požutjeli šešir", „zagrobni tenorić" itd., zašto se toliko ljuti na njih? Po svem se vidi, da je Čehov zbilja čovjek drugoga pokoljenja: njemu se čini frazom svaki govor o idealima. Čovjek bi se po tom mogao pitati: pa kakova su onda djela njegova, ako se tako boji ideje? — ta svako djelo mora imati neku ideju! Čehov to sam kaže na usta jednoga svoga junaka: „U svim mislima, čuvstvima i pojmovima, što ih ja o svem stvaram, nema nečega općega, što bi sve to vezalo u jednu cjelinu. Svako čuvstvo, svaka misao živi u meni za sebe, u svim mojim sudovima, u svim mojim slikama, što ih crta moja mašta, nema onoga, što se zove općenitom idejom". „Jest — veli na to Protopopov — *sudjenje* je Čehovljevo često zgodno i oštroumno, *slike* su njegove mašte djelomice jasne i žive, no u čem stoji njegovo *poimanje svijeta,* — toga ne može nitko kazati, budući da toga u Čehova nikako nema". „Da je književni talenat Čehovljev znatan, o tom nema sumnje. On je jednako jak i kao pejsažist, i kao crtalac života, i kao psiholog. Njegovi opisi prirode sjaju turgenevskom ljepotom i poezijom, slike su njegove pokrajinskoga života vjerne i opširne, psihološka je njegova analiza tanka i jasna. Povrh tih svojstava ima Čehov jošte jedno, posebno, kojega — misli sam Čehov — nema u ostalih ruskih pisaca, a to je svojstvo — čuvstvo lične slobode". Čehov tim misli kazati, da ne pazi ni na što, što će kazati kritika, već piše, „kako mu se hoće". Za ove je riječi Protopopov dao Čehovu opet po običaju lekciju o savjesti. Cituje mu stihove Lermontovljeve: „Diktuje savjest — pero vodi srditi um", i Comteove riječi: „Si le coeur doit toujours poser le questions, c'est toujours à l'esprit qu'il appartient de les resoudre" (srce postavlja pitanje, um ih rješava). Onu umišljenu „slobodu" Čehovljeva pisanja tumači Protopopov tim, što Čehov nema „općenite ideje", prema kojoj bi pisao, pa mu se čini, da je to „sloboda", koje u drugih ruskih pisaca nema.

Čehov je pisao dosta. Sitnije su njegove stvari *„Pestrye* (šarene) *razskazy"* i *„V sumerkah"* (u sumračju). Napisao je više ovećih pripovijesti *(„Step", „Ognji", „Dosadna pripovijest", „Duel", „Žena"* i drama *„Ivanov").* Nama su iz posljednjega vremena (1894. i 1895.) poznate dvije oveće pripovijesti: *„Bablje carstvo"* i *„Tri godine"* („Rus. mysli"). U prvoj je ocrtana bogata trgovkinja, koja ne zna od praznoće života, što bi, pa se dala na filantropiju, no uvjeri se, da je to glupost — davati novce, da se tko opija, a svega svijeta i onako ne možeš nadijeliti. Ima joj trideset godina, pa bi se još mogla i htjela udati. Neki joj odvjetnik u lice preporučuje: neka uživa u razvratnosti, a njoj pane na pamet, da se uda za čestita, no prosta radnika u svojoj tvornici. To joj se pričini poslije glupo, — jer joj netko spomene, da taj njezin muž ne bi znao ni kod stola s odvjetnikom držati vilicâ u ruci. Pripovijest se svršuje njezinim usklikom: „Lude smo mi! ah, kake smo lude!" Čitalac dolazi na misao, da je Ana Akimovna (tako se zove ta luda) zato luda, što nije poslušala odvjetnika. Zbilja: „slobodno" pisanje, „kako se hoće"... Drugu će pripovijetku izdati ove godine naša „Matica", s toga o njoj šutimo.

Iza toga ćemo spomenuti *Vasilija Vladimira Nemirovića-Dančenka. Vasilijeve* su stvarce sitne: hvata pojedinosti, pa ih razglaba do dosade, i ako to čini vještački. Tu se vidi razlika medju starim i novim tipom ruskoga pisca: stari su stvarali na osnovu opažanja društvene

tipove, psihološke, rekao bih, statue, a noviji se drže sitnica i razvlače ih. To vrijedi osobito za sitnije stvari Čehovljeve, pa sve, što je pisao *Vasilij* Nemirović-Dančenko. Vidi se, da hoće za Turgenevom, ali ne ide. I Turgenev je pisao sitne stvari, no zar se može porediti, recimo mučenica Glikerija (u *„Živim moćima"*) sa kakvom Čehovljevom *„Vrbom"* ili Vasilija Dančenka sa *„Zakljuvanim vrepcem"*, komu se smiluje uznik? Čitajući ovake stvarce svagda pomišljam na *„Lišće"* našega Mažuranića, koje je tako lijepo u nas primljeno, i to s pravom, — no istina se mora reći, da su take pojave, ako preotmu mah u književnosti — znak dekadence. — Vasilij je napisao sitnih tih stvari svu silu.

Vladimir je Dančenko pisao najprije drame, a tek se u posljednje vrijeme dao na pisanje pripovijestî, koje mu idu vrlo dobro za rukom. Prva mu je veća pripovijest: *„Na književnom hlêbu"* (1891.), u kojoj crta književnika (Almazova), koji piše „svaštice" u poznate neke novine. Ima talenta i poleta, pa nije zadovoljan s takim poslom, i ako dobiva dvije i pô tisuće na godinu. Zamisli i napiše roman, koji mu uspije. U isto se vrijeme upozna s nekom od muža rastavljenom gospodjom, sada kasiricom u velikoj trgovini, no činilo se, da vlasnik trgovine nije u njoj cijenio samo kasirsku njezinu vještinu..., ali ona uvjerava zaljubljenoga Almazova: „Honni soit, qui mal y pense", i on sav sretan živi s ljubljenom ženom, zamišlja i drugi roman i ostavi „Svaštice". No dok se roman piše, treba „hljeba", ali književnik sve to trpi, žari se — i roman je gotov, no kako je u hitnji napisan, ne će ga nitko osim *„Svakidašnje novine"*. Da se izbavi iz neprilike, pristane naš Almazov po nagovoru ljubovce, da se lati velikoga ilustrovanoga reklamnoga kalendara, što će ga izdati kasiričin gazda... I u romanu *„Stari dom"* (Moskva 1895.) crta Vladimir opet književnika, koji se „ispisao", napisavši samo jedan roman. Romanu se tomu prigovorilo, da nije dosta motivirano samoubistvo književnika i djevojke, koja ga je htjela za muža, a radi neuspjeha romana nije se dalo.

Vladimir je Dančenko pisao takodjer sitnije stvari (*„Suze"*. Deset pripovijestî. Moskva 1894.), u kojima usprkos zajedničkomu naslovu *„Suze"* nema dosadnoga cmizdrenja ni pesimizma, već se u svima i sred nesreće vidi bodar pogled na život, a svaka ti ulijeva mjesto običajne u takim sitnim stvarima sentimentalnosti — zdravu energiju.

Najviše nas je zadovoljila Vladimirova *„Gubernatorska revizija"* („Rus. m." 1895.), tako da bismo ju svakako željeli imati u prijevodu. Dogadja se u njoj ovo: „Zemskomu načaljniku" (mi bismo rekli od prilike: kotarskomu predstojniku) jave, da dolazi gubernator (recimo: veliki župan) na reviziju. Predstojnik je nešto nemiran, a žena mu

(koja, mimogred budi spomenuto, pazi, kako si muškarci namiguju, gledajući neke njezine partije) nastoji ući u trag: što mu je? Nije li možda nestalo kakoga novca? Muž na sve odgovara: ništa. Napokon se na dugo dosadjivanje odluči, da joj — zadnji put — rastumači, što ga muči, — bude li ga razumjela i htjela razumjeti. To su divne stranice, na kojima pisac vještački crta muku patnika muža, kojega je žena nagnala u činovnike, pa ga želi u službi i uzdržati — pod svaku cijenu. Kušat ćemo pokazati taj dialog barem u odlomcima:

— Izvolite — kaže ona njemu na nejasne njegove odgovore — izvolite mi kazati ravno. Ne usudjujte se izmišljati istom štogod. Ja *moram* znati, *što mene čeka.*

— Što tebe čeka, ja ne znam; no nije glavno pitanje u tom, kako će proći revizija.

— Kako to?

— Čekaj ne prekidaj me. U tom, rekoh, nije glavno pitanje. Zamisli se i razumij me dobro. Ja ili nemam nikakva posla, ili je pak taj posao tako mučan, da se ne da vršiti. Ne da se, nije moguće. Sve zavisi o tom, kako se stvar shvati. Eno ti n. pr. baruna Brandta: taj živi pjevajući, u njega je možda sve u redu, a to zato, što on u svojem službovanju ne vidi nikakoga „rada". Pozvali su ga za predstojnika i on predstojnikuje upravo onako, kako je komandovao eskadronu u svojoj pukovniji. Dalje od toga on ništa ne vidi. Ja tako ne mogu, ne mogu. Meni nijesu povjerili eskadrone, nemi je povjerena briga nad desetcima tisućâ odraslih ljudi, s obitelju, oženjenih, djedovâ, otacâ — sa čitavim njihovim životom. Zamisli se u te riječi: „sa čitavim njihovim životom". Samo pomisli, što to znači. Čitav seljački život mojega kotara u ploštini kruga s polumjerom od 30 versta — meni je povjeren. Čitav njihov život — to znači svi sukobi njihovih ličnosti, strasti, neznanja s pameću, radnikâ s dangubama, koji ipak traže, da ih hrane, sukobi poštenjaka s varalicama, muževa sa ženama, otaca s djecom, sinova s materama, sukobi braće medju sobom, razumij dobro, sva pitanja obiteljska, općinska, susjedska, moralna, materijalna, riječju sve, što čini čovječji život... Jesi li ti kada o tom mislila? Nijesi, dakako.

— Nijesam, pa uopće je to čudno.

— Čudno? Ja ću ti više kazati. Evo uzmi, što ti drago. Što je ovo? Nijemci tuže, da su seljaci pogazili usjeve. Neka to dodje u ruke barunu Brandtu, taj bi došao k seljacima i kazao im: ako ne prestanu gaziti Nijemcima polje, to će on pozvati bataljun vojnika, koje će oni platiti. A podji i raspitaj, pa ćeš doznati, da su Nijemci izorali put i zagradili selejacima prolaz, tako da moraju obilaziti 10 versta".

Ne ćemo dalje. Vidi se, da je taj Dumčin čovjek, koji bi htio imati dušu, ali to nikako ne ide sa službom, pa bi rada ostaviti tu prokletu službu. Stvar se tako razvila, da se siromah utopio. Luda mu je i bezdušna žena na sve njegovo razlaganje, koje mu je išlo iz duše, šutjela, ništa se je nije dojmilo. Kazala mu je samo na koncu, neka se prespava, pa će sutra moći bolje razmisliti, — što bi se dalo uraditi, da gubernator nadje sve u redu. Kad se nije ništa dalo, gledala je bestidna žena odvratiti od muža pogibelj svojim pletkama i čarima. To je moralo ponosna čovjeka bez energije natjerati u smrt... Zanimljivo je jošte ocrtan seoski svećenik, koji se nikako ne da nagovoriti, da gubernatora onako dočeka, kako se to htjelo njegovim pretečama, koji su mu put pripravljali.

Poredimo li sa Šellerom *P. Boborykina,* koji ima za sobom takodjer više nego tridesetgodišnji književni rad, naći ćemo u mnogom posve protivno. Boborykin je dugo čekao na ocjenu svoga rada, dugo se nije znalo: što je za pravo Boborykin. Prvu je cjelovitu studiju napisao o njem 1892. godine kritičar Protopopov *(„Beletrist-publicist",* Rus. mys. 1792. XI, XII.). Iz te studije izlazi, da „za posljednjih dvadeset godina nema u ruskom životu znatnije pojave ili „pitanja", kojega Boborykin ne bi beletristički obradio i posudio". Kritičar samo misli, da pisac, koji se tako odaziva pitanjima vremena, treba da umije prvo: izabrati pojave, drugo: shvatiti ih i treće: prosuditi ih prema kakomu općenitomu principu, a tomu, misli Protopopov, Boborykin udovoljuje vrlo slabo, i ako prvomu zahtjevu udovoljuje više nego ostalim dvjema. No ima nešto u Boborykina, u umu i duši njegovoj, što privlači i čitaoce i kritiku. On je ugladjeni Evropejac, zapadnjak kozmopolit. U njegovu idealu nema demokratstva, njemu je ideal visoko prosvijetljeni džentlmen-Evropejac, koji visoko cijeni slobodu, no još više red. „Možeš biti ozbiljan čovjek i misliti na ljepotu nokata. Ravnopravnost, četvrti stališ, oslobodjenje radništva itd. itd., — sve je to prekrasno, sa svim se tim slaže prosvijetljeni čovjek, koji je i sa Spencerom raspravljao i Comtea znade na pamet, samo molim vas, bez buke, bez divljih prizora. Napredak ostaje napredak, ali je i dobar odgoj dobra stvar". Ovako nešto uvijek zuji u riječima Boborykinovim. Nije to napržit aristokratizam, to je ugladjeno, finokulturno evropejstvo, koje će pripravno i iskreno, pače vrlo rado podati ruku demokratizmu, no ipak će prije navući rukavice, ili poslije oprati ruke kolonjskom vodom, ne iz licemjerstva, nego iz neobične ljubavi za čistoćom. Pa to da privlači ruske čitaoce i kritiku? Ne. Ruske čitaoce privlači k Boborykinu to, što taj ugladjeni Evropejac ljubi tu dosadnu zemlju, Rusiju. Ljubiti Rusiju — Bože moj! „Ta to je takova zemlja! Tamo nitko ne živi, tamo sve vegetira — tout le monde végète. Zar nije svima dosadno?" Pa ipak taku zemlju ljubi Boborykin. On bježi iz nje, jer mu se hoće živjeti, a ne zepsti, no čim se oćuti na obalama Gvaldalkvivira ili na buljvarima pariskim, odmah se uvjerava, da mu radost u tudjini slabo prija. To je čuvstvo prirodjene težnje za domovinom nedostižno ocrtao sam Boborykin. Rijetki su, istina, časovi takoga njegova poleta za rodnom grudom, ali to ga zbližuje s ruskim čitaocima, čim samo osjete, da imadu posla sa *svojim* čovjekom. Uza to je Boborykin po svojoj naobrazbi književni posrednik medju Rusijom i Europom: Evropejcima priča o Rusiji, a Rusima o Evropejcima.

Književnički je talenat Boborykinov drugoga reda. U njema nema psihološke dubine Dostojevskoga, ugladjene poetičnosti Turgenevljeve, ni grube, nesumnjive vjernosti crtanja, kaku nalaziš u Pisemskoga. Svega toga ima u njega, no pomalo. On je mnogo i vidio i opažao, mnogo učio i razmišljao, no nije mu stalo do materijala: njegova je zadaća publicistička, a nije beletristička. Drže ga predstavnikom francuskoga naturalizma. No ima djelâ, u kojima je pravi ruski realist, sad „narodnik", sad protunarodnik, sad pesimist, sad optimist. Vjeran je jedino evropskoj kulturi i pravilnomu mišljenju: u njega nema kojekakih paradoksa i absurda. Mišljenje svoje mijenja, pa se nada spasu sad od trgovaca, sad od plemstva, sad opet od gradjanstva, pa onda od seljaštva: nema stalnoga principa. Zato i radi u svim, po smjeru vrlo različitim književnim izdanjima. U kritici je protivnik tendencije. U mjesečniku „Pitanja filosofije i psihologije" (1893. III.) napisao je članak: *„Ljepota, život i stvaranje"* u kojem tvrdi, da se na estetsku stranu današnje ruske beletristike ne vrijedi ni osvrtati: tako je umjetnički loša. Branioce moralnih, socijalnih i utilitarnih ideala pozivlje, da nadju drugo polje, a beletristike se neka kane. Razumije se, da mu kritičari, koje već poznamo, nijesu ostali dužni odgovora. Čudan je ovaj prigovor Boborykinov zato, što se on sam od današnjih ruskih beletrista najmanje brinuo u svojim djelima za čistu umjetnost.

Boborykin piše mnogo. U spomenutoj već svojoj povjesti najnovije ruske književnosti nije Skabičevskij mogao ni htio ni *nabrojiti* Boborykinovih djela. U ovo je posljednje vrijeme, o kojem govorimo, napisao, što mi znamo, do deset romana i ovećih pripovijesti. O svakom se njegovu djelu pisalo dosta, no mi ovdje ne možemo ni u kratko iscrpsti ocjene pojedinih djela. Zadovoljit ćemo se u glavnom općenitim ocjenama. Najznatniji su njegovi romani posljednjega vremena: *„Na uščerbê"* (1890.), *„Poumnêl"* i *„Vasilij Terkin"* (1892.). „U tim

mu je romanima pošlo za rukom, da uhvati i vješto ocrta neke negativne strane i tipove pokoljenja 80-tih godina. Boborykin crta i odgoj mladeži, i stališke prohtjeve, i propadanje gradjanstva, i principijelnu besprincipnost jednih i renegatstvo drugih, — riječju, on nastoji, da ocrta „historijski momenat" što potpunije. U tom se njegovu nastojanju opaža kvasac šestdesetih godina, tip umjetnika staroga kova". Najviše se pisalo o *„Vasiliju Terkinu"*. Tu je medju ostalim vrlo simpatično ocrtan „narodnik" Aršaulov, pa ti se čini, kao da je Boborykin (zapadnjak, Evropejac!) hotio romanom kazati: vratite se k narodu! No Terkin se, junak romana, napokon bogato oženi i snuje kapitalističke planove, pa svršetak romana kao da dovikuje: budućnost pripada kapitalizmu, u njem je spas!

Od ostalih pisaca „šestdesetih" godina, koje smo naumili spomenuti, osobito se ističu dva „narodnika": *Glêb Uspenskij* i *Nik. Zlatovratskij.*

Glêb Uspenskij spada medju današnje književne prvake ruske. Nije nam poznato što je u posljednje vrijeme pisao u mjesečnicima, a i o njem se samom u posljednjim godinama ne piše toliko. Spominju ga, istina, svakom zgodom, no posebna je studija napisana o njem, što znamo, 1891. godine u *„Vêstniku Evropy"*, koji je o njem šutio od 1883. godine, kad je Arsenjev u njem ocijenio *„Vlast zemlje"*. Ta je studija u „Vêstn. Evr." zanimljiva po tom, što kritičar nastoji dokazati, da G. Uspenskij nije „narodnik". „Narodnici" su se nekako poveselili tomu priznanju „Vêstnika Evropy", koji je od uvijek imao dosta oštar šiljak protiv „narodnikâ", a poveselili su se zato, što je „Vêst. Evr." našao pohvale za nesumnjivoga „narodnika" G. Uspenskoga. Najviše se navaljuje na „narodnike" poradi njihova propovijedanja, moralizovanja, poradi njihove mističke „vjere" u narod i navaljivanja njihova na inteligenciju i kulturu, — a svega toma nema u G. Uspenskoga on je u tom pravi antipod Zlatovratskomu.

O Zlatovratskom su u posljednje vrijeme napisane dvije studije; jednu je napisao Protopopov (*„Poslêdovateljnyj narodnik"*, Rus. mysl, 1891. V.) ocjenjuje dva toma njegovih djela (Moskva, 1891.), a drugu prošle godine Skabičevskij (*„Naši samobytnye romantiki"*, Rus. mys. 1895. III.), ocjenjujući njegove *„Nove pripovijesti"* (Moskva 1894.). Zlatovratskij je književnička glava jednoga smjera „narodnikâ". Ovdje je bilo zgodno, a i lako po studiji Protopopova kazati nešto više o „narodnicima", no i opet nam je žao, što to ovdje nije moguće. Za Zlatovratskoga vrijedi još danas, što je Bêlinskij pisao pred pedeset godina: „Ima ljudî, koji vas pozivaju, da se od prostoga naroda, svjetine, učite ne samo književnosti, nego i običajima i vladanju, pače i tomu, što čini unutrašnji život i slobodno uvjerenje svakoga čestitoga čovjeka. Seoske starješine i pobožne bake čine se takim ljudima uzorom moralnosti, umnih otkrića, pače i obrazovanosti i prosvjete". Dok su prvi (po vremenu) narodnici (Rêšetnikov, Nik. Uspenskij, Slêpcov, Jakuškin) samo fotografski vjerno crtali narod i narodni život, dok su drugi (Glêb Uspenskij i Ertelj, o kojem je bilo već govora) proučavali narodnu psihologiju, dok je osobito Glêb Uspenskij tugovao nad narodom, propovijedao za nj onaku ljubav, za koju kaže: „tko jako ljubi, taj jako bije", — Zlatovratskij je izišao ne samo kao advokat naroda, koji je uvjeren o njegovoj „nevinosti", koji ga ne brani samo, već mu na koljenima žrtvuje, u ekstazi pjeva slavospjeve svome boštvu i ne dopušta ni sjenke skepticizma ne samo sebi, nego ni drugima. Njemu je geslo: „sve za narod, sve po narodu i s narodom, sve je u narodu, sve je iz naroda, nema ništa osim naroda". Poučan je odgovor na ovo geslo kritičara Protopopova, koji je sam „narodnik", no drugoga smjera, smjera, kaki je u G. Uspenskoga. Protopopov se osobito oborio na ono: „sve s narodom i po narodu" (*„čerez narod"*). „Nikada i nigdje — piše Protopopov — nije svjetina, masa, „narod" samostalno radio, svagda je i svuda izvadjao samo osnove i zapovijesti svojih vodja. „Sve za narod" — to se razumije, kako se razumije i: „sve za stado". No koji će pametan pastir kazati: „sve sa stadom"? Čovječje je stado kao i svako drugo stado kadro danas pogaziti nogama svoju krmu, da sutra skapa od gladi; čovječje stado kao i svako drugo stado ne ide na zov čovječjega glasa, no dobro razumije zviždanje i udaranje biča; čovječje stado nema ni svoga razuma, ni svoje volje, nego ima živinski nagon i živinske pobude. Pa da tê nagone cijenimo? Vi tražite, da poštujemo nazore, koji su se rodili iz mraka tih nagona? Neka je uz tê nazore autoritet starine, neka su posvećeni predajom; no zar je nauka, u ime koje se borimo protiv tih nazora, — stvar od jučer? Zar njezina starina ne nadilazi starine kojega ti drago naroda? Zar su ideje obrazovanosti i prosvjete, koje sa sobom nosimo, plod pojedinačkoga, a ne skupnoga rada? Ne, tisuću puta ne! Služit ćemo narodu, no ne ćemo služiti narodnim zabludama; slušat ćemo glas naroda, no ne ćemo mu dati da zagluši glas razuma. „Sve za narod" zato, što je nesretan; ništa s narodom, po narodu, zato, što je nerazumnik i neznalica". Tako Protopopov i dalje s gorkim sad humorom, sad ironijom skida s naroda-idola onaj nimbus, kojim ga je frazerskom idealizacijom obavio Zlatovratskij u glavnom svom djelu *„Derevenskie budni"* (seoski radni dani). U tom se poslu služi ponešto bolnim humorom i ironijom G. Uspenskoga. Porazno je za Zlatovratskoga, kako mu Pro-

topopov dokazuje, da je sve ono, što u svojoj idealizaciji pripisuje narodu, naučio — iz zapadnjačkih knjiga. Ovo skidanje nimbusa s naroda-idola nije toliko napereno protiv narodnikâ-ljevičarâ, kojim je narod u istinu pravi idol, već mu je pravi oštrac naperen protiv ostataka slavenofilstva, koje u ruskom narodu vidi izabrani narod, u kojem je sve dobro, prekrasno. To je mišljenje o narodu dobro došlo natražnjacima, koji su bili protiv svake zapadne nauke, protiv reforma, budući da su se pozivali na to mišljenje i njim dokazivali, da narodu ruskom ne treba zapadne prosvjete. Narodniki su ljevičari svakako potomci slavenofilâ, a narodniki kao G. Uspenskij plod kompromisa medju zapadnjacima i slavenofilima. Zato je razumljivo, što je „Vêstnik Evropy" udarao po narodnicima, a razumljivo je i to, što su se narodnici-zapadnjaci poveselili, kad je „Vêstn. Evr." našao pohvale za Uspenskoga: postigli su to, da su ljudi počeli razlikovati „narodnike" od „narodnikâ".

*

* *

I tako bih eto proletio pet godina ruske književnosti s onó malo potrebnoga osvrta na dalju prošlost. Nitko neka ne misli, da mi je bilo na umu podati što drugo osim red bilježaka o savremenoj ruskoj književnosti, u kojim bi bilješkama mogao možda tkogod naći koliko toliko upute o toj stvari. Mišljenja, što sam ih ovdje iznio, nijesu u velikoj većini, kako je svatko mogao razabrati, moja, već su prikup-po jedinom izvoru — po šest godišnjaka mnogo spominjanoga mjesečnika „Ruske mysli".

Hotice sam izostavio nedavno preminule pisce: *Gončarova* i *V. Krestovskoga* (pseudonim): to su veličine, koje bi se ovakim letimičnim pretresanjem samo umanjile u očima čitalaca, koji dobro ne poznadu njihovih djela. Previše bi se pak bile otegnule ove bilješke, da sam htio spominjati mnogobrojne pisce: *Salova, Ščeglova, Dêdlova,* gospodje: *Ščepkin-Kupernikovu, Smirnovu, Šabeljsku,* pa *Lugovoja* itd., itd, da ne spominjem pisaca konservativnoga tabora. Tomu bi se bolje poslužilo u bilješkama „Listka" kojega našega beletrističkoga časopisa, pa su ove bilješke i napisane poglavito zato, da bi se čitaoci u onakim književnim vijestima, što ih od vremena do vremena donose naši listovi, mogli kako tako snaći.

(»Vienac« God. 1896. str. 12.—14., 28.—30., 46.—47., 94.—95., 125.—127., 142.—143., 158.—159., 219.—221., 238.—239., 253.—254., 318.—319., 349.—352., 398.—399., 412.—415., 429.—431. i 445.—447.)

Prevodi.

Aleksandar Sergejević Puškin

Prizor* iz Fausta.

(Morska obala.) **Faust i Mefistofel.**

Faust:

Dug čas je, vraže.

Mefistofel:

Što ćemo, Fauste!
To j' sudbe Vaše taki dio,
Preko kog nij' vam dano stat;
Sviet s' umni dosadjuje cio:
Tog muči lienost, ovog rad,
Taj vjeruje, taj nema vjere,
Taj užit nij' se imo kad,
Taj u užitku ne imo mjere,
Do vieka svak vas zievu rob,
Zijevajuć vas čeka grob.
Pa zievaj i ti.

Faust:

Suha šala.
Ded nadj' mi stvarcu — bila i mala —,
Da s' zabavim.

Mefistofel:

To bud' ti dost,
Što kazuje ti razum prost,
U album svoj zapiši slova:
Fastidium est quies — goj

---

* Puškin i nije ostavio više nego ovaj prizor.

Dug čas je duši. Svjet je moj...
Psiholog ja sam... Zar je nova
Dugočasnost ta tvoja? Daj
Pomisli, traži. Prut je, znaj,
Um budio ti nad Vergilom.
A kad si djevam, stvoru milom,
Ti žrtvovao bučni mar
I s noćne čaše bujni žar?
A kad je znanja u dubine
Zaronio ti misli roj,
U tamne nauke pučine?
Ta znaš, baš tad na poklik tvoj
Od dosade ti pakla sin
Ja dodjoh kao arlekin.
I stvorih ti se vražić mali
Veselju tvom i tvojoj šali.
I k vješticam i k dusim put
Ja prodjoh s tobom — uzalud!
Ti slave željan — dobio si,
I ljubit šćaše — ljubio si.
S života s' uz'o harač svoj
Jes' bio sretan?

Faust:

Nemoj, stoj!
Ne truj mi dalje rane tajne.
Jer srećan nisi — znaj, što znaj —
Ja prokleh znanja lažni sjaj,
A slava... njene zrake sjajne
I sliepe — bježe. Svjetska čast —
Bez smisla, san. No ima slast
Još prava: kad dvie duše hoće
Da s' slože...

Mefistofel:

I prvom se roče,
Zar ne? A bi l' se moglo znat
Kog spominjat si voljan sad?
Je l' Greticu?

Faust:

O, sne ti bajni,
I čiste ljubve plame, oj!
Tam, gdje je hlad, gdje šapat tajni
Pod hvojam, tam na grudma njoj
Predivnim, tamo trudnoj glavi
Uz slatki žubor nadjoh mir,
Tam bijah sretan...

Mefistofel:

Bože moj!
Ti buncaš, Fauste, na javi!
Tva dobra pamet na tvoj hir
Svom službom samo tebe vara.
Zar ne b'jah ja to, koj' se stara'
Da ti uzmogneš do nje doć,
Do čuda od ljepote? Noć
Bje gluha, kad vas svedoh. Tada
Ja plodovima svoga rada
Zabavljo sam se posve sam
Ko vi u dvoje... sve još znam!
Ljepotica ti kad je bila
U zanosu, i slasti pila,
Već ode duši tvojoj mir,
Progutao ga misli vir.
(A da je miso, to ti znaš,
Ko i ja — dugog časa sjeme.)
A znadeš li, mudrače naš,
Što s' mislio u ono vrijeme,
Kad nitko ne misli? Je l'? E,
Da kažem?

Faust:

Ded, govori, de!

Mefistofel:

Ti s' mislio: o milo janje,
Oj žedno li te željah ja!
A djetinje se srce u sanje

I duša zanijela sva
Lukavstvom mojim. A bez nade
Na dobit kaku, ko nehote
U naručaj se ljubve dade
Bez trunka krivnje i grjehote.
Pa što mi grudi muči sad,
Što dosadan ih puni jad? . . . .
Na žudnje svoje gledam žrtvu
Ispivši sve joj slasti puste,
A sada gadno mi se gruste.
Tak' baš sirotu u šumi mrtvu,
Kad ubije je glupan lud,
Za ništa dav na zlo se djelo,
I otrcano kune tielo.
Tak' na prodajnu krasnu put,
Kad lakomo se nasiti je,
Svoj pogled bludnik baca priek
I plah . . . A napokon zar nije
Tvoj um po svem tom jedno tek
Raspoznô? . . .

Faust:

Skrij se, hadski stvore!
Od pogleda mi bjež u kraj!

Mefistofel:

O, molim! Samo posla daj!
Bez posla, znadeš, moj nebore,
Od tebe ja ni kud ni kam',
Dragocjen mi je časak svaki.

Faust:

Što s' ono, reci, bielî tam?

Mefistofel:

Brod trojarboni španjski taki
Uz holandski će pristat brieg:
Gadova na njem ljudskih trista,
Dva majmuna i zla čista

Pun badanj, čokolade têg
I modna bolest: čas je mali,
Što na dar su vam i nju dali.

Faust:

Potopi sve!

Mefistofel:

U tren. *(Nestade ga.)*

(„Vienac" 1899. br. 11., str. 166.—167.)

Aleksandar Sergejević Puškin

Kapetanova kćerka.

GLAVA PRVA.

ŠEREŽAN U GARDI.

U gardi bi on sutra bio kapetan.
„Toga ne treba: neka malo u vojsci služi."
Liepo rečeno! Neka malo trpi.
— — — — — — — — — — — — — — — —
A tko mu je otac?
Knjažnin.

Moj je otac, Andrija Petrović Grinev, služio u mladosti svojoj za grofa Miniha i pošao u mir kao premier-major godine 17.. Od toga je doba živio u svom simbirskom selu, gdje se je i oženio s djevojkom Avdotjom Vasiljevnom J., kćerju tamošnjega vlastelina. Nas je bilo devetero djece. Sva su moja braća i sestre poumirale za mlada. Mene su zapisali u semenovsku pukovniju za šerežana, po milosti majora u gardi kneza B., bližnjega rodjaka našega. Brojili su me, da sam na dopustu, dok svršim nauke. Mi se u ono doba nismo odgajali na današnju. Od pete me godine dadoše u ruke prvomu konjušaru Saveljiću, koga su za njegovu trieznost uzeli mjesto dadilje. Pod njegovim sam se nadzorom, u dvanaestoj godini, naučio ruski čitati, i mogao sam vrlo zrelo suditi o tom, što sve umije brzo štene. U to je ćaća najmio za me Francuza, monsieur Beaupréa, kojega su naručili iz Moskve zajedno sa zalihom vina i maslinova ulja. Dolazak je njegov silno ozlovoljio Saveljića.

— Hvala Bogu, — mrgodio se u sebi: — diete je, mislim, umito, počešljano, nahranjeno. Čemu trošiti u ludo novce i najmljivati musjê, kao da nema dosta i svojih ljudi!

Beaupré je u svojoj domovini bio vlasuljar, zatim u Pruskoj vojnik, zatim je došao u Rusku pour être outchitel, ne znajući baš pravo, što ta riеč znači. Bio je dobričina, no vjetren i trkalica do kraja. Glavna je njegova slaboća bila strast za krasnim spolom; ne riedko bi za svoju nježnost dobio batina, od kojih bi

stenjao čitave dane i noći. A k tomu nije bio, kako je on govorio, ni neprijatelj boci, t. j. govoreći ruski, rado je suviše potegnuo. No kako se vino davalo u nas samo za objedom, i to po čašicu, a kod toga bi učitelja obično mimoilazili, to se je moj Beaupré vrlo brzo privikao ruskoj »nastojki«*, pače ju je volio nego ikoje vino svoje domovine, kao bez primjera koristniju za želudac. Mi smo se odmah složili, i premda je on po ugovoru imao mene učiti francuzki, njemački i svim naukama, on je volio, da se skoro od mene nauči kojekako blebetati ruski, a poslije se svaki od nas bavio već svojim poslom. Mi smo živjeli — duša u dušu. Drugoga mentora ja ni želio nisam. No skoro nas je sudba razstavila, a evo, što se desilo.

Pralja Palaška, debela i pjegava djevojka, i ćorava kravarica Akuljka nekako se dogovore, te padnu pred majkom na koljena, izvinjujući se grješnom slabošću i s plačem se tužeći na musje, što je prevario njihovu neizkusnost. Majka se nije s tim rado šalila, pa se potuži ćaći. U njega je bio kratak račun. Odmah je pozvao lopova Francuza. Javili su, da musje daje meni zadaću. Ćaća unidje u moju sobu. U to je vrieme Beaupré spavao na postelji snom nevinosti. Ja sam bio zabavljen poslom. Treba znati, da je za me bila naručena iz Moskve zemljopisna karta. Ona je visjela na stieni bez ikake upotrebe i davno me je sablaznjivala širinom i dobrotom papira. Ja sam odlučio, da od nje načinim zmaja, i koristeći se snom Beaupréovim, latih se posla. Ćaća unidje baš u onaj čas, kad sam ja primjerivao lipov rep rtu Dobre Nade. Ugledavši moje vježbanje u zemljopisu, potegne me ćaća za uho, zatim pritrči k Beaupréu, probudi ga vrlo bezobzirno i stane ga obasipati ukorima. Beaupré u smetnji šćaše da ustane, no nije mogao: nesrećni je Francuz bio pjan do mrtva. Sedam biedâ — jedan odgovor! Ćaća ga za vrat pridigne s postelje, iztura na vrata i još isti dan protjera iz kuće na neopisanu radost Saveljićevu. Tim se je i svršilo moje odgajanje.

Ja sam živio kao derište, naganjajući golube i igrajući se s dvorskim dječacima »trule ćuprije«. Za toga mi je minulo i šestnaest godina. Tu se sudba moja promienila.

Jednom je u jesen mama varila u gostinjskoj sobi medovinu; a ja sam, oblizavajući se, gledao na kipuću pjenu. Ćaća je kod prozora čitao »Domaći koledar«, što ga je svake godine dobivao. Ta je knjiga na nj uviek silno djelovala: nikad je ne bi čitao bez osobitoga zanimanja, i to mu je čitanje svagda čudnovato uzburkavalo

* U nas to zovu „napojište": rakija, u kojoj se moči različito bilje.

žuč. Mama, koja je na pamet znala sve njegove navade i navike, svagda bi gledala, da turi nesrećnu knjigu, što se može dalje, pa mu tako »Domaći koledar« ne bi došao na oči kadkada čitave mjesece. Zato ga, kad bi ga slučajno našao, ne bi čitave ure puštao iz svojih ruku. I tako je ćaća čitao »Domaći koledar«, sažimao od časa do časa ramenima, govoreći u pô glasa: »General-poručnik! . . . On je u mojoj kompaniji bio stražmeštar!... Vitez obaju ruskih redova!... A jesmo li davno?«... Napokon ćaća naglo baci koledar na divan i zadube se u zamišljenost, koja nije slutila ni na što dobro.

Na jedan put se obrati majci:

— Avdotja Vasiljevna, a koliko je godina Petruši?

— Ta pošla mu je eto sedamnaesta godinica, — odgovori majka: — Petruša se rodio one iste godine, kad je oćoravila teta Nastasja Gerasimovna, i kad je ono . . .

— Dobro, — presieče joj rieč ćaća: — vrieme je s njim u službu. Dosta se je natrčao po družinskoj sobi i naverao po golubinjacima.

Misao o skorom razstanku sa mnom tako je porazila majku, da je spustila kuhaču i suze joj potekoše po licu. Naprotiv tomu težko je opisati moje uzhićenje. Misao o službi slievala se u meni s mislima o slobodi, o ugodnostima petrogradskoga života. Ja sam se pomišljao kao častnika u gardi, a to je, po mome mišljenju, bio vrhunac čovječje sreće.

Ćaća nije rado ni mienjao svojih nakana, ni odgadjao da ih izvrši. Dan je mojemu odlazku bio odredjen. U oči toga dana reče ćaća, da mi je nakanio pisati pismo na budućega moga načeonika, pa zatraži pero i papira.

— Ne zaboravi, Andrija Petroviću, — reče majka: — pokloniti se knezu B.; ja se, reci, nadam, da on ne će zapustiti Petruše svojom milošću.

— Kakova je to glupost! — odgovori ćaća, namrgodivši se. — Kakvoga ja imam razloga pisati knezu B.?

— Ta ti si kazao, da izvoliš pisati Petrušinu načeoniku?

— No, pa što onda?

— Ta nije li načeonik Petrušin knez B.? Ta Petruša je zapisan u semenovsku pukovniju?

— Jest, zapisan! A što je mene briga, što je zapisan? Petruša ne će poći u Petrograd. Što će se naučiti, služeći u Petrogradu? Trošiti i vragovati. Ne, neka malo služi u vojsci, i malo se nategli, i pomiriše praha, pa će biti vojnik, a ne u gardi. Gdje mu je pašuš? Daj ga ovamo.

Majka potraži moj pašuš, što se je čuvao zajedno s rubinicom,

u kojoj su me krstili, i dade ga drhćućom rukom ćaći. Ćaća ga pozorno pročita, metne preda se na stol i počne svoje pismo.

Mene je mučila radoznalost. Kamo me šalju, ako ne u Petrograd? Ja nisam skidao očiju s ćaćina pera, što se micalo dosta sporo. Napokon je svršio, zapečatio pismo u jednom omotu s pašušom, skinuo naočale i, prizvavši me, rekao:

— Evo ti pismo za Andriju Karlovića R., moga staroga druga i prijatelja. Ti putuješ u Orenburg, da služiš pod njegovim načeoništvom.

I tako su se rušile sve moje sjajne nade! Mjesto veseloga petrogradskoga života očekivala me je dosada u gluhom i udaljenom kraju. Služba, o kojoj sam čas prije mislio s takovim oduševljenjem, pokazala mi se kao težka nesreća. No prepirati se nije dalo! Drugi dan u jutro privezoše k triemu nadkrivena putna kolica; metnuše u njih kovčeg, ladičicu s posudjem za kuhanje čaja i zavežnje sa žemljama i kolačićima, posljednjim znacima domaćega maženja. Roditelji me moji blagosloviše. Ćaća mi reče: »S Bogom, Petre. Služi vjerno, komu prisegneš; slušaj načeonike, ne jagmi se, da im ugodiš, na službu se ne nudi, od službe se ne izgovaraj i pamti rieč: čuvaj odjeću iz nova, a poštenje iz mlada«. Majka mi je u suzama nalagala, da si čuvam zdravlje, a Saveljiću, da pazi na diete. Zaogrnuše me zečjim kožuhom, a pokriše lisičjom šubom. Ja sjedoh u kolica sa Saveljićem i odpravih se na put, roneći suze.

Iste sam noći prispio u Simbirsk, gdje sam se morao zabaviti dan i noć, da pòkûpim potrebne stvari, pa su to povjerili Saveljiću. Ja sam ostao u gostionici. Saveljić se iz jutra odpravio po trgovinama. Kad mi je dosadilo gledati kroz prozor na blatnu uličicu, podjoh lutati po svim sobama. Unišavši u biljardnicu, ugledam visoka gospodina, od trideset i pet godina po prilici, s dugim crnim brcima, u halji, s kijem u ruci i s lulom u zubima. On se igrao s markerom, koji bi, kadgod bi dobio, izpio čašicu rakije, a kad bi izgubio, morao bi četveronožke plaziti pod biljard. Ja stanem gledati njihovu igru. Što je dulje trajala, to su šetnje četveronožke postajale sve češće, dok napokon nije marker ostao pod biljardom. Gospodin izgovori nad njim nekoliko žestokih izraza, nešto kao pogrebni govor, i ponudi meni, da odigramo jednu igru. Ja sam odbio poradi neumieća. To mu se, po svoj prilici, pričinilo čudno. On me pogleda kao sa sažaljenjem; ipak se stanemo razgovarati. Ja sam saznao, da ga zovu Ivanom Ivanovićem Zurinom, da je konjanički satnik * * husarske pukovnije, pa se nalazi u Simbirsku, da prima novake, a stanuje u gostioni. Zurin me pozove, da s njim zajedno objedujem, što Bog da,

po vojničku. Ja rado pristadoh. Sjedosmo za stol. Zurin je pio mnogo i nudio i mene, govoreći, da treba na službu naviknuti; pripoviedao mi je vojničke dosjetke, kojim sam se ja smijao, mal' da se nisam valjao, i mi ustadosmo od stola kao podpuni prijatelji. Tu se on ponudi, da će me naučiti igrati se na biljardu.

— To je, — veli, — nuždno svakomu nas u službi. Za rata na primjer dodješ u mjestašce; reci, čim ćeš se zabaviti? Ta ne možeš sveudilj biti židov. Nehotice podješ u gostionu i staneš se igrati na biljardu; a za to se treba znati igrati!

Ja sam bio podpuno uvjeren, i latih se učenja s velikim marom. Zurin me je glasno bodrio, čudio se brzim mojim uspjesima i poslije nekoliko zadaća predloži, da igramo za novce, po groš, ne dobitka radi, nego tako, samo da badava ne igramo, a to je, po njegovim riečima, vrlo gadna navada. Ja sam pristao, a Zurin zapovjedi, da se donese punča i nagovori me, da kušam, opetujući, da se na službu treba naviknuti; a bez punča što je i služba! Ja sam ga posluhnuo. Što sam ja češće potezao iz svoje čaše, to sam postajao bodriji. Kugle su mi svak čas lietale preko ruba; ja sam se ljutio, psovao markera, koji je brojio, Bog zna kako, od časa do časa uvećavao sam igru, — riečju, vladao sam se kao deran, izmakavši na slobodu. Za toga je vrieme prošlo neopazice. Zurin pogleda na uru, pusti kij i javi mi, da sam zaigrao sto rubalja. To me je malo smelo. Novci su moji bili u Saveljića. Stanem se izpričavati. Zurin mi presieče rieč:

Molim te! Ne izvolievaj se ni uznemirivati. Ja mogu i pričekati, a do toga podjimo k Arinuški.

Što ćete? Dan sam svršio isto tako ludo, kako sam i počeo. Naužinali smo se kod Arinuške. Zurin mi je svak čas prilievao, opetovao, da se treba na službu naviknuti. Ustavši iza stola, ja sam se jedva držao na nogama; o ponoći me je Zurin odveo u gostionicu.

Saveljić nas je dočekao u triemu. On uzdahne, opazivši nesumnjive znakove moje revnosti u službi.

— Što se to, gosparu, s tobom dogodilo? — reče tužnim glasom. — Gdje si se to natovario? Ah, Gospode, od poroda nije bilo takoga grieha!

— Muči, starkelja! — odgovorim mu ja, zapinjući. — Ti si valjda pijan; nosi se spavati... i spremi me u postelju.

Drugi se dan probudim s glavoboljom, mutno se spominjući jučerašnjih dogadjaja. Moje je razmišljanje prekinuo Saveljić, unišavši k meni s čašom čaja.

— Rano, Petre Andriću, — reče mi, mašući glavom: — rano se počinješ lolati. I u koga si se uvrgao? Čini se, ni ćaća ti, ni djedak

ti nisu bili pijanice; o majci ni govora: što je živa, osim kvasa, u usta nije izvoljela uzimati. A tko je svemu kriv? Prokleti musje. Svak čas bi k Antipjevni dotrčao: »Madam, že vu pri vodkju.« Pa eto ti že vu pri! E, mora se kazati: dobru te je naučio, pasji sin. I toga je trebalo, najmljivati za dadilju busurmana!* Kao da gospar nema svojih ljudi!

Mene je bilo stid. Ja sam se okrenuo i rekao mu:

— Idi napolje, Saveljiću; ja ne ću čaja.

No Saveljiću je težko bilo doći na kraj, kad bi se on primio propoviedanja.

— Eto vidiš, Petre Andriću, kako je to lolati se. I glavici je težko, i jesti se ne će. Čovjek, koji pije, nije ni za što... Popij de razsola s krastavaca s medom, a od svega je bolje iza suvišne kapljice pô čašice napojišta. Ne zapoviedaš li?

U to unidje dječarac i podade mi pisamce od I. I. Zurina. Ja ga razmotam i pročitam ove redke:

»Ljubezni Petre Andrijeviću, pošalji mi, molim te, po ovom dječarcu sto rubalja, što si jučer zaigrao. U skrajnoj sam nuždi za novce.

Spreman na službu

Ivan Zurin.«

Nije bilo druge. Ja sam se pričinio, kao da mi je svejedno, i obrativši se prema Saveljiću, koji je bio i n o v a c a i r u b l j a i p o s l o v a m o j i h p a z i t e l j, zapovjedih, da dade dječarcu sto rubalja.

— Kako? Zašto? — upita u čudu Saveljić.

— Ja sam mu ih dužan, — odgovorim ja, što sam mogao hladnije.

— Dužan! — uzvrati Saveljić, čudeći se od časa do časa sve to više. — Ta kada si se ti, gosparu, dospio u njega zadužiti? Tu nešto nije u redu. Što te volja, gosparu, no ja novaca ne ću dati.

Ja pomislih, ako u ovaj odlučni čas ne nadpravdam tvrdoglava starca, to će mi se u kasnije vrieme biti težko osloboditi njegova nadzora, pa pogledavši na nj ponosno, rekoh:

— Ja sam tvoj gospodin, ti si moj sluga. Novci su moji. Ja sam ih zaigrao, jer mi se tako prohtjelo; a tebe svjetujem, da ne mudruješ i da činiš ono, što ti se zapovieda.

Saveljić je tako bio poražen mojim riečima, da je pljesnuo rukama i okamenio se.

— A što stojiš? — kriknem ljutito.

* Mj. m u s u l m a n; toliko, koliko: poganin.

Saveljić zaplače.

— Ćaća Petre Andriću, — progovori dršćućim glasom: — ne umori me žalošću. Sunce moje, poslušaj ti mene, starca: napiši ti tomu razbojniku, da si se ti našalio, da se u nas taki novci ni ne legu. Sto rubalja! Bože ti milostivi! Reci, da su tebi roditelji strogo i strogo zabranili igrati se, osim na orahe.

— Dosta si se nabrbljao, — presiečem ja strogo: — daj ovamo novce, ili ću te za vrat, pa s tobom napolje.

Saveljić me pogleda s dubokom tugom i podje za mojim dugom. Meni je bilo žao siromašnoga starca; no ja sam se htio izmaknuti na slobodu i pokazati, da već nisam diete. Novci su Zurinu bili predani. Saveljić se požurio, da me izvede iz proglete gostionice. On se javio s viešću, da su konji gotovi. S nemirnom savješću i s niemim pokajanjem izadjoh ja iz Simbirska, ne oprostivši se sa svojim učiteljem i ne misleći, da ću se s njim ikada sastati.

GLAVA DRUGA.

PROVODIČ.

Polje ti moje, poljice,
Poljice ti nepoznato!
Jesam li ja sam u te zašao,
Il me je konj dobar zaveo?
Dobra me junaka zavela
Naglost i snaga junačka
I ta čašica krčmarska.

Starinska pjesma.

Putne moje misli ne bijahu baš prijatne. Što sam zaigrao, nije po tadašnjim cienama bilo neznatno. Ja nisam mogao ne priznati u duši, da je moje vladanje u simbirskoj gostionici bilo glupo, i ćutio sam se krivim pred Saveljićem. Sve me je to mučilo. Starac je mrk sjedio sprieda, okrenuvši se od mene, i mučao je, kadkada samo pohrakujući. Ja sam se svakako htio s njim pomiriti, a nisam znao, čim bi počeo. Napokon sam mu kazao:

— No, no, Saveljiću! Dosta je, pomirimo se, kriv sam; sâm vidim, da sam kriv. Ja sam jučer vragovao, a tebe sam badava uvriedio. Obećavam, da ću se unapried pametnije vladati i slušati te. No, ne srdi se, pomirimo se.

— Eh, ćaćko Petre Andriću, — odgovori on s dubokim uzdahom: — srdim se ja na samoga sebe, sâm sam ja svemu kriv. Kako sam ja mogao ostaviti tebe sama u gostionici! Što ćeš? Grieh me je smeo:

palo mi na pamet da odem do dijakovice, da se vidim s kumom. Eto tako: zadjoh kumici, pa ostadoh u buturnici. Nesreća, pa eto ti! Kako ću se pokazati na oči gospodi? Što će reći, kad saznaju, da diete pije i igra?

Da utješim siromašnoga Saveljića, dadem mu rieč, da unapried ne ću bez njegova dopuštenja upotrebljavati ni jedne kopjejke. On se malo po malo umirio, premda je sveudilj jošte u sebi mrmljao, mašući glavom: »Sto rubalja! Zar je to mala stvar!«

Ja sam se približavao mjestu, kamo sam bio odredjen. Oko mene prostirale se tužne pustinje, poizpresiecane humcima i jamama. Sve je bilo pokriveno sniegom. Sunce je sjedalo. Kolica su išla uzkim putem, ili bolje tragom, što su ga proprtile seoske saone. Najednom stane kočijaš pogledavati na stranu, i napokon, skinuvši kapu, okrene se k meni i reče:

— Gospodine, ne ćeš li zapovjediti, da se vratimo?

— A zašto to?

— Nije se nadati vremenu: vjetar se polako diže; vi'š, kako mete prašinu.

— Pa kakova je to nesreća?

— A vidiš li ono tamo?

Kočijaš pokaže bičem na iztok

— Ja ne vidim ništa, osim biele stepe i jasnoga neba.

— A eno, eno: onaj oblačić.

Ja doista ugledam na kraju neba bieli oblačić, koji sam najprije bio držao za udaljeni humak. Kočijaš mi razjasni, da oblačić navješćuje vijavicu.

Ja sam više puta čuo o tamošnjim smutama i znao sam, da su čitave tovare zasule. Saveljić je, slažući se s kočijašem, svjetovao, da se vratimo. No vjetar se meni nije činio jakim: ja sam se ponadao, da ćemo se za vremena srećno dovući do prve postaje, pa rekoh tjerati dalje.

Kočijaš poteče, no sveudilj je gledao na iztok. Konji su trčali složno. Vjetar je medjutim od časa do časa postajao sve to silniji. Oblačić se pretvori u bieli oblak, koji se težko dizao, rasao i sve po malo zastirao nebo. Podje sitni snieg; najedanput navali u krpama. Vjetar zavije, nastade smuta. U jedan tren tamno se nebo smieša sa snježnim morem. Sve je izčezlo.

— No, gospodine, — zakrikne kočijaš: — zlo . . . mećava! . . .

Ja se nadgledam iz kolica: sve je bilo mrak i vihar. Vjetar je zavijao tako biesno i glasno, da se je činilo, kao da ima dušu; snieg je zasuo mene i Saveljića; konji su išli korakom i naskoro su stali.

— A što ne ideš? — upitam kočijaša nestrpljivo.

— Pa što bi išao? — odgovori on, silazeći sa sjedala. — Ne zna se ni onako, kuda smo zašli... puta nema, i magla je naokolo.

Bijah ga počeo psovati. Saveljić ga stane braniti.

— I htjelo vam se ne poslušati, — govorio je srdito: — vratio bi se u gostionicu, napio bi se čaja, počinuo bi do jutra, bura bi se stišala, odpravili bi se dalje. Pa kuda nam je sila? Kao da ćemo na svatbu!

Saveljić je imao pravo. Učiniti se nije dalo ništa. Snieg je samo gruhao. Oko kolica podizao se zapuh. Konji su stajali, spustivši glave i kadkada podrhtavajući. Kočijaš je hodao naokolo, pa nemajući posla, spremao ormu. Saveljić je mrčao; ja sam gledao na sve strane, nadajući se, ne bih li ugledao barem znak života ili puta, no ništa nisam mogao razpoznati, osim kako se mutno vrtjela smuta. Najedanput ugledam nešto crno.

— Ej, kočijašu! — kriknem. — Gledaj, što se ono tamo crni?

Kočijaš se stao zagledavati.

— A Bog zna, gospodine, — reče, sjedajuć na svoje mjesto, — kola... nisu kola, drvo... nije drvo, a čini se, da se miče. Mora da je ili vuk, ili čovjek.

Ja sam zapovjedio, da se ide na neznanu stvar, a ona se odmah i stala micati nama u susret. Za dva se časa sastadosmo s čovjekom.

— Hej, dobri čovječe! — krikne mu kočijaš. — Reci, ne znaš li, gdje je put?

— Put ti je tu; ja stojim na tvrdom pojasu, — odgovori putnik. — A što hoćete?

— Slušaj mužiću, — kažem ja njemu, — poznaješ li ti ovaj kraj? Bi li se ti ufao dovesti me do noćišta?

— Kraj mi je poznat, — odgovori putnik, — hvala Bogu; izgaženo je i izvoženo uzduž i poprieko. No vi'š, kakovo je vrieme: odmah ćeš skrenuti s puta. Bolje je ostati ovdje, pa počekati, možda bura utihne i nebo se razčisti; onda ćemo naći put po zviezdama.

Njegova me hladnokrvnost obodrila. Ja sam već bio odlučio, predavši se Božjoj volji, noćiti usred stepe, kad najedanput sjedne putnik spretno sprieda i reče kočijašu:

— No, hvala Bogu, ljudi nisu daleko; skreni desno, pa tjeraj.

— A zašto bih tjerao na desno? — upita kočijaš nezadovoljno. — Gdje ti vidiš put? Dakako konji tudji, ham nije tvoj, goni, ne stoj.

Kočijaš je, činilo mi se, imao pravo.

— Pa zbilja, — rekoh ja: — po čem ti misliš, da ljudi nisu daleko?

— A po tom, što je vjetar odanle popuhnuo, — odgovori putnik: — i ja ćutim, dimom je zavonjalo; to znači, da je blizu selo.

Oštroumnosti sam se i tankim njegovim ćutilima zadivio. Ja zapovjedim kočijašu, da tjera. Konji su težko stupali po dubokom sniegu. Kolica su se polako pomicala, čas se dižući na humak, čas se naginjući na jamu i prevaljujući se tako sad na jednu, sad na drugu stranu. To je bilo nalik na plovljenje ladje po burnome moru. Saveljić je uzdisao, udarajući se svak čas o moja rebra. Ja spustim pokrov, umotam se u krzno i zadriemljem, uspavan pievom bure i ljuljanjem lake vožnje.

Usnio sam san, kojega nikad nisam mogao zaboraviti i u kojem i sada vidim nešto proročko, kad s njim poredjujem čudne dogadjaje svoga života. Čitalac će mi oprostiti, jer po svoj prilici znade iz izkustva, kako je prirodjeno čovjeku podavati se praznovjerju, bez obzira na sve moguće preziranje predsudâ.

Ja sam se nalazio u onom stanju čuvstava i duše, kad se zbiljnost, uzmičući maštanju, slieva s njom u nejasnim prividjenjima prvoga sna. Činilo mi se, bura je još bjesnila i mi smo još lutali po snježnoj pustinji... Na jedan put ugledam vrata i unidjem u gospodski dvor našega imanja. Prva mi je misao bila bojazan, da se ćaća ne razljuti na me poradi nedopuštena povratka pod otčinski krov, pa da to ne uzme kao hotimičan neposluh. Uznemiren skočim s kolâ i vidim: majka mi ide na triemu u susret, a vidi joj se, da je duboko ogorčena. »Tiše«, govori mi: »otac je bolestan, na samrti, i želi se s tobom oprostiti.« Poražen strahom, ja idem za njom u spavaonicu. Vidim, soba je slabo razsvietljena; kod postelje stoje ljudi tužnih lica. Ja se tihano približujem k postelji; mama pridigne pokrivalo i govori: »Andrija Petroviću! Petruša je došao; on se je vratio saznavši za tvoju bolest; blagoslovi ga.« Ja padnem na koljena i uprem svoje oči u bolestnoga. Pak?... Mjesto svoga otca, vidim, u postelji leži mužić crne brade, veselo me pogledavajući. Ja se zapanjen obratim k majci, govoreći joj: »Što to znači? To nije — ćaća. Pa zašto bih ja molio blagoslov od mužića?« — »Svejedno je, Petruša,« odgovori mi majka: »to je tvoj pootčim; poljubi ga u ruku, i neka te blagoslovi«... Ja nisam htio. Tad mužić skoči s postelje, dohvati iza ledja sjekiru i stane mahati na sve strane. Ja htjedoh pobjeći... i nisam mogao; soba se napuni mrtvim tjelesima; ja sam se spoticao o tjelesa i sklizao po krvavim kaljužama... Strašni me je mužić ljubezno zvao, govoreći: »Ne boj se, dodji po moj blagoslov!«... Užas me i zapanjenost svlada... I u taj se čas probudim; konji su stajali; Saveljić me je držao za ruku, govoreći:

— Izadji gosparu, došli smo.

— Kamo smo došli? — upitam ja, protirući oči.

U gostionu. Gospod je pomogao, nadodjosmo baš na ogradu. Izadji, gosparu, brže, pa se ogrij.

Ja izadjem iz kola. Bura je jošte trajala, premda s manjom silom. Bilo je tako tamno, kao da su ti oči izkopali. Domaćin nas dočeka na vratima, držeći svjetiljku pod skutom, i uvede me u sobu, tiesnu, no dosta čistu; osvjetljivala ju je luč. Na stieni je visjela puška i kozačka kapa.

Domaćin, rodom jaički Kozak, bio je, činilo se, mužić od šestdeset godina, još dosta svjež i bodar. Saveljić unese za mnom ladičicu, zaište ognja, da pripravi čaj, koji mi se nikada nije činio tako potreban. Domaćin podje za poslom.

— A gdje je provodič? — upitam Saveljića.

— Ovdje, vaše blagorodje, — odgovori mi glas odozgora.

Ja pogledam na peć i ugledam crnu bradu i dva oka kao žeravica.

— Što, brate, jesi l' prozebao?

— Kako ne bih prozebao u samoj otrcanoj haljini! Imao sam i kožuh, no što ću grieh tajiti... založio sam ga jučer kod rakijaša: činilo mi se, da nije velika zima.

U taj čas unidje domaćin s kipućim samovarom; ja ponudih našemu provodiču čašu čaja; mužić sadje s peći. Vanjština mi se njegova pričinila vriedna pažnje. Bilo mu je oko četrdeset godina, srednjega stasa, mršav i širokih pleća. U crnoj mu se bradi pokazivale prosjedine; žive velike oči sveudilj su igrale. Lice mu je imalo izražaj dosta mio, no lopovski. Vlasi su mu bili ostriženi uokrug; na njem je bila otrcana haljina i tatarske hlače. Ja mu podadoh čašu čaja; on okusi i namrgodi se.

— Vaše blagorodje, učinite mi tu milost... zapovjedite, da mi se dade čaša vina: čaj nije naše kozačko piće.

Ja sam rado izpunio njegovu želju. Domaćin izvadi iz ormarića bocu i čašu, pristupi k njemu i, pogledavši mu u lice:

— Ehe, — reče, — opet si ti u našem kraju. Odkuda te Bog donio?

Moj provodič namigne, što je valjda nešto značilo, i odgovori poslovicom:

— U vrtu sam lietao, konoplju kljuvao; bacila baba kamenčićem, no mimo. No, a što vaši?

— Što naši! — odgovori domaćin, nastavljajući poslovički razgovor. — Bijahu počeli k večernji zvoniti, no popadija ne dâ: pop je u gostima, vrazi u sakristiji.

— Muči, čiča, — uzvrati moj skitalica: — bit će dažda, bit će i gljivicâ; a kad bude gljivâ, bit će i košarâ; a sad (tu opet namigne) sjekiru na pleća: obilazi šumski duh. Vaše blagorodje! U vaše zdravlje!

Kod tih rieči uzme čašu, prekrsti se i izpije na dušak, zatim mi se pokloni i vrati se na peć.

Ja ništa nisam tada mogao razumjeti od toga lopovskoga razgovora, no poslije sam se već domislio, da se je radilo o jaičkoj vojsci, koju su u to vrieme tek umirili poslije bune 1772 godine. Saveljiću se vidjelo, da je slušao s velikim nezadovoljstvom. On je sumnjičavo pogledavao sad na domaćina, sad na provodiča. Gostionica, ili na tamošnju: umjöt, nalazila se na strani, u stepi, daleko od svakoga selišta, i vrlo je nalikovala razbojničkom skrovištu. No što smo htjeli! Nije se dalo ni misliti, da nastavimo put. Nemir me je Saveljićev vrlo zabavljao. Medjutim sam se ja spremio spavati i legnem na klupu. Saveljić odluči, da se uzvere na peć; domaćin legne na pod. Naskoro sva soba zahrče, i ja usnuh, kao ubijen.

Probudivši se sjutra dosta kasno, opazim, da se je bura stišala. Sunce je sjalo. Snieg je ležao kao osljepiteljna pelena na nepreglednoj stepi. Konji su bili upregnuti. Ja platih domaćinu, koji je od nas uzeo tako umjerenu platu, da se pače Saveljić nije stao s njim svadjati i cjenkati po svom običaju, i jučerašnje se sumnjičenje posve izgladilo u njegovoj glavi. Ja pozovem provodiča, zahvalim mu za izkazanu pomoć i zapovjedim Saveljiću, da mu dade pô rublja na rakiju. Saveljić se namrči.

— Pô rublja na rakiju! — reče on. — Zašto to? Zato, što si ti njega izvolio dovesti do gostionice? Što ti drago, gosparu: nema u nas suvišnih polovina. Daj svakomu na rakiju, pa ćeš skoro sâm morati gladovati.

Ja se nisam mogao svadjati sa Saveljićem. Novci su, po mom obećanju, bili podpuno u njegovoj upravi. Zlovoljilo me ipak, što nisam mogao zahvaliti čovjeku, koji me je izbavio, ako ne iz nesreće, a to barem iz vrlo neugodna položaja.

— Dobro, — rekoh hladnokrvno: — ako ne ćeš dati polovine, to mu izvadi štogod od moga odiela. On je prelako odjeven. Daj mu moj zečji kožuh.

— Molim te, ćaćko Petre Andriću, — reče Savaljić: — što će njemu tvoj zečji kožuh? On će ga, pas, zapiti u prvoj krčmi.

— Za to već, starkelja, tebe neka nije brige, — reče moj skitalica, — hoću li ga zapiti, ili ne ću. Njegovo blagorodje poklanja

meni šubu sa svojega pleća: to je njegova gospodska volja, a tvoj je kmetski posao ne svadjati se, pa slušati.

— Boga se ti ne bojiš, razbojniče! — odgovori mu Saveljić srditim glasom. — Ti vidiš, da diete još ne zna promisliti, pa bi ga zato i htio oderati, poradi njegove prostodušnosti. Što će tebi gospodski kožušić? Ti ga ne ćeš moći ni navući na svoje proklete plećurine.

— Molim te, ne mudruj, — rekoh ja svomu čiči: — odmah nosi ovamo kožuh.

— Gospode Vladiko, — zastenje moj Saveljić, — zečji kožuh malo ne nov novcat! Pa da bi komu, nego odrpanoj pijanici!

Ipak se je zečji kožuh pokazao. Mužić ga stane odmah tu primjerivati. Doista, kožuh mu je, koji sam već i ja prerasao, bio malo tiesan. Ipak se on kojekako domislio i navukao ga, razporivši ga po šavovima. Saveljić malo da nije zajaukao, čuvši, kako su niti popucale. Skitalica je bio vanredno zadovoljan mojim darom. On me sprovede do kola i reče s nizkim poklonom:

— Hvala, vaše blagorodje! Nagradio vas Gospod za vaše dobročinstvo. Nikad ne ću zaboraviti vaše milosti.

On podje na svoju stranu, a ja se odputih dalje, ne obazirući se na Saveljića, i skoro sam zaboravio jučerašnju vijavicu, svoga provodiča i zečji kožuh.

Došavši u Orenburg, ja se ravno javih generalu. Ugledam čovjeka visoka stasa, no zgrbljena već starošću. Dugi su mu vlasi bili posve bieli. Stara pobliedjela mundura sjećala te vojaka vreménâ Ane Ivanovne, a u govoru mu se silno poznavao njemački izgovor. Ja mu predadoh pismo od ćaće. Na njegovo ime brzo me pogleda.

— Po̊že moj, — reče, — je li tafno, što je Andrija Petrović bio još tvojih godina, a sada gle, kakav je eto mlatac! Ah, freme, freme!

On razpečati pismo i stane ga čitati u pô glasa, dodavajući svoje: »Milostivi gosparu Andrija Karloviću, nadam se, da vaša preuzvišenost« . . . Kakove su to seremonije? Fuj, kako ga nije stit! Dakako, disciplina je prva stvar, no zar se tako piše staromu kamrat? . . . »Vaša preuzvišenost nije zaboravila« . . . hm . . . »i . . . kad . . . pokojnim feldmaršalom Min . . . vojni . . . takodjer i . . . Karolinku« . . . Ehe, bruder! dakle se još sjeća stare naše fragolije? »Sad o stvari . . . k vama mojega obješenjaka« . . . hm . . . »držati u ježevim rukavicama« . . . Što je to: j e š e v e r u k a v i c? To je po svoj prilici ruska poslovic . . . Što je to: držati u ješevim rukavicama?« ponovi, obrativši se k meni.

— To znači, — odgovorim mu ja, pričinivši se, što sam više

mogao, nedužnim: — postupati ljubezno, ne preveć strogo, davati više slobode, d r ž a t i u j e ž e v i m r u k a v i c a m a.

— Hm, razumijem . . . »i ne davati mu slobode« . . . ne, kako se vidi, j e š e v e r u k a v i c e ne znači to . . . »Tu je njegov pašuš« . . . A gdje je? A, evo . . . »Zapisati u semenovskij«. Dobro, dobro: sve će biti učinjeno . . . »Dopustit ćeš, da te bez počasti ogrlim i . . . kao stari drug i priatelj« . . . A! napokon se sjetio . . . i tako dalje i tako dalje.

— No, ćaćko, — reče on, pročitavši pismo i metnuvši na stranu moj pašuš, — sve će biti učinjeno: ti ćeš biti kao častnik odpremljen u *** pukovniju, a da ne gubiš vremena, to se već sutra odpravi u bjelogorsku tvrdjavu, gdje ćeš biti pod komandom kapetana Mironova, dobra i poštena čovjeka. Tamo ćeš biti u pravoj službi, naučit ćeš se disciplini. Orenburg nije za te; bezposlenost je štetna mladu čovjeku. A danas budi, molim te, tako dobar, pa objeduj u mene.

»Čas od časa sve to teže!« pomislim ja u sebi. »Što mi je koristilo, što sam gotovo u utrobi materinoj bio već stražmeštar u gardi! Kamo me je to dovelo! U *** pukovniju i u gluhu tvrdjavu, na medju kirkizko-kajsačkih stepa!« Ja sam objedovao kod Andrije Karlovića u troje, s njegovim starim adjutantom. Stroga je njemačka ekonomija vladala za njegovim stolom, i ja mislim, da je strah pred suvišnim gostom, koji bi kadkada znao sjesti za njegov bećarski stol, bio uzrok, što su me brzo udaljili u posadu. Drugi se dan oprostih s generalom i odpravih prema mjestu svoga odredjenja.

GLAVA TREĆA.

TVRDJAVA.

U tvrdji živimo mi:
Hljebac jedi, vodu pij;
A kad neprijatelj ljut
Nam u goste skrene put,
Kô na piru ima hrane:
U top nabijemo tane!

Vojnička pjesma.

Starinski ljudi, moj ćaćko.
„Nedoroslj."

Bjelogorska se tvrdjava nalazila četrdeset vrsta od Orenburga. Put je vodio po strmoj obali Jaika. Rieka se jošte nije smrzavala, pa su se njezini olovni valovi tužno crnjeli u jednoličnoj obali, pokritoj bielim sniegom. Za njom se sterahu kirgizke stepe. Ja zaronih u misli, većom stranom tužne. Posadni me je život malo privlačio. Ja

sam nastojao, da si pomislim kapetana Mironova, budućega svoga načeonika, pa sam ga pomišljao kao stroga, srdita starca, koji ne poznaje ništa, osim svoje službe, i koji je spreman za svaku sitnicu spraviti me u zatvor na hljeb i vodu. Medjutim se počelo smrkavati. Vozili smo se dosta brzo.

— Je li daleko do tvrdjave? — upitam ja svojega kočijaša.

— Nije daleko, — odgovori on: — eno se već vidi.

Ja sam gledao na sve strane, očekujući, da ću ugledati grozne utvrde, kule i nasip, no ništa nisam vidio, osim sela, ogradjena daščanim plotom. S jedne strane stajala su tri ili četiri kupa siena, na pô zasipana sniegom; s druge strane naherio se mlin, s lieno spuštenim naperom od lika.

— A gdje je tvrdjava? — upitam ja u čudu.

— Ta eto je, — odgovori kočijaš, pokazujući selo, i s tim riečima mi u nju unidjosmo.

Kod vratâ ugledam stari tučani top; ulice su bile uzke i krive; kuće nizke i većim dielom pokrite slamom. Ja zapovjedim, da vozi ka komandantu, i za čas se kola ustave pred drvenom kućicom, sagradjenom na visokome mjestu, blizu crkve, takodjer drvene.

Nitko mi nije izašao u susret. Ja podjem u triem i otvorim vrata u prednju sobu. Stari invalid, sjedeći na stolu, prišivao je plavu krpu na lakat zelene mundure. Ja mu zapovjedim, da me najavi.

— Unidji, ćaćko, — odgovori invalid: — naši su doma.

Ja unidjem u čistu sobicu, uredjenu po starinsku. U kutu je stajao ormar s posudjem; na stieni je u okviru pod staklom visjela častnička diploma; oko nje su se crvenile proste sličice, na kojima se vidjelo zauzeće Kustrina i Očakova, pa i izbor mlade i pogreb mačka. Kod prozora je sjedila starica u kožušcu i s rubcem na glavi. Razmatala je predence, što ga je držao, napevši ga na rukama, grbavi starčić u častničkoj munduri.

— Što biste rado, ćaćko? — upita ona, nastavljajući svoj posao.

Ja odgovorih, da sam došao na službu i da sam se po svojoj dužnosti došao javiti gospodinu kapetanu, i kod te rieči bijah se obratio ka grbavom starčiću, držeći ga za komandanta; no domaćica mi presieče na pamet naučeni govor.

— Ivana Kuzmića nema doma, — odgovori ona: — on je pošao u goste otcu Gerasimu; no svejedno ćaćko, ja sam njegova domaćica. Molim, izvolite ljubezno. Sjedni, ćaćko.

Ona pozove djevojku i zapovjedi joj, da pozove rednika. Starčić me je jednim svojim okom radoznalo pogledavao.

— Smijem li upitati, — reče: — u kojoj ste pukovniji izvoljeli služiti?

Ja zadovoljih njegovu radoznalost.

— A smijem li pitati, — nastavi: — zašto ste izvoljeli prieći iz garde u posadu?

Ja odgovorih, da je tako bila volja načeoništva.

— Po svoj prilici, poradi nedoličnoga častniku garde vladanja? — nastavljaše neumorni pitalac.

— Dosta, ne brbljaj glupostî, — reče mu kapetanica: — vidiš, da je mladić umoran od puta; nije njemu do tebe; drži de ruke ravnije . . .

— A ti, ćaćko moj, — nastavi ona, — obrativši se k meni: — ne tuguj, što su te spremili u našu pustoš. Nisi ni prvi, ni zadnji. Strpi se, sljubit ćeš se. Švabarin, Aleksij Ivanič, već je eto peta godina, što je k nama premješten poradi ubojstva. Bog zna, kaki ga je grieh smeo; on je, izvoli vidjeti, pošao za grad s jednim poručnikom, pa su uzeli i sablje sa sobom, pa eto udri jedan na drugoga, i Aleksij Ivanič zakla poručnika, pa još pred dva svjedoka! Što ćeš! Za grieh ne treba majstora.

U taj čas unidje rednik, mlad, stasit Kozak.

— Maksimiću, — reče mu kapetanica: — nadji g. častniku stan, no malo čišći.

— Slušam, Vasilisa Jegorovna, — odgovori rednik: — ne bi li nastanio njegovo blagorodje u Ivana Poležajeva?

— Što brbljaš, Maksimiću, — reče kapetanica: — u Poležajeva je i onako tiesno; a on mi je kum i zna, da smo mu načeonici. Odvedi g. častnika . . . kako vam je ime i otčastvo, moj ćaćko?

— Petar Andrić.

— Odvedi Petra Andrića k Semenu Kuzovu; on mi je, lopov, pustio svoga konja u vrt. No, što, Maksimiću, je li sve u redu?

— Sve, hvala Bogu, — tiho odgovori Kozak: — samo se je kapral Prohorov potukao u kupelji s Ustinjom Negulinom za vedricu vrele vode.

— Ivane Ignjatiću, — reče kapetanica grbavomu starčiću: — iztraži Prohora s Ustinjom, tko je prav, tko li kriv, pa oboje i kazni. No, Maksimiću, idi s Bogom. Petre Andriću, Maksimić će vas odvesti u vaš stan.

Ja se poklonim. Rednik me dovede u kuću na visokoj obali rieke, na samom kraju tvrdjave. Polovinu je kućice zapremala obitelj Semena Kuzova, drugu su odredili za me. To je bila jedna sobica, dosta uredna, razdieljena na dvoje. Saveljić se počne u njoj ure-

dijvati; ja stanem gledati na uzki prozorčić. Preda mnom se prostirala tužna stepa. Postrance je stajalo nekoliko kućarica; po ulici je lutalo nekoliko kokoši. Starica, stojeći u triemu s koritom, zvala je svinje, a one su joj odgovarale prijaznim gundranjem. Eto, u kakvom sam ja kraju bio odsudjen sprovoditi svoju mladost! Oblada me tjeskoba; ja odoh od prozorčića i legoh spavati bez večere, ne gledeći na svjetovanje Saveljićevo, koji je sav slomljen ponavljao:

— Gospode Vladiko! Ništa ne izvolieva jesti... Što će reći gospodja, ako diete iznemogne?

Drugi dan u jutro tek što sam se stao oblačiti, otvore se vrata i k meni unidje mlad častnik nevisoka stasa, crnomanjasta i neobično ružna, no živa lica.

— Oprostite, — reče mi francuzki, — što bez ceremonije dolazim, da se s vama upoznam. Jučer sam doznao za vaš dolazak; želja, da napokon ugledam čovječje lice, tako je mnome zavladala, da nisam izdržao. Vi ćete to razumjeti, kad ovdje proživite nekoliko vremena.

Ja sam se domislio, da je to bio častnik, odpušten iz garde poradi dvoboja. Mi smo se odmah upoznali. Švabrin nije bio ni najmanje glup. Razgovor je njegov bio domišljat i zanimljiv. On mi je vrlo veselo opisao obitelj komandantovu, njegovo družtvo i kraj, kamo me je sudba dovela. Ja sam se smijao čistim srcem, kadno unidje k meni invalid, što je krpao munduru u komandantovoj prednjoj sobi, i u ime Vasilise Jegorovne pozove me k njima na objed. Švabrin se ponudi, da će ići sa mnom zajedno.

Približavajući se komandantovoj kući, ugledamo na ledini oko dvadeset ljudi, starih invalida, s dugim perčinima i trouglastim šeširima. Bili su poredani u front. Sprijeda je stajao komandant, bodar i visoka stasa starac, u kalpaku i u čvrstom platnenom odielu. Opazivši nas, pridje k nama, reče mi nekoliko ljubeznih rieči i stane opet komandirati. Mi stadosmo, da gledamo učenje; no on nas umoli, da idemo k Vasilisi Jegorovni, obećavajući, da će doći odmah za nama.

— A ovdje — doda — nemate šta gledati.

— Vasilisa nas Jegorovna primi prosto i milo, i vladala se prama meni, kao da smo stari znanci. Invalid i Palaška prostirali su stol.

— Što se to danas moj Ivan Kuzmić tako zaučio! — reče komandantica. — Palaška, pozovi gospodina na objed. A gdje je Maša?

Na to unidje djevojka od osamnaest godina, okrugla lica, rumena, svietloplave kose, gladko pričešljane za uši, koje su joj samo

gorjele. Na prvi mi se pogled nije baš dopala. Ja sam na nju gledao, imajući već o njoj svoje uvjerenje: Švabrin mi je opisao Mašu, kapetanovu kćer, kao podpunu budalu. Marija Ivanovna sjedne u kut i stane šivati. Medjutim podadoše juhu. Vasilisa Jegorovna, ne videći muža, po drugi put posla Palašku po njega.

— Kaži gospodinu: gosti, reci, čekaju, juha će stinuti; učenje hvala Bogu, ne će uteći; dospjet će se i nakričati.

Kapetan se naskoro javi, a sprovadjao ga je grbavi starčić.

— Što je to, ćaćko moj? — reče mu žena. — Jelo je davno, davno doneseno, a tebe nikako dozvati.

— Ta čuj ti, Vasilisa Jegorovna, — odgovori Ivan Kuzmić: — ja sam bio u službenom poslu, soldatiće sam učio.

— I, dosta! — odvrati kapetanica. — Samo se hvališ, da soldate učiš, niti njima ide služba od ruke, niti ti što o njoj razumiješ. Da doma sjediš i Bogu se moliš, to bi bilo bolje.

— Dragi gosti, izvolite, molim, za stol.

Sjedosmo k objedu. Vasilisa Jegorovna nije zamuknula ni na čas i obasipala me pitanjima: tko su moji roditelji, jesu li živi, gdje živu i što imadu. Čuvši, da je u ćaće trista duša seljakâ: »Lako njima!« reče. »Ima bome na svietu bogatih ljudi! A u nas, ćaćko moj, svega samo jedna djevojka Palaška; no, hvala Bogu, živimo po malo. Jedina je nevolja: Maša je djevojka za udaju, a kakav ima miraz? Gusti češalj, pa metlu i groš novca (Bože prosti!), da se bude imala za što okupati. Dobro, ako se nadje dobar čovjek; drugačije sjedi medju djevojkama, kao vječna udavača«.

Ja pogledam na Mariju Ivanovnu: ona je sva pocrvenjela, pače suze kanuše na njezin tanjur. Meni je nje bilo žao, pa sam se požurio, da promienim razgovor.

— Ja sam čuo, — rekoh u vrlo nezgodan čas, — da se na vašu tvrdjavu spremaju na navalu Baškirci.

— Od koga si ti to, ćaćko, izvolio čuti? — upita Ivan Kuzmić.

— Meni su tako pripoviedali u Orenburgu, — odgovorim ja.

— Gluposti! — reče komandant. — U nas se davno ništa ne čuje. Baškirci su narod zastrašen, pa i Kirkizce smo naučili. Ne boj se, ne će se oni na nas baciti; a ako se bace, to ću im zadati takvoga straha, da ću ih za deset godina umiriti.

— I vas nije strah, — nastavim ja, obrativši se ka kapetanici: — biti u tvrdji, izvrženoj tolikim opasnostima?

— Priuka, moj ćaćko, — odgovori ona: — tomu je dvadeset godina, što su nas iz pukovnije premjestili ovamo, i Gospode sačuvaj, kako sam se bojala prokletih ovih nekrsta! Čim bih ugle-

dala risje kape, pa čim bih začula njihovo lajanje, vjeruješ li, majko moja, odmah ti srce zamre! A sad sam se tako privikla, da se ni s mjesta ne maknem, kad nam dodju kazati, da zlotvori oko tvrdjave skaču.

— Vasilisa Jegorovna vrlo je hrabra dama, — doda ozbiljno Švabrin: — Ivan Kuzmić može to posvjedočiti.

— Da, čuj ti, — reče Ivan Kuzmić, — ta baba nije strašljiva.

— A Marija Ivanovna? — upitam ja. — Je li i ona tako neustrašljiva, kao i vi?

— Je li neustrašljiva Maša? — odgovori njezina mati. — Nije, Maša je strašivica. Još sada ne može čuti pucnjave iz puške: odmah samo dršće. A kad je prije dvije godine Ivanu Kuzmiću palo na pamet pucati na moj imendan iz našega topa, ona, golubica moja, malo da se nije od straha na drugi sviet odpravila. Od tada više i ne pucamo iz prokletoga topa.

Ustadosmo od stola. Kapetan i kapetanica odoše spavati, a ja podjoh k Švabrinu, pa sam s njim sproveo čitavu večer.

GLAVA ČETVRTA.

DVOBOJ.

— No izvoli, stani u pozituru,
Da vidiš, kako ću probost ja tvoju figuru.
Knjažnin.

Prodje nekoliko nedjelja, i moj mi se život u bjelogorskoj tvrdjavi stvorio ne samo snosljiv, nego dapače ugodan. U kući komandantovoj bio sam priman kao rodjak. Muž i žena bili su vrlo čestiti ljudi. Ivan Kuzmić, postavši od vojničkoga djeteta častnik, bio je neobrazovan i prost čovjek, no vrlo pošten i dobar. Žena je njegova njim ravnala, a to se posve slagalo s njegovom bezbrižnošću. Vasilisa Jegorovna gledala je i na službene poslove, kao na svoje domaće, pa je upravljala upravo tako tvrdjavom, kao i svojom kućicom. Marija se Ivanovna skoro prestala tudjiti od mene. Mi se spoznasmo. Ja sam u njoj našao pametnu i čuvstvenu djevojku. Neopazice sam se priljubio dobroj obitelji, pače Ivanu Ignatijću, grbavomu posadnomu poručniku, o kojem je Švabrin izmislio, kao da je u nedopuštenoj svezi s Vasilisom Jegorovnom, u čem nije bilo ni sjenke vjerojatnosti; no Švabrina to nije smetalo.

Ja postanem častnikom. Služba me nije tegotila. U Bogom čuvanoj tvrdjavi nije bilo ni razgledanja, ni učenja, ni straže.

Komandant je od svoje volje učio kadkada vojnike, no jošte mu nije pošlo za rukom, te bi svi znali, koja je desna, a koja lieva strana. Švabrin je imao nekoliko francuzkih knjiga. Ja stanem čitati, i u meni se probudi volja za književnost. U jutro bih čitao i vježbao se u prevodjenju, a kadkada i u sačinjanju stihova; objedovao sam gotovo svagda kod komandanta, gdje bih obično sproveo ostali dio dana, a onamo bi večerom kadkada dolazio otac Gerasim sa ženom, Akulinom Pamfilovnom, prvom novinarkom u čitavom kraju. S Aleksijem Ivanićem Švabrinom vidjevao sam se, razumije se, svaki dan; no razgovor s njim postajao mi je svakim časom manje ugodan. Svagdašnje njegove šale o komandantovoj obitelji nikako mi se nisu svidjale, a osobito ugrižljivo zabadanje u Mariju Ivanovnu. Drugoga družtva nije bilo u tvrdjavi; no ja drugoga nisam ni želio.

Uzprkos predjašnjim glasovima, Baškirci se nisu bunili. Mir je vladao oko naše tvrdjave. No mir je bio prekinut nenadanom domaćom svadjom.

Već sam kazao, da sam se bavio književnošću. Pokusi su moji za ono vrieme bili prilični, pa ih je Aleksandar Petrović Sumarokov, nekoliko godina poslije, vrlo hvalio. Jednom mi podje za rukom, te napišem pjesmicu, s kojom sam bio zadovoljan. Poznato je, da pisci kadkada pod izlikom, da mole savjeta, traže blagonaklona slušatelja. I tako ne prepisavši svoje pjesmice, ja je ponesem k Švabrinu, koji je jedini u čitavoj tvrdjavi mogao ocieniti pjesničko djelo. Poslije maloga predgovora izvadim iz žepa svoj svežčić i pročitam mu ove stihove:

Ja ljubavnu misô gonim,
Zaboravit nju bih rad,
I ah, kad se Maše klonim.
Mnim slobodu steći tad.

Ali njene oči bajne
Preda mnom su eto viek,
Od njih patim boli trajne,
Nemam mira ni za liek.

I saznavši te mi boli,
Smiluj mi se, Mašo, oj!
Gledajuć me biedna toli,
Gdje sam samo sužanj tvoj.

— Kako se to tebi svidja? — upitah Švabrina, očekujući pohvalu kao darak, koji me svakako ide. No na moje veliko nezadovoljstvo, Švabrin, obično milostiv, odlučno reče, da pjesma nije dobra.

— A zašto? — upitam ga, skrivajući svoje nezadovoljstvo.

— Zato, što su takovi stihovi dostojni mojega učitelja Vasilija

Kirilića Tredjakovskoga, pa me vrlo sjećaju njegovih ljubavnih kupletića.

Na to mi uzme svežčić i stane nemilosrdno razčinjati svaki stih i svaku rieč, rugajući mi se vrlo ujedljivo. Ja se nisam mogao suzdržati; iztrgnem mu iz ruku svoj svežčić i kažem, da mu nikad više ne ću pokazivati svojih djela. Švabrin se nasmije i toj prietnji.

— Vidjet ćemo, — reče: — hoćeš li održati svoju rieč; pjesnicima je potreban slušatelj, kao što Ivanu Kuzmiću fraklić rakije prije objeda. A tko je ta Maša, kojoj ti priznaješ nježnu strast i ljubavnu napast? Nije li to Marija Ivanovna?

— To tebe nije briga, — odgovorim ja, namrgodivši se: — bila ta Maša, tko joj drago. Ne trebam ni tvoga mnienja, ni tvoga domišljanja.

— Oho! Slavični pjesnik i čedni ljubavnik! — govoraše dalje Švabrin, razdražujući me sve to više! — No poslušaj prijateljski savjet: hoćeš li uspjeti, to ti savjetujem, da ne djeluješ pjesmicama.

— Što to znači, gospodine? Izvoli jasnije kazati.

— Vrlo rado. To znači, ako hoćeš, da Marija Ivanovna dolazi k tebi u sumraku, to joj mjesto nježnih stihića pokloni naušnice.

Krv mi uzavrije.

— A zašto o njoj tako misliš? — upitam ja, s mukom suzdržavajući svoje negodovanje.

— A zato, — odgovori on s paklenskim smieškom, — što poznajem iz izkustva njezinu narav i običaje.

— Ti lažeš, bezstidniče! — kriknem ja u biesu. — Ti lažeš na najbezstidniji način.

Švabrin se promieni u licu.

— Toga ti ne ću oprostiti, — reče on, stisnuvši mi ruku: — vi ćete meni dati zadovoljštinu.

— Izvoli; kad uzhtiješ! — odgovorim ja, obradovavši se.

U taj sam čas bio spreman razderati ga.

Ja se odmah odputim k Ivanu Ignatjiću i nadjem, ga s iglom u rukama; po nalogu komandantice, on je nizao gljive za sušenje na zimu.

— A, Petre Andriću, reče on, opazivši me: — to je liepo! Kako vas je to Bog donio? Po kakom poslu, smijem li pitati?

Ja mu na kratko razjasnim, da sam se posvadio s Aleksijem Ivanićem, a njega, Ivana Kuzmića, molim, da mi bude sekundant. Ivan Kuzmić slušao me je do kraja pozorno, izbuljivši jedino svoje oko.

— Vi izvolite govoriti, — reče on meni: — da želite Aleksija Ivanića zaklati, pa želite, da ja kod toga budem svjedok? Je li tako, smijem li pitati?

— Upravo tako.

— Molim vas, Petre Andriću! Što vam je to palo na pamet! Vi ste se s Aleksijem Ivanićem popravdali? Velike li nesreće! Psovka ne ostaje na vratu. On je vas opsovao, a vi njega izgrdite; on vas po gubici, a vi njega po uhu, pa po drugom, po trećem — i razidjite se; a mi ćemo vas već pomiriti. A je li to dobro djelo: zaklati svojega bližnjega, smijem li pitati? Pa neka biste i zaklali vi njega. Bog s njim, s Aleksijem Ivanićem; ja ga ni sam ne volim. Ali ako on vas proburazi? Čemu će to biti spodobno? Tko će kraće povući, smijem li pitati?

Mudrovanje razboritoga poručnika nije me uzkolebalo. Ja ostadoh kod svoje nakane.

— Kako vas volja, — reče Ivan Ignjatjić: — radite, što znate. No što tu mene treba za svjedoka? Čemu? Ljudi se tuku, ala je to čudo nevidjeno, smijem li pitati? Hvala Bogu, išao sam na Šveda i na Turčina: svega sam se nagledao.

Ja sam mu kojekako počeo razjašnjivati službu sekundanta. no Ivan me Ignjatjić nikako nije mogao razumjeti.

— Kako hoćete, — reče on: — ako mi se je već umiešati u tu stvar, to ne mogu drugačije, osim da odem k Ivanu Kuzmiću, pa da mu javim, po službenoj dužnosti, da se u tvrdjavi smišlja zločinstvo, protivno državnomu interesu: ne uzhtije li gospodin komandant učiniti, što treba . . .

Ja se uplašim i stanem moliti Ivana Ignjatjića, da ništa ne kaže komandantu; jedva sam ga nagovorio; on mi dade rieč i ja odlučim pustiti ga u miru.

Večer sam sproveo, po svom običaju, kod komandanta. Nastojao sam, da budem ravnodušan, da ne pobudim nikakve sumnje i da se uklonim dosadnomu izpitivanju; no, priznajem, u mene nije bilo one hladnokrvnosti, kojom se gotovo svagda hvale oni, koji su u mojem položaju. Te sam večeri bio nježan i tronut. Marija mi se Ivanovna svidjala više, nego obično. Misao, da ju možda vidim zadnji put, podavala joj je u mojim očima nešto ganutljivo. I Švabrin je takodjer došao. Ja ga odvedem na stranu i obaviestim o svom razgovoru s Ivanom Ignjatjićem.

— Čemu nam sekundanti? — reče mi on suho. — Obavit ćemo i bez njih.

Pogodismo se, da ćemo se tući za plastovima, što su se nalazili uz tvrdjavu, i da se nadjemo ondje drugi dan u sedam sati u jutro.

Mi smo se, kako se vidi, razgovarali tako prijateljski, da je Ivan Ignjatjić sve od radosti izbrbljao.

— Tako je davno trebalo, — reče mi zadovoljno: — loš je mir bolji od dobre svadje, a ako nije častan, a ono je zdrav.

— Što, što, Ivane Ignjatjiću? — reče komandantica, koja je u kutu gatala u karte. — Nisam dobro čula.

Ivan Ignjatjić, opazivši na meni znakove nezadovoljstva i sjetivši se svoga obećanja, smete se i ne znadjaše, što bi odgovorio. Švabrin mu priteče u pomoć.

— Ivan Ignjatjić — reče on — odobrava našu pomirbu.

— A s kim si se to, ćaćko moj, svadjao?

— Bili smo se posvadili dosta krupno s Petrom Andrićem.

— A zašto to?

— Za prave trice: za pjesmicu, Vasilisa Jegorovna.

— Imali ste se za što svadjati! Za pjesmicu!... Pa kako je to bilo?

— Eto, kako: Petar je Andrić sačinio nedavno pjesmu i danas ju je preda mnom zapjevao, a ja zategnem svoju omiljelu:

Kapetanova kćeri,
Ne id' na divan po večeri.

Iza toga izadje nesuglasica. Petar se Andrić bijaše i razljutio, no poslije promisli, da je svakomu slobodno pjevati, što ga volja. I tim se stvar svršila.

Bezstidnost Švabrinova malo da me nije razbjesnila; no nitko, osim mene, nije razumio, kud je onako krupno nišanio; barem nije nitko na to pazio. Od pjesmica dodje razgovor na stihotvorce, a komandant dodade, da su svi razuzdanci i ljute pijanice, pa meni prijateljski svjetova, da se kanim stihotvorstva, jer je to stvar službi štetna i ni k čemu dobromu ne vodi.

Meni je bilo nesnosno, što je Švabrin bio tude. Ja se naskoro oprostim s komandantom i s njegovom obitelju; dodjem kući, ogledam svoju sablju; ogledam joj šiljak i legnem spavati, zapovjedivši Saveljiću, da me probudi u sedam sati.

Drugi dan u odredjeno vrieme stajao sam ja već za plastovima, očekujući svojega protivnika. Naskoro se i on pojavi.

— Mogu nas zateći, — reče on meni: — treba da se požurimo.

Mi skinusmo munduru, ostadosmo samo u prslucima i potegosmo sablje. U taj se čas iza plasta pojavi Ivan Ignjatjić i petorica invalida. On zatraži, da podjemo ka komandantu. Mi se zlovoljni pokorismo; vojnici nas obkoliše i mi se odputismo za Ivanom Ignjatjićem, koji nas je vodio svečano, koracajući za čudo ozbiljno.

Unidjosmo u komandatovu kuću. Ivan Ignjatjić otvori vrata i javi svečano: »Doveo sam!« U susret nam izadje Vasilisa Jegorovna.

— Ah, ćaćki moji! Čemu je to spodobno? Kako? Što? U našoj tvrdjavi snovati ubojstvo! Ivane Kuzmiću, odmah s njima u zatvor! Petre Andriću! Aleksije Ivaniću! Dajte ovamo svoje sablje, dajte, dajte. Palaška, odnesi te sablje u komoricu. Petre Andriću, ja toga od tebe nisam očekivala, kako te nije stid? Pa dobro, neka ga, Aleksija Ivanića: on je za ubojstvo i iz garde odpušten, on ni u Gospoda Boga ne vjeruje; ali što je to s tobom? Zar hoćeš istim putem?

Ivan se Kuzmić podpuno slagao sa svojom ženom i sve je govorio:

— A, čuj ti, Vasilisa Jegorovna govori istinu. Dvoboji su formalno zabranjeni u vojničkom članku.

Medjutim nam je Palaška uzela sablje i odniela ih u komoricu. Nisam mogao, a da se ne nasmijem. Švabrin je zadržao svoju ozbiljnost.

— Uza sve moje poštovanje spram vas, — reče joj on hladnokrvno: — ne mogu a da ne kažem, da se uzalud izvoljevate ljutiti, podvrgavajući nas svomu sudu. Prepustite to Ivanu Kuzmiću: to je njegova stvar.

— Ah, ćaćko moj, — uzvrati komandantica: — pa zar muž i žena nije jedan duh i jedno tielo? Ivane Kuzmiću, što ti zievaš? Odmah ih razmjesti svakoga u svoj kut na kruh i vodu, da ih prodju ludorije; pa neka im otac Gerasim naloži epitimiju, da u Boga mole proštenje i da se pokaju pred ljudima.

Ivan Kuzmić nije znao, na što bi se odlučio. Marija je Ivanovna bila neobično blieda. Malo po malo bura se utiša; komandantica se umirila i prisilila nas, da se poljubimo. Palaška nam donese naše sablje. Mi izadjosmo od komandanta, kako se vidi, pomireni. Ivan nas je Ignjatjić sprovadjao.

— Kako vas nije bilo stid — rekoh mu srdito: — javiti nas komandantu poslije toga, kako ste dali rieč, da toga ne ćete učiniti.

— Kako je Bog na nebu, ja Ivanu Kuzmiću nisam toga kazao, — odgovori on. — Vasilisa Jegorovna sve je izmamila od mene. Ona je sve i odredila bez znanja komandantova. U ostalom, hvala Bogu, da se je sve tako svršilo.

S tim riečima on krene kući, a ja i Švabrin ostadosmo na samu.

— Naša se stvar ne može tim svršiti, — rekoh ja njemu.

— Dakako, — odgovori Švabrin: — vi ćete meni svojom krvlju

odgovarati za svoju drzovitost; no na nas će, po svoj prilici, paziti. Nekoliko dana ćemo se morati pretvarati. Do vidjenja.

I mi se razstadosmo, kao da ništa nije ni bilo.

Vrativši se ka komandantu, ja, po svom običaju, sjednem k Mariji Ivanovni. Ivana Kuzmića nije bilo doma; Vasilisa Jegorovna bijaše zabavljena gospodarstvom. Razgovarali smo u pô glasa. Marija me Ivanovna nježno korila, što sam ih sve uznemirio, posvadivši se sa Švabrinom.

— Ja sam samo obamrla, — reče: — kad su nam kazali, da se kanite potući na sablje. Kako su mužkarci čudni! Za jednu rieč, koju bi zacielo za tjedan dana zaboravili, spremni su se poklati i žrtvovati ne samo život, nego i savjest i sreću onih, koji .... No ja sam uvjerena, da vi niste počeli svadje. Zacielo je kriv Aleksije Ivanić.

— A po čem vi tako mislite, Marijo Ivanovna?

— Pa tako ... on se tako rad podruguje! Ja ne volim Aleksija Ivanića. On mi je vrlo mrzak; a čudno: ni za što ne bih htjela, da se i ja njemu ne bih svidjala. Toga bih se strašno bojala.

— A kako vi mislite, Marijo Ivanovna! Svidjate li se vi njemu, ili ne?

Mariji Ivanovni zape rieč i ona pocrveni.

— Meni se čini, — reče ona: — ja mislim, da mu se svidjam.

— Zašto vam se tako čini?

— Zato, što me je on prosio.

— Prosio! On je vas prosio. A kada?

— Prošle godine, dva mjeseca prije vašega dolazka.

— I vi niste pošli?

— Kako izvolite vidjeti. Aleksij je Ivanić, dakako, čovjek pametan i dobre familije i ima imetka; no pomislim, da ću se morati pod viencem pred svima s njim poljubiti ... ni za što, ni za kakovo blago.

Rieči su mi Marije Ivanovne otvorile oči i razjasnile koješta. Ja sam razumio neprestano klevetanje, kojim ju je Švabrin progonio. Po svoj prilici, on je opažao uzajamnu našu sklonost, pa je gledao, da nas razstavi jedno od drugoga. Rieči, koje su podale povod našoj svadji, ukazale su mi se još gadnije, kad sam mjesto krupne i nepristojne šale ugledao u njima promišljenu kleveto. Želja, da kaznim drzkoga klevetnika, postala je u meni još silnija, pa sam s neuztrpljivošću stao čekati zgodan slučaj.

Ja nisam dugo čekao. Drugi dan, kad sam sjedio za elegijom i grizkao pero, očekujući srok, Švabrin pokuca pod mojim prozorčićem. Ja ostavim pero, uzmem sablju i izadjem k njemu.

— Zašto da odgadjamo? — reče mi Švabrin. — Na nas ne paze. Sidjimo k rieci. Tamo nas ne će nitko smesti.

Mi se odpravismo šuteći. Spustivši se po strmoj stazici, stadosmo upravo kod rieke i potegosmo sablje. Švabrin je bio vještiji od mene, no ja sam bio jači i smjeliji, a monsieur Beaupré, koji je nekada bio vojnik, dao mi je nekoliko lekcija u mačevanju, pa sam se njima i poslužio. Švabrin nije očekivao, da će u meni naći tako opasna protivnika. Dugo ne mogosmo jedan drugomu učiniti nikakvoga zla; napokon, opazivši, da Švabrin slabi, stanem živo na njega navaljivati i zatjeram ga malo ne u samu rieku. Na jedan put začujem, kako je netko glasno izgovorio moje ime. Ja se ogledam i ugledam Saveljića, kako trči k meni po gornjoj stazi... Upravo u taj čas ubode me Švabrin silno u prsa izpod desnoga pleća, ja padnem i izgubim sviest.

GLAVA PETA.

LJUBAV.

Ah, ti djevo, djevo liepa!
Ne idi, djevo, mladjahna zamuž
Ti pitaj, djevo, otca i majku,
Otca i majku, rod i rodjake;
Nakupi, djevo, uma-razuma,
Uma-razuma i miraza.

Narodna pjesma.

Ako bolju nadješ — zaboravit ćeš,
Ako goru nadješ — spomenuti ćeš.

Isto.

Kad sam otvorio oči, nekoliko vremena nisam mogao doći k sebi i nisam razumio, što se je sa mnom dogodilo. Ja sam ležao na krevetu u nepoznatoj sobi i osjećao sam veliku slabost. Preda mnom je stajao Saveljić sa svjećicom u rukama. Netko je pažljivo odmatao zavoje, kojima su mi bila zavijena prsa i pleće. Malo po malo misli se moje razbistriše. Ja se sjetim svoga dvoboja, pa sam se domišljao, da sam valjda bio ranjen. U taj čas zaškripe vrata.

— Što, kako mu je? — progovori šaptom glas, od kojega sam zatreptao.

— Sve jednako, — odgovori Saveljić s uzdahom: — sveudilj je bez pameti, eto već peti dan.

— Ja sam se htio okrenuti, no nisam mogao.

— Gdje sam ja? Tko je ovdje? — rekoh s naporom.

Marija Ivanovna približi se k meni i nagne se nada mnom.

— Što, kako se ćutite? — reče.

— Hvala Bogu, — odgovorim slabim glasom: — to ste vi, Marijo Ivanovna? Recite mi...

Nisam imao snage da nastavim, i zamuknem. Saveljić uzdahne. Radost se pojavi na njegovu licu.

— Došao je k sebi! Došao je k sebi! — ponavljaše on. — Hvala tebi, Vladiko! No, ćaćko Petre Andriću, ali si me natjerao u strah! Zar je to šala? Peti dan!

Marija Ivanovna presieče mu rieč.

— Ne govori s njim mnogo. Saveljiću, — reče ona: — on je jošte slab.

Ona izadje i tiho pritvori vrata. Misli su me salietale. I tako, ja sam bio u kući komandantovoj: Marija je Ivanovna dolazila k meni. Ja sam htio Saveljića koješta upitati, no starac zakima glavom i začepi uši. Ja zlovoljno zaklopim oči i naskoro usnem.

Probudivši se, pozovem Saveljića i mjesto njega ugledam pred sobom Mariju Ivanovnu; njezin me angjeoski glas pozdravljao. Ne mogu izreći sladostnoga čuvstva, koje me je obuzelo u taj čas. Primim njezinu ruku i pritisnem ju na usta, lievajući od milja suze. Maša se nije branila... i na jedan put se njezine ustnice dotaknu moga lica, i ja oćutim njihov žarki i svježi poljubac. Oganj me obadje.

— Mila, dobra Marijo Ivanovna, — rekoh joj: — budi moja žena, pristani na moju sreću.

Ona dodje k sebi.

— Za Boga, umirite se, — reče, uzevši mi svoju ruku: — vi ste jošte u opasnosti. rana se može otvoriti. Pripazite na se barem mene radi.

S tom riečju, ostavivši me opojena zanosom. Sreća me je uzkrisila. Ona će biti moja! Ona me ljubi! Ta je misao izpunjala čitavo moje biće.

Od tada mi je postajalo sve to bolje. Liečio me je pukovnijski brijač, jer u tvrdjavi nije bilo drugoga liečnika, i, hvala Bogu, nije mudrovao. Mladost i priroda pospješiše moje ozdravljenje. Čitava me je komandantova obitelj dvorila. Marija Ivanovna nije od mene odlazila. Razumije se, kod prve zgodne prilike ja sam se latio prekinutoga očitovanja, a Marija me je Ivanovna poslušala strpljivije. Ona je bez svakoga pretvaranja priznala srdačnu sklonost prema meni i rekla, da će se njezini roditelji, dakako, veseliti njezinoj sreći.

— No promisli dobro, — doda: — od strane tvoga roda ne će li biti zapreke?

Ja se zamislih. O nježnosti majčinoj nisam sumnjao; no poznavajući narav i mišljenje otčevo, ja sam ćutio, da moja ljubav njega ne će osobito ganuti i da će on na nju gledati, kao na ludoriju mlada čovjeka. Ja sam to čista srca priznao Mariji Ivanovni i odlučio sam, ipak, pisati ćaći, što se može rječitije, moleći roditeljski blagoslov. Ja sam pismo pokazao Mariji Ivanovni, i po njezinu je sudu ono moralo svakoga uvjeriti i ganuti, te nije sumnjala o njegovu uspjehu, pa se je podala čuvstvima svoga nježnoga srca svom povjerljivošću mladosti i ljubavi.

Sa Švabrinom sam se pomirio prvih dana, kako sam ozdravio. Ivan Kuzmić, koreći me za dvoboj, rekao mi je.

— Eh, Petre Andriću! Ja bih morao tebe posaditi u zatvor, no ti si i bez toga kažnjen. A Aleksij Ivanić ipak mi sjedi u hambaru pod stražom, i sablja je njegova pod ključem u Vasilise Jegorovne. Neka se namisli i pokaje.

Ja sam bio presretan, a da bih mogao čuvati u srcu neprijateljsko čuvstvo. Ja stanem moliti za Švabrina, i dobri komandant, s privolom svoje žene, odluči ga osloboditi. Švabrin dodje k meni; on reče, da duboko žali ono, što se je medju nama dogodilo; priznao je, da je svemu kriv, i umoli me, da zaboravim, što je bilo. Budući da od naravi nisam bio osvetljiv, ja sam mu iskreno oprostio i našu svadju i ranu, što sam ju od njega zadobio. U kleveti sam njegovoj vidio zlovolju nad uvriedjenim samoljubljem i odbijenom ljubavlju, pa sam velikodušno opravdao nesrećnoga svoga suparnika.

Naskoro sam ozdravio, te sam se mogao preseliti u svoj stan. Neuztrpljivo sam čekao odgovor na poslano pismo, ne usudjujući se podati nadi i nastojeći, da zaglušim bolne slutnje. Vasilisi Jegorovni i njezinu mužu nisam još ništa kazao; no ponudi se mojoj nisu morali začuditi. Ni ja ni Marija Ivanovna nismo se starali, da im sakrijemo svoja čuvstva, pa smo već unapried bili uvjereni o njihovoj privoli.

Napokon jednom u jutro unidje Saveljić k meni, držeći u rukama pismo. Ja ga pograbim dršćući. Adresa je bila napisana ćaćinom rukom. To me je pripravilo na nešto ozbiljno, jer mi je obična pisma pisala majka, a on bi na kraju pripisao nekoliko redaka. Dugo nisam razpečativao omota, već sam čitao svečani napis: »Sinu mojemu Petru Andrijeviću Grinevu, u orenburžku guberniju, bjelogorsku tvrdjavu«. Ja sam nastojao, da po potezima pogodim, kako je ćaći bilo pri duši, kad je pisao pismo; napokon se odlučim, da ga razpečatim, pa već po prvim redcima opazim, da je čitava stvar otišla k vragu. U pismu je stajalo ovo:

»Sine moj Petre! Pismo tvoje, u kojem nas moliš roditeljski blagoslov i privolu za brak s Marijom Ivanovnom, kćerju Mironovom,

mi smo dobili 15. o. mj., pa ti ja ne samo da nisam namjeran dati svojega blagoslova i svoje privole, nego se još spremam dovući do tebe, pa te za tvoje vragolije naučiti onako, kao derana, ne gledeći na tvoju častničku čast; jer si ti dokazao, da još nisi dostojan nositi sablje, koja ti je milostivo dana za obranu domovine, a ne za duele s isto takovim obješenjacima, kakav si i sam. Bez oklievanja ću pisati Andriji Karloviću i moliti ga, da te iz bjelogorske tvrdjave premjesti nekamo dalje, gdje bi te prošle ove ludorije. Majka tvoja, saznavši za tvoj dvoboj i za to, da si ranjen, od žalosti je oboljela i sada leži. Što će biti od tebe? Molim Boga, da se popraviš, premda se ne smijem nadati velikoj njegovoj milosti.

Otac tvoj A. G.«

Čitanje je ovoga pisma uzbudilo u meni razna čuvstva. Žestoki izrazi, kojih ćaća nije štedio, duboko su me uvriedili. Neobzirnost, kojom je spominjao Mariju Ivanovnu, činila mi se upravo tako nepristojna, koliko i nepravedna. Na misao o mom premještenju iz bjelogorske tvrdjave spopao me je užas; no od svega me je najviše ražalostila viest o majčinoj bolesti. Ja sam se ljutio na Saveljića, ne sumnjajući, da je moj dvoboj postao roditeljima poznat po njemu. Hodajući gore dolje po tiesnoj svojoj sobi, stadoh pred njega i rekoh mu, pogledavši ga grozno:

— Kako se vidi, tebi nije dosta, što sam ja, hvala tebi, ranjen i čitav mjesec bio na rubu groba; ti i mater moju hoćeš umoriti.

Saveljić je bio kao gromom ošinut.

— Molim te, gospodaru, — reče, gotovo zaplakavši: — što to izvoljevaš govoriti? Ja kriv, što si ti bio ranjen! Bog vidi, trčao sam, da te zaklonim svojim grudima od sablje Aleksija Ivanića! Prokleta mi starost nije dala. A što sam to učinio majci tvojoj?

— Što si učinio? — odgovorim mu ja. — Tko te je molio, da pišeš i da me prokažeš? Zar si ti postavljen meni za uhodu?

— Ja sam pisao i tebe prokazao? — odgovori Saveljić u suzama. — Gospode, Care nebeski! Dakle izvoli pročitati, što mi piše gospodin: vidjet ćeš, kako sam te prokazivao.

Tad izvadi iz žepa pismo i pročita ovo:

»Sram te bilo, stari pse, što ti, ne pazeći na stroge moje zapoviedi, meni nisi javio o sinu mojem Petru Andrijeviću i što strani ljudi moraju mene obavješćivati o njegovim vragolijama. Zar ti tako izpunjaš svoju službu i gospodarevu volju? Ja ću tebe, staroga psa, poslati svinje pasti poradi zatajenja istine i popuštanja mladomu čovjeku. Čim dobiješ ovo, zapoviedam ti, da mi bez oklievanja odpišeš,

kakovo je sada njegovo zdravlje, o kojem mi pišu, da se je popravilo; pa i to, u koje je baš mjesto ranjen i jesu li ga dobro izliečili.«

Bilo je očevidno, da je Saveljić preda mnom bio nevin i da sam ga ja uzalud uvriedio ukorom i sumnjičenjem. Ja ga umolim za oproštenje; no starac se nije dao utješiti.

— Eto, što sam doživio, — ponavljaše: — eto, kakovih sam milosti doslužio od svojih gospodara! Ja sam i stari pas i svinjar, pa ja sam i uzrok tvojoj rani!... Ne, ćaćko Petre Andriću! Nisam ja, nego je prokleti musje svemu kriv: on je tebe naučio bockati se željeznim ražnjevima, pa potaptivati, kao da ćeš se bockanjem i toptanjem sačuvati od zla čovjeka! Trebalo je bilo najmljivati musje, pa trošit u ludo novce!

No tko je preuzeo na sebe posao i obaviestio mojega otca o mom ponašanju? General? No on, činilo se, nije se za me previše starao; a Ivan Kuzmić nije držao nuždnim, da učini raporat o mojem dvoboju. Ja sam se gubio u domišljanju. Sumje se moje ustaviše na Švabrinu. On je jedini mogao imati koristi od prijave, poslije koje bih ja mogao biti udaljen iz tvrdjave i razstavljen s komandantovom obitelju. Ja podjoh, da sve javim Mariji Ivanovni. Ona mi izadje u susret u triemu.

— Što se to s vama dogodilo? — reče, opazivši me. — Kako ste bliedi!

— Sve je svršeno! — odgovorim ja i podam joj ćaćino pismo. I ona pobliedi. Pročitavši, vrati mi pismo drhćućom rukom i reče drhćućim glasom:

— Vidi se, nije mi sudjeno... Rod me vaš ne će u svoju obitelj. Budi u svem volja Gospodnja! Bog znade bolje nego mi, što nam treba. Što ćemo, Petre Andriću; budite barem vi srećni...

— Nikada! — kriknem ja, pograbivši ju za ruku. — Ti mene ljubiš, ja sam spreman na sve. Poći ćemo, bacit ćemo se na koljena pred tvojim roditeljima; oni su ljudi prosti, ne oholice tvrda srca... Oni će nas blagosloviti; mi ćemo se vjenčati... a onda, s vremenom, ja sam uvjeren, namolit ćemo mojega otca; majka će biti za nas; on će mi oprostiti...

— Ne, Petre Andriću — odgovori Maša: — ja ne ću poći za te bez blagoslova tvojih roditelja. Bez njihova blagoslova tebi ne će biti sreće. Pokorimo se volji Božjoj. Ako li si nadješ sudjenu, ako zavoliš drugu, Bog s tobom, Petre Andriću; a ja ću za vas oboje...

Tu zaplače i ode od mene; ja sam htio poći za njom u sobu, no ćutio sam, da nisam mogao sobom vladati, pa se vratim kući.

Ja sam sjedio, zaronivši u duboke misli, kad na jedan put Saveljić prekine moju zamišljenost.

— Eto, gosparu, — reče, podajući izpisani list papira: — pogledaj, jesam li ja uhoda svoga gospodara i gledam li pomutiti sina s otcem.

Ja uzmem u ruke njegov papir: to je bio Saveljićev odgovor na pismo, što ga je dobio. Evo ga od rieči do rieči:

»Gosparu Andrija Petroviću, otče naš milostivi!

Milostivo pismo vaše ja sam primio, u kojem se izvolievaš ljutiti na mene, roba vašega, neka me, kaže, bude stid, što ne izpunjam gospodarevih zapoviedi; a ja nisam stari pas, nego vjerni vaš sluga, gogospodareve zapoviedi slušam i odano sam vam uviek služio i doživio do siedih vlasi. A ja vam o rani Petra Andrića ništa nisam pisao, da vas ne uplašim uzalud, a i onako čujem, da je gospodja, majka naša Avdotja Vasiljevna, od straha oboljela, pa ću se za zdravlje njezino Bogu moliti. A Petar je Andrić ranjen bio pod desno pleće, u prsa pod samu koštieu dva palca duboko, i ležao je u kući komandantovoj, kamo smo ga donieli s obale, i liečio ga je ovdješnji brijač Stjepan Paramonov, i sad je Petar Andrić zdrav, pa o njem, osim dobra, nemam ništa ni pisati. Komandiri su, čujem, s njim zadovoljni; a kod Vasilise Jegorovne — on je kao rodjeni sin. A što mu se dogodila takova okazija, to se pripetilo, — mladcu nije zamjere: konj je na četiri noge, pa se spotakne. I izvolite vi pisati, da ćete me poslati svinje pasti, i to je vaša gospodska volja. S tim se robski klanjam. Vjerni vaš kmet

Arhip Saveljić.«

Nisam mogao, a da se nekoliko puta ne nasmijem, čitajući pismo dobroga starca. Ja ćaći nisam mogao odgovoriti, a da se umiri majka, činilo mi se, da je dosta Saveljićevo pismo.

Od toga se vremena moj položaj promienio. Marija Ivanovna nije gotovo ni govorila sa mnom i svakako je gledala da mi se ukloni. Kuća je komandantova za mene ohladnjela. Malo po malo priučio sam se sjediti sam kod sebe doma. Vasilisa se Jegorovna za to na me s početka srdila, no videći moj prkos, pustila me u miru. S Ivanom Kuzmićem vidio bih se samo onda, kad je to služba tražila; sa Švabrinom sam se sastajao riedko i nerado, tim više, što sam u njem vidio pritajeno neprijateljstvo prema meni, a to me je utvrdjivalo u mojim sumnjama. Život mi je moj postao nesnosan. Ja sam upao u mračnu zamišljenost, koju je hranila samoća i bezposlica. Ljubav se moja sve više razgarala u samoći i svakim mi je časom postajala sve to tegotnija. Ja izgubih volju za čitanje i književnost. Duh mi klonu. Ja sam se bojao, da ću ili sići s uma, ili udariti u razpuštenost. Neočekivani dogadjaji, koji su imali vrlo znatan utjecaj na čitav moj život, na jedan put mi silno i blagotvorno potresoše dušu.

GLAVA ŠESTA.

PUGAČEVŠTINA.

Vi, mlada čeljadi, dedte slušajte,
Što mi, stari starci, pripoviedamo.
Pjesma.

Prije nego pristupim k opisivanju čudnih dogadjaja, kojima sam bio svjedok, moram kazati nekoliko rieči o položaju, u kojem se je nalazila orenburžka gubernija na koncu 1773. godine.

Ta prostrana i bogata gubernija bila je naseljena množtvom poludivljih naroda, koji su tek nedavno priznali vlast ruskih careva. Njihove svakičašnje bune, nenavičnost na zakone i gradjanski život, lakoumnost i okrutnost, — sve je to trebalo neprestana vladina nadzora, da se uzdrže u pokornosti. Tvrdjave su bile posagradjene u mjestima, koja su se pronašla za to zgodnima, i naseljene većim dielom Kozacima, nekadašnjim gospodarima jaičkih obala. No jaički Kozaci, kojima je bila dužnost čuvati mir i sigurnost toga kraja, od nekoga su vremena i sami bili nemirni i vladi opasni podanici. Godine 1772. dogodila se buna u njihovu glavnom gradu. Uzrok su tomu bile stroge odredbe, kojih se latio general-major Traubenberg, da vojsku privede k dužnoj poslušnosti. Posljedica je bila divljačko ubojstvo Traubenbergovo, samovoljna promjena uprave i napokon umirenje bune topovima i okrutnim kaznama.

To se je dogodilo nekoliko vremena prije moga dolazka u bjelogorsku tvrdjavu. Sve je već bilo tiho, ili se činilo, da je tako. Oblasti su vrlo lako povjerovale tobožnjemu pokajanju lukavih buntovnika, koji su potajno o zlu radili i izčekivali zgodan slučaj, da obnove nerede.

Vraćam se k svojoj pripoviesti.

Jednom u večer (to je bilo u početku listopada godine 1773.) sjedio sam ja sâm kod kuće, slušajući zavijanje jesenskoga vjetra i gledajući kroz prozor na oblake, kako lete mimo mjesec. Dodjoše me zvati u ime komandanta. Ja se odmah odpravih. Kod komandanta sam našao Švabrina, Ivana Ignjatjića i kozačkoga rednika. U sobi nije bilo ni Vasilise Jegorovne, ni Marije Ivanovne. Komandant se sa

mnom zabrinuto pozdravi. On zatvori vrata, sve nas posadi, osim rednika, koji je stajao kod vrata, izvadi iz žepa papir i reče nam: »Gospodo častnici, ozbiljna novost! Slušajte, što piše general«. Tad metne naočali i pročita ovo:

»Gospodinu komandantu bjelogorske tvrdjave

kapetanu Mironovu.

Povjerljivo.

Ovim vas obavješćujem, da je pobjegavši sa straže donski Kozak i razkolnik Emeljan Pugačev, učinivši neoprostivu drzost tim, što je primio na sebe ime pokojnoga ćesara Petra III., sakupio zločinačku četu, podigao bunu u jaičkom pučanstvu i oteo već i razorio nekoliko tvrdjava, grabeći svuda i ubijajući. Toga radi, čim primite pismo ovo, imadete se vi, gospodine kapetane, bez oklievanja latiti svega, što je potrebno, da odbijete spomenutoga zločinca i samozvanca, a bude li moguće, da i posve uništite istoga, ako krene na tvrdjavu, povjerenu vašoj brizi«.

— »Latiti se svega, što je potrebno!« — reče komandant, skidajući naočali i slažući papir. — Čuj ti to, lako je reći. Zločinac je, vidi se jak; a u nas je svega sto trideset ljudi, ne brojeći Kozakâ, u koje je slaba nada, bez zamjere, Maksimiću! (Rednik se nasmieši.) Ipak, što ćemo, gospodo častnici! Budite u redu, uredite straže i noćne razgledbe; u slučaju navale zatvarajte vrata i izvodite vojnike. Ti, Maksimiću, jako pazi na svoje Kozake. Top pogledajte i dobrahno očistite. A više nego išto, držite sve to tajno, da nitko o tom u tvrdjavi ne sazna prije vremena.

Razdielivši ove zapoviedi, Ivan nas Kuzmić razpusti. Ja izadjoh zajedno sa Švabrinom, razmišljajući o tom, što smo čuli.

— Kako ti misliš, čim će se to svršiti? — upitam ga ja.

— Bog zna, — odgovori on: — vidjet ćemo. Ozbiljna za sada ništa ne vidim. A ako...

Tu se zamisli i stane bezbrižno fićukati francuzku ariju.

Uzprkos svemu našemu oprezu, viest se je o pojavi Pugačeva razniela po tvrdjavi. Ivan Kuzmić i ako je vrlo cienio svoju ženu, ni za što joj na svietu ne bi odkrio tajne, u službi mu povjerene. Dobivši pismo od generala, on je dosta vještim načinom sprovodio Vasilisu Jegorovnu, rekavši joj, da je tobože otac Gerasim dobio iz Orenburga nekakove čudne viesti, koje drži u velikoj tajni. Vasilisi Jegorovni odmah se prohtjede poći u goste k popadiji, i po savjetu Ivana Kuzmića uzme sa sobom i Mašu, da joj ne bude samoj dosadno.

Ivan Kuzmić, ostavši podpunim gospodarom, odmah pošalje po nas, a Palašku zatvori u ropotarnicu, da nas ne bi mogla prisluškivati.

Vasilisa se Jegorovna vratila kući, a da joj nije pošlo za rukom išto saznati od popadije, ali je saznala, da je, dok nje nije bilo kod kuće, kod Ivana Kuzmića bilo viećanje, a Palaška da je bila pod ključem. Ona se dosjeti, da ju je muž prevario, i stane ga izpitivati. No Ivan se Kuzmić pripravio na navalu. On se nije ni malo smeo, nego je čvrsto odgovorio svojoj radoznaloj drugarici:

— A čuj der, majkice, našim je babama palo na pamet, da lože peći slamom; a budući da od toga može nastati nesreća, to sam ja dao strogu zapovied, da babe unapried ne lože peći slamom, nego šikarjem i suharcima.

— A što ti je trebalo zatvarati Palašku? — upita komandantica.

— Zašto je siromašna djevojka prosjedila u ropotarnici, dok se niste vratili?

Ivan Kuzmić nije bio pripravan na takovo pitanje; on se smete i promrlja nešto vrlo neskladno. Vasilisa Jegorovna spozna lukavštinu svoga muža, no znajući, da ne će od njega ništa dobiti, prestane pitati i zametne razgovor o soljenim krastavcima, koje je Akulina Pamfilovna prigotavljala posve na osobit način. Čitavu noć nije Vasilisa Jegorovna mogla usnuti i nikako se nije mogla domisliti, što bi to bilo u glavi njezina muža, o čem ona ne bi smjela znati.

Drugi dan, vraćajući se od podnevne službe božje, opazi Ivana Ignjatjića, kako iz topa vadi krplje, kamenje, triešće, kučine i svakovrstno smeće, što su djeca u nj natrpala.

»Što bi mogle značiti ove ratne pripreme?« mislila je komandantica. »Ne čeka li nas navala od Kirgizaca? No zar bi Ivan Kuzmić meni tajio takove trice?« Ona pozove Ivana Ignjatjića s tvrdom nakanom, da od njega saznade tajnu, koja je mučila damsku njezinu radoznalost.

Vasilisa Jegorovna kaza mu nešto o gospodarstvu, kao sudac, počinjući iztragu s nuzgrednim pitanjima, da prije svega uspava opreznost odgovaračevu. Zatim, pošto je nekoliko časaka šutjela, duboko uzdahne i reče, kimajući glavom:

— Gospode Bože moj! Gledaj, kakove su to novosti! Što će iz toga biti?

— I, majkice! — odgovori Ivan Ignjatjić: — Bog je milostiv; vojnikâ je u nas dosta, praha je mnogo, top sam očistio. Ako Bog dâ, odupriet ćemo se Pugačevu. Gospod ne ća dati, ne će nas svinja izjesti.

— A kakav je to čovjek Pugačev? — upita komandantica.

Tu Ivan Ignjatjić opazi, da mu se je zareklo, pa zagrize jezik. No već je bilo kasno. Vasilisa Jegorovna prisilila ga je, da sve prizna, a dala mu je rieč, da ne će o tom nikomu pripoviedati.

Vasilisa Jegorovna održala je svoje obećanje i nije nikomu kazala ni rieči, osim popadiji, i to samo s toga, što je njezina krava hodala još po stepi, pa su ju zločinci mogli uhvatiti.

Skoro je sve počelo govoriti o Pugačevu. Govorilo se svašta. Komandant pošalje podčastnika, da dobro razpita o svem po susjednim selima i tvrdjavama. Podčastnik se vrati za dva dana i javi, da je u stepi, oko šestdeset vrstâ od tvrdjave, vidio mnogo oganja i čuo od Baškiraca, da ide Bog zna kolika sila. U ostalom nije mogao kazati ništa pouzdano s toga, što se je bojao dalje poći.

U tvrdji se je medju Kozacima stao opažati neobičan nemir; u svim su se ulicama kupili u hrpice, tiho razgovarali medju sobom i razilazili se, opazivši dragona, ili posadnoga vojnika. K njima bijahu poslane uhode. Julaj, pokršteni Kalmuk, javi komandantu važnu viest. Obaviesti su podčastnikove bile, po riečima Julajevim, lažne; lukavi je Kozak, vrativši se, javio svojim drugovima, da je bio kod buntovnikâ, pred samim njihovim vodjom, koji mu se je dao poljubiti u ruku i dugo s njim razgovarao. Komandant je bez oklievanja stavio podčastnika pod stražu, a Julaja odredi na njegovo mjesto. Tu su viest primili Kozaci s velikim nezadovoljstvom. Oni su glasno roptali, i Ivan je Ignjatjić, koji je izvršio komandantovu odredbu, čuo na svoje uši, kako su govorili: »Dobit ćeš ti već, posadni parcove!« Komandant je mislio još isti dan izpitati svojega uznika; no podčastnik je pobjegao izpod straže, po svoj prilici s pomoću svojih jednomišljenika.

Novi je dogadjaj pojačao komandantov nemir. Uhvatili su Baškirca s buntovnim pismima. Poradi toga dogadjaja komandant je opet mislio sabrati svoje častnike, pa je zato opet hotio udaljiti Vasilisu Jegorovnu pod zgodnom izlikom. No kako je Ivan Kuzmić bio čovjek nada sve iskren i istinski, nije našao drugoga načina, osim onoga, što ga je već jednom upotrebio.

—Čuj ti, Vasilisa Jegorovna, — reče on njoj, pokašljujući: — otac je Gerasim dobio, kažu, iz grada...

— Ne laži, Ivane Kuzmiću, — presieče mu rieč komandantica: — ti po svoj prilici hoćeš sabrati vieće i bez mene se porazgovoriti o Emeljanu Pugačevu; no ne će ti poći za rukom.

Ivan Kuzmić izkolači oči.

— No, majkice, — reče, — kad već sve znadeš, onda ostani; mi ćemo se porazgovoriti i pred tobom.

— Tako, tako, ćaćko moj, — odgovori ona: — nije ti trebalo lukavštine, pošalji de po častnike.

Mi smo se opet sakupili. Ivan Kuzmić pročitao nam je pred ženom Pugačevljev proglas, što ga je napisao nekaki polupismeni Kozak. Razbojnik je javljao, da se sprema bez oklievanja na našu tvrdjavu; zvao je Kozake i vojnike u svoju četu, grozeći se inače smrću. Proglas je bio napisan grubim i žestokim izrazima, pa je morao pogibeljno djelovati na pamet prostih ljudi.

— Kakav je to lopov! — uzklikne komandantica. — Što nam se usudjuje jošte poručivati! Da mu izadjemo u susret i k nogama mu postavimo zastave! Ah, pasji sine! Pa zar on ne zna, da smo mi već četrdeset godina u službi i da smo se svega, hvala Bogu, nagledali. Zar se je našlo takovih komandira, koji su posluhnuli razbojnika?

— Čini se, ne bi smjelo biti, — odgovori Ivan Kuzmić: — no čuje se, zločinac je zavladao već mnogim tvrdjavama.

— Vidi se, on je dosta jak, — doda Švabrin.

— Eto, odamh ćemo saznati pravu njegovu silu, — reče komandant: — Vasilisa Jegorovna, daj mi ključ od hambara. Ivane Ignjatjiću, dovedi der Baškirca, pa zapovjedi Julaju, da donese ovamo korbač.

— Stani, Ivane Kuzmiću, — reče komandantica, ustajući s mjesta: — daj, da odvedem kamo Mašu iz kuće; inače će čuti kriku, preplašit će se. Pa i ja, da pravo kažem, ne volim iztraživanja. Sretno ostali!

Muke su u staro doba bile tako ukorienjene u običajima sudjenja, da plemeniti ukaz, kojim se ukidaju, dugo nije djelovao. Mislili su, da je priznanje samoga krivca nuždno bilo za podpunu njegovu krivnju, — misao ne samo bezrazložna, nego pače posve protivna zdravomu pravnomu smislu; jer ako se niekanje obtuženikovo ne priznaje za dokaz njegove nevinosti, priznanje njegovo još manje smije biti dokaz njegove krivnje. Pače i sada mi se desi, te čujem stare sudce, kako žale za ukinućem varvarskoga običaja. A u naše vrieme nitko nije sumnjao o potrebi mučenja: ni sudci, ni obtuženici. I tako se zapoviedi komandantovoj nitko od nas nije čudio i nikoga nije uznemirila. Ivan Ignjatjić ode po Baškirca, koji je sjedio u hambaru pod ključem komandantičnim, i za nekoliko časaka dovedu jadnika u prvu sobu. Komandant zapovjedi, da ga dovedu preda nj.

Baškirac je s mukom koračio preko praga (bio je u kladi), pa skinuvši visoku svoju kapu, stane kod vratâ. Ja ga pogledam i za-

držćem. Nikada ne ću zaboraviti toga čovjeka. Bilo mu je, rekao bih, oko sedamdeset godina. Nije imao ni nosa, ni ušiju. Glava mu je bila obrijana; mjesto brade stršilo je nekoliko siedih dlaka; bio je malena stasa, mršav i zgrbljen; no uzke su mu se oči jošte kriesile kao oganj.

— Ehe, — reče komandant, prepoznavši po strašnim njegovim biljezima jednoga izmedju buntovnikâ, kažnjenih 1741. godine: — pa ti si, vidi se, stari vuče, bio već u našoj stupici. Ti se, mislim, ne buniš prvôm, kad ti je tako gladko izstrugana tikva. Dodji de bliže; govori, tko te je poslao?

Stari je Baškirac šutio i gledao na komandanta, kao bez svake misli.

— A što šutiš? — govoraše dalje Ivan Kuzmić. — Ili zar baš ništa ne razumiješ ruski? Julaj, ded ga upitaj po vašu, tko ga je poslao u našu tvrdju?

Julaj ponovi na tatarskom jeziku pitanje Ivana Kuzmića. No Baškirac je na njega gledao s istim izrazom i ne odgovori ni rieči.

— Dobro, — reče komandant: — progovorit ćeš ti meni. Momci, skinite da s njega ludo šareno odielo, pa mu izprošijte ledja. Gledaj, Julaj, dobrahno ga.

Dva invalida stanu Baškirca svlačiti. Na licu se nesretnikovu pokaže nemir. On se ogledavao na sve strane, kao zviere, kad ga djeca uhvate. A kad je jedan invalid primio njegove ruke i metnuo ih sebi oko vrata, podigao starca na svoja ledja, a Julaj uzeo korbač i zamahnuo, — tad je Baškirac zastenjao slabim, molećim glasom, i mašući glavom otvorio usta, u kojima se mjesto jezika micao kratki batak.

Kad se sjetim, da se je to dogodilo u mojem stoljeću i da sam sada doživio blagu vladu cara Aleksandra, ne mogu se načuditi brzom uspjehu prosvjete i razširenju pravilâ čovjekoljublja. Mladi čovječe! Ako moji zapisci dopanu u tvoje ruke, sjeti se, da su najbolje i najstalnije one promjene, koje izlaze iz poboljšanja običajâ, bez svakoga nasilnoga potresanja.

Svi su bili poraženi.

— Nu, — reče komandant: — vidi se, od njega ne ćemo dobiti ništa. Julaju, odvedi Baškirca u hambar. A mi ćemo se, gospodo, još o koječem porazgovoriti.

Mi stanemo razpravljati o svom položaju, kad na jednom unidje u sobu Vasilisa Jegorovna, sva usopljena, a vidjelo se, da je neobično uznemirena.

— Što se s tobom dogodilo? — upita u čudu komandant.

— Ćaćko, nesreća! — odgovori Vasilisa Jegorovna. — Doljna Jezerna osvojena je danas u jutro. Radnik se je otca Gerasima ovaj čas vratio. Vidio je, kako su ju osvajali. Komandant i svi častnici su povješani. Svi su vojnici zarobljeni. U tren oka zlotvori će biti ovdje.

Nenadana viest silno me je porazila. Komandant dolnjojezerne tvrdjave, tih i skroman mlad čovjek, bio mi je poznat i pred dva mjeseca po prilici prolazio je iz Orenburga s mladom svojom ženom i zadržavao se kod Ivana Kuzmića. Doljna Jezerna bila je od naše tvrdje daleko oko dvadeset i pet vrstâ. Svaki smo čas i mi imali očekivati Pugačevljev napadaj. Sudba Marije Ivanovne živo mi stane pred očima i srce mi samo zamre.

— Slušajte, Ivane Kuzmiću! — rekoh ja komandantu. — Naša je dužnost braniti tvrdju do zadnjega daha; o tom ne treba ni govoriti. No treba pomisliti, da žene ne budu u pogibli. Odpravite ih u Orenburg, ako je put jošte otvoren, ili u udaljenu, sigurniju tvrdju, kamo zlotvori ne bi mogli doći.

Ivan Kuzmić okrene se k ženi i reče joj:

— A čuj ti, majkice, ne bi li vas doista trebalo odpraviti podalje, dok mi ne uredimo s buntovnicima?

— I, još nešto! — reče komandantica. — Gdje ima takova tvrdja, u koju ne bi kugle dolietale? Čim je bjelogorska nesigurna? Hvala Bogu, dvadeset i drugu godinu u njoj živimo. Vidjevali smo i Baškirce i Kirgizce: obranit ćemo se, ako Bog dâ, i od Pugačeva!

— Nu, majkice, — odvrati Ivan Kuzmić, — ostani po volji, ako se uzdaš u našu tvrdju. Ali što ćemo s Mašom? Dobro, ako se obranimo i dočekamo pomoć, hajde, a ako zlotvori otmu tvrdju?

— Nu, onda . . .

Tu je Vasilisa Jegorovna zapela i zašutjela, a vidjelo se, da je neobično uzbudjena.

— Ne, Vasilisa Jegorovna, — govoraše dalje komandant, opažajući, da su njegove rieči djelovale, možda prvi put u njegovu životu: — Maši nije zgodno, da ovdje ostane. Odpravimo ju u Orenburg k njezinoj kumi: tamo je i vojske i topova dosta, i zid kameni. Pa i tebe bih svjetovao, da s njom onamo podješ; ništa za to, što si ti starica, ali gledaj, što će biti s tobom, ako uzmu tvrdju na juriš.

— Dobro, neka bude, — reče komandantica: — odpravit ćemo Mašu. A mene ni u snu ne moli, ja ne ću poći; nemam za što, da se pod stare dane s tobom razstajem i tražim osamljen grob u tudjem kraju. Zajedno živjeti, zajedno umirati.

— I ta ti vriedi, — reče komandant. — Hajde, što čekamo!

ıdi i spremaj Mašu na put. Sutra, čim svane, odpravit ćemo ju i dati joj pratnju, premda u nas nema suvišnih ljudi. A gdje je Maša?

— Kod Akuline Pamfilovne, — odgovori komandantica: — pozlilo joj, čim je čula, da je oteta Doljna Jezerna; bojim se, da ne oboli. Gospode Vladiko, što smo doživjeli!

Vasilisa Jegorovna ode, da uredi što treba za kćerin odlazak. Kod komandanta se dalje razgovaralo; no ja se dalje nisam u razgovor miešao, niti što slušao. Marija se Ivanovna pokazale k večeri blieda i zaplakana. Mi smo se navečerali mučeći i ustali od stola prije nego obično; oprostivši se s čitavom obitelju, odpravismo se svaki svojoj kući. No ja sam hotimice zaboravio svoju sablju i vratio se po nju: unapried sam ćutio, da ću Mariju Ivanovnu naći samu. Doista mi izadje u susret na vrata i dade mi sablju.

— S Bogom, Petre Andriću! — reče mi u suzama. — Mene šalju u Orenburg. Budite živi i srećni; može biti, Gospod će dati, da se opet vidimo; a ako ne . . .

Tu zajeca. Ja ju ogrlim.

— S Bogom, angjele moj, — rekoh: — s Bogom, moja mila, moja željna! Bilo sa mnom, što mu drago, vjeruj, da će posljednja moja misao i posljednja molitva biti za tebe!

Maša je jecala, privinuvši se k mojim grudima. Ja sam ju žarko poljubio i brzo izašao iz sobe.

GLAVA SEDMA.

NAVALA.

Glavo moja, glavice,
Glavo poslužljiva!
Služila je moja glavica
Ravno trides't ljeta i tri godine.
Ah, nije zaslužila glavica
Ni koristi sebi, ni radosti,
Kô ni rieči sebi prijazne,
Niti časti sebi visoke.
Samo je zaslužila glavica
Dva visoka stupića,
I gredicu klenovu,
I još uzicu svilenu.

Narodna pjesma.

Tu noć nisam spavao ni svlačio se. Bio sam nakanio, da u zoru podjem tvrdjavi na vrata, od kuda je imala izaći Maša, pa da se ondje oprostim s njom za posljednji put. Ćutio sam u sebi veliku promjenu: nemir duše moje bio mi je mnogo manje tegotan, nego

ona tuga, koja me je još nedavno bila podavila. Sa žalošću razstanka slievale su se u meni i nejasne, no sladke nade, i neuztrpljivo očekivanje pogibli, i osjećaji plemenitoga častoljublja. Noć je prošla neopazice. Ja sam već htio izaći iz kuće, kadno se otvoriše moja vrata i k meni se javi kapral s viešću, da su naši Kozaci noću izašli iz tvrdje, uzevši sa sobom na silu Julaja, i da oko tvrdje obilaze nepoznati ljudi. Misao, da Marija Ivanovna ne će dospjeti da izadje, prestrašila me; ja brzo dadem kapralu nekoliko naputaka i odmah poletim ka komandantu.

Već je svitalo. Ja sam letio po ulici, kadno začujem, da me zovu. Ja stanem.

— Kamo ćete? — reče Ivan Ignjatjić, trčeći za mnom. — Ivan je Kuzmić na nasipu, pa me je poslao po vas. Pugač je došao.

— Je li otišla Marija Ivanovna? — upitam ja, a srce mi dršće.

— Nije dospjela, — odgovori Ivan Ignjatjić: — put je u Orenburg presječen. Zlo je, Petre Andriću!

Mi podjosmo na nasip — uzvišak, što ga je načinila priroda, a utvrdjen ogradom. Tamo su se već kupili u hrpe ljudi iz tvrdje. Posada je stajala na oružju. Top su ovamo prevukli jučer na večer. Komandant je hodao gore dolje pred svojim malobrojnim redom. Blizina pogibli neobično je oživljavala dušu staroga vojnika. Po stepi, nedaleko od tvrdjave, jahalo je ovamo onamo oko dvadeset ljudi. Činilo se, da su Kozaci, no medju njima je bilo i Baškiraca, koje je bilo lako razpoznati po njihovim risjim kapama i tobolcima za strjelice. Komandant obadje svoju vojsku, govoreći vojnicima: »Hajde, djeco, ustanimo danas za majku-caricu i pokažimo svemu svietu, da smo ljudi hrabri i vjerni!« Vojnici glasno izjave svoju spremnost svim srcem. Švabrin je stajao uza me i pomnjivo gledao na neprijatelja. Ljudi, što su jahali po stepi, opazivši u tvrdji gibanje, sakupe se na hrpu i stanu se dogovarati. Komandant zapovjedi Ivanu Ignjatjiću, da namjeri top na njihovu hrpu, i sam primače fitilj. Zrno zazvižda i proleti nad njima, ne učinivši nikakove štete. Napadači, razštrkavši se, odmah odjašu s vida i stepa opusti.

Tad se pojavi na nasipu Vasilisa Jegorovna i s njom Maša, koja nije htjela ostati bez nje.

— No, što je? — reče komandantica. — Kako ide bitka? Gdje je neprijatelj?

— Neprijatelj nije daleko, — odgovori Ivan Kuzmić: — Bog će dati, sve će dobro biti. Što, Mašo, je li te strah?

— Nije, tajko, — odgovori Marija Ivanovna: — doma me je same i bolje strah.

Tu ona pogleda na me i na silu se nasmije. Ja nehotice stisnem držak svoje sablje, sjetivši se, da sam ju jučer primio iz njezinih ruku, kao na obranu svoje mile. Srce mi je gorjelo. Ja sam mislio, da sam vitez. Ja sam žudio, da pokažem, kako sam dostojan njezina povjerenja, pa sam s neuztrpljivošću stao očekivati odlučni čas.

U to se iza vîsi, što je bila pô vrste od tvrdje, pokažu nove konjaničke hrpe, i skoro je stepa bila zasijana množtvom ljudi, oboružanih kopljima i strjelicama. Medju njima je na bjelcu jahao čovjek u crvenoj haljini s golom sabljom u ruci: to je bio sâm Pugačev. On se ustavi; obkoliše ga, činilo se, na njegovu zapovied; četiri se čovjeka odiele i odjašu, što su igda mogli, pod samu tvrdju. Mi smo u njima prepoznali svoje izdajice. Jedan je od njih držao nad kapom list papira; drugomu je na koplju bila nataknuta glava Julajeva, koju je, stresavši njom, prebacio k nama preko plota. Glava nesretnoga Kalmuka pade komandantu pred noge. Izdajice su vikali:

— Ne strieljajte; izlazite van k caru. Car je ovdje!

— Čekajte, ja ću vam dati! — krikne Ivan Kuzmić. — Momci, strieljaj!

Vojnici naši izpale, Kozak, što je držao pismo, zakoleba se i svali s konja; drugi odjašu natrag. Ja pogledam na Mariju Ivanovnu. Kako ju je porazilo, kad je vidjela okrvavljenu glavu Julajevu, oglušena pucnjavom, činilo se, kao da je bez pameti. Komandant pozove kaprala i zapovjedi mu, da uzme list iz ruku ubijenoga Kozaka. Kapral izadje u polje i vrati se, vodeći za uzdu konja ubijenoga. Pismo dade u ruke komandantu. Ivan ga Kuzmić pročita za se i razdere na komadiće. Medjutim su se buntovnici na očigled spremali na posao. Naskoro su kugle počele zviždati oko naših ušiju, i nekoliko strjelica utače se oko nas u zemlju i u ogradu.

— Vasilisa Jegorovna, — reče komandant: — ovdje babe nemaju posla, odvedi Mašu; vidiš, djevojka nije ni živa, ni mrtva.

Vasilisa Jegorovna, koja se je bila umirila pod kuglama, pogleda na stepu, na kojoj se je vidjelo veliko gibanje; zatim se okrene k mužu i reče mu:

— Ivane Kuzmiću, život je i smrt na božjoj volji: blagoslovi Mašu. Mašo, podji k otcu!

Maša, blieda i dršćući, pridodje k Ivanu Kuzmiću, klekne i pokloni mu se do zemlje. Stari ju komandant prekrsti tri puta; zatim ju podiže i, poljubivši ju, reče joj promienjenim glasom:

— Nu, Mašo, budi srećna! Moli se Bogu: On te ne će ostaviti. Ako se nadje dobar čovjek, daj vam Bog ljubav i pamet. Živite, kako

smo živjeli mi, ja s Vasilisom Jegorovnom. Hajde, s Bogom. Vasilisa Jegorovna, ded ju odvedi što prije.

Maša mu se baci oko vrata i zajeca.

— Daj da se i mi poljubimo, — reče, zaplakavši, komandantica: — s Bogom, moj Ivane Kuzmiću. Oprosti mi, ako sam ti u čem dojadila!

— S Bogom, s Bogom majkice! — reče komandant, ogrlivši svoju staricu. — Hajde, dosta je! Idite, idite kući; pa ako dospiješ, obuci Maši suknju.

— Komandantica se s kćerju udalji. Ja sam gledao za Marijom Ivanovnom; ona se ogleda i kimne mi glavom. Tad se Ivan Kuzmić okrene k nama i sva se njegova pažnja obrati na neprijatelja. Buntovnici su se sakupili oko svoga vodja i na jedan put stadoše sjahivati s konja.

— Sad se dobro držite, — reče komandant: — navalit će...

U taj se čas razliegne strašna cika i vika: buntovnici su trkom trčali prema tvrdji. Top je naš bio nabit kartačom. Komandant ih pusti tako blizu, koliko se samo moglo, i na jedan put opet izpali. Buntovnici se razvale na obadvije strane i uzmaknu. Njihov vodja ostane sam sprieda... On je mahao sabljom i, činilo se, sa žarom ih nagovarao... Cika i vika, koja je na čas bila prestala, opet se odmah ponovi.

— Hajde, momci, — reče komandant: — otvorite vrata i udri u bubanj. Momci, napried, na izlaz za mnom!

Komandant, Ivan Ignjatjić i ja u tren smo se našli tvrdji za nasipom; no uplašena se posada nije ni maknula.

— Što vi, djeco, stojite? — krikne Ivan Kuzmić. — Umrieti, pa umrieti, to je posao u službi.

U taj čas buntovnici natrče na nas i proturaju se u tvrdju. Bubanj umukne; posada baci oružje; mene su bili prevalili, no ja ustanem i zajedno s buntovnicima unidjem u tvrdju. Komandant, ranjen u glavu, stajaše u hrpi zlotvorâ, koji su od njega tražili ključe. Ja sam se htio baciti mu u pomoć: nekoliko čvrstih Kozaka uhvati me i sveže pojasom, govoreći: »Dobit ćete vi već, carevi neposlušnici!« Povukoše nas po ulicama; ljudi izlažahu iz kuća sa hljebom i solju. Razlieže se zvonjava s tornja. Na jedan put stanu u hrpi vikati, da car na trgu očekuje zarobljenike i prima prisegu. Narod navali na trg; i nas potjeraše onamo.

Pugačev je sjedio na naslonjaču u triemu komandantske kuće. Na njem bijaše crvena kozačka kabanica, obšivena resama. Visoka sobolja kapa sa zlatnim resama bila mu je navučena na žarke oči.

Lice mi se njegovo pričini poznatim. Oko njega bijahu kozačke starješine. Otac Gerasim, blied i dršćući, stajao je pred triemom s krstom u rukama i, kako se činilo, mučke ga molio za žrtve, što su bile na redu. Na trgu podigoše skoro vješala. Kad smo se mi približili, Baškirci protjeraju narod i dovedu nas pred Pugačeva. Zvonjava s tornja umukne; nastade duboka tišina.

— Koji je komandant? — upita samozvanac.

Naš podčastnik izadje iz hrpe i pokaže na Ivana Kuzmića. Pugačev grozno pogleda na starca i reče mu:

— Kako si se ti smio protiviti meni, svomu caru?

Komandant, iznemažući od rane, sabere posljednje sile i odgovori tvrdim glasom:

— Ti meni nisi car; ti si tat i samozvanac, čuješ li!

Pugačev se mračno namrgodi i mahne bielim rubcem. Nekoliko Kozaka prihvati staroga kapetana i povuku ga k vješalima. Vješalima na gredi nadje se osakaćeni Baškirac, što smo ga jučer izpitivali. On je držao u ruci uzicu i za čas ugledam ja siromašnoga Ivana Kuzmića, kako su ga podigli u zrak. Tada dovedoše k Pugačevu Ivana Ignjatjića.

— Prisiži — reče mu Pugačev — caru Petru Fedoroviću!

— Ti nama nisi car, — odgovori Ivan Ignjatjić, ponavljajući rieči svojega kapetana: — ti si, čiča, tat i samozvanac!

Pugačev mahne opet rubcem i dobri poručnik ostade viseći uza svoga staroga poglavara.

Bio je red na me. Ja sam gledao smjelo na Pugačeva, spremajući se, da ponovim odgovor velikodušnih svojih drugova. Tad, na neopisano moje čudo, ugledam ja medju buntovnim starješinama Švabrina, ostrižena u okrug i u kozačkoj haljini. On pridodje k Pugačevu i reče mu na uho nekoliko rieči.

— Vješajte ga! — reče Pugačev, ne pogledavši već na mene.

Navukoše mi na vrat uzicu. Ja stanem u sebi govoriti molitvu, prinoseći Bogu iskreno pokajanje za sve svoje griehe i moleći ga za spas svih, što su blizu momu srcu. Povukoše me pod vješala.

— Ne boj se, ne boj se, — sve mi govorahu krvnici, želeći me, može biti, doista ohrabriti.

Na jedan put začujem krik: »Počekajte, prokletci! Stanite!« Krvnici stanu. Gledam: Saveljić leži Pugačevu pred nogama.

— Otče rodjeni, — govoraše siromašni čiča: — što će ti smrt gospodskoga djeteta? Pusti ga: za njega će ti dati odkup; a za primjer, za strah, zapovjedi, da objese makar mene starca!

Pugačev dade znak i mene odmah razvežu i ostave.

— Ćaća naš tebe voli, — govorahu mi.

— U taj čas, ne mogu kazati, da sam se obradovao svojemu izbavljenju, no ipak ne ću kazati, da sam ga i žalio. Čuvstva su moja bila previše smetena. Mene na novo dovedoše k samozvancu i posadiše preda nj na koljena. Pugačev mi pruži žilavu svoju ruku.

— Ljubi ruku, ljubi ruku! — govorahu oko mene.

No ja bih volio najgorču smrt, nego tako podlo poniženje.

— Ćaćko, Petre Andriću, — šaptaše Saveljić, stojeći za mnom i gurajući me: — nemoj prkositi! Što te stoji? Pljuni, pa poljubi zlotv... (pi!), poljubi mu ručicu!

Ja se nisam micao. Pugačev spusti ruku, rekavši sa smieškom:

— Njegovo je blagorodje, znam, pobenavilo od radosti. Podignite ga.

Mene podigoše i ostaviše na slobodi. Ja stanem dalje gledati užasnu komediju.

Ljudi stanu prisizati. Dolazili su jedan za drugim, ljubeći razpelo i zatim klanjajući se samozvancu. Posadni su vojnici takodjer tu stajali. Četni krojač, oboružan tupim svojim nožicama, rezao im je vlasi. Oni, stresajući se, prilazili bi k ruci Pugačevljevoj, a on bi im kazivao, da im prašta i da ih prima u svoju četu. Sve je to trajalo oko tri ure. Napokon Pugačev ustane s naslonjača i sadje s triema, a pratile su ga njegove starješine. Dovedu bjelca, osedlana bogatom ormom. Dva ga Kozaka primu pod ruke i posade na sedlo. Otcu Gerasimu reče, da će objedovati kod njega. U taj se čas počuje ženska krika. Nekoliko razbojnika izvuklo na triem Vasilisu Jegorovnu, razkuštranu i svučenu do gola. Jedan se već od njih brže bolje obukao u njezin kožušac. Drugi su vukli perine, sanduke, čajno posudje, rublje i svu ropotariju.

— Ćaćci moji, — vikaše jadna starica: — dajte, da se duša pokaje. Otci rodjeni, odvedite me k Ivanu Kuzmiću.

Na jedan put pogleda na vješala i prepozna svoga muža.

— Zlotvori, — krikne u biesu: — što ste to s njim uradili? Sunce moje! Ivane Kuzmiću, hrabra vojnička glavice! Ne dotakoše se tebe ni bodeži pruski, ni kugle turske, nisi u častnom boju položio života svoga, nego si poginuo od pobjegla robijaša!

— Maknite staru vješticu! — reče Pugačev.

Tad ju mlad Kozak udari sabljom po glavi i ona pade mrtva triemu na stube. Pugačev ode; narod nagrne za njim.

GLAVA OSMA.

NEZVANI GOST.

Nezvani je gost gori od Tatarina.
Poslovica.

Trg opustje. Ja sam sve još stajao na jednome mjestu i nisam mogao urediti svojih misli, smućenih tako užasnim dojmovima. Više od svega mučila me neizvjestnost o sudbi Marije Ivanovne. Gdje je? Što je s njom? Je li dospjela, da se sakrije? Je li joj zaklonište sigurno? Pun nemirnih misli unidjem u komandantsku kuću... Sve je bilo prazno; stolci, stolovi, sanduci polomljeni; posudje porazbijano; sve razbacano. Ja se uzpnem po malenim stubama, što su vodile u sobicu, i prvi put u životu unidjem u sobu Marije Ivanovne. Opazim njezinu postelj, kako su ju razbojnici prerovali; ormar je bio polupan i oplienjen; svjetiljčica je još gorjela pred ormarićem sa svetom slikom. Ostalo je cielo i ogledalce, što je visjelo medju prozorima... A gdje je bila gospodarica mirne ove djevojačke ćelije? Strašna mi misao proleti umom: pomislim da je u rukama razbojnikâ... Srce mi se stisne... Ja gorko zaplačem i glasno izgovorim ime svoje mile... U to se počuje lako šuštanje, a iza ormara pojavi se Palaša, blieda i trepećući.

— Ah, Petre Andriću, — reče, pljesnuvši rukama: — kakav je to danak, kakove strahote!

— A Marija Ivanovna? — upitam ja neuztrpljivo: — Što je s Marijom Ivanovnom?

— Gospodična je živa, — odgovori Palaša: — ona je sakrivena kod Akuline Pamfilovne.

— Kod popadije! — kriknem ja u strahu. — Bože moj, ta tamo je Pugačev!...

Ja poletim van iz sobe, u tren se nadjem na ulici i na vrat na nos potečem u kuću svećenikovu ništa ne videći i ne osjećajući. Tamo se razliegala vika, hohot i pjesma... Pugačev je pirovao sa svojim drugovima. I Palaša dotrči ovamo za mnom. Ja ju pošaljem, da tiho pozove Akulinu Pamfilovnu. Za čas izadje popadija k meni pred sobu s praznim polićem u ruci.

— Za Boga, gdje je Marija Ivanovna? — upitam ja neizkazano uznemireno.

— Leži, golubica moja, kod mene u postelji, tamo za pregradkom, — odgovori popadija. — Nu, Petre Andriću, malo te se nije oborila nesreća; no, hvala Bogu, sve je prošlo srećno; zlotvor

tek što je sio k stolu, kad no ona, sirotica moja, otvori oči i zastenje!... Ja sam samo obamrla. On je počuo: »A tko to kod tebe uzdiše, stara?« Ja se tatu duboko poklonim: »Rodjaka moja, gospodaru, oboljela. Leži, eto je već druga nedjelja.« — »A mlada je tvoja rodjaka?« — »Mlada je, gospodaru.« — »A pokaži de mi, stara, svoju rodjaku?« Meni samo srce stane udarati, ali nije bilo druge. »Dostoj samo, gospodaru; samo djevojka ne može ustati i prići k tvojoj milosti.« — »Ništa, stara, ja ću i sam prići i pogledati.« I pošao je, prokletac, za pregradku; što misliš! Odmaknuo zavjesu, pogledao jastrebljim svojim očima — i ništa... Bog je izbavio. A vjeruješ, ja i moj ćaća već smo se pripravili na mučeničku smrt. Na sreću, ona ga, moja golubica, nije prepoznala. Gospode Vladiko, dočekali smo slavu! Ne možeš kazati! Siromašni Ivan Kuzmić! Tko bi mislio!... A Vasilisa Jegorovna! A Ivan Ignjatjić! A zašto to?... A kako su to vas poštedjeli! A što velite za Švabrina, Aleksija Ivanića? Znate, ostrigao se u okrug, i sad eto i on s njima piruje! Mudar je, ne može se reći! A čim sam ja spomenula bolestnu rodjaku, a on, vjeruješ li, tako je samo pogledao na mene, kao da će me probosti; no ipak nije izdao, hvala mu i za to.

U taj se čas razlieže pijana krika gostiju i glas otca Gerasima. Gosti su tražili vina, domaćin je zvao domaćicu. Popadija se uzvrpolji.

— Idite samo kući, Petre Andriću, — reče: — sad mi nije do vas; zlotvori će pijančovati. Možete doći pijanim ljudima u ruke, pa eto nesreće. S Bogom, Petre Andriću. Što bude, bude; možda nas Bog ne će ostaviti!

Popadija ode. Nešto umiren odpravih se u svoj stan. Prolazeći mimo trga, opazim nekoliko Baškiraca, kako se guraju oko vješalâ i izuvaju čižme obješenima; jedva sam suzdržao navalu ogavnosti, osjećajući, da bih u ludo branio. Po tvrdji su trčali razbojnici, plieneći častničke kuće. Posvuda se razlieže gadna krika buntovnikâ u piću. Ja podjoh kući. Saveljić me dočeka na pragu.

— Hvala Bogu! — vikne, opazivši me. — Ja sam već mislio, da su te zlotvori opet uhvatili. No, ćaćko, Petre Andriću, vjeruješ li, sve su nam razgrabili, lopovi; odjeću, rublje, stvari, posudje, ništa nisu ostavili. Ali što sad! Hvala Bogu, što su tebe živa pustili! A jesi li ti, gospodaru, prepoznao vodju?

— Ne, nisam prepoznao; a tko je on?

— Kako, ćaćko? Ti si zaboravio onu pijanicu, što je od tebe izmamio kožuh u krčmi? Zečji kožuh nov novcat; a on ga je, beštija, samo razparao, navlačeći ga na sebe!

Ja se upropastih. Doista, sličnost je Pugačeva s mojim provodičem bila očita. Ja sam se uvjerio, da je Pugačev i on bio isti čovjek, pa sam razumio, zašto me je poštedio. Ja se nisam mogao načuditi, kako su se čudno sklopile prilike: dječji kožuh, na dar dan skitalici, izbavlja me od vješalâ, i pijanica, što se vucarila po krčmama, obsjeda tvrdje i potresa carstvom!

— Nije li te volja jesti? — upita Saveljić, nepromienjen u svojim navikama. — Doma nema ničega; poći ću, potražit ću, pa ću ti možda štogod pripraviti.

Ostavši sam, zaronim u misli. Što da uradim? Da ostanem u tvrdji, koja je u vlasti zlotvoru, ili da podjem za njegovom četom, nije dolikovalo častniku. Dužnost je tražila, da se javim onamo, gdje je moja služba mogla jošte biti koristna otačbini u sadašnjim težkoćama. No ljubav mi je svjetovala, da ostanem kod Marije Ivanovne i da joj budem branitelj i zaštitnik. I ako sam unapried vidio, da će se bez sumnje sve ovo skoro promieniti, ipak nisam mogao, a da ne uzdršćem, pomišljajući, u kakvoj je pogibli.

Moje razmišljanje prekine dolazak jednoga Kozaka, koji je došao s glasom, da me, kaže: »veliki car zove k sebi.«

— A gdje je? — upitam ja, spremajući se, da poslušam.

— U komandantstvu, — odgovori kozak. — Poslije objeda otišao je naš ćaćko u kupelj, a sada počiva. No, vaše blagorodje, po svem se vidi, da je to ljudina: kod objeda je dostojao izjesti dvoje pečene prasadi, a kupelji su tako vruće, da ni Taras Kuročkin nije izdržao, predao periljak Tomici Bikbajevu i jedva se hladnom vodom razhladio. Ne može se kazati: sve radi tako dostojno... A u kupelji je pokazivao, kažu, carske svoje znakove na prsima: na jednoj strani dvoglavi orao, velik kao škuda, a na drugoj — njegova persona.

Ja nisam držao, da je potrebno prepirati se o mišljenju Kozakovu, pa s njim zajedno odem u komandantsku kuću, unapried već predočujući sebi sastanak s Pugačevom i pogadjajući, kako će se svršiti. Čitalac može lako pomisliti, da nisam bio posve hladnokrvan.

Počelo se smrkavati, kad sam došao ka komandantskoj kući. Vješala su se sa svojim žrtvama strašno crnjela. Tielo se je siromašne komandantice sveudilj još valjalo pod triemom, pred kojim su dva Kozaka stajala na straži. Kozak, koji me je doveo, ode, da me prijavi, i vrativši se u isti čas, uvede me u onu sobu, gdje sam se ja jučer tako nježno razstajao s Marijom Ivanovnom.

Preda mnom se ukaže neobična slika. Za stolom, prostrtim stolnjakom i nakrcanim bocama i čašama, sjedio je Pugačev s desetoricom kozačkih starješina, u kapama i vezenim košuljama, ugrijani vinom, zažarena lica i s vatrom u očima. Medju njima nije bilo ni Švabrina, ni našega podčastnika, novoizabranih izdajica.

— A, vaše blagorodje! — reče Pugačev, ugledavši me. — Samo dostojte; sjednite k nama, molim pokorno.

Družtvo se pomakne. Ja, šuteći, sjednem na kraju stola. Moj mi susjed, mlad Kozak, nalije čašu prosta vina, kojega se ja i ne dotakoh. Radoznalo sam stao promatrati zbor. Pugačev je sjedio na prvome mjestu, naslonivši se laktom na stol i podbočivši crnu bradu širokim svojim dlanom. Na njegovu pravilnu, dosta milu licu nije se vidjelo ništa okrutno. Često se je obraćao prema čovjeku od petdeset godina, zovući ga sad grofom, sad Timofejićem, a kadkada ga poštujući kao čiču. Svi su se ponašali jedan prema drugome kao drugovi i nikakve osobite časti nisu izkazivali svomu vodji. Razgovarali su se o jutrošnjem napadaju, o uspjesima bune i o budućem radu. Svaki se je hvalisao, iznosio svoje mnienje i slobodno se prepirao s Pugačevom. I na tom eto čudnom vojnom viećú bi odlučeno, da podju na Orenburg: drzak pokušaj, koji malo da nije bio ovjenčan nesrećnim uspjehom! Odredili su, da podju sutra.

— Ajde, braćo, — reče Pugačev: — zapjevajmo prije nego podjemo spavati milu mi pjesmicu. Čumakov, počni!

Moj susjed počne tankim glasićem tužnu ladjarsku pjesmu, a svi za njim zarože:

Ne šumi, majko, zelena dubravice,
Ne smeta mi, dobru men' junaku, pjesmu pjevati.
Jer sutra dobru je junaku meni na sud poć
Pred grozna sudca, cara samoga.
I stat će car-gospodar mene pitati:
Ded kazuj, diete, selski sine,
I kako, s kim si krao i razbijao,
I mnogo li si imô drugova?
Ja kazat ću ti, nado-care pravoslavni,
Sve pravo ću ti kazat i svu istinu,
Da druga ja sam imô četiri,
I to: prvi drug mi bila — tamna noć,
A drugi moj drug mi bio — oštar nož,
A treći mi drug bijaše — moj dobar konj,
A četvrti drug, to bješe — čvrsti lûk;
A uhode ti moje bjehu — otrovane striele.
I odgovoriti će nada-pravoslavni car:
Ej, živio mi, diete, selski sine,
Što si umio ti krast i odgovarati!
Ja za to tebi, diete, dajem miloštu:
Sred polja dajem tebi kuću visoku,
S dva stupa i sa gredom poprieko.

Ne može se kazati, kako se je mene dojmila ova prostonarodna pjesma o vješalima, što su ju pjevali ljudi odredjeni za vješala. Strašna

njihova lica, složni glasovi, tuga na licu, koju su prelievali u rieči i bez toga jedre, — sve me je to potresalo nekakim pjesničkim užasom.

Gosti poizpiše jošte po čašu, ustadoše iza stola i oprostiše se s Pugačevom. Ja sam htio da podjem za njima; no Pugačev mi reče:

— Sjedi; hoću da se s tobom porazgovorim.

Ostadosmo u četiri oka. Nekoliko časaka trajala je na obadvije strane šutnja. Pugačev me je pomnjivo gledao, požmirkujući lievim okom s čudnovatim nekim izrazom lopovstva i podrugljivosti. Napokon prasne u smieh, i to tako nesakriveno veselo, da sam se i ja, gledeći njega, stao smijati, i sam ne znajući čemu.

— Što, vaše blagorodje? — reče mi. — Jesi li se uplašio, priznaj, kad su ti moji momci metnuli uzicu na vrat? Mislim, da ti se nebo pričinilo kao ovčica... A bio bi se zanjihao na gredi, da ne bude tvoga sluge. Ja sam odmah prepoznao starkelju. No, jesi li ti, vaše blagorodje, mislio, da je čovjek, koji te je doveo do krčme, bio sam car? — (Tu se htjede pokazati dostojanstven i tajinstven). — Ti si mi vrlo skrivio, — govoraše dalje: — no ja sam te pomilovao za tvoje dobročinstvo, za to, što si me poslužio, kad sam se morao skrivati od svojih neprijatelja. A što ćeš još vidjeti! Kako ću ti još biti milostiv, kada dobijem svoje carstvo! Obećaješ li, da ćeš mi usrdno služiti?

Pitanje mi se lopova i njegova drzost pričinila tako smiešna, te nisam mogao, a da se ne nasmijem.

— Čemu se smiješ? — upita me, namrgodivši se. — Ili zar ti ne vjeruješ, da sam ja veliki car? Odgovori ravno.

Ja sam se smeo. Da priznam skitalicu carem, — nije mi se dalo: to mi se činilo neoprostivo malodušje. A da mu u oči kažem, da je varalica, to je značilo podvrći se propasti, pa mi se je ono, na što sam bio spreman pod vješalima pred licem čitavoga naroda i u prvom žaru odurnosti, — to mi se sada činilo kao uzaludno hvastanje. Ja sam kolebao. Pugačev je namrgodjeno čekao na moj odgovor. Napokon (još se i sada zadovoljan sam sobom sjećam toga časa) nadvlada u meni osjećaj dužnosti nad čovječjom slaboćom. Ja odgovorim Pugačevu:

— Slušaj, kazat ću ti svu istinu. Promisli, mogu li u tebi priznati cara? Ti si čovjek pametan, ti bi sam vidio, da je to lukavština.

— A tko sam ja onda, po tvome mišljenju?

— Bog zna, tko si; no bio ti, tko mu drago, ti si zaigrao opasnu šalu.

Pugačev me brzo pogleda.

— Dakle ti ne vjeruješ, — reče, — da bih ja mogao biti car

Petar Fedorović? No, dobro... A zar nema nebojša sreće? Zar nije u staro vrieme i Griška Otrepjev carovao? Misli o meni, što ti drago, no ne ostavljaj me. Što te briga za koga drugoga? Tko nije ni pop, barem je ćaća. Služi mi vjerno i pravedno, učinit ću te i feldmaršalom i knezom. Što misliš?

— Ne, — odgovorim čvrsto: — ja sam rodjeni plemić; ja sam prisegao carici-gospodarici: tebi ne mogu služiti. Ako mi doista dobro želiš, odpusti me u Orenburg.

Pugačev se zamisli.

— A ako te odpustim, — reče: — hoćeš li obećati, da ne ćeš barem protiv mene služiti?

— Kako ti mogu to obećati? — odgovorim. — Sam znaš, da to nije do moje volje: ako zapovjede, da podjem protiv tebe, poći ću, nema druge. Ti si sada sam poglavar; sam tražiš pokornost od svojih. Na što će to biti nalik, ako ja ne budem htio služiti, kad moje službe bude trebalo? Glava je moja u tvojoj vlasti: ako me odpustiš, hvala ti; ako me pogubiš, Bog ti sudio; a ja sam ti rekao istinu.

Moja je iskrenost porazila Pugačeva.

— Neka bude, — reče, udarivši me po ramenu: — kad gubim, tad gubim, kad milujem, tad milujem. Idi na sve četiri strane i radi, što hoćeš. Sutra dodji, da mi kažeš s Bogom, a sada idi spavati, i mene već hvata driem.

Ja ostavih Pugačeva i izadjoh na ulicu. Noć je bila tiha i hladna. Mjesec i zviezde jarko su sjale, osvjetljujući tržište i vješala. U tvrdji je sve bilo mirno i tamno. Samo se u krčmi svietlio oganj i čula vika zaostalih veseljaka. Ja pogledam na svećenikovu kuću. Šarapolke na prozorima i vrata bila su zatvorena. Činilo se, sve je u njoj bilo tiho. Ja podjem u svoj stan i nadjem Saveljića, gdje kuka, što me nema. Glas, da sam slobodan, neizkazano ga je obradovao.

— Slava ti, Vladiko! — reče, prekrstivši se. — Čim svane, ostavit ćemo tvrdju i poći, kud nas oči vode. Ja sam ti koješta pripravio; zagrizni der, ćaćko, pa počini do jutra, kao Hristu pod pazušcem.

Ja sam poslušao njegov savjet, pa navečeravši se s velikim tekom, usnem na golom podu, umoran duševno i tjelesno.

GLAVA DEVETA.

RAZSTANAK.

Sladak bješe sastajanja,
Krasna djevo, našeg tiek,
Al je tužan razstajanja
Čas kô s dušom za uviek.
Heraskov.

Rano u jutro probudi me bubanj. Podjem na mjesto, gdje se je skupljalo. Tamo su se već redale Pugačevljeve čete oko vješalâ, gdje su sveudilj još visjele jučerašnje žrtve. Kozaci su bili na konju, vojnici pod puškama. Zastave su se vijale. Nekoliko topova, medju kojima sam prepoznao i naš, bilo je postavljeno na ratne lafete. Svi su ovdašnji stanovnici bili takodjer ovdje, čekajući samozvanca. Pred triemom komandantske kuće držao je za uzdu Kozak prekrasna bjelca kirgižke pasmine. Ja sam očima tražio komandantično tielo. Odnieli su ga malo dalje i pokrili rogozinom. Napokon Pugačev izadje iz prednje sobe. Narod skine kape. Pugačev stane u triemu i sa svima se pozdravi. Jedan od starješina podade mu mješić s mjednim novcem i on ih stane bacati na pregršti. Narod navali s vikom, da ih pokupi, te to nije prošlo bez krvi. Pugačeva obkole glavni od njegovih drugova. Medju njima je stajao i Švabrin. Pogledi se naši sukobiše; on je u mome mogao pročitati priezir, pa se okrene s izrazom iskrene zlobe i hinjene podrugljivosti. Pugačev, opazivši me u hrpi, kimne mi glavom i prizove me k sebi.

— Čuj, — reče mi: — idi odmah u Orenburg i javi od mene gubernatoru i svim generalima, neka me očekuju k sebi za nedjelju. Svjetuj ih, neka mi izadju u susret s djetinjom ljubavlju i poslušnošću; inače ne će umaći ljutoj pogubi. Srećan put, vaše blagorodje!

Zatim se okrene k narodu i reče, pokazujući na Švabrina:

— Evo vam, djeco, novoga komandanta. Slušajte ga u svem, a on je odgovoran meni za vas i za tvrdju.

S užasom sam ja začuo te rieči: Švabrin je postao načelnik tvrdje; Marija Ivanovna ostala je u njegovoj vlasti! Bože, što će s njom biti! Pugačev sadje s triema. Dovedu mu konja. On se spretno baci na sedlo, ne čekajući Kozakâ, koji su ga htjeli podići. U taj čas izadje, vidim ja, iz hrpe naroda moj Saveljić, približi se Pugačevu i podade mu list papira. Ja se nisam mogao domisliti, što će iz toga izaći.

— Što je to? — upita dostojanstveno Pugačev.

— Pročitaj, pa dostoj vidjeti, — odgovori Saveljić.

Pugačev primi papir i dugo je gledao, pričinjajuć se, kao da što znatno čini.

— Što ti tako mudro pišeš? — reče napokon. — Naše svietle oči ne mogu tu ništa razabrati. Gdje je moj ober-tajnik?

Mladi mališ u kapralskoj munduri spretno pritrči k Pugačevu.

— Čitaj na glas! — reče samozvanac, dajući mu papir.

Meni se je neobično htjelo, da saznam, što je moj čiča smislio, da piše Pugačevu. Ober-tajnik stane gromoglasno slog po slog čitati ovo:

»Dvije odjeće, pamučna i svilena šarena, šest rubalja.«

— Što to znamenuje? — reče, namrgodivši se, Pugačev.

— Zapovjedi samo, da dalje čita, — odgovori mirno Saveljić.

Ober-tajnik nastavljaše:

»Mundura od tankoga zelenoga sukna, sedam rubalja. Hlače biele, suknene, pet rubalja. Dvanaest rubinâ platnenih, holandskih s manšetama, deset rubalja. Škrinjica sa čajnim posudjem, dva rublja i pô« . . .

— Kakovo je to brbljanje? — presieče Pugačev. — Što mene briga za škrinjice s manšetama?

Saveljić se nakašlje i stane tumačiti.

— To je, ćaćko, dostojiš se vidjeti, popis gospodskoga dobra, što su pokrali zlotvori . . .

— Kakovi zlotvori? — reče strašno Pugačev.

— Oprosti, zareklo mi se, — odgovori Saveljić: — nisu zlotvori, nego tvoja čeljad, pa su razbacali i raznosili. Ne ljuti se: konj je na četiri noge, pa se spotakne. Zapovjedi samo, da se dočita.

— Čitaj do kraja, — reče Pugačev.

Tajnik nastavljaše:

»Pamučno pokrivalo, drugo tafteno na pamuku, četiri rublja. Lisičja kapa pokrita crvenim satinom, četrdeset rubalja. Još zečji kožušac, poklonjen tvojoj milosti u krčmi, petnaest rubalja.

— A što je to jošte! — krikne Pugačev, a oči mu sievnu ognjem.

Priznajem, ja sam se pobojao za siromašnoga svoga čiku. On je htio da i dalje Pugačevu razjašnjuje, no Pugačev mu presieče rieč.

— Kako si se ti usudio dovući k meni s takovim tricama! — krikne, iztrgnuvši tajniku papir iz ruku i bacivši ga Saveljiću u lice. — Glupi starce! Oplienili su ih; velike li nesreće! Ta ti bi morao, starkeljo jedna, sve vieke Boga moliti za mene i za moje ljude za to, što i ti sa svojim gospodarom ne visiš ovdje zajedno s mojim nepo-

slušnicima... Zečji kožušac! A znaš li ti, da ću ja zapovjediti, da s tebe živa saderu kožu na kožuhe?

— Kako izvolievaš, — odgovori Saveljić, — a ja sam čovjek pod tudjom voljom, i za gospodsko ću dobro morati odgovarati.

Pugačev je, vidi se, bio baš taj čas velikodušan. On se okrene i odjaše, ne rekavši ni rieči. Švabrin i starješine podjoše za njim. Četa izadje iz tvrdjave u redu. Narod podje, da sprovede Pugačeva. Ja ostadoh na trgu sam sa Saveljićem. Čiko je moj držao u ruci svoj popis i razgledao ga, kao da duboko žali.

Videći, kako se ja dobro slažem s Pugačevom, on je to mislio upotrebiti na korist; no mudra mu nakana nije pošla za rukom. Bio sam ga stao psovati za nezgodnu usrdnost, i nisam se mogao uzdržati od smieha.

— Smij se, gospodaru, — odgovaraše Saveljić: — smij se; a kad nam bude na novo se obskrbljivati svim gospodarstvom, vidjet ćemo, hoće li ti biti smiešno.

Ja se požurih u kuću svećenikovu, da se vidim s Marijom Ivanovnom. Popadija mi izadje u susret s tužnim glasom. Noću se kod Marije Ivanovne pojavila jaka groznica. Ležala je bez pameti i buncala. Popadija me uvede u njezinu sobu. Ja tiho pridodjem k njezinoj postelji. Promjena me u njezinu licu porazila. Bolestnica me nije prepoznala. Dugo sam stajao pred njom, ne slušajući ni otca Gerasima, ni dobre njegove žene, a oboje me je, čini se, tješilo. Što je eto s jadnom sirotom, bez zaštite ostavljenom medju zlobnim buntovnicima, a ja ni sam ne mogu ništa: toga sam se uplašio. Švabrin više, nego išto, on me je mučio u mislima. Podignut na vlast od samozvanca, imajući prvu rieč u tvrdji, gdje je ostala nesrećna djevojka — nevina žrtva njegove mržnje, on se je mogao odlučiti na sve. Što da uradim? Kako da joj pružim pomoć? Kako da ju oslobodim iz ruku zlotvorovih? Ostajalo je samo jedno: ja sam odlučio, da odmah odem u Orenburg, da pospješim oslobodjenje bjelogorske tvrdje i da po mogućnosti u tom pomognem. Ja se oprostih sa svećenikom i s Akulinom Pamfilovnom, sa žarom joj preporučujući onu, koju sam već držao za svoju ženu. Ja sam primio ruku nesrećne djevojke i poljubio ju, roseći ju suzama.

— S Bogom, — govorila mi je popadija, sprovadjajući me: — s Bogom, Petre Andriću. Možda ćemo se vidjeti u bolja vremena. Ne zaboravite nas i pišite nam češće. Siromašna Marija Ivanovna nema sad osim vas ni utjehe ni zaštitnika.

Izišavši na trg, stanem na čas, pogledam na vješala, poklonim im se, izadjem iz tvrdjave i podjem po orenburžkoj cesti, a sprovadjao me Saveljić, koji se nije dao od mene.

Ja sam išao zabavljen svojim mislima, kad na jednom začujem za sobom konjski topot. Ogledam se i vidim: iz tvrdje jaše Kozak, držeći baškirskoga konja na uzdi i mašući mi iz daleka. Ja stanem i skoro prepoznam našega podčastnika. On dojahavši, sjaše sa konja i reče, dajući mi uzde drugoga konja:

— Vaše blagorodje! Otac naš poklanja vam konja i šubu sa svoga pleća, — (k sedlu je bio privezan ovčji kožuh). — Pa još — progovori, zapinjući, podčastnik: — poklanja vam... pô rublja novaca... ali sam ja to izgubio putem: oprostite velikodušno.

Saveljić ga pogleda poprieko i promrmlja:

— Izgubio putem! A što ti to zvekeće pod pazuhom? Bezsramniče!

— Što mi zvekeće pod pazuhom? — uzvrati podčastnik, ne smutivši se ni malo. — Bog s tobom, starče! To zvekeće uzdica, a polovina...

— Dobro, — rekoh, presiecajući prepirku. — Zahvali od mene onome, tko te je poslao; a izgubljenu polovinu gledaj da nadješ, vraćajući se, pa si ju uzmi na rakiju.

— Vrlo vam hvalim, vaše blagorodje, — odgovori, okrećući svoga konja: — do vieka ću se za vas Bogu moliti.

S tim riečima odjaše natrag, držeći se jednom rukom pod pazuhom, i za čas se sakrije pogledu. Ja obučem kožuh i zajašem, posadivši za sobom Saveljića.

— Eto, vidiš li, gospodaru, — reče starac: — da ja nisam uzalud predao lopovu molbenice: tat se eto zastidio. Premda baškirska protegnuta kljusetina i ovčji kožuh ne vriedi ni polovine onoga, što su oni lopovi nama pokrali, ni onoga, što si se ti sam dostojao njemu pokloniti, no ipak će dobro doći; a s nevaljala pseta da je i čuperak dlake.

GLAVA DESETA.

PODSIEDANJE GRADA.

Zauzev luge i gorje visoko
Kô orô je s vrhunca na grad bacô oko,
Za stanom podić nasip zapovjedi tad
I skrite striele noću prevezti pod grad.
Heraskov.

Približujući se k Orenburgu, opazismo hrpu uznikâ, s obrijanim glavama i nagrdjenim licima od krvničkih kliešta. Radili su oko

utvrdâ pod nadzorom posadnih invalida. Jedni su izvažali u kolicima smeće iz obkopa, drugi su lopatama kopali zemlju. Na nasipu su zidari vukli opeke i popravljali gradski zid. Kod vratâ nas ustaviše stražari i zatražiše od nas naše pašoše. Čim je stražmeštar čuo, da dolazim iz bjelogorske tvrdje, odmah me je poveo u kuću generalovu.

Našao sam ga u vrtu. Ogledao je jabuke, kojim je dah jeseni poskidao lišće, i s pomoću staroga vrtljara pomno ih umatao slamom. Na licu mu se vidio mir, zdravlje i dobrodušnost. On mi se obraduje i stane me izpitivati o užasnim dogadjajima, kojima sam bio svjedok. Ja sam mu pripovjedio sve. Starac me je slušao pomnjivo i medjutim odrezivao suhe grančice.

— Siromah Miron! — reče, kad sam ja svršio svoju tužnu pripoviest. — Žao mi ga je, bio je dobar častnik; i madame Mironov bila je dobra dama, pa kako je vješto umjela gljive soliti! A što je s Mašom, kapetanovom kćerkom?

Ja sam odgovorio, da je ona ostala u tvrdjavi na brizi popadiji.

— Aj, aj, a! — doda general. — To je zlo, vrlo zlo. U razbojničku disciplinu nikako se ne možeš pouzdati. Što će biti s jadnom djevojkom?

Ja sam odgovorio, da do bjelogorske tvrdje nije daleko, pa da po svoj prilici njegova preuzvišenost ne će oklievati, da pošalje vojsku za oslobodjenje jadnih ljudi u njoj. General zakima glavom, kao da ne vjeruje.

— Vidjet ćemo, vidjet ćemo, — reče: — o tom ćemo se jošte porazgovoriti. Molim, dostojte k meni na čašicu čaja: danas će kod mene biti vojničko vieće. Ti nam možeš dati pouzdanih viesti o bezposlici Pugačevu i o njegovoj vojsci. A do toga idi i odahni.

Ja odem u stan, što su mi ga odredili, a tu je već Saveljić gospodario, pa sam neuztrpljivo stao očekivati odredjeno vrieme. Čitalac lako može pomisliti, da nisam propustio doći na vieće, koje je imalo odlučiti o mojoj sudbini. U odredjenu uru ja sam već bio kod generala.

Kod njega sam našao jednoga od gradskih činovnika, mislim, ravnatelja gradske baždarnice, debela i crvena starčića u ulaštenoj haljini. On me stane izpitivati o sudbini Ivana Kuzmića, kojega je zvao kumom, i često mi je presiecao rieč dopunbenim pitanjima i poučnim dodatcima, a sve ovo, ako i nije odavalo u njem čovjeka vješta ratnomu umieću, a to je barem pokazivalo oštroumnost i naravni um. Medjutim su se sabrali i drugi pozvanici. Kad su svi posjedali i svima poraznieli po čašicu čaja, general je posve jasno i obširno razložio, što je bilo u stvari.

— Sad, gospodo, — govoraše dalje, — valja odlučiti, kako treba da postupamo protiv buntovnikâ: n a v a l n o ili o b r a n b e n o? Svaki od ovih načina ima svoju zgodu i nezgodu. Navalni postupak podaje više nade, da će se neprijatelj što prije iztriebiti; obranbeni je postupak pouzdaniji i sigurniji . . . I tako, počnimo sabirati glasove po zakonitom redu, to jest počinjući s mladjima po časti. Gospodine zastavniče, — nastavljaše, obraćajući se prema meni: — dostojte nam kazati svoje mnienje.

Ja ustanem, i opisavši u kratkim riečima najprije Pugačeva i njegovu četu, rekoh odlučno, da samozvanac ne bi bio mogao nikako odoljeti pravilnom oružju.

Moje su mnienje primili činovnici očito neprijatno. Oni su u njem vidjeli naglost i drzost mlada čovjeka. Podiže se mrmljanje i ja sam počuo jasnu rieč: »žutokljunac«, koju je netko izgovorio u pô glasa. General se obrati k meni i reče, smiešeći se:

— Gospodine zastavniče! Prvi se glasovi u ratnim viećima obično daju za navalno gibanje: to je zakonit red. A sad ćemo dalje sabirati glasove. Gospodine kolegijski savjetniče, recite nam svoje mnienje.

Starčić u ulaštenoj haljini brzo izpije treću svoju čašicu, dovoljno proriedjenu rumom, i odgovori generalu:

— Ja mislim, vaša preuzvišenosti, da ne treba postupati ni navalno ni obranbeno.

— A kako to, gospodine kolegijski savjetniče? uzvrati u čudu general. — Drugih načina taktika ne podaje: gibanje obranbeno ili navalno . . .

— Vaša preuzvišenosti, gibljite se podkupno.

— Ehe, he! Vaše je mnienje posve pametno. Podkupno gibanje dopušta taktika, pa ćemo se mi poslužiti vašim savjetom. Moći će se obećati za glavu bezposlice . . . sedamdeset rubalja, ili pače stotinu. . . iz tajne zalihe . . .

— I onda, — presieče baždarski ravnatelj: — neka sam ja kirgizki ovan, a ne kolegijski savjetnik, ako oni tatovi nama ne predadu svoga harambaše, okovanih ruku i nogu.

— Mi ćemo o tom pošte promisliti i porazgovoriti se, — odgovori general: — ipak se treba svakako latiti vojničkoga načina. Gospodo, podajte svoje glasove po zakonitom redu.

Pokazalo se, da su sva mišljenja protivna mojemu. Svi su činovnici govorili o nepouzdanju u vojsku, o nesigurnosti uspjeha, o oprezu

i sličnim stvarima. Svi su držali, da je pametnije ostati pod zaštitom topova za čvrstim kamenim zidom, nego na otvorenom polju izkušavati sreću oružja. Napokon prozbori general, saslušavši sva mnienja i iztresavši pepeo iz lule, ovaj govor:

— Gospodo moja! Ja vam moram kazati, da se ja sa svoje strane podpuno slažem s mnenjem gospodina zastavnika, jer je mnienje ovo osnovano na svim pravilima zdrave taktike, koja svagda više voli navalni, nego obranbeni postupak.

Tu prestane i stane nametati svoju lulu. Moje je slavoljublje slavilo slavlje. Ja sam ponosno pogledao na činovnike, koji su medju sobom šaputali, a vidjelo se, da su nezadovoljni i nemirni.

— No, gospodo moja, — govoraše dalje, izpustivši zajedno s uzdahom gustu struju dima iz lule: — ja ne smijem uzeti na sebe tako veliku odgovornost, kad se radi o sigurnosti pokrajina povjerenih mi od njezina carskoga veličanstva, premilostive moje gospodarice. I tako, ja se slažem s većinom glasova, koji su odlučili, da je najpametnije i najsigurnije, da očekujemo u gradu podsjedanje, a navalu neprijateljsku da odbijamo artilerijskom silom (ako to bude moguće) u provalnim četama.

Sad su opet činovnici pogledali podrugljivo na mene. Vieće se razidje. Ja nisam mogao, a da ne požalim slabost čestitoga vojnika, koji je, protiv svoga uvjerenja, odlučio poslušati mnienje neizkusnih neznalica.

Nekoliko dana iza toga znamenitoga vieća saznadosmo, da se je Pugačev, vjeran svomu obećanju, približavao Orenburgu. Ja sam opazio buntovničku vojsku s visine gradskoga zida. Meni se pričinilo, da se je njihov broj podeseterostručio od posljednje navale, kojoj sam ja bio svjedok. Imali su i artileriju, što ju je Pugačev oteo u malim tvrdjama, koje je već pokorio. Sjetivši se odluke vieća, ja sam unapried vidio, da ću dugo vremena biti zatvoren u zidinama orenburžkim, pa malo da nisam zaplakao od jada.

Ne ću sad opisivati orenburžkoga podsjedanja, koje pripada u povjest, a ne u obiteljske bilježke. Reći ću u kratko, da je to podsjedanje, poradi neopreznosti mjestnoga poglavarstva, bilo pogubno za stanovnike, koji su pretrpjeli glad i sve moguće nesreće. Lako je sebi pomisliti, da je život u Orenburgu bio nada sve nesnosan. Sve je s tugom očekivalo svoju sudbinu; sve je uzdisalo nad skupoćom, koja je doista bila strašna. Stanovnici su se priučili na kugle, što su se zalietale na dvorišta; pače ni Pugačevljeve navale nisu pobudjivale obće radoznalosti. Ja sam umirao od duga časa. Vrieme je išlo. Pisama iz bjelogorske tvrdje nisam dobivao. Svi su potovi bili pre-

sječeni. Već mi je to postajalo nesnosno, što sam bio razstavljen s Marijom Ivanovnom. Neizvjestnost me je o njezinoj sudbini mučila. Jedina mi je zabava bila napadanje. Po milosti Pugačevljevoj imao sam dobra konja, s kojim sam dielio mršavu hranu i na kojem sam svaki dan izlazio za grad, da puškaram s pugavečskim napadačima. U tom su puškaranju obično nadkriljivali zlotvori, siti i pijani i dobro okonjeni. Mršavo gradsko konjaničtvo nije im moglo odoljeti. Kadkad bi izašlo u polje i naše gladno pješačtvo, no duboki mu je snieg smetao, te nije moglo uspješno raditi protiv razštrkanih napadača. Artilerija je uzalud grmjela s visine nasipa, a u polju bi ugrezla i ne bi mogla dalje, jer su konji bili izmučeni. Takovo je bilo naše vojničko postupanje! I eto to su orenburžki činovnici nazivali opreznošću i pameću!

Jednom, kad nam je pošlo za rukom, te smo raztjerali i prognali dosta gustu hrpu, najašem na Kozaka, što je zaostao za svojim drugovima; već sam bio spreman, da ga udarim turskom svojom sabljom, kad on najednom skine kapu i zavikne:

— Zdravo, Petre Andriću. Kako vas Bog miluje?

Ja pogledam i prepoznam našega podčastnika. Ja sam mu se neizkazano obradovao.

— Zdravo, Maksimiću, — rekoh mu: — jesi li davno iz Bjelogorske?

— Nisam davno, ćaćko Petre Andriću: — odgovori mi on: — tek sam se jučer vratio. Imam za vas pisamce.

— A dje je? — kriknem i sav samo uzplamtim.

— U mene, — odgovori Maksimić, metnuvši ruku pod pazuho: — obećao sam Palaši, da ću vam ga već nekako predati.

Tad mi pruži složen papir i odmah odjaše. Ja ga razkrenem i držćući pročitam ove redke:

»Bogu je bilo ugodno, da mi uzme na jedan put otca i mater, — nemam na zemlji ni roda, ni zaštitnikâ. Utječem se k vama, znajući, da ste mi svagda željeli dobro i da ste spremni pomoći svakomu čovjeku. Molim Boga, da ovo pismo kakogod do vas dodje! Maksimić je obećao, da će vam ga donieti. Palaša je čula od istoga Maksimića, da vas često vidi u provalama, pa da vi nikako za sebe nemate brige i ne mislite na one, koji se za vas u suzama Bogu mole. Ja sam dugo bila bolestna, a kad sam ozdravila, Aleksij Ivanović, koji u nas komanduje mjesto pokojnoga ćaće, prisilio je oca Gerasima, da me predade njemu, prieteći Pugačevom. Ja živim u našoj kući pod stražom. Aleksij me Ivanović sili, da podjem za nj zamuž. On govori, da mi je spasio život, zato, što je prikrio prievaru Akuline Pamfi-

lovne, koja je kazala zlotvorima, da sam ja tobože njezina rodjaka. A meni bi lakše bilo umrieti, nego da postanem žena takova čovjeka, kakav je Aleksij Ivanović. On sa mnom postupa vrlo okrutno i prieti mi, ako ne promislim i ne pristanem, da će me odvesti u tabor k zlotvoru, pa će s nama, kaže, biti isto, što i s Jelisavetom Karlovnom. Ja sam molila Aleksija Ivanovića, da mi dade, da promislim. On je pristao, da će čekati još tri dana, a ako za tri dana ne podjem za njega, onda već ne će ništa štedjeti. Ćaćko Petre Andriću! Vi ste mi jedini zaštitnik; zagovorite me jadnu. Zamolite generala i sve komandante, da što prije pošalju k nama pomoć, pa dodjite i sami, ako možete. Ostajem vam pokorna jadna sirota

Marija Mironova.«

Pročitavši to pismo, malo da nisam sašao s uma. Potečem u grad, bez milosrdja udarajući mamuzama jadnoga svoga konja. Putem sam smišljao ovo i ono, da izbavim biednu djevojčicu, i ništa ne mogoh smisliti. Dojahavši u grad, odputim se ravno ka generalu i ravno utrčim k njemu.

General je hodao gore dolje po sobi, pušeći svoju kratku lulu. Ugledavši me, stane. Pogled ga je na me po svoj prilici porazio; on si dade brižno izviestiti, zašto sam tako naglo došao.

— Vaša preuzvišenosti, — rekoh mu: — utječem se k vama, kao k rodjenomu otcu: tako vam Boga, ne odbijte mi molbe: radi se o sreći čitavoga moga života.

— Što je to takovo, ćaćko? — upita u čudu starac. — Što ja mogu za tebe učiniti? Govori.

— Vaša preuzvišenosti, zapovjedite, da uzmem četu vojnika i pô stotine Kozakâ i pustite me, da očistim bjelogorsku tvrdju.

General je gledao na mene pozorno, držeći po svoj prilici, da sam sišao s uma (a nije se gotovo ni varao).

— Kako to? Da očistiš bjelogorsku tvrdju? — reče napokon.

— Jamčim vam za uspjeh, — odgovorim ja sa žarom: — samo me pustite.

— Ne, mladi čovječe, — reče, mašući glavom: — u takovoj će udaljenosti neprijatelju biti lako, da vam presieče dodir s glavnom strategijskom točkom i da vas podpuno nadvlada. Presječen dodir . . .

Ja se uplaših, videći ga, kako se je zadubao u vojničko prosudjivanje, pa se požurim, da mu presiečem rieč.

— Kći kapetana Mironova — rekoh mu: — piše mi pismo; ona moli pomoć; Švabrin ju sili, da podje za nj zamuž.

— Zar to? O, taj Švabrin . . . to je veliki Schelm, i ako mi pane u šake, to ću zapovjediti, da ga odsude za 24 ure, i mi ćemo ga

ustrieliti na nasipu tvrdjave! No za sada se treba strpjeti . . .

— Strpjeti se! — kriknem ja izvan sebe. — A on će se do toga oženiti Marijom Ivanovnom!

— O, uzvrati general: — to još nije nesreća! Bolje, da bude, kako je sada, Švabrinova žena; on joj sad može izhoditi protekciju; a kad ga ustrielimo, tad će joj se, ako Bog dâ, naći mladoženja. Milјušne udovičice ne ostaju stare djevojke; to jest htio sam reći, da udovičica nadje sebi prije muža, nego djevojka.

— Prije ću pustiti, da umre, — rekoh sav biesan: — nego da ju pustim Švabrinu.

— Aha-a! — reče starac. — Sad razumiem... Ti si, kako se vidi, zaljubljen u Mariju Ivanovnu. O, to je druga stvar! Jadno momče! No ja ti ipak nikako ne mogu dati čete vojnikâ i pô stotine Kozakâ. Ta ekspedicija ne bi bila pametna; ja je ne mogu uzeti na svoju odgovornost.

Ja se pokunjih; mnome ovlada očaj. Na jedan put mi sine misao u glavi: a kakova, to će čitalac vidjeti iz dojduće glave, kako kažu stari romani.

GLAVA JEDANAESTA.

BUNTOVNO SEOCE.

Taj čas lav bješe sit, po naravi prem krut.
»A zašto j' izabrao u moj brlog put?«
Upita ljubezno.

A. Sumarokov.

Ja ostavih generala i podjem u svoj stan. Saveljić me dočeka s običnim svojim opomenama.

— Baš ti se hoće, gospodaru, nadmetati s pijanim razbojnicima! Je li to za gospodu? Nesigurno je vrieme: propast ćeš ni za što. Pa neka bi ti i išao na Turčina ili Šveda, no grieh je i kazati na koga.

Ja mu presiečem rieč pitanjem: koliko ima svih novaca?

— Dostat će ti, — odgovori s zadovoljnim licem: — kako god su lopovi tamo pretraživali, ipak sam ja nekako zatajio.

S tim riečima izvadi iz žepa dugu svezanu kesu, punu srebra.

— Hajde, Saveljiću, — rekoh mu: — daj mi sad polovicu, a ostalo uzmi sebi. Ja idem u bjelogorsku tvrdju.

— Ćaćko, Petre Andriću, — reče dobri čiko drhtavim glasom: — poboj se Boga! Kako se možeš puštati na put u sadašnje vrieme, kad nikuda nema prolaza od razbojnikâ! Požali barem svoje rodi-

telje, ako već sam sebe ne žališ. Kamo ti treba ići? Po što? Počekaj malo: doći će vojska, polovit će lopove; tad idi, ako hoćeš, na sve četiri strane.

No nakana je moja bila čvrsta.

— Kasno je promišljati, — odgovorim starcu: — ja moram ići, ja ne mogu ne ići. Ne tuguj, Saveljiću: Bog je milostiv, možda ćemo se, ako Bog dâ, vidjeti! A pazi, ne boj se i ne budi skup. Kupuj, što ti uztreba, pa platio i trostruko. Ja ti novce poklanjam. Ako se za tri dana ne vratim...

— A što ti to, gospodaru? — presieče mi Saveljić rieč. — Da ja tebe pustim sama! Ta toga ni u snu ne traži. Ako si već odlučio ići, to ću ja makar pješice poći za tobom, no tebe ostaviti ne ću. Da ja stanem bez tebe sjedjeti za kamenim zidom? Ta zar sam ja s uma sišao? Kako ti drago, gospodaru, no ja se od tebe ne dam.

Ja sam znao, da se sa Saveljićem nije bilo koristi prepirati, pa mu dopustim, da se sprema na put. Za pô ure sjednem ja na svoga konja, a Saveljić na mršavu i hromu kljusinu, koju mu je badava dao jedan gradjanin, nemajući više, čim bi ju hranio. Dodjosmo do gradskih vrata; stražari nas propustiše; mi izadjosmo iz Orenburga.

Počelo se smrkavati. Moj je put vodio mimo Berdsko seoce, stajalište Pugačevljevo. Ravni je put bio zameten sniegom; no po svoj se je stepi vidio konjski trag, koji se svaki dan ponavljao. Ja sam jahao velikim kasom. Saveljić je jedva mogao ići za mnom iz daleka i svaki čas mi je vikao:

— Polaganije, gospodaru, za Boga, polaganije! Prokleto moje kljuse ne može dospjeti za tvojim dugonogim biesom. Kamo se žuriš? Hajde, da idemo na pir, nego kao bez glave, sad ću nä... Petre Andriću... ćaćko Petre Andriću... Gospode Vladiko, propast će gospodsko diete!

Skoro se zasvietliše berdski ognji. Mi se približismo k jamama, kojima je priroda učvrstila seoce. Saveljić me nije ostavljao, ne prestajući sa žalobnim svojim moljenjem. Ja sam se nadao obaći seoce srećno, kad na jednom ugledam pred sobom u sumraku petoricu seljaka, oboružanih toljagama: to je bila prednja straža pugačevskoga stajališta. Pozvaše nas. Ne znajući gesla, ja sam htio šuteći proći mimo njih; no oni me odmah obkole, a jedan od njih primi moga konja za uzdu. Ja pograbim sablju i udarim seljaka po glavi; kapa ga je spasla, no ipak je zateturao i pustio iz rukû uzdu. Ostali su se smeli i pobjegli; ja se poslužim tim časom, podbodem konja i odjašem.

Tama skore noći mogla me je izbaviti od svake pogibli, kad na jedan put, ogledavši se, opazim, da Saveljića sa mnom nije bilo. Jadni starac na hromu svom konju nije mogao uteći razbojnicima. Što da uradim? Počekavši ga nekoliko časaka, pa uvjerivši se o tom, da je zadržan, okrenem konja i odpravim se, da ga oslobodim.

Približavajući se k jami, počujem iz daljine buku, viku i glas moga Saveljića. Ja potečem brže i nadjem se opet medju stražarskim seljacima, što su me prije nekoliko časaka ustavili. Saveljić je bio medju njima. Starca su svukli s konja i spremali se, da ga svežu. Moj ih je dolazak obradovao. S vikom se bace na me i za čas me svuku s konja. Jedan od njih, po svoj prilici glavni, reče nam, da će nas odmah povesti k caru.

— A ćaćko naš — doda: — može zapovjediti, treba li vas odmah objesiti, ili treba čekati do božjega svjetla.

Ja se nisam protivio; Saveljić je učinio po mom primjeru, i stražari nas povedoše sa slavljem.

Provukosmo se preko jame i stupismo u seoce. U svim je kućicama gorio oganj. Svuda se razliegala buka i krika. Na ulici sam se sastao s mnogo naroda; no nitko nas u tami nije opazio i nitko u meni nije prepoznao orenburžkoga častnika. Dovedoše nas ravno ka kućici, što je stajala na uglu razkršća. Pred vratima je stajalo nekoliko vinskih bačava i dva topa.

— Eto i dvorca, — reče jedan izmedju seljaka: — odmah ćemo vas najaviti.

On unidje u kućicu. Ja pogledam na Saveljića: starac se je krstio, moleći u sebi. Dugo sam čekao; seljak se napokon vrati i reče mi:

— Idi, naš je ćaća zapovjedio, da pustimo častnika.

Ja unidjem u kućicu, ili u dvorac, kako su ju zvali seljaci. Kućica je bila osvietljena dvjema lojenim sviéćama, a stiene su bile obliepljene zlatnim papirom; a drugo, klupe, stol, umivaonik na uzici, grabljice u kutu za ugljevlje i veliko ognjište, puno lonaca — sve je bilo, kao u običnoj kućici. Pugačev je sjedio pod svetim slikama, u crvenoj haljini, u visokoj kapi i dostojanstveno podbočen. Oko njega je stajalo nekoliko izmelju glavnih njegovih drugova, kojima se je vidjela hinjena puzavost. Vidjelo se, da je glas o dolazku častnika iz Orenburga pobudio u buntovnicima silnu radoznalost, pa da su se pripravili, kako će me sa slavljem dočekati. Pugačev me je prepoznao na prvi pogled. Hinjena njegova dostojanstva na jedan put nestane.

— A, vaše blagorodje, — reče mi živo: — kako živiš? Po što te je Bog donio?

Ja odgovorih, da sam išao po svom poslu, pa da su me njegovi ljudi ustavili.

— A po kakovom poslu? — upita me.

Ja nisam znao, što bih odgovorio. Pugačev, misleći, da ja ne ću da sve kažem pred svjedocima, obrati se k svojim drugovima i zapovjedi im, da izadju. Svi su poslušali osim dvojice, koji se ne makoše s mjesta.

— Govori pred njima bez straha, — reče mi Pugačev: — od njih ništa ne tajim.

Ja pogledam poprieko ljubimce samozvančeve. Jedan od njih, slabašan i zgrbljen starčić siede brade, nije imao na sebi ništa osobita, osim plave vrpce, prebačene preko ramena po sivu kaputiću. No do vieka ne ću zaboraviti njegova druga. Bio je visoka stasa, debeo i širokih pleća, a činilo mi se, da mu je oko četrdeset i pet godina. Gusta rdjava brada, sive sjajne oči, nos bez nosnicâ i crvenkaste pjege na čelu i na licu podavale su njegovu šarenom, širokom obličju izražaj, koji se ne može razjasniti. Bio je u crvenoj košulji, kirgizkoj haljini i u kozačkim hlačama. Prvi je (kako sam poslije doznao) bio pobjegli kapral Bjelobradov; drugi Atanasij Sokolov (nazvan Hlopuša), prognani zločinac, koji je tri puta pobjegao iz sibirskih rudnika. Ne gledeći na čuvstva, koja su me jedino mučila, družtvo, u kojem sam se tako nenadano našao, vrlo je zabavljalo moje pomišljanje. No Pugačev me dovede k sebi svojim pitanjem:

— Govori, po kakovom si poslu izašao iz Orenburga?

Čudna mi je misao došla u glavu: pričinilo mi se, da mi je Providnost, dovedavši me po drugi put k Pugačevu, podavala zgodu, da izvršim svoju namjeru. Ja sam odlučio, da se njom pokoristim, pa i ne dospjevši, da promislim, što sam odlučio, odgovorim na pitanje Pugačevljevo:

— Ja sam išao u bjelogorsku tvrdju, da izbavim sirotu, kojoj tamo zlo čine.

Pugačevu se zakriese oči.

— Tko se od mojih ljudi usudjuje zlo činiti siroti? krikne. — Pa bio on mudriji od Solomuna, momu sudu ne će uteći. Govori, tko je krivac?

— Švabrin je krivac, — odgovorim ja: — on drži u uzi onu djevojčicu, koju si ti vidio bolestnu kod popadije, i na silu se hoće njom oženiti.

— Naučit ću ja Švabrina! — reče grozno Pugačev. — On će znati, što je to biti svojevoljan i zlo činiti narodu. Ja ću ga objesiti.

— Zapovjedi, da kažem rieč, — reče Hlopuša hrapavim glasom.

— Ti si se prenaglio, odredivši Švabrina za komandanta tvrdjavı, a sad se nagliš, da ga objesiš. Ti si već uvriedio Kozake, davši im plemića za poglavicu; no ne straši plemićâ, gubeći ih na prvu rieč.

— Nije ih za što ni žaliti, ni milovati! — reče starčić s plavom vrpcom. — Nije nesreća pogubiti Švabrina; ali nije zlo ni gospodina častnika redom izpitati: po što je dostojao doći. Ako on tebe ne priznaje carem, onda nema za što u tebe ni pravde tražiti; a ako priznaje, što je do današnjega dana sjedio u Orenburgu s tvojim odmetnicima? Ne ćeš li zapovjediti, da ga odvedemo u ured, pa da zapalimo ognja: meni se čini, da je njegova milost poslana k nama od orenburžkih komandantâ.

Meni se činilo, da je logika staroga zlotvora mogla svakoga dovoljno uvjeriti. Mraz mi proleti po čitavom tijelu pri pomisli, u čijim sam se rukama nalazio. Pugačev je opazio moju smetenost.

— No, vaše blagorodje, — reče mi, namigujući: — moj feldmaršal, čini se, govori, kako treba. Kako ti misliš?

Šala mi je Pugačevljeva vratila bodrost. Ja sam mirno odgovorio, da sam u njegovoj vlasti, pa da je njegova volja uraditi sa mnom, što bude htio.

— Dobro, — reče Pugačev: — sad reci, kako je u gradu.

— Hvala Bogu, — odgovorim ja, — sve je dobro.

— Dobro? — ponovi Pugačev. — A narod umire od gladi!

Samozvanac je govorio istinu; no ja sam ga, po dužnosti prisege, stao uvjeravati, da je to samo pusto naklapanje i da je u Orenburgu svakakvoga živeža.

— Ti vidiš, — prihvati starčić: — da te na oči vara. Svi bjegunci suglasno kazuju, da je u Orenburgu glad i kuga, da tamo jedu mrcinu, i to za gostbu; a njegova milost uvjerava, da je svega do volje. Ako ti hoćeš Švabrina objesiti, onda na istim vješalima objesi i toga mladića, da nikomu ne bude krivo.

Rieči su prokletoga starca, činilo se, uzkolebale Pugačeva. Na sreću stane Hlopuša govoriti protiv svoga druga.

— Dosta je, Naumiću, — reče mu: — ti bi samo davio i klao. Kakav si ti junak? Dosta te je pogledati, u čem ti se drži duša. Sam u grob gledaš, a druge gubiš. Ili zar je malo krvi na tvojoj duši?

— A kakav si ti bogoljubac? — uzvrati Bjelobradov. — Odkuda u tebe smiljenje?

— Dakako, — odgovori Hlopuša: — i ja sam grješan, i ova je ruka — (tu stisne košćatu šaku, i zasukavši rukave, odkrije kosmatu ruku) — i ova je ruka kriva u prolivenoj hrišćanskoj krvi. No ja sam gubio protivnika, a ne gosta; na prostom razkršću i u tamnoj

šumi, a ne doma sjedeći u zapećku; kandžijom i kijačom, a ne babljim nagovaranjem.

Starac se okrene i promrmlja rieči: »razderane nosnice!«...

— Što ti tamo šapćeš, starkelja? — krikne Hlopuša. — Ja ću tebi dati »razderane nosnice«; počekaj, doći će i tvoje vrieme: dat će Bog, i ti ćeš onjušiti klieště... A do toga pazi, da ti brade ne izčupam!

— Gospodo gjenerali, — prozbori dostojanstveno Pugačev, — dosta je svadje. Ne bi bilo nesreće, kad bi i svi orenburžki psi mahali nogama pod gredom na vješalima: nevolja je, ako se naši psići medju sobom pokolju. Hajde, pomirite se.

Hlopuša i Bjelobradov ne rekoše ni rieči i mrko gledahu jedan na drugoga. Ja sam vidio, da treba promieniti razgovor, koji se je mogao svršiti za mene vrlo nezgodno, pa obrativši se k Pugačevu, rečem mu, držeći se veselo:

— Ah, gotovo sam zaboravio, da ti zahvalim na konju i kožuhu. Bez tebe se ja ne bih bio dovukao do grada i smrzao bih se na putu.

Moja je zamka pošla za rukom. Pugačev se razveselio.

— Dug je liep, kad se plati, — reče, namigujući i škiljeći. — Ded mi sad pripoviedaj, što ti imaš s tom djevojkom, kojoj Švabrin zlo čini? Nije li možda žar junačkoga srca, a?

— Ona mi je zaručnica, — odgovorim Pugačevu, videći zgodnu promjenu vremena i ne nahodeći nužde, da skrivam istinu.

— Tvoja zaručnica! — krikne Pugačev. — A zašto to nisi prije rekao? Ta mi ćemo te oženiti i na svadbi se tvojoj proveseliti! — Za tim, obraćajući se k Bjelobradovu: — Čuj, feldmaršale! Ja sam s njegovim blagorodjem stari prijatelj; sjednimo i večerajmo; jutro je od večera mudrije. Sutra ćemo vidjeti, što ćemo s njim uraditi.

Ja bih se bio odrekao ponudjene mi časti; no nije bilo kud kamo. Dvije mlade Kozačke, kćeri gospodara kućice, prostru stol bielim stolnjakom; donesu kruha, juhe i nekoliko boca vina i piva, i ja se po drugi put nadjem za jednim stolom s Pugačevom i s njegovim čudnim drugovima.

Pijanka, kojoj sam bio nehotimični svjedok, trajala je do gluhe noći. Napokon je pijanstvo stalo svladavati divandžije. Pugačev zadriema, sjedeći na svojem mjestu; drugovi njegovi ustadoše i dadoše mi znak, da ga ostavim. Ja izadjem zajedno s njima. Po odredbi Hlopušinoj odvede me stražar u uredsku sobu, gdje sam našao i Saveljića i gdje su me ostavili s njim u zatvoru. Čiko se je tako načudio, videći sve to, što se je dogadjalo, da me nije ništa upitao. On legne u tami i dugo je jecao i uzdisao; napokon zahrče,

a ja se predadoh mislima, koje mi nisu čitavu noć dale ni časka da zadriemam.

U jutro me dodjoše pozvati u ime Pugačeva. Ja podjem k njemu. Pred vratima su njegovim stajala kolica, a u njih zapresena tri tatarska konja. Narod se na ulici kupio. Pred sobom se sastanem s Pugačevom: bio je obučen za put, u šubi i kirgizkoj kapi. Jučerašnje divandžije bili su oko njega, držeći se puzavo, a to je bilo u vrlo velikom protuslovlju sa svim, čemu sam jučer bio svjedok. Pugačev se sa mnom veselo pozdravi i zapovjedi mi, da sjednem s njim u kolica. Mi sjedosmo.

— U bjelogorsku tvrdju! — reče Pugačev Tatarinu širokih pleća, što je stojeći kočijašio.

Srce mi silno zakuca. Konji potegnu, zvonce zazvoni, kolica polete...

— Stoj! Stoj! — počuje se meni suviše poznat glas, i ja opazim Saveljića, kako trči pred nas. Pugačev zapovjedi, da stanemo.

— Ćaćko, Petre Andriću! — vikaše čiča. — Ne ostavi me pod stare godine medju ovim lop...

— A, starkelja! — reče mu Pugačev. — Opet nam se Bog dao vidjeti. Hajde, sjedni sprieda.

— Hvala, gospodaru, hvala, otče rodjeni! — govoraše Saveljić, sjedajući. — Dao ti Bog sto godina zdravlja za to, što si me, starca, pogledao i umirio. Do vieka ću se za te Bogu moliti, a zečjega kožušca ne ću već ni spominjati.

Taj je zečji kožušac mogao napokon zazbilja razsrditi Pugačeva. Na sreću samozvanac ili nije počuo, ili nije pazio na nezgodnu napomenu. Konji potekoše; narod se na ulici ustavljao i klanjao do pojasa. Pugačev jekimao glavom na obadvije strane. Za čas izadjosmo iz seoca i poletjesmo po gladkoj cesti.

Lako se može pomisliti, što sam ćutio u taj čas. Za nekoliko ura imao sam se vidjeti s onom, za koju sam mislio, da je već izgubljena. Ja sam pomišljao u sebi časak našega sastanka... Mislio sam i na toga čovjeka, u čijim je rukama bila moja sudba i koji je po čudnovato slivenim zgodama tajinstveno bio sa mnom svezan. Ja sam se spominjao nagle okrutnosti i krvoločnih navika onoga, koji se je ponudio, da bude izbaviteij moje mile! Pugačev nije znao, da je ona kći kapetana Mironova; ozlojedjeni Švabrin mogao mu je sve odkriti; Pugačev je mogao saznati istinu i na drugi način... A što će onda biti s Marijom Ivanovnom? Mraz mi proleti tielom i kosa mi se naježi.

Na jedan put Pugačev prekine moje misli, obrativši se k meni s pitanjem:

— U što si se, vaše blagorodje, dostojao zamisliti?

— Kako se ne bih zamislio? — odgovorim mu — Ja sam častnik i plemić; jučer sam se jošte tukao protiv tebe, a danas se s tobom vozim u jednim kolima i sreća čitavoga moga života zavisi o tebi.

— Pa što, — upita Pugačev: — što te je strah?

Ja odgovorih, kad me je već jednom pomilovao, da se nadam ne samo njegovoj milosti, nego i pomoći.

— I pravo imaš, Boga mi, pravo imaš! — reče samozvanac. — Ti si vidio, da su te moji ljudi gledali poprieko; a starac je i danas sveudilj tvrdio, da si ti uhoda i da te treba mučiti i objesiti; no ja nisam pristao, — doda tišim glasom, da ne počuje Saveljić i Tatarin: — sjećajući se tvoje čaše vina i zečjega kožuha. Vidiš, da ja nisam takav krvopija, kako o meni govore vaša braća.

Ja se sjetim zauzeća bjelogorske tvrdje, no nisam držao za potrebno, da mu ne povladim, pa nisam odgovorio ni rieči.

— Što o meni govore u Orenburgu? — upita Pugačev poslije kratke šutnje.

— Ta kažu, da se je s tobom malo težko naravnati. Ne može se kazati: dao si se oćutjeti.

Na licu se samozvančevu ukaza zadovoljno samoljublje.

— Da, — reče kao veselo: — ja vojujem, da ne možeš bolje. Znadu li vaši u Orenburgu za boj pod Juzejevom? Četrdeset je generalo ubijeno, četiri vojske zarobljene. Što ti misliš: bi li se sa mnom mogao ogledati pruski kralj?

Hvastanje mi se razbojnikovo pričini smiešno.

— A što ti sam misliš, — rekoh mu: — bi li ti što opravio s Fridrikom?

— S Fedorom Fedorovićem? A kako ne bih? Ta s vašim generalima već opravljam, a oni su njega tukli. Do sad je moje oružje bilo srećno. Da mi je samo vremena, bit će još svašta, kad podjem na Moskvu.

— A ti misliš poći na Moskvu?

Samozvanac se malo zamisli i reče u pô glasa:

— Bog zna. Ulica je moja tiesna; malo imam volje. Moji ljudi mudruju. Oni su tati. Moram uho držati oštro; oni će kod prvoga neuspjeha izkupiti svoj vrat pod mojom glavom.

— To, to! — rekoh Pugačevu. — Ne bi li bilo bolje, da ih sâm ostaviš za vremena, pa da se utečeš milosrdju caričinu?

Pugačev se gorko nasmieši.

— Ne, — odgovori: — kasno je meni kajati se. Za mene ne će biti pomilovanja. Nastavit ću, kako sam počeo. Tko zna? Možda i uspije! Ta Griška Otrepjev carovao je nad Moskvom.

— A znaš li ti, kako je svršio? Bacili su ga na prozor, zaklali, sažgali, nabili njegovim pepelom top i izpalili!

— Čuj, — reče Pugačev s nekakvim divljim nadahnućem: — pripovjedit ću ti pripoviedku, što mi je u djetinjstvu pripoviedala stara Kalmučka. Jednom pitaše orao gavrana: »Reci mi, gavran-ptico, oda šta živiš na bielom svietu trista godina, a ja svega samo trideset i tri ljeta?« — »Od toga, ćaćko,« odgovori mu gavran, »što ti piješ živu krv, a ja se hranim mrcinom.« Orao pomisli: pa daj da i mi kušamo tim se hraniti. Dobro. Poletješe orao i gavran. Eto opaze poginula konja, spuste se i sjednu. Gavran stane kljuvati, pa i hvaliti. Orao kljune jedan put, drugi put, mahne krilom i reče gavranu: »Ne brate gavrane; bolje je, nego trista ljeta hraniti se strvinom, jedan put se napojiti živom krvlju; a onda, što Bog dâ!« — Kako ti se čini kalmučka pripoviest?

— Mudro smišljena, — odgovorim mu. — No živjeti ubijstvom i razbojstvom znači, ja mislim, kljuvati mrcinu.

Pugačev me pogleda u čudu i ništa ne odgovori. Oba zamukosmo, zadubavši se svaki u svoje misli. Tatarin zapjeva tužnu pjesmu; Saveljić se, driemljući, ljuljao na prednjem sjedalu. Kolica su ljetjela po gladkom zimskom putu... Na jedan put opazim seoce na strmoj obali Jaika s ogradom i zvonikom — i za četvrt ure unidjosmo u bjelogorsku tvrdju.

GLAVA DVANAESTA.

SIROTA.

Kô što naša jabučica
Nema vrška ni mladicâ,
Tako naša kneginjica
Nema otca ni matere.
Otpremit je nema nitko,
Blagoslovit nema nitko.
Svadbena pjesma.

Kolica se dovezoše k triemu komandantske kuće. Narod prepozna zvonce Pugačevljevo i hrpimice trčaše za nama. Švabrin dočeka samozvanca u triemu. Bijaše obučen na kozačku i pustio si je bradu. Izdajica pomogne Pugačevu izaći iz kolicâ, podlim riečima kazujući svoju radost i usrdnost. Opazivši mene, smete se, no skoro se sabere i pruži mi ruku, govoreći:

— I ti si naš? Davno je tako trebalo!

Ja se okrenem od njega i ne odgovorim ništa.

Srce mi se razplakalo, kad smo se našli u davno mi poznatoj sobi, gdje je na stieni još visjela diploma pokojnoga komandanta, kao tužni grobni napis proślome vremenu. Pugačev sjedne na onaj divan, na kojem bi driemao Ivan Kuzmić, uspavan mrčanjem svoje žene. Švabrin mu sam donese rakije. Pugačev izpije čašicu i reče mu, pokazavši na mene:

— Ponudi i njegovo blagorodje.

Švabrin pridodje k meni sa svojim podmetom; no ja se po drugi put od njega okrenem. Činilo se, da nije pri sebi. Kako je bio oštrouman, on se je dakako domislio, da Pugačev nije s njim zadovoljan. Njega se je bojao, a na mene je gledao nepovjerljivo. Pugačev pripita, kako je u tvrdji, što se čuje o neprijateljskoj vojsci i o sličnim stvarima, pa ga na jedan put nenadano upita:

— Reci, dragane, kakovu ti djevojku držiš kod sebe pod stražom? Pokaži der ju meni.

Švabrin probliedi, kao mrtvac.

— Gospodaru, — reče dršćućim glasom, — gospodaru, ona nije pod stražom... ona je bolestna... ona leži u čardaku.

— Vodi me k njoj, — reče samozvanac, ustajući s mjesta.

Izgovarati se nije bilo moguće. Švabrin povede Pugačeva u čardak Marije Ivanovne. Ja podjem za njima.

Švabrin stane na stubama.

— Gospodaru, — reče: — vi imate vlast tražiti od mene, što vam drago; no ne zapoviedajte, da stranac ulazi u spavaonicu moje žene.

Ja sam zadrhtao.

— Dakle ti si oženjen! — rekoh ja Švabrinu, spreman, da ga razderem.

— Polako, — presieče mi riečPugačev: — to je moja stvar. A ti, — nastavi, obraćajući se k Švabrinu, — ne mudruj i ne pretvaraj se: je li ti žena, ili nije, a ja vodim k njoj, koga hoću. Vaše blagorodje, idi za mnom.

Pred vratima čardaka Švabrin opet stane i reče, zapinjući:

— Gospodaru, kažem vam unapried, da je ona u bieloj groznici i već je treći dan, što bunca bez prestanka.

— Otvaraj! — reče Pugačev.

Švabrin stane tražiti po žepovima i reče, da nije uzeo sa sobom ključa. Pugačev trkne nogom u vrata; ključanica odskoči, vrata se otvore i mi unidjosmo.

Ja pogledam i obamrem. Na podu, u seljačkom poderanom odielu, sjedjela je Marija Ivanovna, blieda, mršava, razčupane kose. Pred njom je stajao vrč vode, pokrit komadom kruha. Opazivši me, ona zadršće i krikne. Što se tad sa mnom dogodilo, ne sjećam se.

Pugačev pogleda na Švabrina i reče s gorkim smieškom:

— Krasna je to u tebe bolnica! — Zatim pristupi k Mariji Ivanovni: — Reci mi, golubice, zašto te tvoj muž kazni? Što si mu skrivila?

— Moj muž, — ponovi ona: — on meni nije muž. Ja nikad ne ću biti njegova žena! Ja sam odlučila, da ću radije umrieti, pa ću i umrieti, ako me ne izbave.

Pugačev pogleda grozno na Švabrina:

— I ti si se usudio mene varati! — reče mu. — Znaš li, ništarijo, što si zaslužio?

Švabrin pane na koljena... U taj čas priezir podavi u meni sva čuvstva mržnje i gnjeva. Gadilo mi se gledati plemića, gdje se valja pred nogama pobjeglu Kozaku. Pugačev se smekša.

— Opraštam ti ovaj put, — reše Švabrinu: — no znaj, da će ti se kod prve krivnje spomenuti i ova.

Zatim se obrati k Mariji Ivanovni i reče joj ljubazno:

— Izadji, krasna djevojko; poklanjam ti slobodu. Ja sam car.

Marija ga Ivanovna brzo pogleda i dosjeti se, da je pred njom ubojica njezinih roditelja. Ona pokrije lice obadvjema rukama i pade bez sviesti. Ja se bacim k njoj; no u taj se čas vrlo smjelo protura u sobu stara moja poznanica Palaša, pa stane dvoriti svoju gospodičnu. Pugačev izadje iz čardaka i nas sva trojica sadjosmo u gostinsku sobu.

— Što, vaše blagorodje? — reče, smijući se, Pugačev. — Izbavili smo krasnu djevojku! Što misliš, ne bismo li poslali po popa, pa da damo, neka vjenča rodjaku? Ako hoćeš, ja ću biti kum vjenčani, Švabrin djever; proveselit ćemo se, napit ćemo se... i vrata ćemo zatvoriti!

Čega sam se bojao, to se i dogodilo. Švabrin čuvši ponudu Pugačevljevu, izadje izvan sebe.

— Gospodaru, — reče u biesu, — ja sam kriv, ja sam vam slagao; no i Grinev vas vara. Ta djevojka nije rodjaka ovdješnjega popa: ona je kći Ivana Mironova, koji je pogubljen kod zauzeća ovdješnje tvrdje.

Pugačev upre u me ognjene svoje oči.

— A što je još to? — upita u čudu.

— Švabrin ti je kazao istinu, — odgovorim ja čvrsto.

— Ti mi to nisi kazao, — doda Pugačev i lice mu se smrkne.

— Sam prosudi, — odgovorim mu: — je li moguće bilo pred tvojim ljudima kazati, da je kći Mironova živa. Ta oni bi ju razderali zubima. Ništa je ne bi spaslo!

— I to je istina, — reče, smijući se, Pugačev: — moje pijanice ne bi poštedjele jadne djevojke. Dobro je uradila kumica popadija, što ih je prevarila.

— Čuj, — nastavim ja, videći, kako je dobre volje: — kako bih te nazvao, ne znam, pa i ne ću znati... No Bog vidi, da bih ti životom rad naplatio to, što si za mene učinio. Samo ne traži ono, što je protiv moje časti i kršćanske duše. Ti si moj dobročinac. Svrši, kako si počeo: odpusti me s jadnom sirotom, kud nam Bog put pokaže. A ti, gdjegod bio i dogodilo se s tobom, što mu drago, svaki ćemo se dan Bogu moliti za spasenje grješne tvoje duše...

Činilo se, surova je duša Pugačevljeva bila dirnuta.

— Neka bude na tvoju! — reče. — Kad gubim, gubim, kad milujem, milujem: takav je moj običaj. Uzmi svoju ljepoticu, vozi ju, kuda hoćeš, i dao vam Bog ljubav i pamet.

Tu se obrati k Švabrinu i zapovjedi mu, da mi dade propustnicu u sve zaustave i tvrdje pod njegovom vlašću. Švabrin je posve poništen stajao, kao okamenjen. Pugačev ode, da pregleda tvrdju. Švabrin ga je sprovadjao, a ja sam ostao pod izlikom, da ću se spremiti za put.

Ja potečem u čardak. Vrata su bila zatvorena. Ja pokucam.

— Tko je? — upita Palaša.

Ja se odazovem. Mili se glas Marije Ivanovne počuje iza vratâ:

— Počekajte, Petre Andriću. Ja se preoblačim. Podjite k Akulini Pamfilovni: ja ću odmah biti tamo.

Ja sam se pokorio i podjem u kuću otca Gerasima. I on i popadija potekoše mi u susret. Saveljić im je već sve unapried kazao.

— Zdravo, Petre Andriću, — govoraše popadija, — dao je Bog, da se opet vidimo. Kako živite? A mi smo vas svaki dan spominjali. A Marija je Ivanovna svašta pretrpjela bez vas, golubica moja!... No recite, ćaćko moj, kako ste se vi to s Pugačevom složili? Kako vas to nije ukresao? Dobro, hvala zlotvoru i na tom.

— Dosta, stara, — presieče otac Gerasim: — ne brbljaj sve, što znaš. Nema spasa u mnogu glagolanju. Ćaćko Petre Andriću! Unidjite, molim vas. Davno se, davno nismo vidjeli.

Popadija me stane častiti onim, što je Bog dao, a medjutim je govorila bez prestanka. Izpripovijedila mi je, kako ih je Švabrin prisilio, da mu dadu Mariju Ivanovnu; kako je Marija Ivanovna plakala i kako se nije htjela s njima razstati; kako je Marija Ivanovna sve to vrieme s njom obćila po Palaši (djevojka je to srčana, koja i podčastnika umije prisiliti, da igra, kako ona svira); kako je svjetovala Mariju Ivanovnu, da mi napiše pismo, i drugo koješta. Ja sam joj opet u kratko izpripovjedio svoju pripoviest. Pop se je i popadija krstila čuvši, da Pugačev zna za njihovu varku.

— Budi s nama sveti križ! — govoraše Akulina Pamfilovna: — Proturio Bog oblak mimo nas. Aj, ala je Aleksij Ivanić fin ptić!

Upravo se u taj čas otvore vrata, a u sobu unidje Marija Ivanovna sa smieškom na bliedom licu. Ostavila je svoje seljačko odielo, pa je bila obučena, kao i prije, prosto i liepo.

Ja ju primim za ruku i nisam mogao progovoriti ni jedne rieči. Oboje smo mučali od punoće srca. Gospodari su naši osjetili, da nama nije do njih, pa su nas ostavili. Ostali smo sami. Sve smo zaboravili. Govorili smo i nismo se mogli nagovoriti. Marija Ivanovna izpripovjedila mi je sve, što se je s njom dogodilo od onda, odkad je bila osvojena tvrdja; opisala mi je sve, kako joj je bilo strašno, sve muke, na koje ju je stavljao gadni Švabrin. Sjetili smo se i predjašnjega sretnoga doba... Oboje smo plakali... Napokon joj stanem razlagati svoje osnove. Da ostane u tvrdji, koja je u vlasti Pugačevljevoj i kojom upravlja Švabrin, to nije bilo moguće. Nije se moglo misliti ni na Orenburg, koji je baš trpio nevolje podsjedanja. Ona nije na svietu imala ni jednoga rodjaka. Ja ju ponudim, da podje u selo k mojim roditeljima. S početka je kolebala, bojala se poznatoga nedobrohotnoga držanja moga otca. Ja sam ju umirio. Ja sam znao, da će si otac držati za čast i smatrati za dužnost, da primi kćer zaslužna vojnika, koji je poginuo za domovinu.

— Mila Marijo Ivanovna, — rekoh joj napokon: — ja te smatram svojom ženom. Čudne su nas zgode sjedinile nerazrješivo; ništa nas na svietu ne može razstaviti.

Marija me je Ivanovna saslušala prosto, bez hinjene stidljivosti, bez promišljena odbijanja. Ona je osjećala, da je sudba njezina bila sjedinjena s mojom. No ona ponovi, da ne će drugačije biti moja žena, osim s privoljenjem mojih roditelja. Ja joj se nisam u tom ni protivio. Mi se poljubismo iskreno, — i tako je sve bilo medju nama gotovo.

Za uru mi podčastnik donese propustnicu, podpisanu Pugačevljevom drljačinom, pa me u njegovo ime pozove k njemu. Ja sam ga našao spremna na put. Ne mogu raztumačiti, što sam osjećao, raztajući se s tim strašnim čovjekom, izrodom, zlotvorom za sve, osim mene. Zašto ne bih kazao istinu? U taj me je čas silna sućut vukla k njemu. Ja sam vruće želio, da ga iztrgnem izmedju zlotvorâ, koje

je vodio, pa da spasem njegovu glavu, dok je još bilo vremena. Švabrin i narod, koji se je gurao oko nas, smeli su me, da kažem sve, čega mi je srce bilo puno.

Razstali smo se prijateljski. Pugačev, opazivši u hrpi Akulinu Pamfilovnu, zaprieti joj prstom i namigne, kao za znak; zatim sjedne u kolica, zapovjedi, da se vozi k Berdu, pa kad su konji pošli, još se jednom izpruži iz kola i krikne mi:

— S Bogom, vaše blagorodje! Možda ćemo se vidjeti kadgod.

Ja sam se doista s njim vidio... no u kakovoj zgodi!...

Pugačev ode. Ja sam dugo gledao na bielu stepu, po kojoj je letjela njegova trojka. Narod se razidje. Ja se vratim u kuću svećenikovu. Sve je bilo gotovo za naš odlazak; ja nisam htio više oklievati. Sve naše dobro bilo je spremljeno u stara komandantova kola. Kočijaši za čaš zapregoše konje. Marija Ivanovna ode, da se oprosti s grobovima svojih roditelja, sahranjenih za crkvom. Ja sam ju htio sprovesti, no ona me umoli, da ju ostavim samu. Za nekoliko časaka ona se vrati, roneći tiho suze. Dadoše nam kola. Otac Gerasim i žena njegova izadju u triem. Nas troje: Marija Ivanovna s Palašom i ja sjedosmo u kolica. Saveljić se stisnuo sprieda.

— S Bogom, Marijo Ivanovna, golubice moja! S Bogom, Petre Andriću, sokole naš sivi! — govoraše popadija. — Sretan put i dao vam Bog sreću obadvojemu!

Mi podjosmo. Na prozoru komandantske kuće opazim, gdje stoji Švabrin. Na licu mu se vidjela mrka zloba. Ja nisam htio, da se baš pokažem uništenomu neprijatelju, pa svratim očima na drugu stranu. Napokon izadjosmo iz tvrdjavnih vrata i za uviek ostavismo bjelogorsku tvrdju.

GLAVA TRINAESTA.

UZA.

»Ne ljutite se, gazdo: moram ovaj čas
Po dužnosti u uzu da odpravim vas.«
— Molim, ja sam spreman, no ipak u nadi,
Da razložit date, o čemu se radi.
Knjažnin.

Sastavši se tako nenadano s milom djevojkom, radi koje me je još u jutro mučio nemir, nisam vjerovao samomu sebi, pa sam mislio, da je sve to san, što se je sa mnom dogodilo. Marija Ivanovna gledala je zamišljeno sad na mene, sad na cestu, pa se je činilo, da se još nije osviestila i došla k sebi. Mi smo mučali. Srca su naša bila

previše umorena. Neopazice smo se za dvie ure po prilici našli u bližnjoj tvrdji, koja je takodjer bila u vlasti Pugačevljevoj. Ovdje smo promienili konje. Po hitrini, kojom su ih zaprezali, po žurnoj uslužnosti bradata Kozaka, što ga je Pugačev postavio za komandanta, ja sam vidio, da su me, hvala brbljavosti kočijaševoj, držali za dvorskoga ljubimca.

Pošli smo dalje. Počelo se smrkavati. Mi se približismo gradiću, gdje se je, po riečima komandantovim, nalazio jaki odio, što je išao, da se sjedini sa samozvancem Nas ustaviše stražari. Na pitanje: »Tko putuje?« odgovori kočijaš gromoglasno: »Carev kum sa svojom domaćicom.« Na jedan put nas obkoli hrpa husara s užasnim psovkama.

— Izlazi, vražji kume! — reče mi brkati stražmeštar. — Dobit ćeš eto kupelj sa svojom domaćicom!

Ja izadjem iz kolicâ i zatražim, da me odvedu k svojemu poglavaru. Opazivši častnika, vojnici prestadoše psovati. Stražmeštar me povede k majoru. Saveljić me nije ni na čas ostavljao, govoreći sam sobom: »To ti je carev kum! Iz ognja, pa u plamen. Gospode Vladiko, kako će se to svršiti?« Kolica podjoše korakom za nama.

Za pet časaka dodjosmo k sjajno razsvietljenoj kućici. Stražmeštar me ostavi pri straži i podje, da o meni javi. On se odmah vrati, javivši mi, da njegovo blagorodje nema kad da me primi, nego da je zapovjedilo odvesti me pod nadzor, a domaćicu dovesti k sebi.

— Što to znači? — kriknem ja u bjesnilu. — Ta zar je s uma sašao?

— Ne mogu znati, vaše blagorodje, — odgovori stražmeštar: — samo je njegovo blagorodje zapovjedilo, da vaše blagorodje odvedem pod nadzor; a njezino blagorodje zapovjedjeno mi je dovesti k njegovu visokom blagorodju, vaše blagorodje!

Ja poletim u triem. Stražarima nije palo na pamet, da me zadržavaju, i ja uletim ravno u sobu, gdje su se šestorica husarskih častnika igrali banke. Major je stavljao. Kako sam se začudio, kad sam, pogledavši na nj, prepoznao Ivana Ivanovića Zurina, koji me je nekad u igri ogulio u simbirskoj krčmi!

— Je li moguće! — kriknem. — Ivane Ivanoviću! Jesi li ti?

— A, a, a, Petre Andriću! Koja sudba? Odkuda ti? Zdravo brate! Ne ćeš li postaviti karticu?

— Hvala. Zapovjedi radije, da mi se odredi stan.

— Kakav ti treba stan? Ostani kod mene.

— Ne mogu: ja nisam sâm.

— Pa hajde, daj ovamo druga.

— Ja nisam s drugom, ja sam... s damom.

— S damom! A gdje si ju uhvatio? Ehe, brate!

Kod tih rieči zazviždа Zurin tako glasno, da su svi udarili u grohotan smieh, a ja sam se posve smeo.

— Hajde, — nastavi Zurin: — neka bude. Dobit ćeš stan. Žao mi je... Proveselili bismo se kao nekada... He, momče! Ta što ne vode ovamo tê kumice Pugačevljeve? Ili se ne dâ? Recite joj, neka se ne boji; gospodin je, reci, prekrasan: ništa joj ne će, nego lijepo po vratu.

— A što ti to govoriš? — reknem Zurinu. — Kakova kumica Pugačevljeva? To je kći pokojnoga kapetana Mironova. Ja sam ju izvezao iz robstva i sad ju sprovadjam do otčeva sela, gdje ću ju i ostaviti.

— Kako! Dakle to su mi o tebi malo prije javljali? Molim te, što to znači?

— Poslie ću ti sve izpripovjediti. A sada, Boga ti, umiri jadnu djevojku, koju su tvoji husari uplašili.

Zurin odmah odredi, što je trebalo. On sam izadje na ulicu, da se izpriča pred Marijom Ivanovnom poradi nehotomična nesporazumka, pa zapovjedi stražmeštru, da joj odredi najljepši stan u čitavom gradu. Ja sam ostao, da prenoćim kod njega.

Mi se navečerasmo, pa kad smo ostali u dvoje, ja sam mu izpripovjedio čitavo svoje putovanje. Zurin me je slušao vrlo pozorno. Kad sam svršio, on zakima glavom i reče:

— To je, brate, dobro; jedno nije dobro: zašto te vrag goni, da se ženiš? Ja, pošten častnik, ne ću da te varam; no vjeruj ti meni, da je ženitba... ludost. Pa što će ti to... natezati se sa ženom i uspavljivati dječurliju? Ej, pljuni! Posluhni mene: razveži se ti s kapetanovom kćerkom. Put sam u Simbirsk očistio, pa je siguran. Odpravi ju odmah sutra samu k tvojim roditeljima, a ti ostani kod mene u odjelu. Nemaš se za što vraćati u Orenburg. Pasti ćeš opet u ruke buntovnicima, pa ćeš se jedva još jednom od njih izbaviti. Tako će ljubavna ludost proći sama od sebe i sve će biti dobro.

I ako se nisam s njim posve slagao, ipak sam osjećao, da je poštenje tražilo, da budem u caričinoj vojsci. Ja odlučim, da ću poslušati savjet Zurinov: odpraviti Mariju Ivanovnu u selo i ostati u njegovu odjelu.

Saveljić dodje, da me svuče; ja mu kažem, da već drugi dan bude spreman na put s Marijom Ivanovnom. On se najprije nije dao.

— Što ti, gosparu? Kako ću ja tebe ostaviti? Tko će biti uza te? Što će reći tvoji roditelji?

Poznavajući tvrdoglavost svoga čike, nakanio sam, da ga uvjerim ljubežljivošću i iskrenošću.

— Prijatelju moj, Arhipe Saveljiću, — rekoh mu: — ne odbij, budi mi dobročinac; meni sluge ne će trebati, a ne ću biti miran, ako Marija Ivanovna podje na put bez tebe. Služeći njoj, služiš i meni, jer sam ja čvrsto odlučio, čim zgoda dopusti, da se njom oženim.

Tu Saveljić pljesne rukama, kao da se je neopisano začudio.

— Ti ćeš se ženiti! — ponovi. — Diete se hoće ženiti! A što će reći ćaća, a što će misliti majka?

— Pristat će, sigurno će pristati, — odgovorim ja: — kad upoznaju Mariju Ivanovnu. Ja se nadam i na tebe. Ćaća i mama tebi vjeruju; ti ćeš nas zagovarati, zar nije tako?

Starca je to dirnulo.

— Oh, ćaćko ti moj, Petre Andriću, — odgovori, — premda si se malo prerano namislio ženiti, no zato je Marija Ivanovna takova dobra gospodična, da je grjehota propustiti priliku. Pa neka bude na tvoju! Sprovest ću ju, angjela božjega, pa ću robski javiti tvojim roditeljima, da takovoj nevjesti ne treba ni miraza.

Ja zahvalim Saveljiću i legnem spavati u jednoj sobi sa Zurinom. Uzpaljen i uznemiren, ja sam se razbrbljao. Zurin se s početka razgovarao sa mnom rado, no malo su po malo rieči njegove postajale sve rjedje i nerazumljivije; napokon, mjesto odgovora na nekakovo pitanje, on zahrče i zazviždne. Ja zamuknem i skoro se povedem za njegovim primjerom.

Drugi dan u jutro dodjem k Mariji Ivanovni. Ja joj rečem svoje nakane. Ona je priznala, da su pametne, i odmah se je sa mnom složila. Odio je Zurinov imao isti dan izaći iz grada. Nije bilo kad oklievati. Ja sam se odmah tu razstao s Marijom Ivanovnom, preporučivši ju Saveljiću i davši joj pismo za svoje roditelje. Marija Ivanovna zaplače.

— S Bogom, Petre Andriću! — reče tihim glasom. — Hoćemo li se vidjeti, ili ne ćemo... Bog sam zna; no do vieka ne ću zaboraviti; do groba ćeš ti jedini ostati u mom srcu.

Ja nisam mogao ništa odgovoriti. Ljudi nas obkoliše. Ja se nisam pred njima htio podavati čuvstvima, koja su me uznemirivala. Napokon ona ode. Ja sam se vratio k Zurinu tužan i mučaljiv. On me je htio razveseliti; ja sam mislio, kako bih zaboravio tugu; mi smo sproveli dan bučno kao lole, a na večer podjosmo na vojsku.

To je bilo na koncu veljače. Zima se je, koja je otežčavala vojene odredbe, primicala kraju, pa su se naši generali spremali na zajednički posao. Pugačev je još sveudilj pod Orenburgom. Medjutim

su se oko njega skupljali odjeli i sa svih se strana približavali zlotvorskomu gniezdu. Pobunjena su se sela, čim bi opazila našu vojsku, pokoravala; razbojničke su čete svuda bježale od nas, pa je sve dalo slutiti, da će se brzo i srećno svršiti.

Malo je za tim knez Golicin pod tvrdjom Tatiščevom razbio Pugačeva, raztjerao njegove čete, oslobodio Orenburg i nanio, činilo se, buni posljednji i odlučni udarac. Zurin je bio u to vrijeme odredjen protiv buntovničke čete Baškiraca, koji su se raztepli prije, nego što smo ih ugledali. Proljeće nas zaustavi u tatarskom seocu. Rječice su se razlile i ceste su postale neprolazne. Mi smo se u svojoj dangubi tješili mišlju, da će skoro svršiti majušna vojna s razbojnicima i divljacima.

No Pugačev nije bio ulovljen. On se pojavi u sibirskim radionicama, sabere tamo nove čete i opet počne zlo raditi. Glas se o njegovim uspjesima opet razširi. Mi saznasmo, da su razorene sibirske tvrdje. Malo za tim uznemiri vojničke poglavice, koji su bez brige driemali u nadi na nemoć prezrena buntovnika, glas o osvojenju Kazana i o samozvančevu polazku na Moskvu. Zurin dobije zapovied, da priedje Volgu i poteče k Simbirsku, gdje je već buknuo požar. Misao, da će mi možda poći za rukom, da dodjem u naše selo, ogrlim roditelje i vidim Mariju Ivanovnu, napunila me je radošću. Skakao sam kao djetešce, i sve govorio, grleći Zurina: »U Simbirsk! U Simbirsk!« Zurin je uzdisao i govorio: »Ne, ti ne ćeš dobro proći. Oženit ćeš se i propast ćeš u ludo«, pa bi slegao ramenima.

Približavasmo se obalama Volge. Naša pukovnija dodje u selo ** i ostane u njem na noćištu. Drugi dan u jutro imali smo prebaciti Volgu. Starješina mi reče, da su se na drugoj strani sela pobunila; Pugačevljeve se čete svuda skiću.

Ta me je viest silno uznemirila.

Neuztrpljivost me oblada i nije mi dala mira. Selo moga otca bilo je oko 30 vrsta daleko na drugoj strani rieke. Ja upitam, ne bi li se mogao naći, tko bi me prevezao. Svi su seljaci bili ribari; ladjâ je bilo mnogo. Ja dodjem k Zurinu i kažem mu svoju namjeru.

— Čuvaj se, — reče mi: — samu ti je ići pogibeljno. Čekaj do jutra. Mi ćemo prieći prvi i doći u goste tvojim roditeljima s 50 husara svakako.

Ja sam ostao kod svoga. Ladjica je bila spremna. Ja sjednem u nju s dva veslača. Oni odrinu i stanu veslati.

Nebo je bilo jasno. Mjesec je sjao. Vrieme je bilo tiho. Volga je tekla jednako i mirno. Ladjica, ljuljajući se u plivanju, sklizala se je površinom tamnih valova. Prodje oko pô ure. Ja se udubem u privi-

djaje svojih misli. Dodjosmo nasred rieke... Na jedan put stanu veslači medju sobom šaputati.

— Što je? — upitam ja, otvorivši oči.

— Ne znamo, Bog zna, — odgovore veslači, gledajući na jednu stranu.

Oči mi se svrnu na istu stranu, i ja opazim u sumraku, kako nešto pliva po Volgi. Nepoznata se je stvar približavala. Ja zapovjedim veslačima, da stanemo i čekamo.

— Što bi to moglo biti? — govorahu veslači. — Jedro, nije jedro; jarbol, nije jarbol.

Mjesec zadje za oblake. Plivajuća prikaza postane još tamnija. Bila mi je već blizu, a ja je još nisam mogao razaznati. Na jedan put izadje mjesec iza oblaka i osvieti strašno pozorište. U susret su nam plivala vješala, pričvršćena za plot. Prohtjelo mi se, da pogledam lica obješenih. Na moju zapovied pritegnu veslači plot čakljom, i moja se ladjica strkne s plivajućim vješalima. Ja izskočim i nadjem se medju strašnim stupovima. Pun mjesec razsvjetljivaše nakažena lica nesretnikâ. Jedan je od njih bio stari Čuvaš, drugi — ruski seljak, jak i zdrav momak od 20 godina. Pogledavši na trećega, silno sam bio potresen i nisam se mogao uzdržati, a da bolno ne uzkliknem: to je bio Ivica, siromašni moj Ivica, koji je po svojoj gluposti pristao k Pugačevu. Nad njim je bila pribijena crna daska, na kojoj je bielim, velikim slovima bilo napisano: »Tati i buntovnici.« Veslači su me mirne duše čekali, pridržavajući plot čakljom. Ja sjednem opet u ladjicu. Plot stane plivati po rieci. Vješala su se dugo crnila u mraku. Napokon ih nestane, i moja ladjica pristane k visokoj i strmoj obali.

Ja sam veslače bogato naplatio. Jedan me od njih odvede k odborniku u selu kraj broda. Ja unidjem s njim zajedno u kućicu. Odbornik, čuvši, da ja tražim konje, bio me je primio dosta grubo, no moj mu provodič reče tiho nekoliko rieči i odmah se njegova surovost pretvori u žurnu uslužljivost. Za časak je trojka bila gotova. Ja sjednem u kola i zapovjedim, da me voze u naše selo.

Vozio sam se po velikoj cesti mimo spavajuća sela. Bojao sam se jednoga: da me ne ustave na putu. Ako je noćni moj sastanak na Volgi bio dokaz, da ima buntovnikâ, to je ujedno bio i dokaz, da je vlada protiv njih jako u poslu. Za svaku zgodu imao sam u žepu propustnicu, što mi ju je izdao Pugačev, i zapovied pukovnika Zurina. No ni s kim se nisam sastao, i u jutro ugledam rieku i jelovu šumicu, za kojom je bilo naše selo. Kočijaš potjera konje, i za četvrt ure ja sam već unišao u **. Gospoštijska se kuća nalazila

na drugom kraju sela. Konji su letjeli u sav dah. Na jedan put ih usred ulice stane kočijaš zadržavati.

— Što je to? — upitam ja neuztrpljivo.

— Zaustava, gospodine, — odgovori kočijaš, s mukom ustavljajući razigrane konje.

Doista opazim prječku i stražara s kijačom. Seljak pristupi k meni i skine šešir, pitajući za pašoš.

— Što to znači? — upitam ga. — Zašto je ovdje prječka? Koga ti stražiš?

— Ta mi se, ćaćko, bunimo, — odgovori, češući se.

— A gdje su vaša gospoda? — upitam, a srce mi zamiraše.

— Gdje su naša, pitaš, gospoda? — ponovi seljak. — Gospoda su naša u hambaru.

— Kako u hambaru?

— Ta Andraš pandur metnuo ih, znaš, u klade, i hoće da ih odvede k ćaćku-caru!

— Bože moj! Odkreni, ludo, prječku. Što zijaš?

Stražar je oklievao. Ja skočim iz kola, lupim ga (žao mi je) po uhu i sam odvinem prječku. Moj me je seljak gledao, glupo se čudeći. Ja sjednem opet u kola i zapovjedim, da se goni ka gospodskoj kući. Hambar je bio na dvorištu. Pred zatvorenim vratima stajahu dva seljaka s kijačama. Kola stanu baš pred njima. Ja skočim i bacim se ravno na njih.

— Otvaraj vrata! — rekoh im.

Po svoj prilici, strašno me je bilo pogledati; barem su obadvojica pobjegla, bacivši kijače. Ja pokušam odbiti ključanicu s vrata, probiti vrata; no vrata su bila hrastova, a ključanica jaka. U taj čas izadje mlad seljak iz družinske sobe i, naduto se držeći, upita me, kako se ja usudjujem silu činiti.

— Gdje je pandur Andraš? — kriknem mu. — Zovite ga k meni.

— Ja sam sâm Andrija Afanasjević, a ne Andraš, — odgovori mi, naduto se podbočivši. — Što hoćete?

Mjesto odgovora pograbim ga za vrat, pa privukavši ga k vratima od hambara, zapovjedim mu, da ih otvori. Panduru se nije htjelo; no o t č i n s k a je kazna djelovala i na njega. On izvadi ključ i otvori hambar. Ja se bacim preko praga i u tamnom kutu, slabo osvietljenom uzkim otvorom, probušenim na prsnicama, opazim otca i mater. Ruke su im bile svezane, na noge nabijene klade. Ja im se bacim u naručje i ne mogoh progovoriti ni rieči.

Oboje su me gledali u čudu. Tri su me godine vojničke službe tako promienile, da me nisu mogli prepoznati.

Na jedan put začujem mili, poznati glas:

— Petre Andriću. To ste vi?

Ja se ogledam i vidim u drugom kutu Mariju Ivanovnu, takodjer svezanu. Ja sam se okamenio. Otac me je gledao šuteći, ne vjerujući sam sebi. Radost mu je sjajila na licu.

— Zdravo, zdravo, Petruša! — govoraše, pritiščući me k srcu. — Slava Bogu, dočekali smo te!

Majka uzdahne i suze ju obliju.

— Petruša, mili moj! Kako te je Gospod doveo? Jesi li zdrav?

Ja se požurim, da sabljom razrežem uzle njihovih uzica i da ih izvedem iz zatvora; no došavši do vratâ, nadjem ih opet zatvorena.

— Andrašu, — kriknem: — otvori!

— Dakako! — odgovori izpred vratâ pandur. — Sjedi sâm tu! Već ćemo te naučiti silu činiti i za vrat vući careve činovnike!

Ja stanem ogledavati hambar, tražeći, ne bi li našao kakav način, da se izvučemo.

— Ne muči se! — reče ćaća. — Nisam ja takav gospodar, da bi se u moj hambar moglo ulaziti i izlaziti tatskim luknjama.

Majka, na čas obradovana mojom pojavom, padne u očaj, videći, da je i meni eto dieliti pogibao čitave obitelji. No ja sam od onda bio mirniji, odkad sam se nalazio s njima i s Marijom Ivanovnom. Imao sam uza se sablju i dvie pištolje: ja sam jošte mogao izdržati podsjedanje. Zurin je imao doći prema večeru, pa nas osloboditi. Ja sam sve to kazao svojim roditeljima, pa mi je pošlo za rukom umiriti majku i Mariju Ivanovnu. One se posve podadoše radosti sastanka, pa nam je nekoliko ura prošlo neopazice u medjusobnom milovanju i neprestanim razgovorima.

— No, Petre, — reče mi ćaća: — dosta si se navragovao, pa sam ja na tebe bio pošteno srdit. No što ćemo spominjati, što je prošlo! Nadam se, da si se sad popravio i navragovao. Znam, da si služio, kako se dostoji poštenu častniku. Hvala ti, utješio si me starca. Ako budem tebi imao zahvaliti izbavljenje, bit će mi život dvostruko miliji.

Ja sam mu sa suzama ljubio ruku i gledao na Mariju Ivanovnu, koja je bila tako vesela, što sam uz nju, te se je činilo, kao da je posve srećna i mirna.

Oko podne začujemo neobičnu buku i viku.

— Što je to? — reče otac. — Nije li već tvoj pukovnik prispio?

— Nije moguće, — odgovorim: — njega ne će biti prije večera.

Buka se pojača. Udarali su na strku. Po dvorištu su jahali konjanici. U taj čas na uzki otvor, prosječen u stieni, prosune se sieda glava Saveljićeva i moj jadni čiko progovori tužnim glasom:

— Andrija Petroviću! Ćaćko moj, Petre Andriću! Marijo Ivanovna! Nesreća! Zlotvori su unišli u selo. Pa znaš li, Petre Andriću, tko ih je doveo? Švabrin, Aleksij Ivanić, bies ga odnio!

Počuvši mrzko ime, Marija Ivanovna pljesne rukama i ne makne se.

— Čuj! — reknem Saveljiću. — Pošalji nekoga na konju na brod, u susret pred husarsku pukovniju, i reci, neka dadu znati pukovniku o našoj opasnosti.

— Ali koga ću poslati, gospodaru? Sva se deriščad buni, a konji su svi pohvatani. Jao! Evo ih već na dvorištu! Približuju se hambaru.

U taj se čas počuje iza vratâ nekoliko glasova. Ja dadem znak majci i Mariji Ivanovnoj, da se udalje u kut, potegnem sablju i prislonim se k stieni uz vrata. Ćaća uzme pištolje, obadvjema nategne kokot i stane uza me. Ključanica škripne, vrata se otvore i glava se pandurova pokaže. Ja ga udarim po njoj sabljom i on padne, zakrčivši ulaz. U isti čas izpali ćaća pištolju. Hrpa, koja nas je podsjedala, pobježe kunući. Ja prevučem preko praga ranjenoga i zatvorim vrata.

Dvorište je bilo puno oboružanih ljudi. Medju njima sam prepoznao i Švabrina.

— Ne bojte se, — rekoh ženama: — ima nade. Ai vi, ćaća, više već ne pucajte. Čuvat ćemo posljednji naboj.

Majka se je, šuteći, Bogu molila. Marija Ivanovna stajala je uz nju, očekujući s angjeoskim mirom, kako će se riešiti njezina sudba. Za vratima su se čule prietnje, psovke i kletve. Ja sam stajao na svome mjestu, spreman posjeći prvoga nebojšu. Na jedan put zlotvori zamukoše. Ja počujem Švabrina, koji me je zvao po imenu.

— Ja sam ovdje. Što hoćeš?

— Predaj se, Grineve: nije ti moguće opirati se. Požali svoje stare. Tvrdoglavošću se ne ćeš spasiti. Ja ću već doći do vas!

— Kušaj, izdajniče!

— Ne ću ni sam sebe u ludo podmetati, nit ću svojih ljudi gubiti, nego ću zapovjediti, da se podažge hambar, pa ćemo tad vidjeti, što ćeš učiniti, Don-Kihote bjelogorski. Sad je vrijeme objedu. Do toga sjedi i misli, imaš kad. Do vidjenja! Marijo Ivanovna, vama nisam ništa kriv: vama, po svoj prilici, nije dug čas u tmini s vašim švalerom.

Švabrin ode, ostavivši stražu kod hambara. Mi smo šutjeli.

Svako je od nas za sebe mislio, ne usudjujući se kazati drugomu svojih misli. Ja sam pomišljao na sve, što je mogao učiniti razjedjeni Švabrin. Za sebe se gotovo nisam brinuo. Hoću li priznati? Sudba mojih roditelja nije me toliko strašila, koliko sudba Marije Ivanovne. Ja sam znao, da su majku obožavali seljaci i dvorski ljudi. Ćaću su, bez obzira na njegovu strogost, takodjer ljubili, jer je bio pravedan, a poznavao je prave potrebe ljudî, što su bili pod njegovom vlašću. Njihova je buna bila zabluda, časovito pijanstvo, a ne provala njihova nezadovoljstva. Tu se je dalo vjerovati, da će ga poštedjeti. No Marija Ivanovna? Kakovu je njoj sudbu spremao bezsavjestni i razuzdani čovjek! Ja se nisam usudio zadržavati kod te strašne misli, pa sam se spremao (Bože, prosti!) usmrtiti ju prije, nego da ju opet vidim u rukama okrutnoga neprijatelja.

Prošlo je još oko ure. U selu su se razliegale pjesme pijanih ljudi. Stražari su im naši bili zavidni, pa su, ljuteći se na nas, psovali nas i plašili mukama i smrću. Mi smo očekivali posljedice Švabrinovih prietnja. Napokon nastane na dvorištu veliko gibanje i mi opet začujemo glas Švabrinov

— Što, jeste li se namislili? Predajete li se dobrovoljno u moje ruke?

Nitko nije odgovorio.

Počekavši malo, Švabrin zapovjedi, da se donese slame. Za nekoliko časaka plane oganj i tamni se hambar osvietli. Dim stane probijati izpod režaka pod pragom.

Tad Marija Ivanovna pristupi k meni i tiho mi reče, primivši me za ruku:

— Dosta je, Petre Andriću! Ne gubite mene radi i sebe i roditeljâ. Švabrin će mene poslušati. Pustite me!

— Ni za što! — kriknem ja od srca. — Znadete li, što vas čeka?

— Nepoštenja ne ću preživjeti, — odgovori mirno: — no, može biti, spasit ću svoga izbavitelja i porodicu, koja je tako velikodušno pogledala na me jadnu sirotu. S Bogom, Andrija Petroviću! S Bogom, Avdotja Vasiljevna! Vi ste mi bili više, nego dobročinci. Blagoslovite me. S Bogom i vi, Petre Andriću! Budite uvjereni, da... da... Tu zaplače i pokrije lice rukama... Ja sam bio kao lud. Majka je plakala.

— Ne brbljaj, Marijo Ivanovna! — reče moj ćaća. — Tko će tebe samu pustiti k razbojnicima! Sjedi tu i muči. Ako je umrieti, onda ćemo umrieti zajedno. Čuj! Što ono govore?

— Predajete li se? — vikaše Švabrin. — Vidite: za pet će vas časaka izpeći.

— Ne ćemo se predati, zlotvore! — odgovori mu ćaća tvrdim glasom.

Bodro njegovo lice, pokriveno mrskama, čudno je oživjelo. Oči su se kriesile izpod siedih obrva. Obrativši se k meni, reče: »Sad je vrieme!«

On otvori vrata. Oganj navre i uzvije se po brvnima, izpošuperenim suhom mahovinom. Ćaća izpali, korači preko praga u plamenu i krikne: »Za mnom!« Ja uzmem za ruku majku i Mariju Ivanovnu i brzo ih izvedem na zrak. Pred pragom je ležao Švabrin, prostrieljen staračkom rukom moga ćaće. Hrpa razbojnikâ, koja bješe pobjegla pred nenadanim našim izlazom, odmah se ohrabri i stane nas obkoljivati. Ja sam dospio, da još nekoliko puta udarim; no opeka, zgodno bačena, pogodi me ravno u prsa. Ja padnem i na čas se obeznanim; mne obkoliše i razoružaše. Došavši k sebi, opazim Švabrina, gdje sjedi na okrvavljenoj travi, a pred njim naša porodica. Mene su držali pod rukama. Hrpa seljaka, Kozaka i Baškiraca obkoljivala nas je. Švabrin je bio strašno blied. Jednom je rukom stiskao ranjene slabine. Na licu mu se vidjela muka i zloba. On polako podigne glavu, pogleda na mene i progovori slabim i nerazgovietnim glasom:

— Na vješala s njim . . . i sa svima . . . osim nje.

Rulja nas odmah obkoli i povuče k vratima. No na jedan put nas ostaviše i porazbjegoše se: na vrata unidje Zurin i za njim čitava škadrona s golim sabljama.

Buntovnici su bježali na sve strane. Husari su ih gonili, sjekli i hvatali. Zurin sjaše s konja, pokloni se ćaći i majci i čvrsto im stisne ruku.

— Baš sam dobro došao! — reče nam. — A, eto i tvoje zaručnice!

Marija Ivanovna pocrveni do ušiju. Ćaća pristupi k njemu i zahvali mu na oko mirno, no tronuto. Majka ga je grlila, zovući ga angjelom-izbaviteljem.

— Molim, dostojte k nama, — reče mu ćaća i povede ga k nama u kuću.

Prolazeći mimo Švabrina, Zurin stane.

— Tko je to? — upita, gledeći na ranjenika.

— To je sam vodja čete, — odgovori moj ćaća s nekim ponosom, koji je odavao staroga vojnika. — Bog je pomogao staračkoj mojoj ruci kazniti mladoga zlotvora i osvetiti mu se za krv moga sina.

— To je Švabrin, — kažem ja Zurinu.

— Švabrin! Vrlo mi je drago. Husari, uzmite ga! Pa recite

ljekaru, da mu sveže ranu i da ga čuva kao oko u glavi. Švabrina treba svakako poslati u tajnu kazansku komisiju. On je jedan od glavnih krivaca, pa njegovi izkazi moraju biti vriedni.

Švabrin otvori umorno oko. Na njegovu se licu nije ništa vidjelo, osim tjelesne boli. Husari ga odnesoše na plaštu.

Mi unidjosmo u sobu. Podrhtavajući, gledao sam oko sebe, spominjući se mladenačkih svojih godina. Ništa se u kući nije promienilo, sve je bilo na predjašnjem mjestu: Švabrin nije dopustio, da se oplieni, jer mu se i u samu njegovu poniženju gadila nepoštena pohlepa za korišću.

Sluge se pojave u prednjoj sobi. Njih nije bilo u buni, pa su se od čista srca radovali našemu izbavljenju. Saveljić je slavio slavlje. Treba znati, da je on za vrieme nemira, kad su navalili razbojnici, potekao u konjušnicu, gdje je bio Švabrinov konj, osedlao ga, izveo tiho, pa, hvala smetnji, neopaženo odjahao k brodu. On je sreo pukovniju, gdje počiva već na ovoj strani. Zurin sazna od njega za našu pogibao, zapovjedi uzjahati, zakomandova: marš-marš-zakobas! pa, hvala Bogu, dojaše na vrieme.

Zurin je svakako htio, da glava pandurova bude nekoliko urâ izložena na motki kraj krčme.

Husari se povratiše iz potjere, uhvatiše nekoliko ljudi. Njih zatvoriše u isti onaj hambar, u kom smo izdržali poznato podsjedanje. Mi se razidjosmo svaki u svoju sobu. Starcima je trebalo počinka. Ne spavši cielu noć, ja se bacim na postelju i usnem čvrsto. Zurin ode, da dade svoje odredbe.

U večer se sakupismo u gostinjskoj sobi oko samovara, veselo se razgovarajući o minuloj opasnosti. Marija Ivanovna nalievala je čaj. Ja sjednem uz nju i bavio sam se samo oko nje. Moji su roditelji, činilo se, dobrohotno gledali na uzajamnu našu nježnost. Do danas ta večer živi u mojoj uspomeni. Ja sam bio sretan, podpuno sretan; a je li mnogo takovih časova u jadnom ljudskom životu?

Drugi dan jave ćaći, da su seljaci došli u gospodski dvor, da mole oproštenje. Ćaća izadje k njima na triem. Čim se je pojavio, seljaci padnu na koljena.

— No, što, lude! — reče im. — Zašto vam se prohtjelo bune?

— Krivi smo, gospodaru ti naš, — odgovoriše svi u jedno grlo.

— Tako, tako, krivi! Navraguju se, pa onda i sami žale! Opraštam vam poradi radosti, što mi je Bog dao, da se vidim sa sinom Petrom Andrićem. Hajde, dobro: pokorne glave mač ne sieče.

— Krivi smo, dakako, krivi!

— Bog je dao vedro. Vrieme bi bilo sieno spravljati; a vi, lude, što ste radili čitava tri dana? Starješino! Odredi sve na sjenokošu; pa gledaj, rdjava beštijo, da mi do Ivanjdana sve sieno bude u kupovima! Nosite se!

Seljaci se pokloniše i podjoše na gospoštijsko, kao da ništa nije bilo.

Rana Švabrinova nije bila, kako se pokazalo, smrtna. Odpraviše ga pod pratnjom u Kazan. Vidio sam s prozora, kako su ga metnuli u kola. Pogledi nam se sukobiše. On obori glavu, a ja odem brzo od prozora; bojao sam se, da se ne bi činilo, kako ja slavlje slavim nad uništenjem i nesrećom neprijatelja.

Zurin je morao poći dalje. Ja sam odlučio poći za njim, ne gledeći na moju želju, da nekoliko dana probavim u svojoj porodici. U oči odlazka dodjem k svojim roditeljima, pa im se po tadašnjem običaju poklonim do zemlje, moleći ih blagoslov za brak s Marijom Ivanovnom. Starci me podigoše i u radostnim suzama dadoše svoje privoljenje. Ja dovedoh pred njih Mariju Ivanovnu bliedu i dršćuću. Blagosloviše nas. Što sam osjećao, toga ne ću sad opisivati. Tko je bio u mojoj zgodi, taj će to i bez toga razumjeti. Tko nije bio, toga samo mogu žaliti i svjetovati ga, dok još nije vrieme prošlo, da se zaljubi i da dobije od roditeljâ blagoslov.

Drugi dan skupila se pukovnija. Zurin se oprosti s našom porodicom. Svi smo bili uvjereni, da će se vojevanje skoro svršiti. Za mjesec dana ja sam se nadao, da ću biti muž. Marija Ivanovna, opraštajući se sa mnom, poljubila me je pred svima. Ja sjednem u kolica. Saveljić opet podje za mnom, i pukovnija ode. Dugo sam iz daljine gledao na seosku kuću, koju sam ostavljao. Crna me je slutnja mučila. Netko mi je šaptao, da me sve nesreće nisu minule. Srce je slutilo novu buru.

Ne ću opisivati našega vojevanja i svršetka Pugačevljeva rata. Mi smo prolazili kroz sela, što ih je razorio Pugačev, pa smo od nevolje otimali jadnim ljudima ono, što su im ostavili razbojnici.

Oni nisu znali, komu bi se pokoravali. Uprava je bila svuda prekinuta. Vlastela su se skrivala po šumama. Razbojničke čete svuda su zlo radile. Načelnici pojedinih odjela, poslanih u potjeru za Pugačevom, koji je tad već bježao k Astrahanu, samovoljno su kaznili krive i nekrive. Sav kraj, u kojem je harao požar, bio je u svem strašan. Ne dao Bog doživjeti bezsmislene ruske bune, koja ništa ne štedi. Oni, koji u nas zamišljaju nemoguće prevrate, ili su mladi, ili ne poznaju našega naroda, ili su ljudi okrutna srca, kojim je i njihova šijica — kopjejčica, a tudja glavica — polovičica.*

Pugačev je bježao pred Ivanom Ivanovićem Miheljsonom, koji ga je proganjao. Skoro smo saznali, da je podpuno potučen. Napokon Zurin dobije glas, da je samozvanac uhvaćen, a ujedno i zapovied, da ne ide dalje. Vojna je bila svršena. Napokon sam mogao poći k svojim roditeljima! Misao na to, da ću ih zagrliti, vidjeti Mariju Ivanovnu, o kojoj nisam imao glasa, napunjala me je uzhitom. Skakao sam kao diete. Zurin se je smijao i govorio: »Ne, ti ne ćeš dobro proći! Oženit ćeš se... i propast ćeš ni za što!« pa bi slegnuo ramenima. . .

No medjutim je čudno čuvstvo trovalo moju radost: misao na zlotvora, okaljana krvlju tolikih nevinih žrtava, i na pogubljenje, koje ga je čekalo, to me je mučilo protiva volje. »Emeljane, Emeljane,« mislio sam zlovoljno: »zašto se nisi natakao na bod, ili naletio pod kuglju? Bolje ne bi mogao smisliti.« Što ćemo! Misao na nj nije se u meni dala razdieliti od misli na to, kako me je poštedio u najstrašnijem času moga života, i kako je izbavio moju zaručnicu iz ruku odurnoga Švabrina.

Zurin me odpusti. Za nekoliko dana imao sam se opet naći u svojoj porodici, vidjeti opet svoju Mariju Ivanovnu. Na jedan put me porazi neočekivana bura.

Na dan, odredjen za odlazak, baš u onaj čas, kad sam se spremao, da krenem na put, unidje Zurin k meni u sobu, držeći u rukama papir, a vidjelo se, da je neobično zabrinut. Nešto me ubode u srce. Ja se uplašim, a sam ne znam čega. On odpravi napolje mojega poslužnika i reče mi, da ima sa mnom posla.

— Što je to takovo? — upitam nemirno.

— Malena neugodnost, — odgovori, pružajući mi papir. — Pročitaj, što sam ovaj čas dobio.

Ja stanem čitati: to je bila tajna zapovied svim odjelnim načelnicima, da me zatvore, gdjegod me stignu, pa da me bez okljevanja odprave pod stražom u Kazan, u iztražno povjerenstvo, uredjeno za stvar Pugačevljevu.

Papir malo da mi nije izpao iz rukû.

— Nema druge! — reče Zurin. — Po svoj prilici, glas je o tvojem prijateljevanju nekako morao doći do vlade. Nadam se, da stvar ne će imati nikakovih posljedica i da ćeš se ti opravdati pred povjerenstvom. Ne žalosti se i spremaj se.

* T. j. polovica, pol-kopjejke.

Savjest je moja bila čista, pa se nisam bojao suda; no strašila me misao, da ću morati odgoditi sladki čas sastanka, možda na nekoliko mjeseci. Kola su bila gotova. Zurin se prijateljski sa mnom oprosti. Mene posade u kola. Sa mnom sjednu dva husara s golim sabljama i ja podjoh po velikoj cesti.

GLAVA ČETRNAESTA.

SUD.

Svjetine glasi — morski talasi.

Ja sam bio uvjeren, da je svemu bila kriva samovoljna moja odsutnost iz Orenburga. Ja sam se lako mogao opravdati: provale ne samo da nisu bile nikada zabranjene, nego su na njih još svim silama obodravali, — mene su mogli okriviti sa suvišne vatrenosti, a ne s neposluha. No prijateljevanje moje s Pugačevom moglo se je dokazati množinom svjedokâ, pa se je moralo činiti barem sumnjivim. Čitavim sam putem razmišljao o pitanjima, koja su me očekivala, smišljao sam svoje odgovore, pa sam odlučio kazati pred sudom pravu istinu, držeći, da je taj način opravdanja najprostiji, a ujedno i najpouzdaniji.

Ja dodjoh u Kazan, opustošen i pogorio. Po ulicama su, mjesto kućâ, ležale gomile ugljevlja i stršile ogorjele stiene bez krovova i prozorâ. Takav je bio trag, što ga je ostavio Pugačev! Mene dovezoše u tvrdju, koja je ostala čitava nasred spaljena grada. Husari me predadoše stražarskomu častniku. On zapovjedi, da se pozove kovač. Metnuše mi na noge lanac i zakovaše ga bez otvora. Zatim me odvedoše u uzu i ostaviše sama u tiesnoj i tamnoj luknji, sa samim golim stienama i s okancem, zagradjenim željeznom rešetkom.

Ovakav početak nije dao slutiti ni na što dobro. Ipak nisam gubio ni bodrosti, ni nade. Ja se utekoh utjesi svih žalostnih, pa okusivši prvi put sladčinu molitve, što izlazi iz čista, neizmučena srca, mirno usnuh, ne brineći se o tom, što će biti sa mnom.

Drugi me dan uznički stražar probudi i javi mi, da me zovu u povjerenstvo. Dva me vojnika povedoše kroz dvorište u komandantsku kuću, stanu u prednjoj sobi i puste me sama u unutrašnje sobe.

Ja unidjem u dosta prostranu dvoranu. Za stolom, pokritim papirima, sjedila su dva čovjeka: vremešan general, na oko strog i hladan, mlad gardijski kapetan, oko dvadeset i osam godina, vrlo

prijatne vanjštine, vrlo spretan i slobodan u vladanju. Kod prozorčića, za posebnim stolom, sjedio je tajnik s perom za uhom, pognut nad papirom, spreman na zapisivanje mojih izkaza. Poče se izpitivanje. Upitaše me za moje ime i zanimanje. General priupita, nisam li ja sin Andrije Petrovića Grineva? A na moj odgovor uzvrati surovo:

— Žalim, što tako čestit čovjek ima tako nedostojna sina!

Ja sam mirno odgovorio, bilo okrivljenje, koje se na mene nameće, kakovo mu drago, ja se nadam, da ću ga razmrsiti iskrenim razjašnjenjem istine. Moja mu se uvjerenost nije svidjela.

— Ti si, brate, oštar, — reče mi, namrgodivši se: — no vidjeli smo mi i drugačijih!

Tad me mladi čovjek upita:

— U kakovoj zgodi i u koje sam vrieme stupio u službu Pugačevljevu i u kakovim me je nalozima upotrebio?

Ja odgovorih s negodovanjem, da ja, kao častnik i plemić, nisam mogao stupiti ni u kakovu službu Pugačevljevu, pa ni nikakih naloga nisam mogao od njega primiti.

— A kakovim je načinom — uzvrati moj izpitač — plemića i častnika jedinoga poštedio samozvanac, a svi su njegovi drugovi zlotvorski usmrćeni? Kakovim se načinom isti taj častnik i plemić prijateljski gosti s buntovnicima, prima od glavnoga zlotvora darove, šubu, konja i poltinu novaca? Kako je nastalo tako čudno prijateljstvo i na čem je osnovano, ako nije na izdajstvu, ili najmanje na gadnom i zločinačkom malodušju?

Ja sam bio duboko uvriedjen riečima gardijskoga častnika, pa sam sa žarom počeo svoje opravdavanje. Ja sam izpripovjedio, kako se je počelo moje poznanstvo s Pugačevom u stepi, za vrieme mećave, kako me je kod osvojenja bjelogorske tvrdje prepoznao i poštedio. Ja sam rekao, da se, istina, nisam postidio primiti od samozvanca konja i kožuh, no da sam bjelogorsku tvrdju branio do zadnjega časa. Napokon sam pozvao za svjedoka i svojega generala, koji je mogao posvjedočiti moju usrdnost u vrieme nesrećnoga orenburžkoga podsjedanja.

Strogi starac uzme sa stola otvoreno pismo i stane ga čitati na glas:

»Na pitanje vaše preuzvišenosti o zastavniku Grinevu, kao da je on zapleten u sadašnjoj smutnji i počeo obćiti sa zlotvorom, kako to služba ne dopušta, a i protivi se prisegnutoj dužnosti, čast mi je objasniti: onaj častnik Grinev nalazio se je u službi u Orenburgu od početka listopada prošle 1773. godine do 24. veljače ove godine, kad

ga je iz grada nestalo, pa se od toga vremena nije više javljao u moju komandu. A čuje se od prebjegâ, da je bio kod Pugačeva u seocu i s njim se zajedno vozio u bjelogorsku tvrdju, u kojoj je prije bio u službi; što se tiče njegova vladanja, to ja mogu«...

Tu prekine svoje čitanje i reče mi surovo:

— Što ćeš sada kazati u svoje opravdanje?

Ja sam htio nastaviti, kako sam počeo, i razjasniti mu svoju svezu s Marijom Ivanovnom, kao i sve ostalo, no na jedan put mi se sve neodoljivo ogadi. Meni je palo na pamet, ako imenujem nju, to će ju povjerenstvo pozvati na odgovornost, i misao na to, da će se njezino ime plesti medju odurnim lažima zlotvorâ, pa da će i ona sama biti s njima suočena, — ta me je misao tako porazila, te sam se spleo i smutio.

Sudije moje, koji su počeli, činilo se, saslušavati moje odgovore s nekom dobrohotnošću, opet su unapried već zlo sudili o meni, videći moju smetnju. Gardijski častnik zatraži, da me suoče s glavnim prijavljačem. General zapovjedi, da se pozove j u č e r a š n j i z l o t v o r. Ja se živo okrenem k vratima očekujući pojavu svoga krivitelja. Za nekoliko časaka zazvekeću lanci, vrata se otvore i unidje — Švabrin. Ja sam se začudio, kako se je promienio. Bio je strašno mršav i blied. Vlasi su mu, nedavno crni kao smola, posve posiedjele; duga mu se brada nakovrčila. On ponovi svoje okrivljenje slabim, no smionim glasom. Po njegovim riečima, mene je Pugačev odredio u Orenburg za uhodu; svaki sam dan izlazio na puškaranje, da predam pismene viesti o svem, što se radi u gradu; da sam se napokon javno predao samozvancu, vozikajući se s njim iz tvrdje u tvrdju, nastojeći svakakojako upropastiti svoje drugove-izdajice, da zapremim njihova mjesta i da se okoristim nagradama, što ih je samozvanac dielio. Ja sam ga slušao, šuteći, i bio sam jednim zadovoljan: imena Marije Ivanovne nije gadni zlotvor izgovorio, da li s toga, što je njegovo samoljublje trpljelo kod misli na onu, koja ga je odbacila s priezirom, ili s toga, što se je u njegovu srcu skrivala iskra istoga čuvstva, koje je i mene prisililo, da šutim. Bilo, kako mu drago, ime kćeri bjelogorskoga komandanta nije bilo izgovoreno pred povjerenstvom. Ja sam se još više utvrdio u svojoj nakani, pa kad su sudci upitali: »čim mogu oprovrći izkaze Švabrinove«, ja sam odgovorio, da se držim prvoga svoga razjašnjenja, pa da ništa drugo ne mogu kazati za svoje opravdanje. General zapovjedi, da nas izvedu. Mi izadjosmo zajedno. Ja sam mirno pogledao na Švabrina, no nisam mu kazao ni rieči. On se nasmieši zlobnim smieškom, pa podigavši

svoje lance, preteče me i pobrza. Mene opet odvedoše u uzu i od onda me nisu zvali na izpitivanje.

Ja nisam bio svjedok svemu, o čem još imam obaviestiti čitaoca, ali sam tako često slušao o tom pripoviedanje, da su se i najmanje sitnice usjekle u moju pamet, pa mi se čini, kao da sam i ja tu nevidjen bio.

Glas o mom zatvoru porazio je čitavu moju porodicu. Marija je Ivanovna tako prosto izpripovjedila mojim roditeljima o čudnom mojem poznanstvu s Pugačevom, da ih to ne samo da nije uznemirivalo, nego su mu se pače često morali od srca smijati. Ćaća nije htio vjerovati, da bih ja mogao biti upleten u gadnu bunu, kojoj je bila cielj, da sruši priestol i iztriebi plemstvo. On je strogo izpitivao Saveljića. Čiča nije zatajio, da je gospodin bio u gostima u Emeljka Pugačeva, i da ga je, kaže, zlotvor milovao; no kleo se, da ni o kakovoj izdaji nije ni čuo. Starci se umiriše, pa su neuztrpljivo stali izčekivati povoljnih viesti. Marija je Ivanovna bila jako uznemirena, no mučala je, jer je veoma bila obdarena čednošću i opreznošću.

Prodje nekoliko nedjeljâ... Na jedan put ćaća dobije pismo iz Petrograda od našega rodjaka kneza B*. Knez mu je pisao o meni. Poslije običnoga pristupa on mu je javljao, da su se sumnje o mojem sudjelovanju u buntovničkim nakanama, na nesreću, pokazale previše osnovanima, da bi me primjerena kazna morala stići, no da je carica, iz poštovanja prema zaslugama i staračkim godinama otčevim, odlučila pomilovati zločinca sina, pa je, oslobadjajući ga od sramotna pogubljenja, zapovjedila samo, da se progna u odaljeni kraj Sibirije na vječno naselje.

Neočekivani taj udarac malo da nije ubio moga otca. Njega je ostavila obična njegova stalnost, pa se je tuga njegova (obično niema) izlievala u gorkim žaobama.

— Kako! — govoraše sav izvan sebe. — Sin moj sudjelovao u nakanama Pugačevljevim! Bože pravedni, što sam doživio! Carica ga oslobadja od pogubljenja! A zar mi je tim lakše! Nije smaknuće strašno: pradjed je moj umro na stratištu, braneći ono, što je držao svetinjom savjesti; otac je moj postradao zajedno s Volinskim i Hruštevom. No da se plemić iznevjeri prisegi, složi s razbojnicima, s ubojicama, s pobjeglim kmetovima...! Rug i sramota našemu plemenu!...

Uplašena njegovim očajem, majka se nije usudila pred njim plakati, pa je gledala, da ga obodri, govoreći mu o nepouzdanosti glasinâ, o nestalnosti ljudskoga mnienja. Otac se moj nije mogao utješiti.

Marija je Ivanovna bila u najvećim mukama. Uvjerena, da bih se ja mogao opravdati, kad bih samo htio, ona se je domišljala istini, pa je držala, da je ona kriva mojoj nesreći. Ona je pred svima skrivala svoje suze i muke, a medjutim je neprestano mislila, čim bi me i kako spasila.

Jednom u večer sjedio je ćaća na divanu, prevrćući listove »Domaćega kalendara«, no misli su mu bile daleko, a ni čitanje nije na nj djelovalo, kao obično. On je fićukao starinski marš. Majka je, šuteći, plela vuneni prsak, a suze su joj od časa do časa padale na posao. Na jedan put Marija Ivanovna, koja je takodjer tu sjedila, kaže, da je sila, da podje u Petrograd, pa moli, da joj dadu način, kako bi se spremila. Majka se vrlo razljuti.

— Po što ćeš ti u Petrograd? — reče. — Zar nas i ti, Marijo Ivanovna, hoćeš ostaviti.

Marija Ivanovna odgovori, da sva njezina buduća sudba zavisi od toga putovanja, da ide tražiti zaštite i pomoći kod moćnih ljudi, kao kći čovjeka, koji je postradao za svoju vjernost.

Otac moj obori glavu: svaka rieč, koja ga je spominjala na tobožnji sinov zločin, bila mu je težka i činila mu se ujedljivim ukorom.

— Idi, majčice! — reče joj s uzdahom. — Mi ne ćemo da pravimo smetnje tvojoj sreći. Dao ti Bog za mladenca dobra čovjeka, a ne lopovsku izdajicu.

On ustade i izadje iz sobe.

Marija Ivanovna, ostavši sama s majkom, djelomice joj razjasni, što namjerava. Majka ju je sa suzama grlila i molila Boga za sretan svršetak zamišljenoga posla. Mariju su Ivanovnu spremili, pa se je za nekoliko dana odpravila na put s vjernom Palašom i s vjernim Saveljićem, koji se je, silom od mene razstavljen, tješio barem tim, što služi obećanoj mojoj nevjesti.

Marija Ivanovna sretno prispije u Petrograd, pa saznavši, da se je dvor u to vrieme nalazio u Carskom Selu, odluči, da tu stane. Odrediše joj kutić za zastorom. Poštarova žena razprede s njom odmah razgovor i kaza joj, da je rodjakinja dvorskoga pećiložca, pa ju posveti u sve tajne dvorskoga života. Ona joj je izpripovjedila, o kojoj uri carica obično ustaje, pije kavu, šeće; kakovi su sad velikaši kod nje; što je dostojala jučerašnji dan govoriti kod sebe za stolom; koga je primala u večer. Jednom riečju, razgovor Ane Vlasjevne vriedio je nekoliko stranica povjestnih zapisaka, pa bi bio dragocjen za potomstvo. Marija Ivanovna slušala ju je pažljivo. One podju u

vrt. Ana Vlasjevna izpripovjedi povjest svakoga reda drveća i svakoga mostića, pa se, našetavši se, vrate na postaju, vrlo zadovoljne jedna s drugom.

Drugi dan rano u jutro Marija se Ivanovna probudi, obuče i tiho podje u vrt. Jutro je bilo prekrasno, sunce je razsvietljivalo vršike lipâ, požutjelih već pod svježim dahom jesenskim. Široko se jezero mirno sjajilo. Labudi, probudivši se, dostojanstveno su izlazili izpod grmlja, što je osjenjivalo obalu. Marija Ivanovna podje oko prekrasne livade, gdje su tek postavili spomenik u čast nedavnim pobjedama grofa Petra Aleksandrovića Rumjanceva. Na jedan put zalaje bielo psetance englezke pasmine i potrči pred nju. Marija se Ivanovna uplaši i stane. Baš u taj čas počuje se ugodan ženski glas.

— Ne bojte se, ne će ugrizti.

I Marija Ivanovna opazi gospodju, gdje sjedi na klupici pred spomenikom. Marija Ivanovna sjedne na drugom kraju klupice. Gospodja ju je pažljivo gledala; a opet Marija Ivanovna, pogledavši nekoliko puta postrance, već ju je razgledala od glave do pete. Ona je bila u bielom jutarnjem odielu, u noćnoj kapici i u kožušiću. Bilo joj je, činilo se, oko četrdeset godina. Lice njezino, puno i rumeno, izražavalo je dostojanstvo i mir, a plave oči i laki smiešak bile su neizkazano mile. Gospodja prva prekine šutnju.

— Vi za cielo niste odavle? — reče.

— Da, nisam; ja sam tek jučer došla iz pokrajine.

— Vi ste došli sa svojim rodjacima?

— Ne, nisam, ja sam došla sama.

— Sama! A vi ste još tako mladi...

— Ja nemam ni otca, ni matere.

— Vi ste za cielo ovdje po kakovom poslu?

— Da, jesam. Ja sam došla, da predam molbu carici.

— Vi ste sirota: po svoj se prilici tužite na nepravdu i zlo postupanje?

— Ne, nikako. Ja sam došla, da molim milost, a ne pravosudje.

— Dopustite, da vas upitam, tko ste vi?

— Ja sam kći kapetana Mironova.

— Kapetana Mironova! Onoga istoga, što je bio komandant u jednoj od orenburžkih tvrdjava?

— Da, tako je.

Gospodja, je činilo se, bila ganuta.

— Oprostite, — reče još ljubeznijim glasom: — što se miešam

u vaše poslove; ja sam kadkada na dvoru; razložite mi, u čem stoji vaša prošnja, pa će mi, može biti, poći za rukom, da vam pomognem.

Marija Ivanovna ustane i s poštovanjem joj zahvali. Sve je u nepoznatoj gospodji privlačilo njezino srce i podavalo joj povjerenje. Marija Ivanovna izvadi iz žepa skrenuti papir i podade ga nepoznatoj svojoj pokrovnici, koja ga stane za sebe čitati.

S početka je čitala pozorno i dobrohotno; no na jedan put joj se lice promieni — i Marija se Ivanovna, koja je očima pratila svaku njezinu kretnju, poboja toga strogoga izražaja lica, koje je malo prije bilo tako prijazno i milo.

— Vi molite za Grineva? — reče gospodja hladno. — Carica mu ne može oprostiti. On nije pristao uz samozvanca iz neznanja i lakovjernosti, nego kao pokvaren i pogibeljan nevaljalac.

— Ah, nije istina! — krikne Marija Ivanovna.

— Kako nije istina! — uzvrati gospodja, sva planuvši.

— Nije istina, Boga mi, nije istina! Ja sve znam, ja ću vam sve izpripovjediti. On se je samo radi mene podvrgao svemu, što ga je stiglo. Pa što se on nije opravdao pred sudom, to je samo s toga, što nije htio mene uplesti.

Tad je ona sa žarom izpripovjedila sve, što je već poznato mojemu čitaocu.

Gospodja ju je saslušala pozorno.

— Gdje vi stojite? — upita zatim, pa čuvši, da je u Ane Vlasjevne, progovori sa smieškom: — A, znam. S Bogom, ne kazujte nikomu o našem sastanku. Ja se nadam, da ne ćete dugo čekati odgovora na svoje pismo.

S tim riečima ustane i izadje u nadkriti drvored, a Marija se Ivanovna vrati k Ani Vlasjevni, puna radostne nade.

Domaćica ju izgrdi za ranu jesensku šetnju, štetnu, po njezinim riečima, mladoj djevojci. Ona donese samovar, pa tek što se je za čašicom čaja latila bezkrajnih pripoviesti o dvoru, kad se na jedan put ustavi pred triemom dvorska kočija, i dvorski lakaj unidje s viešću, da se carica dostoji zvati k sebi djevojku Mironovu.

Ana se Vlasjevna začudi i zahohoće.

— Ah, Gospode! — krikne. — Carica vas zove u dvor. A kako je to za vas saznala? Pa kako ćete vi, majko moja, stupiti pred caricu? Vi, mislim, ne znate ni stupiti dvorski... Ne bih li vas ja sprovela? Ipak ću vas moći na štogod upozoriti. Pa kako ćete poći u putnom odielu? Ne bismo li poslali k primalji po njezin žuti robron?

Dvorski lakaj reče, da bi carici bilo milo, da Marija Ivanovna dodje sama i u onom, u čem ju zateku. Nije bilo druge: Marija Ivanovna sjedne u kočiju i podje u dvorac, a sprovadjali su ju savjeti i blagoslov Ane Vlasjevne.

Marija je Ivanovna slutila, kako će se riešiti naša sudbina; srce joj je jako udaralo i zamiralo. Za čas se otvoriše vrata, i ona unidje u caričinu sobu za odievanje.

Carica je sjedila za svojim toaletnim stolićem. Nekoliko dvorkinja bilo je oko nje, pa su one s poštovanjem propustile Mariju Ivanovnu. Carica se ljubezno obrati k njoj, i Marija Ivanovna prepozna u njoj onu gospodju, s kojom se tako otvoreno o svem razgovarala prije nekoliko časaka. Carica ju prizove i reče joj sa smieškom:

— Drago mi je, što sam mogla održati svoju rieč i izpuniti vašu prošnju. Stvar je vaša svršena. Ja sam uvjerena o nevinosti vašega zaručnika. Evo vam pismo, pa se sami potrudite i odnesite ga budućemu svekru.

Marija Ivanovna primi pismo dršćućom rukom, pa zaplakavši, padne k nogama caričinim, a ona ju podigne i poljubi. Carica se stane s njom razgovarati.

— Znam, da niste bogati, — reče: — no ja sam dužnica kapetanu Mironovu. Ne budite nemirni radi budućnosti. Ja uzimam na sebe, da vam priskrbim življenje.

Pomilovavši jadnu sirotu, carica ju odpusti. Marija Ivanovna ode u istoj dvorskoj kočiji. Ana Vlasjevna, koja je neuztrpljivo očekivala njezin povratak, obaspe ju pitanjima, na koje je ona kojekako odgovarala. Premda Ana Vlasjevna nije bila zadovoljna slabim njezinim pamćenjem, no pripisivala ga je provincijalnoj stidljivosti, pa ga je velikodušno izpričala. Isti dan podje Marija Ivanovna u selo, a da nije bila ni malo radoznala, da pogleda Petrograd...

* * *

Tu prestaju bilježke Petra Andrića Grineva. Iz porodičnih je uspomena poznato, da je on bio oslobodjen iz zatvora na koncu 1774. godine, na posebnu zapovied; da je bio kod smaknuća Pugačeva, koji ga je prepoznao u hrpi i kimnuo mu glavom, koja je za čas mrtva i okrvavljena bila pokazana narodu. Skoro za tim oženio se Petar Andrić Marijom Ivanovnom. Potomstvo njihovo srećno živi u simbirskoj guberniji. Trideset vrstâ od *** nalazi se selo, koje pripada desetorici vlastelinâ. U jednom od gospodskih kućnih krilâ pokazuju svojeručno pismo Katarine II. pod staklom u okviru. Pisano je otcu Petra Andrića, a sadržava opravdanje njegova sina i pohvale uma i srca kćeri kapetana Mironova.

Rukopis Petra Andrića Grineva poslao nam je jedan od njegovih unuka, koji je saznao, da se mi bavimo djelom, koje se tiče vremenâ, što ih je opisao njegov djed. Mi smo odlučili s dopuštenjem rodbine, da ga izdademo posebice, potraživši za svaku glavu zgodan napis i dopustivši sebi, da promienimo neka lična imena.

God. 1836.

(P[illegible]škinova IZABRANA DJELA u hrvatskoj knjizi. Izdala Matica Hrvatska. Zagreb 1899. str. 241.—389.)

Nikola Vasiljević Gogolj.

Mrtve duše.

V.

. . . .

. . . .

(Vozeći se Čičikov od Nozdreva k Sobakeviću ugleda napokon selo njegovo te) vidi, da je dosta veliko; dvije šume, brezova i borova, stajahu mu jedna s lijeve, druga s desne strane kao dva krila, — jedno tamnije, drugo svjetlije; među njima se vidjela drvena kuća s mezaninom, s crvenim krovom i tamnosivim, ili bolje, divljim zidovima, — kuća, kao one što su, što ih u nas grade za vojničke i njemačke naseljenike. Moglo se opaziti, da se kod njezine gradnje graditelj neprestano borio s ukusom gospodarevim. Graditelj je bio pedant, pa je htio simetrije, a gospodar — udobnosti, pa je toga radi, kako se vidi, zabio na jednoj strani sve prozore, što ih traži simetrija, a mjesto njih probušio jedno malo okance, što mu je po svoj prilici trebalo za kakvu tamnu komoru. Pročelje također nije došlo usred kuće, upirao se graditelj koliko mu drago, a to za to, što je gospodar odredio, da se jedan stup sa strane makne, i tako ne ostanu četiri stupa, kako je bilo određeno, već samo tri. Dvorište je bilo ograđeno jakom i podebelom drvenom rešetkom. Vlastelin se, činilo se, mnogo brinuo za trajanje. Za konjušnice, štaglje i kuhinje upotrebljena su teška i debela brvna određena, da do vijeka stoje. Drvene seljačke kuće bijahu također čudnovato istesane; nije tu bilo odjeljanih zidova, izrezuckanih uresa i ostalih sitnica, već je sve bilo svezano čvrsto i kako treba. Pače bunar bijaše optesan tako jakom hrastovinom, kakova se uzima samo za mlinove i brodove. Riječju, sve, što bi Čičikov pogledao, bijaše čvrsto, nepomično, u nekakvom jakom i nespretnom redu. Približujući se k ulazu spazi, kako su se na prozor gotovo u isti čas nagledala dva lica: žensko u kapici, usko, dugo, kao krastavac, i muško okruglo, široko kao od moldavanske

bundeve, od kojih u Rusiji prave tambure, lake tambure na dvije strune, ponos i zabavu spretna dvadesetogodišnjega momka, namigača i kicoša, koji namiguje i posvirkuje bjelogrudim i bjelovratim djevojkama, kad se saberu, da čuju brečanje tihih njegovih žica. Nagledavši se samo oba se lica u isti čas i sakriše. Na ulaz izađe lakaj, u sivom haljincu s plavim visokim ovratnikom, i uvede Čičikova u predsoblje, kamo je izašao već i sam domaćin. Opazivši gosta reče kratko: „Molim!" i povede ga u unutrašnje sobe.

Kad Čičikov sa strane pogleda Sobakevića, učini mu se u taj čas vrlo nalik na medvjeda srednje veličine. Sličnost je bila s tim potpunija, što mu je frak bio medvjeđe boje, rukavi dugi, hlače duge, a hodio je nakrivo i nahero te neprestano očepljivao tuđe noge. Lice mu je bilo zažarene, žarke boje, kao što je na mjedenom novčiću. Poznato je, da ima dosta na svijetu takvih lica, s kojima priroda nije sebi mnogo glave razbijala, kad ih je izrađivala, niti se služila sitnim kakvim oruđem: turpijom, svrdlom ili čim sličnim, već je tesala što su ruke mogle: udri sjekirom jedan put — eto gotova nosa, udri drugi put — eto gotovih usana, velikim je svrdlom probušila oči, ali ih nije obdjeljala, već onako pustila u svijet rekavši: „živi!" Upravo tako krupno i za čudo zaobljeno lice bijaše u Sobakevića: držao je on to lice više prema dolje nego prema gore, vratom kretao nije nikako, pa je poradi te nepomičnosti rijetko gledao onoga, s kim bi govorio, nego uvijek na ugal peći ili na vrata. Čičikov ga još jednoć sa strane pogleda, kad su prolazili kroz trpezariju: medvjed, potpuni medvjed! A kako se s tim čudno slaže ime njegovo: zvali su ga Mihajlom*) Semenovićem! Znajući njegovu naviku, da očepljuje noge, Čičikov je vrlo oprezno micao svoje noge i njega puštao preda se. Domaćin je, čini se, sam osjećao tu svoju pogrješku, pa ga odmah zapita: „Nijesam li vam bio možda neprilečan?" No Čičikov zahvali rekavši, da još nije bilo nikakve neprilike.

Kad su unišli u dvoranu, Sobakević pokaza naslanjače rekavši opet: „molim!" Sjedajući pogleda Čičikov na zidove i na slike, što su po njima visjele. Na slikama bijahu sami junaci, sve same grčke vojvode, gravirane u potpunoj veličini: Mavrokordato u crvenim pantalonima i munduri, s naočarima, Miauli, Kanari. Svi su ti junaci bili naslikani s tako debelim bedrima i neviđenim brcima, da je čovjek od njih drhtao. Među jakim Grcima, tko zna kako i čemu, našao se i Bagration, suh i mršav, s malenim zastavama i topovima

*) Rusi medvjeda u šali zovu „Miška", a to je pokraćeno od „Mihajlo".

pod sobom, a u vrlo uskom okviru. Dalje je tu bila grčka junakinja Bobelina, u koje se jedna noga činila veća od čitava tijela onakih kicoša, što su ih puni sadašnji saloni. Domaćin je, činilo se, hotio kao čovjek sam zdrav i jak, da mu i sobu rese zdravi i jaki ljudi. Uz Bobelinu je upravo kod prozora visjela krletka, iz koje je gledao drozd tamne boje s bijelim pedicama, također veoma nalik na Sobakevića. Gost i domaćin nijesu ni dva časka šutjeli, kad li se otvore vrata dvorane, te uniđe domaćica, vrlo visoka gospođa, u kapici s trakovima bojadisanima domaćom bojom. Unišla je dostojanstveno držeći glavu ravno kao palma.

„To je moja Feodulija Ivanovna", reče Sobakević.

Čičikov pristupi k ruci Feodulije Ivanovne, a ona mu je gotovo turi na usne, što mu je dalo priliku opaziti, da su joj ruke oprane u rasolu od krastavaca.

„Dušice, preporučujem ti, nastavi Sobakević: — Pavao Ivanović Čičikov! Imao sam čast upoznati se kod gubernatora i poštara".

Feodulija Ivanovna umoli, da sjedne, rekavši također: „Molim!" i maknuvši glavom onako, kako to čine glumice, kad prikazuju kraljice. Za tim ona sjedne na divan, pokrije se merinosovim rupcem i ne makne više ni glavom ni obrvama.

Čičikov opet podigne oči i opet ugleda Kanarija s debelim bedrima i neizmjernim brcima, Bobelinu i drozda u krletki.

Čitavih gotovo pet časaka mučahu svi; čulo se samo tuckanje, što je dolazilo iz drvene krletke, u kojoj je drozd na dnu kljuvao žitno zrnje. Čičikov još jedan put baci pogled po sobi i po svemu, što je u njoj bilo: sve je bilo čvrsto, nespretno, da nespretnije ne može biti, i nekako čudno nalik na samoga domaćina. U uglu dvorane stajaše trbušast orahov pisaći sto na grdne četiri noge — pravi medvjed! Sto, naslanjači, stolice — sve je bilo preteško i nespretno; riječju, svaka je stvar, svaki je stolac, činilo se, govorio: „I ja sam Sobakević" ili: „I ja sam veoma sličan Sobakeviću!"

„Mi smo o vama govorili kod predsjednika sudbenog stola, kod Ivana Grigorjevića, prozbori napokon Čičikov videći, da nitko nema volje, da započne razgovor, — prošavši četvrtak. Vrlo smo ugodno proveli tamo vrijeme".

„Da, mene tada nije bilo kod predsjednika", odgovori Sobakević.

„A divan je to čovjek!"

„Tko to?" reče Sobakević gledajući na ugal peći.

„Predsjednik".

„Nu, možda se to vama samo učinilo, on je slobodni zidar, k tomu takva budala, kakve svijet nije rodio".

Čičikov se malo zabuni s takve ponešto oštre ocjene, no iza toga se popravi i nastavi: „Dakako, ni jedan čovjek nije bez slabosti, no za to je gubernator izvrstan čovjek!"

„Gubernator izvrstan čovjek?"

„Da, zar nije istina?"

„Prvi hajduk na svijetu!"

„Kako, gubernator hajduk! reče Čičikov nikako ne mogući razumjeti, kako je gubernator mogao dospjeti među hajduke. — Moram priznati, to ne bih nikad mislio, nastavi on. Dopustite ipak, da pripomenem: čini njegovi nijesu nipošto takvi; naprotiv u njega je, prije bih rekao, mnogo blagosti". Kao dokaz spomene tu pače kesice, što ih je gubernator svojim rukama sašio, a s pohvalom spomene i ljubežljivi izraz njegova lica.

„I lice je hajdučko! reče Sobaković. Dajte mu samo nož, pa ga pustite na veliku kakvu cestu, zaklat će, za kopejku će zaklati! On, pa i vicegubernator — to su Gog i Magog".

„Ne, on se s njima ne slaže, pomisli u sebi Čičikov. Hajde da mu kažem što o glavaru policije, — čini se, da su prijatelji. — U ostalom, što se mene tiče, reče, meni se, priznajem, više od svih mili glavar policije. To je značaj iskren, otvoren; na licu mu se vidi nešto prostodušno".

„Lopov! reče Sobaković vrlo mirno, izdat će vas, prevariti, pa će još objedovati s vama. Poznajem ja njih: sve su to lopovi; sav je grad takav; lopov na lopovu sjedi i lopova goni. Svi su tati. Hristovi. Samo je jedan tamo čestit čovjek — prokuror, pa i taj je, hoćemo li reći istinu, svinja".

Poslije tako pohvalnih, ako ponešto i kratkih životopisa, uvidio je Čičikov, da ne koristi spominjati drugih činovnika, a opomene se, da Sobaković nije rado ni o kom dobro govorio.

„Je li, dušice, hoćemo li k objedu?" reče Sobakeviću njegova žena.

„Molim"! reče Sobaković. Za tim pristupivši k stolu, gdje je bio čalabrčak, ispije i gost i domaćin čašicu rakije, kako treba; čalabrcnuše kao čitava prostrana Rusija što čalabrca po gradovima i po selima, to jest, kojekakvih slanih stvari i drugoga dobra, što pobuđuje glad, pa pođu u trpezariju; pred njima zašepelji kao guska, kad pliva, domaćica. Mali sto bijaše prostrt za četvoro. Na četvrtom se mjestu pokaza vrlo brzo — teško je reći pouzdano, tko i što, gospođa ili djevojka, rođakinja, gazdarica ili pak samo živi u kući, — nešto bez ženske kapice, oko trideset godina, u šarenom rupcu. Ima ljudi, što ne žive na svijetu kao stvar za se, već su kao pedice, ili pjege na

stvarima. Sjede na istom mjestu, nepomično drže glavu, gotovo bi pomislio, da je to komad posoblja i da od poroda nije izašla riječ iz takvih usta.

„Čorba je danas, dušo moja, veoma dobra", reče Sobaković srknuvši čorbe i navalivši sebi na tanjur grdan komad „njanje" poznatoga jela, što se daje s čorbom, a načinjeno je od ovnujskoga želuca, heljdine kaše, moždana i nožica. „Takve njanje, — nastavi on obrativši se prema Čičikovu, — ne ćete jesti u gradu; tamo ćete dobiti — bijes zna što!"

„Kod gubernatora se ipak ne jede loše" reče Čičikov.

„A znadete li, od čega se kod njega jelo gotovi? Kad saznate, ne ćete više jesti!"

„Ne znam, od čega se gotovi, no krmeći kotleti i kuhana riba bijaše izvrsna".

„To se vama tako činila. Ta ja znam, što oni kupuju na trgu. Kupi eno onaj ugursuz kuhar, što se izučio u Francuza, mačka, odere ga i dade na sto mjesto zeca".

„Fuj, kako odurno govoriš!" reče Sobakevićka.

„E, što ćeš, dušice! tako se kod njih radi; ja nijesam kriv, tako se kod svih njih radi. Sve, što nije više za potrebu, što Akulka kod nas baca, s oproštenjem govoreći, u napoj, oni to u čorbu, da, u čorbu! tako oni rade!"

„Ti za stolom uvijek tako pripovijedaš", progovori opet Sobakevićka.

„Pa što za to, dušo moja, reče Sobaković, kad bih ja sam to radio, — no ja ti upravo u oči kažem, da ja odurnih stvari ne ću jesti. Obavij ti meni žabu i u šećer, ne ću je metnuti u usta, pa ni obodnice; znam ja, na što je obodnica nalik. Uzmite bravetine, nastavi obraćajući se prema Čičikovu: to je bravlje stegno s kašom. Nije to „frikasé" isprovareno u gospodskoj kuhinji od bravetine, što se po četiri dana povlačila po trgu. Sve su to izmislili doktori, Nijemci i Francuzi, ja bih ih za to povješao. Izmisliše dietu — liječenje gladom! Za to, što su u njih od prirode tanke kosti, misle, da će se to i s ruskim želucem složiti. Aja bogme, ne ide to tako, sve su to izmišljotine, sve je to ... Tu Sobaković ljutito klimne glavom. Kažu — prosvjeta, prosvjeta, a kad tamo ... Rekao bih i drugu riječ, no za stolom nije pristojno. Kod mene nije tako. Kod mene kad je svinjetina — daj na sto čitavu svinju, kad je bravetina — vuci čitava brava, gusetina — čitavu gusku! Pa neka jedem samo dva jela, ali da se ljudski najedem, koliko duša traži". Sobaković to potvrdi

činom: on navali na svoj tanjur polovinu bravljega stegna, pojede sve, oglođe, iscmrče do zadnje koščice.

„Da, pomisli Čičikov, u tog usta nijesu luda".

„Kod mene nije tako, govoraše Sobakević otirući ubrusom ruku, kod mene nije tako kao u kakvogagod Pljuškina; ima osam stotina duša, a živi i objeduje gore od moga pastira".

„Tko je taj Pljuškin?" upita Čičikov.

„Lopov, odgovori Sobakević. Takva tvrdica, kakvu je i pomisliti teško. Uznici u tamnici bolje živu od njega; sve je ljude gladom pomorio".

„Je li to istina? upita brzo Čičikov, požalivši ih, rekoste da u njega mnogo ljudi umire?"

„Umiru kao muhe".

„Kao muhe? A dopustite, da vas upitam: kako daleko živi on od vas?"

„Pet vrsta".

„Pet vrsta! klikne Čičikov i poćuti pače, kako mu je srce malo zaigralo. A kad se od vas izađe, ide li se k njemu na lijevo ili na desno?"

„Ja vas ne bih svjetovao, da samo i put saznate k tome psu! reče Sobakević. Bolje je ići makar kamo nego k njemu".

„Ne, ja nijesam pitao za to, što bih možda . . . , već za to samo, što vrlo rado upoznajem svakojaka mjesta", odgovori na to Čičikov.

Za bravljim stegnom dođoše kolači, od kojih je svaki bio mnogo veći od tanjura, za tim ćuran kolik tele, nabijen svakojakim dobrom: jajima, pirinčem, jetrima i Bog zna čim, što je sve bilo čvrsto složeno u utrobi. S tim se objed i svrši; no kad ustadoše od stola, Čičikov oćuti u sebi težine za čitav pud više. Pođu u dvoranu, gdje već nađu na zdjelici kuhana voća (nijesu to bile ni kruške ni šljive ni kakve jagode), no ne okusi ga ni gost ni domaćin. Domaćica izađe, da ga metne i na druge zdjelice. To dobro dođe Čičikovu, pa se brzo obrati prema Sobakeviću, koji je ležeći u naslanjaču samo sopio poslije tako zasitnoga objeda i ispuštao iz usta nekakve nejasne zvukove krsteći se i zakrivajući usta na mahove rukom. Čičikov se obrati prema njemu s ovim riječima: „Hotio sam, da se s vama porazgovorim o jednoj stvarčici".

„Evo još voća", reče domaćica vraćajući se sa zdjelicom: „rotkva kuhana u medu!"

„A, to ćemo kasnije, reče Sobakević. Idi ti sada u svoju sobu, ja ću i Pavao Ivanović svući frakove, pa ćemo malo odahnuti!"

Domaćica je već bila spremna, da pošalje po blazine i jastuke, no domaćin reče: „Ne treba, mi ćemo odahnuti u naslanjačima", i domaćica izađe.

Sobakević nagne malo glavu spremajući se, da čuje, kakva je to stvarčica.

Čičikov poče nekako iz daleka, taknu se čitave ruske države, pa je vrlo pohvali, što je tako prostrana, kako, reče, ni sama stara rimska monarhija nije bila, pa se tuđinci s pravom čude . . . (Sobakević sve sluša nagnuvši glavu) i da se po sadašnjim uredbama tê države, kojoj u slavi nema ravne, revisijske duše, koje su svoje na ovom svijetu svršile, ipak broje kao žive, i to sve do novoga revisijskoga popisa duša, da tako sudovi ne budu preopterećeni množinom sitnih i beskorisnih istraga, pa da se tim još više ne zamrsi i bez toga zamršeni državni stroj (Sobakević sve sluša nagnuvši glavu), a da ipak ta uredba uza svu svoju pravičnost mnoge posjednike tišti, jer moraju plaćati porez kao za živu stvar, pa je on, poštujući gospodina Sobakevića osobito, pripravan na sebe uzeti neki dio te odista teške dužnosti.

Sobakević slušaše sve kao i prije nagnuvši glavu, ali na licu mu ne bješe ni traga kakvomu izrazu. Činilo se, da u tom tijelu i nije bilo duše, ili ako je bila, nikako nije bila tamo, gdje bi trebalo, već negdje za gorama i zatvorena u tako debelu koru, da ništa, štogod se micalo na dnu njezinu, nije baš ni malo potreslo površinom.

„Dakle? . . . " reče Čičikov čekajući, ne bez nekoga nemira, odgovor.

„Vama treba mrtvih duša?" upita Sobakević posve obično ne čudeći se ni najmanje, kao da je riječ o žitu.

„Da", odgovori Čičikov.

„Naći će ih se; zašto ne? . . ." reče Sobakević.

„A ako ih se nađe, to će vama bez sumnje — biti drago, da ih se riješite?"

„Želite li, ja ću ih drage volje prodati", reče Sobakević podigavši već ponešto glavu i naslutivši, da kupac po svoj prilici mora ovdje imati nekakvu korist.

„Do bijesa! pomisli Čičikov u sebi; taj već prodaje prije nego što sam ja i zinuo!" Pa na glas reče: „A kakva je od prilike cijena? i ako je to u ostalom takva stvar, da je pače čudno o cijeni . . ."

„Da vam ne precijenim, , po sto rubalja komad", reče Sobakević.

„Po sto!" vikne Čičikov, zine i pogleda mu baš u oči ne znajući, je li krivo čuo, ili se jezik Sobakevićev popleo i progunđao jednu riječ mjesto druge.

„Što, zar je to za vas skupo? prozbori Sobaković, a za tim doda: Nu, a kakva bi bila vaša cijena?"

„Moja cijena! Mi smo se odista nekako zbunili, ili ne razumijemo jedan drugoga, zaboravili smo, o čemu se radi. Ja držim, po duši govoreći, da je po osam grivni za dušu prelijepa cijena!"

„E, kuda ste zašli — po osam grivnica!"

„Ta, da, po mojem sudu, kako ja mislim, više nije moguće!"

„Ta ja ne prodajem opanaka".

„Ali ipak, priznajte sami, to nijesu živi ljudi".

„Dakle vi mislite, da ćete naći takvu budalu, koja bi vam prodala za dvije grivne revisijsku dušu?"

„No dopustite: zašto ih zovete revisijskima? Ta duše su tê odavno već umrle, ostao je o njima samo glas, koji se ne može ćutilima uhvatiti. U ostalom, da se o tom dalje ne razgovaramo, dat ću vam po pôdrug rubalj, ako hoćete, a više ne mogu".

„Zar vas nije stid i govoriti o takvoj cijeni! Vi se cjenjkate, recite pravu cijenu!"

„Ne mogu, Mihajlo Semenoviću; vjerujte mojoj savjesti, ne mogu; što nije moguće, nije", govoraše Čičikov, no ipak ponudi još pô rublja.

„A što ste tako skupi? reče Sobaković, bogme, nije skupo! Drugi će vas lopov prevariti, prodat će vam smet, a ne duše; a u mene je sve kao zdrav orah, sve po izbor: ako nije zanatnik, a to je kakav drugi zdrav seljak. Gledajte: eto na primjer kolar Mihejev! taj već drugih kočija i nije pravio osim na pera. Pa nije to kao moskovska radnja što je, samo za čas; to je tako čvrsto ... sam i obije i naliči!"

Čičikov otvori usta hoteći prigovoriti, da toga Mihejeva ipak već odavno nema na svijetu; no Sobakeviću se, štono je riječ, baš jezik razvezao: od nekuda se stvorila brzina i dar govora.

„Pa Probka Stjepan, drvodjelja? Evo moje glave, ako nađete takvoga seljaka. Kakva je to bila ljudeskara! Da je služio u gardi, dobio bi Bog zna što: tri aršina i više visok!"

Čičikov je opet htio prigovoriti, da ni Probke nema na svijetu; no Sobaković se, činilo se, nije mogao zaustaviti: potekoše taki potoci riječî, da je trebalo samo slušati.

„Miluškin, pećar! mogao je postaviti peć u kakvoj vas volja kući. Maksim Teljatnikov, postolar: zabode šilom, eto postolâ; pa ne samo to, no pića kakvoga ni da bi okusio. A Jeremija Sorokoplehin! Dosta je, da toga seljaka spomenem za sve druge: u Moskvi

je trgovao, pa bi znao donijeti po pet stotina rubalja. Eto, kakvi su to ljudi! Nije to kao ono, što vam proda kakavgod Pljuškin".

„No dopustite, reče napokon Čičikov sav u čudu nad tolikom bujicom riječi, kojima, kako se činilo, nije bilo kraja; za što izbrajate sve njihove vrline? Ta one sad ništa ne vrijede, kad su to sve mrtvi ljudi. Mrtvim tijelom ne možeš ni plot poduprijeti, kaže poslovica".

„Da, mrtvi su dakako, reče Sobaković, kao da je došao k sebi i spomenuo se, da su odista već mrtvi: a za tim doda: u ostalom, što je od tih ljudi, što se sada broje među žive? Kakvi su to ljudi? — muhe, a ne ljudi".

„Ali su ipak živi, a ono su utvare".

„O ne, nijesu ono utvare! Ja ću vam kazati, kakav je bio Mihejev, da vi takvih ljudi ne ćete naći: takva mašinetina, da ne bi u ovu sobu unišla: ne, to nije utvara! A u plećinama njegovim bijaše takva snaga, kakve nema ni u konja. Ja bih hotio znati, gdje biste vi u drugome mjestu našli takvu utvaru!" Zadnje je ove riječi progovorio obrativši se već prema portretima Bagratijona i Kolokotronija, što su visjeli na zidu, kako često čine ljudi, kad se razgovaraju, pa se jedan od njih, Bog zna zašto, na jedan put obrati ne k onomu, s kim govori, već k nekomu trećemu, koji iznenada dođe, a on ga pače i ne poznaje, te zna, da od njega ne će dobiti ni odgovora, ni čuti njegova mnijenja ni odobravanja, no ipak tako pilji u nj, kao da ga zove, da se i on umiješa; a neznanac se u prvi čas zbuni i ne zna, bi li mu odgovorio na tu stvar, o kojoj ništa nije čuo, ili bi tako pustio i držao se pristojno, kako treba, a za tim otišao.

„Ne, više od dva rublja ne mogu dati", reče Čičikov.

„Molim vas, nemojte držati, da preskupo cijenim i da vam ne ću učiniti nikakvoga prijateljstva, evo po sedamdeset i pet rubalja za dušu i to papirnoga novca, a — Boga mi, samo radi poznanstva!"

„Zar me on zbilja, pomisli u sebi Čičikov, za budalu, za što li, drži? i doda na glas: Ja se, Boga mi, čudim; čini se, mi glumimo ili pravimo komedije; inače ja ne razumijem ... Vi ste, čini se, čovjek dosta pametan i obrazovan. Tä ta je stvar jednostavno — fu! fu! Što vrijedi? tko je treba?"

„No, eto, vi kupujete; dakle vama treba".

Tu se Čičikov ugrize za usnu i ne nađe, što bi odgovorio. Poče govoriti o nekakim porodičnim i domaćim prilikama, no Sobaković odgovori jednostavno:

„Meni ne treba znati, kakve su u vas prilike, ja se u porodične

poslove ne miješam, — to je vaš posao. Vama treba dušâ, ja ih eto prodajem, a kajat ćete se, što nijeste kupili".

„Dva rubljića" reče Čičikov.

„Boga mi, baš kao ono: *Svraka zove Jakove — isto ime svakome*, kako kaže poslovica; kako ste udarili na dva, ne ćete ih se ostaviti. Dajte pravu cijenu!"

„Nu, neka ga bijes nosi!" pomisli u sebi Čičikov, još ću mu, psu, dodati po pô rublja, na orahe! — Izvolite još po pô rublja".

„A vi izvolite čuti moju pošljednju riječ: pedeset rubalja. To je za me gubitak, a jeftinije ne ćete nigdje dobiti tako dobre čeljadi".

„Kakva je to gagrica!" reče u sebi Čičikov, a za tim nastavi ponešto zlovoljno: „Zbilja, što je to? ... Kao da se radi o ozbiljnoj stvari! Ta ja ću u drugome mjestu dobiti badava. Još će mi svatko drage volje predati, samo da ih se što prije riješi. Samo će ih budala držati i plaćati za njih porez!"

„No znate li, da takve prodaje, — ja to kažem među nama, kao prijatelj, — nijesu dopuštene, pa da ja ili tko drugi to pripovjedi, takvomu se čovjeku ne će vjerovati kod sklapanja ugovora ili kakve druge korisne obaveze".

„Gledaj ga, kamo šiba, gad!" pomisli Čičikov i progovori kao posve hladnokrvno: „Kako vas volja ja ne kupujem ni za kakvu potrebu, kako vi mislite, već onako ... jer mi se hoće. Dva i pô, ako hoćete, ako ne ćete, — s Bogom!"

„Toga ne ćeš dobiti, taj se ne da! pomisli Sobaković. — „Nu, u ime Božje, dajte po trideset, pa evo vam ih!"

„Ne, ja vidim, vi ne ćete prodati; s Bogom!"

„Molim vas, molim vas!" reče Sobaković ne puštajući njegove ruke i stavši mu na nogu, jer naš junak bijaše već zaboravio, da bude na oprezu, pa je za kazan morao pisnuti i poskočiti na jednoj nozi.

„Oprostite, molim! Ja sam vas, čini se, uznemirio. Budite tako dobri, sjednite ovamo! Molim!" Tu ga posadi u naslanjač, i to dosta spretno, kao medvjed, koga su već izvježbali, te zna vrtjeti se i praviti kojekakve ludorije.

„Boga mi, ja naprazno vrijeme tratim; moram poći".

„Sjedite još časak, ja ću vam odmah reći ugodnu riječ". Tu Sobaković sjedne malo bliže i reče mu tiho u uho, kao tajnu: „Hoćete li — četvrtinu?"

„To jest dvadeset i pet rubalja? Ne, nikako! Ni četvrt četrvtine ne dam, ne dam ni kopejke više".

Sobaković zašuti. Čičikov također zašuti. Šutnja trajaše dva časka. Bagratijon gledaše sa zida vrlo pozorno na tu prodaju.

„Nu, što će biti vaša zadnja cijena?" reče napokon Sobaković.

„Dva i pô".

„Boga mi, vama je čovječja duša upravo što parena repa. Dajte bar tri rublja!"

„Ne mogu".

„No s vama nije druge, neka vam bude! Štetujem, no takve sam pasje ćudi: ne mogu, da ne ugodim bližnjemu. No ja mislim, treba i kupovni ugovor načiniti, da bude sve u redu".

„Razumije se".

„Nu, eto i to također; trebat će poći u grad".

Tako se stvar svrši. Obadvojica odluče, da sjutra već budu u gradu i da uglave kupovinu. Čičikov zamoli popis seljakâ. Sobaković se privoli rado i odmah pristupi k pisaćem stolu i stade sam svojom rukom ispisivati sve ne samo poimence, već i s naznakom vrlina.

A Čičikov ne znajući, što da radi, stade ga stojeći iza njega promatrati, kakav je i koliki je. Kako mu je pogledao leđa, široka kao u vjatskih niskih konja, pa njegove noge, nalik na stupce od livena gvožđa, što ih postavljaju na pločnike, nije mogao, a da ne usklikne u sebi: Aj, nadijelio te je Bog! Baš, kako kažu, nije lijepo skrojen, ali je čvrsto sašit!... Jesi li se već rodio medvjedom, ili te je umedvjedio osamljeni život, sijanje žita, natezanje sa seljacima, pa si i ti uz njih postao ono, što se kaže: pëst-čovjek? Ali ne, ja držim, ti bi bio isti, da su te po modi odgojili, prepustili te sebi, pa da si živio u Petrogradu, a ne u seoskoj skrovitosti......

„Zapis je načinjen!" reče Sobaković okrenuvši se.

„Načinjen? Molim vas, dajte mi ga!" On preleti po zapisu očima i začudi se pomnji i točnosti: bio je ne samo potanko zabilježen zanat, stalež, godine, porodični položaj, već su i u osobitom odjelu bile bilješke o vladanju, trijeznosti, — riječju: milota je bilo gledati.

„A sad molim kaparu", reče Sobaković.

„Čemu vam kapara? U gradu ćete dobiti na jedan put sve novce".

„Ta vi znate, tako je već običaj", odvrati Sobaković.

„Ne znam, što da vam dadem, nijesam ponio sa sobom novaca. No evo, imam deset rubalja".

„Što je to deset! Dajte bar pedeset!"

Čičikov se stade braniti, da ne da; no Sobaković reče s takvim uvjerenjem, da on ima novaca, da je Čičikov odmah izvadio još jedan papirić rekavši: „Evo još petnaest, svega dvadeset i pet. Molim samo priznanicu".

„Pa što će vam priznanica?"

„Ipak, znadete, bolje je, da imam priznanicu. Nije se zanijeti na vrijeme, sve se može dogoditi".

„Dobro, pa dajte novce".

„Čemu? Ta novci su evo u ruci! Čim napišete priznanicu, odmah ćete dobiti novce".

Čičikov dade Sobakeviću novce, a ovaj dođe k stolu, lijevom rukom pritisne novce, a drugom napiše na krpici papira, da je za kaparu potpuno primio dvadeset i pet rubalja u papiru za prodane duše. Napisavši priznanicu prebroji još jedan put banknote.

„Ova je nešto ostara, progovori razgledavajući jednu od njih na svijetlu, malo je poderana, no među prijateljima se na to ne gleda!"

„Tvrdica, tvrdica! pomisli u sebi Čičikov i još k tomu bestija!"

„A ženskih ne ćete?"

„Ne ću, hvala".

„Ja ne bih skupo držao. Kao prijatelju — po rubalj za komad".

„Ne ću, ženskinja mi ne treba".

„Nu, kad ne trebate, i govoriti ne koristi. Za to, tko što hoće, nema pravila: ovaj voli popa, a onaj popadiju, kaže poslovica".

„Hotio sam vas još umoliti, da ova stvar ostane među nama", govoraše Čičikov praštajući se.

„Ta to se samo po sebi razumije. Treći ovdje nema posla: što se povjerljivo čini među dobrim prijateljima, to mora ostati u međusobnom prijateljstvu! Hvala, što ste me pohodili, molim, da me i u naprijed ne zaboravljate; kad uzimate slobodnoga vremena, dođite na objed, da nam vrijeme prođe. Može biti, da će i opet jedan drugome moći u čemu poslužiti".

„Kako ne bi! mišljaše u sebi Čičikov sjedajući u kola. Po dva i pô oderao za mrtvu dušu, tvrdica vražja!"

On nije bio zadovoljan vladanjem Sobakevića. Ta čovjek poznat, vidio se s njim i kod gubernatora i glavara policije, a ponio se kao sasvim nepoznat: za smet uzeo novce! Kad su se kola izvezla iz dvorišta, on se ogleda i opazi, da Sobakević još jednako stoji na ulazu i gleda, kako se činilo, kamo će gost krenuti.

„Gad, još stoji!" prozbori kroza zube i zapovjedi kočijašu, da skrene prema seljačkim kućama i tako poveze, da se kočija ne bude mogla vidjeti s gospodskoga dvora. Njemu se htjelo navratiti k Pljuškinu, u kojega su, kako reče Sobakević, ljudi umirali kao muhe; no nije mu se htjelo, da Sobakević za to znade. Kad su kola stajala već na kraju sela, prizove k sebi prvoga seljaka, koji se negdje na putu namjerio na vrlo debelo brvno, pa ga kao neumorni mrav vukao na plećima u svoju kuću.

— Ej, bradašu! kuda da krenem odavle k Pljuškinu, a da se ne provezem pokraj gospodskoga dvora?"

Seljak je, činilo se, bio u neprilici, što da odgovori na ovo pitanje.

„A? Što ne znaš?"

„Ne, gospodine, ne znam".

„E, ti si mi! A već te sjedina probija! Za tvrdicu Pljuškina ne znaš, — onoga, što loše hrani ljude?"

„A! okrpani, okrpani!" poviče seljak. Dodao je još i ime k riječi *okrpani*, vrlo zgodno, no takvo, koje se ne upotrebljava u svjetskom društvu, pa ćemo ga za to i mi propustiti. U ostalom može se domišljati, da je bilo vrlo zgodno izrečeno, po tom, što se Čičikov, i ako je seljaka već nestalo iz vida, i on se daleko već odvezao, još uvijek smijao sjedeći u kolima. Kako se valjano izrazuje ruski narod! Ako on koga nagradi riječcom, prijeći će mu u rod i potomstvo, vući će se s njim i u službu, i u pensiju, i u Petrograd, i na kraj svijeta. Pa smišljao i poljepšavao poslije kako mu drago svoj nadimak, neka traži od kojekakvih piskara, da mu ga za platu izvedu od staroga kneževskoga plemena, ništa ne će pomoći: ime će samo za se vranjim svojim grlom graknuti u sav glas i jasno kazati, otkle je izletjela ptica. Što se zgodno izreče, to se, kao da je napisano, ne da isjeći ni sjekirom. A kako je zgodno sve ono, što izađe iz dubine Rusije, gdje nema ni njemačkih ni čuhonskih ni svakojakih drugih plemena, već je sve sam samorastan, živ i čil ruski um, koji ne traži riječi po džepu, ne leže je kao kvočka piliće, već je s mjesta prištune, da je nosiš kao vječni pašoš, pa ti kasnije ne treba dodavati, kakav ti je nos ili usnice: jednom si crtom označen sav od glave do pete!

Kako je nepregledno mnoštvo crkava, manastira s kupolama, glavama, krstovima, rasijano po svetoj blagočastivoj Rusiji, tako se nepregledno mnoštvo plemena, rodova i naroda gomila, šareni se i vrvi po licu zemlje. I svaki narod, koji u sebi nosi zalog snage, pun sposobnosti duševnih za rad, jasne svoje osobine i druge darove božje, svaki se na svoj način ističe osobitom svojom riječju, kojom, izričao makar koju stvar, ujedno podaje u izricanju njezinu dio svoga sopstvenoga značaja. Poznavanje srca i mudro poznavanje života odaje riječ Britanca; lakom se igrom zasjaji i razleti kratkovječna riječ Francuza; mudra je, ali nije svakome razumljiva, umna i mršava riječ Nijemca; no nema riječi, koja tako odsijeca, koja je tako čila, koja bi tako upravo iz duše išla, tako kipjela i živo trepetala, kao zgodno kazana ruska riječ!

VI.

. . . .

. . . .

Dok je Čičikov mislio i u sebi se smijao nadimku, što ga je seljak dao Pljuškinu, on i ne opazi, kako se već dovezao u veliko selo s mnogo kuća i ulica. Brzo ga ipak sjeti na to udarac proizveden slupanom od brvana kaldrmom, prema kojoj je gradska kamenita ništa. Brvna su se sad dizala, sad spuštala kao tipke na klaviru, a neoprezan je putnik dobio ili kvrgu na zatiljak ili modricu na čelo, a moglo se dogoditi, da bi sâm svojim zubima odgrizao sebi vršak sopstvenoga svoga jezika. Na svim seoskim zgradama opazi Čičikov osobitu nekakvu starost: brvna u kuća bijahu tamna i stara; kroz mnoge se krovove svijetlilo kao kroz rešeto; u drugih je ostao samo zabat na vrhu i letve na bokovima kao rebra. Čini se, sami su gospodari raznijeli s njih šindru i daske umujući, i napokon posve pravo, da se za kiše kuće ne pokrivaju, a za vedra vremena da ne prokapljuju, a čemu da se u njima i natežu sa ženama, kad ima prostora i u krčmi i na velikoj cesti, — riječju, gdje hoćeš. Prozori na kućama bijahu bez stakla, drugi bijahu zataknuti krpom ili kakvim haljetkom; balkončići s filaretom pod krovom, koji se u nekim ruskim kućama grade Bog zna čemu, nakriviše se i pocrnješe pače nelijepo. Iza kuća bijaše u mnogo mjesta u dugim redovima golemih hrpa žita, koje su, kako se vidjelo, dugo ležale; bojom su bile nalik starim, loše pečenim opekama, na vrhu im je rastao svakakav korov, sa strane se pače primilo grmlje. Žito je, kako se vidi, bilo gospodsko. Iza žitnih hrpa i starih krovova pokazala bi se u visini, u čistom uzduhu, sad s lijeva, sad s desna, prema tome, kako su se kola zaokretala, po jedna seoska crkva, jedna do druge — opustjela drvena i kamena, žutih zidova, neobijeljena, popucana. Počeše se pokazivati i neki dijelovi gospodskoga dvora, dok se napokon ne pokaza sav na onome mjestu, gdje se red kuća pretrgao, a mjesto njih se raširila prostrana gradina ili kupusnjak, ograđen niskom, na mjestima poderanom ogradom. Kao kakav onemogli invalid gledaše ovaj čudni, dugi, neobično dugi dvorac. Gdješto bijaše na pod, gdješto na dva; na tamnom krovu, koji nije svuda pouzdano štitio njegove starosti, stršila su dva trijema za gledanje, jedan prema drugomu, oba se već naherila i ostala bez boje, koja je nekad na njima bila. Na zidovima su ovdje ondje izbijale gole štukaturne šipke, i one su, vidjelo se, mnogo pretrpjele od svakakvih nepogoda, kiše, vjetra i jesenskih promjena. Od prozora bijahu samo dva otvorena, na ostalima bijahu kapci, ili bijahu pače zabiti daskama. A i ona dva

prozora bijahu također ponešto slijepa; na jednom se od njih crnio prilijepljen trokut plavoga šećernog papira.

Stari, prostrani vrt, što se pružao iza dvora čak izvan sela i tamo se gubio u polju, zarastao i zapušten, jedini je, činilo se, bio nešto živahno i novo u tom prostranom selu, samo se on potpuno isticao poradi svoje slikovite zapuštenosti. Kao zeleni oblaci i nepravilne kupole od trepetljiva lišća ležahu u podnebesju i sastajahu se vrhunci drveća, koje se razraslo u slobodi. Bijelo, ogromno brezovo stablo bez vrhunca, što mu ga je odlomila bura ili nevrijeme, dizalo se iz te zelene guštare kao pravilan, okrugao, svijetao, mramoran stup; nakrivi, šiljati prijelom, što mu je bio na vrhu mjesto glavice, crnio se u snježanoj bjelini kao kapa ili crna ptica. Hmelj zadušujući dolje jorgovanovo, brekinjovo i lješnikovo grmlje, a za tim uspevši se po vrhu cijele ograde, pustio se napokon u vis i obavio do polovine prelomljenu brezu. Popevši joj se do sredine objesio se hmelj i stao se hvatati vrhunaca drugoga drveća, ili je visio u uzduhu, privezavši u prstene tanke svoje hvatljive grančice, koje se lako njihahu u uzduhu. Ovdje ondje raširile su se suncem obasjane zelene krošnje, a među njima zinula tamna dubina; sva je bila zasjenjena, tek se nekako u dubokoj tami mogao raspoznati vijugasti uski puteljak, oborena filareta, nakriva sjenica, dupljasto, gnjilo vrbovo stablo, sivo grmlje, koje je iza vrbe provlačilo guste bodljike i isušeno od strašne stiske lišće i isprepleteno i isprekrštano granje, i napokon mlada klenova grana, koja je pružila sa strane zeleno svoje lišće, a pod jedan joj se list, Bog zna, kako, zavuklo sunce, pa ga je na jedan put učinilo prozirnim i žarkim, a to se čudno sjajilo u toj gustoj tami. Na strani, čak na kraju vrta dizalo se nekoliko visokih, viših od ostaloga drveća, topola s ogromnim vranjim gnijezdima na trepetljivim svojim vrhovima. Na nekima od njih visjelo je poisprevijano i polomljeno granje zajedno s usahlim lišćem. Riječju, sve je bilo lijepo, kako to ne umije izmisliti ni priroda ni umjetnost, već kako je samo onda, kad se ovo obadvoje složi, kad po nagomilanom, često besmislenom čovječjem radu prođe kao za svršetak sa svojim dlijetom priroda te olakša teške gomile, uništi preveliku pravilnost i popuni uboge pukotine, iz kojih proviruje nesakriveni, goli plan te dade čudnu toplinu svemu, što je stvorila hladna, izmjerena i procijeđena urednost.

Zaokrenuvši jedan ili dva puta nađe se naš junak napokon pred samim dvorom, koji mu se ukaza sada još jadnijim. Zelena je već plijesan pokrila staro drvo na ogradi i na vratima. Dvorište je bilo puno zgrada, — stanova, hambara, podruma, — no vidjelo se, da sve

propada; uz te zgrade vidjela su se vrata u druga dvorišta. Sve je kazivalo, da se tu nekad vodilo veliko gospodarstvo, a sada je sve tužno. Ništa nije bilo, što bi oživljavalo sliku, — ne otvaraju se vrata, ne izlaze ni otkle ljudi, nikakve žurbe, nikakve kućne brige! Samo glavna vrata bijahu otvorena, a to za to, što se uvezao seljak s natovarenim i rogožinom pokritim kolima; taj kao da se nahvalice za to pokazao, da oživi ovo mrtvo mjesto, jer su inače i ova vrata bila zabravljena; u gvozdenim šarkama visio je golem lokot. Pred jednom zgradom opazi Čičikov nekakvu figuru, koja se počela svađati sa seljakom, što je dovezao kola. Dugo nije mogao raspoznati, kojega je spola ta figura, — žena ili čovjek. Odijelo je na njoj bilo posve neodređeno, veoma nalik na žensku suknju; na glavi joj kapa, kakvu nose seoske dvorske žene; samo mu se činilo, da je glas previše hrapav, da bude ženski. „Jest, žena je! pomisli u sebi i odmah doda: Ne, nije! — Dakako, žena je!" reče napokon promotrivši pažljivije. I figura je njega također pažljivo gledala. Činilo se, da joj je gost rijetkost, dok je omjerila ne samo njega, već i kočijaša i konje, i to od gubice do repa. Po ključevima, što su joj visjeli o pojasu, i po tom, što je psovala seljaka dosta ružnim riječima, domisli se Čičikov, da je to po svoj prilici ključarica.

„Čuj, matuška, reče on silazeći s kola, je li gospodin?..."

„Nema ga doma, upade u riječ ključarica ne čekajući, dok svrši pitanje, a za čas doda: A što biste vi?"

„Imam posla."

„Idite u sobe!" reče ključarica obrnuvši se i okrenuvši mu leđa uprljana brašnom i s velikom dirom ozdo.

On unidje u tamno, široko predsoblje, iz kojega duhne hlad kao iz podruma. Iz predsoblja dospije u sobu, također tamnu, tek što je kroz nju prosjaivalo svjetlo, što je izlazilo ispod široke pukotine pod vratima. Otvorivši ta vrata nađe se Čičikov napokon na svjetlu i nije se mogao načuditi neredu, što je tu bio. Činilo se, kao da se u kući prao patos, pa su za to vrijeme ovamo natrpali sve pokućstvo. Na jednom je stolu pače stajao potrt stolac, a uza nj ura sa smirenim njihalom, na koje je pauk već prepreo paučinu. Bio je tu uza zid sa strane prislonjen i ormar sa starim srebrom, s bočicama i kitajskim porculanom. Na pisaćem stolu, optočenom sedefnim mozaikom, koji je ovdje ondje već poispadao i ostavio za sobom samo žute žljebiće pune tutkala, ležaše mnoštvo svega i svačega: hrpa sitno ispisanih papirića, pokrivenih pozelenjelim mramornim pritiskačem s jajcem odozgo, nekakva stara knjiga u kožnim koricama i s crvenim obrezom, osušen limun, koji nije bio veći od lješnika, otrgnuta ruka od naslanjača, bočica s nekakvom tekućinom i s tri muhe, pokrivena pismom, komadić pečatnoga voska, komadić od nekuda podignute krpe, dva pera uprljana crnilom i osušena kao od sušice, četkica za zube, posve požutjela, kojom je domaćin čačkao svoje zube možda još prije francuske najezde na Moskvu.

Po zidovima bijaše povješano nekoliko slika posve tijesno i bez reda, duga požutjela gravira nekakve bitke, a na njoj ogromni bubnji, vojnici s trouglastim šeširima, viču, a konji im se utapaju, sve to u okviru od crvena drva s tankim bronzovim crtama i krugovima na uglovima, a bez stakla. Uz te slike visjela je na čitavoj polovini zida golema pocrnjela slika, slikana uljenim bojama, a vidjelo se na njoj cvijeće, voće, razrezana dinja, svinjska glava i za noge obješena patka. Sa sredine stropa visio je luster zamotan platnom, koje je od praha postalo nalik na svilenu čahuru, u koju je umotan crv. U kutu sobe bijaše nabacana hrpa krupnijih stvari i takvih, koje nijesu vrijedne, da leže na stolu. Što je baš bilo u hrpi, teško je kazati, jer je na njoj bilo toliko prašine, da bi svakomu, koji bi se je dotakao, ruke postale nalik na rukavice: nešto se bolje od drugoga vidjelo, kako viri otrgnuti komad drvene lopate i stari đon od čizme. Nikako ne bi bilo moguće kazati, da u toj sobi stanuje živ stvor, da to nije pokazivao stari, iznošeni kalpak, što je ležao na stolu. Dok je Čičikov razgledao sve to čudno uređenje, otvore se pobočna vrata i uniđe ista ona ključarica, koju je on našao na dvorištu. No tu Čičikov pozna, da je to prije ključar nego ključarica; ključarica bar ne brije brade, a ovaj ju je naprotiv brijao, i to činilo se, dosta rijetko, jer mu je sav podbradak i donji dio lica bio nalik na gvozdeno česalo, kakvim čiste konje u konjušnici. Čičikov držeći se u licu kao da pita, čekaše nestrpljivo, što će mu kazati ključar; a ovaj opet očekivaše, što će mu kazati Čičikov. Napokon Čičikov čudeći se tako neobičnom nesporazumku odluči se, da upita:

„Što je s gospodinom? Je li doma, što li?"

„Evo gospodara", reče ključar.

„Ta gdje?" ponovi Čičikov.

„Što ste, batjuška, slijepi, što li? reče ključar. Evo! Ta ja sam gospodar!"

Ovdje naš junak nehotice odstupi i bolje ga pogleda. On je vidio dosta svake vrste ljudi, pače takvih, kakvih ni mi ni čitatelj ne ćemo nikad možda vidjeti; no takvoga čovjeka još nije vidio. Lice njegovo nije bilo ni malo osobito: bilo je gotovo takvo kao u mnogih mršavih staraca; samo mu se brada vrlo daleko naprijed protegla, tako da ju je svaki put morao pokriti rupcem, da je ne popljuje; ma-

lene mu se oči nijesu ugasile, već su igrale ispod visokih obrva kao miševi, kad iz tamnih rupa promole šiljatu gubicu, pa se naćulivši uši i potresajući brcima ogledavaju, nije li se gdjegod sakrio mačak ili vragolan dječak, i sumnjičavo njuše i sam uzduh. Mnogo je čudnija bila njegova odjeća. Starac se čovjek, koliko mu drago, nije mogao nikako raspoznati, od čega je bio skrpan njegov kaput: rukavi i gornji dijelovi bili su tako uprljani i izlizani, da su bili nalik na juft za čizme; otragu mjesto dvije lepršale su četiri pole, iz kojih je u komadićima virio pamuk. Oko vrata bijaše mu svezano također nešto, čega nije bilo moguće raspoznati, je li čarapa ili je podvezica ili je pojas, samo nije ovratnik. Riječju, da ga je Čičikov ovako opravljena našao gdje pred crkvenim vratima, dao bi mu po svoj prilici grošić, jer treba kazati na čast našemu junaku, da je bio srca milostiva i nije se mogao uzdržati, da ne da siromahu grošić. No pred njim sada nije stajao prosjak, pred njim je stajao vlastelin! U toga je vlastelina bilo više od tisuće duša, i neka bi tko našao u koga drugoga toliko spremljena žita u zrnju i u brašnu, u koga bi hambari i komore bile tako nabite platnom, suknom, učinjenim i prijesnim ovčjim kožama, suhom ribom i svakakvim voćem i gljivama! Da je tko zagledao k njemu u dvorište, gdje se radi, gdje je bilo pripravljeno u izobilju svakojakoga drva i posuđa, koje se još nikada nije upotrebljavalo, činilo bi mu se, da je dospio u Moskvu na drvodjeljsko tržište, kamo se svaki dan žure punice i svekrve s kuharicama za sobom, da nabave što treba za kuću, i gdje se u gomilama bijeli svakojako drvo, šiveno, točeno, složeno i pleteno: vedrice, vedra bez ušiju i s ušima, burad, kante s noscem i bez nosca, kotarice, posudice, u koje žene meću vodu za močenje kod predenja i drugi sitniž, košare od tanke savijene jasike, koševi od brezove kore i mnogo svačega, što je za potrebu bogatoj i siromašnoj Rusiji. Mislio bi čovjek, čemu Pljuškinu tolika sila takvoga posuđa? Čitav ga život ne bi potrošio ni na dva takva imanja, kakvo je bilo njegovo, no njemu se i to činilo malo. Ne zadovoljavajući se time hodio bi on svaki dan po ulicama svoga sela, zagledivao bi pod mostiće, pod brvi, pa bi sve, štogod bi našao, stari đon, žensku krpu, željezni klin, glineni crijep, sve bi vukao k sebi i bacao na onu hrpu, što ju je Čičikov opazio u kutu sobe. „Eno, već je pošao ribar u lov!" govorili bi seljaci, kad bi ga vidjeli, gdje ide na plijen. I odista nije za njim trebalo mesti ulice; ako se dogodi, da časnik na putu izgubi ostrugu, — ostruga je ta u tren došla u poznatu hrpu; ako bi žena zazijavši se kakogod kod bunara zaboravila kabao, odvukao bi on i kabao. No kad bi ga koji seljak opazio i zatekao kod toga, ne bi se svađao i ugrabljenu bi

stvar vraćao; ali ako je stvar dospjela već na hrpu, tad je sve gotovo: on se kleo, da je stvar njegova, da ju je kupio tada i tada, u toga i toga, ili da mu je ostala od djeda. U svojoj bi sobi dizao s poda sve, štogod bi vidio: komadiće pečatnoga voska i papira, rđavo pero, pa bi sve to metao na pisaći sto ili na prozor.

No bilo je vrijeme, kad je on bio samo štedljiv gospodar! Bio je oženjen i imao djece, i susjed bi koji došao k njemu na objed, da čuje i da se nauči u njega gospodarstvu i mudroj štedljivosti. Sve je teklo živo i činilo se bez naglosti: kretali su se mlinovi, valjaonice, radile suknene fabrike, stolarske radionice, predionice; svakamo i do svačega je dopirao oštri pogled gospodarev i on je kao marljiv pauk trčao brižljivo i žurno s jednoga kraja gospodarske svoje paučine na drugi. Presilnih čuvstava nijesu pokazivale crte njegova lica, no u očima se opažao um; iskustvom i poznavanjem svijeta bijaše proniknuta riječ njegova, i gostu je bilo milo slušati ga; prijazna i razgovorna domaćica bijaše na glasu s dočekljivosti; u susret izlažahu dvije milovidne kćerke, obadvije plavokose i svježe kao ruže; istrčao bi sin, hitar momčić, pa bi ljubio sve ne pazeći, je li to gostima s voljom ili nije. U kući bijahu otvoreni svi prozori; u antrsolu bijaše stan učitelja Francuza, koji se divno brijao, a bijaše izvrstan strijelac; vazda bi donosio za ručak lještarka ili pataka, a katkad samo vrapčjih jaja, od kojih bi sebi dao napraviti cicvaru, koje nitko u kući nije više jeo. U antrsolu stanovaše također njegova zemljakinja, učiteljica dviju djevojčica. Samo domaćin dolazio bi k stolu u surki ponešto, istina, ponošenoj, ali pristojnoj; lakti bijahu u redu; nigdje nikakve krpe. No dobra domaćica umrije; neki ključevi, a s njima i neke sitne brige spadnu na nj. Pljuškin postade nemirniji i kao svi udovci sumnjičaviji i skuplji. Starijoj kćeri, Aleksandri Stjepanovni, nije mogao u svem vjerovati, pa je i pravo imao, jer je Aleksandra Stjepanovna skoro pobjegla s ritmajstorom Bog zna koje konjaničke pukovnije, pa se brzo s njim negdje u seoskoj crkvi vjenčala znajući, da otac ne trpi časnika, i ima čudnu predsudu, da su svi vojnici — kartaši i rasipnici. Otac pošalje za njom na put prokletstvo, no da pođe za njom u potjeru, nije mario. Kuća još više opusti. U gospodara se sve to više stala opažati skupost; družica skuposti, sjedoća, koja se pomolila u tvrdoj mu kosi, pomogla joj je, da se i više razvije. Učitelj Francuz bi otpušten, jer je sinu došlo doba za službu; madam bi protjerana, jer se pokazalo, da nije bila bez krivice u otmici Aleksandre Stjepanovne. Sin mu bijaše poslan u gubernijski grad, da kod suda upozna pravu službu po očevu mnijenju, no on stupi mjesto toga u vojsku i pisa ocu, pošto su ga već

uzeli, da mu pošalje novaca za munduru; posve je prirodno, da nije dobio ništa. Napokon i posljednja kći, što je još ostala u kući, umrije, a starac ostade sam stražar, čuvar i gospodar svoga imanja. Samotan život davao je obilnu hranu skuposti, koja je, kako je poznato, gladna kao vuk i što više ždere, s tim je nezasitnija; čovječja čuvstva, koja i bez toga ne bijahu u njega duboka, osijecahu sve više svaki čas i svaki bi se dan izgubilo što u toj otrcanoj razvalini. U takvom stanju dođe mu glas, upravo kao za potvrdu njegova mišljenja o vojnicima, kako mu se sin prokartao; on mu pošalje od srca očinsko svoje prokletstvo i nikad više nije mario znati, je li sin na svijetu ili nije. Svake bi se godine zatvorio po koji prozor na kući njegovoj, napokon ostaše samo dva, od kojih je jedan, kako je čitatelj već vidio, bio zalijepljen papirom; svake bi mu se godine izmakao iz vida glavni koji dio gospodarstva, i on je sve više pazio na sitne stvari, na papiriće i pera, što ih je kupio po svojoj sobi; sve tvrđi postajaše s kupcima, što su dolazili, da u njega kupe gospodarskih privreda; kupci se cjenjkahu, cjenjkahu, a napokon ga ostaviše rekavši, da je to bijes, a ne čovjek; sijeno i žito gniljaše, spremišta i stogovi postajahu upravo gnoj, mogao se na njima saditi kupus; brašno se u podrumu okamenilo, tako da su ga morali sjeći; sukna, platna i domaćega ruha bijaše strašno dotaknuti se; sve se pretvaralo u prah. On je već sam zaboravio, koliko je šta imao, samo je pamtio, gdje je u ormaru bočica s ostatkom kakve rakije, pa bi na bočici bilježio, da mu tko kradom rakije ne ispije, još je pamtio, gdje je pero ili pečatni vosak. A gospodarski se dohodak među tim uzimao kao i prije; upravo toliki obrok kao i prije morao je donositi seljak, upravo toliko oraha svaka žena, upravo toliko truba platna morala je natkati tkalja. Sve se to gomilalo u spremišta, i od svega postajaše truhlež i krpe, a i sam se on napokon pretvori u nekakvu krpu čovječanstva. Aleksandra Stjepanovna bijaše nekako došla jednom dva puta sa sinčićem, da vidi, ne bi li mogla što dobiti; vidi se, putnički život sa štopskim ritmajstorom nije bio tako zamaman, kako joj se to činilo prije udaje. Pljuškin joj je ipak oprostio, pače je malome unuku dao nekakvo puce, što je ležalo na stolu, da se s njime poigra, no novaca nije dao ni malo. Drugi je put došla s dvoje dječice i donijela mu kolača k čaju i nov šlafrok, jer je u starca bio takav, da ga je bilo pogledati ne samo teško, već i sramota. Pljuškin pomilova obadvoje unučadi, posadi jedno na lijevo, drugo na desno koljeno i ljuljaše ih baš tako, kao da jašu na konjima; kolače i šlafrok uzme, no kćeri baš ništa ne dade; i tako je Aleksandra Stjepanovna i otišla.

Pa eto takav je vlastelin stajao pred Čičikovom! Treba reći, da se sličan pojav rijetko nalazi u Rusiji, gdje sve voli prije protegnuti se nego skvrčiti...

Pljuškin je stajao već nekoliko časaka ne govoreći ni riječi, a Čičikov jednako nije mogao početi razgovora, jer ga je smeo pojav domaćina i sve, što je bilo u sobi. Dugo se nije mogao domisliti, kojim bi riječima kazao, za što ga je posjetio. Već je htio početi govoriti u tom smislu, kako je mnogo čuo o njegovoj dobortvornosti i rijetkim vrlinama duše njegove, pa je držao za svoju dužnost, da mu se lično pokloni; no premisli se i osjeti, da je to previše. Pogledavši sa strane još jedan put sve, što je u sobi, osjeti, da bi se riječi „dobrotvornost" i „rijetke vrline duše" mogle dobro zamijeniti riječima: „ekonomija" i „red"; za to okrenuvši govor na taj način reče, da je mnogo čuo o njegovoj ekonomiji i rijetkom upravljanju imanja, pa je držao za dužnost, da se s njim upozna i lično mu iskaže svoje poštovanje. Mogao je dakako kazati drugi, bolji uzrok, no ništa mu drugo nije tada palo na um.

Na to Pljuškin progunđa nešto kroz usne, — jer zuba nije bilo, — što upravo, to se ne zna, no po svoj je prilici bio ovaki smisao: „A odnio tebe bijes i s tvojim poštovanjem". No kako je u nas gostoljubivost tolika, da ni tvrdica ne može pogaziti njezinih zakona, doda odmah nešto razumljivije: „Molim prepokorno, sjednite!"

„Ja dugo već ne viđam gostiju, reče on; pa da po duši kažem, i malo koristi vidim u njima. Zavrgao se vrlo nevaljao običaj, da jedan k drugome dolazi, a gospodarstva opustješe... pa hrani još i njihove konje sijenom! Ja sam već odavno ručao, a kuhinja mi je niska, u prevelikome neredu, pa i dimnjak mi se posve porušio, ako se naloži vatra, još može sve izgorjeti".

„A, tako! pomisli Čičikov u sebi, sreća, što sam se kod Sobakevića najeo kolača i bravljega stegna".

„Pa k tomu još i ta gadna komedija, da nemaš ni naviljka sijena u čitavom gospodarstvu! govoraše dalje Pljuškin. Pa kako bi ga i imao? Zemlje je malo, kmet je lijen, ne će mu se raditi, misli, kako bi u krčmu... pa mora čovjek paziti, da pod starost ne mora po svijetu!"

„Meni su pak kazivali, doda bojažljivo Čičikov, da vi imate više od tisuće duša".

„A tko vam je to kazivao? Onomu, tko vam je to kazivao, imali ste, batjuška, pljunuti u oči! To je očevidno šaljivac, hotio se s vama našaliti. Eto naklapanja, tisuća duša, a pođi i prebroji, pa ne ćeš ništa nabrojiti! Zadnje je tri godine pomorila prokleta groznica mnoštvo kmetova".

„Što to kažete! Mnogo ih je pomorila?" usklikne žalostivo Čičikov.

„Da, mnogo su ih odnijeli".

„A dopustite, da vas pitam: koliko na broju?"

„Oko osamdeset duša".

„Toliko?"

„Ta ne ću lagati, batjuška!"

„Dopustite, da vas još upitam: vi brojite, mislim, te duše od dana pošljednje revisije?"

„Kad bi tako bilo, i Bože pomozi, reče Pljuškin; no to je baš zlo, što bi se od toga vremena i do sto dvadeset nabralo".

„Zbilja? Čitavih sto dvadeset?" usklikne Čičikov i zine pače od čuda.

„Star sam, batjuška, za laganje; sedmi već desetak živim!" reče Pljuškin. Činilo se, da ga je takvo malo ne radosno klicanje uvrijedilo. Čičikov uvidi, da zbilja nije zgodno, što je tako nežalostiv na tuđe zlo, pa za to uzdahnu i odmah reče, da ga žali.

„No žaljenje ne ide u džep, reče Pljuškin. Eto do mene živi kapetan, bijes ga znao, otkle je došao, kaže, da mi je rođak: „Ujače, ujače!" i u ruku me poljubi; a kako me stane žaliti, tako zavija, da si za uši u strahu. U licu je sav crven; rakija mu je, čini se, preko mjere draga. Novce je, po svoj prilici, profućkao služeći kao časnik, a sad se eto dao na žaljenje!"

Čičikov je nastojao, da mu razloži, kako njegovo žaljenje nije onakvo, kao kapetanovo što je, i da je on spreman to dokazati ne praznim riječima, već činom, pa ne odgađajući odmah se bez okolišenja ponudi, da će platiti porez za sve seljake, što su takvom nesrećom poumirali. Pljuškin se nad tom ponudom očito posve snebio. On je izbuljivši oči dugo Čičikova gledao, a napokon upita: „A nijeste li vi, batjuška, služili u vojsci?"

„Nijesam, odgovori Čičikov dosta lukavo, bio sam u državnoj službi".

„U državnoj? ponovi Pljuškin i stane žvakati usne, kao da što jede. Pa kako to? Ta to je vama gubitak?"

„Za vaše dobro spreman sam i na gubitak".

„Ah, batjuška! Ah, dobrotvore moj! krikne Pljuškin ne opažajući od radosti, da mu se šlafrok otvorio, te se vidjela košulja, koja nije bila baš lijepa za gledanje.„ Eto, razveseliste starca! Ah, Gospode ti moj! Ah, sveci vi moji! . . ." Dalje Pljuškin ni govoriti nije mogao. No nije prošao ni časak, a ta je radost, koja se tako za tren pokazala na drvenastom njegovu licu, isto tako u tren prošla, kao da je ni bilo nije, a lice mu se na novo zabrine. Otare se pače rupčićem, smota ga čvrsto i stane njim mahati po gornjoj usni.

„A kako, dopustite, da vas ne ražljutim, jeste li vi nakani plaćati za njih porez svaku godinu i hoćete li novce davati meni ili u državnu blagajnu?"

„Evo, kako ćemo urediti: mi ćemo načiniti kupovni ugovor, kao da su oni živi, a vi kao da ste mi ih prodali".

„Da, kupovni ugovor . . . reče Pljuškin, zamisli se i opet stane žvakati usnama. No za kupovni ugovor treba troška. Činovnici su tako bezdušni. Prije si prošao s rubljem i s vrećicom brašna, sad šalji cijeli voz kaše, a poskrbi se i za crvenu banku, — tako su lakomi! Ja se čudim, kako nitko drugi toga ne opaža. Da ih tko opomene na Boga i na dušu! Ta riječju ćeš svakoga predobiti. Rekao tko, što mu drago, spasonosnoj se riječi ne možeš oteti".

„No, ti bi se, ja mislim, već oteo!" pomisli Čičikov u sebi, pa odmah progovori, da je spreman iz poštovanja prema njemu primiti pače i troškove ugovora na svoj račun.

Čuvši, da gost prima pače troškove ugovora na sebe, Pljuškin zaključi, da on mora biti potpuno glup, pa se samo gradi, da je služio u državnoj službi, a po svoj je prilici bio časnik i rasipao novce. Uza sve to nije ipak mogao sakriti svoje radosti, pa poželi svako dobro ne samo njemu, već i djeci njegovoj ne upitavši, ima li on djece ili nema. Stupivši k prozoru pokuca prstima po staklu i poviče: „Ej, Proška!" — Za čas se čulo, kako je netko brzo dotrčao u predsoblje, dugo tamo ševrdao i lupao čizmama, a napokon se vrata otvore, te uniđe Proška, dječak od trinaest godina, u tako velikim čizmama, da je hodeći gotovo izvlačio noge iz njih. Za što je Proška imao tako velike čizme, to se može odmah saznati; Pljuškin je imao za svu služinčad, koliko je god bješe u kući, samo jedne čizme, koje su morale biti uvijek u predsoblju. Svatko, koga bi zvali u gospodske sobe, protrčao bi obično preko čitavoga dvorišta bos, no unišavši u predsoblje navukao bi čizme i tako bi se pokazao u sobi. Kad bi izišao iz sobe, ostavio bi čizme u predsoblju i pošao dalje na sopstvenim tabanima. Da je komu pogledati bilo na prozor pod jesen, a osobito, kad se iz jutra stane hvatati tanak mraz, tad bi vidio, da je sva služinčad tako skakutala, kako bi to teško umio i najvještiji plesač na pozorištu!

„Eto, pogledajte, batjuška, kakvo je to lice!" reče Pljuškin Čičikovu pokazavši prstom Proškino lice. Glup je kao drvo, a da čovjek štogod gdje ostavi, — u tren će ukrasti. Nu, što si došao,

budalo, reci, što?" Tu malo zašuti, a Proška odgovori također mûkom. „Pristavi samovar, — čuješ li? a evo ti ključ, pa ga daj Mavri, neka pođe u komoru; tamo na polici ima suhi kolač, što ga je donijela Aleksandra Stjepanovna, — pa neka ga dade k čaju!... Stani, kamo ćeš? Ludove? Ej, ludove!... Bijes te svrbi u nogama, što li?... Poslušaj prije. Ako se možda ozgo pokvario, neka ga ostruže nožem, a mrvica neka ne baca, već neka ih odnese u kokošinjak. A ti, brate, pazi, ti da nijesi unišao u komoru, inače ću ja tebe, razumiješ? brezovom metlom, da ti bude slađe! Sad imaš izvrstan apetit, pa da ti bude još bolji! Pođi samo u komoru, ja ću već na prozor gledati. — Ni u čemu im nije vjerovati", govoraše obrativši se k Čičikovu, i onda još, kad se Proška već odnio zajedno s čizmama. Za tim stade i Čičikova sa sumnjom gledati. Teško mu je bilo vjerovati, da je u njega toliko velikodušja, pa pomisli u sebi: „A neka ga đavo zna; može biti, da se samo hvasta kao i sve te kojekakve raspikuće: lagat će i lagati, samo da govori i da se napije čaja, a onda će otići!" Za to od opreza, pa i za to, da ga ponešto iskuša, reče, da ne bi bilo loše, kad bi se ugovor što prije uglavio, jer kaže, nema vjere u ljude; danas je čovjek živ, a sjutra neka Bog zna.

Čičikov reče, da je spreman, ako hoće ovaj čas i zaište samo popis svih kmetova.

To umiri Pljuškina. Moglo se opaziti, da on nešto namjerava učiniti, pa i zbilja uze ključe, pristupi k ormaru, pa otvorivši vrata premetaše šalice i čaše, a napokon reče: „Eto nikako ne možeš naći, a imao sam izvrsnoga likerčića, samo ako ga nijesu popili: družina — to su takvi lupeži! A, nije li ovo?" Čičikov ugleda u njegovim rukama bočicu, svu u prahu, kao da je omotana vunenim rupcem. „Još ga je pokojna pravila, govoraše dalje Pljuškin, a lupežica ključarica posve ga je zametnula, pa ga ni začepila nije, lóća! Bijaše se tu nakupilo kukaca i svakojakoga smeta, no ja sam svu nečist izvadio, i sad je eto čist, pa ću vam natočiti čašicu!"

No Čičikov brzo zahvali za takav likerčić rekavši, da je već jeo i pio.

„Pili ste već i jeli! reče Pljuškin. Jest, to je istina; čovjeka ćeš od čestita društva poznati svuda; takav ne jede, već je sit; a kad dođe kakav lupežić, hrani ga, koliko ti drago... Dođe eto kapetan: „Ujače, kaže, dajte mi što jesti!" A ja sam njemu takav ujak, kao što je on meni djed. Doma, po svoj prilici nema što da jede, pa tako se eto i skita! Da, vama treba popis svih tih danguba? Svakako! Ja sam ih, kako sam znao, sve popisao na osobiti papirić, da ih sve kod prve revisije izbrišu". — Pljuškin natakne naočari i stane premetati papire. Razvezujući svakakve svežnjiće počašćivao je svoga gosta takovim prahom, da je gost kihnuo. Napokon izvuče papirić sav na okolo ispisan. Seljačka imena bijahu po njemu posipana kao mušice. Bilo je tu svakakih: i Paramonov i Pimenov i Pantelejmonov, pače je provirio i nekakav Grigorije Dođi-ne-dođeš; svih je bilo preko sto dvadeset. Čičikov se nasmiješi, kad vidi toliki broj. Spravivši papirić u džep reče Pljuškinu, da će morati doći u grad, da se načini kupovni ugovor.

„U grad? A kako? A kako ću kuću ostaviti? Tä moja su družina sve varalice i lupeži; za jedan će me dan tako okrasti, da ne ću imati o što ni kaput objesiti".

„A nemate li kakvoga znanca?"

„A kakvoga znanca? Svi su moji znanci ili poumirali ili su se odbili... Ah, batjuška! kako ne bih imao? imam! poviče. Tä sam predsjednik mi je znanac, dolazio je pače u stara vremena k meni. Kako ga ne bih poznavao! Zajedno smo se igrali, zajedno se preko plotova verali. Kako mi ne bi bio znanac? I te kakav znanac!... Ne bih li dakle njemu pisao?"

„Dakako, njemu!"

„Svakako, takvome znancu! U školi smo bili prijatelji".

I na tom drvenastom licu na jedan put sine nekakav topli zračak, pokaže se — ne čuvstvo, već nekakav blijedi odraz čuvstva: pojav, kao što je, kad se na jedan put na površini vode pomoli utopljenik, a hrpa ljudi, što se skupila na obali, poviče od radosti; no uzalud obradovana braća i sestre bacaju s obale uže i čekaju, ne će li se pomoliti leđa ili umorene od borbe ruke, — ali pojavio se zadnji put. Sve je mirno, a tiha površina nijeme prirodne sile još je strašnija i pustija. Tako je i lice Pljuškinovo iza čuvstva, koje je na njemu za tren sinulo, postalo još beščuvstvenije i bljutavije.

„Na stolu je ležala četvrtina čistoga papira, reče, pa ne znam, kamo je nestala; ljudi su u mene tako nevaljali!" — Tada stane, zagleda i pod sto i na sto premećući svuda, a napokon poviče: „Mavra, e, Mavra!" Na taj poziv dođe žena noseći u rukama tanjur, na kojem bijaše poznati već čitatelju kolač. Evo kako se razgovaralo ovo dvoje:

„Kud si djela, razbojnice, papir?"

„Tako mi Boga, nijesam ga ni vidjela, osim mali komadić, kojim ste izvoljeli pokriti čašicu".

„A ja ti na očima vidim, da si ga ti odnijela".

„A čemu bih ga odnijela? Ta kakva mi je od njega korist: ja ne umijem pisati".

„Lažeš, odnijela si ga zvonaru; on malo zna, pa si njemu odnijela".

„Ta zvonar ako hoće, dobit će papira. Nije on vidio vaše krpice!"

„Nu, čekaj: na strašnom će te sudu đavoli za to žeći željeznim vilama! Vidjet ćeš samo, kako će te žeći!"

„Pa za što će me žeći, kad se ni dotakla nijesam četvrtine? Krađe mi nije nitko prebacivao, već prije kakvu drugu žensku slabost".

„Da, đavoli će te žeći! Reći će: evo ti, varalice, za ono, što si gospodara varala, pa će te žeći!"

„A ja ću reći: nemate za što! Boga mi, nemate za što: nijesam ja uzela..." A gle eno vam leži na stolu. Uvijek naprazno potvorate!"

Pljuškin zbilja opazi četvrtinu, za čas se umiri, požvače usnama i reče: „Nu, što si se tako raždljutila? Kako je nagla! reci samo jednu riječ, a ona će ti na odgovor desetak! Pođi i donesi vatre, da zapečatim pismo. Ali stani! Ti bi uzela lojanicu; loj se brzo topi, izgori i nema ga, to je samo šteta; već donesi ti meni luč!"

Mavra ode, a Pljuškin sjedne u naslanjač, uzme u ruku pero, pa je dugo još na sve strane prevrtao četvrtinu smišljajući, ne bi li se od nje mogla još osmina otkinuti, no napokon se uvjeri, da nije moguće, turi pero u tintarnicu s nekakom pljesnivom tekućinom i s mnoštvom muha na dnu, pa stade pisati namještajući slova nalik na muzikalne note i ustavljajući na mahove ruku, koja je skakala po čitavom papiru, stiskujući lakomo redak do retka i pomišljajući sa žalosti na to, da će ipak još ostati mnogo čistoga prostora.

I do takoga je ništavila, do takve sitničavosti, do takve odurnosti mogao pasti čovjek? tako se mogao promijeniti? I je li to nalik na istinu? — Sve je nalik na istinu, sve se može dogoditi s čovjekom. Sadašnji vatreni mladić skočio bi od užasa, da mu se pokaže slika, kakav će biti u starosti! Uzimajte sa sobom na put, kad izlazite iz nježnih mladenačkih godina u tvrdu i surovu muževnost, — uzimajte sa sobom sva čovječja čuvstva, ne ostavljajte ih na putu; više ih ne ćete moći dići! Grozna je, strašna je starost, što nas čeka, ništa ona ne vraća! Grob je od nje milostiviji, na grobu piše: „tu je pokopan čovjek;" no ništa ne možeš pročitati na hladnim, beščuvstvenim crtama starosti, ako je beščovječna.

„A ne znate li vi kakvoga svoga prijatelja, komu bi trebalo pobjeglih duša?"

„A vi imate i pobjeglih?" brzo upita Čičikov, kao da se prenuo.

„Za to i pitam, što ih imam. Zet se latio posla, da se to uredi; nema im ni traga, kaže; no on je vojnik; on umije samo ostrugama zveketati, a kad treba po sudovima propitkivati..."

„A koliko bi ih bilo na broj?"

„A nabralo bi ih se do sedam desetaka".

„Što kažete?"

„Jest, Boga mi! Ta meni svake godine bježe. Svijet je strašno proždrljiv, od nerada se navikao žderati, a ja sâm nemam što da jedem... A ja bi za njih primio, štogod bi tko ponudio. Svjetujte dakle svoga prijatelja, neka ih nađe samo desetak, eto mu lijepih novaca! Tä revisijska duša vrijedi pet stotina rubalja".

„Ne, to ne dajmo prijatelju ni ponjušiti", reče u sebi Čičikov, a za tim razjasni, da se takav prijatelj ne će nikako naći, da će sami troškovi u tom poslu više stajati, jer od suda treba odrezati skutove svojega kaputa i dalje pobjeći; no ako je već tolika nevolja, on je, kaže, ganut saučešćem, te je spreman dati... no to je, kaže, takva sitnica, o kojoj ni govoriti nije vrijedno".

„A koliko biste vi dali?" upita Pljuškin lakomo, a ruke mu zadrhtaše kao živo srebro.

„Ja bih dao po dvadeset i pet kopejki za dušu".

„A kako kupujete, — za gotov novac?"

„Da, odmah novce".

„Ali biste, batjuška, siromaštva moga radi mogli ipak dati po četrdeset kopejki".

„Vele cijenjeni! reče Čičikov, ne samo po četrdeset kopejki, po pet bih stotina rubalja platio! S veseljem bih platio, jer vidim — čestit dobar starac trpi dobrote svoje radi".

„Da, Boga mi, tako je! Boga mi, istina je! reče Pljuškin objesivši glavu i skrušeno poklimavši njom; sve od dobrote".

„No vidite li, ja sam odmah prepoznao vaš karakter. Čemu dakle ne bih platio po pet stotina rubalja za dušu, no... nemam; po pet sam kopejki evo spreman pridati, tako da će svaka duša proći po trideset kopejki".

„No batjuška, primaknite još bar dvije kopejke, molim vas".

„Po dvije ću kopejke primaći drage volje. Koliko ih imate? Rekli ste, čini mi se — sedamdeset?"

„Ne, svih će se nabrati sedamdeset i osam".

„Sedamdeset i osam, sedamdeset i osam, po trideset i dvije

kopejke za dušu, to će biti..." Tu se naš junak časak samo, ne više, zamisli i reče na jedan put: „to će biti dvadeset i četiri rublja i devedeset i šest kopejki!" On je bio u računanju jak. Odmah zaište, da mu Pljuškin napiše priznanicu, on njemu dade novce, a Pljuškin ih primi obadvjema rukama i ponese ih k pisaćemu stolu s takvom pažljivošću, baš kao da nosi kakvu tekućinu, pa se boji, da bi je svaki čas mogao proliti. Došavši k pisaćemu stolu pregleda ih još jedan put i metne, također neobično oprezno u jednu od fijoka, gdje im je suđeno da budu pokopani sve dotle, dok otac Karp i otac Polikarp (dva svećenika njegova sela) njega samoga ne pokopaju na neopisanu radost zeta i kćeri, a možda i kapetana, koji mu se računao u rodbinu. Spravivši novce sjedne Pljuškin u naslanjač i već nije mogao, činilo se, naći ništa, o čem bi govorio.

„A što, vi se spremate, da odete?" reče opazivši, da se Čičikov malo maknuo, da izvadi iz džepa rupčić.

To pitanje Čičikova opomene, da zbilja nema za što, da dulje ostaje. „Da, vrijeme je!" prozbori dohvativši šešir.

„A čaja?"

„Ne, ostavimo čaj radije za drugi put".

„Kako to? A ja sam odredio, da se postavi samovar. Ja, da pravo kažem, nemam rado čaja; skupo je to piće, pa i cijena se na šećer digla nemilostiva. Proška! ne treba samovara! Kolač odnesi Mavri, čuješ? Neka ga metne na isto mjesto; ili ne, daj ga ovamo, ja ću ga već sâm odnijeti. S Bogom, batjuška! Blagoslovio vas Bog! A pismo dajte predsjedniku. Da, neka pročita, on je moj stari znanac. Kako ne, zajedno smo se igrali!"

Poslije toga sprovede Čičikova čudna ta figura, zgrbljeni taj starčić iz dvorišta, a onda zapovjedi, da se vrata odmah zatvore; za tim obiđe komore, da ogleda, jesu li na svome mjestu stražari, koji su stajali na svim uglovima i lupali drvenim lopaticama u praznu bačvu mjesto u gvozdenu dasku; poslije toga zaviri u kuhinju i tu se kao da tobože kuša, jede li dobro družina, ljudski najede čorbe s kašom, pa izruživši sve i svakoga za krađu i za loše vladanje vrati se u svoju sobu. Kad je bio sam, pomisli pače na to, kako da zahvali gostu za takvu odista besprimjernu velikodušnost. „Ja ću mu pokloniti, — pomisli u sebi, džepnu uru; dobra je, srebrna je, a ne tumbakova ili bronzova, malo je pokvarena, ali on će je već dati popraviti; on je još mlad čovjek, pa mu treba džepna ura, da se dopadne svojoj zaručnici. Ili ne, — doda poslije kratkoga razmišljanja, — radije ću mu je ostaviti poslije svoje smrti u oporuci, neka me se sjeća".

No junak je naš i bez ure bio vrlo veseo i dobre volje. Ovaki neočekivani dobitak bio je kao kakav dar. Pa i zbilja, reci što ti drago, nijesu tu samo mrtve duše, nego i pobjegle, i to svih preko dvije stotine ljudi! Dakako, on je približavajući se Pljuškinovu selu unaprijed slutio, da će biti dobitka, no tako velikoga nikako nije očekivao. Cijelim je putem bio neobično veseo, zviždukao je i gundorio usnama metnuvši šaku na usta, kao da svira u trubu, a napokon zapjeva nekakvu tako čudnu pjesmu, da je sam kočijaš slušao, slušao, a napokon poklimao glavom i rekao: „Gledaj, kako gospodin pjeva!" Već se uhvatio gust sumrak, kad su se dovezli do grada . . . .

. . . .

. . . .

(Čitanka iz slavenske i madžarske književnosti. Zagreb 1896. str. 372.—403.)

Nikola Vasiljević Gogolj.

Taras Bulba.

IX.

U gradu nije nitko doznao, da je polovina Zaporožaca izašla u potjeru za Tatarima. S magistratske kule opazili su stražari samo to, da se dio kôlâ pomakao za šumu: no pomisliše, da Kozaci pripravljaju zasjedu; jednako je mislio i francuski indžinir. A među tim u gradu nestane živeža: po običaju prošlih vijekova nije vojska sračunala, koliko joj ga treba. Pokušali su izaći, no polovinu su tih junaka odmah sasjekli Kozaci, a druga polovina morala je pobjeći u grad bez ičega. Židovi se ipak okoristiše izlazom i nanjušiše sve: kamo su se i za što otpravili Zaporošci, tko im je vojvoda, koji upravo „kurenji", koliko ih je na broj, koliko ih je ostalo i što namjeravaju, — u kratko reći, za nekoliko su već časaka u gradu sve saznali. Pukovnici se ohrabriše, pa se spremahu, da navale. Taras je to vidio po gibanju i buci u gradu, pa se brižno žurio, uređivao, zapovijedao, kaznio, poređao u tri reda „kurenje" i opasao ih kolima kao tvrđavu, — a u takvoj bitki Zaporošci nijesu mogli biti pobijeđeni, dvjema kurenjima zapovjedi, da se sakriju u zasjedu; po dijelu polja pozabija oštro kolje, izlomljeno oružje, odlomčine kopalja, da na to iz zagođa natjera neprijateljsko konjaništvo. A kad je sve to učinjeno, kako treba, prozbori Kozacima, ne za to, da ih ohrabri i osokoli, ta znao je, da su i bez toga jaki duhom, — već samo za to, što mu se htjelo, da iskaže sve, što mu je na srcu.

„Hoće mi se, gospodo, da vam kažem, što je to naša družba. Vi ste čuli od otaca i djedova, kako je sve poštovalo našu zemlju: i Grci su je poznali, i Carigrad joj je nosio dukate, i gradova je bilo bogatih, i hramova, i knezova, knezova ruske krvi, a nijesu to bili katolički nevjernici. Sve su oteli basurmani (t. j. neznabošci, nevjernici), sve je propalo; ostali smo samo mi, sirote, i kao udovica iza jakoga muža, sirota kao i mi, zemlja naša. Eto, u takvo vrijeme podadosmo mi, drugovi, ruku na bratimstvo! Eto, na čemu stoji naša družba! Nema sveza svetijih od družbe. Otac ljubi svoje dijete, mati ljubi svoje dijete, dijete ljubi oca i mater; no to nije ono, braćo: i zvijer ljubi svoje dijete! No porođačiti se rodbinstvom po duši, a ne po krvi, može samo čovjek. Bilo je i u drugim zemljama družbe, no takve, kakva je u ruskoj zemlji, takve družbe nije bilo. Mnogi vas je dosta lutao po tuđini; vidiš: i tamo su ljudi, također božji čovjek, i porazgovoriš se s njim kao sa svojim; no kako dođe do toga, da mu kažeš srdačnu riječ, ne ide! Pametni su ljudi, ali nijesu to oni; upravo su takvi, ali nijesu oni! Ne, braćo, tako ljubiti kao ruska duša što ljubiti može, — ljubiti, ne tako, da samo umom ljubi ili čim drugim, nego svim, što je Bog dao, štogod je u tebi — a!... reče Taras i mahne rukom, i potrese sijedom glavom i brkom makne te reče: Ne, tako ljubiti nitko ne može! Znam, gadan se sada počeo običaj u zemlji našoj; misle samo, kako bi u njih bilo stogova žita i sijena, pa hergela kónjâ, pa kako bi im bila cijela u podrumima zapečaćena medovina; primaju đavo zna, kakve običaje basurmanske; gadi im se svoj jezik; svoj sa svojim ne će da govori; svoj svojega prodaje kao stvar bez duše, što se prodaje na trgu. Milost tuđega kralja, pa i ne kralja, već jadna milost poljskoga velikaša, koji ih žutom čizmom svojom po gubici bije, draža im je od svakoga bratimstva. No i u pošljednjega gada, bio kakav drago, uvaljao se u čađi i klanjanju, i u toga ima, braćo, mrvica ruskoga čuvstva; i probudit će se ono jednom, — a on će se udariti, jadan, po koljenu: uhvatit će se za glavu i prokleti glasno gadni život svoj, spreman, da mukama iskupi sramotni svoj čin. A oni neka svi znadu, što je to družba u ruskoj zemlji! Kad je već do toga došlo, da se mre, a to nitko od njih ne će moći tako mrijeti! nitko, nitko! Ne će im za to dostajati mišja njihova narav!"

Tako je govorio ataman, a kad je govor svršio, jednako je još tresao glavom u kozačkim poslovima posijedjelom. Sve je, štogod ih je stajalo, vrlo zahvatila takva riječ i došla daleko do samoga srca; i najstariji u redovima stajahu nepomično oborivši k zemlji sijede glave: suza se tiho ronila iz starih očiju, a oni je lagano otirahu rukavom. A za tim svi, kao po dogovoru, mahnuše u isti čas rukom i potresoše pametnim glavama. Vidi se, stari im je Taras spomenuo koješta lijepo i najbolje, što zna biti u srcu čovjeku, kojega je opametilo zlo, muka, opasnost i svakojake nezgode života, ili ako i nije svega toga iskušao, a ono je mnogo oćutio mladom, bisernom dušom na vjekovitu radost starim roditeljima, koji ga rodiše.

A iz grada već izlazi neprijateljska vojska, bubnjevi udaraju, trublje se ore, a pani se podbočiše i tako izlaze okruženi nebrojenim slugama. Debeli pukovnik daje naloge. I stanu gusto navaljivati

na kozačke tabore prijeteći, nišaneći puškama, krijeseći očima i blistajući oružjem. Čim opaze Kozaci, da su se oni primakli na puškomet, svi na jedan put gruhnuše iz diljaka od sedam pedalja i pucahu bez prestanka. Daleko se razleže gromko gruvanje po svim izokolnim poljima i njivama slijevajući se u neprekidnu tutnjavu; dim se protegnu preko čitavoga polja, a Zaporošci udilj pucahu bez oduška; stražnji su samo nabijali i davali prednjima na čudo neprijatelju, koji nije mogao razumjeti kako mogu Kozaci strijeljati ne nabijajući pušaka. Već se nije vidjelo od velikoga dima, koji je obavio jednu i drugu vojsku, nije se vidjelo, kako sad jednoga, sad drugoga nestaje iz redova; no osjećali su Ljasi, da gusto lete kugle i da je nastala zapara; pa kad se pomakoše natrag, da se uklone dimu i da se ogledaju, a to mnogih ne mogoše naći u svojim redovima; a kod Kozakâ su možda dvojica — trojica bila ubita na stotinu. I udilj pucaju Kozaci ne propuštajući ni časka. Sam se strani indžinir začudi takvoj taktici, kakve još nije vidio, pa reče odmah pred svima: „A, valjani su momci Zaporošci! Eto, tako treba da se biju i drugi i u drugim zemljama!" I odmah svjetuje, da okrenu topove na tabor. Teško zarevaše širokim žvalima topovi od ljevena gvožđa; zadrhta i daleko zatutnji zemlja, a dvojinom gušće obavi se dimom cijelo polje. Ljudi osjetiše zadah baruta po trgovima i ulicama u dalekim i bliskim gradovima. No tobdžije bijahu omjerile previsoko, ražarene se kugle zakružiše u previsoku dugu; zazujavši uzduhom preletješe preko glava cijeloga tabora i zariše se duboko u zemlju izrovavši i izbacivši visoko u uzduh crnu zemlju. Uhvati se za kosu videći taku nevještinu francuski indžinir i sam stade namještati topove ne pazeći na to, što Kozaci bez prestanka pale i sipaju kugle.

Taras već iz daleka vidje, da će zlo biti cijelom nezamajkovskomu i steblikovskomu kurenju, pa povika iza glasa: „Izlazite brzo iza kola i sjedajte svaki na konja!" No ne bi Kozaci imali vremena ni za jedno ni za drugo, da ne bude Ostap udario u samu sredinu: izbi fitilje u šest topova, u četiri samo ne može da izbije; odbiše ga natrag Ljasi. A među tim uze sam strani kapetan u ruke fitilj, da opali najveći top, kakvoga nitko od Kozaka nije do tada ni vidio. Strašno je gledao širokim žvalom, i tisuću je smrti otud gledalo. I kad on gruhnu, a za njim tri druga, potresavši četiri puta zemlju, koja im se šobоćući odazva, mnogo nanijeHe zla! Ne će za jednim samo Kozakom zajaukati ostarala majka udarajući se koštunjavim rukama u slabe prsi; ne će jedna samo ostati udovica u Gluhovu, Nemirovu, Černigovu i u drugim gradovima. Istrkat će, mila, svaki dan na trg hvatajući se svakoga, što prolazi, i gledajući svakomu u oči, ne bi li prepoznala

jednoga, najmilijega od svih; no mnogo će proći gradom svakakve vojske, ali nikad ne će među njima biti jednoga, najmilijega od svih.

I tako kao da i nije bilo polovine nezamajkovskoga kurenja! Kao tuča što na jedan put smlati čitavu njivu, gdje je kao tvrdi dukat bio krasan svaki klas, tako su i oni smlaćeni i povaljeni.

No kako se podigoše Kozaci! Kako se svi osjetiše! Kako je zakipio kurenjski ataman Kukubenko opazivši, da bolje polovine njegova kurenja nema! Zabi se on s ostalim svojim Nezamajkovcima u samu sredinu. U bijesu posiječe na kupus prvoga, što mu dođe na put, mnoge konjanike zbaci s konja dohvativši kopljem i konja i konjika, probi se do tobdžija i odbi već jedan top; a onamo, vidi, radi umanski kurenjski ataman, i Stjepan Huska odbija već glavni top. On ostavi ove Kozake i krene sa svojima drugamo u neprijateljsku vrevu; i tako, kuda prođoše Nezamajkovci, tuda je ulica! kuda skrenuše, tuda je otvoren prolaz! I tako se vidi, kako su se prorеđivali redovi i Ljasi se valjali kao snoplje! A kod samih kola stoji Vovtuzenko, a sprijeda Čerevičenko, a kod daljih kola Degtjarenko, a za njim kurenjski ataman Vertihvist. Dva je već šlahćića (t. j. plemića poljska) digao na koplju Degtjarenko, a navalio je napokon na trećega, koji se nije lako dao. Spretan je i jak bio Ljah, dragocjenim oružjem nakićen, i samo sluga je pedeset doveo sa sobom. Taj priduši čvrsto Degtjarenka, svali ga na zemlju i već zamahne na nj sabljom te poviče: „Nema među vama psima kozačkima ni jednoga, koji bi se usudio na mene!"

„A evo ga!" reče i izađe naprijed Mojsije Šilo. Jak to bijaše Kozak, nije jedan put samo bio ataman na moru i mnogo je prepatio svakakvih nevolja. Uhvatiše ih Turci kod Trapezunta i sve ih povedoše kao roblje na galere, noge im i ruke okovaše gvozdenim lancima, po cijele im nedjelje ne dadoše hljeba, a pojahu ih odurnom morskom vodom. Sve su podnosili i trpjeli nesrećni robovi, samo da ne promijene pravoslavne vjere. Ne strpje ataman Mojsije Šilo; on pogazi nogama sveti zakon, gadnom čalmom obavije grešnu glavu, paša mu povjerova, te on postade ključar na lađi i starješina nad svim sužnjima. Veoma se ražalostiše toga radi nesrećni sužnji, jer su znali, ako svoj proda vjeru i prijeđe k pritješnjačima, da će teže i gore biti pod njegovom rukom nego pod svakim drugim nekrstom; pa tako i bi. Mojsije Šilo sve metne u nove lance, po trojicu u red, pritegne im tvrda uža do samih bijelih kostiju, sve udaraše po vratu i po zatiljku. A kad se Turci obradovaše, što su našli takvoga slugu, te se stadoše gostiti i zaboravivši zakon svoj svi se izopijaše, onda donese on sva šezdeset i četiri ključa i porazdade ih robovima,

da se otvore, da pobacaju okove u more, a mjesto njih da pograbe sablje i sijeku Turke. Mnogo su tada Kozaci nagrabili plijena i sa slavom se vratili u otadžbinu, a guslari su još dugo slavili Mojsija Šila. Izabrali bi ga za koševoja, no on je bio veoma čudan Kozak. Sad bi uradio što, čemu se i najmudriji ne bi dovio, a drugi put bi ga osvojila na prosto budalaština. Propio bi i spraskao sve, svakomu je na Siječi ostao dužan, a k tomu se još pustio u krađu kao ulični lupež; noću bi ukrao iz tuđega kurenja čitavu kozačku opremu i založio je kod krčmara. Za takav ga sramotni čin privezaše na trgu uza stup i postaviše uza nj toljagu, da ga svatko, što igda može, po jednoć njome opali; no nije se među svim Kozacima našao, tko bi na nj digao toljagu; svatko se opominjao predašnjih njegovih zasluga. Takav bijaše Kozak Mojsije Šilo!

„Evo ima takvih, koji biju vas, pse!" reče on bacivši se na Ljaha. I stanu se sjeći! I oplećnjaci se pognuše u obojice od udaraca. Rasiječe na njemu vražji Ljah gvozdenu košulju dohvativši oštricom samo tijelo; zacrveni se kozačka košulja. No ne pogleda na to Mojsije Šilo, već zamahne što je mogao, žilavom rukom (teška je bila čvrsta ruka) i nenadano ga udari po glavi, da se obeznanio. Razleti se mjedena kapa, zaljulja se i bubne Ljah; a Šilo stane sjeći i mlatiti obeznanjenoga. Ne dotucaj, Kozače, neprijatelja, već se radije vrati natrag! Nije se Kozak natrag povratio, a eto jedan ga od sluga ubijenoga dohvati nožem u vrat. Okrene se Šilo i uhvatio bi smjelicu, no ovoga nestade u puščanom dimu. Sa svih strana zaori pucanje iz samokresa. Zatetura Šilo i osjeti, da je rana smrtna. Padne, metne ruku na ranu i reče obrativši se k drugovima: „S Bogom, gospodo braćo, drugovi! A na vječna vremena neka stoji pravoslavna ruska zemlja i vječna joj neka je slava!" Pa zažmiri slabim očima, a kozačka se duša izvije iz surovoga tijela. A onamo već izlazi Zadorožni sa svojima, redove lomi Vertihvist, a izlazi i Balaban.

„A što, gospodo, reče Taras dovikujući kurenjima: ima li još praha u prašionicama? Nije li oslabila kozačka sila? Ne popuštaju li Kozaci?

„Ima još, ćaćko, praha u prašionicama; nije još oslabila kozačka sila; još ne popuštaju Kozaci!"

I Kozaci ljuto navale: posve smiješaju redove. Niski pukovnik dade zabubnjati na okup i zapovjedi, da se izvadi osam šarenih zastava, da bi sakupio svoje, koji se bjehu rasuli po svem polju. Svi Ljasi potrče k zastavama; no još se ne uvrstaše, a kurenjski ataman Kukubenko udari već iznova sa svojim Nezamajkovcima u sredinu i udari pravce na trbušastoga pukovnika. Ne odoli pukovnik, već

okrene konja i bježi! a Kukubenko za njim preko čitavoga polja i ne dade mu, da se sjedini s pukovnijom. Kad to vidi s pobočnoga kurenja Stjepan Huska, sa zâmkôm u ruci pusti se prema njemu, da ga dočeka, pogne glavu konju po šiji, pa mu na jedan put uhvativši zgodan čas, baci zamku oko vrata; sav pocrveni pukovnik i pograbi obadvjema rukama zamku te se upre da je rastrga, no već mu jaki zamah zatjera u samo tijelo smrtonosno koplje. Tamo i ostade pribit k zemlji. No ne će ni Huska dobro proći! Nijesu se još ni ogledali Kozaci, a već vide Stjepana Husku, kako ga podigoše na četiri koplja. Samo je siromah mogao još kazati: „Propali svi neprijatelji, a na sve se vijeke neka veseli ruska zemlja!"... I ondje ispusti dušu.

Ogledaju se Kozaci, a to Kozak Metelica gosti već sa strane Ljahe omamljujući udarcima sad ovoga, sad onoga; a onamo s druge strane navaljuje sa svojim ataman Nevilički; a kòd kôlâ vrti i bije dušmane Zakrutihuba; a kod daljih je kola treći, Pisarenko, otjerao već cijelu četu, a kod drugih se onamo kola uhvatili i biju se na samim kolima.

„Nu, gospodo, dovikne ataman Taras projahavši pred svima: ima li još praha u prašionicama? Je li još jaka kozačka sila? Ne popuštaju li već Kozaci?

„Ima još ćaćko, praha u prašionicama; još je jaka kozačka sila; još ne popuštaju Kozaci!"

A već pade s kola Bovdjuh. Baš ga je pod samo srce pogodila kugla; no starac skupi sav svoj dah i reče: „Ne žalim rastati se sa svijetom. Dao Bog svakome takvu smrt! A ruska zemlja neka bude slavna do vijeka!" I podiže se k visinama Bovdjuhova duša, da pripovjedi starcima, što su davno već pošli, kako se znadu biti u ruskoj zemlji, i što je još ljepše, kako znadu u njoj mrijeti za svetu vjeru.

Balaban, kurenjski ataman, skoro se za tim također sruši na zemlju. Tri je smrtne rane zadobio, od koplja, kugle i od teške sablje. A bio je jedan od najhrabrijih Kozaka: mnogo je on kao ataman po moru vojevao, a najslavnija mu je bila vojna k anatolskim obalama. Mnogo su tada zadobili dukata, skupe turske abe, crvena sukna i svakakvoga nakita, no vraćajući se zlo prođoše: dođoše, jadni na dohvat turskim kuglama. Kako ih s broda dohvati, — polovina se čunova zavrti i prevrne i ne utopi se samo jedan; no trska privezana čunovima sa strane spase čunove te ne potonu. Balaban otplovi veslajući iz sve snage, stade ravno prema suncu, i tako ga ne mogahu vidjeti s turskoga broda. Cijelu su noć iza toga ispolcima i ka-

pama pljuskali vodu i šuperili probušena mjesta; od kozačkih hlača skrojiše jedra, povezoše se i utekoše najbržemu turskomu brodu. No ne samo što su čitavi došli na Siječ, već su donijeli i zlatom šivenu obuću arhimandritu mežigorskoga kijevskoga manastira, a Pomoćnici, što je na Zaporožju, okvir od čistoga srebra. I dugo su poslije slavili guslari junaštvo Kozaka. Balaban sada ponikne glavom osjetivši predsmrtne muke i reče tiho: „Čini mi se, gospodo braćo, da umirem lijepom smrću: sedmoricu sam posjekao, devetoricu probo kopljem, dosta ih konjem pogazio, a već ne znam, koliko sam ih kuglom dohvatio. Neka vječno cvate ruska zemlja!..." I odleti njegova duša.

Kozaci, Kozaci! Ne puštajte najljepšega cvijeta svoje vojske! Već su opkolili Kukubenka: sedmorica su samo ostala još od cijeloga nezamajkovskoga kurenja; i ovi se već jedva odbranjuju; već je onome odijelo krvavo. Sam Taras videći njegovu nevolju poteče, da ga izbavi. No kasno dođoše Kozaci; već mu je koplje prodrlo srce prije, nego što su potjerali neprijatelje, što su ga opkolili. Lako se spusti na ruke Kozacima, koji ga podržaše, a potokom poteče mlada krv kao dragocjeno vino, što su ga iz pivnice nosile u staklenoj posudi neoprezne sluge; pokliznuše se odmah na ulazu i razbiše skupocjenu posudu; sve se vino proli po zemlji, a domaćin, koji u to dotrči, pograbi se za glavu, jer je to vino čuvao za najljepšu zgodu u životu, kad bi mu, dadne li Bog, pod stare dane došao prijatelj iz mladosti, da se spomene s njim pređašnjega, drukčijeg vremena, kad su se ljudi drukčije i ljepše veselili... Kukubenko pogleda oko sebe i progovori: „Hvala Bogu, što se tako desilo, da umrem pred vašim očima, drugovi! Neka poslije nas žive još bolji od nas, a vijekom neka bude krasna ruska zemlja, koju Hristos ljubi!..." I mlada duša izleti. Podigoše je anđeli na rukama i poniješe je k nebesima. Lijepo će mu tamo biti. „Sjedni, Kukubenko, Meni ob desnu! reći će mu Hristos, ti nijesi iznevjerio družbe, nepoštena djela nijesi učinio, nijesi ostavio čovjeka u nevolji, čuvao si i branio Moju crkvu". Smrt je Kukubenkova sve ražalostila. Već su kozački redovi postajali veoma rijetki; mnogih je, mnogih hrabrih već nestalo iz broja; no još stajahu i držahu se Kozaci.

„A što, gospodo, dovikne Taras, ostavšim još kurenjima: ima li još praha u prašionicama? Nijesu li otupile sablje? Nije li se umorila kozačka sila? Ne popustiše li Kozaci?

„Bit će još, ćaćko, praha; još su za boj sablje; nije se još umorila kozačka sila; još ne popustiše Kozaci!"

I Kozaci navališe iznosa tako, kao da i nije bilo nikakvoga gubitka. Još su samo tri kurenjska atamana ostala u životu, crvenile su

se već svuda crvene rijeke; od kozačkih i dušmanskih tjelesa već su se činili visoki mostovi. Taras pogleda na nebo, a onamo se već ovilo jato jastrebova. Elo, bit će nekomu užitka! A onamo već podigoše na koplje Metelicu; već se glava drugoga Pisarenka zavrtjela i zaklopila oči; već je klonuo i ljosnuo o zemlju raščetvoreni Ohrim Huska. „Nu!" reče Taras i mahne rupcem. Ostap je razumio taj znak, pa izvukavši se iz zasjede navali na konjanike. Ne odolješe Ljasi ljutoj navali, a on ih je gonio i nagnao upravo na mjesto, gdje bijaše pozabijano koplje i odlomčine od oružja. Konji stanu posrtati i padati, a preko njihovih glava stanu letjeti Ljasi. A u to Korsunci, koji su stajali zadnji za kolima, vidjevši, da će kugla dohvatiti, ispale na jedan put samokrese. Svi se Ljasi zbune i uskomešaju, a Kozaci se ohrabre. — „Eto, i mi pobijedismo!" začuju se sa svih strana zaporoški glasovi, zatrube te dignu pobjednu zastavu. Svuda bježahu i skrivahu se razbijeni Ljasi. — „Ele, još nijesmo posve pobijedili!" reče Taras gledajući na gradska vrata. I reče istinu.

Gradska se vrata otvore, a odanle izleti husarska pukovnija, dika svih konjaničkih pukovnija. Pod svim konjanicima bijahu sami, svi kao jedan mrki konji; pred drugima poleti vitez od svih najhrabriji; od svih najljepši; crna mu se kosa vijori ispod mjedene kape; privezana na ruci vije se skupa tkanina, što su je šile ruke prve ljepotice. Taras se sav upropasti, kad vidi, da je to njegov sin Andrija. A ovaj među tim, kako je plamtio i gorio želeći boja, kako je žudio, da zasluži privezani na ruku dar, poleti kao mladi brzi pas, najljepši, najbrži i najmlađi od sviju u rulji. Viknu na nj iskusni lovac, — a on poleti pruživši noge u ravnu crtu po uzduhu, nagnuvši se čitavim tijelom na jednu stranu, odbacujući snijeg i deset puta prestižući samoga zeca u žaru svoga trčanja. Ustavi se stari Taras i gleda, kako on čisti pred sobom put, siječe i sipa udarce na desno i na lijevo. Ne strpi Taras i poviče: „Kako? svoje? svoje, vražji sine, svoje biješ?" No Andrija ne raspoznavaše, tko je bio pred njim, svoj ili kakvi drugi, on ije ništa vidio. Kovrčice je, kovrčice on vidio, duge, duge kovrčice i grudi kao u riječnoga labuda i sniježni vrat i pleći svoje drage Poljakinje.

„Ej, momci, dovabite mi ga samo k šumi, dovabite mi ga samo!" vikaše Taras. Trideset najbržih Kozaka odmah se zateku, da ga dovabe, te popravivši na sebi visoke kape odmah se puste na konjima ravno poprijeko na husare. Udariše sa strane na prednje, odbiše ih, otrgnuše od zadnjih, nadariše dva tri, a Holokopitenko dohvati Andriju pljoštimice po leđima, pa se odmah za tim puste u bijeg pred njima, kolikogod može kozačka sila. Kako se vinu Andrija!

Kako mu se uzburkala po svim žilicama mlada krv! Udarivši konja oštrim ostrugama poleti što je igda mogao za Kozacima ne osvrćući se i ne videći, da je slijedilo za njim samo dvadeset ljudi; a Kozaci su letjeli što su mogli i skrenuli ravno k šumi. Zatrčao se Andrija na konju i tek što nije dostigao Holokopitenka, — kad li na jedan put jaka nečija ruka uhvati za uzdu njegova konja. Andrija se ogleda: pred njim je Taras! Zadrhće cijelim tijelom i odmah poblijedi: tako đak, koji je neoprezno bocnuo svoga druga i dobio za to od njega lenjirom po čelu, plane kao oganj, skoči iz klupe i hvata prestrašenoga druga, spreman, da ga razdere na komade, a na jedan put se namjeri na učitelja, koji ulazi u razred; za čas se stiša bijesni žar i nestaje nemoćnoga gnjeva. Tako u jedan tren nestade, kao da ga i bilo nije, gnjeva Andrijina. On je pred sobom vidio samo strašnoga oca.

„Nu, što ćemo sada?" reče Taras gledajući mu upravo u oči. No Andrija ne mogaše na to ništa reći, pa stajaše oborivši oči u zemlju.

„Što, sinko, jesu li ti pomogli tvoji Ljasi?"

Andrija ne odgovori.

„Tako prodati? Prodati vjeru? prodati svoje? Čekaj, sjaši!"

Pokorno, kao dijete, sjaše on i stane ni živ ni mrtav pred Tarasom.

„Stoj i ne makne se! Ja sam te rodio, ja ću te i ubiti" reče Taras, pa koračivši korak natrag skine s leđa pušku. Andrija bijaše blijed kao krpa; vidjelo se, kako mu se tiho miču usta i kako izgovara nečije ime; no nije to bilo ime otadžbine ili materino ili ime braće, — bilo je to ime lijepe Poljakinje. Taras opali.

Kao žitni klas podrezan srpom, kao mlado janje, kad osjeti pod srcem smrtno gvožđe, klone Andrija glavom i sruši se na travu ne rekavši ni jedne riječi.

Sinoubilac stane i dugo gledaše na bezdušni trup. On je i mrtav bio lijep; muževno je njegovo lice, nedavno još puno snage i nepobjednoga čara, udilj još pokazivalo divnu krasotu; crne obrve zakriljivahu kao žalobna kadiva poblijedjele mu crte. „Po čemu ne bi bio Kozak? reče Taras: i stasom je visok, i crnih je obrva, i lice mu je kao u plemića, i ruka mu je bila jaka u boju! Propao je! propao bez slave kao gadan pas!"

„Ćaćko, što si učinio! Ti li si ga ubio?" reče Ostap, koji taj čas dođe.

Ostap se zagleda mrtvacu u oči. Sažali mu se brata, pa progovori: „Predajmo ga, ćaćko, časno zemlji, da se njime ne podruguju neprijatelji i da mu tijela ne raznose ptice grabilice".

„Sahranit će ga i bez nas! reče Taras, bit će za njim narikačâ i tješilicâ!"

I mišljahu jedno dva časka: bi li ga ostavili, da ga rastrgaju vuci razdirači ili bi poštovali u njemu viteštvo, koje junak treba da poštuje u svakoga, bio tko mu drago, — a u to jaše grabimice Holokopitenko: „Zlo, atamane, ojačali su Ljasi, došla im je na pomoć nova sila". Još je Holokopitenko u riječi bio, jaše Vovtuzenko: »Zlo, atamane, nova grne sila!..." Još je Vovtuzenko u riječi, trkom trči već bez konja Pisarenko: „Gdje si ćaćko? Traže te Kozaci. Već je ubijen kurenjski ataman Nevilički, ubijen je Zadorožni, ubijen je Čerevičenko, no Kozaci stoje, ne će mrijeti, a da ti ne pogledaju u oči; hoće, da ih pogledaš pred smrtnim časom".

„Na konja, Ostape!" reče Taras i poteče, da još nađe Kozake, da ih pogleda, a oni pred smrću da pogledaju svoga atamana. No ne bijahu još ni iz šume izjahali, a već je neprijateljska sila sa svih strana opkolila šumu, a među drvećem svuda se pokazaše konjanici sa sabljama i kopljima. „Ostape! Ostape! ne daj se!" viče Taras, a sam pograbi golu sablju, pa stane čast iti na sve strane, na koje se prve namjerio. A na Ostapa naskočila su na jedan put šestorica; no nijesu vidi se, naskočili u dobar čas; s jednoga poleti glava, a drugi uzmakne i prevrne se; kopljem u rebro pogodi trećega, četvrti bijaše nešto smjeliji, ukloni glavu od kugle, a ražarena kugla dospije konju u prsi, — propeo se bijesni konj, ljosne o zemlju i zaduši pod sobom jahača. „Dobro sinko! Dobro, Ostape! dovikivaše Taras, evo, i ja ću za tobom". A sam se jednako odbranjuje od napadačâ. Siječe i bije Taras, dariva sad jednoga, sad drugoga po glavi, a sam jednako gleda naprije na Ostapa i vidi, da su se već opet uhvatila s Ostapom malo ne osmorica na jedan put. „Ostape! Ostape! ne daj se!" Ali već svladaše Ostapa, već mu je jedan bacio zamku za vrat, već vežu i vode Ostapa. „Ej, Ostape, Ostape!" viče Taras probijajući se k njemu i sijekući na kupus i pred sobom i sa strane. „Ej, Ostape, Ostape!..." No kao teškim kamenom pogodi njega samoga u taj čas. Sve mu se zavrti i okrene pred očima. U tren se pred njim zakrijese sve u jednom i glave i koplja i dim i blijesak ognja i granje s lišćem, koje mu zatrepti baš pred očima. I strovali se kao podsječen hrast na zemlju. I magla mu pokrije oči.

X.

„Dugo sam spavao!" reče Taras, otvorivši oči kao poslije teškoga mamurnoga sna i tražeći, ne bi li prepoznao, što je oko njega. Strašna slabost bješe mu u tijelu. S mukom je raspoznao u nepo-

znatoj sobi zidove i uglove, koji su mu se vrtjeli pred očima. Napokon opazi, da pred njim sjedi Tovkač i prisluškuje, čini se, svaki njegov dah.

„Da, pomisli u sebi Tovkač, usnuo bi ti možda za uvijek!" No ne reče ništa, zaprijeti mu prstom i dade znak, da šuti.

„Ta reci mi, gdje sam sada?" upita opet Taras naprežući um i tražeći, da se sjeti, što je bilo.

„Šuti! povikne na nj grubo drug, što još hoćeš znati? Ili ne vidiš, da si sav isječen? Već su dvije nedjelje, kako s tobom bježimo, a ti u groznici i vrućici bulazniš. Prvi put si eto sada mirno zaspao. Muči dakle, ako ne ćeš, da sam sebi ne naneseš zla".

No Taras je sve još tražio i mučio se, ne bi li sabrao svoje misli i sjetio se, što je bilo. „Da, ta nijesu li me uhvatili i opkolili odasvud Ljasi? Ja se dakle nikako nijesam mogao probiti iz vreve?"

„Muči, kad ti se kaže, vražji sine! krikne Tovkač srdito kao dadilja, kad izgubi već strpljivost i viče na nemirno dijete vragolana. Što ti treba znati, kako si se iskopao? Dosta je, što si se iskopao. Našlo se ljudi, koji te nijesu ostavili, pa to neka ti je dosta! Još nam treba ne malo nòćî zajedno projahati! Ti misliš, da si prošao po što i prosti Kozak? Nijesi, za tvoju su glavu davali dvije tisuće dukata".

„A Ostap?" krikne na jedan put Taras, upre se, da se digne i na jedanput se sjeti, kako su Ostapa uhvatili i svezali njemu pred očima i da je on sada već u ljaškim rukama. I tuga spopadne staru glavu. Istrga i iskida sve poveze svojih rana; baci ih daleko od sebe, htjede nešto glasno kazati, a mjesto toga uradi glupost: vrućica ga i bulažnjenje opet svlada, a bezumne riječi bez smisla i reda stanu se sipati. A među tim stajaše vjerni drug pred njim grdeći i sipajući na nj bezbrojne žestoke ukore i psovke. Napokon ga pograbi za ruke i noge, povije ga kao djetešce, popravi sve poveze, umota ga u volovsku kožu, omota likom, pa privezavši ga užima za sedlo poleti s njim opet na put.

„Pa bilo i neživa, no ja ću te dovesti! Ne ću dati, da se Ljasi podruguju kozačkim tvojim plemenom, da na komade deru tvoje tijelo i bacaju ga u vodu. Neka, ako već bude orao kljuvao oči iz tvog čela, neka ih kljuje orao iz stepe, naš orao, a ne ljaški, ne onaj, što dolijeće iz poljske zemlje. Pa bilo i neživa, ali ja ću te dovesti do Ukrajine!"

Tako govoraše vjerni drug. Jahaše bez oduška dan i noć i donese ga bez osjećanja u samu zaporošku Siječ. Tamo ga stade neumorno liječiti biljem i ispiranjem; nađe tamo nekakvu vještu Židovku, koja ga je mjesec dana pojila koječime i napokon bude Tarasu bolje. Ili je lijek ili gvozdena njegova snaga odoljela, no on je za podrug mjesec stao na noge; rane su se zarasle, pa su se samo brazgotine od udara sablje pokazivale, kako je duboko bio negda ranjen stari Kozak. Ipak se očevidno mrgodio i žalostio. Tri mu se teške mrske spustiše na čelo i nikad više ne iščeznuše. Ogleda se on oko sebe; sve je novo na Siječi, svi su stari drugovi pomrli. Ni jednoga nema od onih, što su stajali za pravu stvar, za vjeru i bratimstvo. I onih, što su otišli s koševojem u potjeru za Tatarima, i tih već odavno nema; svi izgubiše glave, svi pogiboše, jedan je izgubio poštenu glavu u samom boju, drugi od glada i žeđe u krimskim slatinama; mnogi je u sužanjstvu poginuo ne mogavši podnijeti sramote; samoga pređašnjega koševoja davno već nije bilo na svijetu i nikoga od starih drugova, i davno je već porasla trava nad žestokom negda kozačkom snagom. Čuo je on samo, da je bila velika, bučna gozba; sve je posuđe na komade porazbijano; nigdje nije ostalo ni kapi vina, gosti i sluge razgrabiše sve skupe čaše i posude, — a domaćin stoji žalostan misleći: „bolje bi bilo, da i nije bilo te gozbe". Uzalud su gledali, da razgovore i razvesele Tarasa. Uzalud su bradati, sijedi guslari prolazili po dva i po tri puta i slavili kozačko njegovo junaštvo, — on je na sve gledao mrko i hladno, a na nepomičnom njegovu licu pokazivao se bol bez prekida, i on bi tiho, oborivši glavu, govorio: „Sine moj! Ostape moj!"

Zaporošci se spremahu na morsku ekspediciju. Dvije stotine čunova spustiše u Dnjepar i Mala ih je Azija vidjela obrijanih glava s dugim perčinima gdje sijeku i pale cvijetne njezine obale; vidjela je čalme svojih Muhamedovaca porazbacane po okrvavljenim poljanama, kao bezbrojno njezino cvijeće, što je razasuto, vidjela je, kako čalme plivaju uz obale. Ona je vidjela ne malo zaporoških smolom uprljanih hlača, žilavih ruku s crnim korbačima. Zaporošci izjedoše i polomiše sve vinograde; u mečetima ostaviše cijele hrpe gnoja; skupe šalove persijske upotrebljavali su mjesto pojaseva i opasivali su njima uprljane haljine. Oni veselo plovljahu natrag; za njima je pošao u potjeru turski brod s deset topova, pa opali na jedan put svih deset i rastjera plitke njihove čunove kao ptice. Trećina ih potone u morskim dubinama; no ostali se iznova saberu i dospiju na ušće Dnjepra s dvanaest bačava punih dukata. No do svega toga nije već bilo Tarasu. On bi odlazio u livade i stepe kao u lov, no naboji njegovi ostajali čitavi. I skinuvši pušku pun bi tuge sjeo na morsku obalu. Dugo bi tamo sjedio oborivši glavu i jednako govoreći: „Ostape moj! Ostape moj!" Pred njim se svijetlilo i prostiralo Crno more;

podaleko u trski krektao je galeb; sijedi se Tarasov brk srebrio, a suza kapaše jedna za drugom.

I napokon Taras ne strpi: „Bilo što mu drago, poći ću da saznam, što je s njim: je li živ? je li u grobu? ili ga već ni u grobu nema? Saznat ću, makar što bilo!" I za nedjelju dana eto ga u gradu Umanji, oboružana, na konju, s kopljem, sa sabljom, s putnom čuturom o sedlu, s vojničkim loncem, a u njemu kaša, s fišecima, s konjskim putima i s ostalim, što treba. On dojaše pravce pred nečistu, uprljanu kućicu, kojoj su se mala okanca jedva i vidjela, a bijahu zatrpana tko zna čim; dimnjak bijaše začepljen krpom, a prodrti krov bijaše sav pokriven vrapcima. Hrpa svakakvoga smeta ležaše pred samim vratima.

Na prozoru se vidjela glava Židovke u kapici s potamnjelim biserom.

„Je li muž doma?" reče Bulba sjahujući i privezujući konja o gvozdenu kvačicu, što bijaše tik do vrata.

„Jest" odgovori Židovka i odmah se požuri i iznese pšenice u kotarici za konja i vrč piva za junaka.

„A gdje je tvoj Žid?"

„On je u drugoj sobi, moli se", odgovori Židovka klanjajući se i želeći dobro zdravlje u čas, kad je Bulba primakao k usnama vrč.

„Ostaj ovdje, nahrani i napoj moga konja, a ja idem, da se s njim porazgovorim. Imam s njim posla".

Taj Žid bijaše poznati Jankel. Evo ga već ovdje najamnikom i krčmarom; pritegnuo je po malo svu gospodu i plemiće iz okolice u svoje ruke, isisao po malo gotovo sve novce, i njegova se prisutnost jako osjeti u ovom kraju. Na tri milje u okolo ne ostade ni jedna kuća u redu; sve se rušilo i sve je truhnulo, sve se zapilo, a ostade siromaštvo i prnje; kao poslije požara i kuge sav se kraj pročistio. I da je Jankel poživio ondje još deset godina, po svoj bi prilici pročistio i čitavo vojvodstvo.

Taras uniđe u sobicu. Žid se molio pokrivši se svojom dosta uprljanom haljom, pa se baš okrenuo, da zadnji put, po običaju svoje vjere, pljune, kad na jedan put ugleda Bulbu, gdje za njim stoji. I Žid je vidio prije svega dvije tisuće dukata, što su bile obećane za njegovu glavu; no on se zastidi svoje pohlepe, pa se silio, ne bi li pridušio u sebi vječnu misao na zlato.

„Čuj, Jankele! reče Taras Židu, koji se počeo pred njim klanjati zatvorivši oprezno vrata, da ih ne vide. Ja sam jednoć spasao tvoj život, — tebe bi rastrgali Zaporošci kao psa; sad je tvoj red, posluži mi!"

Židu se lice ponešto smrkne.

„Kako da poslužim? Ako je takvo što, što se može učiniti, čemu da ne učinim?"

„Ne govori ništa. Vozi me u Varšavu".

„U Varšavu? Kako, u Varšavu? reče Jankel. Obrve mu se i ramena podigoše od čuda.

„Ne govori mi ništa. Vozi me u Varšavu. Bilo što mu drago, ja hoću, da ga još jedanput vidim, da mu kažem bar jednu riječ".

„Komu jednu riječ?"

„Njemu, Ostapu, svomu sinu".

„Zar, gospodine, nijeste čuli, da je već..."

„Znam, znam sve: za moju glavu daju dvije tisuće dukata. Znadu joj, lude cijenu! Ja ću tebi dati pet tisuća. Evo ti odmah dvije tisuće (Bulba izaspe iz kožne kese dvije tisuće dukata), a ostalo, kad se vratim".

Žid odmah dohvati rupčić i prikrije njim dukate.

„A, krasan novac! A, dobar novac!" govoraše Žid obrćući u rukama jedan dukat i kušajući ga zubima. „Ja mislim, onaj čovjek, kojemu ste, gospodine, uzeli takve lijepe dukate, ni čas nije poživio na svijetu; skočio je isti čas u rijeku, pa je i utonuo za tako krasnim dukatima".

„Ja tebe ne bih molio. Ja bih možda i sam našao put u Varšavu; no mene mogu kakogod prepoznati i uhvatiti prokleti Ljasi; ja nijesam osobito domišljat. A vi ste, Židi, za to već stvoreni. Vi ćete i đavola prevariti; vi znate sve mudrolije; eto, za to sam k tebi došao. Pa ni u Varšavi ne bih ja sam ništa opravio. Odmah zaprezi kola i vozi me!"

„A vi, gospodine, mislite, da je to samo tako: uzmi kobilu, zaprezi, pa: „he, sivka!" Mislite, gospodine, da vas mogu tako voziti, a da vas ne sakrijem?"

‚No pa sakrivaj, sakrivaj, kako znaš; u prazno bure, kako li?"

‚A, a! A vi, gospodine, mislite, da je vas moguće sakriti u bure? Zar ne znate, gospodine, da će svatko pomisliti, da je u buretu rakija?"

„Pa neka misli da je rakija!"

„Kako? Neka misli, da je rakija?" reče Žid i obadvjema se rukama pograbi za uvojke kod ušiju, a zatim podiže obadvije ruke.

„Nu, što si se tako uplašio?"

„A zar vi, gospodine, ne znate, da je Bog za to stvorio rakiju, da je svaki kuša? Tamo su sve sami lakomci i oblizavci; šlahćić će pet milja trčati za buretom, probušit će u tren bušotinu, odmah će

vidjeti, da ne teče, pa će kazati: „Žid ne vozi prazna bureta; sva je prilika, da tu ima nešto! Treba Žida uhvatiti, treba ga svezati, uzeti sve novce Židu, u tamnicu Žida!" A to je za to, što se sve, štogod je zlo, svaljuje na Žida; to je za to, što Žida svak drži za psa; to je za to, što se misli, da već i čovjek nijesi, ako si Žid!"

„Dakle metni me na kola s ribom!"

„Nije moguće, gospodine; Boga mi, nije moguće. Po čitavoj su Poljskoj ljudi sada gladni kao psi; i ribu će pokrasti, i vas će gospodine napipati".

„Vozi me dakle makar na đavolu, samo vozi!"

„Čujte, čujte, gospodine! reče Žid zavrativši rukave i približivši se k njemu s raširenim rukama. Evo, što ćemo učiniti. Sad se svuda grade tvrđave i kule; iz Njemačke su došli francuski indžiniri, a za to se po cestama vozi mnogo opeke i kamenja. Vi, gospodine, lezite na dno kolâ, a ja ću odozgo pokriti opekom. Vi ste, gospodine, na oko zdravi i jaki, pa vam ne će ništa biti, bude li malo teško, a ja ću na kolima načiniti odozdo rupu, da vas mogu hraniti".

„Radi kako znaš, samo vozi".

I za uru se kola s opekom izvezu iz Umanji, a zapregnuta bijahu dva kljuseta. Na jednom je sjedio visoki Jankel, a dugi mu se kovrčasti uvojci vijorahu pod židovskom pustenom kapom prema tome, kako je poskakivao na konju taj dugonja, dug kao miljokaz na cesti.

XI.

U ono vrijeme, kad se događalo ovo, što se ovdje pripovijeda, nije na pograničnim mjestima bilo nikakvih carinskih činovnika i uhoda, toga straha svih smionih ljudi, pa je svak mogao voziti, što mu se htjelo. Ako je tko i pretraživao i pregledavao, činio je to više sebi za volju, osobito ako je na kolima bilo zamamnih za oči stvari i ako je sama njegova ruka bila jaka i teška. No opeka nije nikoga mamila, pa je bez zapreke unišla na glavna gradska vrata. Bulba je u tijesnoj svojoj krletki mogao čuti samo buku, povikivanje kočijašâ i ništa više. Jankel, poskakujući na svom kratkom zaprašenom kasaču, skrene, obrnuvši nekoliko puta, u tamnu usku ulicu, koja se zvala Blatna, a ujedno i židovska, budući da su ovdje bili gotovo svi varšavski Židi. Ova je ulica bila veoma nalik na preokrenuti zadnji dio dvorišta. Činilo se, da sunce i ne dolazi ovamo. Posve crne drvene kuće s mnoštvom motaka, što su bile potegnute na prozorima, sve je to još povećavalo mrak. Gdješto bi se među njima crvenio zid od opeke, pa i ta je na mnogo mjesta postajala posve crna. Gdješto bi se samo odozgo pobjeljeni i okrečeni komad zida, koji bi dohvatilo sunce, blistao nesnosnom za oči bjelinom. Tu je sve bilo odurno: dimnjaci, dronjci, ljupine, bačene razbijene bačve. Svatko je, štogod mu nije trebalo, bacao to na ulicu i davao tako prolaznicima najljepšu priliku, da nahrane sva svoja ćutila tim smetom. Jahač na konju malo nije rukom dosezao motaka protegnutih preko ulice iz jedne kuće u drugu, na kojima su visjele židovske čarape, kratke hlače i suha guska. Gdjegdje bi dosta uprljano lice Židovke, s potamnjelim đinđuhama o vratu, pogledalo iz staroga okanca. Mnoštvo Židovčadi, uprljane, otrcane, kovrčaste kose, vikalo je i valjalo se po blatu. Riđ, po svem licu tako pjegav Žid, da je bio nalik na vrapčje jaje, pogleda na prozor; on odmah progovori s Jankelom gegavačkim svojim jezikom, i Jankel se odmah uveze u jedno dvorište. Po ulici iđaše drugi Žid, stade, umiješa se također u razgovor, pa kad se Bulba napokon iskoprcao ispod opeke, opazi tri Žida, koji se vrlo živo razgovarahu.

Jankel se okrene k njemu i reče, da će sve učiniti, njegov Ostap da sjedi u gradskoj tamnici, pa ako i jest teško nagovoriti stražare, on se nada, da će Tarasu pribaviti, da se vidi sa sinom.

Bulba uniđe s tri Žida u sobu. Oni počnu opet razgovarati se nerazumljivim svojim jezikom. Taras pogledaše na svakoga od njih. Nešto ga je, činjaše se, zdravo potreslo: na grubom, ravnodušnom njegovu licu planu nekakav razorni plamen nade, — one nade, koja dolazi katkad čovjeku u krajnjem očajanju; staro njegovo srce stade silno udarati kao u mladića.

„Čujte, Židi! reče on, a u njegovu glasu bijaše nešto oduševljeno. Vi sve na svijetu možete učiniti, iskopat ćete makar i iz dna morskoga. Oslobodite mi mojega Ostapa! Dajte mu priliku, da pobjegne iz đavoljih ruku. Ja sam eto tomu čovjeku obećao dvanaest tisuća dukata, — ja ću dodati još dvanaest. Sve, što imam, skupe čaše i u zemlji zakopano zlato, kuću i posljednju ću haljinu prodati i uglaviti s vama ugovor za čitav život, tako da ću sve, štogod dobijem u vojni, s vama na po dijeliti".

„O, nije moguće, dragi gospodine! nije moguće" reče i uzdahne Jankel.

„Ne, nije moguće!" reče drugi Žid.

Sva se tri Žida pogledaše.

„A kušajmo, reče treći plašljivo pogledavši drugu dvojicu: možda će Bog dati".

Sva tri Žida počnu se razgovarati njemački. Bulba naćuli uši, ali

nije mogao ništa razabrati, samo je čuo, kako su često izgovarali riječ „Mardohaj", i više ništa.

„Čujte, gospodine, reče Jankel, treba se posavjetovati s takvim čovjekom, kakvoga još nikad nije bilo na svijetu. Uh! taj je mudar kao Solomun, pa ako taj ništa ne svrši, onda lje ne će nitko na svijetu svršiti. Sjedi tu; evo ti ključ, a ne puštaj nikoga!" Židi izađu na ulicu.

Taras zatvori vrata, pa gledaše iz maloga prozorčića židovski taj prospekt. Tri Žida stanu na ulici i počnu razgovarati se dosta živahno; k njima se skoro pridruži i četvrti, napokon i peti. Taras je opet čuo, kako ponavljaju: „Mardohaj, Mardohaj". Židi jednako pogledahu na jednu stranu ulice; napokon se na kraju pokaže noga u židovskoj cipeli i skutovi polukaftana. „A, Mardohaj, Mardohaj!" poviču sva tri Žida u jedan glas. Mršavi Žid, nešto niži od Jankela, no s mnogo više mrskâ i s golemom gornjom usnom, približi se k neustrpljivoj hrpi, i svi mu Židi, prekidajući jedan drugoga stanu pripovijedati, pri čem je Mardohaj nekoliko puta pogledao na mali prozorčić, i Taras se domišljao, da o njemu govore. Mardohaj mahaše rukama, slušaše, upadaše u riječ, pljuckaše na stranu i pridižući skutove polukaftana turaše ruku u džep vadeći nekakve praporčiće, a kod toga bi mu se vidjele odurne hlače. Napokon se svi Židi tako uzvikaše, da je Žid, koji je stajao na straži, morao dati znak, neka šute, a Taras se već bojao za se, no sjeti se, da se Židi ne mogu drukčije dogovarati osim na ulici i da njihova jezika ni sam đavo ne će razumjeti, pa se umiri.

Za jedno dva časka uniđoše svi Židi zajedno u njegovu sobu. Mardohaj dođe k Tarasu, potrepta ga po ramenu i reče: „Kad mi i Bog hoćemo, bit će već, kako treba".

Taras pogleda toga Solomuna, kakvoga još nije bilo na svijetu, i malo se ponada. U istinu, kad bi ga čovjek pogledao, mogao se u nj pouzdati: gornja mu je usnica bila pravo strašilo; debljala se bez sumnje i s kojekakvih razloga. Na bradi je tomu Solomonu bilo samo petnaest dlaka, i to na lijevoj strani. Na licu je Solomunu bilo toliko znakova udaraca, što ih je dobio za smionost, da im bez sumnje odavno već ne zna broja, pa ih drži za rođena zlamenja.

Mardohaj ode zajedno s drugovima, koji su se divili njegovoj mudrosti. Bulba ostane sam. Bilo mu je čudno kao nikad: osjećao je prvi put u životu nemir. Duša mu je bila kao u vrućici. Nije to bio onaj stari, čvrst i postojan kao dub; on je bio malodušan; on je bio sada slab. On bi zadrhtao na svaki šušanj svaki put, kad bi se na kraju ulice pokazao nov židovski lik. Tako mu je bilo čitav dan; nije jeo, nije pio, a očiju ni na časak ne skidaše s maloga okanca prema

ulici. Napokon se kasno već prema večeru pokaže Mardohaj i Jankel. Tarasu zamrije srce.

„Što je? sretno?" upita ih nestrpljivo kao divlji konj.

No prije nego što Židi smisliše, kako da odgovore, opazi Taras, da Mardohaj nije već imao zadnjega uvojka, koji mu se, ako i dosta neuredno, no ipak još kovrčasto spuštao ispod kape. Vidjelo se, da je htio nešto kazati, no izblebeće takvu glupost, da Taras nije ništa razumio. Pa i sam je Jankel često prikrivao usta rukom, kao da je nazebao.

„O, dragi gospodine!" reče Jankel, sad nije nikako moguće! Tako su to zli ljudi, da bi im trebalo glavu popljuvati. Eto, i Mardohaj će potvrditi. Mardohaj je radio, čega još ni jedan čovjek na svijetu radio nije; no Bog ne htjede, da tako bude. Tri su tisuće ovdje vojske, a sjutra će ih sve pogubiti".

Taras pogleda Židima u oči, no bez strpljivosti i gnjeva.

„A ako se, gospodine, hoćete vidjeti, to treba sjutra rano, prije nego sunce izađe. Stražari su pristali, i vitez je jedan obećao. Samo — ne imali sreće na tom svijetu, ao, ao! Kako su to lakomi ljudi! Ni među nama nema takvih: pedeset sam dukata svakome dao, a vitezu . . . ."

„Dobro. Vodi me k njemu!" progovori odlučno Taras, i sva mu se postojanost vrati u dušu. On pristane na Jankelov prijedlog, da se preobuče kao strani grof, koji je došao iz njemačke zemlje, pa mu je već i odijelo pribavio domišljati Žid. Već je bila noć. Domaćin, poznati riđi i pjegavi Žid, izvuče tanku strunjaču pokrivenu rogozom i razastre je na klupi za Bulbu. Jankel leže na klupu na jednaku strunjaču. Riđi Žid ispije malu čašicu nekakve rakije, skine polukaftan, pa postavši tako u čarapama i papučama nalik ponešto na pile ode u nešto nalik na škrinju. Leže i Židovka, i dvoje Židovčadi kao dva domaća šteneta legnu na podu uza škrinju. No Taras nije spavao; on je nepomično sjedio i lako bubnjao prstima po stolu; imao je u ustima lulu i odbijao dim, od kojega je Žid, kad bi se probudio, kihao, pa bi zamatao svoj nos pod pokrivalo. Tek što se nebo ganulo i blijedo navijestilo zoru, već on gurne Jankela nogom. „Ustaj, Žide, i daj to svoje grofovsko odijelo!"

Za čas je bio odjeven; ocrni brkove i obrve, metne na glavu malu smeđu kapicu, — i nitko ga od najpoznatijih Kozaka ne bi prepoznao. Na oko mu nije bilo više od trideset i pet godina. Zdrava mu je rumen igrala na licu, pa i po samim bi brazgotinama sudio, da je to čovjek vičan zapovijedati. Zlatom iskićeno odijelo vrlo mu je pristajalo.

Ulice još spavahu. Ni živa duša, koja bi išla za trgovinom, nije se još pokazivala u gradu s kotaricom u ruci. Bulba i Jankel dođoše zgradi, koja je bila nalik na čaplju, kad sjedi. Bila je niska, široka, ogromna, pocrnjela, a s jedne joj se strane dizala kao rodin vrat, visoka, uska kula, kojoj je na vrhu stršio komad krova. Ta je zgrada bila za kojekakve poslove, tu je bila i vojarna i tamnica, pače i kriminalni sud. Naši putnici uniđu na vrata i nađu se nasred prostrane dvorane ili natkrita dvorišta. Oko tisuću ljudi spavalo je tu zajedno. Pravce su vodila niska vrata, pred kojima su sjedila dva stražara i igrala se nekakve igre, koja se u tom sastojala, da je jedan drugoga udarao dvjema prstima po dlanu. Ovi su malo pazili na pridošlice i dignu glave tek onda, kad je Jankel kazao: „To smo mi; čujete, gospodo, to smo mi."

„Idite!" govoraše jedan od njih otvorajući jednom rukom vrata, dok drûgû pružaše svomu drûgu, da ga po njoj udari.

Oni uljegnu u uzak, taman hodnik, kojim dođoše opet u onaku dvoranu s malenim okancima odozgo. „Tko ide?" vikne nekoliko glasova, i Taras ugleda priličan broj vojnika, potpuno oboružanih. „Nama je zapovjeđeno, da nikoga ne puštamo".

„To smo mi! poviče Jankel, Boga mi, mi smo, svijetla gospodo!" No nitko ne htjede slušati. Na sreću dođe u taj čas nekakav trbonja, za kojega se po svim znakovima činilo, da je poglavica, budući da je od svih najviše psovao.

„Gospodine, to smo mi; vi nas već poznajete, a gospodin će vam grof još zahvaliti".

„Pustite ih do sto đavola! I više nikoga ne puštajte. A sabalja nitko neka ne skida i po podu da ne leži kao pas..."

Kako je taj dalje lijepo zapovijedao, to već nijesu čuli naši putnici. „To smo mi, to sam ja, to su domaći!" govoraše Jankel svakomu, s kim bi se susretao.

„No, može li se sada?" upiat jednoga od stražara, kad su već napokon došli k mjestu, gdje se hodnik svršivao.

„Može se; samo ne znam, hoće li vas pustiti u samu tamnicu. Sad već nema Jana; mjesto njega stoji drugi", odgovori stražar.

„Aj, aj", progovori tiho Žid; to je mrsko, dragi gospodine!"

„Vodi!" reče surovo Taras. Žid posluša.

Na vratima podzemlja, na kojima bijahu odozgo šiljci, stajaše pandur s brcima u tri reda. Gornji se red svijao natrag, drugi ravno naprijed, treći dolje, tako da je po tom bio vrlo nalik na mačka.

Žid se skvrči u tri grbe i priđe k njemu gotovo sa strane. „Vaša jasnovelemožnosti! Jasnovelemožni gospodine!"

„Ti, Žide, ti to meni govoriš?"

„Vama, jasnovelemožni gospodine".

„Hm... a ja sam samo pandur!" reče troredni brkonja, a oči mu zaigraju od veselja.

„A ja sam, Boga mi, mislio, da je to sâm vojvoda. Aj, aj, aj...' Žid govoreći to poklima glavom i raširi prste. „Aj, ozbiljna li držanja! Boga mi, pukovnik, pravi pukovnik! Još malo samo, za prst, pa eto pukovnika! Trebalo bi vas, gospodine, posaditi na ždrijepca, onako brza kao muha, pa da onda eksercirate pukovniju!"

Pandur popravi donji red svojih brkova, a oči mu pri tom veselo zaigraju.

„Kakvi su to vojnici!" govoraše dalje Žid: ao, ao, kakvi su to lijepi ljudi! Gajtani, toke... tako se od njih sjaji, kao od sunca; a djevojke, kad samo opaze vojnika... aj, aj..." Žid opet zavrti glavom.

Pandur zafrče rukom gornje brkove i pusti kroza zube zvuk nešto nalik na konjsko rzanje.

„Molim vas, gospodine, poslužite nam! prozbori Žid; evo je knez došao iz tuđe zemlje, hoće, da vidi Kozake. On još, što živi, nije vidio, kakvi su to ljudi Kozaci?"

Strani su grofovi i baroni dosta često dolazili u Poljsku, njih je često vukla ovamo želja, da pogledaju taj poluazijski kut Evrope; za Moskvu su i Ukrajinu držali, da je u Aziji. Za to pandur poklonivši se dosta duboko pomisli, da će biti zgodno dodati nekoliko riječi od sebe:

„Ja ne znam, vaša jasnovelemožnosti, reče on, za što se vama hoće, da ih vidite. To su psi, a ne ljudi. I vjera im je takva, da je nitko ne poštuje."

„Lažeš, vražji sine; reče Bulba, ti si pas! Kako ti smiješ reći, da naše vjere ne poštuju? To vaše jeretičke vjere ne poštuju!"

„Ehe, he! reče pandur, a znam ja, tko si ti, prijatelju; i ti si od onih, što već sjede u mene. Počekajte, ja ću ovamo pozvati naše".

Taras spozna svoju neopreznost, no od jogunstva i zlovolje nije mogao domisliti se, kako da je popravi. Na sreću i tu Jankel u tren pomogne.

„Jasnovelemožni gospodine! Kako bi bilo moguće, da grof bude Kozak? A da i jest Kozak, gdje bi uzeo takvo odijelo i izgled grofovski?"

„Govori, što ti drago!..." I pandur tek što nije otvorio širokih svojih usta, da poviče.

„Vaše kraljevsko veličanstvo! mučite! mučite za Boga!" poviče

Jankel. Mučite! Mi ćemo vam već platiti tako, kako nikad ni vidjeli nijeste, mi ćemo vam dati dva zlatna dukata".

„Ehe, dva dukata! Dva dukata meni nije ništa, ja dva dukata dajem brijaču za to, da mi obrije samo polovinu brade. Sto dukata, daj, Žide!" Tu pandur zafrče gornje brkove. A ne daš li sto dukata, odmah ću povikati!!"

„A čemu tako mnogo?" reče žalosno Žid i poblijedi razvezujući kožnu svoju kesu; no bio je srećan, što u kesi nije bilo više i što pandur nie umio brojiti dalje od stotine.

„Gospodine, gospodine! bježimo što prije! Vidite, kako su tu zli ljudi!" reče Jankel opazivši, kako pandur pregleda na ruci novce žaleći, što nije više tražio.

„A što ti, vražji pandure, reče Bulba, novce si uzeo, a pokazati nam ne misliš? Ne, ti moraš pokazati. Kad si već novce primio, nemaš prava odbiti!"

„Idite, idite k vragu! inače ću ovaj čas razglasiti da ste ovdje. Tornjajte se što prije, kažem vam!"

„Gospodine! gospodine! idimo, Boga mi, idimo! Dao im Bog, te usnuli tako, da pljuneš", vikaše jadni Jankel.

Bulba se polagano, spustivši glavu okrene i iđaše za Jankelom, koji ga je neprestano prekoravao; izjedala ga je žalost, kad je pomislio, kako je naprazno izgubio dukate.

„A što bismo ga dirali! Neka bi pas grdio! To su već takvi ljudi, da ne mogu, a da ne grde! Ao, ao, kakav udes šalje Bog ljudima! Sto dukata samo za to, što nas je protjerao! A naš čovjek: njemu će i uvojke istrgati, i gubicu će mu tako nagrditi, da se ni gledati ne može, pa mu nitko ne da sto dukata. O Bože moj! Bože milostivi!"

No taj se neuspjeh mnogo jače dojmio Bulbe; to se poznalo po proždrljivom plamenu u njegovim očima.

„Idimo! reče na jedan put, kao da se stresao, idimo na trg. Ja hoću da vidim, kako će ga mučiti."

„Oj, gospodine! čemu da idemo? Ta od toga nam ne će biti pomoći."

„Idimo!" reče surovo Bulba, a Žid kao dadilja zatetura za njim uzdišući.

Trg, na kojem su se imali sužnji pogubiti, nije bilo teško naći; narod je onamo grnuo sa svih strana. U surovo ono vrijeme bilo je to jedno od najzabavnijih gledališta ne samo za prostotu, već i za više razrede. Sva sila starica, najpobožnijih, sva sila mladih djevojaka i žena, najstrašljivijih, koje su poslije toga čitavu noć u snu vidjele okrvavljena tjelesa, koje bi iza sna tako glasno vikale, kako to može samo pijani husar, nijesu opet propuštale, a da ne dođu gledati. „Ah, kakve su to muke!" vikale bi mnoge od njih u histeričkoj groznici zakrivajući oči i gledajući na stranu, pa ipak bi ostajale katkad dosta dugo. Gdjekoji bi, zinuvši i ruke pruživši naprijed, najradije svima skočio na glavu, da otud bolje vidi. Iz hrpe uskih, malenih i običnih glava isturaše svoje debelo lice mesar, motraše čitav postupak kao tobože znalac i razgovaraše se jednosložnim riječima s puškarom, kojega nazivaše kumom, za to, što bi se na svetac opijao s njim u istoj krčmi. Neki bi živahno raspravljali, a drugi bi se pače i kladili; no većina je bila takvih, koji na sav svijet i na sve, što se u njemu događa, gledaju čeprkajući prstom po nosu. Sprijeda, uza same brkonje, koji su bili iz gradske garde, stajaše mlad plemić, ili se činilo, da je plemić, u vojničkoj odori, te je na se metnuo baš sve, štogod je imao, tako da je u njegovu stanu ostala samo poderana košulja i stare čizme. Dva su mu lančića jedan nad drugim s nekakvim dukatom visjela o vratu. On stajaše s ljubovcom svojom Juzisjom i neprestano se ogledavao, da tko ne uprlja svilene njezine odjeće. On joj je rastumačio sve, tako da se više ništa nije moglo dodati: „Evo, dušo, Juzisja, govoraše on: sav taj narod, što ga vidite, došao je, da vidi, kako će pogubiti zločince. A onaj eno, dušice, što ga vidite, drži sjekiru u rukama i druge sprave, to je krvnik i on će pogubljivati. I kako stane na točak navijati i drugačije mučiti, bit će zločinac još živ; a kako mu odrubi glavu, odmah će, dušice, umrijeti. Prije će vikati i micati se, no kako mu odrube glavu, onda ne će moći ni vikati, ni jesti, ni piti, a to s toga, dušice, što već ne će imati glave". Juzisja je sve to slušala sa strahom i radoznalo. Krovovi kuća bijahu posijani ljudstvom. Na tavanska okanca gledahu veoma čudna lica s brkovima i u nečemu nalik na čepce. Na balkonima pod baldahinima sjeđaše aristokracija. Lijepa ruka gospodične, koja se smijala i sjajila kao bijeli šećer, držala se za filaretu. Jasnovelemožna gospoda, dosta krupna, gledahu ozbiljno. Sluga u sjajnoj odjeci s rukavima, koji se zavraćaju raznošaše različna pila i jela. Često bi vragolica crnih očiju zahvatila svijetlom svojom ručicom kolača i voća i bacila među ljudstvo. Hrpa gladnih vitezova podmetaše svoje kape, a kakavgod visoki plemić, koji bi se isturio glavom iz hrpe, u poblijedjelom crvenom kontušu s pocrnjelim zlatnim gajtanima, dohvatio bi prvi s pomoću dugih svojih ruku, ljubio bi dobiti plijen, pritiskivao ga k srcu, a za tim metao u usta. Soko, koji je visio pod balkonom, bo je također gledalac; nagnuvši na stranu kljun i dignuvši panđu i on je pozorno motrio ljudstvo. No svjetina na jednoć zauči, i sa svih se strana čuju glasovi: „Vode ih! vode ih! Kozaci!"

Oni iđahu otkrivene glave s dugim perčinima; brade im ponarastoše. Oni ne iđahu ni bojažljivo ni mrko, već s nekakvim tihim ponosom; odijelo njihovo od skupoga sukna otrcalo se, te su kloparali na njima stari dronjci; oni ne gledahu i ne pozdravljahu ljudstva. Pred svima iđaše Ostap.

Što je osjetio stari Taras, kad je ugledao svoga Ostapa? Što je tada bilo u njegovu srcu? On ga je gledao iz vreve ljudstva, i ni jedna Ostapova kretnja nije se izmakla njegovu pogledu. Već su se približili stratištu. Ostap stane. Njemu je prvomu bilo ispiti tešku tu čašu. On pogleda svoje, podiže ruku u vis i progovori glasno: „Daj Bože, da ni jedan od ovih, što ovdje stoje, nevjernika, ne čuje, bezbožnik, kako se muči hrišćanin! da ni jedan od nas ne progovori ni riječi!" Iza toga približi se pogubilištu.

„Dobro, sinko, dobro!" reče tiho Bulba i obori k zemlji sijedu svoju glavu.

Krvnik skine s njega stare dornjke. Ruke mu i noge privezaše u priređene navlastito za to klade i... Ne ćemo, da smućujemo čitateljâ slikom paklenih muka, od kojih bi im se kosa naježila. Tê je muke porodilo tadašnje grubo, divlje vrijeme, kad je još čovjek provodio krvavi život u bojnom junaštvu, a duša mu u tom otvrdnula, ne osjećajući čovještva. Uzalud su se neki, rijetki, koji su bili izuzetak vijeka, protivili užasnomu ovomu postupanju. Uzalud su kralj i mnogi vitezovi, prosvijetljeni umom i dušom, opominjali, da strašno ovakvo pogubljivanje može raspiriti samo osvetu kozačkoga plemena. No vlast je kralja i umnoga mišljenja bila ništa pred neredom i drskom voljom državnih velikaša, koji su svojom nepromišljenošću, nečuvenom kratkovidnošću, djetinjim samoljubljem i ništavom ohološću pretvorili sabor u nakazu vladanja. — Ostap je podnosio mučenje i mrcvarenje kao div. Ni povika se ni stenjanja nije čulo, pače ni onda, kad su mu stali prebijati kosti u rukama i nogama, kad su poodaljeni gledaoci među obamrlim ljudstvom čuli, kako užasno kosti pucaju, kad su gospodične otkrenule svoje oči, — ništa nalik na stenjanje ne izmače se iz usta njegovih, lice mu ne zadrhta. Taras stajaše među ljudstvom oborivši glavu, a u taj čas ponosno digne oči i govoraše samo odobravajući: „Dobro, sinko, dobro!"

No kad ga dovedoše do pošljednjih smrtnih muka, činilo se, kao da je stala popuštati njegova snaga! I on okruži očima oko sebe: Bože! sve sama nepoznata, sve tuđa lica! Da je bar tkogod od njegovih tu, gdje on mre! Ne bi on htio slušati, kako slaba mati rida, a srce joj od bola puca, ili kako bezumno vrišti, trga sebi kosu i udara se u bijele grudi žena; on bi sad htio vidjeti tvrda čovjeka,

koji bi ga razumnom riječju pri svršetku obodrio i utješio. I on klone snagom te poviče u duševnoj nemoći: „Ćaćko! gdje si? Čuješ li ti sve to?..."

„Čujem!" odjekne isred općene tišine, a čitav milijun ljudstva zadršće u isti čas. Odio se vojničkih konjanika požuri, da pomno pregleda ljudstvo. Jankel poblijedi kao smrt, a kad su se konjanici od njega malo udaljili, okrene se sa strahom natrag, da pogleda Tarasa; no Tarasa uza nj nije više bilo; i traga mu je nestalo.

(Čitanka iz slavenske i madžarske književnosti. Zagreb 1896. str. 404.—430.)

Ivan Sergejević Turgenjev.

Dosta.

(Odlomak iz zapisaka pokojnoga umjetnika.)

I.

. . . .

II.

. . . .

III.

. . . . „Dosta", govorah samome sebi silazeći, mećući nogu na nogu, s gorske strmine prema tihoj rječici, — „dosta", govorah dalje, udišući smoleni miris borja, koji je u večernjoj svježini bio osobito jak i oštar. — „Dosta", — rekoh jošte jedan put sjedavši na humak mahovinom obrasao nad samom rječicom i gledajući na njezine tamne i lijene valove, ponad kojih je debela trstika podizala svoje blijedozelene stabljike.... „Dosta!" — Dosta sam se prometao, dosta mučio, vrijeme je, da se skučim, vrijeme je, da stisnem obadvjema rukama glavu, a srcu zapovjedim da miruje. Dosta sam se naužio slatke miline nejasnih no zanosnih čuvstava, dosta sam se nalijetao za svakim novim oblikom krasote, dosta se nalovio trepetâ njezinih tankih i silnih krila. — Sve sam saznao, — sve poćutio mnogo puta, ... ne mogu više. — Što će mi to, što se večernje rumenilo sve to više širi, sve to rumenije razlijeva po nebu, kao da je usplamtilo nekakom strašću, koja me pobjedjuje? Što će mi to, što je dva koračaja od mene u tišini, milini i sjaju večernjem na rosnome dnu nepomična grma iznenada zapjevao slavulj tako bajnim zvucima, kao da prije njega nije bilo na svijetu slavuljâ, a on prvi da je zapjevao prvu pjesmu o prvoj ljubavi? Sve je to bilo, bilo, opetovalo se, opetuje se tisuću puta — i kad pomisliš, da će to tako dalje ići čitavu

vječnost — kao po zapovijedi, po zakonu — bude ti, doista, dosadno! Da... dosadno!

IV.

Eh, ostario sam! Prije — i na pamet mi ne bi došle ovake misli — prije, u one srećne dane, kad sam ja plamtio kao večernje rumenilo i pjevao kao slavulj. — Moram da priznam: sve je potamnjelo oko mene, sav je život uveo. Svjetlo, koje podaje njegovim bojama i vrijednost i silu — to svjetlo, što izlazi čovjeku iz srca — ugaslo je u meni... Ne, ono nije jošte ugaslo — no jedva tinja bez luči i topline. Opominjem se, jednoč u kasnoj noći, u Moskvi, pristupih k prozoru stare crkve i prislonih se k hrapavome staklu. Pod niskim svodovima bilo je tamno — zanemarena svjetiljka jedva je svjetlucala crvenim ognjićkom pred starinskom slikom — i teško si razabirao samo usne svetoga lika — stroge, pune bola; gusti mrak dizao se naokolo i, činilo se, hotio da uduši gluhom svojom težinom slabi tračak nepotrebnoga svjetla.... I u srcu je mome — sada upravo takovo svjetlo i taki mrak.

V.

I to ja pišem tebi — tebi, moja jedina i nezaboravna prijateljice, tebi, draga drugo, koju sam na uvijek ostavio, no koju ću ljubiti do groba.. — Jao! ti znaš, što nas je rastavilo. Nu ja ne ću da to spominjem. Ja sam te ostavio.... no ja sam i ovdje, u ovoj zabiti, u ovoj daljini, u ovom progonstvu — ja sam sav tvoj, ja sam kao i prije u tvojoj vlasti, kao i prije ćutim, kako si milo spustila svoje ruke na moju utrudjenu glavu! — Posljednji se put podižući iz nijeme mogile, u kojoj sada ležim, krotkim i razdraganim pogledom prolijećem svu prošlost.... Nema nade ni povratka, — no ni grčine u meni nema ni žalosti — i jasnije nego nebeska modrina, čišće nego prvi snijeg na gorskim visinama, stvaraju se preda mnom, kao likovi pokojnih bogova, prekrasne uspomene.... Ne gomilaju se, već dolaze i prolaze u tihoj povorci, kao oni zaogrnuti likovi atenskih bogova, kojima smo se — spominješ li se? — tako nasladjivali na starinskim basreliefima vatikanskim.

VI.

Malo čas spomenuo sam svjetlo, što izlazi iz srca čovjeku i obasjava sve, što ga okružuje.... Hoću da se porazgovorim s tobom

o onom vremenu, kad je i u mome srcu gorjelo takovo blagotvorno svjetlo. — Slušaj, ... a ja ću pomisliti, da ti sjediš preda mnom i gledaš me svojim milima, no u isti čas gotovo do strogosti pozornim očima. O, nezaboravne oči! Koga i kamo gledate sada? Ko prima u svoju dušu vaš pogled — onaj pogled, koji kao da istječe iz neznane dubine, nalik na ona tajinstvena vrela, svijetla i tamna kao i vi što ste, koja izviru na samome dnu uskih dolina, pod visokim pećinama?... Slušaj! —

VII.

Bješe pod kraj ožujka, pred Blagovijestima, skoro za tim, kako te prvi put ugledah — i ne znadjah jošte, što ćeš ti biti za mene, — već sam te nosio u srcu — muče i tajno. — Dogodilo se, te sam prelazio preko jedne izmedju glavnih rijeka Rusije. Led se jošte na njoj ne bijaše niti maknuo, — no nabubrio je nekako i potamnio. Snijeg se naokolo otapao — posvuda, no polagano; svuda se cijedila voda; u vlažnom zraku popuhnuo bi na časove tih vjetar. Jednolična mlječna boja oblijevala je nebo i zemlju; magle nije bilo — no i jasno nije bilo; nijedan se prijedmet nije posebice isticao u općenitoj bjelini; sve ti se činilo na blizu i nejasno. Ostavivši daleko iza sebe svoje saonice koracah brzo po riječinu ledu — i osim mukloga odjekivanja svojih koračaja nijesam čuo ništa. Ja hodah, ćuteći sa svih strana prve znakove proljeća ....i pomalo, povećavajući se svakim koračajem, svakim kretom dizaše se i rastijaše u meni nekaki radosni čudni nemir.... Taj me je nemir tako obuzeo, tako gonio — tako me spopadao, te sam se napokon sav u čudu ustavio i ogledao oko sebe, kao da sam hotio naći spoljašnji uzrok, koji me je toliko uzbudio.... Sve je bilo tiho, bijelo, saneno; no ja pogledah u vis; visoko u zraku prolijetahu u jatima ptice selice, koje su se evo povratile... „Proljeće! zdravo, proljeće!" uskliknuh gromkim glasom; „zdravo da si, živote i ljubavi i srećo!" — i u taj čas me slatko potrese neka sila, najedanput planu preda mnom, kao kaktusov cvijet, tvoje lice — planu i divno se zacrveni — bilo je prekrasno — i ja razumjeh, da ljubim tebe, tebe jedinu, da mi je cijelo biće puno tebe....

VIII.

Ja mislim o tebi... i mnogo drugih uspomena, drugih slika ustaje preda mnom — i posvuda si ti, na svim putovima svoga života sastajem se s tobom. — Sad vidim staru rusku gradinu brdu na obronku, a obasjale su je posljednje zrake ljetnjega sunca. Iza srebrovitih topola

proviruje daščani krov gospodskoga dvora, a nad bijelim dimnjakom uzvija se na tanko rumeni dim — vratašca se u ogradi istom ponešto otvoriše, kao da ih odrinuo ko bojažljivom rukom — i ja stojim, iščekujem, i gledam prema tim vratašcima, gledam pijesak, kojim su posuti puteljci — čudno mi je i milo, sve što vidim, čini mi se nekako neobično i novo, sve je obavito nekakom svijetlom, milom tajinstvenošću — i već mi se pričinja, da čujem, kako šušte koraci — i stojim, spreman i lak kao ptica, koja istom štoje složila krila, već je spremna da opet poleti — i srce gori i trepeće veselim strahom pred blizom srećom, koja evo k meni hiti!...

IX.

Sad vidim starinsku crkvu u dalekoj, prekrasnoj zemlji. Narod je u stisci popadao u redovima na koljena; svečanom grozom, nečim ozbiljnim i turobnim napunjuje te visoki, goli svod, ogromni, u visini razgranjeni stupovi. — Ti stojiš uza me, šutiš i ne osvrćeš se na me, kao da me i ne poznaješ; svaki prijegib tamne tvoje haljine visi nepomično, kao isklesan; nepomično leži pred tvojim nogama na šarenom kamenu od bojadisanih prozora odraženo svjetlo. — I gle, silno potresujući tamjanom zamagleni zrak, potresujući u nutrini i nas, razlegnu se kao teški val zvukovi orgulja — i ti poblijedje i uspravi se, — tvoj me pogled taknu, poleti više i podiže se k nebu — a meni se pričini, da samo besmrtna duša može tako i takovim očima da gleda....

X.

Sad mi se javlja druga slika. — Ne pridušuje nas starinski hram jednostavnom svojom krasotom; niske stijene malene tihe sobice dijele nas od čitavoga svijeta. — Što kažem! mi smo sami, sami na čitavom svijetu; osim nas dvoga nema ništa živa; izvan ovih prijatnih stijena mrak je i smrt i praznina. Nije to vjetar, što zavija, nije to dažd, što se lije potocima: to jauče i stenje kaos; to plaču njegove slijepe oči. A kod nas je tiho i svijetlo i toplo i prijatno; nešto zabavno, nešto djetinjski nevino, kao da lepiri — nije l'tako? — oko nas prše; namjestismo se jedno uz drugo, naslonismo glave jedno na drugo i čitamo lijepu knjigu; ja ćutim, kako udara tanka žila na tvojoj nježnoj sljepočici, ja čujem, kako ti živiš; ti čuješ, kako ja živim, tvoj se smiješak porodi na licu prije meni nego tebi, ti bez riječi odgovaraš na moje nijemo pitanje, tvoje misli moje su misli — kao oba krila jedne ptice, što je potonula u nebesku modrinu — posljednje su pre-

grade pale — i tako se umirila, tako nas je pronikla naša ljubav, tako je bez traga nestalo svega, što binas rastavljalo, da već ne ćemo da izmijenimo riječ ili pogled... Samo da dišemo, da dišemo zajedno, da živimo zajedno, da budemo zajedno,... da što više i ne znamo toga, što smo zajedno, toga nam se hoće...

XI.

Ili napokon vidim pred sobom ono jasno, rujansko jutro, kad sam s tobom šetao po zapuštenom vrtu uz opustjeli dvorac, na obali velike rijeke, pod blagim svjetlom vedra neba. O, kako da iskažem ona čuvstva! — Rijeka teče u beskonačnu daljinu, nigdje žive duše, sve je mirno, raduješ se i žalost te nekaka uspokojava, plivaš u sreći, u nepoznatom si jednoličnom gradu, s visokoga drveća čuje se jesensko graktanje čavkâ — one mile riječi i smiješak, oni dugotrajni, mili, što do dna proniču, pogledi, i krasota, krasota u nama samima, oko nas, posvuda — to se ne da izreći. O klupice, na kojoj smo muče sjedjeli, oborivši od izobilja čuvstava glave — ne ću te zaboraviti do smrtnoga trenutka! — Kolike li miline, — oni rijetki prolaznici s kratkim pozdravom i dobrim licima, one velike tihe ladje, što su mimo nas plovile — (na jednoj je od njih — sjećaš li se? — stajalo kljuse i zamišljeno gledalo u vodu, što mu je ispod nosa izmicala) — dječji šapat sitnih uz obalu valova i sam lavež pasa iz daljine nad riječnom površinom, ista vika trbušasta podčasnika rumenim novacima, što su eno tamo širili lakte i kao ždralovi naprijed turali noge!... Mi smo oboje ćutjeli, da ništa ljepše od ovih trenutaka niti je bilo niti će biti za nas, — da je sve drugo... No zar se to može čemu da poredi! Dosta... dosta!... Jao i — dosta.

XII.

Posljednji sam se put podao ovim uspomenama i praštam se s njima za uvijek. — Tako i šrktac, napasavši svoje oko posljednji put gledajući svoje blago, svoje zlato, sjajno svoje skrovište — zasiplje ga crnom, hladnom zemljom; tako žižak u svjetiljci, kad ponestane ulja, planuvši posljednjim, žarkim plamenom, utrne u hladnom pepelu. Pogledalo zvijere posljednji put iz svoga loža na meku kao kadiva travicu, na sunašce, na plavetnu, milovidnu vodu — i zarilo se u samu dubinu, savilo se u klupko — i zaspalo. Da li će mu u snu triještiti pred očima i sunašce i travica i plavetna milovidna voda?

. . . .

XIII.

Strogo i bez milosrdja vodi nas svakoga sudbina — i samo s početka, zabavljeni kojekakovim slučajnostima, tricama, samim sobom — ne osjećamo njezine nesmiljene ruke. — Dok se možeš varati, dok te nije stid lagati, — možeš živjeti i nije te stid nadati se. Istina — nepotpuna istina — o toj i govora nema — no dapače i ono malo, čemu se možemo dovinuti — zavezuje nam smjesta usta, sapinje ruke, dovodi nas do „ne". — Tada jedno ostaje čovjeku, da se ne raspane u prah, da ne ugrezne u kalu zaboravivši samoga sebe... prezrevši samoga sebe: da se mirno odreče svega, da kaže: dosta! — prekrstivši na praznim grudima nepotrebne ruke, da sačuva posljednje i jedino, do čega se može da dovine, dostojanstvo, dostojanstvo svijesti svoga ništavila; onoga ništavila, koje nagoviješta Pascal, kad nazivlje čovjeka trskom, koja misli i kaže, da bi ona, ta trska, kad bi je vasioni svijet zgnječio — bila ipak viša od vasionoga svijeta, zato, jer bi ona znala, da je on gnječi — a on toga ne bi znao. Kukavna li dostojanstva! Jadne li utjehe! Nastojao ti koliko ti drago, da te pronikne, da joj povjeruješ — o ti, bio ko mu drago, jadni moj brate, — uvijek će ti zučati u ušima grozne pjesnikove riječi: „naš je život — sjena, što okolo luta; glumac, što se koči i razmeće jedva koji sat na pozornici — a zatim ga nestane bez glasa; priča, što je pripovijeda luda, miloglasna i žestoka — no ipak bez smisla" (Macbeth, V. čin 5. prizor.). Ja sam spomenuo stihove iz Macbetha i na pamet mi dodjoše one vještice, aveti i prikaže... Jao! nijesu prikaze, nijesu fantastičke, podzemne sile strašne; nije strašna „Hofmanština", javljala se pod kojim mu drago oblikom... Strašno je to, što nema ničesa strašna, što je sama jezgra života majušna i od male vrijednosti i do ništavila plitka, Kad se o *tom* uvjeriš, kad okusiš *taj* pelin, nikaki ti med ne će biti sladak — i dapače, ona viša, ona najsladja sreća, sreća ljubavi, potpunoga zbliženja, vječne odanosti — dapače i ona gubi sav svoj čar, čitavo njezino dostojanstvo uništava upravo njezina majušnost, kratkotrajnost. Jer gledaj: čovjek je zavolio, usplamtio, počeo naklapati o vječnom blaženstvu, o besmrtnim nasladama — pak: gdje je to, kad je već i traga nestalo i samome onome crvu, koji je izjeo posljednji ostatak isušenoga njegova jezika. Tako, u kasnoj jeseni, za studena dana, kad je sve mrtvo i nijemo u mraznoj travi, na rubu gole šume — neka se samo pokaže sunce ispod magle, neka samo prijazno pogleda ohladnjelu zemlju, — u tren oka podići će se odasvuda mušice: igraju se na toplim njegovim lučama, motaju se, probijaju u vis i spuštaju dolje, viju se jedna oko druge...

Sunce se sakrije — mušice padaju kao laka kiša — i eto ti kraja časovitome njihovu životu.

XIV.

— No zar nema velikih pomisli, velikih utješnih riječi: „narodnost, pravo, sloboda, čovječanstvo, umjetnost"? Da; te riječi postoje i mnogo ljudi njima i za njih živi. No ipak se meni čini, da se Shakespeare, kad bi se s nova rodio, ne bi imao rad šta da postidi svojim Hamletom, svojim Learom. Oštri njegov pogled ne bi imao da što novo otkrije u čovječjem životu: ista šarena i, ako se pravo uzme, jednostavna slika prostrla bi se pred njim u svojoj jadnoj jednoličnosti. Isto lakovjerje i ista žestina, ista potreba krvi, zlata, kala, iste svakidašnje naslade, isto besmisleno stradanje sve za... pa barem za iste one gluposti, koje je pred dvije tisuće godina izvrgao ruglu Aristofane, ista prosta méka, na koju se isto tako lako lovi mnogoglava zvijer — rulja ljudi, iste lukavštine vladâ, isto dragovoljno ropstvo, ista prirodna opravdanost nepravde, — riječju, isto vjeveričino vrpoljenje u istom starom, dapače neponovljenom željezu... Shakespeare bi opet dao, da Lear ponovi onu svoju žestoku: „nema krivih" — a to drugim riječima znači: „nema ni pravednih" — i on bi takodjer kazao: dosta! i on bi se takodjer otkrenuo. — Izuzevši jedino ovo: možda bi prema mrkomu, tragičnomu samosilniku — Rikardu — ironički genij velikoga pjesnika nacrtao drugi, nama po vremenu bliži tip silnika, koji gotovo da vjeruje u svoju vrlinu i mirno spava noću ili se žali na preobilni objed u isto vrijeme, kad njegove na pô udavljene žrtve gledaju, da se barem tim utješe, što ga sebi pomišljaju, kako je, kao Rikard III., okružen utvarama ljudi, što ih je pogubio...

No čemu?

Čemu dokazivati — pak još k tomu biranim riječima, zaokruženim i glatkim slogom — čemu dokazivati mušicama, da su zbilja mušice?

XV.

No umjetnost?... ljepota?... Da, to su silne riječi; one su, dopuštam, silnije od drugih, koje sam prije spomenuo. Venera Milska stalnija je, dopuštam, od rimskoga prava ili principâ 89. godine. Prigovorit će mi se — (i koliko su se već puta čuli ti prigovori!) — da je i sama ljepota prijeporna, da o njoj Kitajac sasvim drugačije sudi nego Evropljanin. No ne smeta mene to, što je umjetnost prijeporna; što ona prolazi i opet prolazi, što ona truhli i postaje prah — to meni oduzimlje pouzdanje i vjeru. Umjetnost, dopuštam, može biti u odredjeni koji čas silnija i od same prirode, jer u prirodi nema ni simfonije Beethovenove, ni slike Rafaelove, ni pjesni Goetheove — i samo tupi pedanti ili neiskusni brbljavci mogu jošte naklapati o umjetnosti, koja se povodi za prirodom. No napokon konca prirodi se ne da uteći; ona ide polagano i prije ili poslije ona će uzeti svoje. Kako se stalno i besvjesno pokarava zakonima, ona ne poznaje umjetnosti, kao što ne poznaje slobode, kao što ne poznaje dobra; od vijeka se mičući, od vijeka prolazeći, ona ne trpi ništa besmrtno, ništa nepromijenjeno... Čovjek je njezino dijete; no ono, što je čovječje — umjetno — tomu je ona neprijateljica, upravo zato, što ono ne će da se mijenja, što hoće da bude besmrtno. Čovjek je dijete prirode; no ona je sveopća majka i njoj je sve jednako: sve što postoji u njezinu krilu, izniklo je samo na račun drugoga i mora u svoje vrijeme da ustupi mjesto drugomu — ona gradi, razarajući, i njoj je svejedno, što gradi i što razara — samo da se ne prekida život, samo da smrt ne gubi svojih prava.... a zato ona tako mirno pokriva pliješnju božanski kip Fidijina Jupitra, kao i prostu golet i daje, da kakigod moljac izjeda najdragocjenije redke Sofoklove. Ljudi joj, istina, pomažu u njezinu razornom poslu; no zar se nije ista elementarna sila prirode pokazala u buzdovanu varvarina, koji je bez brige zdrobio vedro čelo Apolonovo, u zvjerskoj vici, s kojom je u oganj bacao sliku Apelesovu? Kako da se mi, jadni ljudi, jadni umjetnici, složimo s tom gluhonijemom, slijepo rodjenom silom, koja dapače ne slavi svojih pobjeda, nego ide, ide naprijed, sve proždirući? Kako da odolimo tim tešekim, nesmiljenim valovima, koji se bez kraja i prestanka dižu, kako napokon da povjerujemo u vrijednost i dostojanstvo prolaznih tih likova, što ih u tamnini, na dnu ponora, lijepimo iz praha i za čas?

XVI.

Da, tako je,... no samo je ono, što prolazi, lijepo, rekao je Schiller; i sama priroda u neprekidnoj igri svojih oblika, koji niču i iščezavaju, nije daleko od ljepote. Zar ona ne kiti upravo onu svoju djecu, kojoj je podala najkraći časoviti život — cvjetne latice, lepirova krila — tako milovidnim bojama, zar ih nije ona tako lijepo išarala? Ljepota ne treba da živi bez kraja, a da bude vječna, — dosta joj je jedan časak. Da, to je, recimo, pravedno — no samo ondje, gdje nema ličnosti, gdje nema čovjeka, gdje nema slobode i: poblijednjelo lepirovo krilo izniknut će iznova i iza tisuću godina kao

krilo istoga onoga lepira; ovdje se strogo, pravilno i bez ikake ličnosti kreće nužda, . . . no čovjek se ne ponavlja kao lepir i djelo njegovih ruku, njegova umijeća, što je on slobodno stvorio, kad se jedanput razori — gine za uvijek . . . Njemu je jedinome dano da „stvara", . . . no čudno je i strašno izreći: mi smo stvorci . . . za čas, kako je bio, kažu, kalif za čas. — U tom je naša prednost — i prokletstvo: svaki izmedju tih „stvoraca" sam po sebi, upravo on, ne ko drugi, upravo ono ja, kao da je sazdan s odredbom, s naznakom; svaki s većom ili manjom nejasnoćom naslućuje, za što je naznačen, ćuti, da je rodjen za nešto više, vječno — i živi, mora da živi u času i za čas.*) Sjedi u kalu, dragane, i diži se k nebu! — Najveći su medju nama — upravo oni, koji dublje od svih drugih nose u svijesti ovo temeljno protuslovje; no ako je tome tako — pita se — jesu li na mjestu riječi: najveći, veliki?

XVII.

A što da kažemo o onima, kojima uza svu želju ne mogu da pristaju ova imena, dapače u tom značenju, koje im daje slabi čovječji jezik? — Što da kažemo o običnim, kojih je toliko, drugoga, trećega reda — radnicima — bili oni ko mu drago — državnici, naučnjaci, umjetnici — osobito umjetnici? Čim ćete ih skloniti, da se otresu nijeme svoje lijenosti, sumnje, koja ih muči, čim ćete ih opet privući na bojište, — ako im se samo uvukla u glavu misao o ništavilu svega čovječjega, svakoga rada, koji imade pred sobom višu zadaću od zasluživanja svakidašnjega hljeba! Kaki će vijenci zamamiti one — one, za koje već i lovor i trnje jednako ništa ne vrijedi? Zašto da se oni s nova stanu podvrgavati smijehu „hladne rulje" ili „sudu glupaka" — staroga glupaka, koji ne može da im oprosti, što su se odvratili od predjašnjih kumira, — mladoga glupaka, koji zahtijeva, da odmah zajedno s njim panu na koljena, legnu potrbuške pred novim, istom otkrivenim idolima? Zašto da podju opet u kramarnicu prividjenja, na to tržište, gdje prodavalac i kupac jednako vara jedan drugoga, gdje je sve tako šumno i bučno — i sve tako jadno i odrpano? Zašto da opet zateturaju u taj svijet, gdje se narodi, kao seoski dječačići na svečan dan, koprcaju u blatu za šaku pišljivih oraha, ili se čude, razvalivši usta, lipovim svecima, pozlaćenim zlatnom pjenom, u taj svijet, gdje živi samo ono, što nema prava na život, — i zaglušujući samoga sebe svojom vikom, svatko grčevito hiti i sam ne zna, kakoj cijelji? Ne . . . . ne . . . . Dosta . . . . dosta . . . . dosta.

*) Ko da se ovdje ne sjeti riječi Mefistofelovih, što ih kazuje Faustu:
»Er — (Gott) — findet sich in einem ew'gen Glanze,
»Uns hat er in die Finsterniss gebracht —
»Und eucht augt einzig Tag und Nacht«.

XVIII.

. . . . The rest is silence . . . .
. . . .

(»Vienac zabavi i pouci«. Tečaj XXIII. Zagreb god. 1891. str. 5.—9.)

Lav Nikolajević Tolstoj.

Rat i mir.

I.

(Iz III. sveska, 1 dijela).

Od konca 1811. godine poče se snaga zapadne Evrope, što se jače moglo, spremati i skupljati, a 1812. godine krenu ta snaga — milijuni ljudi (računajući i one, koji su prevozili i hranili vojsku) sa zapada na istok, prema međama Rusije, na kojima se isto tako od konca 1811. godine privlačila snaga Rusije. — Dvanaestoga lipnja prijeđe snaga zapadne Evrope međe Rusije i poče se rat, t. j. dogodi se događaj protivan čovječjemu razumu i svoj čovječjoj naravi. Milijuni su ljudi činili jedan drugomu tolika nebrojena zločinstva, prijevare, izdaje, lupeštva, pravljenje i rasturivanje krivih asignacija, grabeže, paleže i ubistva, koliko ih čitave vijekove ne će sabrati ljetopis svih sudova svijeta i na koje u to vrijeme ljudi, koji su ih činili, nijesu gledali kao na zločinstva.

Što je uzrokovalo neobični taj događaj? Kakvi su mu bili uzroci? Istorici s naivnim uvjerenjem govore, da je uzrok tomu događaju bila uvreda nanesena vojvodi oldenburškomu, neobdržavanje kontinentalne sisteme, vlastoljublje Napoleonovo, postojanstvo Aleksandrovo, pogrješke diplomatâ i tomu slične stvari.

Po tom je samo trebalo, da se Metternich, Rumjancov ili Tayllerand među šetnjom i večerom nešto bolje pobrine i napiše nešto kićenije pisamce, ili da Napoleon napiše Aleksandru: Gospodine, brate moj, ja pristajem, da predam vojvodstvo vojvodi oldenburškomu, — i rata ne bi bilo.

Razumije se, što se stvar tako pričinjala suvremenicima. Razumije se, što se Napoleonu činilo, da su uzrok ratu bile pletke Engleske (kako je to i govorio na ostrvu sv. Jelene); razumije se, što se članovima engleskoga sabora činilo, da je uzrok ratu vlastoljublje Napoleonovo; što se princu oldenburškomu činilo, da je uzrok ratu nasilje, njemu učinjeno; što se trgovcima činilo, da je uzrok ratu bila kontinentalna sistema, koja je razorivala Evropu; što se starim vojnicima i generalima činilo, da je glavni uzrok ratu bila nužda, da se oni upotrebe za posao; legitimistima onoga vremena to, što je trebalo povratiti „les bons principes", a diplomatima onoga vremena to, da je sve izišlo otud, što savez Rusije s Austrijom godine 1809. nije bio dosta vješto sakrit pred Napoleonom i što je nespretno bio napisan memorandum br. 178. Razumije se, što su se ovi i još bezbrojni i beskonačni uzroci, kojih je toliko, kako su različna gledišta, pričinjali suvremenicima. No nama — potomcima, koji motrimo čitavu ogromnost događaja, koji se zbio, i koji mu tražimo jednostavni i strašni smisao, uzroci se ovi pričinjaju nedostatni. Za nas je nerazumljivo, da bi se milijuni ljudi-kršćana ubijali i mučili za to, što je Napoleon bio vlastoljubiv, Aleksandar postojan, politika Engleske lukava i vojvoda oldenburški uvrijeđen. Ne može se razumjeti, u kakvoj su svezi ove okolnosti sa samim činom ubistva i nasilja; za što su s toga, što je vojvoda uvrijeđen, tisuće ljudi s drugoga kraja Evrope ubijale i uništavale ljude smolenske i moskovske gubernije i bile od njih ubijene.

Nama — potomcima, koji nijesmo istorici, koji nijesmo zaneseni poslom istraživanja, pa za to s nezamračenim zdravim smislom motrimo događaj, nama se njegovi uzroci ukazuju u nebrojenoj množini. Što se više udubljujemo u istraživanje uzrokâ, to ih se više nama otkriva, a svaki za se uzeti uzrok ili cijeli niz uzroka ukazuje se jednako opravdan sam po sebi i jednako lažan po neznatnosti svojoj prema ogromnosti događaja i jednako lažan po nemoći svojoj, da bez svih drugih istovremenih uzroka proizvede događaj, koji se zbio. Upravo takav uzrok, kakav je skanjivanje Napoleonovo, da odvede svoju vojsku za Vislu i da vrati vojvodinu Oldenburšku, ukazuje se nama i želja i neželja prvoga francuskoga kaprala, da stupi na novo u službu, jer kad on ne bi htio ići u službu i kad ne bi to htio drugi i treći i tisući kapral i vojnik, toliko bi manje bilo ljudi u vojsci Napoleonovoj, i rata ne bi moglo biti.

Da Napoleona nije uvrijedio zahtjev, da se pomakne za Vislu i da nije zapovjedio vojsci, da navali, ne bi rata bilo; no da se ni jednomu stražmeštru nije htjelo stupiti na novo u službu, također ne bi moglo biti rata. Također ne bi moglo biti rata, da nije bilo pletaka Engleske, da nije bilo principa oldenburškoga i čuvstva uvrede u Aleksandra, da nije bilo samodržavne vlade u Rusiji, da nije bilo francuske revolucije i diktatorstva i carstva, što je za njom slijedilo, i svega onoga, što je uzrokovalo francusku revoluciju, i tako dalje. Bez jednoga od tih uzroka ne bi moglo ništa biti. Bit će dakle, svi

su ovi uzroci — milijarde uzroka — zajedno za to nastali, da uzrokuju ono, što je bilo. Po tome ništa nije bilo jedini uzrok događaju, već se događaj morao dogoditi samo s toga, što se morao dogoditi. Milijuni su ljudi morali, odrekavši se čovječjih svojih čuvstava i razuma svojega, ići na istok sa zapada i ubijati sebi slične, upravo tako, kako su nekoliko vijekova prije išle s istoka na zapad čete ljudi ubijajući sebi slične.

Čini Napoleona i Aleksandra, o riječima kojih činilo se, da zavisi, da se događaj dogodi ili ne dogodi, — bili su upravo tako malo samovoljni kao i čin svakoga vojnika, koji je išao u rat po ždrijebu ili po novačenju. To nije moglo biti inače s toga, što bi, da se ispuni volja Napoleona i Aleksandra (tih ljudi, o kojima je, činilo se, zavisio događaj), trebalo da zajedno nastanu nebrojene okolnosti, bez jedne od kojih ne bi se događaj mogao dogoditi. Nužno je bilo, da milijuni ljudi, kojim je u rukama bila prava snaga, trebalo je, da vojnici, koji su pucali, vozili živež i topove, pristanu na to, da ispune ovu volju pojedinih i slabih ljudi, i da ih na to navede nebrojeno mnoštvo zamršenih različnih uzroka.

Napoleon pored svega, što mu se sada, 1812. godine, više nego ikad činilo, da o njemu zavisi, da prolijeva ili ne prolijeva krv svojih naroda (kako mu je u zadnjem pismu pisao Aleksandar), nikad nije bio tako podvrgnut onim neizbježnim zakonima, koji su ga silili, da djelujući, kako se njemu činilo, samovoljno čini za općenu stvar, za istoriju ono, što se moralo dogoditi.

Ljudi su sa zapada kretali na istok za to, da se ubijaju. I po zakonu stjecanja uzrokâ stvorilo se samo sobom i steklo se s tim događajem tisuću neznatnih uzroka za taj pokret i za rat: prijekori za neobdržavanje kontinentalne sisteme, i vojvoda oldenburški, i kretanje vojske u Prusiju započeto (kako se činilo Napoleonu) samo za to, da se postigne oružani mir, i ljubav i navika francuskoga cara na vojevanje, koja se stekla s voljom njegova naroda, zanos za ogromnost priprava, i troškovi za priprave, i potreba, da se nađe takva korist, koja bi naplatila te troškove, omamne počasti u Dresdenu, i diplomatski pregovori, koji su se, po mišljenju suvremenikâ, vodili s iskrenom željom, da se postigne mir i koji su samo ranjavali samoljublje jedne ili druge strane, i milijuni milijunâ drugih uzroka, koji su se stvorili za događaj, koji se imao dogoditi, i s njim se stekli.

Kad jabuka dozri, onda i pada, — za što pada? Dali za to, što teži na zemlju, ili za to, što se suši peteljka, ili za to, što se na suncu suši, što postaje teža, što je vjetar strese, ili za to, što je dječak, koji pod njom stoji, hoće jesti?

Ništa nije uzrok. Sve je to samo stjecanje onih uvjeta, po kojima se zbiva svaki životni, organički, elementarni događaj. I onaj botanik, koji nađe, da jabuka pada s toga, što se kožica na stanicama rastvara i tomu slično, imat će pravo kao i ono dijete, što stoji dolje i kaže, da je jabuka s toga pala, što se njemu htjelo, da je pojede i što se ono za to molilo. Isto će tako imati pravo i krivo onaj, tko kaže, da je Napoleon pošao u Moskvu za to, što mu se toga prohtjelo, i da je s toga nastradao, što se Aleksandru htjelo njegove pogibli; kao što će imati pravo i krivo onaj, tko kaže, da se potkopani brijeg na milijun centi s toga odronio, što je pošljednji radnik pošljednji put udario čekićem poda nj. U istoričkim su događajima tako zvani veliki ljudi natpisi, koji daju ime događaju, a sa samim su događajem isto tako kao i natpisi u vrlo neznatnoj svezi.

Svaki njihov čin, koji se njima samima čini, da zavisi od volje, u istoričkom smislu ne zavisi od volje, već je u svezi s čitavim tijekom istorije i određen je unaprijed od vijeka.

II.

29. svibnja izađe Napoleon iz Dresdena, gdje je probavio tri nedjelje okružen dvorom, u kojem je bilo principa, vojvoda, kraljeva, pače i jedan car. Napoleon pred odlaskom omiluje principe, kraljeve i cara, koji su to zasluživali, a pokara kraljeve i principe, s kojima ne bijaše zadovoljan. Pored svega, što su diplomati još tvrdo vjerovali u mogućnost mira, i što su revno oko toga radili, pored svega, što je car Napoleon sâm pisao pismo caru Aleksandru zovući ga „gospodine, brate moj", i iskreno ga uvjeravajući, da ne želi rata i da će Aleksandra uvijek ljubiti i poštovati, on je putovao k vojsci i davao na svakoj postaji nove zapovijedi, kojima je bio cilj, da se vojska što brže kreće od zapada k istoku. On se vozio u putnoj kočiji, u koju je bilo zapregnuto šest konja, a opkoljena je bila pažima, adjutantima i pratnjom; vozio se smjerom: na Poznanj, Torunj, Gdansk i Königsberg. U svakom su ga od tih gradova dočekavale tisuće ljudi sa strahom i oduševljenjem.

Vojska je kretala sa zapada na istok, a tamo je šest konja izmjenjujući se nosilo i njega. 10. lipnja dostiže on vojsku i prenoći u Vilkoviskoj šumi u priređenom za nj stanu na imanju poljskoga grofa. Drugi se dan doveze Napoleon prestigavši vojsku na kolicama k Njemenu, preobuče se na poljsku i izađe na obalu, da razgleda brod.

Ugledavši na onoj strani Kozake i prostrane stepe, usred kojih je bio „sveti grad Moskva", prijestolnica one skitskoj slične države, kamo je putovao Aleksandar Maćedonski, — Napoleon zapovjedi navalu, nenadano za sve, i protiv svih kako strategičkih, tako diplomatskih računa, i drugi dan stanu njegove vojske prelaziti Njemen.

12-toga rano u jutru izađe on iz šatora razapetoga taj dan na strmoj lijevoj obali Njemena i gledaše durbinom potoke svojih vojska, kako se izlijevaju iz Vilkoviske šume i razlijevaju na tri mosta načinjena preko Njemena. Vojske su znale, da je car tu, tražile su ga očima, a kad bi ugledale na humku pred šatorom odijeljenu od pratnje figuru u kabanici i šeširu, bacale bi u vis kape i klicale: „Živio car!" i jedne bi za drugima ne prestajući istjecale iz goleme šume, što ih je do sad skrivala, pa bi razdijelivši se prelazile trima mostovima na onu stranu. „Sad ćemo imati rat! Car?? O! kad se on sam lati, stvar će se užgati! Boga mi... Eno ga... Ura, care! — Dakle, eto tih azijatskih stepa... Ala je to gadna zemlja. Do viđenja, Baucher! Ja ću ti pripraviti najljepši dvorac u Moskvi. Do viđenja, želim ti sve dobro! Jesi li vidio cara? Živio car! Ako mene učine gubernatorom u Indiji, ja ću tebe, Gerarde, učiniti ministrom Kašmira to je gotovo... Živio car! Ura! Ura! Ura! Kukavice Kozaci, kako bježe! Živio car! Ura! Eno ga, vidiš ga? Ja sam ga dva puta vidio, kako eto tebe vidim. Mali kapral... Ja sam vidio, kako je objesio krst jednomu od staraca... Ura, care!..." govorahu glasovi starih i mladih ljudi najrazličnijih karaktera i položaja u društvu. Na svim je licima tih ljudi bio jedan općeni izraz radosti nad početkom davno očekivane vojne i oduševljenja i odanosti čovjeku u sivoj kabanici, koji je stajao na humku.

13-oga lipnja dadoše Napoleonu maloga, čistokrvnog arapskog konja, te on uzjaše i potrči u galopu k jednomu od mostova preko Njemena neprestano zaglušivan oduševljenim klicanjem, koje je očevidno podnosio samo za to, što im se nije moglo zabraniti, da tim klicanjem iskazuju svoju ljubav prema njemu; no klicanje ga je ovo, koje je svuda s njim putovalo, smetalo i odvraćalo od vojničkih briga, koje su ga zaokupile od onda, kako se pridružio vosci. On potrči po jednom od mostova, koji su se ljuljali na lađicama, na onu stranu, naglo skrene lijevo i u galopu potrči prema Kovnu, a pred njim oduševljeni konjanici od garde, koji su zamirući od sreće jahali pred njim i čistili put po vojsci. Dojahavši k širokoj rijeci Visli zaustavi se on uz poljsku ulansku pukovniju, koja stajaše na obali.

— Vivat! klicahu jednako oduševljeno Poljaci poremećujući frontu i tiskajući jedan drugoga, da ga vide. Napoleon ogleda rijeku, sjaše i sjede na brvno, što je ležalo na obali. Na nijemi znak dadu mu durbin, on ga nasloni na rame sretnoga paža, što je priskočio, i stade gledati na onu stranu. Za tim se udubi u razgledavanje karte, koja je bila prostrta među brvnima. Ne dižući glave reče nešto, a dva njegova adjutanta potrče k poljskim ulanima.

— Što? Što je rekao? čulo se u redovima poljskih ulana, kad je jedan od adjutanta pritrčao k njima.

Bilo je zapovjeđeno, da se nađe brod i prijeđe na onu stranu. Poljski ulanski pukovnik, lijep, star čovjek, upita adjutanta zacrvenjevši se i pletući se u riječima od uzbuđenosti, hoće li mu biti dopušteno, da sa svojim ulanima prepliva rijeku ne tražeći broda. S očevidnim strahom, da mu ne će dopustiti, kao djećačić, koji moli, da mu dopuste uzjahati konja, on je molio, da mu dopuste preplivati rijeku caru pred očima. Adjutant reče, da car po svoj prilici ne će biti nezadovoljan tom zališnom revnosti.

Čim to adjutant reče, stari, brkati časnik sretna lica i zažarenih očiju diže u vis sablju, klikne: »vivat" i zakomandira ulanima, da pođu za njim, podbode konja i poleti prema rijeci. On srdito gurne konja, što se pod njim uznećao, i pljusne u vodu namjerivši u dubinu prema struji. Stotine ulana polete za njim. Bilo je hladno i neprijatno posred struje. Ulani se hvatahu jedan za drugoga padajući s konja. Konji su neki tonuli, tonuli su i ljudi, ostali su nastojali da plivaju, tko na sedlu, a tko držeći se za grivu. Oni su nastojali, da plivaju naprijed, i bez obzira na to, što je pô vrste daleko bio brod, ponosili su se time, što plivaju i tonu u toj rijeci na pogledu čovjeka, koji sjedi na brvnu te pače i ne gleda, što oni rade. Kad se adjutant vrati i izabravši zgodan čas usudi se, da obrati pozornost carevu na odanost Poljaka prema njemu, onda mali čovjek u sivoj kabanici ustane i dozvavši k sebi Berthiera stane s njim hodati naprijed i natrag po obali dajući mu zapovijedi i kašto pogledavajući nezadovoljno na Poljake, koji su tonuli i smetali njegovoj pozornosti.

Za nj nije bilo novo uvjerenje o tom, da njegova nazočnost na svim krajevima svijeta, od Afrike do stepa moskovskih, ljude zadivljava i baca u bezumlje, da zaborave sami sebe. On zapovjedi, da mu dadu konja, i pođe u svoj stan.

Četrdeset ulana potonu u rijeci, premda su bile u pomoć poslane lađice. Većina se vrati natrag na onu stranu. Pukovnik i nekoliko ljudi preplivaju rijeku i s mukom izađu na drugu obalu. No tek što su izašli u mokrom kao močionica odijelu, poviknu: „Vivat!" odu-

ševljeno gledajući na mjesto, gdje je stajao Napoleon, no gdje njega već nije bilo, i u taj čas držahu se za sretne.

U večer Napoleon s dvjema odredbama (jedna o tom, da se što više dopreme priređene krive ruske asignacije za uvoz u Rusiju, a druga o tom, da se ustrijeli Saksonac, u kojega su uhvatili pismo i našli u njemu vijesti o odredbama u francuskoj vojsci) izda i treću odredbu o tome, da se poljski pukovnik, koji se bez nužde bacio u rijeku, uvrsti u počasnu četu (légion d'honneur), kojoj je sam Napoleon bio glava.

„Quos Deus vult perdere, dementat" (koga Bog hoće upropastiti, obespameti ga).

III.

Ruski je car među tim već više od mjesec dana živio u Vilnu razgledavajući vojsku i njezino vježbanje. Ništa još nije bilo gotovo za rat, koji je sve očekivalo, a car došao iz Petrograda, da se na nj pripravi. Zajedničke osnove za rad nije bilo. Kolebanje u tome, koja bi se osnova od svih onih, koje su se predlagale, primila, još se više pojačalo poslije mjesečnoga boravka careva u glavnom konaku. U tri je vojske bio u svakoj osobiti glavni zapovjednik, no zajedničkoga načelnika nad svim vojskama nije bilo, a car nije hotio te službe uzeti na sebe.

Što je dulje car boravio u Vilnu, to su se manje spremali za rat, dodijalo im je čekajući ga. Sve nastojanje ljudi, koji su bili oko vladara, činilo se, smjeralo je samo na to, da prisile cara, da ugodno sprovodeći vrijeme zaboravi rat, koji se približavao.

Poslije mnogih balova i svečanosti kod poljskih velikaša, dvorskih ljudi i kod samoga cara u lipnju mjesecu dođe jednomu od poljskih carevih general-adjutanata misao, da se dade caru objed i bal u ime njegovih general-adjutanta. Ovu su misao svi radosno primili. Car izjavi, da pristaje. General-adjutanti saberu prinosima novce. Ženska, koja je mogla biti najmilija caru, pozvana je, da bude domaćica bala. Grof Benigsen, vlastelin vilanske gubernije, ponudi svoju zaseosku kuću za tu svečanost i 13. lipnja određen je bal, objed, vozanje na lađicama i vatromet u Zakretu, zaseoskoj kući grofa Benigsena.

Isti dan, kad je Napoleon izdao zapovijed za prijelaz preko Njemena i kad su prednje vojske njegove potisnuvši Kozake prešle preko ruske granice, Aleksandar je sprovodio večer na zaseoku Benigsenovu, na balu, što su ga dali general-adjutanti.

Bila je to vesela, sjajna svečanost; vještaci u tim stvarima govorili su, da se je slabo kada na jednom mjestu sabralo toliko ljepo-

tica. Grofica je Bezuhova među drugim ruskim gospođama, koje su za carem došle iz Petrograda u Vilno, bila na tom balu zamračujući svojom teškom, tako zvanom ruskom ljepotom, fine poljske gospođe. Ona je bila opažena, i car ju je počastio plesom.

Boris je Drubeckoj kao „neženja", kako je on govorio, bio također na tom balu ostavivši svoju ženu u Moskvi, i premda nije bio general-adjutant, ipak je s ostalima priložio mnogo novaca za bal. Boris je sada bio bogat čovjek, koji je daleko došao u častima, pa već nije tražio protekcije, već je kao jednak s jednakima općio s najvišima od svojih vršnjaka. On se sastao s groficom Jelenom Bezuhovom u Vilnu, pošto je dugo nije vidio i već se nije sjećao onoga, što je prije bilo; pa budući da je Jelena bila u milosti kod veoma znatnoga lica, a Boris se nedavno oženio, tako su se sastali kao stari, dobri prijatelji.

U 12 sati noću još se plesalo. Jelena nemajući dostojnoga kavalira sama ponudi mazurku Borisu. Ovo je dvoje sjedilo u trećem paru. Boris ravnodušno pogledavajući na prebijele, otkrite pleći Jelenine, koje su izvirivale iz tamne gazove oprave sa zlatom, pripovijedao je o starim znancima i zajedno s tim, a da toga nije opazio ni on sam, ni drugi tko, neprestano je motrio cara, koji je bio u istoj dvorani. Car nije plesao; on je stajao na vratima i ustavljao sad ovoga, sad onoga onim ljubežljivim riječima, koje je samo on znao govoriti.

Kad je počela mazurka, vidi Boris, kako je general-adjutant Balašev, jedno od najbližih lica uz cara, pristupio k njemu i neudvorno stao blizu cara, koji se razgovarao s poljskom damom.

Pozborivši s damom pogleda car, kao da pita, pa razumjevši po svoj prilici, da je Balašev tako učinio samo za to, što je za to bilo važnih uzroka, lagano se pokloni dami i okrene se k Balaševu. Tek što Balašev počne govoriti, opazi se začuđenje na licu carevu. On uze ispod ruke Balaševa i pođe s njim preko dvorane čisteći besvijesno s obadvije strane na tri hvata prolaz među onima, koji su se uklanjali. Car prođe s Balaševom kroz spoljašnja vrata u rasvijetljen vrt.

Dok je Boris dalje pravio figure mazurke, neprestano ga je mučila misao o tom, kakvu je novost donio Balašev i kako bi je on saznao prije nego drugi. U figuri, gdje je trebalo izabirati dame, prišapne on Jeleni, da će uzeti groficu Potocku, koja je, čini se, izišla na balkon, i omičući se po parketu istrči na spoljašnja vrata u vrt, pa opazivši, da car s Balaševom uzlazi na terasu, ustavi se. Car je s Balaševom išao prema vratima. Kako se Boris bijaše

zaletio, pritisne se učtivo k vratima i nakloni glavu, kao da tobože nije dospio, da se ukloni. Car je ljutito kao lično uvrijeđen čovjek dogovarao ove riječi:

— Bez objavljenja rata stupiti u Rusiju! Ja ću se pomiriti tek onda, kad ni jedan oružani neprijatelj ne ostane u mojoj zemlji. Kako se činilo Borisu, caru je bilo ugodno izreći ove riječi: on je bio zadovoljan oblikom, kojim je izrekao svoje misli, no bio je nezadovoljan tim, što ih je Boris čuo.

— Da nitko ne sazna! doda car namrgodivši se. Boris je razumio, da je to njega išlo, pa zatvorivši oči malo obori glavu. Car opet uniđe u dvoranu i probavi još oko pô sata na balu.

Boris je prvi saznao, da je francuska vojska prešla preko Njemena, pa je tako imao zgode, da pokaže nekim znatnim licima, da je mnogo štošta, što je drugima sakrito, njemu poznato, a tim je imao zgode, da se više podigne u mišljenju tih lica.

—

Neočekivani glas o tom, da su Francuzi prešli preko Njemena, osobito je bio nenadan poslije uzaludnoga očekivanja od mjesec dana, pa na balu! Car u prvi čas, kako je dobio glas, pod utiskom smetnje i uvrede našao je one riječi, koje su poslije postale znamenite, a njemu su se sviđale i izricale potpuno njegova čuvstva. Vrativši se s bala pošalje car u dva sata noću po tajnika Šiškova i zapovjedi, da se napiše zapovijed vojskama i reskript feldmaršalu knezu Saltykovu, u kojem su na njegov zahtjev morale stajati riječi, da se on ne će pomiriti dotle, dok i jedan samo oružani Francuz ostane na ruskoj zemlji.

Drugi je dan bilo napisano ovo pismo Napoleonu:

„Gospodine, brate moj! Jučer mi je došao glas, da su vojske Vaše pored sve iskrenosti, s kojom sam ja pazio na dužnosti u poslovima s Vašim Carskim Veličanstvom, prešle ruske međe, pa sam tek sada dobio iz Petrograda notu, kojom mi grof Loriston u povodu ove navale javlja, da Vaše Veličanstvo drži, da je neprijateljstvo među nama od onoga vremena, kako je knez Kurakin tražio svoja putna pisma. Razlozi, s kojih vojvoda Bassano nije htio tih pisama izdati, nikada me ne bi mogli navesti na misao, da bi postupak moga poslanika mogao poslužiti za povod navali. Pa u istinu, on nije imao za to od mene zapovijedi, kako je to sam očitovao; i čim sam saznao za to, ja sam bez oklijevanja izrekao svoje nezadovoljstvo knezu Kurakinu zapovjedivši mu, da kao i prije vrši povjerene mu dužnosti. Ako Vaše Veličanstvo nije voljno prolijevati krvi naših podanika radi sličnoga nesporazumljenja, i ako ste spremni izvesti svoje vojske iz ruskih zemalja, ja se ne ću obazreti ni na što, što se dogodilo, i mi ćemo se moći složiti. U protivnom ću slučaju biti usilovan odbijati napadaj, koji nije bio ničim potaknut s moje strane. Vaše Veličanstvo još ima mogućnost izbaviti čovječanstvo od nevolja novoga rata. Ja... i t. d.

Izvornik potpisao:

„Aleksandar".

IV.

13. lipnja u 2 sata u noću pozove car k sebi Balaševa i pročitavši mu svoje pismo Napoleonu zapovjedi mu odnijeti to pismo i predati ga lično francuskomu caru. Otpravljajući Balaševa car opet ponovi riječi, da se ne će dotle pomiriti, dok ostane i jedan oružani neprijatelj u ruskoj zemlji, i zapovjedi, da te riječi svakako kaže Napoleonu. Car nije tih riječi napisao u pismu Napoleonu za to, što su mu se činile nezgodne za priopćenje u taj čas, kad se čini posljednji pokušaj pomirenja, no on je zapovjedio, da ih Balašev priopći Napoleonu.

Izišavši u noći od 13. na 14. dođe Balašev u pratnji trubača i dvaju Kozaka, kad je svitalo, u selo Rykonty na francuske predstraže s ove strane Njemena. Francuski ga konjanički stražari ustave.

Francuski husarski podčasnik u crvenoj opravi i runjavoj kapi poviče na Balaševa, kad se približavao, zapovijedajući mu, da stane. Balašev nije odmah stao, već se i dalje korakom micao po putu.

Podčasnik se namrgodi i promumljavši nekakvu psovku pusti se na konju ravno na Balaševa, segne se za sabljom i grubo vikne na ruskoga generala pitajući ga: Je li gluh, te ne čuje, što mu se govori? Balašev kaže, tko je. Podčasnik pošalje vojnika k časniku. Ne pazeći na Balaševa podčasnik stane razgovarati se s drugovima o svojem pukovnijskom poslu i ne gledaše ruskoga generala.

Neobično je bilo Balaševu poslije one blizine najvišoj vlasti i snazi, poslije razgovora s carem prije tri sata, i gdje se on u opće navikao u svojoj službi na počasti, vidjeti ovdje na ruskoj zemlji, kako se neprijateljski, a što je glavno, s nepoštivanjem prema njemu vlada gruba sila.

Sunce se tek stalo dizati iza oblaka; u uzduhu je bilo hladahno i rosnato. Po putu izgonili su iz sela stado. U poljima su jedna za drugom kao mjehuri u vodi polijetale u vis ševe cvrkućući. Balašev se ogledavao oko sebe očekujući dolazak časnika iz sela. Ruski

Kozaci i trubač i francuski husari pogledavali su kašto jedni na druge.

Francuski husarski pukovnik, po svoj prilici tek što je ustao iz kreveta, izjaše iz sela na lijepom, nahranjenom, sivom konju u pratnji dvojice husara. Na časniku, na vojnicima i na njihovim konjima vidjelo se zadovoljstvo i gizda.

To je bilo ono prvo vrijeme rata, kad su vojske još u redu, gotovo kao kad je smotra, kad su u mirnom poslu, samo sa sjenkom ratne opreme na odijelu i s onom sjenkom veselja i spremnosti u vladanju, koja svagda prati početak rata.

Francuski se pukovnik s mukom uzdržavao od zijevanja, no bio je uljudan i razumio je, to se vidjelo, potpuno, što znači dolazak Balaševa. On ga povede uz svoje vojnike za kordun i reče mu, da će njegova želja, predstaviti se caru, biti po svoj prilici odmah ispunjena, jer carski konak, koliko on zna, nije daleko.

Oni prođu selo Rykonty pokraj francuskih husarskih konjara, stražara i vojnika, koji su pozdravljali svoga pukovnika i radoznalo pogledali na rusku munduru, i izađu na drugu stranu sela. Po riječima pukovnikovim bio je dva kilometra daleko načelnik divizije, koji će primiti Balaševa i sprovesti ga, kamo treba.

Sunce je već poskočilo i veselo sjalo na svijetloj zeleni. Tek što oni izađu za krčmu na humak, kadno im se u susret pokaže ispod humka četa konjanikâ, pred kojom je jahao na vrancu s opremom, koja se sjajila na suncu, visok čovjek u klobuku s perjanicom, s crnom, kovrčastom, do ramena kosom, u crvenoj kabanici i s dugim nogama opruženima naprijed, kako jašu Francuzi. Taj čovjek potrči u galopu Balaševu u susret, a na žarkom lipanjskom suncu sjajila mu se i lepršala perjanica, kamenje i zlatni galuni.

Balašev je za dva konja bio daleko od konjanika, s narukvicama, perjanicom, s oždrijeljem i zlatom, koji mu je sa svečano-teatralnim licem jahao u susret, kad Julner, francuski pukovnik učtivo prišapne: „Kralj napuljski". U istinu to bijaše Murat, kojega su sada zvali kraljem napuljskim. Premda je bilo posve nerazumljivo, za što je on bio napuljski kralj, ipak su ga tako zvali, a on je sam bio o tom uvjeren, pa se za to držao svečanije i dostojanstvenije nego prije. On je tako bio uvjeren o tom, da je doista napuljski kralj, da se u oči odlaska iz Napulja, kada se šetao sa ženom po ulicama napuljskim, a nekoliko mu Talijana poviknulo: „živio kralj!" sa žalosnim smiješkom okrenuo k ženi i rekao: nesretnici, oni ne znadu, da ih sjutra ostavljam!"

No pored svega, što je on tvrdo vjerovao, da je napuljski kralj, i što je žalio tugu svojih podanika, koje je ostavljao, on se u pošljednje vrijeme veselo latio poznatoga mu posla, poslije toga, kako mu je zapovjeđeno, da opet stupi u službu, a osobito poslije sastanka s Napoleonom u Gdansku, kad mu je visoki šura kazao: „Ja sam vas načinio kraljem za to, da kraljujete ne po svojoj volji, već po mojoj", pa kako uhranjeni, no ne udebljali konj, kad poćuti, da je upregnut, zaigra u hamu, tako on opravljen, što se može šarenije i skuplje, veseo i zadovoljan jahao je ne znajući ni sam, kuda i za što, po cestama poljačkim.

Opazivši ruskoga generala trgne on na kraljevsku, svečano glavu s kovrčastom do ramena kosom natrag i pogleda upitljivo francuskoga pukovnika. Pukovnik učtivo priopći njegovu veličanstvu posao Balaševa, kojemu prezimena nije mogao izgovoriti.

— De Bal-macheve! reče kralj nadvladavši svojom odlučnošću teškoću, koja se pričinjala pukovniku. Veoma mi je milo, da se upoznam s vama, generale, doda on s kraljevsko-milostivom kretnjom. Čim je kralj počeo govoriti glasno i brzo, sve ga je kraljevsko dostojanstvo u tren ostavilo, i on je ni sam ne opažajući prešao u obični svoj ton dobrodušne familijarnosti. On položi ruku na greben Balaševljeva konja. — Nu, što, generale, čini se, rat, reče on, kao da tobože žali događaje, o kojima nije mogao suditi.

— Vaše Veličanstvo, odgovori Balašev, — gospodar moj, car ruski, ne želi ga, kako vaše veličanstvo milostivo vidi, govoraše Balašev upotrebljavajući u svim padežima riječi „vaše veličanstvo" s afektacijom, kojoj se ne da ukloniti, kad se često daje titula u govoru s licem, kojemu je ta titula još novost.

Lice se Muratovo sjalo glupim zadovoljstvom u to vrijeme, kad je slušao Balaševa. Kraljevska služba ima svoje dužnosti. On je osjećao potrebu, da se porazgovori s Aleksandrovim poslanikom o državnim poslovima kao kralj i saveznik. On sjaše i uzevši Balaševa ispod ruke otide na nekoliko koraka od pratnje, koja je udvorno čekala, i stane s njim hodati naprijed i natrag nastojeći, da govori važno. On spomene o tom, da je car Napoleon uvrijeđen zahtjevima, da se vojske iz Pruske, osobito tada, kad su ti zahtjevi postali svima poznati i kad je tim uvrijeđeno dostojanstvo Francuske. Balašev reče, da u tim zahtjevima nema ništa, što bi vrijeđalo, budući da... Murat mu presiječe riječ.

— Dakle vi ne držite začetnikom rata Aleksandra? reče on s dobrodušno-glupim posmijehom.

Balašev reče, za što je doista držao, da je začetnik Napoleon.

— Ah, dragi generale, opet mu presiječe riječ Murat, — ja

želim od sve duše, da carevi svrše stvar među sobom i da se rat, koji se nije počeo po mojoj želji, što prije dokonča, reče on tonom, kojim govore sluge, kad žele ostati dobri prijatelji, ne gledajući na svađu među gospodarima. I on prijeđe na raspitivanje o velikom knezu, o njegovu zdravlju i o uspomenama na vrijeme, koje je s njim veselo i zabavno sproveo u Napulju. Za tim na jedan put, kao da se sjetio kraljevskoga svoga dostojanstva, Murat se svečano uspravi, stane u istu pozu, kako je stajao na krunisanju, i pomahujući desnom rukom reče: — Ja vas ne zadržavam više, generale: želim uspjeha vašemu poslanstvu, — i vijoreći se crvenom kabanicom i perjanicom i blistajući dragocjenostima pođe k pratnji, koja ga je udvorno očekivala.

Balašev pođe dalje držeći po riječima Muratovim, da će skoro biti doveden pred samoga Napoleona. No mjesto sastanka s Napo-
Adjutant je stajao uza nj. Mogao se je i ljepše smjestiti, no maršal
kod druge postaje kao i kod prednjega korduna, pa ga je prizvani adjutant odjelnoga komandanta sproveo u selo k maršalu Davoustu.

V.

Balašev nađe maršala Davousta u štaglju seoske kuće, gdje sjedi na bačvi zabavljen pismenim poslovima (baš je preglédao račune). Adjutant je stajao uz nj. Mogao se je i ljepše smjestiti, no maršal je Davoust bio jedan od onih ljudi, koji se sami stavljaju u najmračnije prilike života za to, da imaju pravo, da budu mrki. Za to su uvijek brzi i postojani poslu. „Gdje će se tu misliti o sretnoj strani čovječjega života, kad ja, eto vidite, sjedim na bačvi u nečistom štaglju i radim", govorio je izraz njegova lica. Jedino veselje i potreba tih ljudi stoji u tome, da oživljenju života, kad se s njim sretnu, bace u oči svoj mrki, postojani rad. To je veselje učinio sebi Davoust, kad su k njemu doveli Balaševa. On se još više udube u svoj posao, kad je unišao ruski general, pa pogledavši kroz naočari na oživljeno pod utiskom krasnoga jutra i razgovora s Muratom lice Balaševa, nije ni ustao, nije se pače ni maknuo, već se još više namrgodio i zlobno nasmjehnuo. Opazivši na licu Balaševa neugodan utisak poradi takvoga dočeka Davoust digne glavu i hladno zapita, što hoće.

Držeći, da je tako primljen samo za to, što se ne zna, da je on general-adjutant cara Aleksandra, pače predstavnik njegov pred Napoleonom, Balašev brzo kaže svoju službu i posao. Preko očekivanja njegova postade Davoust čuvši Balaševa još surovíji i grubiji.

— A gdje je vaš paket? reče on. Dajte mi ga, ja ću ga poslati caru.

Balašev reče, da ima zapovijed, da lično preda paket samome caru.

— Zapovijedi se vašega cara izvršuju u vašoj vojsci, a ovdje, reče Davoust, morate raditi ono, što vam se kaže.

I kao za to, da još više dade osjetiti ruskomu generalu njegovu zavisnost od grube sile, pošalje Davoust adjutanta po dnevnoga službenika. Balašev izvadi paket, u kojem je bilo pismo carevo, i postavi ga na sto (sto napravljen od vratâ, na kojima su visjeli strgani stožeri, a položena su bila na dvije bačvice). Davoust uzme paket i pročita natpis.

— Vi imate potpuno pravo, da mi iskažete ili ne iskažete poštovanje, reče Balašev. No dopustite, da vam pripomenem, da ja imam čast nositi službu general-adjutanta, njegova veličanstva....

Davoust pogleda na nj mučke, a neka uzbuđenost i smetnja koja se vidjela na licu Balaševa, očevidno ga razveseli.

— Vama će se iskazati, što vas ide, reče on i položivši paket u džep, izađe iz štaglja.

Za čas uniđe maršalov adjutant, gospodin de Castré, i sprovede Balaševa u pripravljeni za nj stan. Balašev je objedovao taj dan u štaglju s maršalom na istoj daski na bačvama.

Drugi dan izađe Davoust rano u jutro i pozvavši k sebi Balaševa prikriči mu, da ga moli, neka ostane ovdje i pomiče se zajedno s prtljagom, ako budu imali za to zapovijed, i neka se ne razgovara ni s kim osim s gospodinom de Castré-om.

Poslije četverodnevne samoće, dosade, svijesti o podložnosti i ništavilu, koje je osobito osjećao poslije one moguće okoline, u kojoj se nedavno nalazio, pošto je nekoliko puta polazio zajedno s maršalovom prtljagom i s francuskim vojskama, koje su pritisnule sav okoliš, dovezen je Balašev u Vilno, koje su sad osvojili Francuzi, za isti đeram, iza kojega je izišao prije četiri dana.

Drugi dan dođe k Balaševu carski komornik, grof Turenne, i priopći mu želju cara Napoleona, da ga udostoji audijencijom.

Prije četiri dana stajali su pred istom kućom, ka kojoj su doveli Balaševa, stražari preobraženske pukovnije; a sada su stajala dva francuska grenadira u otvorenim na prsima plavim odijelima i runjavim kapama, pratilački husar i ulan i sjajna pratnja adjutantâ, pažâ i generala, koji su očekivali izlaz Napoleonov oko konja jahača, koji je stajao pred ulazom i oko njegova mameluka Roustana.

Napoleon je primao Balaševa u istoj onoj kući u Vilnu, iz koje ga je otpravljao Aleksandar.

VI.

Premda je Balašev bio priučen na dvorske svečanosti, raskoš ga i sjaj Napoleonova dvora zadivi. Grof ga Turenne uvede u veliku primaonicu, gdje je čekalo mnogo generala, komornika i poljskih velikaša, od kojih je Balašev mnoge vidio na dvoru cara ruskoga. Duroc reče, da će car Napoleon primiti ruskoga generala prije svoje šetnje. Poslije nekoliko časaka čekanja uniđe dnevni komornik u veliku primaonicu i poklonivši se uljudno Balaševu pozove ga, da pođe za njim.

Balašev uniđe u malenu primaonicu, iz koje su vodila jedna vrata u kabinet, u isti onaj kabinet, iz kojeg ga je otpravljao ruski car. Balašev postoji oko dva časka čekajući. Za vratima se čuju brzi koraci. Brzo se otvore oba krila vrata, sve se stiša, a iz kabineta zatabaju drugi, tvrdi, oštri koraci; to je bio Napoleon. On je upravo svršio svoje opremanje za jahanje. On je bio u plavoj munduri otvorenoj nad bijelim prslukom, koja se spuštala na okrugli trbuh u bijelim kožnim hlačama, koje su stezale debela stegna kratkih nogu, i u jahačkim čizmama. Kratka je njegova kosa očevidno bila tek malo prije pričešljana, no jedan mu se čuperak kose spuštao dolje nad sredinom širokoga čela. Bijeli se njegov puni vrat oštro pomaljao iza crnoga ovratnika mundure; mirisao je kolonjskom vodom. Na mlađahnom i punom njegovu licu s iznositim podbratkom vidjela se milostiva i veličanstvena carska ljubežljivost.

On je izišao brzo trzajući se na svakom koraku i uzvrativši glavu nešto natrag. Čitava je njegova udebljala kratka figura sa širokim, debelim plećima i nehotice isturenim naprijed trbuhom i prsima bila kao u prikladnih i uglednih ljudi od četrdeset godina, koji žive u dobru. Osim toga se vidjelo, da je on taj dan bio osobito dobro raspoložen.

On klimne glavom odgovarajući tako na niski i pun poštovanja poklon Balaševa, pa približivši se k njemu stane odmah govoriti kao čovjek, kojemu je stalo do svakoga časka njegova vremena i ne upušta se u to, da pripravlja svoje govore, već je uvjeren o tom, da će svagda kazati dobro i što treba.

— Zdravo, generale! reče on. — Ja sam dobio pismo cara Aleksandra, koje ste vi donijeli, i vrlo mi je milo, da Vas vidim. On pogleda u lice Balaševu velikim svojim očima i u isti čas stane gledati mimo njega.

Očevidno je bilo, da mu nije ni najmanje bilo do samoga Balaševa. Vidjelo se, da mu je bilo samo do onoga, što se događalo u n j e g o v o j duši. Sve, što je bilo izvan njega, nije njemu značilo ništa, jer je sve u svijetu, kako se njemu činilo, zavisjelo samo o njegovoj volji.

— Ja ne želim i nijesam želio rata, reče on, no ja sam na nj prisiljen. Ja sam i s a d a (ovu je riječ kazao s naglaskom) spreman primiti svako razjašnjenje, koje mi možete dati. I on stane jasno i kratko razlagati uzroke svoga nezadovoljstva s ruskom vladom.

Sudeći po umjereno-mirnom i prijateljskom tonu, kojim je govorio francuski car, Balašev je bio tvrdo uvjeren, da on želi mira i da namjerava stupiti u pregovore.

— Vaše veličanstvo! Car, gospodar moj, poče Balašev dugo već pripravljeni govor, kad je Napoleon, svršivši svoj govor, upitljivo pogledao ruskoga poslanika; no pogled uprtih na nj očiju carevih smete ga. — „Vi ste smeteni — saberite se", kao da je kazao Napoleon ogledavajući s posmijehom, koji se jedva opažao, odijelo i sablju Balaševa. Balašev se sabere i počne govoriti. On reče, da car Aleksandar to ne drži dovoljnim uzrokom za rat što je Kurakin tražio putna pisma, da je Kurakin onako uradio po svojoj volji nemajući za to dopuštenja careva, da car Aleksandar ne želi rata i da s Engleskom nema nikakvoga posla.

— Još nema, umetne Napoleon, pa kao da se boji odati se svomu čuvstvu, namrgodi se i lako klimne glavom naznačujući tim Balaševu, da može nastaviti.

Iskazavši sve, što mu je bilo zapovjeđeno, reče Balašev, da car Aleksandar želi mir, no da se ne će upustiti u pregovore, osim pod uvjetom, da... Tu se Balašev smete; on se sjetio onih riječi, kojih car Aleksandar nije napisao u pismu, no koje je zapovjedio da se svakako metnu u reskript Saltykovu i da ih Balašev kaže Napoleonu. Balašev se spominjao tih riječi: „dok ni jedan naoružani neprijatelj ne ostane u ruskoj zemlji", no nekakvo ga pomiješano čuvstvo uzdrži. On nije mogao reći tih riječi, premda je htio to učiniti. On se smete i reče: pod uvjetom, da francuske vojske odstupe za Njemen.

Napoleon je opazio smetnju Balaševa pri izgovaranju tih riječi: lice se carevo trzne, a lijevi list na nozi odmjereno zatrepeće. Ne mičući se s mjesta stane on nešto višim i bržim glasom govoriti nego prije. Za vrijeme, dok je drugi put govorio, Balašev je po više puta gledajući dolje nehotice motrio trepetanje lijevoga nožnoga lista

Napoleonova, koje se sve više pojačavalo, što je on bolje povisivao glas.

— Ja ne želim mira manje od cara Aleksandra, počne on. Ne činim li ja osamnaest mjeseci sve, da ga postignem? Ja osamnaest mjeseci čekam razjašnjenja. No za to, da se počnu pregovori, što se traži od mene? reče on namrgodivši se te energički i upitljivo mahnuvši malom svojom bijelom i debelom rukom.

— Da vojske odstupe za Njemen, gospodaru, reče Balašev.

— Za Njemen? ponovi Napoleon. — Dakle sada vi hoćete, da odstupe za Njemen, — samo za Njemen? ponovi Napoleon pogledavši upravo na Balaševa.

Balašev udvorno nakloni glavu.

Mjesto onoga, što se tražilo prije četiri mjeseca, da se odstupi iz Pomoranije, traži se sad samo to, da se odstupi za Njemen. Napoleon se brzo okrene i stane hodati po sobi.

— Vi kažete, da se od mene traži, neka odstupim za Njemen, da se uzmognu početi pregovori; no od mene se tako isto tražilo prije dva mjeseca, da odstupim za Odru i Vislu, pa ste vi pored svega toga spremni na pregovore.

On šuteći pođe iz jednoga kuta sobe u drugi i opet se ustavi pred Balaševom. Balašev opazi, da mu lijeva noga još brže nego prije trepeće, a lice kao da se u strogom držanju okamenilo. Napoleon je znao za to svoje trepetanje lijevoga nožnoga lista. „Trepetanje lijevoga moga nožnog lista veliki je znak", govoraše on poslije.

— Takvi se prijedlozi, kao to što je, da se očisti Odra i Visla mogu činiti principu badenskomu, a ne meni, vikne Napoleon gotovo nenadano i za samoga sebe. Da mi date Petrograd i Moskvu ja ne bih primio tih uvjeta. Vi kažete: ja sam počeo taj rat. A tko je prije došao k vojsci? — Car Aleksandar, a ne ja. I vi meni nudite pregovore onda, kad sam ja potrošio milijune, onda, kad ste vi u savezu s Engleskom i kad ste vi u stisci, — vi meni nudite pregovore! A kakav je cilj vašega saveza s Engleskom? Što je vama ona dala? govoraše on brzo, očevidno ne smjerajući već govorom na to, da pokaže korist, zaključi li se mir, i da razloži mogućnost mira, već na to, da pokaže, kako on ima pravo i kako je silan, a kako Aleksandar ima krivo i kako je pogriješio.

Početak je njegova govora bio učinjen očevidno s namjerom, da pokaže, kako je on u zgodnijem položaju, i da dokaže, da je on pored svega toga spreman, da se počnu pregovori. No on je već počeo govoriti, a što je više govorio, to je manje mogao vladati svojim riječima.

Sav je cilj njegovu govoru bio sad već očevidno u tome, da sebe uzvisi, a uvrijedi Aleksandra, t. j. učinio je upravo ono, što je najmanje htio na početku sastanka.

— Kažu, vi ste sklopili mir s Turcima?

Balašev za potvrdu nakloni glavu.

— Mir je sklopljen... poče on. No Napoleon mu nije dao govoriti. Njemu je, vidjelo se, trebalo govoriti, samo njemu samomu, i on stane dalje govoriti onako rječito, i ne ustežući razdraženosti, kako to rado čine razmaženi ljudi.

— Da, ja znam, vi ste sklopili mir s Turcima ne dobivši Moldavije i Vlaške. A ja bih dao vašemu caru te pokrajine upravo onako, kako sam mu dao Finlandiju. Da, nastavi on, ja sam obećao i dao bih caru Aleksandru Moldaviju i Vlašku, a sad on ne će imati krasnih tih pokrajina. On bi ih ipak mogao sjediniti sa svojim carstvom, pa bi za vrijeme svoje vlade raširio Rusiju od Botničkoga zaliva do ušća Dunava. Katarina Velika ne bi mogla više učiniti, govoraše Napoleon raspaljujući se sve više, hodajući po sobi i ponavljajući Balaševu gotovo iste riječi, što ih je govorio samomu Aleksandru u Tilsitu. Sve bi to on imao zahvaliti momu prijateljstvu. O, kako bi krasna mogla biti vlada cara Aleksandra! O, kako krasna vlada! ponovi on nekoliko puta, stne, izvadi iz džepa zlatnu burmuticu i pohlepno potegne iz nje nosom. On sa sažaljavanjem pogleda na Balaševa i tek što je Balašev hotio nešto dodati, presiječe mu on opet brzo riječ.

— Što je on mogao tražiti, čega ne bi našao u mom prijateljstvu?... reče Napoleon sažimajući ramenima od čuda. — Ne, on je držao za bolje, da se okruži mojim neprijateljima, — pa kim? nastavi on, — on je dozvao k sebi Štajne, Armfelde, Benigsene, Vincengerode. Štajn je prognana iz svoje domovine izdajica, Armfeld razvratnik i pletkar, Vincengerode prebjegli podanik francuski, Benigsen je nešto bolji vojnik od drugih, no ipak nesposoban, koji nije ništa znao načiniti godine 1807. i koji bi morao uzbuđivati u caru Aleksandru užasne uspomene[1])... Recimo, kad bi oni bili vrsni, mogli bi se upotrebiti, nastavi Napoleon dospijevajući jedva, da riječju stiže misli, koje su neprestano nicale i pokazivale mu, kako on ima pravo, ili kako je silan (a to je po njegovu razumijevanju bilo isto); no i toga nema: oni ne valjaju ni u ratu, ni u miru!

[1]. General je Benigsen bio jedan od urotnika, koji su g. 1801. umorili cara Pavla I., oca Aleksandrova.

Barclay je, kažu najbolji od svih za posao; no ja ni toga ne mogu reći, sudeći po prvom njegovom kretanju. A što oni rade, što rade svi ti dvorski ljudi? Pfuhl predlaže, Armfeld se svađa, Benigsen razgleda, a Barclay, kad ga pozovu, da radi, ne zna, što bi počeo, i tako vrijeme prolazi ne donoseći ništa. Jedini je Bagration čovjek od rata. On je glup, no ima iskustva, sudi na oko i odlučan je.... I kakvu ulogu ima mladi vaš car u toj ružnoj družbi? Oni njega sramote i svaljuju na nj odgovornost za sve, što se događa. Vladalac treba da je pri vojsci samo onda, ako je vojvoda, reče on očevidno šaljući ove riječi kao izaziv caru ravno u lice. Napoleon je znao, kako se caru Aleksandru htjelo, da bude vojvoda.

— Već je nedjelja dana, što se počeo rat, a vi nijeste znali zaštititi Vilno. Vi ste presječeni na dvoje i protjerani iz poljskih pokrajina. Vaša vojska mrmlja.

— Naprotiv, vaše veličanstvo, reče Balašev dospijevajući jedva, da zapamti, što mu se govorilo, i s trudom prateći taj vatromet riječi, — vojske gore od želje....

— Ja sve znam, presiječe mu riječ Napoleon, — ja sve znam i znam broj vaših bataljuna kao i svojih. Vi nemate 200 tisuća vojske, a ja imam tri puta više; dajem vam poštenu riječ reče Napoleon zaboravljajući, da ta njegova poštena riječ nije nikako mogla imati značenja, — dajem vam poštenu riječ, da ja imam 530 tisuća ljudi s ove strane Visle. Turci vama nijesu pomoć: oni nijesu ni za što, a dokazali su to pomirivši se s vama. Švedi — oni su određeni za to, da njima upravljaju ludi kraljevi. Njihov je kralj bio bezuman, oni su ga promijenili i uzeli drugoga, — Bernadotta, koji je odmah poludio, jer samo ludak, ako je Šved, može sklapati saveze s Rusijom.

Napoleon se zlobno nasmiješi i opet primakne burmuticu k nosu.

Na svaku je Napoleonovu frazu Balašev hotio i imao, da što odgovori; neprestano se micao kao čovjek, koji želi nešto kazati; no Napoleon bi mu presijecao riječ. Protiv bezumlja Švedâ hotio je Balašev kazati, da je Švedska ostrvo, kad je Rusija za njom; no Napoleon srdito vikne, da zagluši njegov glas. Napoleon je bio u onakvoj razdraženosti, kad čovjek mora govoriti, govoriti i govoriti samo za to, da sam sebi dokaže, da ima pravo. Balaševu postajaše teško; on se kao poslanik bojao, da ne ponizi svoga dostojanstva, pa je osjećao potrebu, da odgovara; no on se kao čovjek zgražao u duši nad tim, što se Napoleon zaboravio u neosnovanom gnjevu, u kojem se očevidno nalazio. On je znao, da ni jedna riječ, što ju je sada kazao Napoleon, nema značenja, pa da će ih se Napoleon sam, kad dođe k sebi, stidjeti. Balašev je stajao oborivši oči, gledajući na micanje debelih Napoleonovih nogu i pomno se uklanjao njegovu pogledu.

— Pa što su meni ti vaši saveznici? govoraše Napoleon. Ja imam saveznike, — to su Poljaci: njih ima 80 tisuća, oni se bore kao lavovi. A bit će ih i 200 tisuća.

I uznemirivši se po svoj prilici tim još više, što je rekavši to rekao očevidnu neistinu, i što je Balašev pokoravajući se svojoj sudbini jednako šuteći pred njim stajao, naglo se okrene, pristupi k samomu licu Balaševa i mašući energično i brzo bijelim svojim rukama malo ne vikne:

— Znajte, ako vi dignete Prusiju protiv mene, znajte, da ću je ja izbrisati s karte Evrope, reče on s blijedim i od zlobe nagrđenim licem, udarajući energičnom kretnjom jednom malom rukom o drugu. — Da, ja ću vas baciti za Dvinu, za Dnjepar i postavit ću protiv vas onu pregradu, koju je Evropa u svojoj prestupnosti i slijepoći dopustila razrušiti. Da, to će biti s vama, to ste dobili udaljivši se od mene, reče on i šuteći prođe nekoliko puta po sobi sažimajući debelim svojim ramenima. On metne u prslučni džep burmuticu, opet je izvadi, nekoliko je puta primakne k nosu i ustavi se pred Balaševom. On umukne, pogleda podrugljivo upravo u oči Balaševu i reče tihim glasom: — A među tim, kakvo bi krasno vladanje mogao imati vaš car!

Balašev osjećajući, da treba odgovoriti, reče, da se sa strane Rusije stvar ne ukazuje u tako mračnoj slici. Napoleon je šutio i dalje ga podrugljivo gledao očevidno ne slušajući ga. Balašev reče, da u Rusiji očekuju od rata sve dobro. Napoleon milostivo klimne glavom, kao da je hotio reći: „Znam, tako govori vaša dužnost, no vi sami u to ne vjerujete, ja sam vas uvjerio".

Na koncu Balaševljeva govora izvadi Napoleon opet burmuticu, ponjuši iz nje i kao na znak lupi dva puta nogom o pod. Vrata se otvore; komornik svijajući se udvorno dâ caru klobuk i rukavice, drugi mu dâ nosni rubac. Napoleon ne gledajući na njih okrene se k Balaševu:

— Uvjerite u moje ime cara Aleksandra, reče on primivši klobuk, da sam mu ja odan kao i prije: ja ga potpuno poznajem i visoko cijenim velike njegove vrline. Ne zadržavam vas više, generale; vi ćete dobiti od mene pismo za cara. — I Napoleon pođe brzo k vratima. Iz prednje se sobe sve bacilo naprijed niza skaline.

VII.

Poslije svega toga, što mu je kazao Napoleon, poslije onoga buknjanja gnjeva i poslije pošljednjih suho kazanih riječi: „ja vas

ne zadržavam, generale; vi ćete dobiti od mene pismo" Balašev je bio uvjeren, da Napoleon ne samo ne želi da ga vidi, nego će se i pobrinuti, da ne vidi njega — uvrijeđenoga poslanika, a glavno, svjedoka njegove nepristojne žestine. No na svoje čudo dobije Balašev od Duroca poziv za taj dan k stolu carevu.

Na ručku su bili Bessières, Caulaincourt i Berthier. — Napoleon dočeka Balaševa veselo i ljubežljivo. On ne samo nije bio u neprilici zbog svoje jutrošnje naglosti, niti ju je žalio, već je naprotiv nastojao, da ohrabri Balaševa. Vidjelo se, da za Napoleona već odavno nije bilo u njegovu uvjerenju mogućnosti pogrješaka i da je po njegovu mišljenju sve ono, što on radi, dobro, i to ne za to, što se slaže s pomišljanjem o tome, što je dobro i zlo, već za to, što on to radi.

Car je bio vrlo veseo poslije svoje šetnje na konju po Vilnu, gdje su ga hrpe naroda oduševljeno dočekivale i pratile. Na svim su uličnim prozorima, kuda je prolazio, bili postavljeni sagovi, zastave i njegovi monogrami, a poljske su mu dame pozdravljajući ga mahale rupcima.

Kod ručka se vladao car prema Balaševu, posadivši ga uza se, ne samo ljubežljivo, već se vladao tako, kao da je i Balaševa brojio među svoje dvorske ljude, koji su se veselili njegovim planovima i koji su se morali radovati njegovim uspjesima. Među ostalim razgovorom povede riječ o Moskvi i stane Balaševa ispitivati o ruskoj prijestolnici ne samo onako, kako ispituje radoznali putnik o novome mjestu, koje želi pohoditi, već kao s uvjerenjem, da Balaševu kao Rusu mora ta radoznalost goditi.

— Koliko je duša u Moskvi, koliko kuća? Je li istina, da Moskvu zovu svetom? Koliko je crkava u Moskvi? pitaše on.

I na odgovor, da crkava ima više od dvije stotine, reče:

— Čemu toliki bezbroj crkava?

— Rusi su veoma pobožni, odgovori Balašev.

— U ostalom, veliki broj manastira i crkava svagda je znak, da je narod zaostao, reče Napoleon ogledavajući se na Caulaincourta, kako će on ocijeniti taj sud.

Balašev se udvorno usudi ne složiti se s mnijenjem francuskoga cara.

— Svaka zemlja ima svoje običaje, reče on.

— No nigdje već u Evropi nema ništa slično, reče Napoleon.

— Molim oproštenje, vaše veličanstvo, reče Balašev; — osim Rusije ima još Španjolska, gdje je također mnogo manastira i crkava.

Taj odgovor Balaševa, kojim je on šibao na nedavni poraz Francuza u Španjolskoj, bio je po pripovijedanju Balaševa visoko ocijenjen na dvoru cara Aleksandra, a veoma je slabo bio ocijenjen sada kod ručka Napoleonova, pa je prošao neopažen.

Po ravnodušnim i zablehnutim licima gospode maršala vidjelo se, da oni nijesu znali, u čem je tu stajala domišljatost, na koju je šibao prikrik Balaševa. „Ako je i bila, mi je nijesmo razumjeli, ili je posve nedomišljata", govorilo je držanje maršalskih lica. Tako je malo ocijenjen taj odgovor, da ga Napoleon nije pače nikako opazio, pa je naivno upitao Balaševa, preko kojih gradova ide odavle ravni put prema Moskvi. Balašev, koji je za čitavoga ručka bio na oprezu, odgovori, kako po poslovici svaki put vodi u Rim, da tako i svi putovi vode u Moskvu, da ima mnogo putova i da među tim različnim putovima ima put prema P o l t a v i, koji je izabrao Karlo XII., reče Balašev i nehotice usplamti od zadovoljstva, što je tako sretno odgovorio. Balašev još nije dorekao riječi „Poltava", a Caulaincourt poče već govoriti o neprilikama putovanja iz Petrograda u Moskvu i o svojim petrogradskim uspomenama.

Poslije ručka prijeđu, da piju kavu, u kabinet Napoleonov, koji je prije četiri dana bio kabinet cara Aleksandra. Napoleon sjede mašajući se na mahove za kavu u sevrskoj šolji i pokaže Balaševu stolicu uza se.

Ima u čovjeka neko raspoloženje duše poslije ručka, koje je jače od svih razumnih uzroka, pa sili čovjeka, da bude zadovoljan sobom i da sve ljude drži svojim prijateljima. Napoleon se nalazio u takvom raspoloženju. Njemu se činilo, da je okružen ljudima, koji ga obožavaju. On je bio uvjeren, da je i Balašev poslije njegova ručka bio njegov prijatelj i da ga obožava. Napoleon se obrati k njemu s prijaznim i ponešto podrugljivim posmijehom.

— To je ista soba, kako su mi kazivali, u kojoj je stanovao car Aleksandar. Čudno je to, nije li istina, generale? reče on, očevidno ne sumnjajući o tom, da to pitanje nije moglo biti neprijatno njegovu subesjedniku, jer je dokazivalo pretežnost njegovu, Napoleonovu, nad Aleksandrom.

Balašev nije na to mogao ništa odgovoriti, već šuteći nakloni glavu.

— Da, u toj su sobi prije četiri dana vijećali Vincengerode i Štajn, govoraše dalje Napoleon s istim podrugljivim i bezbrižnim posmijehom. — Što ja ne mogu razumjeti, to je, reče on, što je car Aleksandar privukao k sebi sve moje lične neprijatelje. Ja toga ne... razumijem. Nije li on mislio na to, da ja mogu isto učiniti? okrene se on s pitanjem k Balaševu, a to ga je spominjanje očevidno opet poteglo na onaj put jutrošnjega gnjeva, koji je u njemu još bio nov.

— I neka zna, da ću ja to učiniti, reče Napoleon ustajući i odrine rukom svoju šolju. Ja ću izagnati iz Njemačke sve njegove rođake, virtemberške, badenske, vajmarske... da, sve ću ih izagnati. Neka im pripravlja u Rusiji utočište!

Balašev nakloni glavu pokazujući svojim držanjem, da bi se želio oprostiti i da sluša samo za to, jer ne može ne slušati, što mu se govori. Napoleon nije opažao toga držanja; on se nije vladao prema Balaševu kao prema poslaniku svoga neprijatelja, već kao prema čovjeku, koji je sad njemu potpuno odan i koji se mora radovati poniženju prijašnjega svoga gospodara.

— Pa za što je car Aleksandar primio načelništvo nad vojskama? Čemu to? Rat je moj zanat; njegov je posao vladati, a ne komandirati vojskama. Za što je on uzeo na se takvu odgovornost?

Napoleon opet uze burmuticu, šuteći prođe nekoliko puta po sobi i na jednoć nenadano pristupi k Balaševu i s lakim posmijehom bezbrižno, brzo i jednostavno, kao da čini Balaševu nešto ne samo važno, već i prijatno, podiže ruku k licu četrdesetogodišnjega ruskoga generala i primivši ga za uho lako ga podrma nasmiješivši se samo usnicama.

Da car koga podrma za uho to se na francuskom dvoru držalo za najveću čast i milost.

— Nu, što vi ništa ne govorite, obožavatelju i pridvorniče cara Aleksandra? reče on, kao da je smiješno, da tko u njegovoj nazočnosti bude ičiji pridvornik i obožavatelj osim njegov, Napoleonov. — Jesu li gotovi konji za generala? doda on lako naklonivši glavu kao odgovor na poklon Balaševa. — Dajte mu moje, njemu je d a l e k o p u t o v a t i...

Pismo, što ga je odnio Balašev, bilo je pošljednje pismo Napoleonovo Aleksandru. Sve su potankosti razgovora bile priopćene Aleksandru i rat se počne.

XXXIII.

(Iz III. sveska, 2 dijela)

Glavni se čin borodinske bitke zbio na prostoru od 1.000 hvati, među Borodinom i Bagrationovim šančevima. (Izvan toga prostora učinili su s jedne strane Rusi o podne demonstraciju s kavalerijom Uvarova, a s druge se strane za Uticom sukobio Ponjatovski s Tučkovom; no to su bila dva odijeljenja i slaba čina, ako se porede s onim, što se zbilo na sredini bojišta). Na polju među Borodinom i šančevima, blizu šume, na otvorenom i s obadvije strane vidnom prostoru zbio se glavni čin bitke veoma jednostavnim i neumjetnim načinom.

Bitka se počela s kanonadom s obadvije strane iz nekoliko stotina topova. Za tim, kad je dim zastr'o čitavo polje, krenu u tom dimu (s francuske strane) s desna dvije divisije, Desseova i Kompanova na šančeve, a s lijeva pukovnije podkralja na Borodino.

Od ševardinske redute, na kojoj je stajao Napoleon, bijahu šančevi udaljeni vrstu, a Borodino više od dvije vrste po ravnoj crti, i za to Napoleon nije mogao vidjeti, što se tamo zbiva, i to s tim manje, što je dim slijevajući se s maglom skrivao čitavu okolinu. Vojnici Desseove divisije, koji su krenuli na šančeve, vidjeli su se samo dotle, dok se nijesu spustili u nizinu, koja ih je dijelila u šančeve. Čim su se spustili u nizinu, dim se od hitaca iz topova i pušaka na šančevima tako zgusnuo, da je zastr'o sve kretnje na onoj strani nizine. Kroz dim se tamo pomaljalo nešto crno, po svoj prilici ljudi, a katkad bi blisnule bajunete. No jesu li se micali ili su stajali, jesu li to bili Francuzi ili Rusi, nije se moglo vidjeti sa ševardinske redute.

Sunce je izašlo svijetlo i udaraše kosim zrakama baš u oči Napoleonu, koji je gledao ispod ruke na šančeve. Dim se prostirao pred šančevima, pa se činilo, čas da se dim miče, a čas da se vojske miču. Katkad se čula poslije hitaca vika ljudi, no nije se moglo znati, što tamo rade.

Napoleon stojeći na humku gledao je na durbin i vidio na mali kolut durbina dim i ljude sad svoje, sad ruske; no gdje je to bilo, što je vidio, nije znao, kad bi opet gledao prostim okom. On siđe s humka i stane pred njim hodati naprijed i natrag. Na mahove bi postajkivao, prisluškivao hice i zurio na bojište.

Ne samo s toga mjesta dolje, gdje je on stajao, ne samo s humka, na kojem su sada stajali neki njegovi generali, no i sa samih šančeva, na kojima su se sada nalazili smiješano i odjelito ovdje ruski, tamo francuski mrtvaci, ranjeni i živi, prestravljeni i obezumljeni vojnici, nije se moglo razumjeti, što se radi na tome mjestu. Nekoliko su se ura pokazivali na tome mjestu usred neprestane pucnjave iz pušaka i topova sad samo ruski, sad samo francuski, sad pješački, sad konjanički vojnici; pokazivali se, padali, pucali, sukobljivali se ne znajući, što da rade jedni s drugima, vikali su i bježali natrag.

S bojišta su bez prestanka dojahivali k Napoleonu njegovi adjutanti, koje je on slao, i ordonanci maršalâ s glasovima o tome, kako stvar ide; no svi su ti glasovi bili lažni, ne samo za to, što se u bojnom žaru ne može kazati, što se zbiva koji čas, i već zato, što mnogi adjutanti nijesu dolazili do pravoga bojišta, već su samo javljali ono, što su od drugih čuli, i za to, što su se stvari, dok je adjutant prolazio dvije

tri vrste, što su ga dijelile od Napoleona, mijenjale, pa je glas, koji je nosio, postajao već neistinit. Tako je od podkralja dojahao adjutant s glasom, da je Borodino osvojeno i most na Koloči u rukama Francuza. Adjutant upita Napoleona, zapovijeda li, da vojska prijeđe? Napoleon zapovjedi, da se urede na onoj strani i da čekaju; no ne samo u ono vrijeme, kad je Napoleon davao tu zapovijed, već pače onda, kad je adjutant tek otišao od Borodina, Rusi su most već preoteli i spalili.

Dojahavši sa šančeva javi adjutant s blijedim i uplašenim licem Napoleonu, da je navala odbijena, i da je Kompan ranjen i Davoust ubijen, a među tim je šančeve osvojio drugi dio vojske u vrijeme, kad su adjutantu kazivali da su Francuzi odbijeni, a Davoust je bio živ i samo lako zgnječen. Držeći se takvih nužno lažnih glasova Napoleon je činio svoje odredbe, koje su bile ili već prije izvršene, nego što ih je on učinio, ili se pak nijesu mogle izvršiti i nijesu se izvršivale.

Maršali i generali, koji su se nalazili u bližem razmaku od bojišta, no nijesu kao ni Napoleon sudjelovali u samom boju, već su samo na mahove zalazili pod oganj kugla, činili su, ne pitajući Napoleona, svoje odredbe i davali svoje zapovijedi, kamo i otkle da se puca i kamo da jašu konjanici i poteku pješaci. No i njihove su se odredbe kao i odredbe Napoleonove vrlo slabo i rijetko izvršivale. Ponajviše je izlazilo protivno onomu, što su zapovijedali. Vojnici, kojima je bilo zapovjeđeno, da idu naprijed, bježali su, nabasavši pod kartače, natrag; vojnici, kojima je bilo zapovjeđeno, da stoje na mjestu, na jedan put bi videći protiv sebe Ruse, koji su se iznenada pokazali, sad bježali natrag, sad se bacali naprijed, a kavalerija bi bez zapovijedi jahala u potjeru za Rusima, koji su bježali. Tako su dvije konjaničke pukovnije pojahale preko Semenovskoga klanca, a tek što su izašle na brežuljak, okrenu se i poteku, što ih snaga nosi natrag. Isto su se tako kretali i pješaci zaletavajući se katkad sasvim drugamo, nego što im je bilo zapovjeđeno. Sve su zapovijedi o tom, kamo i kada se imadu upraviti topovi, kada se imadu poslati pješaci, da pucaju, a konjanici da gaze ruske pješake, sve su te odredbe činili najbliži načelnici odjelâ, koji su bili u redovima, ne pitajući pače Neya, Davousta i Murata, a kamo li Napoleona. Oni se nijesu bojali odgovornosti za neizvršivanje zapovijedi ili za samovoljne odredbe, jer se u boju radi o najdražoj stvari čovjeku — o svom životu, i katkad se čini, da spas stoji u udaranju natrag, katkad u udaranju naprijed, pa su ti ljudi, koji su se nalazili u samoj bojnoj vatri, postupali prema časovitim prilikama. U istinu pak sve te kretnje naprijed i natrag nijesu olakšavale i mijenjale položaja vojske. Sve

njihovo međusobno natrkivanje i najahivanje nije im gotovo uzrokovalo štete, već su štetu, smrt i osakaćivanje nanosile kugle i zrna leteći svuda po tom prostoru, po kojem su se vrzli ti ljudi. Kako bi samo ti ljudi izašli iz toga prostora po kojem su letjele kugle i zrna, odmah bi ih načelnici koji su stajali straga, uređivali i stavljali u zapt, pa bi ih opet u zaptu vodili pod oblast ognja, u kojoj bi oni opet (uslijed straha od smrti) gubili zapt i vrzli se po slučajnom raspoloženju.

XXXIV.

Generali Napoleonovi: Davoust, Ney i Murat, koji su se nalazili u blizini tê oblasti ognja i katkad pače zalazili u nju, nekoliko su puta vodili u tu oblast ognja uređene i ogromne mase vojske. No naprotiv onomu, što se sigurno događalo u svim predašnjim bitkama, mjesto očekivane vijesti o bježanju neprijatelja, uređene mase vojske vraćale su se otud kao neuređene, prestravljene hrpe. Oni bi ih opet uređivali, no ljudi je bivalo sve manje. O podne pošalje Murat svojega adjutanta k Napoleonu, da traži pojačanje.

Napoleon je sjedio pod humkom i pio punš, kad je k njemu dojahao adjutant Muratov s uvjeravanjem, da će Rusi biti razbijeni, ako njegovo veličanstvo dade još jednu divisiju.

— Pojačenje? reče Napoleon sa strogim začuđenjem kao ne razumijući njegovih riječi i gledajući na lijepa momka adjutanta s dugom, kovrčastom, crnom kosom (isto tako, kako je kosu nosio Murat). „Pojačenje! — pomisli Napoleon. Kakvo pojačenje mole, kad je u njihovim rukama polovina vojske postavljena protiv slaboga, neutvrđenoga krila Rusa!"

— Recite napuljskomu kralju reče strogo Napoleon, da još nije podne i da ja ne vidim još dosta jasno položaja figura na svojoj šahovoj daski. Idite.

Lijepi momak-adjutant s dugom kosom ne spuštajući ruke od klobuka teško uzdahne i pojaše opet onamo, gdje su ubijali ljude.

Napoleon ustane i dozvavši Caulaincourta i Berthiera stane s njima razgovarati se o stvarima, koje se ne tiču bitke.

U sredini razgovora, koji je počeo zabavljati Napoleona, okrenu se oči Berthierove na generala s pratnjom, koji je na uznojenu konju jahao prema humku. To je bio Belliard. On sjaše i dođe brzim korakom k caru i stane mu smjelo i glasno dokazivati potrebu pojačenja. On se kleo poštenjem, da su Rusi propali, ako car dade još jednu divisiju.

Napoleon slegne ramenima i ne odgovori ništa te nastavi svoju

šetnju. Belliard stane glasno i živahno razgovarati se s generalima pratnje, koji su se oko njega skupili.

— Vi ste vrlo vatreni, Belliarde, reče Napoleon pristupajući opet k pridošlome generalu. — Lako se je prevariti u ognjenom žaru. Idite i pogledajte, a onda dođite k meni. No Belliard se tek ukloni, kadno s druge strane dojaše nov poslanik s bojišta. — Nu, što ćete vi? upita Napoleon tonom čovjeka, koji je razdražen neprestanim uznemirivanjem.

— Gospodaru, princip... poče adjutant.

— Moli pojačenja? progovori Napoleon s gnjevnom kretnjom. Adjutant u potvrdu nakloni glavu i stane izvješćivati; no car se od njega okrene, načinivši dva koraka stane, vrati se natrag i prizove Berthiera. — Treba dati reserve, reče on raširivši malo ruke. — Koga treba poslati onamo, kako vi mislite? obrati se k Berthieru, k tomu „guščetu, koje sam ja učinio orlom", kako ga je poslije zvao.

— Gospodaru, da se pošlje Klaparedova divisija, reče Berthier, koji je pamtio na izust sve divisije, pukovnije i bataljune.

Napoleon klimne glavom pristajući.

Adjutant pojaše ka Klaparedovoj divisiji. I za nekoliko časaka mlada garda, koja je stajala iza humka, gane se sa svojega mjesta. Napoleon je ćutke onamo gledao.

— Ne, obrati se on na jedan put k Berthieru, — ja ne mogu poslati Klapareda. Pošljite divisiju Friantovu, reče on.

I ako nije bilo ništa bolje, da se mjesto Klapareda pošalje Friantova divisija, pače je u tom, da se sada zaustavi Klapared, a pošalje Friant, bila očevidna neprilika i zakašnjenje, no zapovijed se točno izvrši. Napoleon nije vidio, da je on prema svojim vojskama kao liječnik, koji smeta sa svojim ljekarijama, — a to je on dobro shvaćao i osuđivao.

Divisija se Friantova upravo kao i druge sakrila u dimu bojišta. S različnih su strana i dalje dojahivali adjutanti pa su svi kao po dogovoru govorili jedno isto. Svi su molili pojačenje, svi su govorili, da se Rusi drže na svojim mjestima i sipaju paklenski oganj, od kojega se topi francuska vojska.

Napoleon je sjedio zamišljen na stolcu sklopniku. Ogladnjeli od jutra gospodin de-Bosse pristupi k caru i usudi se smjerno ponuditi njegovu veličanstvu doručak.

— Ja se nadam, da sad već mogu čestitati vašemu veličanstvu pobjedu, reče on.

Napoleon ćutke zanijeće glavom. Držeći, da se taj nijek proteže na pobjedu, a ne na doručak, gospodin de-Bosse usudi se šaljivo, ali

smjerno dodati, da nema u svijetu uzrokâ, koji bi mogli smetati doručkovati, kad se to može učiniti.

— Nosite se do... reče na jedan put mrko Napoleon i okrene se. Blaženi se posmijeh sažaljenja kajanja i ushita zasjaji na licu gospodina de-Bosse, i on ode kao plivajući k drugim generalima.

Napoleon je osjećao teško čuvstvo, slično onomu, što ga osjeća uvijek sretni igrač, koji bezumno baca svoje novce, koji uvijek dobiva, pa na jedan put, upravo onda, kad je proračunao sve mogućnosti igre, osjeća, da s tim sigurnije gubi, što je promišljeniji njegov postupak. — Vojske su bile iste, isti generali, iste su bile priprave, ista razredba, isti proglas, kratak i odlučan, on je sam bio isti, — on je to znao, on je znao, da je bio pače mnogo iskusniji i vještiji sada nego prije; pače je i neprijatelj bio isti kao i kod Austerlica i Fridlanda; no strašni je zamašaj ruke padao slabo kao opčinjen.

Svi oni pređašnji načini, koji su negda bili sigurno ovjenčani uspjehom: i skupljanje baterijâ na jedno mjesto, i napadaj reservâ, da pretrgnu liniju, i napadaj kavalerije „željeznih ljudi", svi su ti načini bili već upotrebljeni, pa ne samo nije bilo pobjede, nego su sa svih strana dolazile jedne iste vijesti o ubijenim i ranjenim generalima, o nužnosti pojačenja, o nemogućnosti, da se odbiju Rusi, i o neredu u vojskama. Prije bi iza dvije tri odredbe dvije tri fraze dojahivali maršali i adjutanti s pozdravima i veselim licima dovodeći s trofejima odjele zarobljenikâ, „sveske neprijateljskih orlova i zastava", i topove, i kola, a Murat bi molio samo dopuštenje, da se pusti kavalerija, neka otme kola. Tako je bilo pod Lodijem, Marengom, Arkolom, Jenom, Austerlicom, Vagramom i tako dalje i tako dalje. A sad se nešto čudno događalo s njegovim vojskama.

Bez obzira na glas o uzeću šančeva Napoleon je vidio, da to nije bilo ono, nikako ono, što je bilo u svim njegovim pređašnjim bitkama. On je vidio, da su isto čuvstvo, koje je on osjećao, osjećali i svi njegovi ljudi oko njega, iskusni u bojnim stvarima. Sva su lica bila žalosna, sve su se oči jedne drugima uklanjale. Samo de-Bosse nije mogao razumjeti, što to znači, što se događalo. A Napoleon je poslije dugoga ratnoga iskustva znao dobro, što je značilo, da za 8 sati poslije svega naprezanja napadači nijesu održali mejdan. On je znao, da je to bila gotovo izgubljena bitka i da je najmanja slučajnost mogla — na toj nategnutoj točki kolebanja, na kojoj se bila bitka — upropastiti njega i njegove vojske.

Kad je on u misli premetao svu tu čudnu rusku vojnu, u kojoj nije održan ni jedan mejdan, u kojoj za dva mjeseca nije oteto ni zastava ni topova ni odjela vojske, kad je gledao na potajno-žalosna

lica ljudi oko sebe i slušao vijesti o tom, da Rusi jednako stoje, — strašno je čuvstvo njime zavladalo, slično čuvstvu, što se osjeća u snu, i njemu su dolazile u glavu sve nesretne slučajnosti, koje bi ga mogle upropastiti. Rusi su mogli napasti na lijevo njegovo krilo, mogli su rastrgati njegovu sredinu, ludo tane moglo je ubiti njega samoga. Sve je to bilo moguće. U pređašnjim je svojim bitkama on uzimao na um samo slučajnosti uspjeha, a sad mu je dolazilo na pamet bezbrojno mnoštvo slučajnosti, i on ih je sve očekivao. Da, to je bilo kao u snu, kad se čovjeku čini, da na nj navaljuje zlotvor, i čovjek u snu zamahne i udari svoga zlotvora s onom strašnom snagom, koja ga mora, on to zna, uništiti, pa osjeća, kako ruka njegova, slaba i meka, pada kao krpa, a užas pred neodvratnom propašću spopada bespomoćna čovjeka.

Vijest o tom, da Rusi napadaju na lijevi bok francuske vojske, uzbudi u Napoleonu taj užas. On je ćutke sjedio pod humkom na stolcu sklopniku spustivši glavu i položivši lakte na koljena. Berthier pristupi k njemu i ponudi mu, da se prođe do liniji, da se uvjeri, u kakvom se stanju stvar nalazi.

— Što? Što vi govorite? reče Napoleon. — Da, kažite, da mi dadu konja.

On uzjaše i pođe k Semenovskomu. U barutnom dimu, koji se pomalo razređivao, na čitavom tom prostoru, po kojem je jahao Napoleon, ležali su u lokvama krvi konji i ljudi pojedince i u hrpama. Sličnoga užasa, toliko ubijenih na tako malom prostoru nikad još nije vidio ni Napoleon ni itko od njegovih generala. Gruhanje topova, koje nije prestajalo deset sati uzamance i koje je izmučilo uho, davalo je osobito značenje prizora (kao muzika kod živih slika). Napoleon uzađe na visinu Semenovskoga i ugleda kroz dim redove ljudi u mundurama boja, na koje nije bilo naučno njegovo oko. To su bili Rusi.

Rusi su u gustim redovima stajali iza Semenovskoga i humka, a njihovi su topovi bez prestanka grmjeli i dimili po njihovoj liniji. Bitke već nije bilo. Bilo je nastavljeno ubijanje, koje nije ni k čemu moglo dovesti ni Ruse ni Francuze. Napoleon ostavi konja i pade opet u zamišljenost iz koje ga je izveo Berthier; on nije mogao zaustaviti onoga, što se radilo pred njim i oko njega i zašto se držalo, da to on vodi i da to od njega zavisi, i ta mu se stvar prvi put poradi neuspjeha ukaže nepotrebna i užasna.

Jedan od generala, koji su dojahali k Napoleonu, usudi se predložiti mu, da pusti u boj staru gardu. Ney i Berthier, koji su stajali uz Napoleona, pogledaju se i prezirno se nasmiješe besmislenom prijedlogu toga generala.

Napoleon spusti glavu i dugo mučaše.

— 3.500 vrsta daleko od Francuske ja ne dam utamaniti svoju gardu, reče on i okrenuvši konja pođe natrag k Ševardinu.

XXXV.

Kutuzov oborivši sijedu glavu i spustivši teško tijelo sjedio je na klupi sagom pokrivenoj. On nije ništa određivao već se samo slagao ili se nije slagao s onim, što su mu predlagali.

„Da, da, učinite to", odgovarao bi na različne prijedloge. — „Da, da, pođi, dragane, pogledaj", obraćao bi se sad k ovomu, sad k onomu od onih, što su uza nj bili; ili: „Ne, ne treba, radije ćemo počekati", govorio bi on. On je slušao vijesti, što su mu ih donosili, davao je zapovijedi, kad su to tražili niži; no slušajući vijesti, on nije, činilo se, pazio na smisao riječî onoga, što mu se govorilo, već kao da je motrio izraz lica i ton govora glasnika. On je iz mnogogodišnjega bojnog iskustva znao, a staračkim je umom razumio, da stotinama tisuća ljudi, koji se bore sa smrću, ne može upravljati jedan čovjek, on je znao, da o sudbini bitke ne odlučuju odredbe glavnoga komandanta ni mjesto, na kojem stoje vojske, ni broj topova i ubijenih ljudi, nego ona neviđena sila, što je zovu duh vojske, pa je on pratio tu silu i upravljao njom, koliko je bilo u njegovoj vlasti.

Opći izraz Kutuzovljeva lica bio je sabran, a mirna je pažnja i napetost jedva svladavala umornost slaboga i staroga tijela.

U 11 sati u jutro donesu mu glas, da su šančevi, što ih Francuzi bijahu oteli, natrag osvojeni, no da je knez Bagration ranjen. Kutuzov uzdahne i zaklima glavom.

— Pođi ka knezu Petru Ivanoviću i potanko saznaj, što je i kako je, reče jednomu od adjutanta i odmah se za tim okrene k principu Virtemberškomu, koji je stajao za njim.

— Ne bi li se htjelo vašoj visosti, da primite komandu 1. vojske?

Brzo poslije odlaska principova, tako brzo, da on još nije mogao doći do Semenovskoga, vrati se principov adjutant od njega i javi presvijetlomu, da princip moli vojske.

Kutuzov se namrgodi i pošalje Dohturovu zapovijed, da primi komandu 1. vojske, a principa, bez kojega, kako reče, ne može biti u tako važnim časovima, zamoli, da se vrati k njemu. Kad je donesena vijest o zarobljenju Murata i kad su štopski časnici čestitali Kutuzovu, on se nasmiješi.

— Počekajte, gospodo, reče on. — Bitka je dobita, a u zarobljе-

nju Muratovu nema ništa neobična. No bolje je počekati s radovanjem. — Ipak pošalje adjutanta, da prođe po vojskama s tom viješću.

Kad je s lijevoga boka dojahao Ščerbinin s viješću, da su Francuzi oteli šančeve i Semenovsko, Kutuzov pogodivši po zvucima s bojišta i po licu Ščerbininovu, da vijesti nisu dobre, ustane, kao da se hoće rashodati i uzevši Ščerbinina ispod ruke odvede ga na stranu.

— Odjaši, dragane, reče, Jermolovu, — pogledaj, ne da li se što učiniti.

Kutuzov bijaše u Gorkama, u središtu posicije ruske vojske. Napadaj, što ga je Napoleon naperio na naš lijevi bok, odbijan je po nekoliko puta. U središtu se Francuzi nijesu pomakli dalje od Borodina. S lijevoga je boka Uvarovljeva kavalerija nagnala Francuze u bijeg.

U tri sata prestadoše francuski napadaji. Na svim licima, koja su bila oko njega, Kutuzov je čitao izraz napetosti, koja je došla do najvišega stupnja. Kutuzov je bio zadovoljan uspjehom dana preko očekivanja. No fizičke su sile ostavljale starca. Nekoliko mu se puta glava nisko spuštala, kao da pada, i on bi zadrijemao. Dadoše mu objed.

Krilni adjutant Wolzogen dojaše u vrijeme objeda Kutuzovu. Wolzogen je dojahao od Barclaya s viješću, kako idu stvari na lijevom boku. Razumni Barclay-de-Tolly videći, kako hrpe ranjenika bježe i da je stražnji dio vojske u neredu, pa prosudivši sve, kako stvar stoji, zaključi, da je bitka izgubljena te s tom viješću pošalje svoga ljubimca glavnomu komandantu.

Kutuzov je s mukom žvakao pečenu kokoš te žmirkajući i s ponešto razveseljenim očima pogleda na Wolzogena, a ovaj neatno razmećući noge te s poluprezirnim smiješkom na usnama lako se dotaknuvši rukom oboda na kapi pristupi Kutuzovu. Wolzogen se vladao prema presvijetlomu s nekom afektiranom neatnošću, s kojom je hotio pokazati, da on kao visoko obrazovani vojnik prepušta Rusima, da prave kumira od toga staroga, beskorisnoga čovjeka, a sam on zna, s kim ima posla. „Stari gospodin (kako su među sobom Kutuzova zvali Nijemci) mirno se ponačinja", pomisli Wolzogen, pa strogo pogledavši na tanjure, koji su stajali pred Kutuzovom, stane izvješćivati staromu gospodinu, kako stoje stvari na lijevom boku, onako, kako mu je zapovjedio Barclay i kako je to on sam vidio i razumio.

— Sve su točke naše posicije u rukama neprijatelja, a preoteti nije ih čim, jer nema vojske; oni bježe, i nije ih moguće zaustaviti, izvješćivaše on.

Kutuzov prestane žvakati i začuđeno, kao da ne razumije, što mu se govori, upilji se u Wolzogena. Ovaj opazi nemir „staroga gospodina", pa reče s posmijehom:

— Ja nijesam držao, da imam pravo sakriti od vaše svijetlosti ono, što sam vidio... Vojske su u potpunom neredu...

— Vi ste vidjeli? Vi ste vidjeli?... vikne namrgodivši se Kutuzov brzo ustajući i približavajući se Wolzogenu. — Kako se vi... kako se vi usuđujete!... vikne on prijeteći rukama, koje su mu drhtale, i daveći se. — Kako se vi usuđujete, milostivi gospodine, govoriti to **m e n i**? Vi ništa ne znate. Javite od mene generalu Barclayu, da njegovo poznavanje nije ispravno i da je meni, glavnomu komandantu poznato, kako u istinu ide bitka, bolje nego njemu.

Wolzogen htjede nešto odvratiti, no Kutuzov mu presiječe riječ.

— Neprijatelj je odbijen na lijevom i potučen na desnom boku. Ako ste vi zlo vidjeli, milostivi gospodine, a vi ne dopuštajte sebi govoriti ono, što ne znate. Izvolite poći generalu Barclayu, pa mu priopćite za sjutra tvrdu moju odluku, da se navali na neprijatelja, reče strogo Kutuzov. Svi su šutjeli, a čulo se samo teško disanje staroga generala, koji se zasopio. — Odbijeni su svuda, a za to ja hvalim Bogu i našoj hrabroj vojsci. Neprijatelj je pobijeđen, a sjutra ćemo ga potjerati iz svete zemlje ruske, reče Kutuzov krsteći se i na jednoć zajeca od navale suza. Wolzogen slegnuvši ramenima i nakrivivši usne ćutke ode na stranu čudeći se „gluposti staroga gospodina".

— Da, eto ga, mojega junaka, reče Kutuzov prema punahnomu, lijepomu, crnokosomu generalu, koji je u to vrijeme uzlazio na humak. To je bio Rajevski, koji je sproveo čitav dan na glavnoj točki borodinskoga polja. Rajevski je javljao, da vojske tvrdo stoje na svojim mjestima i da Francuzi ne smiju više napadati.

Poslušavši ga reče Kutuzov francuski:

— Vi dakle ne mislite **k a o d r u g i**, da mi moramo uzmaknuti?

— Naprotiv, vaša svjetlosti, u neodlučnim stvarima ostaje postojani svagda pobjednik, odgovori Rajevski, i moje je mnijenje...

— Kaisarove! pozove Kutuzov svoga adjutanta. — Sjedni, piši zapovijed za sjutrašnji dan. A ti, okrene se k drugomu, — pođi po liniji i javi, da sjutra mi navaljujemo.

Dok je tekao razgovor s Rajevskim i dok se diktirala zapovijed Wolzogen se vrati od Barclay-a i javi, da bi general Barclay-de-Tolly želio imati pismenu potvrdu o onoj zapovijedi, što ju je dao feldmaršal.

Kutuzov ne gledajući Wolzogena zapovjedi, da se napiše ta

zapovijed, koju je posve osnovano, da se ukloni ličnoj odgovornosti, želio imati pređašnji glavni komandant.

I po čudnoj, tajinstvenoj svezi, koja podržava u svoj vojsci jedno isto raspoloženje, koje zovu duhom vojske i koje čini glavni živac rata, riječi su Kutuzovljeve, zapovijed je njegova na bitku za sjutrašnji dan javljena u isto vrijeme po svoj vojsci s kraja na kraj.

Ni iz daleka se nijesu javljale u pošljednjem lancu te sveze same riječi, sama zapovijed. Pače ništa nije bilo nalik u onim pripovijestima, koje je jedan drugomu predavao na različnim krajevima vojske, na ono, što je rekao Kutuzov, no smisao se njegovih riječi priopćio posvuda, jer ono, što je rekao Kutuzov, nije istjecalo iz lukavoga smišljanja, nego iz čuvstva, koje je upravo tako ležalo u duši glavnoga komandanta kao i u duši svakoga Rusa.

I saznavši to, da će Rusi sjutra napasti neprijatelja, dočuvši iz viših sfera vojske potvrdu onoga, što su htjeli vjerovati, izmučeni i neodlučni ljudi tješili su se i hrabrili.

XXXVI.

Pukovnija je kneza Andrije Bolkonskoga bila u reservama, koje su do 2 ure besposleno stajale iza Semenovskoga, pod ljutom vatrom artilerije. U dva sata pomakne se pukovnija, koja je izgubila već više od 200 ljudi, naprijed na pogaženo ovseno polje, na onaj prostor među Semenovskim i baterijom na humku, na kojem su taj dan bile pobijene tisuće ljudi i na koje je u dva sata bio naperen iz svih sila na jedno mjesto oganj iz nekoliko stotina neprijateljskih topova.

Ne mičući se s ovoga mjesta i ne izbacivši ni jednoga naboja izgubi ovdje pukovnija još trećinu svojih ljudi. Sprijeda su, a osobito s desne strane, u jednako gustom dimu gruhali topovi, a iz tajinstvenoga područja dima, koji je zastirao naprijed svu okolinu izlijetale su kugle i polako zviždale granate. Katkad bi, kao za odmor, prolazio četvrt ure, a sve bi kugle i granate za to vrijeme prelijetale, no katkad bi za čas palo u pukovniju nekoliko ljudi, pa bi neprestano otiskivali ubijene i odnosili ranjene.

Sa svakim je novim udarcem sve manje i manje mogućnosti življenja ostajalo za one, koji još nijesu bili ubijeni. Pukovnija je stajala u bataljunskim kolonama na razmaku od tri sta koraka, no pored svega toga bilo je svim ljudima pukovnije jednako pri duši. Svi su bili jednako mučaljivi i neveseli. Rijetko se čuo među redovima govor, no govor bi taj umuknuo svaki put, kad se čuo nov hitac i

povik: nosila! Veći su dio vremena ljudi pukovnije po zapovijedi poglavarstva sjedili na zemlji. Jedan bi skinuo klobuk te bi pazljivo rastezao i opet slagao gajtan; drugi bi natr'o među dlanovima suhe gline i čistio bodež na puški; ovaj bi popuštao remen i premještao kariku na zavoju; onaj bi odmatao i na novo slagao obojke i preobuvao se. Nekoji su gradili kućice od zemlje ili su pleli pletenice od strnjike. Činilo se, da su svi udubeni u te poslove. Kad su se ranjavali i ubijali ljudi, kad su se vukla nosila, kad su se naši vraćali natrag, kad bi se kroz dim viđale velike mase neprijatelja, nitko nije ni gledao tih događaja. A kad je naprijed prolazila artilerija i kavalerija, kad se viđalo gibanje naše pješadije, čule su se primjedbe odobravanja sa svih strana. No najveću su pozornost zasluživali postrani događaji, koji nijesu bili ni u kakvoj svezi s bitkom. Kao da je pažnja tih moralno izmučenih ljudi mirovala na ovim običnim životnim događajima. Artilerijska baterija prođe pred frontom pukovnije. Kod jednoga od artilerijskih vozača stane logov na uže od hama. — „Ej, eno logov!... Oslobodi ga! Past će!... Eh, ne vide!"... vikalo se jednako iz redova po svoj pukovniji. Drugi put svrati opću pozornost malo smeđe pseto s repom zdravo dignutim, koje se Bog zna otkle stvorilo i zabrinuto istrčalo pred redove, pa na jedan put, kad je u blizini udarila kugla, zacviljelo i bacilo se, podvukavši rep, na stranu. Po svoj pukovniji stade neki uk i pocikivanje. No zabave takve vrste trajale su časak, a ljudi su već više od osam ura stajali bez jela i posla pod neprolaznim užasom smrti, a blijeda su i namrgođena lica sve više blijedjela i mrgodila se.

Knez Andrija kao i svi ljudi pukovnije namrgođen i blijed, hodao je naprijed i natrag po livadi uz ovseno polje od jedne međe do druge složivši ostrag ruke i spustivši glavu. Raditi i zapovijedati nije imao šta. Sve se radilo samo sobom. Ubijene su vukli za front, ranjene su odnosili, redovi su se suživali. Koji bi vojnici odbjegli, ti bi se odmah brzo i vratili. S početka knez Andrija držeći za svoju dužnost, da uzbudi hrabrost vojnikâ i da im pokaže primjer, hodao je po redovima; no poslije se uvjeri, da ih nema čemu učiti. Sva je snaga njegove duše, upravo tako kao i svakoga vojnika, smjerala nesvijesno na to, da se uzdrži samo od promatranja užasnoga toga položaja, u kojem su bili. On je hodao po livadi vukući noge, čeprkajući po travi i motreći prah, koji mu je pokrivao čizme; čas bi koračao širokim koračajima gledajući pogoditi u tragove, koje su po livadi ostavili kosci, sad bi brojeći svoje korake računao, koliko puta mora proći od međe do međe, da iziđe vrsta, sad bi smicao

pelinov cvijet, što je rastao na međi, pa tr'o taj cvijet među dlanima i vonjao mirisavo-gorki, jaki dah. Od čitavoga jučerašnjeg misaonog posla nije ostalo ništa. On nije ni o čem mislio. On je prisluškivao umorenim sluhom sveudilj iste zvukove raspoznavajući u tutnjavi hitaca, kako kugle zvižduću u lijetu, gledao na lica ljudi 1. bataljuna, kojih se već do sita nagledao, te je čekao. „Eto je... eto opet k nama!" mišljaše on prisluškujući, kako je nešto sve iz bližega zviždalo iz zastrtoga područja dima. „Jedna, druga! Još! Pogodilo je..." On stane i pogleda na redove. „Nije, preletjelo je. Ovdje je evo pogodilo". — I on opet stane hodati nastojeći da pravi velike korake, kako bi u šesnaest koraka došao do međe.

Zviždanje i udarac! Pet koračaja od njega zarila se kugla u suhu zemlju i sakrila. Nehotice mu prođe studen po leđima. On opet pogleda na redove. Po svoj su prilici pali mnogi, velika se hrpa sabrala kod 2. bataljuna.

— G. adjutante, povikne on, — zapovjedite, da se ne gomilaju. Adjutant izvrši zapovijed i približavaše se knezu Andriji. S druge strane dojaše komandant bataljna.

— Čuvaj se! čuje se uplašeni povik vojnika, i kao ptičica, kad u brzom letu zuji i sjeda na zemlju, dva koraka od kneza Andrije, uz konja bataljunskoga komandanta, lupi lako granata. Konj prvi, ne pitajući, je li dobro ili zlo pokazivati strah, zadašće, propne se i malo ne zbaci majora i pobježe na stranu. Užas prijeđe s konja na ljude.

— Lezi! vikne glas adjutanta, koji bijaše legao na zemlju. Knez je Andrija stajao neodlučan. Granata se dimila i kao žvrk vrtjela među njime i adjutantom, koji je ležao, na kraju njive i livade, uz grm pelina.

„Nije li to smrt", mišljaše knez Andrija, gledajući posve novim, nenavidnim pogledom na travu, na pelin, na pramen dima, što se izvijao iz crne kugle, koja se vrtjela. „Ja ne mogu, ja ne ću umrijeti, ja ljubim život, ljubim tu travu, zemlju, uzduh..." On je to mislio i zajedno držao na umu, da ga gledaju.

— Sramota, gospodine časniče! reče on adjutantu, — kakav... On nije dorekao. U isto se vrijeme začuje prasak, brujanje kao od triješća razbitoga okvira, zadušljivi zadah praha, i knez Andrija posrne na stranu i digavši ruku u vis sruši se na prsi.

Nekoliko časnika pritrči k njemu. S desne se strane trbuha lio po travi veliki mlaz krvi. Pozvani domobranci stanu s nosilima iza časnikâ. Knez je Andrija ležao na prsima spustivši lice na travu i disao je teško krčeći.

— Nu, što ste stali, dođi bliže!

Seljaci se približe i prime ga za ramena i za noge, no on žalosno zastenje, a seljaci se pogledaju i opet ga spuste.

— Primi se, meći, sve jedno je! krikne nečiji glas. Prime ga po drugi put za ramena i metnu na nosila.

— Ah, Bože moj! Bože moj. A što je to?... Život! To je konac! Ah, Bože moj! čuli su se glasovi među časnicima. — Za vlas je pokraj uha prozujala, govoraše adjutant. Seljaci naravnaju nosila na ramena i brzo se ganu po putiću, što su ga oni utapkali, prema mjestu za zavoje.

— Jednako koračajte... E, seljačine! vikne časnik zaustavljajući za ramena seljake, što su nejednako išli i drmali nosilima.

— Sláži korak, je l' Hvedore, ej, Hvedore, govoraše prednji seljak.

— Evo ovako, ozbiljno i veselo reče zadnji pogodivši korak.

— Vaša svjetlosti? A? kneže? reče drhtavim glasom Timohin, koji je pritrčao, zagledajući u nosila. Knez Andrija otvori oči i pogleda iz nosila, u koja je duboko upala njegova glava, na onoga, što je govorio, pa opet sklopi trepavice.

—

Domobranci donesu kneza Andriju k šumi, gdje su stajala kola i gdje su se zavijale rane. Zavijalo se u tri razapeta šatora s podvinutim polama, na kraju brezika. U breziku su stajala kola i konji. Konji su iz zobnica jeli ovas, a vrapci su se slijetali k njima i pobirali zrnje, što bi se prosipalo. Jata su vrana, njušeći krv, nestrpljivo graktala i lijetala po brezama. Oko šatorâ, na prostoru većem od dva jutra, ležali su, sjedili, stajali ljudi u različnim haljinama. Oko ranjenikâ su stajali sa žalosnim i pažljivim licem vojnici-nosioci, koje su uzalud tjerali od toga mjesta časnici, što su pazili na red. Ne slušajući časnikâ vojnici su stajali naslanjajući se na nosila, pa su pozorno, kao da nastoje shvatiti teško značenje prizora, gledali, što se pred njima radi. Iz šatorâ su se čuli sad glasni, nemili vapaji, sad žalosno stenjanje. Na mahove bi istrkivali odanle feldšeri po vodu, pa pokazivali na one, koje je trebalo unijeti. Ranjenici čekajući pred šatorom, dok dođe na njih red, krčali su, stenjali, plakali, vikali, psovali, molili rakije. Nekoji su bulaznili. Kneza Andriju kao zapovjednika pukovnije koračajući preko nezavijenih ranjenika donesoše bliže k jednomu šatoru, pa stanu čekajući zapovijed. Knez Andrija otvori oči i dugo nije mogao razumjeti, što se oko njega radi. On se sjeti livade, pelina, oranice, crne kugle,

koja se vrtjela, sjeti se strastvene ljubavi svoje za životom. Dva koraka od njega stajaše naslonivši se na granu visok, lijep, crnokos podčasnik sa zavijenom glavom i glasno govoreći svraćaše na se opću pozornost. Bio je ranjen u glavu i u nogu tanetom. Oko njega se skupila hrpa ranjenikâ i nosilaca pohlepno slušajući njegov govor.

Knez je Andrija, jednako kao i svi, koji su bili oko pripovjedača, žarkim pogledom gledao na nj i osjećao utješno čuvstvo. „No zar nije sada sve jedno? pomisli on. Za što mi je tako žao bilo rastati se sa životom? Nešto je bilo u tom životu, čega ja nijesam razumio i ne razumijem".

XXXVII.

Jedan od liječnika izađe iz šatora s okrvavljenom opregačom i okrvavljenim, malenim rukama držeći u jednoj među mljezincem i palcem cigaru (da je ne uprlja). Liječnik taj podigne glavu i stane se razgledavati, no povrh ranjenika. Očevidno je hotio, da malo počine. Pošto je nekoliko vremena obilazio glavom na desno i na lijevo, uzdahne i obori oči.

— Deder odmah, reče na riječi feldšerove, koji mu je pokazivao kneza Andriju, i zapovjedi, da ga unesu pod šator.

U hrpi se ranjenikâ, koji su čekali, podiže mrmljanje.

— Vidi se, da će i na onom svijetu živjeti samo gospoda, progovori jedan.

Kneza Andriju unesu i polože na sto, koji su tek očistili i s kojega je feldšer nešto spirao. Knez Andrija nije mogao pojedince razabrati, što je bilo pod šatorom. Žalosno stenjanje sa svih strana, strašni bol u bedru, trbuhu i na leđima, — to ga je bunilo.

U šatoru su bila tri stola. Dva su bila zapremljena, a na treći je položen knez Andrija. Nekoliko su ga vremena ostavili sama, pa je nehotice opazio, što se radilo na druga dva stola. Na bližem je stolu sjedio Tatarin, po svoj prilici Kozak, sudeći po odjeći, koja je bila uza nj bačena. Četiri su ga vojnika držala. Liječnik s naočarima nešto je rezao u njegovim smeđim, mišičastim leđima.

— Uh, uh, uh!... stenjao je Tatarin i na jedan put digavši u vis svoje crno, krivonoso lice s iznositim čeljusnim kostima i iskesivši zube, stane se rvati, trzati i cviljeti oštrim, zvonkim, dugotrajnim cvilom. Na drugom stolu, oko kojega se guralo mnogo svijeta, ležao je na leđima velik, odebeo čovjek sa spuštenom natrag glavom (kovrčasta kosa, njezina boja i oblik glave činio se knezu Andriji čudnovato poznat). Nekoliko feldšera zgrabilo je za prsi

toga čovjeka, pa ga držalo. Bijela, velika puna noga brzo se i često, bez prestanka trzala i grozničavo trepetala. Čovjek je taj grčevito ridao i gušio se. Dva liječnika ćutke — jedan je bio blijed i drhtao je — nešto su radili nad drugom, crvenom nogom toga čovjeka, svršivši posao s Tatarinom, na kojega su metnuli kabanicu, približi se liječnik s naočarima otirući ruke ka knezu Andriji.

On pogleda u lice knezu Andriji i brzo se okrene.

— Svucite ga! što stojite? vikne srdito na feldšere.

Kad feldšer žustrim zasukanim rukama stane knezu Andriji raskopčavati puceta i skidati odijelo, sjeti se ovaj svoga najranijega dalekog djetinjstva. Liječnik se nisko nagne nad ranom, opipa je i teško uzdahne. Za tim dade nekomu znak. I teški bol u trbuhu otme knezu Andriji svijest. Kad se osvijesti, razbijene su bedrene kosti bile izvađene, krpe mesa odrezane i rana zavijena. U lice su mu prskali vodu. Čim je knez Andrija otvorio oči, liječnik se nagne nad njim, ćutke ga poljubi u usne i brzo ode.

Poslije pretrpjelih muka osjećao je knez Andrija blaženstvo, kojega nije odavno iskusio. Svi najsretniji časovi u njegovu životu, osobito najdalje djetinjstvo, kad su ga svlačili i lijegali u postelju, kad je dadilja uspavljujući ga pjevala nad njim, kad se zarivši se glavom u jastuke, osjećao srećnim već samo tim, što je osjećao život, sve se to sada pokazivalo njegovoj mašti, i to ne kao prošlost, već kao zbilja.

Oko onoga ranjenika, kojega su se crte činile knezu Andriji poznate, poslovali su liječnici; dizali su ga, umirivali.

— Pokažite mi... Ooooo! o! ooooo! čulo se njegovo isprekidano ridanjem, ustrašeno i mukama pokorno stenjanje. Slušajući to stenjanje knezu se Andriji htjelo plakati. Dali za to što je bez slave umirao, dali za to, što mu je teško bilo rastajati se sa životom, dali zbog tih nepovratnih djetinjskih uspomena, ili za to, što je trpio, jer su drugi trpjeli i jer je tako žalosno pred njim stenjao taj čovjek, — svakako njemu se htjelo plakati djetinjskim, dobrim gotovo radosnim suzama.

Ranjeniku pokažu u čizmi sa zapečenom krvlju odrezanu nogu.

— O! Ooooo! zarida on kao žensko. Liječnik, koji je stajao pred njim i zaklanjao mu lice, ode.

— Bože moj! Što je to? Za što je on ovdje? reče u sebi knez Andrija.

U nesretnom čovjeku, koji je ridao i oslabio, kojemu su netom uzeli nogu, prepozna on Anatolija Kuragina. Anatolija su držali na rukama i pružali mu vode u čaši, kojoj ruba nije on mogao drhtavim

i nabreklim usnama obuhvatiti. Anatolije se gušio. „Da, to je on; da, taj je čovjek nečim tijesno i teško svezan sa mnom", pomisli knez Andrija ne razumijevajući još jasno onoga, što je bilo pred njim. „U čemu stoji sveza toga čovjeka s mojim djetinjstvom, s mojim životom?" pitaše on sebe, ali ne nalažaše odgovora. Knez se Andrija nije više mogao uzdržati, pa zaplače nježnim, ljubavnim suzama nad ljudima, nad sobom i nad njihovom i svojim zabludama.

„Sažalost, ljubav prema braći, prema onima, koji ljube, ljubav prema onima, koji na nas mrze, ljubav prema neprijatelju, da, ona ljubav, koju je propovijedao Hristos na zemlji, i koje ja nijesam razumio, eto, za to mi je žao bilo života, eto ono , što mi je ostalo, kad bih poživio. No sad je već kasno. Ja to znam!"

XXXVIII.

Strašni pogled bojišta, pokrivenoga mrtvacima i ranjenicima, a k tome težina glave i glasova o ubijenoj i ranjenoj dvadesetorici poznatih generala i osjećanje nemoći svoje prije jake ruke, sve je to učinilo neočekivani dojam na Napoleona, koji je obično rado motrio ubijene i ranjene ogledajući time duševnu svoju snagu, za koju je on držao, da je u njoj njegova zasluga i veličina. On brzo ode s bojišta i vrati se k Ševardinskomu humku. Žut, podbuo, težak, s mutnim očima, crvenim nosom i hrapavim glasom sjedio je on na stolcu sklopniku nehotice prisluškujući zvukove pucnjave i ne dižući očiju. On je s bolnom tjeskobom očekivao konac te stvari, kojoj je sebe držao dionikom, no koje nije mogao zaustaviti. Lično čovječje čuvstvo prevlada za kratak čas onu umjetnu utvaru života, kojoj je tako dugo služio. On je na sebe prenosio one muke i onu smrt, što je vidio na bojištu. Težina je glave i prsiju spominjala i njemu mogućnost mukâ i smrti i za njega. On taj čas nije htio za sebe ni Moskve ni pobjede ni slave. (Kakve mu je još slave trebalo?) Jedno, što je sada želio, — to je bio odmor, mir, sloboda. No kad je bio na Semenovskom visu, predloži mu načelnik artilerije, da postavi nekoliko baterija na te vise za to, da bi se pojačao oganj po ruskim vojskama, koje su se nagomilale pred Knjazkovom. Napoleon pristane i zapovjedi, da mu donesu vijest o tom, što će učiniti ove baterije.

Adjutant dođe, da reče, da je po zapovijedi carevoj 200 topova napereno na Ruse, no da Rusi jednako stoje.

— Naš ih oganj sve na redove izbacuje, a oni stoje, reče adjutant.

— Njima se još hoće!... reče Napoleon hrapavim glasom.

— Gospodaru? ponovi adjutant ne čuvši.

— Još im se hoće, zapišti hrapavim glasom Napoleon namrgodivši se, — nu, pa im dajte.

I bez njegove se zapovijedi radilo što on nije htio, i on je odredio samo za to, što je milio, da su od njega čekali zapovijed. I on se opet prenese u pređašnji svoj umjetni svijet utvara o nekakvoj veličini, i opet (kao onaj konj, koji ide uz kola strmom nizbrdicom, pa sebi utvara, da nešto radi samostalno) pokorno stane izvršivati onaj okrutni, žalosni i teški čovječji posao, koji mu je bio određen.

Pa nije samo tu uru, i taj dan bio pomračen um i savjest toga čovjeka, koji je teže nego ikoji od dionikâ te stvari nosio na sebi svu težinu onoga, što se događalo; no i nikad, do konca svoga života, nije on mogao shvaćati ni dobra ni ljepote ni istine ni značenje svojih čina, koji su bili previše protivni dobru i pravdi, predaleki od svega čovječnoga, da bi on mogao shvaćati njihovo značenje. On se nije mogao odreći svojih čina, koje je hvalilo pô svijetâ, pa se za to morao odreći pravde i dobra i svega čovječnoga.

Nije on samo taj dan obilazeći bojište pokriveno mrtvim i osakaćenim ljudima (kako je on mislio, po njegovoj volji) i gledajući te ljude brojio, koliko Rusâ dolazi na jednoga Francuza i varajući se nalazio uzrok, da se veseli, što na jednoga Francuza dolazi pet Rusa.

. . . .

. . . .

XXXIX.

Nekoliko desetaka tisuća ljudi ležalo je kao žrtve u različitim položajima i haljinama na poljima i livadama, koje su pripadale gospodi Davidovima i državnim kmetovima na onim poljima i livadama, na kojima su stotine godina u isto vrijeme sabirali ljetinu i pasli blago seljaci iz sela Borodina, Gorakâ, Sevardina i Semenovskoga. Na mjestima, gdje su se zavijale rane, bila je trava i zemlja na prostoru od jednoga jutra napojena krvlju. Hrpe ranjenih i neranjenih ljudi raznih komanda lutale su uplašena lica s jedne strane natrag k Možajsku, s druge strane natrag k Valujevu. Druge su hrpe, izmučene i gladne, pod vodstvom načelnikâ, išle naprijed. Treće su ostajale na mjestu i dalje pucale.

Na čitavim poljem, koje je prije bilo tako veselo i lijepo sa svojim blistanjem bajuneta i s dimovima na jutarnjem suncu, stajala

je sada magla od vlage i dima, i vonjalo je čudnom kiseloćom od salitra i krvi. Skupili se oblačići, pa stane kropiti daždic na ubijene, na ranjene, na uplašene i na izmučene i na neodlučne ljude, kao da je govorio: „Dosta, dosta, ljudi. Prestanite... Osvijestite se. Što radite?"

Izmučenim, bez hrane i bez počinka ljudima jedne i druge strane poče jednako dolaziti sumnja o tome, treba li, da još jedni druge tamane; i na svim se licima opažalo kolebanje, i u svakoj se duši jednako rađalo pitanje: „Za što, za koga da ja ubijam i budem ubijen? Ubijajte, koga hoćete, radite, što hoćete, ali ja ne ću više!" Misao je ta jednako sazrela u duši svakoga. Svaki su se čas mogli svi ti ljudi prepasti onoga, što su radili, baciti sve i pobjeći makar kuda.

No i ako su prema koncu bitke ljudi osjećali sav užas svoga postupanja, i ako bi oni rado prestali, nekakva ih je nerazumljiva tajna sila još dalje rukovodila, te uznojeni, zaprašeni i okrvavljeni artileristi, od kojih je na trojicu ostao po jedan, i ako su se spoticali i zadihavali, donosili su naboje, nabijali, nišanili, primicali fitilje; i kugle su isto tako brzo i žestoko prelijetale s obadvije strane i gnječile čovječje tijelo, i dalje se događala ona strašna stvar, koja se ne događa po volji ljudi, već po volji Onoga, koji upravlja ljudima i svjetovima.

—

Tko bi pogledao na neuređene zadnje odjele ruske vojske, taj bi kazao, da se Francuzima treba još samo malo upeti, pa će ruska vojska nestati; a da je tko pogledao na zadnje odjele Francuza, rekao bi, da se Rusima treba još samo malo upeti, pa su Francuzi propali. No ni Francuzi se ni Rusi nijesu toliko upeli, pa je bojni plamen polako dogorijevao.

Rusi se nijesu upinjali za to, što nijesu oni napadali na Francuze. Na početku su bitke oni stajali samo na putu u Moskvu i zakrčivali ga, pa su isto tako dalje stajali na koncu bitke kao i na početku njezinu. No kad bi pače i bio to cilj Rusa, da potisnu Francuze, oni se nijesu mogli toliko upeti, jer su sve ruske vojske bile razbijene, nije bilo ni jednoga odjela ruske vojske, koji nije postradao u bitki, i Rusi su, ostajući na svojim mjestima, izgubili p o l o v i n u svoje vojske.

Francuzima s uspomenom na sve petnaestgodišnje pobjede, s uvjerenjem o nepobjednosti Napoleonovoj, sa sviješću, da su izgubili samo četvrtinu ljudi i da imaju još netaknutu gardu od 20.000 ljudi, njima je lako bilo toliko se upeti. Francuzi, koji su napadali na rusku vojsku s ciljem, da je maknu s posicije, morali su se toliko upeti, jer dotle, dok su Rusi upravo tako kao i do bitke zakrčivali put u Moskvu, Francuzi nijesu postigli cilja, i svi su njihovi gubici propali uzalud. No Francuzi se nijesu toliko upeli. Neki istorici govore, da je trebalo Napoleonu, da dâ staru svoju gardu, pa bi se bitka dobila. Govoriti o tome, što bi bilo, da je Napoleon dao svoju gardu, to je jednako govoriti o tome, što bi bilo, kad bi u jesen nastalo proljeće. To nije moglo biti. Nije to, što Napoleon nije dao svoje garde, za to bilo, što je on nije htio dati, već to se nije moglo učiniti. Svi generali, časnici, vojnici francuske vojske znali su, da se to nije moglo učiniti, jer klonuli duh vojske nije to dopuštao.

Nije samo Napoleon osjećao ono snu slično čuvstvo, da strašni zamah ruke pada bez snage, nego su svi generali, svi vojnici francuski, bili oni ili ne bili u boju, poslije svih iskustva predjašnjih bitaka (gdje je poslije deset puta manjeg naprezanja neprijatelj bježao) osjećali jednako čuvstvo užasa pred onim neprijateljem, koji je izgubivši p o l o v i n u vojske stajao upravo tako grozno na koncu kao i na početku bitke. Moralna se snaga francuske napadačke vojske istrošila. Nijesu Rusi kod Borodina održali one pobjede, koja se označuje podignutim na palicama komadima tvari, koji se zovu zastave, i onim prostorom, na kojem su stajale i stoje vojske, već pobjedu moralnu, onu, koja i u svojoj nemoći uvjerava neprijatelja o moralnoj svojoj pretegi. Francuska najezda kao razjarena zvijer, kad u navali svojoj dobije smrtonosnu ranu, osjećala je svoju propast; no ona se nije mogla ustaviti, upravo onako, kako nije mogla uzmaknuti dva put slabija ruska vojska. Poslije zadanoga udarca francuska se vojska mogla još dovaljati do Moskve, no tamo je bez novoga naprezanja ruske vojske morala propasti krvareći iz smrtonosne rane, nanesene kod Borodina. Ravna pošljedica borodinske bitke bio je bezuzročni bijeg Napoleonov iz Moskve, povratak po staroj smolenskoj cesti, propast petstotisućne najezde i propast Napoleonovske Francuske, na koju je prvi put pod Borodinom pala ruka jačega duhom protivnika.

(Čitanka iz slavenske i madžarske književnosti. Zagreb 1896. str. 522.—569.)

SADRŽAJ